50867

XII

UJ MAGYAR MUSEUM

NEGYEDIK KÖTET

1

KASSA
1944 ESZTENDŐBEN

2. f.

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED.
FOLYÓIRATOK
1944 - 40

EGYETEMI KÖNYVTÁR
Folyóiratok

1944 II. ÉVFOLYAM MÁRCIUS

UJ MAGYAR MUSEUM

IV. KÖTET I. (VII.) FÜZET

A KAZINCZY TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS, IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI SZEMLÉJE

MEGJELENIK ÉVENTE KÉT KÖTETBEN, NÉGY FÜZETBEN AZ ÉRSEKUJVÁRI, KOMÁROMI, IPOLYSÁGI, LEVAI, LOSONCI, RIMASZOMBATI, ROZSNYÓI, MISKOLCI, SALGÓTARJÁNI, EGRI, SÁROSPATAKI, SÁTORALJAUJHELYI, UNGVÁRI, BEREGSZÁSZI, MUNKÁCSI, HUSZTI ÉS MÁRAMAROSSZIGETI IRODALMI, TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLETEK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉVEL.

SZERKESZTI

Dr. SZIKLAY LÁSZLÓ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Elnök:

vitéz UJVÁRY LAJOS

Dr. ÁGOSTON JÚLIÁN
Dr. ÁROKSZÁLLÁSSY ZOLTÁN
Dr. BÁLINT IMRE
Dr. BELLYEI LÁSZLÓ
Dr. BUCZKÓ EMIL
Dr. CSAPÓ JENŐ
DARKÓ ISTVÁN
ERDÉLYI BÉLA
FORGÁCH GÉZA
Dr. HARSÁNYI ISTVÁN
HEGYI JÓZSEF
Dr. JANITSKY BÉLA
Dr. KÁLMÁN BÉLA
KOLTAY IMRE
Dr. LUKÁCS DEZSŐ
Dr. LUKÁCH JÓZSEF
Dr. MIHALIK SÁNDOR
Dr. MOLNÁR PÁL
NEHÉZ FERENC
NYÍRESI-TICHY KÁLMÁN
OLÁH JÓZSEF
RÁCZ PÁL
SEMETKAY JÓZSEF
Dr. SÍPOS LAJOS
SCHUBERT TÓDOR
Dr. SZÉNÁSSY BARNA
SZILÁGYI KÁROLY
SZŐKE BÉLA
VARGA IMRE

Kéziratokat, előfizetéseket, érdeklődéseket a főszerkesztő címére: Kassa, Mátyás király-körút 3. sz. alá kell küldeni. Telefon: 34—36. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Előfizetési ár: egy évre 16.— P. a Kazinczy Társaság és a *felvidéki* testvéregyesületek tagjainak 12.— P.

A címlap a Magyar Museum 1788. és 1789-i első kötetének fedőlapja után készült. A kép Benczúr Gyulát ábrázolja.

Készült a Wiko nyomdai és litográfiai műintézetnél. Kassa, Luther-utca 19. sz.

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED

UJ MAGYAR MUSEUM

IV. KÖTET

I. (VII.) FÜZET

50867

„WIKO" KŐ- ÉS KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET, KASSA.

OPTIMISTA ÉNEK

„... mert szerettél engemet a világ fundamentumának fölvettetése előtt."
Ján. XVII. 24.

Enyém a sejtés az esti csendben,
Enyém az illat virág-kehelyben,
Értem a ritmust az utca-zajban, —
Nekem örökké mosolyg az ajkam.
Valaki nem hágy kétségbeesnem,
Valaki nagyon szerethet engem.

Nem bánt az ármány. Nem bánt az átok.
Sérthet akárki, — én megbocsátok.
Érhet akármi, nem öl a kétség:
Enyém a jóság, enyém a szépség.
Hiába minden, jóra születtem,
Valaki nagyon szerethet engem.

Nagy úr előtt még nem csúsztam térden.
Az irígykedést sehogyse értem.
Jég verte fámat idén meddőre?
Új gyümölcs elé virul jövőre!
Nincs, mi megölje hitem szívemben,
Valaki nagyon szerethet engem.

Hogy lettem ilyen? — Veszett világban,
Hisz annyi éve csak panaszt láttam:
Halál-orgiát, utána bomlott
Tülekedést, mely mindent lerontott!...
Gyűlölet-éjben hajnalra lestem,
Valaki nagyon szerethet engem.

Hogy lettem ilyen? Ki szőtte sorsom,
Az ős „Legyen!"-től mindmáig folyton,
Szürke szálak közt, színes vetélőn,
Millió ősön át, holtakon, élőn,
Bűnön, kínon át, — csókon, szerelmen?...
Valaki mindég szeretett engem!

† SZIKLAY FERENC

SZIKLAY FERENC, A FELVIDÉK KULTÚRPOLITIKUSA

AKI A FELVIDÉKEN meg akarja ismerni a cseh megszállás húsz esztendejének kulturális életét, a magyar kultúrpolitika fejlődését, vagy éppenséggel ennek a korszaknak magyar szellemtörténetét meg akarja majd egyszer írni, annak elsősorban és mindenek fölött közelről kell megismerkednie a nemrég elhúnyt Sziklay Ferenc életművével. Amint ennek a húsz esztendőnek magyar politikai fejlődése elválaszthatatlanul összeforrt Petrogalli Oszkár, Körmendy-Ékes Lajos, Szent-Ivány József, Szüllő Géza, Törköly József, Jaross Andor és Esterházy János közéleti tevékenységével, ugyanúgy elképzelhetetlen ennek a húsz esztendőnek magyar szellemi élete, közművelődési arculata Sziklay Ferenc nélkül. Sziklay Ferenc volt az a központ és az a gyujtópont, ahonnan az elszakított és különálló életre kényszerített északi nemzetrész kulturális vérkeringése indítóerőket kapott és ahol a Dévénytől Aknaszlatináig szétszórtan élő magyarok megtalálták egymást az egységes nemzeti munkaarcvonalban.

Sziklay Ferenc életének és korszakos jelentőségű munkájának közvetlen szemtanúi, sőt részesei is voltunk s a húszesztendős „kisebbségi" sors átélésének még oly közvetlen hatása alatt állunk, hogy nem érezhetjük magunkat alkalmasaknak a „történetíró" értékítéletére. Azt, hogy ki volt Sziklay Ferenc és hogy mit jelentett egyetemes magyar szempontból az a nemzetmentő és nemzetfenntartó munka, amelyet Sziklay Ferenc mint a felvidéki magyarság kultúrpolitikusa a legsúlyosabb időkben hősies önfeláldozással és teljes odaadással vállalt és végzett, tárgyilagosan majd az utókor fogja megmérni. Nekünk, a kortársaknak más feladatunk nem lehet, mint lerögzíteni azokat a hiteles adatokat, amelyek jellemzik Sziklay Ferenc közéleti működését s amelyeknek pontos ismerete nélkül az utókor nem alkothatna hű képet ennek a „kisebbségi" húsz esztendőnek magyar kultúrhistóriájáról. Az alábbi szerény sorok is a hiteles adatszolgáltatás feladatát igyekeznek szolgálni.

SZIKLAY FERENC életműve egy sarkalatos magyar kultúrpolitikai gondolat, a decentralizáció jegyében állott. Sziklay Ferenc már pályájának legelején — a boldog békevilágban — rájött, hogy az az abszolút centralizmus, amely Nagymagyarország életét mind politikai, mind gazdasági és kulturális téren jellemezte, egészségtelen. Tanári pályáját Pozsonyban kezdte, majd Szatmáron, Fehértemplomban, végül Kassán folytatta. Nagymagyarország négy, egymástól különböző táján ismerte meg a vidéki kultúrélet eredendő bajait, hiányait és erőtlenségét, lelki és szellemi közelségbe került azokkal a kevesekkel, akik Budapest túltengő fölényével szemben a vidéki kultúrközpontok kiépítését és megerősítését sürgették, s a maga részéről is ezt tűzte ki

kultúrpolitikai tevékenységének egyik főcéljául. Ezek a háborúelőtti élmények és munkakezdések Sziklay Ferencet különösen alkalmassá tették arra, hogy a trianoni tragédia bekövetkezése után a felvidéki magyarság az ő kezébe tegye le a kényszerdiktálta kultúr-decentralizáció megszervezését.

Mert azt, amiért a túlhajtott centralizmus ellen küzdő idealisták évtizedeken keresztül hasztalan küzdöttek, a tragikus politikai változás egy csapásra kikényszerítette: a budapesti központtól erőszakosan elszakított Felvidék számára nem volt más lehetőség, mint Budapesttől függetlenül a saját lábára állni s új központok kialakításával kivenni részét az egyetemes magyar művelődés megtartásából és építéséből.

Ez a kényszer-decentralizáció szomorúan igazolta azokat a vidéki szellemi munkásokat, akik évtizedeken át oly kevés eredménnyel harcoltak a túlhajtott centralizáció ellen és akik kevés megértés mellett következetesen hirdették, hogy egy ország szellemi élete akkor lehet egészséges, ha több központ körül jegecesedik ki, mert a több központ a nemzet egyéniségének több oldalát és több színét emeli ki s a központok egymás között folyó nemes versenye a legkülönb minőséget eredményezi. S amíg a háború és a trianoni összeomlás előtt a decentralizáció a szellemi élet sokrétűségének, szokszínűségének és a nemzeti lélek kiteljesedésének kérdése volt, addig Trianon után a legégetőbb életkérdéssé vált.

A világháború után — amint ezt e sorok írója 1939. év derekán Miskolcon tartott előadásában kifejtette — a felvidéki magyarságot a kisebbségi sorsba kerülés valósággal a villámcsapás hirtelenségével és váratlanságával érte. Senki soha sem számított ennek a végzetes változásnak a lehetőségére. Az uralkodó többség kényelmes gondtalanságából a legmostohább életviszonyok közé zuhanva ez a magyarság oly kegyetlenül nehéz feladatokkal találta magát szemben, amelyeknek betöltésére sem lelki, sem tárgyi fölkészültséggel nem rendelkezett. Ellentétben az erdélyi magyarsággal — amelynek már súlyos gyakorlati tradíciói voltak az önálló népi életre — a felvidéki magyarságnak a nemzetiségi élet megszervezését a legalsóbb lépcsőfoknál kellett megkezdenie. És itt, a sokszáz kilométeres határsávon szétszórt magyarság eleinte szánalomraméltóan gyámoltalannak bizonyult. Súlyos hátrányt jelentett a nagymagyarországi élet abszolút centralizmusa. A politikai, a gazdasági és a kulturális élet minden idegszála Budapesten futott össze s ezeket az idegszálakat és vérereket Trianon eddigi központjuktól erőszakosan elszakította. Hiányoztak az erősen megalapozott, saját lábukon megálló vidéki központok, s így egyszeriben megbénult az egész vonalon a magyar élet. Legalább kulturális téren lett volna egészséges decentralizmus, mennyivel könnyebb lett volna a felvidéki magyarság helyzete a kisebbségi élet megszerveződésének első, legnehezebb hónapjaiban! Mily roppant energia- és értékveszteséggel járt az a hosszadalmas, nehéz munka, amíg sikerült az elnyomó hatalom szorongató karmai között úgyahogy kiépíteni a hiányzó közéleti, kulturális és gazdasági — vidéki — középpontokat. Pedig egészségesebb népi berendezkedés mellett

ezek az életerős vidéki centrumok természetszerűen készen rendelkezésre állottak volna s aránytalanul könnyebb és eredményesebb lehetett volna az értékmentő, nemzetvédő munka.

Az összeomlás után előállt fejetlenségből és káoszból lassan kikristályosodtak a magyar élet új központjai. Egyetlen központról a földrajzi széttagoltság következtében sem lehetett szó. Pozsony, Kassa és Ungvár mint országrész-központok, továbbá Érsekújvár, Komárom, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Beregszász és Munkács mint kisebb tájközpontok vezetése mellett alakult ki az új, szomorú magyar élet. A fejlődés természetszerű folytatódása a sok helyi központ országos egységbefoglalása volt. Mert az egészséges decentralizáció nem zárja ki, sőt föltételezi a magasabbrendű centralizációt! Ennek a hatalmas építőmunkának — a tájegységek szerinti kultúrközpontok megteremtésének és a vidéki központok egységes nemzeti arcvonalba tömörítésének — fáradhatatlan, lánglelkű apostola elsősorban Sziklay Ferenc volt.

SZIKLAY FERENC, a megszállás következtében állástalanná vált tanár, 1919-ben a kisebbségi sorsra kényszerült felvidéki magyarság kialakuló új életének arra a legelső munkaarcvonalára jelentkezett, ahol tollforgatókra volt szükség. Így lett Sziklay Ferenc — aki diákkora óta az irodalom hivatott művelőjének ígérkezett — újságíró.

Az Esti Újság — a volt Felvidéki Újság — felelős szerkesztőjének hívták meg 1919 első felében. Ez az újság volt a csehek által megszállt Felvidék első keresztény, nemzeti irányú politikai napilapja. Ma már talán kevesen emlékeznek erre az aránylag rövidéletű, de a kisebbségi magyar újságírást bátran és becsületesen elindító magyar napilapra. Akik megőrizték évfolyamait vagy legalább egyes számait, azok meggyőződhetnek arról, hogy Sziklay Ferenc, a szerkesztő, volt az első, aki a magyar nemzet tragikus trianoni összeomlása után azonnal meglátta, hogy az eddigi igénytelen vidéki sajtóból fővárosi színvonalú sajtót kell teremteni. Ki kell lépni a vidéki lapok megszokott keretei közül, helyettesíteni kell az elvesztett országos központ irányító hatáskörét és föl kell vértezni az egész kisebbségi sorsra jutott magyarságot az új életformára, hogy pusztulás helyett megállhassa helyét s megtarthassa nemzeti és népi értékállományát.

Az Esti Újság minden sorával az üldözött magyarság nemzeti öntudatát erősítette és azt a szent célt szolgálta, hogy a felvidéki magyarságban fenntartsa a feltámadás hitét. Ebben a megfélemlítést nem ismerő, áldozatos magyar munkában Sziklay Ferenc járt elől. A szívhez és az értelemhez szóló, meggyőző és magávalragadó vezércikkeiből idézzünk itt néhány mondatot.

1920 augusztus 17-én a „Magyar ruha és magyar Himnusz" címet adta vezércikkének. Ennek a nagyjelentőségű cikknek feledhetetlen előzménye volt: Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján a kassai Dómban a nagymisén magyarruhás leányok vettek részt és a hívek a Himnuszt és a Szózatot énekelték. A cseh rendőrök hajtóvadászatot rendeztek a magyarruhás hölgyek ellen s a városban valóságos

forradalmi hangulat lett úrrá. A közönség megostromolta a rendőrséget s csak akkor állt helyre a rend, amikor a letartóztatott magyar leányokat a rendőrség szabadon bocsátotta. Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban írta meg Sziklay Ferenc emlékezetes vezércikkét, amelynek jórészét ugyan kicenzurázták, azonban a megmaradt részek is a kassaiak nemzethűségének halhatatlan bizonyságtevői!

— Az illetékesek, akiknek hatalom adatott kezükbe, — írta többek között Sziklay Ferenc — jól tudhatják, hogy a magyar szívesebben áldozza életét, minthogy belenyugodjék szabadságának megfosztásába, hogy a magyar élete a szabadság, amelynek elmaradhatatlan külső kifejezője a magyar ének és a magyar viselet... Mert ha itt szabadon szárnyalhat a cseh és szlovák himnusz, ha bántódás nélkül viselheti bárki a cseh vagy szlovák nemzeti viseletet, nekünk is jussunk van a magyar Himnuszhoz, m.nekünk is jussunk van a magyar nemzeti viselethez. Vagyunk legalább is annyira odahaza itt, mint bárki rajtunk kívül s nem fogja tőlünk senki eltiltani a szabad magyar levegőt... Ne izgassa senki fölöslegesen a magyarságot s meg nem érdemelt szerencsétlenségünk közepette tartsák tiszteletben legelemibb szabadságjogainkat, amelyekhez ragaszkodni fogunk, mint az élethez... Szabad még magyarnak lenni! És azok is leszünk mindörökké és szabadon fog szárnyalni ezután is a magyar imádság.

1920 október 20-án az Esti Újságot másodszor tiltották be. A magyar társadalom általános felháborodásának hatása alatt a cseh kormány két és fél hét mulva újból engedélyezte a lap megjelenését. A november 9-én ismét meginduló Esti Újság első vezércikke az első szótól az utolsóig határozott, gerinces magyar állásfoglalás volt. Ezt a cikket is Sziklay Ferenc írta. A cenzúrán átesett mondatok között például a következőket olvashattuk:

— Nem futunk üres délibábok után s történelmi felelősségünk tudatában gyermekes, naív kalandhajhászással nem kockáztathatjuk mindannyiunk legértékesebb, legdrágább kincsét: a magyarság jövőjét. A valósággal számolva a reálpolitika alapjairą helyezkedünk, azonban mi is reálpolitikát kívánunk a hatalom birtokosaitól is. Nem vagyunk és nem leszünk hajlandók soha egy szemernyit sem engedni nemzetközi szerződésekkel biztosított emberi és nemzeti jogainkból. Felemelt fővel bátran hirdetjük ezután is: nem bűn magyarnak lenni, nem bűn törhetetlen magyarnak maradni! Balga korcsivadék és méltatlan a magyar névre az, aki a nagy történelmi zivatarok terhes lehelletétől lelkileg is megrokkanva lemond magyarságáról, lemond szabad magyar életéről.

Mint politikai lapszerkesztő, Sziklay Ferenc kezébe vette a Felvidék kulturális decentralizációjának ügyét is. Az összeomlás után elsőnek tűzte ki munkaprogrammul maga elé, hogy a felvidéki magyarságnak a megszállás idejére önálló, életképes és fejlődő kultúrintézményeket kell teremtenie. Kezdetnek saját hatáskörében megindította az Esti Újság heti irodalmi mellékletét. Ez volt az őse a néhány év mulva megvalósult irodalmi folyóiratnak és könyvkiadásnak. Ennek a végtelen gonddal és szeretettel szerkesztett irodalmi mellékletnek hasábjain

szólaltak meg először a nyilvánosság előtt azok a felvidéki költők és elbeszélők, akiket később az egyetemes magyar irodalom is értékei közé sorozott be.

Az Esti Újság gerinces magatartása, a magyar hazához való törhetetlen ragaszkodása s keresztény és nemzeti elveit soha fel nem adó bátor kiállása miatt a megszállók szemében állandóan szálka volt. Átlag félévenként tiltották be hosszabb-rövidebb időre. A negyedik betiltás 1921 végén végleges volt. A cseh kormánynak ez a kedvezőtlen intézkedése azonban ismét csak arra volt alkalmas, hogy Sziklay Ferenc még fontosabb, országos jelentőségű munkakörhöz jusson.

A LAPNÉLKÜLIVÉ VÁLT szerkesztőt a közben országos viszonylatokban is megszervezkedett és tekintélyes parlamenti képviselethez jutott kisebbségi magyar pártok nevében Petrogalli Oszkár, a Központi Iroda igazgatója bízta meg az egész felvidéki magyarság kultúrpolitikájának megszervezésével, irányításával és kulturális szervezetének kiépítésével. Mint a pártszövetség kultúrreferense szakadatlanul dolgozó, fáradhatatlan központjává vált a Felvidék minden magyar kulturális, irodalmi és művészeti megnyilatkozásának. Sziklay Ferenc irtózott a pártpolitikától s valósággal szentségtörésnek tekintette, hogy a kultúrát bármilyen vonatkozásban is összeköttetésbe hozzák a napipolitikával. Hogy mégis politikai pártok égisze alatt kezdte meg átfogó jelentőségű kultúrmunkáját, ezt a körülmények kényszere diktálta. Az úgynevezett csehszlovák demokrácia ugyanis annyira a pártpolitika egyedülvalóságára volt felépítve, hogy különösen a megszállás első évtizedében az itteni magyarságnak csakis a pártpolitikai szervezkedést engedték meg. Politikamentes kultúrszervezkedést, társadalmi tömörülést vagy gazdasági érdekvédelmi alakulást egyáltalában nem engedélyeztek (amint ezt a SzMKE esete is bizonyította), s az ilyen, a pártpolitikától távol álló kultúrmunka is csak a politikai pártszervezetek keretei között juthatott levegőhöz és érvényesülési lehetőséghez. (A pártpolitika mindenhatósága annyira elfajult még cseh vonatkozásokban is, hogy közszolgálati álláshoz, munkanélküli segélyhez, közigazgatási jogsegélyhez csakis olyan állampolgár juthatott, aki valamely elismert politikai párt tagsági igazolványát mutatta fel.) Ebbe az agyonpolitizált „demokratikus" világba a felvidéki magyarság ugyancsak nehezen tudott beleszokni s eleinte mindent megkísérelt, hogy azokat az életmegnyilvánulásokat — amelyekhez a pártpolitikának semmi, de semmi köze sincs, amelyek minden művelt országban a napi politikától függetlenek, sőt azon felül állnak — minden politikai vonatkozástól mentesítse. Amikor azonban a magyarság vezetői arról győződtek meg, hogy becsületes és természetes törekvéseik megtörnek a csehek konokságán, a magyar ügy érdekében végül is alkalmazkodtak az adott viszonyokhoz és lehetőségekhez, s egyelőre a kulturális munkát is a pártpolitika védelme alatt s az országos pártszervezet keretei között indították meg. Belátták, hogy nem a szervezeti külsőségek a fontosak, hanem a lényeg: az ügy szolgálata. Amint Sziklay Ferenc 1922 őszén a Prágai Magyar Hírlapban világosan megállapította: „Ha a

kormányhatalom mást, mint politikai szervezetet nem tűr meg, fel kell használnunk ezt az egyetlen lehetséges módot arra, hogy kultúránkat megmentsük."

Sziklay Ferenc a kultúrreferátus pártpolitikai keretét nem is tekintette sohasem lényegnek s kultúrpolitikai munkásságában mindig fel tudott emelkedni a politikai vonatkozásokon. S ha munkaterve célkitűzéseinek eléréséhez igénybe is vette a magyar pártok részéről az elkerülhetetlenül szükséges segítséget s ennek jóvoltából igyekezett elhárítani a kulturális megmozdulások útjába kerülő politikai akadályokat, máskülönben a lehetőségek határain belül függetlenítette magát és munkakörét a pártpolitikától. S kiváltkép azokban a hónapokban függetlenítette munkakörét a pártok befolyásától, amikor a magyar pártok között válságba került az együttműködés s felütötte fejét a pártoskodás, az ellentétszítás és ellentétkeresés beteg szelleme. Sziklay a politikai ellenségeskedés mérges légkörétől féltékenyen óvta és védelmezte a kulturális, a szellemi munkaarcvonalat. E törekvésében legtöbbször maguk a magyar politikusok is segítségére voltak Sziklay Ferencnek s a pártpolitikai harcokba nem rántották bele a kulturális életet. S amikor egyszer-kétszer előfordult, hogy a pártpolitikai torzsalkodás súrolta a kulturális munka békéjét, Sziklay Ferenc bátran szembeszállt a politikusokkal és saját személyében vállalta neheztelésüknek minden következményét is.

A KULTÚRREFERÁTUS sokoldalú, hatalmas munkáját Sziklay Ferenc 1922. év végén két nagyszabású országos mozgalom megszervezésével kezdte meg.

Ezek eredetileg Petrogalli Oszkárnak, a felvidéki magyarság feledhetetlen emlékű, nagy politikusának voltak az elgondolásai, a gyakorlati megvalósítás azonban elsősorban Sziklay Ferenc érdeme. Ezek voltak az 1922. évvégi Petőfi-jubileum és az országos iskolaügyi tiltakozó mozgalom.

Ugyanabban az időben közel kétszáz helyen — városban és falun — lélekemelő ünnepségeken áldozott a felvidéki magyarság a legnagyobb magyar költő halhatatlan szellemének. Az ünnepségek részletes programmját Sziklay Ferenc állította össze. Kiválogatta a szavalásra alkalmas verseket, az előadandó zenei műveket, sőt a falusi ünnepélyek szónokai számára kész előadásokat és ünnepi beszédeket készített. Minden tájékoztatást, anyagot és szöveget eljuttatott mindenhová a Felvidékre, mindenütt megtalálta a rendezésre alkalmas lelkes magyart és az egész szellemi megmozdulás szinte egy gombnyomásra működésbe lépett.

Ugyancsak Petrogalli és Sziklay közös kezdeményezésére néhány héten belül a Felvidék és Kárpátalja minden városában és nagyobb községében a magyar pártszervezetek iskolaügyi tömeggyűléseket tartottak. E gyűlések egyöntetű határozatokban követelték a magyarság iskolaügyi sérelmeinek sürgős és gyökeres orvoslását. E gyűlések határozatait, indokolásukat s a felszólalások irányelveit ugyancsak Sziklay Ferenc készítette. Mások ajkán keresztül Sziklay Ferenc sza-

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok

vai hangzottak el a megszállott országrész minden zugában. Ezeknek a szavaknak nemcsak Prágában, de az európai fórumokon is megvolt a visszhangjuk. S ezek az egységes magyar állásfoglalást kifejező szavak Dévénytől Aknaszlatináig a nemzeti sorsközösség tudatára neveltek rá minden rendű s rangú magyart.

Ez az egységes népi és nemzeti öntudatra való nevelés rendkívül fontos erkölcsi alapföltétele volt az életerős kisebbségi életnek. Ugyanis az összeomlás után a kisebbségi élet szervezői a semmiből mindent teremteni igyekvő munkájukban szinte áthághatatlan akadályba ütköztek. Az eredendő magyar hibák egyik legsúlyosabbika: az egységes magyar népi öntudat hiánya okozta ezt az akadályt. Kitűnt a felvidéki magyarság kisebbségi szervezkedése esetében, hogy — például — a Csallóköz és a Bodrogköz magyar lakói nem érdeklődtek egymás sorsa iránt. A Sziklay Ferencek, a Petrogalli Oszkárok fáradhatatlan, kitartó munkája töltötte be a nagy nemzeti feladatot: egységes nemzeti öntudatot alakított ki a felvidéki magyarságnak a különböző tájak szerint eddig egymástól távoleső, részekre tagolt lelkében. Ezt a nagy célt szolgálták az említett országos megmozdulások életrehívásával is.

SZIKLAY FERENC kultúrreferensi munkásságának azonban csak egész kis részét tette ki az ilyen országos kultúrakciók megszervezése és irányítása. Egész embert kívánó, nagy munkát végzett mindenekelőtt a magyarság kulturális sérelmeinek összegyüjtésével és rendszeres feldolgozásával. Az ő keze és tolla alól kerültek ki azok a több nyelven kinyomatott emlékiratok, amelyek útján a Népszövetség és a nyugateurópai nyilvánosság szerzett tudomást a Csehszlovákiába zárt magyarság égbekiáltó sérelmeiről és panaszairól. Ezek az emlékiratok súlyos réseket vágtak a benesi propaganda potemkinfalain és jelentős mértékben hozzájárultak a magyar revíziós-mozgalom eredményességéhez. Ugyancsak Sziklay Ferenc látta el feldolgozott sérelmi anyaggal azokat a politikai vezéreket, akik a felvidéki magyarságot a különböző nemzetközi összejöveteleken, elsősorban az európai nemzeti kisebbségek kongresszusain és — mint a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga kiküldöttei — a Népszövetségi Ligák Uniójának genfi gyűlésein képviselték.

A sérelmi anyaggyüjtés nem volt könnyű feladat. Ezt a munkát nem lehetett egy helyen egy embernek végrehajtania. Ezt az egész országrészre kiterjedő helyi anyaggyüjtések részleteredményeiből kellett felépíteni. Elsősorban össze kellett toborozni a sok helyi, vidéki munkatársat, akik vállalták és végre is hajtották a kiszabott részlet-munkafeladatot. Másodsorban a befutó anyagot olyan alapossággal és rendszerességgel kellett feldolgozni és olyan kritikai szemmel értékelni, amely rendkívüli türelmet és még inkább különleges szakértelmet igényelt. Ez a munkaterület és ez a munkamódszer magyar emberek számára eddig meglehetősen idegen volt. Mennyi utánjárásba, rábeszélésbe és levelezésbe került, amíg Sziklay Ferencnek sikerült minden szóbajöhető vidéki gócpontban egy-egy megfelelő helyi munkatársat biztosítania!

Az adatgyüjtés nemcsak a sérelmeknek a tényeknek megfelelő megállapítására szorítkozott, hanem felölelte a magyarság kultúrértékállományának a legapróbb részletekig ható „leltár" összeírását is. Az adatgyüjtés körülbelül a következő szempontok szerint alakult: milyen kultúrintézményei voltak a magyarságnak, ezekből miket vettek el és miket csonkítottak meg vagy ítéltek fokozatos elsorvadásra a csehek, milyen intézmények maradtak meg és milyen intézményeket és szervezeteket kell ezután életrehívni, hogy a magyarság művelt európai nemzethez méltó életet élhessen a kisebbségi sorsban is? Az adatgyüjtés a legnagyobb gondot az iskolaügyre fordította s ezen a téren Sziklay Ferenc olyan alapos munkát végzett, hogy az egyenlő értékű volt a csehországi németség hasonló célú munkásságával. — A két munka között mégis óriási különbség volt! Amíg a szudétanémetek hatalmas munkahivatalokkal (Arbeitsgemeinschaft) és a fizetett munkaerők százait foglalkoztató kultúrszövetségi központokkal (Kulturverband) rendelkeztek, addig a felvidéki magyarság kultúrreferátusában a virágzás éveiben is Sziklay Ferenc munkatársi „gárdéja" egy ugyancsak elbocsátott tanárból és egy gépírókisasszonyból állott! Ilyen személyi felkészültség mellett természetesen a nagy feladattömeget csak önfeláldozó odaadással, pihenést nem ismerő lemondással és éjt nappallá tevő szakadatlan munkával lehetett megoldani.

Az eddig kevésbbé ismert munkamódszerek elsajátítása céljából Sziklay Ferenc tanulmányutat végzett a cseh- és morvaországi németség kulturális és szervezeti központjaiban s az itt tapasztaltak alapján szervezte meg saját munkarendszerét, amellyel megalkotta a felvidéki magyarság kultúrkataszterét.

Erről a kultúrkataszterről külön tanulmányban kellene megemlékeznünk és részletesen ismertetnünk kellene azt, hogy tanulságos például szolgálhasson a hasonló munkafeladatok vállalói számára. Az érdeklődők tájékoztatásául megemlítjük, hogy ennek a kataszternek az anyagát Sziklay Ferenc részben könyvalakban is kiadta („A szlovákiai magyar népoktatás helyzetrajza" és az „Összehasonlító statisztikai kimutatás Szlovákia magyar községeiről és ezek iskoláiról" című kézikönyvekben).

AZ ANYAGGYÜJTŐ és anyagfeldolgozó munka természetesen Sziklay Ferenc idejének jelentős részét foglalta le. Ennek a munkakörnek fontosságával Sziklay Ferenc teljes mértékben tisztában volt s becsületesen és páratlan lelkiismeretességgel meg is felelt neki, azonban mégsem tekintette legfőbb hivatásának. Igazán elemében akkor volt, amikor az irodalmi és az általános kulturális élet megszervezéséhez láthatott hozzá és sorra megvalósíthatta régi kedvenc terveit és elgondolásait. Mindenekelőtt a kassai Kazinczy Társaságot emelte ki a vidéki, helyi keretek közül s feleleventette időszerű tartalommal Kazinczy Ferencnek a magyar nyelvet művelő és irodalmat teremtő nagyszerű hagyományait.

Munkájában Sziklay Ferencet mindig a Kassát Kazinczyhoz fűző elszakíthatatlan szellemi közösség tudata ihlette. Találóan írja Szom-

bathy Viktor: „Ha a politikai történelem Rákóczi fejedelem városának vallja Kassát, a szellem története, az irodalom, a könyv: Kazinczyról beszél így. Lehetetlen e nevek varázsa és kötelező ereje alól szabadulni. A kisebbségi magyarság szellemi harcosai Toldy Ferenc, Jókai, Kazinczy, Kármán és Madách nevével indultak harcba a felocsudás kegyetlen pillanatai után. Kassára Kazinczy öröksége szállt, Sziklay Ferenc vállalta ezt az örökséget határtalan lelkiismeretességgel, hozzáértéssel és nagy munkabírással."[1]

A Kazinczy Társaság írói szakosztályában elsősorban tömöríteni igyekezett az egész megszállt Felvidék valamennyi számottevő magyar tollforgatóját. 1926-ban az emlékezetes trencsénteplici írógyűlésen meghívására megjelentek az írók és a költők a Felvidék és Kárpátalja minden tájáról. A megjelentek különböző irodalompolitikai felfogásokat és véleményeket képviseltek, azonban egyetértésre jutottak a Sziklay által megfogalmazott tételben: A Felvidéknek önálló magyar irodalmi életre van szüksége, de ez az irodalmi élet csak az örökre egyetlen és oszthatatlan általános magyar irodalomnak értékben egyenrangú, integráns része lehet. Tehát a Felvidéknek nem külön irodalmat kell kitenyésztenie, csak az irodalmi decentralizációt kell megvalósítania. Trencsénteplic után Sziklay Ferenc kidolgozta irodalompolitikai tervezetét, amelynek alapján 1927 májusában Tátraszéplakon megalakult a Kazinczy Társaság írói szakosztálya. Ebbe Sziklay Ferenc minden felvidéki magyar írót meghívott, aki tehetség szempontjából az átlagszínvonalat elérte és aki pozitív nemzeti álláspontot vallott.

Miközben az íróknak ezt az érdekvédelmi szervezetét építette, ugyanakkor mindent elkövetett, hogy az írók számára megnyilatkozási és érvényesülési lehetőségeket teremtsen. Addig is, amíg az önálló irodalmi folyóirat feltételeit biztosítani tudja, az Esti Újság irodalmi mellékletéhez hasonlóan megvalósította a Prágai M. Hírlap vasárnapi irodalmi mellékletét. Erre a színvonalas, kitűnően szerkesztett irodalmi mellékletre sok, azóta beérkezett írónk és költőnk gondol viszszaszerettettel. (A történelmi hűség kedvéért megemlítjük, hogy ez az irodalmi melléklet népszerűségének tetőpontján hirtelen megszűnt. Ez Sziklay Ferenc elkeseredett tiltakozása ellenére történt meg azok „jóvoltából", akik később a könyvkiadásnál is keresztezték Sziklay Ferenc becsületes és reális kezdeményezését. Az irodalmi mellékletet a Sziklay Ferenc munkájának eredményeire irigykedők „előléptették" önálló képes hetilappá. A jó irodalmi mellékletből irodalommentes és rossz üzleti vállalkozást csináltak... Rövid idő után hatalmas ráfizetéssel megszűnt ez a könnyelmű lapindítás, amely szomorú emlékeztetőül szolgálhatott arra, hogy maradandót csak reális, komoly és az adottságokat nem túllépő keretek között lehet alkotni.)

Ezzel egyidejűleg Sziklay Ferenc hozzálát legnagyobbszabású tervének megvalósításához, az önálló felvidéki magyar könyvkiadó vállalat megszervezéséhez. A lehetőségekkel számolva sohasem esett

[1] Forrás, 1944. január, 76. l.

túlzásba s a komoly könyvkiadás végleges formáját és a folyóiratkiadást akkor keltette életre, amikor biztosítani tudta számára a megfelelő létszámú olvasótábort. Éppen ezért a könyvkiadást legelőször — 1925-ben és 1926-ban — Farkas Gyula professzor segítségével úgy oldotta meg, hogy a berlini Voggenreiter Verlag magyar kiadványainak egy részét a Felvidék számára biztosította. A felvidéki magyar írók első munkái így jelentek meg Berlinben és így jutottak külföldről a felvidéki olvasók kezébe. — Külön tanulmányt érdemelne a berlini magyar könyvkiadás ismertetése s Farkas Gyula és Sziklay Ferenc önzetlen lelkesedéstől fűtött és felbecsülhetetlen értékű együttműködésének méltatása. — A könyvkiadás szervezésének hatalmas munkájába Sziklay Ferenc meghívására 1927 év végén bekapcsolódott Darkó István, a ragyogó tehetségű prózaíró is, aki ezután ugyancsak teljes odaadással ennek a nagy ügynek szentelte magát.

1927-ben Darkó és még egy-két lelkes, megértő munkatárs segítségével Sziklay Ferenc megszervezte a Kazinczy Könyvbarátok Társaságát, amely tagjainak az első másfél évben a Voggenreiter könyveit adta. Ennek a társaságnak tagjai rohamosan szaporodtak s amikor már közel kétezren voltak, amikor tehát már megvolt a megfelelő nagy olvasó- és előfizetőtábor, Sziklay Ferenc önállósította a könyvkiadást. 1928 év végén megalakult kassai székhellyel a Kazinczy kiadóvállalat.

Amíg idáig eljutott a nagyszabású mozgalom, Sziklay Ferencnek valósággal emberfeletti munkát kellett végeznie. Se szeri, se száma a vezércikkeknek, cikkeknek és tanulmányoknak, amelyeket ezekben a hónapokban és években a felvidéki napilapok és hetilapok hasábjain megjelentetett. Bejárta az országrész minden jelentősebb városát, — mindenütt előadásokat tartott, megbeszéléseken ismertette tervét, meggyőzött, rábeszélt és lelkesített. Szervező és alkotó munkásságának ez volt az aranykora: öröm és megelégedés töltötte el, amikor látta, hogy a felvidéki magyarság megérti nemes szándékát és kezdeményezése nagyszerű visszhangra talált.

A Kazinczy Kiadó reális, szolíd alapokra épült s mindaddig életképes is maradt, amíg Sziklay Ferenc vezetése alatt állott, illetőleg az általa lefektetett reális, józan alapokon működött. Több tucat értékes és népszerű magyar könyv jelent meg a Felvidéken éppen azokban az időkben, amikor a türelmetlen cseh sovinizmus a legvadabb kultúrhatárzárt rendszeresítette. Így a felvidéki magyarság nem maradt színvonalas szellemi táplálék nélkül. Külön érdeme Sziklay Ferencnek az is, hogy a könyvkiadás keretében mindig gondoskodott az ifjúságról is: a Kazinczy Kiadó több ifjúsági könyvsorozatot is adott ki. A megszállás alatt kifejlődött magyar szellemi élet e legtermékenyebb esztendeinek eredményeire jellemző a következő részlet-adat: 1929 év végéig 24 könyv — regény, elbeszéléskötet, verskötet és tudományos munka — jelent meg s e kiadások 72 ezer csehkoronát juttattak az íróknak.

Sziklay Ferenc a könyvkiadás megszervezése terén részben önálló elgondolása szerint járt el, részben leszűrte az Erdélyben bevált könyv-

kiadás tanulságait. Többször hosszabb körutat tett Erdélyben, összebarátkozott ott a magyar szellemi élet élmunkásaival, tanulmányozta az ottani magyar intézményeket, szervezeteket, elsősorban a könyvkiadást. Emellett előadásokat tartott az erdélyi magyarok szellemi központjaiban s úgyszólván egyedül ő közvetítette a két kisebbségi nemzetrész között a nemzettestvéri, lelki összetartozást.

A Kazinczy Kiadó fejlődésében — sajnos — két-három év mulva már törés következett be. Amint a politikai vonatkozásokban is a magyar egységet szolgáló erőket időnként a mindig settenkedő széthúzás átkos szelleme keresztezte, ugyanúgy jelentkeztek ilyen erők az irodalompolitika vonalán is. A fejlődésben bekövetkezett törés előszelét jelentette az első Szentiváni Kúria, amelyet Szent-Ivány József 1930 nyarán hívott egybe.

Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy Szent-Ivány József pártvezér a Szentiváni Kúria összehívásával tiszteletreméltó, ideális célt kívánt szolgálni. Meg akarta valósítani az erdélyi Helikon felvidéki kiadását s ennek révén meg akarta teremteni a felvidéki magyar irodalom, illetőleg a felvidéki magyar írók egységét. Ebbe az egységbe mindenkit be akart venni, a tollnak azokat a munkásait is, akiket a nemzeti alaptól éles világnézeti ellentétek választottak el.

Ezekben az időkben mind a kommunista-mozgalom, mind a csehszlovák hatalmi politika a baloldaliság jelszavaival a fiatal magyar értelmiség számos tagját csábította el a nemzeti gondolat egyenes útjától s az az elképzelés már túlhaladott jóhiszeműség volt, hogy ezeket az eltévedt fiatalokat egy-két jószóval vissza lehet hódítani a nemzeti táborba.

Ezzel szemben 1930-ban és a harmincas évek elején a Szentiváni Kúriának az lett volna a hivatása, hogy a Helikon-gondolatnak felvidéki alkalmazásával azokat az író-tehetségeket fogja össze és azoknak az író-tehetségeknek az érvényesülését segítse elő, akik a nemzeti gondolat hordozói voltak és ezeket a magyarellenes irányzatok megszállottjaival szemben gazdaságilag is megerősítse, — amint ez volt célja a könyvkiadás szervezésével Sziklay Ferencnek. Annak, hogy Szent-Ivány József ezt a szűkebb, de célszerűbb keretet túllépte, az az emberi gyöngeség volt az oka, hogy nem tudta szerencsésen megválogatni tanácsadóit. Sziklay Ferenc helyett inkább ezekre a rosszhiszemű tanácsadókra hallgatott, akik elhitették vele, hogy a legellentétesebb világnézetű s a nemzeti gondolatot könnyű lelkiismerettel félretoló írókat is be lehet sorozni egyetlen irodalmi munkaarcvonalba. Ez természetesen hasonló képtelenségnek bizonyult, mint a tűz és a víz egyesítése.

Néhány év mulva Szent-Ivány József is beláthatta, hogy tanácsadói nemcsak rossz, de rosszhiszemű tanácsokat is adtak neki: ugyanezek a tanácsadók elárulták a nemzeti önvédelmi arcvonalat politikai vonatkozásokban is s a harmadik, utolsó Szentiváni Kúria után egy-két évvel önző anyagi érdekből a cseh kormánypolitika magyar nyelven csehszlovákosító sajtószervezetének lettek a hangadói. Ekkor

már természetesen Szent-Ivány is megtagadta s a kisebbségi nemzetközösség kiközösítette őket a becsületes magyarok sorából, de amíg idáig jutottak a dolgok, a rosszhiszemű tanácsadóknak alaposan sikerült legyöngíteniök az oly ígéretes erővel és biztos céltudatossággal elindult könyvkiadást és sikerült elvetniök a bizalmatlanság szellemét az irodalompolitikának szoros együttműködésre hivatott tényezői között.

Találóan ismerteti Kemény Gábor a felvidéki magyar irodalom történetéről szóló könyvében a Szentiváni Kúria „élettörténetét": „Az 1930. évi első összejövetelen minden jel arra mutat, hogy az írók színe-java csatlakozik az „egység" gondolatához, mely a nemzeti összefogás szellemében kísérli meg a megoldhatatlannak látszó kérdés beváltását. Az 1931. évi Kúrián a kazinczysták tisztázzák a kisebbségi könyvkiadás szövetkezeti megoldását és a Magyar Írás szépirodalmi folyóirat kiadását, de az írók nagy része ekkor már távoltartja magát a tanácskozásoktól, amelyek nem válthatták be a Kúriákhoz fűzött reményeket. 1932-ben pedig csak baráti összejövetel zajlik le Szent-Ivány József pátriájában s a találkozók rendszeresítése — mely bizonyos időn belül írói rend kiválasztódásához vezetett volna — megakad és többé senkinek sem sikerül egységbe szólítani a széthullott kisebbségi írógárdát."

Sziklay Ferenc idealizmustól fűtött, tiszta lelkülete irtózott ezektől a „tanácsadó" rosszszellemektől s mindjárt meglátta szándékaik önző motívumait. Igyekezett távoltartani őket az oly ígéretesen megalapozott könyvkiadástól, azonban nem harcra született, érzékeny természete ebben a kíméletlen összeütközésben alulmaradt. A rosszindulatú személyeskedéseket nem tudta hasonlókkal viszonozni, az ellenfelek durva fellépése mélységesen megsértette és elkedvetlenítette. Így történt azután, hogy fokozatosan kiszorítani engedte magát legkedvesebb munkaköréből, a könyvkiadásból. (Hogy mennyire fájt Sziklaynak mindaz, ami a könyvkiadás körül helytelenül, rosszul és részben ártó szándékkal történt, azt legtalálóbban azokból a bizalmas baráti levelekből olvashatnók ki, amelyeket ezekben a válságos hónapokban leghűségesebb barátainak és legkedvesebb munkatársainak, Mécs Lászlónak és Rácz Pálnak írt.)

Az első és a második Szentiváni Kúria eredményeképpen a kassai könyvkiadás Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezetté alakul át. Ennek vezetését Sziklay már megosztja Szent-Ivánnyal. 1931-ben megindul a Magyar Írás című folyóirat is. Ezt eleinte Darkó István Sziklay Ferenccel egyetértésben szerkeszti. Két-három év alatt azonban Sziklay Ferenc mind a könyvkiadásból, mind a lapszerkesztésből fokozatosan kivonul, távol áll tőle az az anyagias, üzleties szellem, melyet Szent-Ivány József prágai író-újságíró tanácsadói kezdtek meghonosítani. Mire Dzurányi Lászlóék — nem találván meg sem a nemzeti szellemű újságírásban, sem a Kassától függetleníteni kívánt könyvkiadásban önző, anyagias számításaikat — cserbenhagyták Szent-Ivány Józsefet és az egész nemzeti arcvonalat, Sziklaynak (akinek közben egészségét is aláásta a sok izgalom) a könyv- és lapkiadó szö-

vetkezet vezetéséhez már kevés köze volt. 1934 után a szövetkezet egész vezetését Szent-Ivány vette át és annak székhelyét is átvitte saját otthonába, Bejére. Ez a nagyszerű vállalkozásnak már feltartózhatatlan hanyatlását is jelentette. Kínos, hosszú szünetek következtek ezután a könyvkiadásban, a fogyatkozó számú „könyvbarátok" átmenetileg csak a folyóiratot kapták meg, majd jöttek könyvek is, de már nem önálló felvidéki kiadásként, hanem budapesti könyvkiadó felvidéki sorozataként. A fölszabadulás előtti években a helyzet szomorúan igazolta Sziklay Ferencet: kár volt őt elkedvetleníteni és hiba volt őnélküle folytatni azt a munkát, melyet ő oly hibátlanul, önzetlenül és határtalan lelkesedéssel a legbiztatóbb siker jegyében indított el.

VISSZATÉRVE SZIKLAY FERENC kultúrpolitikai munkásságának virágkorára, rá kell mutatnunk arra is, hogy Sziklaynak — összhangban Petrogalli Oszkár elgondolásával — gondja volt a szélesebb néprétegek — elsősorban a falusi magyarok — kulturális művelésére is. Jelentős része volt a SzMKE (Szlovákiai Magyar Kultúr Egyesület) életrehívásában. Ennek az országos közművelődési egyesületnek eszméje még 1920-ban Komáromban született meg. Megindítója Alapy Gyula és Tuba János volt. Az egyesület előbb mint „Szlovákiai Magyar Népszövetség", majd mint a „Szlovákiai Magyarok Szövetsége" alakult meg. A cseh hatóságok azonban az alapszabályokat többszöri módosítás után sem voltak hajlandók jóváhagyni. Amikor ezt a komáromi központtal megalakult népművelési szervezetet már negyedszer is betiltották, Sziklay Ferenc jött segítségére a már reménytelennek látszó ügynek: 1925-ben lefordította a Szudétaföldön cseh kormányjóváhagyással működő német kultúrszövetség (Deutscher Kulturverband) alapszabályait és ezzel a „kipróbált" alapszabállyal alakította meg Alapy Gyula és Sziklay Ferenc 1925-ben a Szlovákiai Magyar Kultúr Egyesületet.

A lefordított alapszabályokon Sziklay csak annyi módosítást hajtott végre, hogy a „német" jelzőt a „magyar"-ral helyettesítette s működési területül Cseh- és Morvaország helyett Szlovákiát jelölte meg. A jóváhagyásra felterjesztett alapszabályok indokolását Sziklay Ferenc és Flachbarth Ernő dolgozták ki s abban nyomatékosan rámutattak, hogy jogi és erkölcsi képtelenség volna megtagadni a magyarságtól azt, amit ugyanezen alapszabályok alapján a német kisebbségnek már engedélyeztek. Az ügyes sakkhúzás bevált: a csehek ugyan még hároméves huza-vona után, de — eredeti szándékuk ellenére — kénytelenek voltak végül is a kultúregyesület működésébe belenyugodni.

1928 őszén a SzMKE az egész Felvidéken megkezdte közművelődési tevékenységét. Nyugaton Alapy Gyula és Szombathy Viktor, keleten Sziklay Ferenc és Darkó István, majd pedig Haltenberger Ince vezette az országos szervezkedést, s résztvettek a helyi szervezetek megalakításában. A közel kétszáz helyi szervezet kultúrpolitikai irányítását Sziklay és Alapy tartotta kezében. Így az ő nevükhöz fűződik — amint Kemény Gábor egyik tanulmányában megállapítja — a magyar népi öntudatot visszaállító, nyelvet és nemzeteszmét terjesztő,

az irodalmi megújhodást tevékenyen elősegítő és az elnemzetlenedést megakadályozó országos mozgalom, melyet joggal mondhatunk a felvidéki magyar kisebbségi politika legnagyobb eredményének.

Sziklay Ferenc a népművelés ügyét szolgálta „A csehszlovák köztársaság népművelési törvényei és rendeletei" című kézikönyvének kiadásával is. A politikai és kulturális szervezetek útján állandóan odahatott, hogy a felvidéki magyarság vegye igénybe azokat az előnyöket, amelyek a csehszlovák népművelési törvények értelmében a magyar nemzetiségű állampolgárokat és azok szervezeteit és egyesületeit is megillették, de amelyeket a cseh hivatalok önként nem adtak meg. Így közvetve Sziklay Ferenc érdeme volt, hogy igen sok város és község magyarsága kikövetelte a cseh hatóságoktól a helyi magyar népkönyvtárak felállítását, a magyar népművelési tanfolyamok segélyezését, stb., stb.

A MÁR ISMERTETTEKEN FELÜL is Sziklay Ferenc munkaterülete szinte határtalan volt. Hite, lelkesedése és rajongása munkaerejét megsokszorozta, s minden más, számottevő kulturális és társadalmi szervezet elindítása, megteremtése és megszervezése mögött is ott volt Sziklay Ferenc kezdeményező és irányító munkája és szelleme. Így része volt többek között a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, az Irodalmi Szövetség, az Országos Magyar Dalosszövetség megalakításában. A nagyközönség, a „beavatottak" nem is sejtették, hogy a fokozatosan és céltudatos tervszerűséggel kiépülő kulturális és társadalmi szervezetek mögött az önzetlen szerénységgel dolgozó Sziklay Ferenc munkája található meg.

Mint íróról és költőről a következő számban hivatottabb toll emlékezik meg. Itt csak annyit kívánunk megállapítani, hogy Sziklay Ferenc írásaival is a legszentebb magyar nemzeti ügyet és a legnemesebb magyar irodalompolitikát szolgálta.

Hogy kultúrpolitikusi arcképe teljes legyen, Szombathy Viktorral együtt utalunk arra, hogy levelezése éppoly kiterjedt és kulúrtörténetileg — felvidéki méretben — csaknem oly jelentős volt, mint nagy elődjéé, Kazinczyé. Lila gyöngybetűi szétvándoroltak a Felvidéken, biztattak, felvilágosítottak, támogattak baráti szeretettel s mindig a magasabbrendű magyar szellem hangján. Sziklay Ferenc hátramaradt irattárából és a volt Központi Iroda irattárának megmaradt részéből nyugodtabb időkben hálás munka lesz kiválogatni a legjellemzőbb leveleket, amelyeket mint a „kisebbségi élet" kordokumentumait az utókor számára érdemes lesz kiadni. Ha ezek a levelek nyilvánosságra kerülnek, akkor fogjuk csak igazán, a valóságnak hűen megismerni, hogy ki volt Sziklay Ferenc!...

SZIKLAY FERENCBEN a felvidéki magyarság, de az egyetemes magyar szellemi élet is egyik legnagyobb értékét gyászolja. Működésének nemzetpolitikai jelentőségét talán legtalálóbban azzal jellemezhetjük, hogy abban, hogy a felszabadulás Kássán és a többi felvidéki tájon csorbítatlan nemzeti öntudatú és korszerűen művelt magyarságot talált, nem kis érdeme volt Sziklay Ferencnek. Gyönyörűen fejezte

ki ezt a trianoni anyaország képviseletében vitéz Ujváry Lajos Sziklay Ferenc ravatalánál: „... azt tudom, érzem és vallom, hogy a mi helytállásunk hiábavaló lett volna a Te és a hozzád hasonló kevesek hősi küzdelme nélkül, hogy a ti önfeláldozástok nélkül húsz keserves esztendő multán hiába jött volna a felszabadulás. Ha Te nem vállalod, amit vállaltál, az újraegyesüléskor alig találtatott volna ezen a földön ősi hagyományaihoz, hitéhez, erkölcseihez való hűségében meg nem fogyatkozott magyar."

Sziklay Ferenc méltatásához és értékeléséhez túl szerények ennek a tanulmánynak szavai. Emlékének azonban nem szavakkal áldozunk igazán, hanem azzal, ha az ő hitével és az ő munkakészségével hűségesen folytatjuk azt a munkát, amelyet ő megkezdett: — a kulturális decentralizáció megvalósítását.

FORGÁCH GÉZA

KORANYÁNK BETEG

Szeszélyes egy kor ez! Beteg éjjelünk,
Hajszás napunk. Üres kacagással és
Hisztériás sírással üldöz,
Kénye s a kedve kibírhatatlan.

Formája más, mint volt azelőtt. Nehéz,
Zsúfolt a gondja és rohanásba hajt,
Beszéde torz, halált rikoltoz
Üzi, zavarja az érte élőt.

Orcája csúf. Meddő bujaság virít
Sötét szemalján. Ajka szederjes lett
A láz tűzétől, foltos arcát
Balga-hiún pirosítja rúzzsal.

Mi jó, mi édes volt, ami éltet ád,
Undorral adja ki s vad örömmel
Habzsolja azt, ami árt, mi bűnös...
Önmaga ássa a sírja mélyét?

Testvér, te ember mégse ítéld el őt:
Anyád a kor, hisz téged is ő viselt!
Áldott az állapotja, mert új
Élete dobban a szíve alján!

Jövőt fogant s ha tán rigolyás, ne bánd!
Szeresd! Szelíd lesz majd vajúdás után
S ha szembe jön, kalaplevéve
Állj oda, hajtsd meg a faszceszt!

† SZIKLAY FERENC

KÁNYA A KANYAPTA FÖLÖTT[1]

Előhang.

Milyen kár, hogy az époszírás kiment divatból!

Az a húszéves hősi küzdelem, amelyet meg szeretnék írni — jobb forma híján — regénynek, inkább époszba kívánkozik. A szereplő személyek, — talán nem is egyéniségek, de magasabb hatalmak sakkfigurái s az ő rosszul értelmezett támadásuk ellen védekező két falu lakossága —, inkább epikus alakok, mint regénybe kívánkozó hús-vér emberek. Eszmék testesednek meg bennük, rég elavult jogcímek támadnak meg élő jogokat. A meglámadottak védekező harcában kicsinyes, paraszti gondok magasztosulnak nemzetféltéssé, egyéni bántódások közüggyé, családi büszkeségek nemzeti öntudattá.

Az éposz sablónjától csak abban tér el a tárgy, hogy a megkívánt „fenséges elem" nem lép nyiltan a porondra, hanem megbúvik az emberi cselekvések szinte hihetetlen furcsaságaiban. A rossz a semmirekelők intéző hatalmában, a jó a szenvedésben is szívósan kitartó, egyszerű emberek fanatikus nyugalmában és bizodalmában. Az viszont époszízű megint, hogy a két évtizedes nagy pört, a huszadik század új trójai háborúját végül is a kegyes végzet dönti el, „deus ex machina".

Akárhogy is elkésett a mesém, az éposz divatjából regényformára kopva, ha köznapi: polgári, vagy daróc-, vászonruhába kell is öltöztetnem alakjaimat, legyen úgy. A divatjamult mez csak parádéra kerül elő a ládafiából s akkor — naftalinszagú, vagy maskarádéra s akkor inkább mulatságul szolgál, nem tanulságul.

Ha époszt írhatnék, valahogy így kellene kezdenem művemet, hősi hexameterekbe szedve a „propositiót" és a „invocatiót":

Énekelem két szép abauji magyar falu harcát,
Nemzeti életeért hogy vítt a galád csehek ellen.
Múzsa segíts meglátnom a hőst szűr s ködmön alatt is
S megmutogatni híven, ki erős pillére hazánknak!
Hős a magyar föld népe, ha fegyvert tart a kezében,
Hős, ha ekéje vasát a kövér anyaföldbe feszíti,
S hős, ha bitorlóktól kell védeni szent anyanyelvét...

Aztán, igen, az époszírás évezredes szabályai szerint jönne az „enumeratio". Jó no, kezdjük a támadó fél seregszemléjével.

[1] Az író utolsó írása. Egy el nem készült regény első fejezete, a második megjelent a „Forrás" 1943. évi decemberi számában.

I. „Vendéglő az Arany Képzelődéshez".

Van Kassa városában jó egynéhány olyan „kétéltű" kocsma. Az utca felé közönséges csapszék. Nem piszkos éppen, mert naponta többször is felnyolcasolják a padlóját, kisöprik a szertehajigált cigarettacsutkákat, sarokba, vagy asztal alá dobált zsíros papírost, csirkecsontot, szalonnabőrt. Azért eléggé megviselt, látszik rajta, hogy állandóan üzemben van. Fuvarosok, kupecek, falusi gazdák, csavargók, kosaras bosnyákok, citromot és cipőpertlit áruló cigányasszonyok sürögnek-forognak benne. Itt öblítik le az út porát, vagy a lacipecsenyék faggyúízét. Hetivásárkor áldomást is iszogatnak az izzadtságtól, szalonnázástól patinás vastag tölgyfaasztalok mellett. Ilyenkor nóta is úszik a sűrű, csípős füsttengerben. — Magyar és szlovák nóta vegyesen, ahogy az árucsere is a két testvér-nemzet fiai közt bonyolódik le. Akad olyan nóta is, amelynek szavát az egyik asztalnál magyarul fújják, a másiknál szlovákul. „Köszönöm galambom, hogy eddig is szerettél", — harsogja a migléci legény, — „Dzekujem ci lyubicska, zse i mnye si lyubila" — mondja „szinkronizálva" a zdobai parobek. A testvériségnek mégis az a dialala, amikor megosztoznak a szövegen, a verssorok felét magyarul, a másikat szlovákul kuncogják emigyen:

„Sárga violának — zselyene lyiszti ma.
Ennek a kislánynak — nye ma frajera.
Ha nincs néki — alye budze mac,
Jó az Isten — budze pomahac."

Ilyen testvéri egyetértésben él réges-régóta Kassa környékének magyar és szlovák lakossága. Egyik se bántja a másikat. Bicskázás nem igen esik meg a városban. Az ilyesmivel legelsőbben is csak a maga fajtáját tiszteli meg a lovagias érzésű legény s ha a városban támadt is nézeteltérés, a bicskával együtt a haragot is a csizmaszár mellé szúrják hazáig. Tudj' Isten, miért. Talán nagyon is kéznél van „Andris bácsi", a rend büszke őre. Ott posztol az ajtó előtt s ha nem is leng kakastoll a kalapja mellett, a hófehér lószőr-forgó sem valami bíztató.

Sokan, — ha sarokba szorítanák, — nem tudnák eskü alatt igazán megvallani, mik is a valóságban, szlovákok-e vagy magyarok. A győrkeiek, garbóciak pld. egyformán beszélik mind a két nyelvet. Olyanok, mint a visszhang, úgy felelnek, ahogyan beléjük beszélnek. Ha meg a másiktól kérded meg, micsodás, a „kolegája", biztosan fordítva mondja, szlováknak a magyart is. Vagy ilyen bölcsen felel:

— Én magyar vagyok, de amaz — katólikus.

Ilyen egynéhány kassai kocsma egyik élete. Kora hajnaltól délig, kora délutánig, attól függőleg, közelebb, vagy távolabb eső falvak népe szállta-e meg.

Estefelé kezdődik a másik élete a belső, udvarra néző szobában. Nem is jól mondom. Nem „néz" ilyenkor a szoba sehova. Sűrű függönytől hályogos ablak mögött szolgálja a helyiség a borszakértők titkos szektájának nemes szórakozását.

Mert igaz, hogy Kassa városa maga már nem bortermőhely. A filoxéra úgy ötven-hatvan éve a tőkéjét is leszüretelte a kassai szőlőnek, azóta vagy nem találták meg még azt a fajtát, amelyik a hirhedt kassai széltől is megérik minden évben, vagy szegényebbek lettek a kassai polgárok — pénzben és időben. Kinek van manapság annyi heverő bankója, hogy beleölje a szőlőbe, ha azt se tudja, serétet szüretel-e ősszel, vagy aszút? És kinek van annyi ráérő ideje, hogy naponta tyutyujgassa a tőkéket, ne penészítse el a peronoszpóra a levelét, ne rágja le darázs, rigó, vagy „placskár" a bogyóját? Mikor a megszaladt életben idestova kevés lesz a nap huszonnégy órája is! — Csak a név maradt meg. A hegynek szaladó gyümölcsösöket ma is „Szőlő"-nek hívják a régi szőlősgazdák utódai a Vöröshegyen meg a Heringesen.

És megmaradt a legfontosabb: a szakértelem! Csak azoknak — az utca felé — kurtakocsmáknak van finom, tompított hangulatú belső szobája, amelyekben jó bort mér a gazda. Mert nemcsak a bor „pedigréje" a fontos, hanem a kezelése is. Az ilyen kifinomodott borízlésű uraknak nem imponál a — szállítólevél! — Jöhetett a hordó Hejcéről, Szántóról, vagy akár Szegilongról is, a daliás tűzoltófőparancsnok úr, — (ő ül az asztalfőn fekete, — rossz nyelvek szerint festett, — Vilmos-császár bajuszával) —, szagáról megmondja: „Ezt bizony úgy vitték oda, hogy ott adják föl!" — „Ezt vizahólyaggal derítették!" — „Ezt alaposan megkenezték!", stb. Aztán a hűtés toka is fontos. Jégre tenni? Isten ments! A nemes bor pincehőmérsékleten ízes, csak így iható ártalma nélkül!

Szóval: a jó bor önzetlen barátainak titkos társulata azt a kurtakocsmát tiszteli meg, ahol „legjobb" a bor. Nagy szó ez a felsőfok, mert tisztes polgári családok borkezelő hagyománya száll apáról fiúra s mindegyik gazda mester a maga dolgában.

Szerencse, hogy a város növésével a borivók szektája is nőttön nő s ahogy szaporodnak, úgy osztódnak is. Az ízlések sem egyformák! Egyik társulat „Szekerák"-ra esküszik, másik „Barinkó"-ra, harmadik „Hojszák"-ra, a negyedik „Rogozsán"-ra, az ötödik... ki tudná elsorolni mind, — mondjuk az — „Arany Képzelődés"-re.

Vendéglő az Arany Képzelődéshez. Igen, ez a neve a mostanában legfelkaroltabb kétéltű korcsmának. Ivójának csengettyűs ajtaja és színes levelekkel töltött, cifra üvegsorokkal csábító kirakata az „ócskapiac"-ra szolgál. Hivatalosan nemrégen „Erzsébet-tér" névre keresztelték. Ez a tágas tér a hetivásárok színtere. Levegőjét egy szörnyű, ízléstelen hodály, az „Uránia Biográf", mészáros bódék, cellövöldék, birbicselő asztalok és lacikonyhák szűkítik. A nép szava azonban — ez a legmaradibb életvalóság — híven megőrizte a régi nevet, mert jobban kifejezi a tér jellegét, mint a királynői elnevezés. Szlovákul még hangutánzó is a név: „Sztari plyac", — különösen az őszi és tavaszi esőzések idején.

Ha époszt írnék, most alkalmam lenne az előadás élénkítésére szolgáló „iteratio" gyakorlására. Szép szóváltozatokkal elmondhatnám az „Arany Képzelődés"-re egyénítve, amit az imént, általánosságban mondtam a kétéltű korcsmákról. Ma ez a hely a legfelkapottabb, való-

színűleg azért, hogy a bor minőségi versenyében övé a „kékszalag".

Azt a rendes borozó-társaságot sem látom szükségesnek leírni, mely a csapszék előkelőségét biztosítja. Egyszerűen azért, mert nincs jelen. Csak ősszel, télen s koratavasszal szállják meg az „urak" a „szalónt", hétköznaponként délután 6 és 8 közt s szombaton „polgári kimenő" jogcímén vacsora után. Nyár van s ilyenkor Bankó, Bunkó, Tigris, Bárányka, Vörösrák s egyéb jellegzetes és zengzetes „kirándulóhelyek" leveles színeiben, — (magyarul szaletli) — enyhítik szomjúságukat habzó kassai sörrel.

De nini! A társaság egyik tagja mégis rányitja Sariszky úrra, a gazdára az ajtót egy júliusvégi késő délutánon. Szinte csodaszámba megy az eset, hiszen ilyen fülleszto melegben még a cégtábla is lekivánkozik a szemöldökfáról. Az embernek a gondolkodó esze is majd felforr, nemhogy a képzelete legyen arany. Sariszky úr barnára szivott — papírszipkába ékelt — „ötös" szivart szivogat, — (a kassai gyártmány-szakértők véleménye szerint jobb a Regália Médiánál!) — s az izzadásban elvesztett életnedvét „hosszúlépéssel" pótolgatja. Talán el is bóbiskolt a félhomályban, mikor élesen megcsendült az ajtó fölé, kis rúgóra szerelt csengő.

A szokatlan látogató vaktába kiáltja be az ánizsszagú terembe a „tréfás" „Daj Bozse scseszce"-köszöntést, időbe telik, míg éles napfényhez idomult szeme észreveszi a gazda bizonytalan körvonalait.

— Ááá! Doktor úr! — csodálkozik Sariszky úr —, minek köszönhetem ezt a ritka szerencsét?

— Pfü, de kutya meleg van! — kezdi a vendég, vedlett panamakalapjának izzadságfogóját s homlokát törülgetve.

— Odakível lehet, — szellemeskedik a gazda, — idebe meg lehet maradni.

— Különösen jó hejcei spriccer mellett! Mi?

— Parancsol talán, doktor úr is?

— Nem bánom, no! — Szerencse, hogy a félhomályban nem tűnt föl Sariszky úr arcrándulása. Nem nézte ki a látogatóból egy fröccs árát se, eddig még sohase látta fizetni. Mindig a társaság vendége volt.

— Tetszik talán a „szalónba"? — kérdezte kelletlenül.

— No nem, köszönöm, csak így „sztojacski". — Azért ugrottam be, hogy megkérjem Sariszky urat, holnap estére kellene a szoba.

— No! — csodálkozik a másik, mialatt fenekénél fogva belemos egy poharat a „vájdling"-ba s a világosság felé tartva belétölti a bort. Szódával, vagy Lajos-vízzel parancsolja?

— Lajossal! Kicsi bidezs, alye jó, — szellemeskedik a „doktor úr", majd az első korty után, kezefejével megtörli a száját s komolyra fordítja a szót: — Vendégeim lesznek, — magyarázza, — bizalmas beszélgetésre ez a legbiztosabb hely, no nem?

— Hojoj! Ha ezek a falak egyszer úgy megszólalnának! De hát, — tetszik tudni, az „Arany Képzelődés"-ben minden el van temetve. — Nem állhatta meg dicsekvés nélkül, pedig jobban szerette volna, ha nem őt tiszteli meg a „doktor úr" a vendégeivel. Eddig csak az egy

spriccert siratta, üsse kő, majd behozza máson, de hogy ez lásson vendégeket, aki eddig örökös vendég volt?

Mert Podhajszky Vladimír, ügyvéd, hetente egyszer-kétszer betévedt a társasághoz, vagy már úgy hozták magukkal. Az urak egymással versenyezve rendelték a „doktor úr"-nak hol a szafaládét ecettel-hagymával, hol a kocsonyát, tavasszal gömölyesajtot friss hagymával, ősszel körözött liptóit retekkel. A borkorcsolyára való itókát meg úgy töltögették a pohárba, fölváltva, akinek éppen tréfája csattant a minden bolondságra kapható „jópofa" Potyin.

No, nemcsak „céltábla" szerepévei szolgált rá Vladko a becenevére, szépen és szívesen hegedült is. A szoba fojtott hangulatában, a hegedű nyergére csippentett bicskától lefogott hangon édes-bús nótákat játszott az el-ellágyuló uraknak.

Egyébként senki nem tudta, honnan csöppent ide. Egy kissé énekelve beszélt, de ezen és a nevén kívül semmi nyomát se lehetett érezni annak, hogy — nem magyar. Különben is Kassán? Nevetséges szláv veszedelemről még csak álmodni is! Ide sodródott negyedéves jogásznak, kibojtárkodta a szükséges éveket, leszigorlatozott, letette az ügyvédi vizsgát és — irodát nyitott.

Volt „ügyetlen" ügyvéd, lett „együgyű" ügyvéd, vagy „ügyefogyott", — a százszor elkoptatott jelzőket mind rajta élesítették a társaság tagjai, ha megtudták, hogy hivatalból védőnek rendelték ki, vagy szlovák parasztok közt támadt tyúkpörökben tárgyalt a járásbíróságon. A rossz nyelvek szerint azon élt, amit így összenegedult estenként az „Arany Képzelődés"-ben, de ez csak féltréfás rágalom lehetett. Potyi maga volt a kicsattanó élet, az éhenkórászság nem rítt le róla. Szegény volt, de tisztességgel, urias bohémsággal viselte a sorsát. Mindég vasalt volt a ruhája, kalapját félfülére vágva viselte s szájából nem fogyott el a füttyszó. Beszédét ideges taglejtésekkel kísérte. Az esze élesen vágott, mint egy borotva. Mindenki meg volt győződve róla, hogy máshol „nagyvágó" lehetne belőle, senki nem is értette, miért ragaszkodik pont ehhez a „nehéz" városhoz, vagy miért nem társul be valamelyik volt principálisához. Mindenki szívesen felfogadta volna, akár fixre, akár részesedésre. — A maga ura akart maradni, ha szegényen is.

Szóval, van valami titokzatos Potyiban. Ha néha, az urak olyan „félliteres" hangulatában erősebben csattant a tréfa rajta, — különösen, ha szlovákságát érte valami gúny, — meg-megvonaglott a szája s örökké mosolygó barna szemében vésztjósló láng lobbant. Ki vette volna észre a könnyekre ingerlő kacagás közben. Nem is tartott tovább egy szempillantásnál. A „jó fiú" Vladko csodálatos önfegyelmezéssel azonnal mosolyra kényszerítette megint az arcát.

Mindez most is átvillanhatott Sariszky úr tudata alatt s zavartan, bizonytalanul igyekezett kitérni a kétesértékű megbízás elől:

— De nem lesz itt, kérem, alkalmatlan így nyáron? A ventiláció nem valami príma, kérem.

— Jó lesz az! Mondom, egy kis bizalmas beszélgetés... — Megijedt, hogy már másodszor elszólja magát, ha csak ennyire is, igyekezett tréfára fogni a dolgot: Tudja, hencegtek nekem valahol, hogy

a legjobb bort ők isszák. Hát, — mondok, — az már nem igaz, mert a jegjobb bor az itt van, az „Arany..."

— Ne tessék mán mondani! És ezt itt mondták, Kassán?

— Nem, Lő...., hm, izé, vidéken. Mert elfelejtettem mondani, vidékről is jönnek. Attól félt, hogy ez a „pletykos" Sariszky majd még kiugrat belőle valamit, előhúzta a tárcáját. Több társa közül egy ropogós százast nyálazott elő s letette a pultra.

A kocsmáros majd hanyattesett a csodálkozástól. Egyelőre nem volt más gondolata, mint, hogy biztosítottnak látta a holnapi üzletet, hirtelen hangnemet változtatott:

— Igenis, doktor úr! Minden rendben. Tökéletesen meg fog tetszeni elégedve lenni. — Megköpködte a százast: Tfü, tfü. Ritka vendég, kérem! Milyen szerencse! Ha nem lenne szerda, nem is tudnék visszaadni. Így talán! — Az apróját a tomporán lógó, kötényével eltakart bőrzacskóból szedte elő, látszólag számoltalanul, de krajcárra pontosan, a bankóját a kármentő fiókjából, a zsíros, gyűrött papírpénz javát válogatta. A mellényébe varrott belsőzsebéből előhúzta régi, altiszti piros bugyellárisát, abba simította bele a százast s újra megköpködte:

— Anyád, apád idejöjjön!

— Kit ölhetett meg ez az ember? — tréfálkozott Sariszky úr, mikor magára maradt a hűvös ivóban s új hosszúlépést mért ki magának. Az bizonyos, hogy Potyi titokzatossága csak égetőbbé nőtt. Eddig soha, egy vasat nem látott tőle s most a tizenkétkrajcáros spriccert százas bankóval fizeti?...

Másnap este egyenként érkeztek a vendégek, legelsőnek persze Potya az idegen úrral. Kövérkés, öregedő honvédfőhadnagy volt, lerítt róla, hogy tartalékos. De csak a rangjához arányított kora miatt. Ha ezredes lenne, senki sem sejtené, hogy nem aktív. Ruhája jól szabott, fellépése biztos, k. u. k. nyelven „stramm" öregúr. Arcát csúnyára verte ki a himlő, ez a fogyatkozása közelről visszataszítóvá tette.

Sariszky úr, mint urakat szolgáló egyszerűbb ember, élesen megfigyelt minden szokatlan mozzanatot, mert kötelességének érezte, hogy híven beszámoljon törzsvendégeinek minden szenzációról, ami körülötte s a kocsmájában történik. Így lesz pincér, borbély, szabó, varrónő a természetes lélektani fejlődés útján — kassai szóval: „pletykossá". Előre számított a hatásra, melyet azzal az elbeszélésével arat majd, hogy kiket látott vendégül Potyi doktor úr a szalónban.

A főhadnagyot sohasem látta Sariszky úr, de hogy ő az a bizonyos vidéki úr, akit Podhajszky bekonferált, több jelből megsejtette. Legelőször is lerítt róla, hogy nem veti meg a boritalt. Hogy mi ennek a jele, nem tudta volna megmondani, a kocsmárosok valahogy ösztönösen megérzik. — Rekedtes, kellemetlen hangja erősítette megérzését, az első szavai meg éppen bizonyossá tették:

— Hát maga az a híres borgazda, akit az én Vladko barátom úgy kidícsért?

— Óh, kérem, az ember igyekszik! — szerénykedett Sariszky úr s nagy alázatosan csak három ujjal merte megfogni a leereszkedően — bemutatkozás nélkül — feléje nyujtott kezet. A gyűrűs és kisujját messze tartotta a többitől.

Azt hitte a vendéglős, hogy a többi vendég is vadidegen lesz, nagy volt a meglepetése, mikor — egy kivétellel — valamennyire ráismert. Ős kassai volt, csapos- és pincérsorban végigszolgálta a város mindenrendű és rangú csapszékét, vendéglőjét, kávéházát, nem csoda, ha „széles ismeretségi körrel bírt", ahogy dicsekedni szokott vele. Nevét nem tudta mindegyiknek, — a gúnynevét inkább, — s mindenkinek ismerte helyét a társadalomban, erényeit, de különösen a hibáit.

Ott jön, — civilben persze, — „Páter Hektoliter", a püffedthasú fehérpap-igazgató. Utána a daliás hadbíró-százados, rövidlátó szemén az elmaradhatatlan cvikkerrel. Szemöldökét most is felhúzza, ami bizonytalan formát ád amúgy is kifejezéstelen, pufók arcának. A néző nem tudta, a cvikkert egyensúlyozza-e pisze orrán, vagy örökké csodálkozik valamin?

Most egy alacsony, félreszegett fejű emberke oldalog be az ajtón nagykarimájú, puha fekete kalap alatt. Felsőajka alól kifehérlik előreálló két elsőfoga. Ez állandóan nevető vonást kölcsönöz az arcának. Szürke császárkabátjával önkénytelenül az egeret juttatja Sariszky úr eszébe. — Majd így fogja jellemezni, ha elbeszéli az összejövetelt, — határozta el magában, — mert egyébként megállt a tudománya, ezt az urat „nem tudta hová tenni". —

— Hát ezek hogy kerülnek ebbe az úri társaságba, — ütközött meg a gazda, mikor a város két közismerten „pánszláv" alakja, a két elválaszthatatlan cimbora sunyított be egyszerre az ajtón, a hustáki öreg ácslegény, a búcsúk szlovák előénekese és a könyvkötő, aki írónak és könyvkereskedőnek hívatja magát, mert egy-két vastag, rézveretű szlovák imakönyv is van a kirakatában. —

— Mi lesz itt? — döbbent meg Sariszky úr egészen összezavarodva, mikor számbavette az igazán vegyes társaságot. — Kettő, — három, négy meg kettő az hat, meg még egy, az hét. Heten, mint a gonoszok, szökkent az eszébe önkéntelenül.

— Na, már csak a suszter hiányzik! — jegyzi meg magában, de mindjárt hozzá is kell tennie: — Farkast emlegettem! — Mert utolsónak egy szikár, töpörödött emberke esett be, lötyögős, zöldre vedlett császárkabátban. — Hogy fognál ki egészen abból a plundrából! — kívánta Sariszky úr tiszta, magyar szivéből, mikor meglátta a közgyűlöletnek örvendő, madárijesztő alakot.

Mit keresnek ezek az „igazgató úr" társaságában, aki, mint „aranyszájú pap" még a szószékről is hazafias szónoklatokat harsog s akinek gyönyörű versét vésték március tizenötödikén a kőkereszt talapzatába a hősök temetőjében?

Nem volt sok ideje töprengeni, mert megszólalt a csengő, ki kellett szolgálnia a társaságot. Felvette és „leszállította" a megrendeléseket. Szerencséjére Potyi doktor úr is megsúgta bizalmasan, hogy — „és

most aztán lélek ez ajtón se be, se ki." Utánozta ebben a daliás Vilmos-bajúszos főparancsnok urat, ha az urak valami „föltétlen bizalmas" ügyet akartak megbeszélni.

Megtörtént ez az „óvatossági rendszabály" akkor is, ha azt főzték ki, hogy kell biztosítani a közgyűlés szótöbbségét valami kicsinyes, csak nekik fontos városi ügyben, de akkor is, ha arról volt szó, hogy a bankigazgató feleségét igen sűrűn látják az erdei utakon a csinos főispáni titkárral sétifikálni.

Amíg tett-vett az asztal körül, azt is megfigyelhette, hogy a ragyás főhadnagy különösen a három „atyafit" ajnározza. — Egy kissé amúgy vállveregetve, felülről, mint ahogy nem „standbelit" szokás kezelni, ha akarunk tőle valamit, de érezni lehet rajta, hogy szeretné magát melegségre kényszergetni. Ez még jobban szeget ütött a fejébe. Elhatározta, hogy ő bizony kihallgatja ennek a különös, gyanús, érthetetlen társaságnak a beszélgetését, ha „fene fenét eszik is!".

A szoba falán fent, közel a mennyezethez két szellőztetőnyílás volt. Az egyiket átszereltette motorra, a másik megmaradt régi állapotában, amikor még elégnek látszott a szélkerék annyi forgása is, amennyire a belső és külső „atmoszférai nyomás" különbsége meghajtja. Ennek a szellőztetőnek az aknája a padlásfeljáróra szolgált, teljes biztonsággal ki lehetett hallgatni onnan a legtitkosabb beszédet is. Hallgatta innen Sariszky úr nem egyszer az urak bizalmas tárgyalásait is! — Most ez egyszer csak fázódni sem kell a lépcsőn való kuksolás közben, a langyos nyári estben egyenesen hűsűlésszámba ment az üldögélés. Csak attól félt, hogy elbóbiskol a lépcsőn a napközben elszopogatott hosszúlépésektől.

Fölösleges volt az aggodalma, mert a mai diskurzus nem bizonyult valami altatónak! Sőt! Olyan szívdobogást kapott tőle, hogy azt hitte, odabent is meghallják!

A ragyás vitte a szót. Hangját még le is fojtotta, olyan színtelenül recsegővé vált ezzel, mintha az ő „udvari" bandájának nagybőgője volna, amelyre húr helyett ruhaszárító kötelet feszített a dongalábú bőgős. Sariszky úr eleinte azt se tudta, milyen nyelven beszél. Hajazott valamit ahhoz a szlovákhoz, melyet Sariszky úr magával hozott hazulról s az első szobai vendégeivel gyakorolt folyékonyra, de mégsem volt az. Időbe telt, amíg rákapott az ízére. Attól aztán, amit így félig értett, félig hozzáképzelt, hol hideg borsózott át a hátán, hol kiverte álla alját a verejték.

— ... Masaryk, a csehszlovák kormány ideiglenes feje megállapodott az Amerikában élő szlovákokkal és május 30-án egyezményt írtak alá ... A mi dicső nemzetünk által lakott területek visszanyerik ősi függetlenségüket. Szlovenszkóban feltámad az ősi Nagymorva Birodalom, amelyet a magyarok ezer éve, csalárdul megdöntöttek! — (Ezt egy honvédfőhadnagy mondja?! — szörnyülködött Sariszky úr)... — Szlovenszkó elszakad ezeréves elnyomóitól, a magyaroktól s teljes autonómiával a Csehszlovák Köztársasághoz csatlakozik ... — Valaki közbevágott súgva, ezt Sariszky úr nem értette. — A repedtfazék-hang megnyugtatta: — Az ántánthatalmak elismerték már Csehszlovákiát ... Hadserege is van. Hősiesen küzd minden fronton a központi

hatalmak ellen... Hogy honnan? — Egyszerű! A különböző harctereken az ellenfélhez pártolt hősök szerveződtek légiókba... — Újabb közbeszólás... — Óh, attól nem kell félni. A központi hatalmak máris elvesztették a háborút... — Közbeszólás... Az mindegy! Majd kiverjük őket onnan! Bent fáradtak el! Nem a front, a hinterland vesztette el a harcot!!... A szláv népeket az ántánt repülők ilyen röpcédulákkal tudósítják a helyzetről s hívják fel az engedelmesség megtagadására... — Hosszabb szünet, a cédula járhat kézről kézre. — De... Kassa is? — hangzik egy fojtott sóhaj. — Az természetes! — recseg büszkén a válasz s rá azonnal az előénekes reszketős „lírai tenorja": „Hvála Bohu!" — Újra a ragyás szólal meg: — Elhoztam az új államnak, a csehszlovák ígéret földjének a térképét is... — Ismét hosszú szünet. Sariszky urat formálisan rázza a hideg. A szellőztető kerék is megcsikordul, talán az is megérezte a szobában uralkodó, felfűtött hangulatot. — Hallgass! — riad rá a gazda kétségbeesetten. — Amíg a térkép fölött való szemlélődés csöndje tart, igyekszik összeszedni szétziláit gondolatait. Potya úr! Aki rőfszámra eszi a magyar urak szafaládéját, szalámiját? A hadbíró úr, aki az osztrák-magyar hadseregben a szökevényekkel, hazaárulókkal szemben szolgáltat igazságot? Hegedűs főtisztelendő kanonok úr, akinek a szájából csak úgy ömlik a sok hazafias szónoklat? Szörnyű! Szörnyű! — De újra kezdődik:

—... Én a Kramárzs testvér által, három hét előtt, Prágában megalakított csehszlovák nemzeti tanács megbízásából jöttem közétek!... Szerepeket kell kiosztanom, mert már most biztosítani kell a megfelelő személyeket, hogy ne kelljen az utolsó percben kapkodni. A feladatra mindenki készüljön fel jól! Nincs sok idő, de elég arra, hogy mindenki átgondolja a teendőit... Üdvözlöm Jozso testvért, mint a košicei zsupa első zsupánját!... Vladko testvért, mint Košice város első csehszlovák sztarosztáját!...

A szellőztető megint megcsikordul, a többi szerep kiosztását nem hallja Sariszky úr. Csak egy vita hangjaira tud ismét felfigyelni, melyet egészen megért, mert magyarul zajlik le.

— Nem, Karel testvér, — (vajjon melyik lehet ez?!) — a tanügyi kormánybiztosságra más van kiszemelve. Nemzeti ügyünk igazi mártírja, aki, sajnos, nem lehet ma még közöttünk... Mert a zsarnokság ártatlanul börtönbe vetette!...

— Ki az? — csattant föl a vitatkozó hangja...

— Kubacsek Janko.

— Nem ismerjük, — szólnak közbe többen is.

— Dehogy nem, csak más néven. Mondhatnám, álnéven! — Kont János! —

— Ez mégis sok egy kissé! — Ellenkezett ismét az előbbi hang. — Hogy ő nemzeti mártír? Hiszen beigazolt ... izé... beteges hajlamai miatt kellett eltávolítani az iskolától.

— Arról nem tehet ő, — replikázott a hangadó személyiség. — Az éppen olyan betegség, mint, mondjuk, a gyomorfekély...

— Erkölcsi fekély! —

— Ahogy vesszük! — De Brassóban ezerszer jóvátette a félrelépését. A román testvéreknek teljesített igen hasznos szolgálatot a hadüzenet előtt!

— Ezért ültették éppen le!

— Igen, ezért sinylődik most börtönben! Higyje meg, tanár úr, minden dolognak két arca van, attól függ, melyik oldalról nézzük!

— Engedjenek meg az urak, — fuldoklik szinte a hang, — ilyen körülmények közt énnekem itt nem lehet helyem! —

— Miért? — kérdezi egyszerre Potyi úr is, a recsegő is.

— Mert „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs". Ha éppen a tanügyet bízzák ilyen erkölcstelen, kétszínű, beteges emberre...

— Hja, tanár úr, — válaszol cinikusan az idegen, — forradalomban nem Bayard lovagokra van szükség, nem gáncsnélküli jellemekre, mert ezekből egy kettőre Don Quijotékat csinál a megszaladt élet, de...

— De desperádókra? Köpenyeg- vagy pecsenyeforgatókra? —

— Óh nem, csak az eszme fanatikusaira, akik tüzön, vizen, nem törődve hálával, becsülettel...

— Akkor én nem adom ehhez a nevem!

Most Potyi szól közbe.

— Ne izgulj fel, Karcsikám, tudod, hogy árt neked!

— Jaj! — A Karcsikának szólított úr hangja vészesen hördül fel. Székzörgés, kapkodás kíséri.

— Istenem, csak nem ölik meg?! — riadozik Sariszky úr. Szeretne berontani a szobába, de mintha ólom nőtt volna a lábszárcsontja helyére.

— No, ugye, mondtam! — hallatszik a Potyi hangja.

— Semmi, semmi! — hebegi a másik. — Bocsánatot kérek... csak múló rosszullét. Pár perc az egész... Tudom, ijesztő, de csak egy kis füljárat-baj. A helyzetérzőszerv betegsége.

Kínos csend támadt pár pillanatra, majd újra megszólalt a Karcsinak nevezett:

— Megengedik az urak, de nem akarok még egy ilyen kínos incidenst okozni...

— Nagyon kellemetlen nekem a dolog, — korrogott a vezérszónok, — de kénytelen vagyok figyelmeztetni a tanár urat...

— Fölösleges minden szó, főhadnagy úr! — Fogadalmat tettem, tehát hallgatok. Különben is. Vagy van valóban nemzetközi háttere a dolognak, vagy nincs. Ha van, — ostobaság volna még több mártírt csinálni! — Ha nincs, gyerekség az egész, nem több, mint ennek a spelunkának a címere. A világ sorát nem itt, az „Arany Képzelődés"-ben döntik el! Egyet tudok, hogy én nem maradhatok itt!

— De miért nem, Karcsikám, — kérdezte szinte könyörögve Podhajszky, — mindig azzal dicsekedtél, hogy szláv származású vagy.

— Nem is tagadom. De ebből nem következik, hogy eladjam Magyarországot! — Pláne nem a Kubacsek—Kontok társaságában! Az ellen papi mivoltom ágaskodik. Meg aztán elég baj nekem, hogy testi egyensúlyomat elvesztem a legkisebb izgalomra. A lelki egyensúlyo-

mat szeretném megtartani. Nem való vagyok én forradalmaskodásra! — Dícsértessék!

Sariszky úr megérezte, hogy ez itthagyja a „sötétben bujkálókat", leszökkent a helyéről s mire a kicsi, nagykalapos, félrebillent fejű, egérfogú emberke kiért az ivóba, már ő is ott motozott a kármentőben. Fizetett, elment.

Mire a gazda visszaért a páholyába, már csak a repedt fazék zörgött, magabiztosan, ismét:

— Elárulni? Ugyan, ki hinné el neki, amit mond? A jó magyarok olyanok, mint a strucc! Egyszerűen nem veszik tudomásul azt, ami nekik kellemetlen. Ki hinné el, hogy én, a tátrai fürdőhelyek honvédparancsnoka, nem százszázalékosan magyar vagyok? Ki hinné el, hogy Hegedűs Anzelm, a parádés szónok, nem Hegedűs, nem is Anzelm, de Murgaš Karel? Ki hinné el, hogy Podhajszky Vladimírnek több pénz áll a rendelkezésére, mint az egész asztaltársaságnak összesen? És csak azért muzsikálta beléjük a „Kéknefelejcset", meg a „Sárika, Sárika kis szentemet", ecetes-hagymás szafaládékért, hogy kimuzsikálja belőlük a titkaikat!

— Csak az a baj, hogy alig-alig volt mit! — felelte Potyi. — Olyan üresek, olyan felszínes és tartalmatlan a magyarságuk! A legtöbb urat két dolog érdekli. Délig az akta, — az is csak mint papiros, — délután az eszem-iszom! Ez a kisember? Ez igen! Ennek van súlya. Azért is hívtam ide, de úgy látszik, kissé sok volt neki első intrádára!

— No, majd megszokik, vagy megszökik! — véleményezte az elnök. Hahaha! — Egy-kettőnknek jól odamondott! Akár tudatosan, akár véletlenül, telitalálat volt! — De már tulajdonképpen végeztünk is! Jöhet a vidámabb felvonás! —

Már egészen magyarul folyt a beszéd s mi tagadás, szaporábban, mint a másik.

— Vladko, igaz-e, hogy te itt tartod a hegedűdet? — kérdezte a rekedt.

— Az egyiket, kérlek, — felelte készségesen Potyi, — a tucathegedűmet, melyet direkt ezeknek hozattam Sternbergtől. Hm. Az Amátimat, meg a Bergonzimat csak nem szentségtelenítem meg magyar limonádéval!

Sariszky úr fölöslegesnek érezte, hogy tovább is ott kuksoljon a kakasülőn.

Szó szót követett, nóta nótát. A három külvárosi „polgár" megelégedetten vonult hazafelé! Kissé bizonytalan léptekkel s hevesen gesztikulálva. Mindegyik vitte haza a kiosztott szerepét, az író a sajtófőnökséget, az előénekes a színibizottságot, a suszter az iparkamarai elnökséget. Talán meg is fojtanák azt, aki megmondaná az igazat, hogy bizony áprilist járatnak velük az urak, kihagyni nem lehet őket a játékból, mint nagy pánszlávokat, de semmire nem valók, mint társadalmi tényezők. Most boldogok, édes álmodozásuk fullad bele a potya bortól rájuk szakadt mély álomba.

Az ott maradt négyen meg már dalolgatnak is Potyi hegedűszavához. Eleinte, ahogy hű szlovák hazafiakhoz illik, a „Ja parobek z Ka-

pusán"-t, a „Limbora, Limborá"-t, „Tyecse voda, tyecsé"-t, — észre sem veszik, hogy már ők is a „Kék nefelejcs"-nél, és a „Sárika, Sárika, kis szentem"-nél járnak s azt fújják — lelkesebben! —

Mikor Sariszky úr, az első esős őszi délutánon híven beszámolt a kísérteti estéről az uraknak, úgy járt, mint ahogy a „repedt fazék" megjósolta. Kinevették! — Hiába erősködött, esküdözött, végül is a kicsi, fekete rendőrkapitány ripakodott rá, hogy elég legyen a tréfából:

— Ne terjesszen rémhíreket, ne rágalmazzon kipróbált hazafiakat, mert lecsukatom! —

— Mit gondol, — toldotta meg a daliás főparancsnok úr a rendőrkapitány ígéretét, — hány lakosa van Kassának?

— Úgy tudom, negyvenhatezer.

— Hát, barátom, még ha igaz volna is, amit maga kellő számú spriccerek után a tyúklépcsőjén álmodott, hat ember fogja Kassa sorsát eldönteni? Negyvenötezerkilencszázkilencvennégy ember, mint egy test, egy lélek száll szembe velük! Érti?

— Értem, kérem szépen, de...

— Semmi de! — Többet ne halljak ilyen marhaságokat!

Pedig Sariszky úr a „de" után azt szerette volna csak megkérdezni, hogy hát a Potyi úr miért maradt el a társaságtól?

Annyira nem vették komolyan, hogy észre sem vették a hiányát.

† SZIKLAY FERENC

MAGÁNY

Sehol egy hang,
sehol egy moccanás,
oly mély a csönd,
oly mély a hallgatás.

Szürke fátyolba
borul a szobám,
s a lelkem barna
kicsiny kapuján

egy vendég kopog:
a békés Magány,
és megsimogat
a lágy félhomály.

HOSSZÚ FERENC

A MAGYAR KERESKEDŐOSZTÁLY KIALAKULÁSÁRÓL

A MULT SZÁZAD NEGYVENES ÉVEIBEN közismertté tette nevét egy azóta már elfelejtett írói egyéniség, aki tudományos tanulmányaiban és közírói tevékenységében egyaránt annak az elvnek hódolt, hogy a magyar kereskedelem multjára vonatkozó anyagot a Magyar Tudós Társaság gyüjtse össze és adja ki, „hogy ezzel is segítsen új közvéleményt", a kereskedelem iránti érdeklődés felébresztésére kiható társadalmi ítéletet felkelteni. A magyar kereskedést illető emlékírások azonban a Tudományos Gyüjtemény szűkkörű olvasóközönsége körében terjedtek el s bármily nagy volt is éppen 1840-ben a kereskedelem iránti érdeklődés, az annak multjára vonatkozó anyagot teljes jelentőségében senkisem tárta fel.[1] Nem alakult ki egységes kereskedői osztály, amely kifejlődésének gyökerei után kutatott volna és fejlődésének szomorú vagy dicsőséges mozzanatai iránt érdeklődést mutatott volna.

Azóta száz esztendő telt el s az élet kiszámíthatatlan törvényei megint a kereskedelem felé irányították a figyelmet. Minden társadalmi réteg felismerte nemcsak azt, hogy nemzetgazdasági előnyei felbecsülhetetlenek, hanem azt is, hogy a magyarság ezideig rendi-hivatalnoki felépítésű társadalma ugyanolyan tevőleges részt vehetne ki a kereskedelmi életből, mint a beköltözött idegen népelemek. És ez a politikai programm, mely széles körök lelkesedését magával ragadta, ismét tudatossá tette mindenkiben azt a kérdést: vajjon hogyan alakult a kereskedői mult sorsa és egyáltalán volt-e a polgárságban kikristályosodó kereskedő-elemeknek multja. Ennek a kérdésnek tanulmányozása a magyar társadalom fejlődéstörténetének több jelenségcsoportját tárja fel, ezért elsőrendű fontossága van.

Már több évtizede foglalkoztatja a tudományos vizsgálódások szerény munkásait az a kérdés, vajjon egy nemzet gazdasági képessége élettani (biológiai) vagy társadalmi tényezők eredménye-e. Lehet-e szó arról, hogy egy népnek hajlama van a gazdasági tevékenység bizonyos ága iránt, s egy másiknak nincs, vagy egyöntetűen minden nemzet nevelhető akármilyen irányú gazdálkodásra és csak a társadalom felépítése határozza meg, hogy melyik nemzet történelme folyamán mivel foglalkozott és a jövőben milyen irányban fejlődik. Kétségtelen, hogy a gazdálkodás tudatos szellemi tevékenység eredménye, s a tudatosság fokát a cselekvő ember szellemi állapota határozza meg. Viszont annak felismerése, hogy az ember számára mi lesz a leghasznosabb tevékenység, mi fogja elsősorban biztosítani életfeltételeinek kielégítését, a táj adottságaitól függ. Mezőgazdaságilag kedvező területen természetesen inkább az agrárérdekeltség és az agrárkérdés iránti érdeklődés fog kifejlődni, ennek következtében az ilyen vidéken élő népek sorsának alakulását az adott vidék terméseredmé-

nyei befolyásolhatják; ezzel szemben az árucsere s azon keresztül a kereskedelem bontakozik ki ott, ahol a termelés egyoldalú a talaj felépítésénél fogva. Ilyen vidéken a népben szunnyadva élő hajlamok a forgalom kifejlesztése irányában terebélyesednek ki s a századok fokozatos nevelése maga után vonja a képesség tökéletes kiérlelődését. Eldönteni tehát azt a kérdést, hogy biológiai vagy szociális tényezők határozzák-e meg egy közösség gazdasági érdeklődését, tulajdonképpen nem lehet, mert a kettő szorosan egymásba kapcsolódik s mint ahogyan a természet minden területén az Élet igenlő alkalmazkodása jut érvényre, éppen úgy az ember fejlődésében is a kiteljesedést az határozza meg: nemzedékek hosszú munkájával hogyan gyűrte maga alá a mindenkori Ember környezetét.

A kereskedelem kortól független feladata: szükségletek kielégítése. A szükségletek érzékelése az igény kérdésébe kapcsol be, az igény pedig az adott társadalom vagy a társadalomban élő személy lelki életével van összefüggésben. Minél magasabbrendű valamely társadalom felépítése és minél összetettebb az élő személy műveltsége, annál szélesebb körre terjed ki szükségleteinek kielégítésére irányuló igénye. Ennélfogva a kereskedelem ilyen természetű értékelése mélyen összefügg az emberi civilizáció történetével. Az egyszerű, fejletlen társadalmakban a szükségletek csak az élelmezés és a legegyszerűbb ruházkodás síkján mozognak s természetesen ez legföljebb faluközi árucserét von maga után. Ebben a társadalomban az élet az őstermelésen nyugszik. Ezzel szemben racionális társadalmakban a kereskedelmi élet a termelői munka fölé kerül[2] és nagyobb tevékenységre ihleti azt azzal, hogy fölöslegét értékesíti. Fokozott igény színezi a szükségleteket és lassanként kibontakozik a luxusvágy, mely a kereskedelem kiterebélyesedésének legfontosabb feltétele. Ez a társadalmi fok az élet minden vonalán nagyobb mértékű fejlődést von maga után s az Európa nyugati kultúrkörébe tartozó országok ezt a fokot körülbelül a XV. században érték el. Magyarországon is kibontakozott a luxusnak ez a csillogása s amikor arról olvasunk, hogy Ujlaki Miklósnak egyetlen kardja 60.000 forintba, Zápolyai Istvánnak egy nyaklánca 70.000 forintba került,[3] — egyik délvidéki, másik felvidéki birtokos s példájuk az egész országra jellemző —, akkor már a fényűzés jeleit kell az ilyen mértékű vásárlásban felismernünk. Itt azonban fel kell hívnunk a figyelmet a magyar fejlődés egy sajátos körülményére. Nevezetesen arra, hogy Nyugat-Európában a fejedelmi udvarok, grófi központok vagy kormányzósági székhelyek egy-egy városban feküdtek, következésképpen a gazdagabb családok a városokban kifejlődő udvari élet folytán a kereskedelem luxustámogató megélénkülését idézték elő. Ezzel szemben Magyarországon, nem kapcsolva ki még a felvidéki városokat sem, talán egyetlen mágnáscsalád sem élt a városokban; vidéki kastélyaikban tartózkodtak s a XVI. századtól kezdve még az uralkodó is idegenben tudta állandó székhelyét. Hátrányos következménye volt ennek, hogy nem kínálkozott jegecesedési pont, mely köré a kereskedelem kínálata kristályosodott volna. A fogyasztó nagybirtokos vagy nemes személyeknek az árut legnagyobbrészt házhoz szállították s rendszerint egy-egy nemzedéknek

ugyanaz a személy, mely legföljebb azt vonta maga után, hogy az adott kereskedő meggazdagodott, de mások, egy kereskedő réteg, semmi hasznát nem látta a földbirtokosok fogyasztásának. Ez is egyik oka a magyar polgárság kifejlődésében mutatkozó visszamaradásnak s ezt az okot a sajátos mezőgazdasági berendezkedéssel és azzal kell magyaráznunk, hogy az idegen eredetű városi lakosság általában harcolt, mint látni fogjuk, a kiváltságos elemeknek városba költözése ellen.

A racionális szellem, mely a művészetben, irodalomban, tudományos kutatásokban, a mindennapi berendezkedésben, államélet felépítésében, a társadalomelméletek szélesebb skáláján egyformán jelentkezik, maga után vonja a gazdasági berendezkedések kiszabadítására irányuló törekvést is. Fokozatosan elterjed az arab számolási rendszer, mely a nehézkesen mozgó római számrendszer helyébe gyorsütemű kereskedelmi számolást vezet be. Természetes, hogy ez kihat a kereskedelmi életre is, megélénkíti, ha nem is a forgalmat, de legalább az elszámolásokat. És ezzel egyidejűleg nyugaton már megjelenik az egyszerű kereskedősorból kiemelkedő vállalkozó is, aki kereskedelmi ügyleteinél nagyobb területet hálóz be és országhatárok fölé emelkedő áttekintéssel dicsekszik.[4] És bár a városokban általános még az az állapot, amely a kereskedőt az iparossal egy fogalom alatt gyüjti egybe s nem ritka az a jelenség, hogy a termelő iparos egyben árujának értékesítője is, mégis megjelenik a tiszta kereskedő típusa, aki életét kizárólag a vételnek és eladásnak, tehát a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésének szenteli. Ez a folyamat még Magyarországon is a XI. századdal indul meg s amikor Kálmán király I. törvénykönyve 33. szakaszában arról intézkedik, hogy a gazdagabb kereskedők, akik tevékenységüket vagyonszerzésre használják ki, kétszeres vásárilletéket fizessenek, akkor már a kereskedőosztályok létezésének nyomait árulja el. Velük szemben állanak a szegényebb kereskedők, akik munkájuk gyümölcsét életük fenntartására élvezik, s abból vagyont nem gyüjthetnek. Az előbbi réteg tevékenysége vezetett át a tőkegazdálkodás fokára, melynek nyomai már ezekben a középkori századokban is megtalálhatók. Az az odaadás, amellyel egy-egy középkori kereskedő üzletmenetét irányította, az az állandó személyes jelenlét, mellyel kereskedelmi kapcsolatainak hálózatát kezében tartotta, magától értetődően kihatott meggazdagodására is, és éppen ez az egyéni meggazdagodás határozza meg a középkori tőkegazdálkodás jellegét. Mert kapitalizmus alatt nem szabad csupán azt értenünk, hogy egy bizonyos korban a társadalom gazdálkodása és az állam gazdasági rendszere a tőke jegyében él, hanem e fogalomba be kell vonnunk az egyéni vállalkozásoknak azokat a megnyilvánulásait is, melyek egyes személyeket gazdaggá, tőkeerőssé tettek. És ennek a tőkeerőnek a forgalomra vetítődő kihatása olyan tényezőket mozgatott meg, melyek fokozatosan érvényesítették környezetükre való hatásukat. Ilyen példákkal különösen a felvidéki városok kereskedői körében találkozunk, akik a XV. századra olyan városokat építettek ki, mint Kassa, Igló, Késmárk, Lőcse.

A tőkegazdálkodás jegyében meginduló kereskedelem jelentősé-

gét Magyarországon a XV. században már mindenki felismerte s Hunyadi Lászlónak a tokaji várnagyhoz intézett szavai a nagybirtokos réteg felfogását árulják el akkor, amikor aggódik, hogy a kereskedők bántalmazása majd arra vezet, hogy „tüstént egy kalmár sem jövend be Magyarországba."[5] Mátyás király több rendelete árulja el — ezekre idézett munkámban hivatkoztam — annak a jelentőségnek felismerését, melyet a kereskedelemnek tulajdonítottak s az utána következő politikai zavarok között is az élet továbbfejlődhetett a megindult utakon s kirajzolódhatott a magyar kereskedelemnek az a képe, melyről az idevonatkozó áttekintések felvilágosítást adtak.[6]

Érdekes jelensége az európai kultúrtörténetnek, hogy a kereskedőkről való felfogást, az egyes korok kereskedőszemléletét nem a kereskedelem jelentőségének felismerése irányította, hanem magasabb rétegben kiteljesedő morális megítélés, társadalomfölötti elmélet, melynek szárnyai messze az ókorba nyúlnak s pillérei a bölcselet világából nőnek ki. Csak lassú fejlődés következményeként jut egy szintre a kereskedelem, mint az élet jelentősége és a róla alkotott felfogás, mint a társadalom erkölcsi szemléletének megnyilvánulása. Az emberi gondolkodásnak reálisabbnak kellett lennie ahhoz, hogy elismerje a kereskedői hivatás egyenrangúságát más polgári foglalkozásokkal. A gondolkodásváltozás menetét, ütemét a történettudománynak meg kellene vizsgálnia, ki kellene dolgoznia a kereskedelemszemlélet alakulását, de mindezideig ilyen irányú feladatát nem teljesítette; egyrészt mert nem ismerte fel, hogy kettősség jelentkezik a kereskedők és a kereskedelem megítélésének síkján, másrészt pedig azért, mert a kereskedők történetére vonatkozó vélemények összegyüjtésénél nem elegendő a törvényekre vagy a közigazgatási rendeletekre támaszkodni, hanem meg kell vizsgálni az egyes korok irodalmát, verses anyagát. Az irodalom ugyanis a társadalom felfogásának a tükörképe, míg a rendeletek és a törvények egy-egy társadalmi irány kifejezői azokban a korokban.

A kereskedők megbecsülésének kérdését vagy a róluk alkotott vélemények változásait több szempont világítja meg. Az egyik morális természetű s abból indul ki, hogy milyen a kereskedő becsületessége, megbízhatósága, hűsége; a másik kulturális, illetve szellemi síkon nyugszik s abban jut kifejezésre, hogy bizonyos korokban a kereskedők milyen műveltségi fokot értek el. Az első szempontot a bölcselet és az Egyház elvei befolyásolták, a másodikat a közművelődés üteme, foka és irányai határozták meg.

És ezeken kívül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy kik vettek részt a kereskedelemben, mert a tevékeny kereskedők személyi tekintélye, valamint társadalmi hovátartozása döntő tényező annál a kérdésnél, hogy a kor milyennek látja magát a tevékenységet. A kereskedőkről alkotott felfogásnak ez a társadalomtörténeti kritériuma.

A gazdasági életnek mindenkor megvan a szabályos ritmusa: bizonyos állami és társadalmi berendezkedések hasonló talajon megegyező eredményeket váltanak ki, hatások és ellenhatások gyűrődéséből egyszerkezetű kristályok jegecesednek ki. Ennek keretében a ke-

reskedelemszemléletet minden időkben nagy mértékben befolyásolja az, hogy az adott kor milyen érdeklődésű, milyen a szellemi beállítottsága: anyagi-e vagy lelki irányú. Tekintve, hogy a renaissance kora kifejezetten anyagi érdeklődésű volt, — s ez még a művészet területén is érvényesült akkor, amikor a kutató munkára vetette a fősúlyt az alkotó munka helyett, tárgyválasztásánál pedig az Ég ihlete helyett a Föld szépségeit kereste — mindenki a gazdagodás felé vezető eszközöket ragadta meg, míg az őt megelőző kor felépítése a lelki életből indult ki. A X—XI. század a szerzetesi életeszmény, az egyházias életértékelés kora. A világtól elvonuló magábazárkózás ideálja tért vissza a Meroving-kor hagyományaként a román korszak életstílusába. Ez a kor ismét a templomot állítja előtérbe és a szerzetesi gondolkodásmód válik a szellemi világ irányítójává. De ez a kor a földtől már nem fordul el, mint a korábbi Meroving-korszak és Clairvauxi Szent Bernát az élet akarásának ad hangot, kifejtve: „szeresse Ádám Éváját, de ne úgy szeresse, hogy inkább hangjának, mint az isteni szózatnak engedelmeskedjék".[7] Ez a kor nem az életet tagadta, hanem csupán annak öncélúságát, a magáért való életet, mely nincs tekintettel az Isten útjára. És éppen ezért nem nézi le a kereskedelmet, ha az tisztességes eszközöket állít szolgálatába. Ez a kor már szakított némileg Platon felfogásával, amely mindezideig uralkodó volt s abban jutott kifejezésre, hogy a hazugságra épített munka nem lehet erkölcsös. Seneca, Cicero és a koraközépkori írók (Jordanes, Orosius) hasonlóan gondolkodtak. De a román kor és a belőle kinövő gótika, majd renaissance már megegyezést keresett és a justum pretium-ot, az igazságos hasznot méltányosnak tartotta. A nyerészkedést ez természetesen kizárta. Bizonyos, hogy ez a szemlélet a kereskedő megítéléséné! figyelmen kívül hagyta a minden kereskedelmi tevékenységgel együttjáró vállalkozás rizikóját. És ezen a félreismerésen alapult a középkori kereskedő megbízhatatlanságáról elterjedt hit. Mert a középkori kereskedő annyit kért árujáért, amenyit a vevő adni tudott. Annak idején a hasznot nem lehetett százalékszerűen kiszámítani, nem volt egyforma a vállalt veszély nagysága, nem voltak kialakulva a kereskedelem formái, különböző színvonalon állottak a közlekedés eszközei és az általánosságban uralkodó politikai zűrzavarok kilengésekre adtak alkalmat. A középkori kereskedőnek nagyobb bátorságra, gazdagabb képzelőerőre volt szüksége, mint a mainak, ennélfogva nagyobb hasznot akart több esetben biztosítani magának, mint azt a reális körülmények megengedhették volna. És mert a haszonkulcs megállapítása a vevőnek és az eladónak személyes ügye volt, természetes, hogy más személyeknél más haszonkulcs érvényesülhetett s ez a körülmény a megbízhatatlanságot domborította ki. Minden korban élt és élni fog a legtöbb haszonra törekvő ember, aki a gazdasági fejlődést útnak indította, majd továbbfejlesztette, miközben munkájának jutalmát kereste. Ez a szellemi háttere annak a küzdelemnek, mely a justum pretium és az előbb kifejtett haszonra törekvés között lefolyt és ebből a küzdelemből bontakozott ki maga a kereskedelem, a gazdálkodás legnagyobb stílusú ágazata. Ebből a

küzdelemből szárnyal ki a következő korokban maga a kapitalizmus, a modern államgazdaság alapja.[8] Mivel a vásárló ember ezt a törekvést sohasem értette meg, természetes, hogy a kereskedőkről alkotott véleménye időnkint megbélyegző volt.

A kereskedők megítélésének második szempontja műveltségi fokukat domborította ki. Már ezekben a korokban is élesen elválasztották a kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó személyeket azoktól, akik kezük munkájával keresték kenyerüket és technikailag is maguk bonyolították le tevékenységük minden részletét. Előbbiek gazdasági függetlensége a városok életében vezető szerepet biztosított, míg utóbbiak a céhek minden megkötöttségének alá voltak vetve; előbbieknek háza, földje volt, esetleg munkásokat is foglalkoztattak, utóbbiak legföljebb nemzedékek után érték el ezt a színvonalat. Ilyenek voltak a hátaskalmárok, a házaló kereskedők — róluk már Szent László III. törvénykönyve is említést tesz —, majd a szekeres kereskedők s ezeknek szellemi színvonala kizárólag vidékük ismeretére terjedt ki; fáradságuk jutalmát arcuk verejtékező munkájával aratták le s ez a körülmény bármennyire is emeli erkölcsi értéküket, társadalmi megítélésüknél hátrányukra szolgál. Módosabb polgárok s még inkább előkelő birtokosok csak a cselédszobákig engedték be őket, míg a nagykereskedői faktor vagy boltos mindenhova bejáratos volt. Izmaeliták, zsidók és más „gyanús idegeneknek" tartott személyek bonyolították le a kereskedelemnek ezt a vállfaját[9] s e gondolatkörben nem csoda, ha a XI. századi raffaelstädteni vámszabályzat „mercatores id est judaei" (kereskedők, azaz zsidók) gyűjtőnév alatt foglalja össze az árucserével foglalkozó személyeket.

Mivel a kereskedés társadalomgazdasági tevékenység, munkásainak, illetve lebonyolítóinak társadalmi értéke attól függött, hogy milyen rétegekből kerültek ki. Németországban, Hollandiában, Itália városaiban a képzett középosztály az üzleti réteg már a középkorban is.[10] Tekintélyüket mindenekelőtt az emelte, hogy a hivatalnoki kar elsősorban nem a nemesekből sorozódott, hanem a polgári szervezkedésű társadalom kereskedő elemeiből, a racionális gondolkodású személyekből s nem a földből élő szokásszerű tradicionalista társadalomból. És ez az egész berendezkedésre rányomta bélyegét. Mert a föld szeretete állandóságot, hűséget kíván, maga után vonja a születési tekintély tiszteletét, a hagyományok megváltoztathatatlanságát; a földet művelő társadalmi réteg századok látókörében gondolkodik, maga köré épít és nemzedékeket nevel. Ezzel szemben a kereskedői foglalkozás már akkor is mozgalmasságot, azonnali szellemi reagálást követelt, meggyökeresedni legföljebb csak egy nemzedék, esetleg annak leszármazói tudtak, a foglalkozás állandó ütemessége, különböző tájak, területek ismerete újabb horizontokat tártak fel. A hagyománytisztelettel szemben állott a rugalmasság, a mult ápolása helyett a jelen kihasználása, a megbízható terméseredmények helyett a veszteségnyereség gondolatkörének állandó mérlegingása. Egyiknél a megmerevedett rendi tagolódás, az előjogok életerős igénylése, másiknál a társadalmi helyzet állandó változása; az egyiknél a személytelen te-

kintély örökletes ereje, másiknál mindenkor az egyéniség varázslatos kiforrottsága: az üzleti érzék kirobbanó sugárzása. És a tradicionális államberendezkedés mindenkor a birtokos rétegeket vette igénybe hivatalnoki karának megszervezésénél, míg a racionalista állam az iskolázott polgári elemeket ölelte magához és szívta fel. Ez indokolja azt, hogy a kereskedő-elemek nyugaton oly nagy tekintélynek örvendtek már a késő középkorban is. Példájukat legjobban Amerigo Vespucci firenzei kereskedő életével világíthatjuk meg, akinek Amerika megismertetése köszönhető, mert tudományos alapozottságú életszemlélete egész korára befolyást gyakorolt. És bár kétségtelen, hogy az elméleti szociológia, elsősorban Marsilius, kora társadalombölcseletének összefoglalásánál két réteget ismer: egy felsőt és egy alsót, melyek egyikébe az egyházi, harcos és bírói rétegeket sorolja, másikába pedig a kereskedőket, iparosokat és parasztokat, mégis ezt a megkülönböztetést is csak formailag tette, mert egész gondolkodását polgári, gazdasági beállítottság ihlette s az államhatalom számára fenntartotta a jogot, hogy a két réteg között a harmóniát biztosítsa.[11] Szerinte az államhatalom kiegyensúlyozó erőt képvisel s éppen ezért a rendek egymásba fonódó ölelkezésének semmi akadálya nincs: a társadalmi együttélés alapja a munka etikai értékelése.

Ezzel a renaissance gondolattal indult el a munka megbecsülése, mely egy ütemben haladt a polgáriasodással. Fokozza a gondolat erejét a reformáció és a protestáns egyházak neve alatt összegyüjtött különféle új egyház társadalomszemlélete. Még a legszélsőségesebb anabaptisták sem tartották megvetendőnek a kereskedelmet ebben a korban[12] s valóban elszórt jelenségként kell kiemelnünk Verancsics szavait, amelyek egészen elavult és elfelejtett felfogást tükröznek. A budai basához írt levelei között olvassuk nevezetesen: „Tudja nagyságod, hogy ily kereskedéssel foglalkozó emberek a világ nadályai. Miként ezek soha el nem telnek a test nedveivel, úgy a kereskedők sem pénzzel."[13] És ezek alapján nagyon téves lenne arra következtetni, hogy a kor elítélte a kereskedőket, vagy erkölcsi színvonalukat alacsonyrendűnek tartotta.[14] Ettől az ítélettől már messze állott a magyar renaissance. Ezt igazolja az is, hogy bár a XVI. században kereskedelmi fontosságú művek a magyar irodalomban nem láttak napvilágot, de a XVII. század második tizedétől kezdve egymásután jelennek meg azok a könyvek, melyek a kereskedelem jelentőségével foglalkoznak s azon keresztül a kereskedőréteg tekintélyének elismerését hangsúlyozzák. Az első ily értelmű mű 1614-ben került ki a nyomdából Practica Arithmetica címen, Debrecenben. Tulajdonképpen nyereségosztó táblázatokat tartalmazott, de éppen ez a körülmény mutat a nagykereskedelem létezésére és az igazságos haszonkulcs megállapítására való törekvésre. E mű több kiadást ért meg. De önállóan a felvidéki kereskedelem tájékoztatására 1653-ban Lőcsén látott napvilágot hasonló tárgyú és című munka, melyet Páduai Caesár Gyula írt s műve ettől kezdve több kiadásban német és magyar nyelven világosította fel a kereskedőket. Ugyancsak Lőcsén jelent meg a kereskedők dícséretéről szóló első munka 1690-ben Szentmártoni Bodó János tollából: Az

tisztes és nemes kalmároknak avagy árus embereknek illendő ditsireti címen. Az ő nyomdokain haladt Zeiler Márton, majd Ónadi János kassai református iskolamester, aki 1693-ban Kassán megjelent Practica Algorithmi Erotemata Methodica című könyvével különösen a felvidéki kereskedelmi irodalom útnakindulására derít fényt. Ugyancsak a kereskedők jogállásának védelmére adta ki Bártfa városa a polgárjogra vonatkozó gyüjteményét Jus civile címen 1701-ben, melynek több kiadása azt árulja el, hogy gyakran forgatták kereskedőink és jogvédelmük lehetőségeit ismerték fel benne.[15] Ettől az időtől kezdve az irodalomnak mindgyakrabban válik tárgyává a kereskedelem, míg a XVIII. század végén általános lesz a követelés, hogy a magyarság kapcsolódjék be tevékenyen a kereskedelembe és emelje annak megbecsülését.

A célzatos irodalom mellett, melynek hangját a merkantil idők pénzgazdálkodásának jegyében az új gazdasági elméletek színezték kívánatossá,[16] ki kell emelnünk egyes irányító személyek megjegyzéseit. Ezek között elsősorban Bethlen Miklóst, aki 1703-ban egy magyar kereskedőtársaságot akart szervezni. A gyulafehérvári országgyűlés rendi szellemiségű és a korábban már kifejtett földbirtokoshagyománytisztelő elmélet síkján mozgó tagjai javaslatát elutasították azzal, hogy „mi, kivált azok, kik pénzt adhatnának ezen commerciumban, nemhogy kereskedni tudnának, mivel nemzetségekből sem volt soha kereskedő, de azt sem tudják, miben álljon az kereskedés."[17] Az országgyűlés így döntött, mert nem volt benne semmi vállalkozási szellem: a hagyomány nem ismerte a befektetés rizikóját, tájékozatlan volt abban a tekintetben, hogy mi a racionális vállalkozás, mely nemcsak Isten áldására épít, hanem számba veszi a veszteséget is. Ez a rendi szemlélet lassan-lassan eltűnt a kereskedők megítélésében s közvéleménykifejező erőt kell tulajdonítanunk Mikes Kelemen szavainak, aki 1725 június 11-én írja Rodostóról: „jobb volna a (nemesnek), mihent írni és olvasni tud, valamely mesterségeket tanulni, mivel a mesterségek és kereskedések hajtanak hasznot egy országban."[18] És még inkább kifejezi a társadalom elfogulatlan véleményét Orczy Lőrinc a Kereskedésről szóló versében, melyet mindezideig félreértett az irodalom, amikor az hitte, hogy saját nézetét hangoztatja s nem vette észre, hogy mélyreható kritika — gúnyra felépítve — rejlik benne. E vers szerint: „Itt vagyon közöttünk a nagy vetekedés. Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés? Mivel ebből jöhet erkölcsvetemedés, Mit mondasz, mire megy az ily vetélkedés. Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében Van pénz, van eledel, van bor a pincében. Mi kell több? miért vesse életét kétségben A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényében?" — Ennek a felvidéki úrnak nagy tapasztalata volt a kereskedelem előnyeiről, világosan látta, hogy a felvidéki városok meggazdagodásukat, polgáraiknak jó módját a kereskedelemnek köszönhették; mint Abaújmegye főispánja Kassán élt, éppen Kassa polgárságának tevékenységéből ismerte meg a kereskedelem lendületes jelentőségét s természetes, hogy elkeseredést váltott ki belőle az a felfogás, mely a természet adottságainak hagyományszerű kihaszná-

lását tartotta egyedüli feladatnak s elítélte a kereskedői „vetélkedést". Gondolatai mindenesetre nagyon jellemzőek, mert az ő korában már akadt egy főúri származású személy, gróf Gvadányi, aki hasonlóképpen felismerte a provincializmusba süllyedt magyar társadalom félszegségeit és azt a körülményt, hogy a kizárólagos agrártevékenységgel sohasem fogja elérni a magyarság, „hogy több pénz jöjjön erszényében".

Azonban sajnos, közgazdasági műveltségünk kizárólag a latin tanítási rendszeren épült föl, az erre alapított iskolatípusok oktatták a társadalmat s természetes, hogy ilyen oktatási elvek mellett a kereskedők csak autodidakták lehettek, művelődési eszményeik a haszonelven nyugodtak. Mert aki a latin iskolát elvégezte, még ha polgári körből származott is, inkább megbecsültebb pályán kereste meg kenyerét, mint a veszélynek kitett kereskedésnek szentelte légyen életét. A kereskedelmi oktatás első szorgalmazója Johann Liedemann volt. Ez a szepességi származású pesti nagykereskedő élete minden áldozatával harcolt a kereskedelem megbecsüléséért és a kereskedő elemek társadalmi helyzetének emeléséért. Szükségesnek tartaná éppen ebből a célból azt, hogy a kereskedő foglalkozásánál fogva nemesi rendfokozatot nyerjen, amellett azt, hogy országos kereskedelmi testület (commerciale collegium) képviselje érdekeit. Gondolata csaknem száz év mulva valósult meg a kereskedelmi és iparkamarák felállításával. A kereskedők megbecsülésének másik eszközét abban látja, hogy a nagykereskedő fogalmát el kell választani a szatócsétól, s ez a küzdelme bizonyos tárgyi alappal is rendelkezett már, mert a XIX. század elején, sőt a XVIII. század végén is nem egy városban, így elsősorban Pozsonyban, szakkereskedések és ezekből kibontakozott nagykereskedések működtek, élesen elkülönülve a szatócsnak nevezett vegyeskereskedésektől.[19] Részben az ő irodalmi munkásságának, de a társadalom vezető köreiben támadt felismerésnek volt az eredménye az, hogy az 1790—1791. évi országgyűlési bizottságok által kidolgozott rendszeres munkálatok az egész társadalom figyelmét ráirányították a kereskedelem fontosságára. A javaslattételben városok, birtokosok vettek részt, sőt maga József nádor is kidolgozott egy tervezetet, amelyben szükségesnek tartotta a magyar kereskedelem érdekeinek elkülönítését az osztrák kereskedelem feladataitól.[20] És mindezeknek hatására a XIX. század második negyedében a kereskedők megbecsülése már általánossá lesz, annyira, hogy Csiszár Sámuel kolozsvári református lelkipásztor egy kereskedő fölött mondott gyászbeszédében már a következő szavakat hangsúlyozta egy nemesi beállítottságú város lakossága előtt: „Mutassatok nékem egyetlen egy embert, aki mindent másokért csinál. A legbúzgóbb, a közlélekkel legtellyesebb ember kebelében is lappang valami ön-édes elnézés s keresett haszon legalább egy kicsiny nagyrabecsültetés ingerlő vágya. Miért kívánjátok hát, hogy csak a kereskedő nyissa csupán másokért boltját?"[21] Smith Ádám, Bentham közgazdasági írók bölcseletére emlékeztető szavak s fényes tanúbizonyságai annak, hogy a XIX. század

első felében a magyarság tökéletesen felismerte a kereskedőrétegek erkölcsi azonosságát más, kiváltságos rétegekkel.

A kereskedőkről alkotott társadalomszemléletnek nagy változása önkénytelenül arra a kérdésre vezet rá, hogy kik voltak a kereskedők, milyen felépítésű szervezetben éltek s milyen társadalmi rétegekből tevődtek össze. Mert a kereskedőkről alkotott felfogás alapja maga a kereskedő, annak magatartása hordozza a foglalkozás jellegét is. A kereskedő képviseli a kereskedelem feladatait, tehát meg kell vizsgálni belső életét, törekvéseit, rendi állását: a gyökeret, melyből a fa kiterebélyesedett.

A kereskedéssel foglalkozó személyek az agrárfoglalkozásúakkal szemben a városokban találtak otthonra. A kereskedelem a városok falain belül fejlődött s a falvak szükségletét szintén a városok elégítették ki, akár vásárok alkalmával, akár a már tárgyalt hátas- és szekereskalmárok útján. A középkori városoknak legmegrendíthetetlenebb célja a bennük élő lakosság iparának és kereskedésének tökéletes biztosítása volt. Ezt a célt szolgálták a céhek, ennek érdekében harcoltak kiváltságaikért s vezető tisztviselőik ezért hoztak áldozatot még személyükben is, amikor a kormányhatóságok befolyásos személyiségei előtt megalázkódtak.[22] Mert ezekkel szemben a polgári öntudat nem érvényesült. A polgári öntudat inkább a városok életén belül, a jól kiépített városi szervezet keretei között jutott kifejezésre. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a középkorban és a kezdődő újkorban a városok, valamint a nemesség között nem szabad öntudat szempontjából különbséget tennünk: a város és a nemesség vagy egyéb rétegek egészen más síkon éltek s a kettő között nem volt meg a keveredés, az érintkezés. Kölcsönös volt az ellen-, vagy rokonszenv s a polgárság a maga társadalmi körében éppoly lépcsőfokokat épített föl, mint a földbirtokos vagy mezőgazdasági tevékenységű elemek között a kis- és főrangú nemesség. Ez a társadalomszemlélet rendeket kristályosított ki s a rendeken belül érvényre jutó különbségek tagolhatók, összehasonlíthatók, de az azokon kívül jelentkezők nem, mert más jellegűek. Mint ahogyan nem vethető össze a természet jelenségei közül sem két külön genus-ú virág, életfunkcióit tekintve, a történettudománynak éppenúgy önmagában kell a középkori városfejlődés feltételeit vizsgálat tárgyává tennie. S ebből a szempontból a polgárság a keveredés időszakáig sajátos társadalmi szerkezetet épített ki s ezen belül önálló elvek szerint tagolódott.

A városokon belül az emberek elsősorban anyagi helyzetük szerint rétegződtek; de nem ez volt az egyetlen zsinórmérték a társadalmi tekintély és megbecsülés elnyeréséhez. Származás, tanultság, gazdagság együttesen határozták meg egy-egy polgár súlyát s erkölcsi magatartása mindezeknek járuléka volt. Sajnos, megfelelő előtanulmányok hiányoznak annak a kérdésnek részletes taglalásához, hogy a várost irányító magisztrátus tagjai milyen társadalmi rétegekből kerültek ki, de mindenesetre feltételezhető, hogy gazdagabb polgárok iskolázott gyermekei s nem hirtelen meggazdagodott személyek, akiket a város hagyománytisztelő polgársága mindenkor homo novusoknak tartott s nem vett körül azzal a tisztelettel, amely a második

vagy harmadik nemzedéknek már minden esetben kijárt. Kassa, Eperjes, Bártfa tisztviselőinek történeti névjegyzékét áttanulmányozva, rájövünk arra, hogy a vezető személyiségek már legalább egy nemzedékkel korábban költözködtek a városba s apjuk vagy nagyapjuk gazdagságának tekintélye biztosította számukra saját tanultságukon kívül a polgárság egyeteme fölé emelkedő életpályájukat. És ezek között a vezető személyiségek között elsősorban a kereskedők tűntek ki.

A kereskedő általánosságban fölötte állott iparostársának, mert annak foglalkozása helyhez volt kötve, míg emez egész élete folyamán világot járt, új szokásokat, új jogelveket és más társadalmi berendezkedést ismert meg, melyeknek ismerete szellemi látókörét bővítve, alkalmassá tette arra, hogy másokat is irányítson. Különösen dicsekedtek ezekkel a tulajdonságokkal azok a nagykereskedők, akik külföldi szaktársakkal állottak kapcsolatban s ezek között elsősorban a textilesek, minthogy a textilkereskedelem behálózta az egész akkori Európát. S rendszerint ezekből nőttek ki a „Rinbürger"-ek, a város központjában elhelyezkedő polgárok s a felvidéki városok építészeti stílusát, valamint lakóházemlékeit vizsgálva rájövünk arra, hogy egytől-egyig bolttal bíró kereskedők lakóházai húzódtak a piac körül kiszélesedő négyszögalakú térségeken. Ugyanez a helyzet a Felvidékkel szomszédos lengyel határvárosokban, mint Muszynán, Piwnicznán, s messzebb Krakkóban stb. A Ring — nevét onnan nyerte, hogy a piacot körülvéve húzódott — polgársága a patricius rétegeknek volt a magja s ebből került ki a tisztikar legnagyobb hányada. Természetes, hogy a családok nem voltak mindig ugyanazok, elég gyakran, általában három-négy nemzedék után változtak, de az elv: a patricius és a Ring-polgár azonossága megmaradt. Ez az elv éppúgy hozzátartozott a későközépkor gazdasági stílusához, mint ahogyan hozzátartozott az elzárkózás a kiváltságos nemességtől is. Debrecen polgárságának a XVI. század második felében 688 kereskedő tagja volt s ezek nagy része állandóan többezer forint tőkével gazdálkodott s természetes, hogy anyagi helyzete kiemelte személyét a többi polgár fölött.[23]

Érdekeiknek védelmére a kereskedők már elég korán megalakították szervezeteiket is. Egész Nyugat-Európában s Magyarországon is már a XV. században kijegecesedett az a szervezetforma, mely a következő két században megmaradva, kezében tartotta egy-egy város kereskedelmi hálózatának irányítását. Nyugaton a gilda és kommenda, nálunk pedig inkább a societas terjedt el. A gilda lényege a rendi felépítés azzal a sajátságossággal, hogy alapja demokratikus. Egy-egy atyamester irányítása alatt áll az egész céh, de az atyamester időnkénti választása a közakarat érvényesülését biztosítja. A kommenda főként a XVI. században fejlődött ki Magyarországon és felvidéki kereskedőink előtt ez volt a legkedveltebb társulási változat. Lényege az a megbízás, melyet egy vállalkozó kereskedő valamely faktornak ad, aki az üzlet szállításával kapcsolatos feladatokat bonyolítja le, sokszor alkalmazottak tömege mellett. A societas vagy fraternitas fogalmával Magyarországon már a XIII. században is találkozunk. 1239-ben a 24 szepesi város szövetségre lépett egymással s az ural-

kodó ezt a szövetséget fraternitas név alatt hagyta jóvá. Az egész Szepesség fejlődésére és jólétének emelkedésére kihatott ez a szerződés s a különféle oivódások folytán a XIV. században bekövetkezett felbomlása az egész helyi polgárság hanyatlását vonta maga után.[24] A Szepesség mellett a pozsonyi kereskedők azzal a joggal rendelkeznek 1402 óta, hogy külföldi kereskedőkkel szövetséget köthetnek s azoknak valószínűleg megbízottai, illetve az adott helyen megbízóiként bonyolíthatják le üzleteiket. Ez a kommenda-rendszer egyik megnyilvánulása.[25] Pozsony XV. századi hatalmas fellendülése ezzel a kiváltsággal állott kapcsolatban.[26] A kereskedők szervezkedésének és a polgárság együttes fellépésének eredményeként könyvelhető el az 1405. évi II. törvénykönyv 2. cikkének az az intézkedése, mely megtiltotta a külföldi nagykereskedőknek, hogy kicsinyben árusítsanak posztót (végenként). A felvidéki városok közül az első kereskedőcéh a kassai, amely 1446-ban nyert szabályzatot — a gilda elvei mellett — s ezt a második szabályzat 1475-ben követte, majd a harmadik 1631-ben, mely már magyarnyelvű. Kiegészítette a kereskedőcéh hatáskörét az 1687. január 14-én megalakult Bruderschaft (Societas), melynek megalakulásakor 64 tagja volt[27] s magához ölelte a városban élt kereskedők legnagyobb részét. Ennek a szervezete is demokratikus elveken nyugodott, mert élén az atya-Vormund állott, aki mögött több tisztségviselő sorakozott.

Ilyen s ezekhez hasonló szervezeteket épített ki a kereskedők folyton hullámzó rétege. Természetesen kereskedő mindenki lehetett, aki ehhez magában tehetséget érzett. Mert a kereskedői szellem lényege a spekulatív beállítottság s aki ezt a képességet magában érezte, életét a kereskedelemnek szentelhette s amennyiben egy város falain belül akart megtelepedni, alá kellett magát vetnie az ott élő jogszokásoknak s hagyománykereteknek. Abban a korban, amikor a nemesség rávetette magát a kereskedelemre, természetesen kiváltságait akarta érvényesíteni, tehát nem vette figyelembe a jelzett hagyománykereteket és olyan versenyt akart a polgárság (kereskedők) rétegeivel szembeállítani, amelynek előnyeit a polgári rétegek sohasem élvezték. A polgári társadalom védekezett a nemesség versenye ellen s legelső eszközként kiváltságaira támaszkodott. Ezek alapján nem engedte a városba a nemeseket. A városba költözködő nemesnek ugyanis nagyobb lehetősége nyílt kereskedelmi tevékenység folytatásához, mint a falvakban, birtokain élőnek, mert a városban kapcsolatokra tudott szert tenni, külföldi vevőkkel került érintkezésbe, akiknek áruját felkínálhatta s mert közvetítő nélkül kötötte meg üzletét, a vevő is kedvezményesebb árat tudott kiharcolni. És épp ezekért hiába volt a polgári elemek minden védekezése, a nemesség városba költözését nem tudta megakadályozni s az 1608. évi koronázás előtti törvény 13. cikkelye kimondotta, hogy a nemesség városi tisztségre vallástekintet nélkül választható, ennélfogva városba való költözése korlátozást nem szenvedhet. Megerősíti ezt a rendelkezést több későbbi törvény is, közöttük legnagyobb jelentőségű az 1647. évi 78—79. cikkely, mely a nemességnek kiváltságait is biztosítja a városon belül.

A város a szakszerű hivatások befogadása,[28] állapította meg Hajnal István, polgárságunk történetének egyik legjobb ismerője. Ez az erkölcsi alapja annak, hogy a nemesség bebocsátása ellen küzdött; mert a nemesség csak előnyeit akarta élvezni a városba költözésnek, de hátrányait és terheit nem vállalta vállára. S természetes, hogy a kereskedésben versenytársként jelentkező nemes kereskedői tevékenysége ellen még ennél is jobban küzdött s ezzel a polgári gondolatot védelmezte a nemesi társadalom ellenében. A szabad királyi, valamint a bányavárosok 1574-ben az országgyűlés előtt ennek a gondolatnak jegyében azt a kérésüket fejezték ki, hogy a nemesség tiltassék el a kereskedéstől. Az országgyűlés ezt a kérést a leghatározottabban visszautasítja s az 1574. évi 37. t.-c. élesen megállapítja, hogy „mivel a kereskedés mindenkor szabad volt bármilyen rendű személy számára, úgy vélik az ország lakosai, hogy a mágnások éppenúgy, mint a nemesek bármiféle áruval szabadon kereskedhessenek."[29] Hozzáteszi még, hogy a haszonra eladott áru után kivitel vagy behozatal esetén harmincadot fizessenek. Ezzel a törvénnyel a kereskedésbe a nemesség korlátlan mértékben belekapcsolódhatott s terményeinek értékesítése kapcsán kiküszöbölte a városi polgárság legfontosabb tevékenységét: a közvetítést. A magyarság kiváltságos elemeinek bekapcsolódása a kereskedelembe ezzel mind szélesebb körre terjedt s annyira fokozódott, hogy az 1638. évi 49. törvénycikk határozottan elrendelte, hogy minden kereskedés — tehát nemcsak haszonnyerés — céljából kiszállított áru vámköteles .(Quaestus gratia.) Bár később egyes törvények kivételt tesznek, így az 1659 : 61., — fenntartva annak lehetőségét, hogy a birtokos nemesek menlevele (salvi passus) alapján szállító személyek vámmentességet élvezzenek — ezzel is csak arra a gyakorlatra világítanak reá, hogy a nemesség nagy számarányban vette ki részét a kereskedelemből. A nemességhez csatlakoztak a magyar várak helyőrségi szolgálatában álló német katonák is, akik az 1659. évi 60. törvénycikk óta szintén tartoznak vámot fizetni. S ezek az adatok annál jellemzőbbek, mert a kifejezetten nemesi tagolódású Lengyelországban ezekkel a törvényekkel egyidejűleg tételes intézkedések jelentek meg arra vonatkozólag, hogy a kereskedés méltatlan foglalkozás lévén a nemesi rendi álláshoz,[30] attól minden nemesi származású személy tartózkodjék.

A magyar nemesi rétegek bekapcsolódása a kereskedésbe átmenet nélküli. A XV. századból még nincsenek adataink arra, hogy nemes személyek közvetlenül foglalkozzanak áruelhelyezéssel; akkor az volt a gyakorlat, hogy egy-két környező város polgára felkereste az eladó nemes birtokost és annak áruját helyben megvásárolta, majd értékesítette s a kereskedelmi ügylet menetébe, az értékesítés feltételeibe a birtokos egyáltalán nem szólt bele. De a XVI. századtól — talán a renaissance világ anyagias színezetű kultúrájának hatásaként, vagy a felfedezésekkel egyidejűleg jelentkező gazdagodási láz folyományaképpen — a nagybirtokosok éppenúgy, mint a kisnemesek nem elégszenek meg a földesúri, domaniális haszonnal, hanem maguk is közvetítő kereskedelembe kezdenek, saját felelősségükre árukihelyezéssel foglalkoznak. Marhákat vásárolnak és kihajtanak, szövete-

ket halmoznak össze és eladnak, rezet, ólmot stb. saját nyereségükre szállíttatnak. De nemcsak Magyarországon találkozunk ezzel a jelenséggel, hanem Ausztriában, Csehországban is,[31] ahol nem egy főrangú család köszönhette eredetét a kereskedelemnek. A magyar helyzet azonban mégis kirívóbb, mert átmenet nélküli értékváltozásra mutat. Puchaim Farkas bányavidéki főkapitány, aki elsősorban a felvidéki birtokosokat figyelte meg, Magyarországról szóló jelentései között szükségesnek tartotta annak megjegyzését, hogy a „magyar urak mindnyájan foglalkoznak kereskedéssel, sőt hivatásos kereskedőkkel társulnak, s állatjaikat, rezet, vásznat, ólmot bíznak reájuk.[32] Ezek között az urak között olyan nevekkel is találkozunk, mint Dobó István, az egri védő, Zay Ferenc főkapitány, gróf Nádasdi Tamás nádorispán, Zrínyi Miklós horvát bán, Zrínyi Péter, Bethlen Miklós gróf, Lippay György esztergomi érsek, Illésházy István nádor stb. Mindnyájuk között azonban legnagyobb stílust Bethlen Gábor erdélyi fejedelem képviselt, aki viasszal, rézzel, lóval, marhával, ökörbőrrel, mézzel és más árukkal kereskedett s állandó megbízottat tartott Velencében s nem egy magyar városban. Faktoraiként járták az országot és a külföldet Bornemissza Pál és László, Gáspár János, Hatvani István, nemes Zeller Márton, Kornis János, Tordássy Márton, Literáti Mihály, Csanády István, Berzeviczy András, mindnyájan jó családok ősei és személyük szerint is nemesek. Kereskedőkkel személyes kapcsolatot tartott fenn, sőt szűkebb környezetének nem egy tagja kereskedő volt. Mikor unokaöccsét, Bethlen Pétert, külföldre küldte, elsősorban arra buzdította, hogy kereskedőkkel tartson fenn kapcsolatot s ne a diplomáciai körök társaságát keresse. Tökéletes felismerése ez az államgazdaság feltételeinek, s annak az igazságnak, hogy a kereskedelem a nemzetgazdaság alapja, mert nemcsak közvetlen hasznot biztosít, hanem a mezőgazdasági termelés fokozását is maga után vonja.[33]

Széles rétegekben terjedt el tehát a kereskedelmi tevékenység vágya; a török korszakban a nemesség iskolába nem járhatott, nem képezhette magát, hogy azután a megyei szolgálatban keresse meg kenyerét, s ha legtöbbjük a gazdagabb földesurak zászlója alatt katonai szolgálatot teljesített, mégis maradt egy bizonyos hányad, mely mindenből kimaradva, a kereskedéssel kísérletezett. A városokban igyekezett elhelyezkedni, hogy magának védelmet és családjának élelmet biztosítson. Kereskedelmi térfoglalásuk magától értetődően a szemléletben és társadalomelméletben is bizonyos eltolódást idézett elő. És amíg ezideig a polgárság a nemességtől külön zárva élte a maga önkormányzati életét, addig ezidőtől kezdve (XVII. század) bizonyos összeolvadás jelei mutatkoztak. A XVI. század elején a polgárság a nemességgel „szabadságjogok tekintetében teljesen egyenlőtlen és azoknak kiváltságait nem élvezheti."[34] És bár szellemi téren nem volt különbség nemes és városi polgár között, Werbőczinek fent idézett elve az egész XVI. század folyamán érvényesült, mégpedig a nemesség gazdasági helyzetére való tekintet nélkül minden megnemesített személy életében. Mert a XVI. században valóban érvényben volt az az ugyancsak Werbőczi által kifejtett elv, hogy a nemes-

ség alapja a virtus (Hármaskönyv, II. rész 68. cím) s bár ez az erkölcsi norma sokszor háttérbe szorult egyes személyeknél, mégis elméleti síkon két századon át uralkodott. A nemességnek példamutatóan kellett élnie és az ország szabadságait éppen azért élvezhették mindenki fölött, mert életük irányvonalai mindenki fölé emelték őket. A nobilitas a XVI. században erkölcsi tartalommal bírt s ha nemes személy bűntettet követett el, kiváltsága ennek következményei alól nem mentesítette.[35] Nincs benne tehát semmi csodálatos, ha a nemes ember magasabbrendűnek tartotta magát akármilyen más rétegnél. De a hosszú háborúk, a gyakori természeti erőkből fakadó pusztítások, mint pestis, tűzvész stb., arra kényszerítették, hogy a városokba meneküljön. Lassanként a városok falain belül valami sorsközösség alakult ki, de nem volt nagy lendületű, egynéhány évtized mulva megszűnt, gátat vetve ezáltal a magyarfajú polgárság kibontakozásának. De a XVII. század első felében és részben még a második szakaszában is a szegényebb, vármegyéje területén birtokkal nem bíró nemesség lassanként egy színvonalra került a polgársággal. Peres ügyekben a város joghatósága alá jutottak (1649 : 15 és 1681. évi 41. t.-c.[35a]), végrendelkezési joguk korlátozást nyert azzal, hogy csak a szenátorok vagy a magisztrátus előtt önthették formába (1655 : 46. t.-c), birtokot vagy ingatlant ugyancsak csupán a városi hatóság tudtával vásárolhattak. A jogi különállóság csökkenésével megindulhatott a fent jelzett folyamat, mely a városi életen belül hivatva lett volna a magyarfajú nemesi elemek keveredése útján olyan polgári osztályt teremteni, mely fenntartotta volna a gazdasági élet képviseletét és megakadályozta volna, hogy az idegen származású és kultúrájú kereskedők ragadják kezükbe az egész gazdasági életet és fojtsák vissza a kijegecesedni kezdődő polgári tudatot. A városokba költözködő nemesség lassanként hozzászokott az új életstílushoz s a XVII. sz. rendezetlen társadalmi viszonyai között, a vallásháborúk zűrzavaraiban és a politikai üldöztetések szomorú korszakában a városok aránylag nyugodtabb légköre és előjogokkal, kiváltságokkal biztosított önkormányzata megváltást jelentett a kisebb vagyonú nemesség számára. Polgárcsaládokkal kötött házassági kapcsolatok fokozták az összeolvadást s lehetővé tették a sívárságból és szegénységből szándékozott kiemelkedést.

Ez a folyamat tovább fejlődött volna a XVIII. században is, csakhogy Rákóczi szabadságharca újból a fegyverek mellé állította a nemességet s a győzelembe vetett hit egyúttal azt a reményt is felébresztette, hogy a harcos nemesség birtokhoz jut. Majd a szabadságharc elbukása után a résztvevő nemesség egy része külföldi hatalmak katonáiként élt tovább s szinte napirenden voltak az emigrációk külföldi fejedelmek seregeibe, úgyannyira, hogy az 1725. június 8-án kiadott helytartótanácsi rendelet szigorúan megtiltotta a „külföldi országokba való kivándorlást" (emigratio ad exteras ditiones).[36] A társadalmi bizonytalanság, a hadi élmények keresése egyformán arra ösztönözték őket, hogy elhagyják a földet, mely már nem biztosította számukra a mindennapi kenyeret. Az újra éledni kezdő nemesi öntudat meggátolta, lelkileg lehetetlenné tette számukra, hogy alárendeljék magukat

a városi hatóságok rendelkezéseinek s így más választás nem maradt hátra, mint az, hogy külföldi zászlók alá álljanak be zsoldosokként. Különösen fokozódott ez a helyzet 1741 után, amikor a nemesi kardra már a magyar uralkodónak is szüksége volt s ettől kezdve a legszigorúbban tilalmazzák a kivándorlást; de ennek ellenére az állandóan tart, míg végül 1743-ban felvesztés terhe mellett akadályozzák meg a kiköltözést. A kalandkeresés, a kenyérinség láza hajtotta ki a birtoktalan nemeseket az országból vagy űzte más pályák felé. Egy részének állást juttatott a növekvő államhatalom, amikor a különböző kormányhatóságok felállításával, a közigazgatás végrehajtó szerveinek növelésével álláshoz juttatta őket, de ez a hányad nagyon csekélynek mutatkozott. Más részük a fokozódó ipari életben talált elhelyezkedést s a nemesi összeírások felvilágosítást nyujtanak arra nézve, hogy mily nagy számban találunk a kézművesek rétegében nemes személyeket.[36a] Ez a foglalkozás mégis kényelmesebb, megbecsültebb volt, mint a kereskedői hivatás, amely állandó éberséget, élénkséget követelt a szellemtől s ugyanakkor a haszon, amit ma nyert valaki, holnap másé lehetett. Ez a bizonytalanság pedig nem felelt meg a magyar gondolatvilágnak, amely szilárd alapokon nyugvó megrendíthetetlenséget követelt még gazdasági életében is. A magyar nemesség a kockázatok vállalásába kevésbbé nyugodott bele, mint kiváltságainak időleges elvesztésébe azáltal, hogy nem tudta nemességét igazolni.

A magyar nemesi rétegek tehát ezekből az okokból húzódtak vissza a kereskedelemtől, s helyüket mások foglalták el. Ugyanakkor a polgárság körében is bizonyos visszahúzódás észlelhető külkereskedelmi vonatkozásban. A polgárság rendi állása a XVII. század óta nagy mértékben emelkedett. Ennek egyik legjellemzőbb jelenségei közé tartozik az, hogy amíg a XVI. században polgárcsaládok nemesítésével nem találkozunk s a következő század első negyedében is csak a legritkább esetben (Rajsz, Almássy, Szikszay, de ezek között is csak Almássy volt igazi polgár, a többi harmincadtisztviselő), addig a XVII. század második negyedétől fogva gyakrabban jelennek meg kiváltságos nemeseink között polgárcsaládok. Az 1649. évi 15. t.-c. 1. bekezdése pedig elvi döntésként mondja ki, hogy „jóérdemű és szabadszemélyű polgárok, amennyiben szabad királyi városokban élnek, városi hatóságok és tanácsnokaik ajánlása alapján az ország törvényei szerint kívánt módon nemesíthetők".[37] Ez a nagyjelentőségű döntés végre a polgárságot is kiemelte az eddigi elzárkózásból és megindíthatta azt a fejlődési folyamatot, melyről már az előbbi sorokban szó volt: az egybefonódás menetét. S bár ez teljesen csak két évszázad mulva következett be, de gyökerei már a XVII. századba nyúlnak vissza.

A polgárság tehát személyében is nemesíthető volt. És most kizárólag sajátmagán múlott, hogy mint nemes kívánt-e tovább élni, vagy mint polgárszemély folytatta atyáinak mesterségét, beállt a pult mögé, hogy továbbszolgáljon családja hagyományainak. A történeti adatok alapján leszűrt tapasztalat arra vezet rá, hogy a polgárcsaládok nem tartottak ki őseik foglalkozása mellett. Mint Kerekes megállapította,

„a magyar polgárcsaládoknak nincs folytatásuk, nincsenek hagyományaik".[38] S ha ez az ítélet nem egészen igazságos is, mert figyelmen kívül hagyja az élet állandó hullámzását, mégis jellemző. Nem szabad a polgárcsaládok történetének vizsgálatánál erkölcsi és elvi szabályokat felállítanunk, és egy-egy família letűnésében nem szabad azonnal szemrehányást tennünk, mint a történetírók nagy része tette, mert fontolóra kell vennünk azt a körülményt, hogy a gazdasági élet hullámvonalakban és nem egyenes úton terjed tova. Felemelkedések és lesüllyedések hangolják át a törekvéseket és a hagyományok legbecsületesebb ápolása sem biztosítja mindenkor az eljövendő nemzedékek életét.

Hatványozottabban érvényesül ez az elv a kereskedelem történetében. A kereskedelmi forgalom állandóan változik, a kockázat minden vállalkozásnál fennáll s a ma gazdagodást előidéző üzlet holnap romlásba dönthet. Ez a történetbölcseleti magyarázata annak, hogy a magyar mult során kereskedőcsaládok legföljebb három-négy nemzedéken keresztül virágozhattak. Ezzel szemben a földbirtokos vagyonának alapja az ingatlan s ennek tőkebefektető ereje sokkal szilárdabb s legföljebb erkölcsi süllyedéssel veszthető el, míg egy-egy termésév kedvezőtlen volta legföljebb csökkent terméseredményt biztosít. Különben is a harmincéves háború befejezése után nem egy család tönkrement egész Európában s Berlin városának olyan nagy kereskedői is, akik az egész háborút finanszírozták, máról-holnapra eltűntek.[39] Természetes, hogy az általános krízis kihatott a magyar kereskedőcsaládokra is, mert a feltételek megegyezése rendszerint azonos eredményekre vezet. A Rákóczi szabadságharc kedvező talajt nyujtott a nemesség fejlődésére, mint minden háború, de a polgárság meggazdagodását nem tette lehetővé, tekintve, hogy a városok tartották el rendszerint a környékükön megtelepedett katonaságot. Érthető tehát, ha egyes meggazdagodott kereskedők nem folytatták apáik mesterségét, hanem áttértek a nemesi életmód csábítóbb folytatásához, mint Kassán Almássy István fia, majd a Szegedy, Pattay stb. család.[40] Nemességet szerezve földet vett magának és a birtokosok rétegébe olvadt bele, mert csak ez tette számára lehetővé, hogy annak kizárólagos tulajdonosává váljék. Ez természetesen kivételesebb eset s az általános inkább az, amit kifejtettünk: a foglalkozás természete akadályozta meg, hogy több nemzedéken át ugyanolyan színvonalon maradjon a polgárság. Állandó volt a háború és állandóak voltak a veszedelmek: egyedül a föld nyujtott biztos jövendőt. És amíg nyugaton, valamint Olaszországban az urbanizációval egyidejűleg meglazultak a feudális keretek, felszabadult a jobbágyság és városba költözködve szaporította a polgáremberek számát,[41] addig nálunk ugyanez a folyamat nemzetgazdasági síkon nem érvényesült. A polgárság meggazdagodása a városok belügye maradt s legföljebb oda hatott ki, hogy néha szaporodott a nemesi birtokok száma. Hollandiában a patriciussá gazdagodott és kultürálódott polgár továbbra is polgár maradt s mindaddig hordotta fekete polgári ruháját, amíg az élet üteme fenntartotta megbecsült helyén, nálunk a megerősödött polgár nemesi életmódot keresett s hivatalt vállalva az irányításban élte ki tehetsé-

gét.[42] S bár a polgárság egyeteme tekintélyben sokat emelkedett, így a büntetőjog területén azóta, amióta csak formális eljárás után kimondott ítélet alapján lehetett megfosztani a polgárjogtól (26.920—1799. nov. 19. helytartótanácsi rendelet), egyénileg nem volt meg az a súlya, amely külföldi szaktársainak.

A nemesség és polgárság visszavonulásának a külkereskedelemtől nem lett volna meg az egész magyarság számára az a tragikus következménye, mely csak a XX. században bontakozott ki teljességgel, ha olyan államokkal állottunk volna kapcsolatban, melyeknek rendezett viszonyai kereskedőik jólétét teljesen biztosították volna. De a helyzet az volt, hogy a magyar népiségű nemesség és a legnagyobbrészt németajkú polgárság visszavonulásával a görögök, zsidók és rácok nyomultak előtérbe. A görögök voltak az elsők, akik tőkével rendelkeztek és őket kell a magyarországi kapitalizmus úttörőinek tekintenünk. Már a XVII. században szétszóródtak az országban s bár ekkor még politikai tekintetben sem tartották megbízhatóknak, mert kémeknek tekintették őket (1655 : 27. t.-c.), mégis engedélyezték számukra a megtelepedést és adófizetésre kötelezték őket tartózkodási helyükön. Lassanként annyira elszaporodtak, hogy méltán panaszkodnak 1759-ben a debreceni kereskedők: „nemsokára keresnünk kell majd Magyarországon Magyarországot és édes hazánk felsóhajtva fogja csodálni, hogy magyar honból Macedóniát csináltak";[43] mert ebben az időben már több mint harminc helységben volt önálló templomuk. Még erőteljesebb volt a zsidóság térfoglalása, amely kezébe vette az egész külföldi borkereskedelmet s eleinte mint a lengyel nemesség megbízottja kereste fel Magyarországot, később letelepedett s előkészítette a talajt rokonai bevándorlásának. Mindezek eredményeként a XIX. századra bíró érvénnyel találó Borotvás-Nagy jellemzése, aki szerint „városi német és zsidó elem, beolvadó görög szórványok, néhány debrecenkörnyéki magyarfajta kereskedő és az egész mezőgazdasági vidéket behálózó korcsmáros, ügynöki szervezet" határozta meg a magyar kereskedők arcát.

Ez a tanulsága a magyar kereskedelemtörténetnek, mely megmutatta, hogy a polgári rétegek és a nemesség egy bizonyos korban összeolvadásuk felé haladtak s ez a folyamat be is fejeződött volna, ha a szomorú háborúk nem hatnak ki az életstílus megváltoztatására. A kereskedőkről alkotott társadalmi ítélet változása ennek felismerésére vezetett.

---

[1] Gyurikovics György: A magyar kereskedést illető emlékírások. Tudományos Gyüjtemény, 1840. VIII. 19. s köv. lapok.

[2] Hajnal István: Az újkor története. Egyetemes Történet, kiadja a Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1936. Szerkesztik: Hóman—Szekfű—Kerényi, 126. lap. (III. kötet.)

[3] Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországban. Kisebb Történeti Munkái II. kötet 135. lap.

[4] V. ö. Váczy Péter: A középkor története. Egy. Tört. II. köt. 705. lap.

[5] Horváth: Kisebb Tört. Munk. II. 130. lap. Több adatot idéz Komoróczy György: Borkivitelünk Észak felé, 1944. Kassa, című munkája.

[6] Lásd Komoróczy György: A magyar kereskedelem története, 1942. Magyar Szemle Társaság Kincsestár sorozatában, az ott felhozott irodalommal.

[7] V. ö. Komoróczy György: Kereskedelem és ipar Szent István korában, Budapest, 1938. Keresk. és Iparkamara kiadványa, 18—20. lapokon, valamint Miskolczy István: A középkori kereskedelem története, 1923. Bpest, Szent István Társulat könyvei, 37. szám.

[8] Lásd e kérdés bölcseleti kifejtéseit J. B. Kraus: Scholastik, Puritanizmus und Kapitalizmus, 1930. München u. Leipzig, különböző részeken.

[9] Hajnal id. m. 127. lap.

[10] V. ö. ugyanott 122. lap.

[11] Váczy Péter id. m. 591. lap.

[12] Lásd erre St. Kot: Ideologja spoleczna Braci polskich t. zw. arjanami, 1932. Kraków.

[13] Horváth: Kisebb Tört. Munk. III. kötet 60. lap. Az ipar és kereskedés története Magyarországban a három utolsó század alatt.

[14] U. ott 59. lapon „Kereskedő vagy kalmár és uzsorás csaló körülbelül egyet tőn — csak honunkat értem — e kor szótárában, s a közvélemény szerint oda ment ki annak minden törekvése, hogy a népet minél inkább kifoszthassa." Ez a felfogás a történeti vizsgálódások során teljesen megdőlt s a városi levéltárak anyagának feldolgozása során még inkább igazolást fog nyerni az általunk szövegünkben hangsúlyozott szemlélet.

[15] A munkák részletes cimeit közli s még több művet sorol fel Bakács—Wellmann—Dóczy: Bibliographia oeconomica Hungariae, 1934. Bpest, I. kötet c. kiadványa.

[16] Lásd erre Borotvás-Nagy Sándor: Közgazdasági műveltségünk kezdetei, 1938. Budapest, 52. lap.

[17] U. ott 42. lapon.

[18] U. ott 40. lapon.

[19] Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel im Ungarn aufzuhelfen wäre, 1790. Hely nélkül.

[20] Komoróczy Gy.: Kereskedelemtörténet id. m. 55. lapon.

[21] Kolozsvári hites polgár és kereskedő Trandofir György úrnak Halotti Végtisztelete megadásakor tartott rövid elmélkedés a kereskedés hasznos voltáról... 1833. Kolozsvár. Az ev. ref. kollégium kiadása, 17. lapon.

[22] Több példa Domanovszky Sándor: A szepességi városok árumegállító joga, 1922. Okmánytárában és Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században, Kassa, 1940.

[23] Szabó István: A tokaji rév és Debrecen 1565—1567-ben. 1933. Debrecen című munkája részletes jegyzéket nyujt.

[24] Fentiekre lásd Komoróczy György Kereskedelemtörténet i. m. 24.

[25] Horváth Mihály: Kisebb Tört. Munk. III. 125. lapon.

[26] V. ö. erre Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. 1902. Bpest, valamint Sólyom Jenő: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig, Bpest, 1933. különböző részeken.

[27] Kerekes György: A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad, 1913. Budapest, 9. lapon.

[28] Hajnal: Újkor i. m. 117. lapon.

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok SZEGED

[29] Az 1574. évi 37. t.-c. fontosságánál fogva idézzük: „Cum negotiatio huiusmodi semper omnibus cuiuscunque conditionis hominibus libera fuerit, itaque censent regnicolae, ut tam magnates, quam nobiles quibuslibet mercibus liberam negociandi potestatem habeant."

[30] Lásd erre Komoróczy: Borkivitelünk észak felé.

[31] Szekfű Gyula: Magyar Történet, III. kötet, 2. kiadás, 197. lapon.

[32] Komoróczy: Kereskedelemtörténet i. m. 36. lapon.

[33] Dr. Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619—1629. Kassa, 1943. Wiko kiadása, 198—200. lapokon.

[34] Werböczi III. rész. 9. cím. „In... libertatibus nobilibus inaequales habentur et eorum privilegiis non utentur."

[35] Az 1546:25. t.-c. szerint „Dignum est enim, ut qui libertatem patriae et nobilitatis aperte violare non formidat, huic libertates Regni in patratis malis suffragari non debeant." A törvényeket a Kovachich-féle Corpus Juris-ból idézem.

[35/a] Az 1649:15. t.-c. világosan kifejezi ezt a jogelvet: „Quae porro sunt impossessionatae et suspectae nobilitatis, nihilque penitus bonorum in comitatibus habentes, jurisdictioni et judicatui civitatum illorum locorum, ubi commorantur, subjaceant."

[36] A helytartótanácsi rendeleteket Kassich Ignác: Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum, 1825. Pestini című könyvéből idézem.

[36a] Lásd erre Majlát—Márkus: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943 : 336—348. lapok.

[37] Az 1649. évi 15. t.-c. 1. bekezdése szerint: „conciviles etiam benemeritae ac liberae personae, in iisdem civitatibus liberis ac regiis degentes, non aliter sed ad commendationem ipsarum civitatum et dominorum consiliariorum juxta leges Regni nobilitari possint."

[38] Kerekes: A kassai kereskedők életéből i. m. 3. lapon.

[39] Rachel—Papritz—Wallich: Berliner Grosskaufleute und Kapitalisten, 1934. Berlin c. műve sok tönkrement család bukásának körülményeit tárja fel. A XVII. század második felében már egy sem élt jómódban azok közül, akik azelőtt az egész üzleti életet irányították.

[40] Szekfű: i. m. 565. lapon.

[41] Hajnal im. munka több helyen.

[42] Lengyelországban hasonló volt a helyzet s erre legjellemzőbb Lew Sapieha példája. Lásd feldolgozását Inglot Stefántól: Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy. Studja z historji społecznej i gospodarczej, poświecone prof. Fr. Bujakowi, 1931. Lwów, 165. lapon.

[43] Szekfű i. m. IV. 458.

[44] Borotvás—Nagy i. m. 405. lapon.

KOMORÓCZY GYÖRGY

PARITTYA

Díványon alszik a szobámban
a kis vendég, öcsém fia.
Kihullt zsebéből egy parittya,
míg ajkán szólt az estima.
Cserébe egy kamaszka szittya
utód adhatta néki ma.

Elnézem: varjú-vérre szomjas
szerszám lett lám az őskori
félelmetes vad parittyások
csatát indító fegyvere:
veréb-vadászó banda, vásott
kölykök tiltott játékszere.

Emlékezem: Kassára jártam
vonattal az elemibe.
A téli estben hogy siettem
vonathoz, el ne késsek én!
Két kis csizmám a nagy ligetben
kopogva ment az út jegén.

A fák varjaktól roskadoztak,
alattuk mindég féltem. Ám
egyszer parittyát kerítettem,
megforgattam hétszer, nagyon
s egy varjú földre terítetten
vérben vergődött a havon.

S megtudtam, hogy a bánat-barna
varjú belül: piros, piros!
S megtudtam, hogy mint a komorló
kőszén belül parázs-veres:
a kín belül kacaj-bíborló
s a csöndben zene csörgedez.

Viszont sok színes földi fantom
üres bent, felfújt Góliát.
Dávid kell hozzá, hős, parittya
s kő kell, vagy eszme, kő-síma
s a bálványt játszva letaszítja,
ha van hozzá malaszt s ima.

Láttam pöffedt bálványok estét
s így áldom meg öcsém fiát:
„Álmodj parittyás kicsi Dávid,
hízlaljanak mesék, imák:
az élet harc, véredre vágyik
ezer baj, bú, gond, Góliát!"

MÉCS LÁSZLÓ

AZ ORSZÁGOS MAGYAR MŰSZAKI MÚZEUM CÉLJA, FELADATA, JELENTŐSÉGE ÉS GYŰJTEMÉNYEI

AZ EMBERISÉG ÁLTALÁNOS FEJLŐDÉSÉT és haladását minden nemzet a saját nemzetén keresztül szolgálja. Minden kultúra elsősorban nemzeti és mai egyetemes kultúránk külön-külön, önállóan fejlődött nemzeti kultúrákból bontakozott ki az idők folyamán.

Az egyetemes kultúra szolgálatából a magyar nemzet is mindig kivette a részét, amennyire azt a hazánk területén folyt évszázados harcok lehetővé tették. A magyarság az emberi művelődés számos területén alkotott maradandó becsű értékeket s számarányához képest a technika és az ipar terén is jelentős munkásságot fejtett ki.

Már a honfoglaló magyarságnak európai hírű fegyverkovácsai voltak. A magyar ötvösipar honfoglalás előtti és utáni korszakának fejlettségéről, teljesen egyéni és sajátos ízléséről tanúskodnak azok a stilizált pálmalevelekkel díszített, vert ezüstlemezekkel borított tarsolyok, amelyekben a honfoglalók a tűz csiholásához tartozó szerszámokat, nevezetesen a kovát, a taplót és az acélt tartották.

A bőrkészítés különleges módszereit is az őshazából hozták magukkal a honfoglaló magyarok. A tímárság olyan jelentős iparág volt a honfoglalás idejében és később, az Anjouk korában is, hogy a magyar tímár készítményei, a magyar tímsós bőr híres különlegesség és keresett iparcikk volt Európaszerte. Colbert francia miniszter a bőrnek ezt a készítési módját tanulmányoztatta a XVII. században hazánkban és honosította meg azután a saját hazájában is.

Árpádkori műszaki fejlettségünk fokáról tesz bizonyságot többek között az a körülmény, hogy mai műszaki és ipari szókincsünk egyrésze már abban az időben használatos volt a magyarságnál. Köztük műszaki létesitményeknek, anyagi tulajdonságoknak, szerszámoknak az elnevezésére szolgáló számos mai szavunknak egyrésze ősugor eredetű, vagyis már az őshazában használatban volt.

A későbbi korszakokban főként a rézművesség, a bronzöntészet, a rézbányászat és a rézkohászat volt jelentős iparunk az ötvösművesség, arany- és ezüstipar mellett. Vasiparunk pedig a középkor végén és az újkor elején olyan erőteljes és fejlett volt, hogy a danzigi piacon a svéd és a spanyol vas mellett a magyar vas volt a legkeresettebb.

XIV. századbeli okmányok tanúsága szerint a vas olvasztásához hazánkban már ezidőtájt vízierővel hajtott fúvókat használtak, amikor Németországnak vasipari gócpontjaiban még egy évszázaddal későbben is csak kezdetleges módon kézifúvókkal élesztették a tüzet.

De őseink a technikának más területein, mint — teszem fel — a szárazföldi és a víziközlekedés terén is kitűntek. A hintót és a kocsit hazai és külföldi kutatók egyaránt magyar eredetűnek mondják. A

vízi közlekedési eszközök építésében, valamint a hídépítésben is elsőrangú példákra hivatkozhatunk. A királyi hajósnépeknek, majd I. Mátyás korától kezdve a naszádosoknak hajóépítő telepei voltak s a XVI. században a hajóépítés oly magas fokon állott nálunk, hogy hazánkból szerződtettek külföldre is hajóépítő ácsokat.

A XVIII. században Magyarország nagyobb folyóin a külföldi szakírók szerint is biztos közlekedésű és kényelmes berendezésű, a víz sodrának összetevő erőivel hajtott, ú. n. repülőhidak bonyolították le az átkelő forgalmat, mely időtájt Németország nagyobb folyóin még csak kézierővel hajtott egyszerű evezős kompok közlekedtek.

Ugyancsak egykori külföldi szakírók állítása szerint Európa legszebb és legnagyobb hajóhídja a XIX. század elején Buda és Pest városok között a Dunafolyamon állott s ezen éjjel-nappal állandóan lehetett közlekedni. A nagynyílású feszítőműves fahidak építése terén is első hely illeti meg Magyarországot. Az általánosan ismert és 50 m nyílású tordai Aranyoshídja mellett épültek hazánk területén 100 m nyílású fahidak is. Ezek pedig nemcsak a XVIII. század végén és a XIX. század elején, hanem még ma is jelentős műszaki teljesítménynek tekinthetők. A vashidak építésének történetében is Anglia, Németország és Franciaország után negyedik helyen Magyarország következik a Kisgaramot áthidaló s az 1810 körül öntöttvasból készült íves tartójú vashídjával.

A Kontinensen felállított és üzembehelyezett legelső gőzgépek között kell említenem az 1722-ben Újbányán felállított és bányavizek kiszivattyúzására használt gőzgépet, valamint az ugyancsak a XVIII. század első felében Selmecbányán üzembe helyezett ú. n. tűzgépeket.

Magyarország, mint Európa egyik éléskamrája, a malomiparnak is mindig klasszikus hazája volt. Már a középkorban nálunk a malmoknak mintegy negyven válfaja volt ismeretes és használatban. Amidőn pedig külföldön a malomipar csak lassan haladt előre, Széchenyi István gróf 1839-ben alapított pesti gőzmalmával megteremtette a malomnagyipart. A malomipar Magyarországon érte el fejlődésének a legmagasabb fokát és berendezéseinek tökéletességével az egész világnak mintaképül szolgált.

Műszaki fejlődésünk azonban a legújabb korból is számos, világraszóló alkotást és teljesítményt mutathat fel, amelyek hazánknak és a magyar népnek nemcsak itthon, hanem a külföldön is elismerést és dicsőséget szereztek.

Mindenekelőtt az Alduna hajózhatóvá tételét kell megemlítenem, amelyet 2000 év előtti, sikertelen római próbálkozások után magyar mérnökök oldottak meg és hajtottak végre a XIX. század folyamán, külföldi szakférfiak által is elismert, nagy szakavatottsággal.

A kéregöntésű vasúti kerekek és a gabonaneműeket simára őrlő hengerszékek a magyar vasipart tették a XIX. század közepe táján világhírűvé. A magyar malmok lisztje a hengerszékek munkájának köszönhette világsikerét.

Az elektrotechnika, illetőleg a villamosipar terén szintén korszakos alkotások fűződnek a magyar névhez. A váltakozó áramú transzformátor-rendszer magyar találmány és ez a rendszer tette először le-

hetővé, hogy a villamosenergiát nagy távolságokra lehetett átvinni és nagy területeken elosztani. E találmány kihatása korszakalkotó volt, mert ez tette többek között lehetővé az energiaszükséglet helyétől távoleső vizierők hasznosítását, a villamosenergiának többszázezer lóerős gőzerőtelepeken való gazdaságos termelését s ennek a rendszernek az alapján lehetett azután a villamosenergiát a legkülönfélébb célokra központosan termelni és gazdaságosan elosztani.

A magyar géniusz alkotóerejét és halhatatlan dicsőségét öregbíti a nagyfeszültségű forgóáramnak villamos vontatásra való első alkalmazása is az olasz Valtellina-vasúton, a fázisváltós villamosmozdony és számos más korszakos találmány a géptechnika köréből, ezek között a vízbefecskendezéses benzinmotor, valamint a kisebb esésekre és kisebb vízmennyiségekre szerkesztett vízi turbináink is, amelyek főként Franciaországban és Németországban terjedtek el.

Mindezt előre kellett bocsátanom — ha csak hézagosan is —, egyrészt annak a bizonyítására és igazolására, hogy hazánknak szüksége volt egy olyan kultúrintézményre, mint amilyent a most Kassán, alig három év alatt berendezett Országos Magyar Műszaki Múzeum képvisel és jelent. Ennek a múzeumnak a feladata ugyanis a magyar géniusznak a technikai tudományok és az ipar különböző területein kifejtett működését és kiválóbb teljesítményeit állandóan figyelemmel kísérni, nyilvántartani s a magyarságnak e munkásságára vonatkozó, tudományosan igazolt adatokat, bizonyítékokat, tárgyi, írott és nyomtatott emlékeit összegyűjteni és tudományos rendszerezettséggel feldolgozva bemutatni, valamint a tudományos feldolgozásokra is rendelkezésre bocsátani.

Másrészt rá kívántam mutatni arra a körülményre is, hogy a magyar technika története felöleli hazánk teljes műszaki és ipari fejlődését a honfoglalás korától kezdve egészen napjainkig. Ezt a munkát eddig — nemcsak hazánkban, hanem külföldön is — nagyrészt a művelődéstörténet művelői végezték el, a jövőben azonban — természetszerűleg — jobban fogják elvégezni tudni azok a történészek, akiknek a történettudományi diszciplinákon kívül természetszakos és műszaki szaktudásuk is van.

Az Országos Magyar Műszaki Múzeum most befejezett berendezésekor — egyelőre — csak a technika és az ipar újabb korszakaira voltam figyelemmel. Munkámat ugyanis azzal a korszakkal kezdtem meg, amely korszakban a technika tudományos művelése hazánkban is megindult, rendszeres műszaki oktatásunk kezdetét vette s a reális tudományok hazai főiskoláinkon is tért kezdtek hódítani. Ez az időpont a XVIII. század első felére és közepe tájára esik. Gyűjtési körömbe vontam be ezenfelül még a matematikai tudományokat, valamint a természettudományoknak azokat a csoportjait is, amelyek a műszaki tudományoknak alapjai és a műszaki tudományok segédtudományainak tekinthetők, nevezetesen a fizikát és kémiát. Ez utóbbi tudományokat ugyanis hazánk más múzeuma nem vette fel gyűjtési körébe.

Az előrebocsátottak szerint tehát a Műszaki Múzeum gyűjtési köréhez tartoznak elsősorban a Műegyetemen, valamint a középfokú és

alsófokú műszaki és ipari tanintézetekben előadott és tanított összes szakok, még pedig nemcsak az általános mérnöki, a gépészmérnöki, a vegyészmérnöki, a bánya-, kohó- és erdőmérnöki tudományok, hanem az építészmérnöki tudományok is, ez utóbbiak művészi részeivel együtt, tekintve, hogy a műegyetemek mindenütt a világon és hazánkban is nemcsak technikai, hanem művészeti vonatkozásban is teljes kiképzést adnak a belőlük kikerült építésznemzedéknek. Ezért tévesnek tartom azt a felfogást, amely a technikának és az iparnak művészeti részét ki szeretné a műszaki múzeumok gyüjtési köréből vonni, és csak a szerkezeti megoldásokra, a technikai és ipari részekre óhajtaná szorítani és korlátozni. Mintha a két részt, mint független és különálló tényezőket, szét lehetne egymástól választani, holott tudvalevő, hogy a mérnöki és építészeti alkotások nagy részénél éppen az ezekben működő erők és mechanikai játékok kifejezése és hangsúlyozása a művészet célja, nem pedig ez utóbbiak értelmetlen elpalástolása. Téves az a felfogás is, mintha csak a helyi múzeumoknak lehetne az a feladatuk és kiváltságuk, hogy várostörténeti vonatkozásokra hivatkozva olyan emléktárgyakat is gyüjtsenek, amelyek tárgyuknál fogva egyenesen a műszaki múzeumok gyüjtési köréhez tartoznak. Ezt a módszert csak addig volt helyes követni, amíg ilyen tárgyak gyüjtésére szolgáló műszaki múzeumokat sem másutt, sem Magyarországon még nem állítottak fel.

A rendszeres műszaki oktatás is korán indult meg hazánkban. 1735-ben már bányatisztek kiképzésére szolgáló szakiskola működött Selmecbányán, Mikovinyi Sámuel mérnöktanár vezetésével. A magasabb fokú bányászati akadémia pedig 1763-ban nyílt meg ugyancsak Selmecbányán. Ez az intézet, amely trianoni megcsonkításunk következtében mint a királyi József Műegyetemnek, illetőleg a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi egyetemnek egyik karaként ez időszerint Sopronban működik, a világ legrégibb és legelső bányászati akadémiája. Kiváló tanárainak és jól berendezett laboratóriumának köszönhette, hogy már a XVIII. században nagy hírnévnek örvendett. Európa minden országából sűrűn keresték fel azok az ifjak, akik a bánya- és kohómérnöki, majd 1808-tól kezdve az erdőmérnöki tudományokban óhajtották magukat kiképezni. Főként a kémiai oktatást szervezték meg igen jól ebben a tanintézetben, amely azután az 1794-ben alapított párizsi École Politechnique-nek is mintaképül szolgált.

Ugyancsak 1763-ban állította fel Mária Terézia királynő a pozsonymegyei Szencen a Collegium Oeconomicumot, amelyben a kamarai tudományokon kívül főként mérnöki tudományokat tanítottak.

1782-ben indult meg azután a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán az általános mérnökök kiképzése s ennek az egyetemi tanácsnak az önkéntes elhatározása következtében felállított Institutum Geometrico-Hydrotechnicum-nak, vagy amint később nevezték, a Mérnöki Intézetnek a felállításával 12 évvel előztük meg az egyetemi rangú műszaki felsőoktatás terén Franciaországot s vele az egész világot. Ebből a tudományegyetemi Mérnöki Intézetből sarjadzott ki azután a mai Magyar Királyi József Nádor Mű-

szaki és Gazdaságtudományi Egyetem, amint azt még 1921-ben kimutattam.

De folyt rendszeres főiskolai műszaki oktatás más hazai főiskoláinkon is. Így többek között a nagyszombati egyetemen, még mielőtt 1777-ben Budára helyezték volna át, valamint a debreceni főiskolán is, hol dr. Hatvani István professzor, a kiváló polihisztor képezte ki a mérnöki pályára lépőket a XVIII. század második felében. Debrecenben szerezte meg többek között Pálóczi Horváth Ádám, a költő is azt a szaktudását, amelynek alapján 1780-ban a jászói konventen a geometrahitet letehette és azután sikeres mérnöki magángyakorlatot folytathatott.

Ezekben az intézetekben keletkeztek az első műszaki vonatkozású muzeális gyüjtemények. Amidőn az egyetemet Nagyszombatból Budára helyezték át, az egyetemnek már műszaki tárgyakat is magában foglaló fizikai, mechanikai és technológiai gyüjteménye volt. A Magyar Nemzeti Múzeumban alapításának idején létesült a többi osztálylyal egyidejűleg technológiai osztálya is.

Ez állami intézmények mellett voltak hazánkban a XVIII. század végén és a XIX. század elején magángyüjtemények is, amelyek műszaki vonatkozású tárgyak és emlékek gyüjtésével foglalkoztak.

E kezdeményezések után a műszaki tudományok egész területét felölelő, önálló műszaki múzeum létesítésének a gondolatát 1896-ban, az ezredéves kiállítás alkalmával megtartott I. Magyar Technikus Kongresszuson vetették fel először, jóval korábban, mint Németországban vagy Ausztriában. Ez a terv azonban csak részben és később valósult meg, amennyiben az ezredéves kiállítás anyagából eleinte csak vasúti múzeumot akartak létesíteni s ezt később más közlekedési ágak anyagával is bővítve, 1899-ben nyitották meg mint Magyar Királyi Közlekedési Múzeumot.

Az önálló Magyar Műszaki Múzeum gondolata azután még sokszor kísértett, míg végül 1934 őszén azzal bízott meg a kormány, hogy a Műszaki Múzeumot felállítsam, részére megfelelő helyiségeket keressek s az előmunkálatokat megindítsam. Már 50 helyisége volt a Műszaki Múzeumnak a Délivasút egykori budai igazgatósági és térfelügyelőségi épületeiben, amidőn 1939 tavaszán Kunder Antal, akkori kereskedelemügyi miniszter Kassára helyezte át. Kassán közel másfél évig a Mészáros-utcai pénzügyigazgatósági épületben voltak a becsomagolt gyüjtemények beraktározva, amidőn 1940 október havában, a Városháza hivatalainak a Hadtestparancsnokság mellett lévő vasútigazgatósági épületbe való átköltözködésével egyidőben, a Műszaki Múzeum gyüjteményeit is átköltöztettem a vasúti épületnek Dohány-utcai szárnyába. Itt a városnak — a miniszter rendeletére — először egy 15 lépcsőfokos kapubejáratot kellett a Dohány-utcáról megépítenie, valamint a Múzeumnak fenntartott épületrészt a Városháza és a MÁV felől is válaszfalakkal elfalaznia, az alagsortól a padlásűrig terjedő téglafalakkal. E munkálatok közben festettem ki a Múzeum belső helyiségét és fogtam hozzá apránként a gyüjtemények kicsomagolásához, valamint a berendezési munkálatokhoz is.

Kapubejárat XVII. és XVIII. századbeli vasműves tárgyakkal

A magyar műszaki tevékenység XVIII. századbeli emlékei

A Pázmányegyetemi műszaki oktatás emlékei

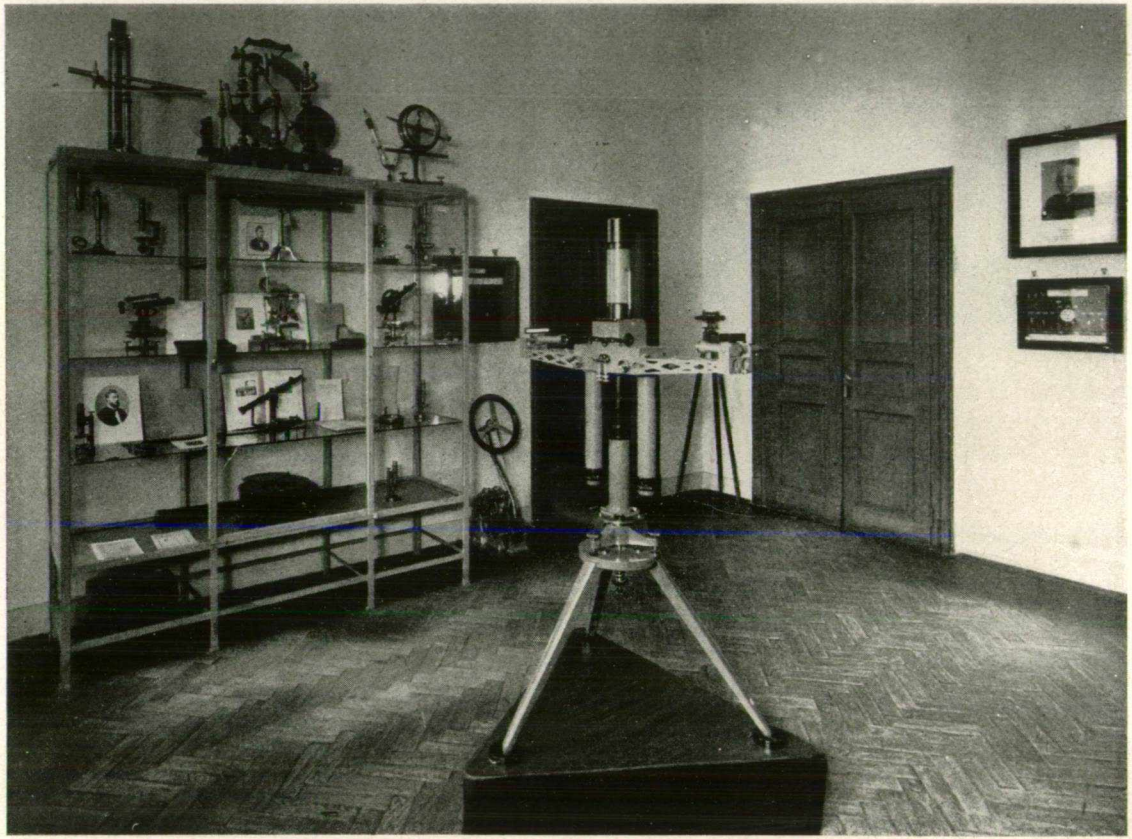

A báró Eötvös-féle torziós inga

Keserves dolog volt télvíz idején ilyen munkához hozzáfogni és fűtetlen, fagypont alatti helyiségekben dolgozni, egymásután három télen is. A múzeumban asztalos-, lakatos-, politúrozó- és szobrászműhelyeket rendeztem be és két év alatt annyira jutottam temérdek akadály és nehézség leküzdése után, hogy az épület alagsorának, földszinti és első emeleti helyiségeinek a berendezési munkálataival teljesen elkészültem. A második és a harmadik emeleti helyiségek berendezését és ezzel a múzeum teljes berendezését 1943 október havában fejeztem be.

Kassára 13 darab 15 tonnás, fedett vasúti teherkocsival érkeztem meg 1939 tavaszán. Azonban az időközben többízben Kassára szállított múzeális anyaggal, valamint a Kassán készített nagyszámú berendezési bútorokkal és tárgyakkal együtt a Műszaki Múzeum anyaga 1943 őszén mintegy 40 vagónra szaporodott fel.

Ez a meglehetősen nagy anyag a múzeum épületének 72 helyiségében, öt egymás felett húzódó emeletsorban van kiállítva. Mégpedig nemcsak az épületnek utcai és udvari traktusában lévő helyiségeiben, hanem a folyosókon és a lépcsőházban is.

A Műszaki Múzeum alagsorában a gépészeti osztályok kaptak elhelyezést a nagy térfogatú és nagysúlyú gépekkel. Ezekhez az osztályokhoz vezető folyosók és lépcsők falai XVII., XVIII. és XIX. századbeli vasműves tárgyakkal vannak díszítve.

Itt foglal helyet mindenekelőtt az elektrotechnikai osztály. Különféle fajtájú elektromotorok, dinamók, generátorok, száraz transzformátorok, nagyfeszültségű olajkapcsolók és műszerek láthatók benne. A falakon köröskörül késes-, seprűs-, szakaszkapcsolók, kikapcsolók és átkapcsolók, vonalmegszakítók, kapcsolótáblák, különféle rendszerű biztosítók és ellenállások vannak felszerelve.

A gépészeti osztályban gáz- és petróleummotorok, gőzzel hajtott szivattyúk, gőzgépek, kazánrostélyok, fogaskerekek, szíjtárcsák, csapágyak, nyomdagépek érdekes példányai vannak kiállítva. A falakon Bánki Donát műegyetemi tanárnak gáz- és petróleummotorokra vonatkozó tervrajzai az 1884-es évekből. Vasgyárak és vasöntők egykori, régi metszetei.

A közlekedési osztályban egy amerikai rendszerű, fakülőskerekű, igen alacsony rendszámú autó; magobil, amelyen IV. Károly király tanult meg autót vezetni és egy magaskerekű velocipéd. Igen érdekes a Zipernowszky-féle egysínű villamosvasút 11 m hosszú modellje is.

A repülő-osztályban kiállított repülőmotorok között igen figyelemre méltó nemes Deésy Károly reáliskolai tanárnak és műegyetemi tanársegédnek 1870-ben szerkesztett motornélküli, favázas repülőgépe, szitakötőszárnyakkal.

A gáztechnikai osztályban az 1850-es évektől kezdve gyűjtött száraz és nedves gázmérő készülékek láthatók nagyszámban, részben a falra szerelve, részben posztamentekre állítva. Angol, francia, német, olasz és magyar gyártmányok. A pesti gázgyár legelső tervei és korróziós csődarabok gazdag gyűjteménye.

A pompás mennyezetvilágítással ellátott folyosók falain gépészeti falitáblák, a falak tövében pedig posztamentekre állított gépek mellett

főként nagyértékű a kéregöntésű, Mechwart-féle hengerszék, amelynek a magyar liszt világhírnevét és sikerét köszönhetjük.

A magasföldszintnek utcára nyíló helyiségeiben nyert elhelyezést a matematikai osztály, a XVIII. század műszaki alkotásainak az emlékei igen nagy értékű tárgyakkal és emlékekkel. Az asztali tárlókban többek között Berzeviczy Sándornak díszes bőrtokban elhelyezett bányamérnöki műszerei 1740-ből, továbbá oklevelek, iratok és könyvek, valamint rajzok műszaki művelődésünknek ebből a korszakából.

Műszaki oktatásunk fejlődésének a legrégibb emlékei az Országos Magyar Műszaki Múzeumnak különlegességei, mert más országok és nemzetek műszaki múzeumai ilyenfajta emlékek gyűjtésére nem vetettek eddig súlyt és ilyen gyűjteményeknek az alapját sem vetették meg.

A bánya-, kohó- és erdőmérnöki oktatás emlékeit bemutató helyiségben láthatók az 1735-ben alapított és 1763-ban, illetőleg 1770-ben akadémiai rangra emelt selmecbányai bányászati tanintézetre vonatkozó történeti kincseink. A falitárlókban régi tankönyvek, bányatörvények 1703-ból, Mária Terézia királynő korából származó emlékérmek jó előmenetelű bányásznövendékek jutalmazására, stb.

Egy következő helyiségben a mérnöki oktatásnak azok az emléktárgyai vannak kiállítva, amelyek a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karától származnak s az 1782-től 1850-ig fennállott ú. n. Mérnöki Intézetre (Institutum Geometrico-Hydrotechnicum) vonatkoznak. Az Országos Magyar Műszaki Múzeumnak ez a régi mérnöki oklevelekből álló gyűjteménye igen nagy értéket képvisel, mert ezeknél az okleveleknél régebbieket, amelyeket egyetemi hatóság állított ki, a világ egyetlen más tudományegyeteme, sem műegyeteme nem tud felmutatni.

A Műszaki Múzeumnak nagyértékű gyűjteménye a Királyi József Műegyetem által kiadott legelső mérnöki oklevelek gyűjteménye is. Itt látjuk a Királyi József Műegyetem által kiállított legelső mérnöki oklevelet, amelyet Devecis del Vecchio Ferenc udvari tanácsos, székesfővárosi középítési igazgató kapott 1873-ban; a legelső gépészmérnöki oklevelet, amelyet Rejtő Sándor, Kassa város szülöttje, a műegyetemnek későbbi hírneves professzora kapott 1877-ben; a legelső vegyészmérnöki oklevelet, amelyet Grittner Albert, a MÁV kémiai laboratóriumának a megalapítója kapott 1884-ben és végül a legelső építészmérnöki oklevelet, amelyet Kiss István építész kapott 1880-ban.

A földszinti udvari helyiségekben kaptak elhelyezést az iparoktatás magyarországi történeti fejlődésére vonatkozó emléktárgyak, a bányászat és a mezőgazdasági iparok, köztük a malomipar, amelynek Magyarország mindig klasszikus hazája volt. Ez utóbbi osztályban látható többek között a Széchenyi István gróf által 1839-ben alapított első hengermalomban használt első hengerszéknek egy példánya is.

Az első emelet utcai helyiségeiben a XIX. század műszaki alkotásainak az emlékei, a fizikai osztályok, a távbeszélő- és távírórendsze-

rek nagyértékű gyüjteményei, a világítási eszközök és a gyujtószerek gyűjteménye látható, valamint a mérnöki munka megbecsülésére vonatkozó számos emléktárgy.

Az első emelet udvari helyiségeiben pedig a kémia, a mérőeszközök: mérlegek és súlyok, írógépek, fényképezőgépek, valamint a vízvezetékek és a csatornázás osztályait helyeztem el.

A második emelet utcai részén a magyar kultúrmérnökség fejlődését bemutató osztályok kaptak helyet igen nagyszámú modellel, köztük a nagykanizsai szivattyútelep hatalmas modellje. A Dunának, Tiszának, Drávának és Szávának, valamint mellékfolyóinak vannak itt osztályai, valamint a hajózásnak. Ez utóbbiban vannak kiállítva többek között az elsüllyedt Szent István csatahajónak a modellje és emléktárgyai, valamint az otrantói tengeri ütközet emléklapja 1917-ből, amidőn Horthy Miklós kormányzó urunk, mint a Novara hajóparancsnoka, szintén súlyosan megsebesült.

A második emelet udvari részében lévő helyiségekben helyeztem el a hídépítési és az erdőmérnöki osztályokat, továbbá a szövőipari, textilipari és a kerámiai osztályokat.

Végül a harmadik emelet helyiségeit a magyar építőművészet és építőiparok tárgyainak a kiállítására és gyüjtésére használtam fel.

E rövidre fogott ismertetésemben az Országos Magyar Műszaki Múzeum gyüjtési köreiről és eddig felállított osztályairól óhajtottam csak futólagos, általános tájékoztatót adni. A helyszűke ugyanis nem engedi meg még azt sem, hogy legalább a nagyobb értékű tárgyakat ismertethessem. Az Országos Magyar Műszaki Múzeumot, mint hazánknak ezt az egyetlen ilyen természetű intézetét Bornemisza Géza iparügyi miniszter 1943. november hó 11-én, Kassa város visszatérésének ötödik évfordulóján nyitotta meg és adta át rendeltetésének.

LÓSY-SCHMIDT EDE

UJJGYAKORLATOK

A rigónak igaza van!

Fönt a felhő,
lent a tó.
Füttyent egyet
a rigó:
Élni, élni,
élni jó!!

Minden egyszerű

A lelkem egy
hegedű,
kék az ég és
zöld a fű.
Minden olyan
egyszerű!

Tavaszi szél bánata

Felhők felett, csillagok körében,
S tavasz-réteken dalol a szél, —
Száz kakuk halt meg ezen a télen,
Őket siratja, róluk mesél.

Éj

Most zúg a csend,
ott fent,
itt lent,
zúg csendesen,
rejtelmesen
és valamit
megsúg nekem.

Zúg, zúg a csend,
ott fent,
itt lent,
lelkem dalol,
én hallgatom,
s szívem álomba
ringatom.

Változat egy gyerekdalra

Katica bogárka
szállj föl az égbe,
mondd meg Istenkének,
van itt egy legénye.

Van itt egy legénye,
kicsi költőcskéje,
s boldogtalan szegény:
nem szállhat az égbe.

Hajnal

Csupa bű,
csupa báj,
oszlik már
a homály
s a szobám
ablakán
betör egy
napsugár.

HOSSZÚ FERENC

ROZSNYÓ MÚZEUMÜGYE ÚJ CSAPÁSON

ROZSNYÓ, MINT ÉSZAK-GÖMÖR kulturális gócpontja, már a békevilágban fontos szerepet töltött be s nagy történelmi multjával arra is elsőrangúan hivatott, hogy magának és környékének muzeális értékeit összegyüjtse. A megszállás alatt őrbástya szerepe csak fokozódott, a felszabadulás után pedig ismét más vonatkozásban emelkedett a jelentősége, mint véghelynek, amely a nyelvhatárok peremére jutva nemzeti, faji értékeink természetes tárolója.

A város múzeumügye csak kevéssel az első világháború előtt kezdett kialakulni. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsod-Gömöri Osztálya volt az első közület, mely felvetette egy Rozsnyón létesítendő szakmúzeum eszméjét, 1902-ben. 1905-ben már fel is épült az Osztály Bányászati és Kohászati Múzeuma, Andrássy Dénesné grófné alapítványából, de az épület jóideig üresen állt, majd bányász-szakiskolát rendeztek be egyes helyiségeiben, a múzeumi berendezkedés pedig csak 1912-ben történt meg. 1911-ben indította el néhai Réz László református lelkész, a Rozsnyó Művelődési Egyesület alapító elnöke azt a mozgalmat, mely 1912-ben a Rozsnyó Városi Múzeum létesítéséhez vezetett. A Rozsnyói Művelődési Egyesület 1904-ben alakult s alapszabályszerű céljainak egyike volt kimondottan a városi múzeum létesítése. Réz László felhívása kedvező fogadtatásra talált s a város közönsége régiségeiből sok mindent rendelkezésre bocsátott.

A Rozsnyói Művelődési Egyesület (a következőkben röviden: RME) tisztikarában rendszeresített múzeumigazgatói tisztséget ekkor dr. Hazslinszky Rezső ev. főgimnáziumi tanár viselte, aki nagy buzgalommal járta végig a rozsnyói házak padlásait, kamráit és gyüjtésének eredményével kiegészítve, az önkéntes adományok valóban megvetették a városi múzeum tárgyi alapjait. Természetes, hogy az anyagban sok kiselejtezni való akadt, de egyelőre nem lehetett visszautasítással lehűteni a lokálpatriotizmus adakozó hajlandóságát, felébredt érdeklődését.

Komolyabb baj volt, hogy az alig éledt intézményt a világháború teljesen eltemette. Hazslinszky dr. korán elhúnyt (1914. IX. 19.), az anyag egyetlen kamrába bezsúfolva gondozatlanul maradt, a világháborút a trianoni sors követte s ennek első éveiben a RME működését is betiltották. Réz László maradandó érdeme, hogy módosított alapszabályokat szerkesztett s ezek jóváhagyását — minden nehézséget szívósan leküzdve — kiharcolta. A jóváhagyás leérkeztével, 1924-ben, a múzeumot is újra gondozásba vette, miután a RME Hazslinszky dr. utódjául e sorok íróját választotta meg.

A jószándékban tehát nem volt hiány. De a kisebbségi sors nem kedvezett egy ilyen, minden ízében magyar kultúrintézmény fejlesz-

tésének. A szűk kamrát is elrekvirálta az államrendőrség, a múzeumot kiköltöztették s egy még szűkebb oduba kellett berakni mindent, ahol már mozdulni sem lehetett. Csak a Premontrei Rend tagjainak áthelyezése után sikerült a Rendházban lassanként több és több kiürült helyiség bérbevételével levegőt adni az egész anyagnak, s megfelelő bútorok készítése után annyira vinni, hogy a múzeum a közönség számára is megnyitható legyen (1931). Ezzel párhuzamosan és megszakítás nélkül folyt a leltári állomány gyarapítása.

Rozsnyón is igazolást nyert az általános tapasztalat, hogy a városi múzeumokat főként idegenek keresik fel: túristák, átutazók, nyaralók voltak az állandó látogatók s csak ritkán a helybeliek. Nyári évadonként 5—600 főig emelkedett a látogatók száma. Csehszlovák állami múzeumok kiküldöttei, vezetői gyakran megfordultak nálunk s többféle módon kísérelték meg egy-egy értékes darabunk kiemelését. Sikerült ezeket a kísérleteket minden alkalommal elhárítani. Kísérlet történt a múzeumnak idegen anyaggal való feltöltésére is, hogy a természetesen magyar dokumentumok uralkodó fölényét leszorítsák, de ez a kísérlet sem jutott el a megvalósulásig. Majd más lehetőség hiányában a múzeumigazgató személyét próbálták helyéről kiemelni, azon az alapon, hogy az államnyelvet nem bírja. Ez a támadás is zátonyra futott, mert a múzeum vezetője nem városi tisztviselő volt, hanem egyesületi (RME) s mint ilyen, a kormányhatóságok által jóváhagyott alapszabályok szerinti kötelességét teljesítette.

A múzeum a kisebbségi magyarság nemzeti öntudatának erősítésében, de a vigasznyujtásban és a jobb jövő hitének fenntartásában is fontos szerepet vitt. Vérünkből való látogatói itt simogatták meg a régi zászlók selymét, szalagjait, a szent magyar szineket s itt látták nagy idők emlékeit, melyek harcos multakról, súlyos próbatételekről, de mindig hősi felemelkedésről beszéltek.

A boldog felszabadulás ugyancsak a Premontrei Rendházban érte a múzeumot, akkor már számos helyiségben, csaknem megkettőzött anyaggal. A látogatottság egyszerre felszökött s a felszabadult Felvidéket járó autobuszok ontották a csoportos látogatók százait. A válság akkor következett be, mikor a Premontrei Rend visszakapta a csehek által állami reálgimnáziumnak használt főgimnáziumát s a Rendház ismét a rendi tanárok lakásául volt berendezendő. A múzeumnak sürgősen ki kellett költöznie. Városi intézkedésre a Bányászati és Kohászati Múzeumba vittük le ládáinkat s bútorainkat, egyelőre csak beraktározásra..

Itt azután elmondhatjuk a BKM párhuzamos történetét. A megszállás ezt az intézményt is alaposan megviselte. A csehek elrekvirálták, a múzeumi anyagot hegyén-hátán bezsúfolták egyetlen terembe, a többi helyiségben katonai beszállásolások voltak, majd később iparostanonciskola és a városi közkönyvtár szlovák tagozatának könyvtára és olvasótermei nyertek elhelyezést. A BKM tehát a városival hasonló sorsban senyvedett a felszabadulásig, amikor a két anyag egy fedél alatt találkozott.

Minden józan kultúrérzék s az idegenforgalom kívánalmai is egyre parancsolóbban sürgették a múzeumok ügyének végleges ren-

dezését. Önként kínálkozott a két intézmény egybekapcsolása, hiszen az ősi bányaváros multjának történelme elválaszthatatlan magának a bányászatnak történetétől s muzeális emlékeitől. Kellő előkészítés után tehát szerződést kötöttünk a Bányász-Kohász Egyesület Borsod-Gömöri Osztálya és a város között, mely szerint az épülettulajdonos BGO saját fedele alatt a Városi Múzeumnak is helyet ad, teljesen díjmentesen, aminek ellenében az épületfenntartás kötelezettségét hárítja a városra. Csak 1943 tavaszán történt, hogy a BGO közgyűlési határozattal megerősítette ezt a szerződést s így csak akkor indulhatott meg a tulajdonképpeni berendezkedés.

Adva volt, hogy a bányászati részben bőséges a hely, de kevés az anyag. A városi részben éppen fordítva. A bányászati részben a túlnyomóan technológiai jellegű leltár szükséges kiselejtezése után támadtak erős hézagok, melyeket most egy intenzív belső propagandával, a valóban muzeális régiségek szervezett gyüjtésével pótol a BGO. A városi részben úgy oldjuk meg a kérdést, hogy egy terem, mint raktár egyelőre zárva marad s a többi helyiségben tárgycsoportok szerint összesítve és kiválogatva a legérdekesebb és legértékesebb anyagot mutatjuk be. Amint azután a költségfedezet és beszerzési lehetőségek engedik, új tárlókban, vitrinekben csoportosítjuk az eddig be nem mutathatókat s akkor a lezárt termet is megnyitjuk.

Jelenleg az első csarnokban a városi céhtörténet, gömöri népművészet és pásztorművészet anyaga kerül kiállításra. A balszárny két termében a BGO ásványgyüjteményei, bányászati régiségei, kohómintái, térképei, fúrómagok, mélyfúrási metszetek láthatók, valamint egy technológiai sorozat s egy pompás domborzati térkép a Rozsnyói medencéről. A jobbszárny első termében a gömöri fazekasság és a Rozsnyói Kőedénygyár produktumai, várostörténeti, világháborús okmányok és nyomtatványok, egyházművészet, a polgári élet emlékei, ereklyetár, fegyvertár, a mézeskalácsos- és kékfestő céh külön vitrinje, Pákh Albert irodalomtörténeti becsű levelezése és okmányai, valamint divattörténet kapott elhelyezést, kissé szűkösen ugyan, de az adott viszonyokhoz képest elég jól áttekinthetően, mintegy ízelítőt adva egy későbbi teljességből.

Felszerelés alatt áll a dolgozó, ahol hatalmas polc-rendszer áll rendelkezésre, íróasztallal és szekrénnyel. A kiállított anyag magyarázó feliratokkal van ellátva, úgy hogy a látogató katalógus nélkül is teljesen eligazodik. Katalógusra csak a végleges berendezés után kerülhet sor. A jelen elrendezés a Közgyüjtemények Országos Főfelügyelőségével való előzetes megbeszélések után s azok értelmében történt.

Az előcsarnokba beépítettük a rozsnyói temető két legszebb címeres sírkövét (XVIII. század), melyeket még a megszállás alatt behoztunk az idő pusztításainak kitett szabad terepről biztonságos fedél alá. A többi hasonló számára külső loggia építését tervezzük, mihelyt a fedezet rendelkezésre áll.

Az így berendezett múzeum (látogatási ideje 10—1, 3—6 h.) augusztus 1-én nyílt meg, minden különösebb formaság nélkül, mégis a város és a BGO képviselőinek jeleniétében. Látogatottsága (a november 1-i zárásig összesen 679 személy) elég élénk volt, — termé-

szetesen most is főként idegenek látogatták —, s a megállapítható általános vélemény szerint a közönséget nagyon érdekelték a látnivalók s a ritkábban betévedő helybelieket is meglepte az anyag gazdagsága és változatossága.

Mindkét osztály (a városi és a BGO) költségvetési fedezettel gondoskodik saját részének dologi kiadásairól. A múzeum vezetése e beszámoló írójának személyében — akit a VKM e megbízatásra kirendelt — egységes kézben van. Jegykezelésről s a helyiségek takarításáról bennlakó kulcsárnő gondoskodik. A belépődíjakat a város képviselőtestülete szabta meg, személyenként 50 fillérben, katonák, leventék s tanulóifjúság csoportos látogatásánál 20 fillérben, rendkívüli időben látogatók számára 1 pengőben.

A múzeum levéltári anyagának feldolgozása állandóan folyik, ennek eredményeit időnként szaklapokban, rádióban, különlenyomatokban publikáljuk. Eddig öt ilyen múzeumi kiadványunk jelent meg, köztük kettő illusztrálva.

A bányászati rész ásványgyüjteményében egészen az őszi zárásig Müller Sándor ny. bányaigazgató, bányaügyi főtanácsos dolgozott rendkívüli szaktudással és odaadó türelemmel, hogy a gazdag, de elhanyagolt gyűjteményt szakszerűen csoportosítsa és szemléltetővé tegye. A már feldolgozott rész (eddig 600-nál több a meghatározott és besorozott ásványok száma) pompás látnivalót nyujt a laikusnak és komoly tanulmány-anyagot a szakembernek.

Az épület s a telek fekvése és terjedelme szerint az intézmény a jövőben korlátlanul fejleszthető, oldalszárnyak hozzáépítésével.

A BGO máris foglalkozik a gondolattal, hogy múzeumát országos múzeummá fejleszti, amit kitűnő szervezettségével, hagyományos karı együttműködéssel és az Osztály elnökének, Krausz Sándor ózdi bányaigazgatónak agilitásával belátható időn belül meg is valósíthat. A városi részt pedig igen könnyen gazdagíthatjuk egy képtárral, ha a béke teremtő évei ránk köszöntenek.

Igyekezünk az irányban is minden követelménynek megfelelni, hogy a VKM a múzeumot a jövőben közgyüjteménnyé nyilváníthassa.

A leltári állomány a most lezárt rövid évad alatt is szépen gyarapodott. A Bányászati Osztályt Müller Sándor és Liha Bertalan bányaügyi főtanácsos, ny. bányaigazgatók kőzet- és ásványgyüjteményei, mint magánajándékozások (előbbi 540 darabból, utóbbi 272 darabból álló gyüjteménnyel), valamint a MÁK (Tatabánya), Dunántúli Mész-, Tégla- és Kőipar Rt. (Sümeg), Rimamurány (Rozsnyó) és továbbiak kőzet-, kövület-, ásványsorozatai és bányászati régiségei gazdagítják. A Városi Osztály Andrássy Manó gróftól J. Haucke Rozsnyót ábrázoló rézmetszetének két eredeti lenyomatát kapta, az Ács-Kőműves Céh hagyatékából céhládát, pecséteket, mesterrajzokat és okmányokat szereztünk meg, a Városi Erdőhivatalból értékes multszázadbeli térképeket, telek- és földkönyvet, az Evangélikus Egyház adományaként a Mézeskalácsos Céh céhlevelének eredeti fejléc-rézkarclemezét, Novák Miklós ajándékaként az utolsó rozsnyói kalló 1735-ből való hatalmas mestergerendáját, rávésett céhtörténeti adattal. Ezeken kívül szá-

mos értékes várostörténeti okmányt soroltunk át a városi levéltárból a múzeum okmánygyüjteményébe.

Jelentős adásvételi ügyleteket is bonyolított le a múzeum az elmult évben: egy numizmatikai ritkaságot jelentő Rákóczi-polturánkat megvette a Nemzeti Múzeum Éremtára (a poltura szakleírása a Numizmatikai Közlöny 58—60. oldalain jelent meg a ritkaságot felfedező Éles Géza tollából). Ifjabb Markó Károlynak tulajdonított Beszterce-látképünket pedig megvásárolta Beszterce sz. kir. megyei város, nagy örömmel sorozván be az értékes festményt ingó műemlékei közé. A vételár múzeumunk számára lehetővé fogja tenni az égetően szükséges új vitrinek beszerzését s kedvező esetben jövőre a tavaly még lezárt negyedik terem megnyitását.

Elképzelhetetlen lett volna a múzeum berendezése és megnyitása, ha a közgyüjtemények országos főfelügyelője: dr. Pasteiner Iván, dr. Vargha László előadó helyszíni szemléje után s referátuma alapján rendkívüli segélyért benyujtott kérvényünket megértő jóakarattal el nem intézi, valamint ha a Rimamurány Rt. rozsnyói igazgatója: Lázár Béla, munkaerő, különösen szakmunkások rendelkezésre bocsátásával nemcsak a BGO, de a városi rész berendezési munkálataiban is lekötelező készséggel segítségünkre nem jön. Mindkét létfontosságú támogatásért egész intézményünk és a város nevében e helyütt is hálás köszönetet mondok.

NYÍRESI-TICHY KÁLMÁN

MARSYAS VAGY A KEGYELEM

Tüzes, halálos est ez, oh boldog Marsyas,
— Komor Istened be furcsán szeret! — a tested
Vérző ifjú fenyő, csorgó véred csodás
Csermelyében a gyanta buja illata reszket,
Éjjeli pávaszem sebeden lakomáz.
Egy csepp eső sehol, a lázmarta határ
Dalos tücskök után keservesen kiáltoz;
Tikkadt rögből a nap csontig kiszítta már
Az illatot, a mézet, amely kell a virághoz.
Embervirág, őrlőbb szú van ennél a szívedbe:
Az Isten átoknál kegyetlenebb kegyelme.
Szeretni tudja Ő a testeket, ha fájnak,
Sebet csókol azokra, kik jobbja felől állnak.
Vizet borrá varázsol, a jajt örömre váltja;
A választott mag az őrlő malmot megáldja,
És Marsyas, nyüvek, pondrók halálos étke,
Fakó mosollyal ajkán felnéz az ólmos égre.

FRANÇOIS MAURIAC
Fordította: CSAPÓ JENŐ

ÉBREDÉS

(Napló a prágai magyar diákok életéből.)
(4. folytatás.)

IV. fejezet.

929. november 11.

Tegnap vasárnap volt. Mint rendesen, a MAK-ban ebédeltem. Leskóczy Bandi később jött. Már az ebéd vége felé tartottam, egyenesen mellém ült, mint újdonsült elnök, igyekezett mindenkihez szeretetreméltó és diplomatikus lenni.

— Hogy vagy, Árpádkám? — kérdezte. — Ízlett az ebéd? Nincs valami kifogásod a koszt ellen?

— A knédli ma egészen puha volt, — feleltem. — Egészen szivacsszerű. Nagyszerűen szívta magába az omácskát. Úgylátszik, hatott a vendéglősre, hogy a fiúk elégedetlenkedtek a knédli miatt.

— Én is szóltam neki, kérlek alássan, egészen komoly formában. Egyébként mi újság van otthon? Mit írnak az öregek?

— Az öreg nem igen szokott írni, inkább az anyám. Legutóbb Erzsébet írta, hogy meg voltak híva hozzátok ...

Leskóczy Bandi a kezét dörzsölte. Látszott rajta, hogy alaposan át van fázva. Mohón szürcsölte a meleg, párolgó levest. Közben felém fordulva élénken magyarázott. Elmondta, hogy a Magyar Menza intézményét az úgynevezett Társadalmi Nagybizottság tartja fenn. Ez a csehszlovákiai magyarság szervezete, mely önkéntes adományok és felajánlások alapján teremti elő az anyagi alapot a menza fenntartásához. Megalakulása után a Prágai Magyar Hírlap olvasói 150.000 koronát gyüjtöttek össze erre a célra 1928 március 15-ére. Persze, ez csak a kezdet kezdete. A helyet az, hogy ma jóformán csak egy közös vendéglője van a prágai magyar diákságnak. Arra lenne szükség, hogy állandó magyar diákotthont, magyar akadémikus klubot állítsanak fel Prágában.

— Éppen ma, most mindjárt ebéd után lesz egy kis megbeszélésünk a Blauer Sternben a szenátor úrral, a Társadalmi Nagybizottság elnökével. Ha van időd és érdekel a dolog, tarts velünk!

Nem nagyon kérettem magam. Minden érdekel, aminek bármilyen köze is van a mi prágai életünkhöz. Dehogy is mulasztottam volna el ezt az alkalmat.

Kis idő mulva az Ó-város tekervényes szűk utcáin bandukoltunk hármasban. Belső felindultságot, alig palástolható izgalmat éreztem. Fontos megbeszélésen veszek részt és megismerkedem a Társadalmi Nagybizottság elnökével, egy valóságos szenátorral, az ellenzéki magyar pártok egyik vezető egyéniségével. Ki tudja, milyen bizalmas közléseket, milyen utasításokat fog nekünk adni?

A Vencel-tér aljánál értünk ki. Egy pillanatra megálltunk. A ködös, feltűnően hideg novemberi délutánon rengeteg ember nyüzsgött a Vencel-tér mindkét oldalán. A baloldali palotasort a korán leha-

nyatló délutáni nap vöröses fénye ragyogta be. A jobboldali árnyékban lassan erősödő, szürke köd gyülekezett. A felfelé lejtő hosszan elnyúló tér másik végében a múzeum kimagasló épülete már beburkolódzott az esti árnyékba és ködbe. Csak tornyainak tetején csillogott a napsugár.

Befordultunk balfelé a Příkopy-utcába. Ezt a prágai németek Grabennek hívják. Bizonyára itt húzódott valaha a régi Prága védőárka. A Blauer Stern nevű szálloda a Příkopy másik végén van, a Prašná bránával szemben. Arra gondoltam, hogy a Prašná brána megint annyit jelent magyarul, hogy prágai kapu. Ez is a régi védőművek alkotó része lehetett.

Átmentünk a Blauer Stern alsó nagy hallián. A portás és az ott ácsorgó kiszolgáló személyzet régi ismerősként üdvözölte Leskóczy Bandit. Úgy hallottam, hogy ez a szálloda egy magyar asszony tulajdona. Egyenesen a szálloda vendéglőjébe mentünk.

A szenátor úr egyedül ült asztalánál. Úgylátszik, minket várt. Bandi bemutatott engemet, meg másik társunkat, Fejes Tibort, a MAK jelenlegi titkárát. Ahogy leültünk, olyan elfogódottság, vagy félszegség fogott el, hogy nem mertem mindjárt a szenátorra nézni, hanem inkább Fejes Tibort vettem jól szemügyre. Nem nagyon ismertem eddig, mert nem étkezik a Magyar Menzán és ritkán jár a MAK-ba. Azt mondják, művelt és tehetséges fiú. Sokat foglalkozik szociológiai és történelmi tanulmányokkal, bár tulajdonképpen jogot tanul. Ott a Blauer Sternben jutott eszembe, hogy láttam már őt egy ungvári jogásszal együtt még októberben a kveszturán, mikor beiratkoztunk. Akkor Hajmássy Ferinek nem a legjobb véleménye volt róla. Emlékszem, hogy éhenkórász rajongóknak nevezte őket.

— Kedves barátaim, — mondja a szenátor, — azért kérettelek benneteket most ide, hogy megbeszéljek veletek néhány fontosabb kérdést.

Az órájára nézett, elgondolkozott. Lassan kevergette az előtte álló feketekávét. Intett a pincérnek, tört németséggel nekünk is feketét rendelt.

— Szenátor úr kérem, — kezdte el Leskóczy Bandi, — arról van szó, hogy az ifjúság kéri a Nagybizottságot, tegye lehetővé számunkra egy többszobás klubhelyiség bérelését és berendezését.

— Szeretném, ha tisztáznánk, hogy tulajdonképpen miről van szó, — felelte a szenátor, cigarettával kínált bennünket, szalvétájával harcsabajuszát törölgette és jóságos várakozással nézett ránk.

Leskóczy Bandi cigarettára gyujtott, gomolygó füstkarikákat fújt maga elé és meglepően ügyesen ecsetelte a klubhelyiség bérelésének szükségességét. Jó formában volt. Látszott rajta, milyen lendületet adott szavainak az a tudat, hogy valóságos szenátorral beszél. Elmondta, hogy jelenleg a Magyar Menza helyiségével jóformán csak egy vendéglője van a prágai magyar diákságnak, melyet esetleg esténként összejövetelek céljaira is lehet használni. Viszont a prágai magyar diákság összefogása céljából szükség lenne egy állandó otthonra, melyet a diákság sajátjának mondhatna és amely később az egész prágai magyar kolónia otthonává is válhatna. Volna egy hely,

ahol a diákság összejönne kártyázni, sakkozni és kifejlődne a prágai magyar klub- és kaszinó-élet.

Az utóbbi fejtegetéseknél, amikor Leskóczy Bandi a kártyáról, meg a sakkról kezdett beszélgetni, Fejes Tibor nyugtalanul mozgott a helyén. Többször ránézett a szenátorra. Látszott rajta, hogy mondani akar valamit. De azért nyugodtan végighallgatta Bandi végeérhatatlan, kissé túlságosan magabízó szavait és csak amikor az elhallgatott, akkor szólalt meg:

— Véleményem szerint nem is annyira a hagyományos kaszinóélet kifejlesztése lenne a célja a prágai magyar diákklubknak, sokkal nagyobb és szebb feladatokat kellene megvalósítania. Mindnyájan idegen, nem magyar egyetemek és főiskolák hallgatói vagyunk és ez a körülmény...

— Hát ez egyeseknél, bizony, nagyon is meglátszik, — jegyezte meg a szenátor.

Fejes Tibort meglepte ez a megjegyzés. Látszott, hogy nem ide akart kilyukadni. Pár pillanatig zavartan nézett hol a szenátorra, hol ránk, majd így folytatta:

— Arról akarok beszélni, hogy a magyar művelődés munkáját is rendszeresebbé kellene tenni a MAK klubhelyiségeiben. Erről volt annyi vita a tavalyi kassai diákkongresszuson és az idei érsekújvári kongresszuson. Amit elhatároztunk, meg is kell valósítani. Gondolok itt a szemináriumok megvalósítására. Nem egy-két előadás, hanem rendszeres munka kell ide.

— Talán majd erről máskor beszélünk. Egymás között, — mondta Bandi, akinek nyilvánvalóan nem tetszett Fejes Tibor fejtegetése.

— Igen, — bólintott helyeslőleg a szenátor, — a csillagosok sokat beszéltek Kassán erről a szemináriumról. Hászen meg lehet próbálni, nincs ellene semmi kifogásom. Azonban véleményem szerint és azt hiszem, ez a hivatalos magyar álláspont is, nektek egyedüli feladatotok az, hogy megmaradjatok magyaroknak és ellenálljatok az idegen csábításoknak. Ezek a csillagosok újabban nagyon sokat buzgólkodnak. Sehogy se tetszik ez nekem...

— Meg lehet róla győződve, szenátor úr, — nekünk se tetszik, — válaszolta Fejes Tibor, — de ahogy mondják, a kutyaharapást szőrivel kell gyógyítani. Cigányzenével, sörivó estékkel, meg a himnusz éneklésével nem lehet a diákságban a nemzetközi eszméket ellensúlyozni. Lássuk be, hogy nekünk magunknak is szükségünk van megújulásra....

Leskóczy Bandi izgett-mozgott a helyén, míg Fejes Tibor beszélt. A sörivóesték említésekor meg egyenesen dühbe gurult. Felkapta feketéjét és egyetlen korttyal kihörpintette. A szenátor meg mosolygott, majd halkan, finoman nevetett, mint ahogy az apa nevet rakoncátlankodó gyermekén.

— Attól tartok, — közel hajolt hozzánk, halk, bizalmas hangon beszélt, — hogy nem nagyon lesz nektek időtök az ilyen megújulásokra. Kérlek, a világpolitikai események bármelyik napon döntő fordulatot vehetnek. A magyar-olasz barátsági szerződés még alig kéthéves és máris csodákat művelt. Ma már nem vagyunk az a lenézett,

halálra ítélt nép, aki voltunk tegnapelőtt. Mussolini mögöttünk áll. Nyílt titok, hogy a magyar revíziót egyenesen szívügyévé tette...

Az utolsó szavakat a szenátor halkan, szinte suttogva mondta. Elhallgatott és látszott rajta, hogy a hatást várja, melyet szavai bennünk keltenek. Néhány másodpercig teljes csend volt körülöttünk. Ebben a késő délutáni órában a vendéglő helyisége teljesen kiürült már. Mi ültünk ott magunkra maradva az egyik sarokasztal mellett. Fejünk felett a falióra hangos ketyegését hallottuk. Nekem úgy tetszett, hogy a szenátor az utolsó szavakat nem annyira a másik két társamnak mondta, mint inkább nekem. Most, ahogy elhallgattunk, szinte bántó módon szegezte rám kérdő tekintetét.

— Igen, a revízió, — mondta Fejes Tibor és nagyot sóhajtott, — hát ez az, amiben mindnyájunknak hinnünk kell.

— Nemcsak hinnünk kell, — mondta a szenátor kissé erősebb hangsúllyal, — hanem ma már az a helyzet, hogy bolond az az ember, aki nem hisz benne. A puszta tények beszélnek. Hászen nem vagyok éppen ellene, ha a szemináriumokat megrendezitek, de azt hiszem, nem célja a magyar politikának az itteni magyarság túlságos aktivitása.

— Azért nem lesz jó ölbetett kézzel várni a sült galambot, — jegyezte meg merészen Fejes Tibor.

A szenátort kellemetlenül érintette ez a megjegyzés. A maga részéről már szerette volna lezártnak tekinteni az egész beszélgetést. Az órájára nézett. Úgy látszott, hogy lejárt az idő, melyet erre a beszélgetésre akart rááldozni. Az étteremben nem volt egyetlen pincér sem. Kávéskanalával idegesen csörgette a csészéjét, jeléül annak, hogy fizetni szeretne. Ellenmondást nem tűrő hangon hadarta még el gyorsan:

— Fiaim, aki politikával foglalkozik, vagy illetékes helyről megfelelő értesülései vannak, az tisztában van vele, hogy mire megy a játék. Tavaly az olasz képviselők és Grandi külügyminiszter budapesti látogatása, az idén meg, tudjuk, a magyar honvédelmi miniszter, maga Gömbös Gyula járt Rómában... Nem adok neki sok időt. Dehát majd meglátjátok magatok is.

Eljött a fizető pincér. Ismét csend lett közöttünk. A szenátor halkan fizetett. Én belülről mosolyogtam, a szívem közepébe melegség lopta be magát. Eszembe jutott, hogy az én apám is éppen ilyen rendíthetetlen hittel, ilyen bizalommal tud a revízióról beszélni, mint a szenátor. Ahogy lelkesedéssel és belső meggyőződéssel beszélt, látszott rajta, hogy számára a revízió életprogrammot jelent, hitet, sőt talán az egyetlen valóságot, melyet egyáltalában lehetségesnek tart, az egyetlen célt, melyért élni érdemes. Még ha valami gorombaságot is mondott volna nékünk, akkor sem tudtam volna rá haragudni.

Később kint álltunk mind a négyen a Blauer Stern szálloda előtt és a villamosra vártunk. Szemben a Prašná brána sötét alakja emelkedett a magasba. Csikorogva fordult be alatta a villamos a szűk Celetná-ulicébe. A délelőtti napsütéses meleg kedvéért könnyű felöltővel indultam neki a városnak és most dideregve fáztam a leszálló hideg estében. Mire kijöttünk a szállodából, nehéz, sűrű, mozdulatlan

köd lepte el az egész várost. A gyalogjárók nyirkosak voltak, a párás levegőt szinte harapni lehetett.

A szenátor a Nemzeti Színház irányában közeledő villamosra várt. Fontos megbeszélésre kellett mennie valahol a Karlovo náměstí környékén. Leskóczy Bandit kérte, hogy kalauzolja. Attól tartott, hogy a megadott cím alapján eltévedne, mert bizony egy szót sem tud csehül, ámbár jó néhány éve képviseli már itt Prágában a magyar ügyeket. Úgy volt a cseh nyelvvel, mint én az első napokban. Megalázásnak vette volna, ha meg kellett volna tanulnia.

Amikor elköszöntünk és Fejes Tiborral kettesben maradtunk, egy darabig hallgatva mentünk a Příkopyn a Vencel-tér irányában. Ahogy visszagondoltam a szenátor szavaira, biztos voltam benne, hogy befújták neki a csillagosoknál tett látogatásomat, meg talán azt is, hogy Németh Ferivel egy házban lakom.

— Hát igen, — szólalt meg végre Fejes Tibor, — így gondolkoznak ők. Az én apám is mindig azt számolgatja, hogy mikor lesz meg a revízió.

— Talán nem is lehet tőlük rossz néven venni, hogy nem tudják magukat beleélni ebbe az új világba?

— Az igaz. De ne kényszerítsenek bennünket, hogy Garamvölgyi Ádámokat játszunk a XX. században, amikor itt ezer és egy lehetőség nyílik az okos magyar magatartásra. Mert ne mondja nekem senki, hogy az elszakított országrészek visszaszerzésével minden magyar kérdés önmagától megoldódik. Éppen ellenkezőleg, akkor jön csak a javal Ilyen gondolkozással nem lehet a magyarság vezető szerepét a Dunamedencében az eljövendő ezer évre biztosítani.

A Vencel-tér aljában elhatároztuk, hogy villamosra ülünk és hazamegyünk. Pedig szerettem volna ezzel a Fejes Tiborral továbbra is együtt lenni. Rövid ismeretségünk alatt nagyon megtetszett nekem. Olyan fiú volt és olyan elveket vallott, hogy egészen kivált eddigi prágai ismerőseim közül. Önálló, merész egyéniséget éreztem meg benne, meg a magam életének a visszhangját. Amit én csak éreztem magamban és hordoztam félig öntudatlanul, annak ő most világosan és mindenki által érthető módon hangot adott. Tudom, hogy nem először találkozunk itt Prágában.

929. november 15.

Néhány perc előtt különös dolog történt velem. Ma este a szokottnál valamivel előbb, egyedül jöttem haza a városból. Náthásnak érzem magam és délután a fejem is fájt. A két dolog valószínűleg együtt jár, de az is lehet, hogy nem kellett volna olyan erősen tanulnom egész délután. Mindjárt ebéd után nekiültem a Klementinumban. Ötven cseh szót írtam ki a jegyzeteimből és tanultam meg.

Amikor hazaérkeztem és az alsó földszinti lépcsőházból fel akartam menni az emeletre, kiabálást hallottam. Az Evzsenka hangja volt:

— Maga az, tanár úr?... Maga az? — kiabálta csehül valahonnan.

Első pillanatban azt hittem, hogy a lakásukból kiabál. Be akartam menni hozzájuk. Gondoltam, egy kissé megmelegszem. De hama-

rosan rájöttem, hogy Evzsenka nem a lakásból kiabál, hanem ott lent a földszinti lépcsőházban a lakás bejáratával szemben van a fürdőszoba ajtaja. Onnan jött a kiabálás. A következő percben hallottam a víz csobogását is, amint Evzsenka játékosan csapdosta a vizet fürdés közben.

— Én vagyok, — feleltem, — megyek fel a szobámba.

Éppen indulni akartam fel a lépcsőn, amikor a fürdőszobával szemben a lakás ajtajában megjelent Ludmilla és halkan suttogta:

— Nyissa ki az ajtót... Evzsenka nyitva hagyta... nem volt itthon senki, csak ketten voltunk az egész házban... nyissa ki...

És Ludmilla halkan visszahúzódott a lakásukba. Én meg ott álltam a lépcső aljában. Valami bizonytalanságnak az érzése vett rajtam erőt. A vér az agyamba tolult és szinte majdnem elszédültem. Evzsenka meg bent vidáman paskolta a vizet, pajkosan kiabált ki nekem apró butaságokat és marasztalt, hogy ne menjek még fel, legalább onnan kintről szórakoztassam.

Csak álltam a lépcső karfájára támaszkodva. Nem tudtam egy szót sem kinyögni. Időnként hangosan nevettem Evzsenka szavaira. Első perctől kezdve biztosan éreztem, hogy nem tudnám megtenni azt, amire Ludmilla biztatott. Pillanatok alatt a gondolatok hosszú sorai futottak át az agyamon. Tisztán éreztem, hogy szakadék szélén álltam és csak egy hirtelen mozdulat kellett volna és olyan helyre zuhantam volna, ahová sohasem vágytam. Éreztem, hogy itt áll előttem az, amit bűnnek neveznek az emberek. Nagyon könnyű lett volna ezt a bűnt elkövetni. Sötét indulatok lobogtak bennem, talán a véremben. De az eszem, a gondolkodóképességem hideg biztonsággal mérte végig saját helyzetemet. Végtére mi közöm nekem Evzsenkához? Nem tetszik nekem, vonzalmat nem érzek iránta. Inkább azt lehetne mondani, hogy nem akartam vele szemben soha udvariatlan lenni, vagy túlságosan előzékeny voltam hozzá. Ha most rátenném a kezemet a kilincsre, igazat adnék Németh Ferinek abban, hogy az ember nem egyéb mint a legokosabb állat. Ez csak úgy mellékesen ötlött fel bennem. Mert bizony a Németh Feri kedvéért sohasem fogok letérni arról az útról, melyet a magam megítélése szerint helyesnek és járhatónak tartok. Nem ez a lényeges.

Döntő másodpercek peregtek le az idő óráján, míg ott álltam a lépcsőházban. Világos volt előttem, hogy van egy olyan ember is, akiről a materialista világnézet az egész emberiséget akarja megmintázni. Van bennünk egy ilyen ember is. De vajjon szabad-e uralomra engedni magunk felett? Könnyebb és egyszerűbb feladat lenne így cselekedni. Akkor az ember célja a könnyebb, egyszerűbb élet keresése lenne ezen a földön. De hová jutnánk, ha a magasabbrendű érzelmeket és gondolatokat elvetnénk útunkból életünk minden ilyen elhatározó pillanatában?

Talán vannak ilyen emberek, akik a pillanat gyönyöréről nem tudnak lemondani, akik levetik magukat tomboló indulataik előtt és többé nem tudják azokat megfékezni. Ezeket nem tartom tökéletes embereknek. Mert a lemondásnál és önuralomnál végződik az állat és kezdődik az ember.

Ilyen gondolatok cikáztam rajtam végig szinte másodpercek alatt. Közben hallottam, hogy Evzsenka kiszállt a vízből. Azt kiáltotta, hogy hamarosan készen lesz. Én futottam fel a szobámba. Néhány ugrással fent voltam. Két-három fokot léptem egyszerre.

929. november 18.

Az események torlódnak, az az érzésem.

Tegnap vasárnap volt. Délelőtt egyedül mentem a városba. Németh Ferinek új lakótársa van. Az az érsekújvári fiú, aki eddig vele lakott, afféle mezei jogász volt. Feljött Prágába, beiratkozott, kissé körülnézett és hazament. Alig is beszéltem vele talán kétszer. Új lakótársát már ismerem a Csillagból. Ez még Németh Ferinél is fanatikusabb. Ő volt az, aki a csillagosok legutóbbi összejövetelén, úgylátszik, kissé tapintatlanul, a legtöbbet beszélt a Szovjetről. Búza Gézának hívják. Alacsony kis mokány magyar gyerek. A Kis-Alföldről való.

Egyedül érkeztem meg az ó-városi térre. Nem remélhettem, hogy Németh Feriék velem jönnek, mert a templomba készültem. A lakótársamnak, Hajmássy Ferinek, ilyenkor vasárnap mindig külön útjai voltak. Rendszerint randikat bonyolított le.

Bementem a nagy Týn-templomba. Féltizenkettő volt, éppen akkor kezdte a pap a misét. Kevesen voltak a templomban. Alig lézengett benne néhány ember. Azt már észrevettem, hogy a prágaiak nem igen szeretnek templomba járni.

Hátul álltam a baloldali hajóban. Csendesen imádkoztam. Éreztem, hogy elhatározó események közelednek felém. Nem kértem magamnak semmit, csak az Isten kegyelmét, mert hisz az Isten jobban tudja, hogy mi válik az ember hasznára, mint az ember maga.

Ebéd után sokáig a MAK-ban időztem. Evzsenka még pénteken hazautazott. Ludmilla nem csinált számomra programmot. Maradhattam volna akármeddig. Fejes Tibor is ott volt, vele beszélgettem, sok érdekes dolgot mondott.

929. november 22.

Ma visszajött Evzsenka. Egy hétig volt otthon. Most még jobban ki van készítve, mint amikor elment. A haja csak úgy ragyog a frissen festett szőkeségtől. Az első lány, aki iránt a szerelem érzését először éreztem, szőke lány volt. Azóta mindig különös vonzóerőt gyakorolt rám a női szőkeség. De Evzsenka szőkesége egészen más valami. Mint általában a prágai lányoknál, csak messziről virítanak ezek a divatos szőke fejek. Így közelről, ha az ember feléje hajol, nagyon látszik rajtuk a mesterséges festés. Mielőtt Evzsenka hazament, csak akkor volt egyenletesen szőke a haja, ha frissen lefésülte. Ha kissé borzas volt, vagy csapzott, akkor barnásabb nyalábok látszottak benne, különösen a hajszálak töve felé.

Este elég későn jöttem haza. Evzsenka valahogy megérezhette, hogy én jövök, mert mikor a lépcsőház földszintjén mentem keresztül, kijött a lakásból. Ott álltunk azon a helyen, ahol éppen egy héttel ezelőtt fürdését hallgattam végig.

— Nem volna kedve holnap este táncolni jönni valahová? — kérdezte Evzsenka.

Erre a kérdésre nem nagyon lehetett volna nemmel felelni. Evzsenka láthatólag örült neki, hogy igent mondottam.

929. november 23.

Ma különös izgalomban voltam. Először megyek Prágában táncolni. Még hozzá cseh lánnyal. A magyar fiúk nagy része régen űzi itt már ezt a sportot. De úgy látom, inkább a könnyelműbbek. A komolyabb természetű fiúk nem nagyon járnak táncolni. Azt hiszem, én se mentem volna egyhamar cseh lánnyal táncolni, ha nem vetődik ide hozzánk Evzsenka.

Izgalommal gondoltam rá egész nap, hogy hová fogunk menni, hogyan fogunk táncolni. Főképpen az utóbbi okozott nékem fejtörést, mert mi tagadás, elég gyenge táncos voltam. Délben azután megnyugodtam. Hajmássy Feri, aki reggel sokáig aludt, mikor én már eljöttem otthonról, hallotta Ludmillától, hogy hová készülök. Fel is hozta a Magyar Menzán ebédnél:

— Hallottam, táncolni mentek Evzsenkával?

— Elég bajban vagyok, mert azt se tudom, hová menjünk.

— Ne félj semmit. Evzsenka nem téved el Prágában. Azt hiszem, nem egyszer volt már itt táncolni... Egyébként este 9 órakor van találkám egy nővel a Mníchovský sklípekben. Legyetek ott ti is, legalább együtt leszünk.

Feri tőlem a harmadik széken ült. Köztünk két üres szék volt. Hanyagul dőlt rá az egyik üres szék karjára, hanyagul lógatta le hosszú, vékony kezét és frissen manikűrözött ujjait. Cigarettáját már régebben a kezében tartotta. Hosszú hamu égett a végére. Meg kell adni, hogy még a kezét is nagyon kimérten, elegánsan tudja tartani.

Ebéd után együtt indultunk haza. Gyalog mentünk a Vencel-térig. Fent a jobboldalon, a múzeum közelében egészen új kávéház van, a Fénix-kávéház. Már messziről nézegettem a hatalmas épületet. A kávéház az első emeleten van. Az egyik tágas ablaknál különös társaságot láttam ülni. Három ismerőst láttam köztük. Az egyik Weinstock Péter, akit a Csillagból ismertem, a másik egy cseh egyetemi hallgató, akit a fakultásról jól ismerek és a harmadik az én földim, Schwartz Pali. Hiába hívtam, hogy nézzen el néha a MAK-ba. Azzal szabadkozik, hogy nincsen ideje. Arra persze van ideje, hogy a csillagosokkal, meg a csehekkel üldögéljen a kávéházban. Elképzelem magamban, mi mindent főznek ki maguknak, amint így összehajol a fanatikus Weinstock, néhány cseh kommunista, meg az én zsidó földim, Schwartz Pali.

929. november 25.

Szombaton este fél nyolc tájban érkeztünk be Evzsenkával a Vencel-térre. Fent a múzeum előtt szálltunk le a 9-es villamosról. A Vencel-tér fényárban úszott. A ritkás köd helyenként vörössé és feltűnőbbé tette a világítást. A Vencel-tér fái mind teljesen csupaszon

álltak az esti fényben. Imitt-amott elárvulva sárgán himbálódzotto rajtuk egy-egy ott felejtett falevél, mint a messze eltűnt nyár utolsó üzenetei.

A baloldalon lefelé indultunk. Egyszer csak Evzsenka belém karolt. Először megijedtem, majdnem elrántottam tőle a karomat. Nálunk otthon legfeljebb házastársak, rokonok, vagy jegyesek szoktak karonfogva járni. De azután hagytam. Itt Prágában ez nem olyan nagy dolog. Úgy hallottam, hogy a lányok már másod-harmadnap karonfogva járnak udvarlóikkal. De azért izgultam egy kicsit, hogy nem találkozunk-e ismerőssel. Esetleg Németh Ferivel, aki szintén bejött a városba. A cseh akadémikus ifjúság baloldali mozgalmának, a Levá Frontának a gyűlésére ment új lakótársával, Búza Gézával együtt. Engem is hívott. Nevetett rajta, mikor hallotta, hogy Evzsenkával táncolni megyek. Az ilyen táncot is polgári szórakozásnak tartotta. Egészen forradalmi elképzelései voltak erről is. Ha sokat gondolkodom róla, rájövök, hogy Németh Feri mindent polgárinak tart, ami általában emberi és amit az emberek szívesen csinálnak. Így van a tánccal is, amiért egyelőre én sem rajongok túlságosan. Inkább csak úgy belecsöppentem Evzsenka meghívása következtében.

Hiába izgultam. Míg a Vencel-tér bal oldalán végigmentünk a sűrű emberáradat között, nem találkoztunk ismerőssel. Lent a tér vége felé igyekeztünk a Juliš-kávéházba. Ott van egy-két házzal a hatalmas, üvegből és vasból épült Baťa-palota előtt. Van ebben a Juliš nevű épületben egy szépen berendezett premier-mozi, az első emeleten kávéház, a földszinten sok üzlethelyiség és lent az alagsorban tánchelyiség. Hetenként háromszor van itt tánc két menetben. Délután 5-től fél 8-ig és fél 8-tól 10-ig. Tíz óra után pedig bár következik. Evzsenka már jól ismerhette ezt a helyiséget, mert többször emlegette nekem, hogy el kellene ide menni.

Bent a táncteremben egy kis sarokasztal mellett ültünk. Alig néhány perccel mult el fél nyolc és már teljesen telt ház volt. Ez is a praktikus prágai csehekre vallott. Ki akarták használni azt a két és fél órát, melyet a kötelező rendelés fejében a tánchelyiség a táncolók részére nyujtott. Választani lehetett tea, fehér kávé és fekete kávé között. Az egységár személyenként 6 cseh korona. Míg ott voltam, nem vettem észre, hogy bárki is a kötelezőn felül mást, vagy többet rendelt volna. Úgylátszik, aki idejön, a tánc kedvéért jön és más nem érdekli.

Az első tánc nagyon nehezen ment. A zenekarban a vezérszólamot egy hatalmas tangóharmonika szolgáltatta. A zenész kiállt a zenekar elé és a közönség felé hajlongva játszott. A párok mind egy ütemre táncoltak. De a szó igazi értelmében egy ütemre. A kézmozdulataik, a testtartásuk is mind ugyanaz volt. Teljesen érzéketlen, gépszerű taktusra mozogtak. Sehol sem volt egy felesleges mozdulat, sehol nem láttam egyéni túlzást, vagy egyéni elszigeteltséget. Mintha csak dróton rángatták volna őket. Néhány pár a fejét egymáshoz hajtotta, tánc közben szinte egymáshoz tapadt az arcuk. Ezt is úgy csinálták, mintha előre megírt recept szerint cselekednék mindnyájan. Gépszerű

mozdulataik azt sem árulták el, hogy vajjon vonzalomból, szerelemből csinálják-e, vagy pedig csak úgy megszokásból.

Otthon is voltam már nem egy táncdélutánon és táncmulatságon, de ilyen képet még sohasem láttam. Nagyon egyedül éreztem magamat ebben az idegen forgatagban. Bizonytalanul rakosgattam két lábamat, zavarban voltam és még fele annyira sem ment a tánc, mint egy otthoni társaságban ment volna. Nem vagyok jó táncos, azzal tisztában vagyok. Kevés a gyakorlatom. De ettől függetlenül itt ebben a társaságban valami különleges idegenszerűséget, vagy zárt faji jellegzetességet éreztem, mely merőben más, mint amit általában magyar magatartásnak hívunk.

Evzsenkáról nem mondhatok egy rossz szót sem. Ezt különösen kell hangsúlyoznom azok után, amik később történtek ezen az estén. Az első bizonytalan lépések után azt hittem, hogy leülök és megszököm innét. De éreztem, hogy Evzsenka izmai megfeszülnek. Most éreztem, hogy milyen erős, izmos lány. Ahol ért, belém fogózkodott, lendített, taktusra rángatott, vezetett, mintha én lettem volna a lány és ő a férfi. Közel hajolt hozzám, éreztem az államon szőke hajának a cirógatását, majd arcának a simulását. Nem szólt egy szót sem, csak szenvedélyesen táncolt. Közben halkan dúdolta annak a dalnak a szavait, melyet a tangóharmonika a sejtelmes, színes félhomályban érzelmesen, taktusra játszott:

„Nikdy se nevrátí
pohádka mládí,
ze všech pohádek
ta nejhezčí..."

Nagyon divatos dal ez mostanában Prágában. Többször hallottam már. Magyarul azt jelenti, hogy soha nem tér vissza az ifjúság meséje, minden mesék közül ez a legszebb mese...

A második tánc nem tangó volt, hanem valami gyorsabb tánc. Ez jobban ment. Erős, határozott mozdulatokkal irányítottam Evzsenkát és igazoltam be neki is, hogy mégis csak én vagyok a férfi. Mikor később az asztalnál szürcsöltük a feketekávét, megszólalt Evzsenka:

— Mit akar, magából egészen jó táncos lesz.

— Én inkább magyarosan, magyarul tudok táncolni, — feleltem.

— Hát a magyarok másképpen táncolják a tangót és a foxtrottot, mint a csehek?

— Én azt hiszem, hogy igen. Sőt biztos vagyok benne.

Meg akartam Evzsenkának magyarázni, mennyire idegenül érzem magamat ebben a táncoló társaságban és hogy mennyire más a cseh temperamentum, mint a magyar. De nem szóltam semmit. Részint nem tudtam volna magamat jól kifejezni és félreérthetett volna, részint attól tartottam, hogy esetleg rosszul esett volna neki. Nem akartam a jókedvét elrontani. Mert feltűnő jókedve volt egész este.

Kezdtük magunkat jól érezni. Egyik tánc a másikat követte és egyre jobban belejöttünk, egyre jobban összeszoktunk. Ahogy ott ültem a kis sarokasztal mellett, különös gondolatok cikáztak végig rajtam. Otthon mennyire más is egy ilyen teadélután! Igaz, hogy kis-

városban lakunk. De ettől eltekintve mennyire másként állanak szemben egymással a férfiak és nők. Itt az volt a benyomásom, hogy a nők ugyanolyan büszkén, öntudatosan, sőt keményen tartják fejüket, mint a férfiak. Általában úgy viselkednek, mintha egyenlő felek lennének, mintha ugyanolyan jogok illetnék meg őket, mint a férfiakat. Ezt már régebben észrevettem Evzsenkán is, most azonban először volt ellentétes véleményünk és a helyzet egy pillanatra kiéleződött. Én az órámra néztem. Pont 9 óra volt. Már ott kellene lennj a Mníchovský sklípekben, hiszen megigértem Hajmássy Ferinek, hogy 9 órára ott leszünk. Evzsenka nem akart menni. Engem ez nagyon idegesített. Nem szerettem volna Ferit felültetni. Már arra gondoltam, hogy nekem kell udvariasságból engedni, amikor Evzsenka így szólt:

— Nem akarom, hogy itt maradjunk, ha úgy érzi, hogy magának van igaza. De okolja meg, miért akar mindenáron menni?

Szavai megleptek engem. Valóban úgy tárgyaltunk, mint egyenlő felek. Nem akarta elfogadni, hogy feltétlen igazat adjak neki, mint gyöngébb nemnek. Mikor fizetni akartam, Evzsenka előre ideadta nekem a 6 koronát, hogy én fizessem ki helyette is. Tiltakoztam, nem akartam elfogadni. Evzsenka csak nevetett rajtam. Kezdtem lassan ezt is megérteni. Láttam, amint az egyik táncoló pár elment, a férfi külön fizetett, a nő is külön. Pedig fiatalok voltak és úgy látszott, jól megértették egymást.

Az öltözőből még egyszer visszanéztem a táncoló párokra. Arra gondoltam, milyen vegyes társaság lehet itt. Bár az aránylag elég magas belépődíj, a kötelező rendelés bizonyos jobb anyagi alapot kívánt meg. Az egyik lánynak az arca nagyon ismerős volt. Egészen biztos, hogy valamelyik áruházból ismerem mint elárusító lányt. Egy másik lányt a fakultáson láttam többször. Ez egyetemi hallgatónő lehet.

Lent a Vencel-tér aljában az óra pontosan kilencet mutatott. Úgylátszik sietett az órám, mert már jó régen volt rajta kilenc óra. Örültem neki, hogy nem sokat késünk és így nem csapjuk be Ferit.

Hiába magyarázta Feri, hogy merre kell menni, Evzsenka jobban tudta az utat, mint én. Emlékszem, hogy elmentünk a Prašná brána előtt. De most úgy hirtelenében nem találnék el oda.

Amikor odaértünk és az egyenruhás portás hajlongva fogadott és elindultunk a lépcsőkön lefelé a földalatti mulatóhelyiségbe, akkor gondoltam rá, hogy hátha Hajmássy Feri nem ilyen pontos, mint mi. Erre a lehetőségre nem is gondoltam. Pedig gondolhattam volna. Hiába jártuk végig kétszer is a nagy mulatóhelyiséget, hiába kerestük Ferit, bizony egyelőre nyoma sem volt. Helyette más ismerősökre akadtunk. Az egyik asztalnál néhány magyar fiú ült, akiket a MAK-ból ismertem, köztük Leskóczy Bandi és Fejes Tibor, meg néhány magyar lány, akiket látásból szintén ismertem. Ott volt velük a prágai Magyar Leányotthon felügyelőnője is, egy testes, kövér asszonyság, aki nyilván a lányokat gardirozta.

Fülig elpirultam, mikor megláttam ezt a társaságot. Erre igazán nem számítottam. Szerettem volna visszafordulni, valahogy megkerülni az asztalukat, de nem lehetett, mert Evzsenka néhány lépéssel előttem ment, már ott állt az asztaluk előtt, nem tudtam már vissza-

hívni. A tánc éppen szünetelt, a zene hallgatott. Minden szem rám szegeződött a magyar asztaltól, meg Evzsenkára, aki szintén megállt, mikor hallotta, hogy magyarul üdvözöljük egymást.

— Nem láttátok Hajmássy Ferit? — kérdeztem Leskóczy Banditól.

— Nem. Egy félórája vagyunk itt, azóta nem volt itt, — hangzott a felelet.

Egy másodpercig zavartan álltam előttük, azután tovább mentünk. Az egyik asztalnál Evzsenka egy egyedül ülő csínos lányt üdvözölt kitörő örömmel. Nemrég jöhetett, mert éppen a pincér állt előtte és kérdezte, hogy mit rendel. Sebesen beszéltek valamit Evzsenkával és már mi is ott ültünk az asztalánál. Pardubicei lány, Evzsenkának földije, itt Prágában orvostanhallgatónő.

— Přejete si také černé pivo? — kérdezte a pincér tőlünk.

Természetesen mi is fekete sört rendeltünk. Mníchovský sklep, vagy ahogyan a prágaiak mondják: mníchovský sklípek annyit jelent németül, mint Münchner Keller, magyarul meg müncheni sörcsarnok. Nagy félliteres korsókkal hozták a fekete müncheni sört. A sörivó prágaiak nagyon szeretik ezt. Sűrű, fekete édeskés folyadék. Állítólag nagy alkoholtartalma van. Fanyalogva fogtam hozzá, mert nem vagyok a sörnek valami nagy rajongója. Be kell vallanom, hogy ízletes sör. Legalább is a legízletesebb, amit valaha is ittam.

Az első tánc alatt ülve maradtunk. Evzsenka barátnőjével beszélgetett. Én a táncolókat néztem. Érdekelt, hogy vajjon a magyar fiúk és lányok mit csinálnak. Ők is táncoltak. Több fiú volt köztük, mint lány. Három fiú, köztük Fejes Tibor, ott ült az asztalnál, a többiek a lányokkal táncoltak. Az egyik lány, aki Leskóczyval táncolt, különösen csínos. Ismertem már látásból a Magyar Menzáról.

— Přítelkyně má kluka, — mondta Evzsenka barátnője arra a kérdésre, hogy hol van a lakótársa, aki mindkettőjüknek közös ismerőse. Ez magyarul annyit jelent, hogy a barátnőmnek van fiúja. Persze nem gyermeke, hanem udvarlója, vagy kedvese. Szinte nem is lehet magyarra lefordítani. És ezt olyan természetes, egyszerű hangon mondta, mintha azt mondta volna, hogy kint esik az eső, vagy szép idő van.

— Máš kluka? — kérdezte Evzsenka Mányától.

Közben rájöttem, hogy így hívják a barátnőjét. Erre Mánya elkezdett gyorsan, sebesen beszélni csehül. Odafigyeltem, mert érdekelt, mit fog erre a kérdésre felelni, van-e valakije. Szép, csínos lány ez a Mánya. Haja frissen ondolálva, frissen volt szőkére festve. Keveset értettem meg a beszédjéből, de egyszer csak nagyon tágra nyílt a szemem, mert Hajmássy Feri nevét hallottam emlegetni. Evzsenka vidáman nevetve nézett rám:

— Látja, mennyire sietett. A barátja Mányát is becsapta és egyszerűen nem jött el a randira.

— Kint kellett volna találkoznunk, a Mníchovský előtt, — magyarázta Mánya, — de hiába vártam. Bejöttem, mert gondoltam, hogy már itt van. Amint látja, nem jött el a barátja.

— Valami közbejöhetett, — mondtam. — Nekem is azt mondta, hogy itt lesz.

Többet azután nem beszéltünk erről. Nekem sem volt egészen szívem szerinti dolog, hogy pont Hajmássy Ferit mentegessem a cserbenhagyott Mánya előtt. De nem is nagyon volt rá szükség. Úgy látszott, hogy Mánya nem nagyon vette szívére a dolgot. Vidáman és hangosan nevetgélve beszélt arról, hogy Hajmássy Ferivel ez volt az első találkája és reméli, az utolsó. Évek óta ismeri az orvosi fakultásról, többször voltak már nagyon jó barátságban. Azt vettem ki a szavából, hogy azért Ferit csínos és jóképű fiúnak tartja.

A következő táncot Evzsenka ünszolására Mányával táncoltam. Azután Evzsenkával táncoltam. Mánya kis ideig egyedül ült az asztalunknál. Majd felkérte egy fiatalember a szomszéd asztaltól, ahol két nő és több férfi ült. Tánc után Mánya nem győzött eleget áradozni partneréről. Hogy milyen jól táncol, azután teniszezik, úszik, evez, korcsolyázik, sízik és így tovább. Hogy általában milyen nagyszerű sportember. Keresni sem lehetne jobbat. Ránéztem, és láttam, hogy ragyog a boldogságtól.

A következő tánc után elmondta Mánya, hogy hirtelen került udvarlója meghívta, üljön át az asztalukhoz. Csupa jogászfiú van ott, meg két „filozofka". Így hívják a csehek a filozófiai fakultás hallgatónőit.

Mánya nem nagyon kérette magát és hamar otthagyott bennünket. Most ismét kettesben maradtam Evzsenkával. Már a második korsó sörnél tartottunk. Nekem is jó kedvem kerekedett. Már nem törődtem azzal sem, hogy a magyar fiúk és lányok megláttak itt ezzel a cseh lánnyal. Csak táncoltunk vidáman és közben integettünk Mányának, aki láthatólag nagyon jól érezte magát.

Úgy féltizenegy tájban történt, hogy egyszerre csak megáll valaki az asztalunk előtt. Éppen keringőt táncoltak, s ebben én nem nagyon vagyok mester. A mulatóba egyre többen jöttek. A táncolók száma percről-percre nőtt. Alig tudott már egyik pár a másiktól mozogni. Nem volt merszem a keringőhöz hozzáfogni. Ma este most táncolták először. Hát ültünk az asztalnál. Hallgatva néztem a mennyezet díszes lámpáit, a színes, tompított fényű villanykörtéket, meg a nagy terem egyéb díszes cirádáit.

Láttam, hogy valaki megállt előttünk. Azt is láttam, hogy a táncolók keringőáradata elsodorta az asztalunk elől. De azután megint visszakerült hozzánk. Felnéztem, hát Hajmássy Feri állt ott előttünk frissen mosolyogva és mint mindig, most is nagyon elegánsan. Nem szólt egy szót sem, némán meghajtotta magát és máris felkérte Evzsenkát táncolni. Feri nagyszerű táncos volt. Hiába voltak sokan a teremben, csak úgy repültek Evzsenkával. Keresztül az akadályokon, a bukdácsoló párokat félrelökve maguk elől. Evzsenka behúnyta a szemét és úgy hagyta magát röpíteni.

Alig ültem pár percig egyedül, odajött hozzám Fejes Tibor.

— Legutóbb, amikor a MAK-ban beszélgettünk, nem is kérdeztelek meg, hogy mit szólsz a szenátor dumájához?

— Nem kell senki, aki nálamnál jobban hisz a revízióban, — feleltem neki, — de sehogy sem tudom helyeselni azt az álláspontot, hogy ölbetett kezekkel várjunk rá, mint valami csodára.

— Ezt szeretnék az öregek. Azt hiszik, hogy hamapután meglesz a revízió. És ha meglesz? Akkor is ki kell használni minden percet, melyet az idegen megszállás alatt töltünk. Ne mondja nekem senki, hogy Magyarországnak nincsen szüksége megújulásra, új, friss magyar szellemre. Ezt elsősorban tőlünk kaphatják meg, akik most sok mindent megpróbálunk.

— Úgy látom, a szenátor úrnak nem nagyon tetszem. Vetted észre, hogy nekem magyarázott, amikor Mussoliniről, meg a revízióról beszélt?

— Rólad egyszerűen azt hiszik, hogy kommunista vagy. Ezzel légy tisztában. Ne gondold, az én arcom sem tetszik nekik. Ők csak az olyan fiúkat szeretik, mint Leskóczy Bandi, aki jó fejbólintó János és nagyokat iszik a haza javára. De nem baj. Nem adjuk fel a harcot. Látom, te megértesz engem. Tovább csináljuk a magunk dolgát. Kezet rá, gyere!

Kezet adtam neki. Felálltunk és elindultunk a táncolók áradatán keresztül. Evzsenkáék mellett megálltunk egy percre. Bocsánatot kértem, hogy néhány percre átmegyünk a szomszéd kisterembe, ahol Leskóczy Bandi meg a többi fiú vár. Evzsenka ijedten utánam kiáltott, hogy ne maradjunk sokáig.

A szomszédos kisterembe azok mennek, akiknek nem elég a sör, hanem közben erősebb italt is akarnak inni. Itt álltak a magyar fiúk egy kis asztal körül és abszintot ittak. Buffetszerűen van az egész kisterem berendezve. Nem is volt ott senki más fiatalember, csak a mi fiaink. Otthagyták a lányokat az asztalnál ülni és már jó ideje itt iszogatnak. Erről ráismertem a mi jó magyar szokásunkra. A cseh fiúk ezt nem csinálják meg. Ha egyszer lányokkal mennek mulatni, akkor mulattatják is őket. Emlékszem, otthon is mindig azzal volt a baj, hogy a fiúk nem akartak táncolni, a lányok meg mindig táncolni szeretnének.

Ott álltak a fiúk egy kis keskeny büffetasztal körül. Megint abszintot ittak. Most már én is velük ittam. Fejes Tibor már említette, hogy beszélni akarnak velem a MAK elnöksége nevében, de nem mondta meg, hogy miről.

— Hát kérlek, alássan, — kezdte Leskóczy Bandi, — arról van szó, hogy egészen nagyszabású módon kiépítjük a MAK szemináriumait. Ma délután tartottunk választmányi ülést és elhatároztuk, hogy ebben a szemeszterben orvosi, irodalmi, jogi, történelmi, szociológiai, technikai és női szeminárium fog működni a MAK-ban.

— És a szenátor úr? — kérdeztem. — Nem fogja ellenezni?

— Ti teljesen félreismeritek az öreget, — mondta Leskóczy Bandi. Ő nincs ellene semmi jónak. Csak nem szeretné, ha a csillagosok lennének a hangadók ezekben a szemináriumokban. Persze te tem tudsz róla, hogy szeptemberben az érsekújvári kongresszuson éppen ők szorgalmazták a legjobban az egyetemi ifjúság „osztatlan egységét", meg a szemináriumi munkát a MAK-okban. Erről van szó, értsétek meg.

Leskóczy Bandi már erősen szeszes volt. De azért folyékonyan és ügyesen beszélt. Rátért arra is, hogy engemet akarnak felkérni az irodalmi szeminárium vezetésére. Mire én erélyesen tiltakoztam ez

ellen, hisz még gólya vagyok, kerítsenek más valakit. Azt mondták, hogy ne adjak végleges választ, gondoljam meg hétfőig.

Úgy láttam, Fejes Tibor eszméje volt, hogy engemet mindjárt ilyen módon vonjanak be a MAK munkájába. Később vele együtt álltunk a nagyterem ajtajában és beszélgettünk. Előttünk váltakoztak a párok. Hirtelen eszembe jutott, hogy Evzsenkáról egészen megfeledkeztem. Kerestem őket a táncolók között. Nemsokára megtaláltam kissé odébb. Egészen egymáshoz simulva táncolták a tangót a félhomályban. Feri erősen odanyomta az arcát is az Evzsenkáéhoz. Mikor felénk jöttek, még mindig nem vették észre, hogy ott állunk a homályban. Határozottan láttam, hogy Feri az Evzsenka kezét szorongatja és Evzsenka viszonozza a szorításokat.

Fejes Tibor egyik érvet a másik után hozta fel, hogy miért kellene nekem elvállalnom az irodalmi szeminárium vezetését. Én azonban nem tudtam többé szavaira figyelni. Hirtelen elhatároztam magamat, odaléptem a magyar asztalhoz és felkértem egy csínos szőke lányt, kit már látásból jól ismertem. Mindig úgy táncoltam vele, hogy Evzsenkáék felé kerüljünk. Közben megtudtam tőle, hogy Gáspár Dórának hívják. Ahogy kivettem szavaiból, egyszerű, szegény embernek a lánya lehet. Arról is beszélt, hogy a Magyar Menzán teljesen ingyen étkezik, meg hogy sok kis testvére van otthon. Eszembe jutott, hogy miket beszélt Evzsenka Mányáról, aki egy szegény vasúti pályaőrnek a lánya és csupán éles eszének köszönheti, hogy maholnap orvosnő lesz belőle. Mert a különböző cseh diákjóléti intézmények és segélyek igénybevételével csaknem teljesen ingyen tanul itt Prágában és jól él, jó lakása van és nem nyomorog. Őszinte részvét kelt fel bennem Gáspár Dóra iránt, aki szépnek, okosnak látszott, de bizony azért nagyon meglátszott rajta a szegénység. Hol van még a mi társadalmunk attól, gondoltam, hogy a szellemi kiválasztódást olyan demokratikus elvek szerint hajtsa végre, mint ezek a csehek. És itt nemcsak a mi elesett kisebbségi magyarságunkra gondoltam, hanem az egész egyetemes magyar életre. Azután igyekeztem kedves lenni a szép Dórához. Szinte úgy tartottam a kezeim között, mint valami értékes magyar kincset, akire nekem kell itt vigyáznom az idegen nagyvárosban.

Ez a felbuzdulás volt a vigasztalásom. Mert amikor később visszaültem az asztalunkhoz, láttam, hogy Evzsenka teljesen megváltozott. Ha azelőtt vidáman és önfeledten nevetgélt itt velem, most valósággal szerelmi lázban égett. Szokatlanul megszépülve, csillogó szemmel nézett Ferire. Minden mozdulatát követte és hiába beszélt hozzám akármilyen kedvesen, előttem nyilvánvaló volt, hogy vonzalma elfordult tőlem. Nem is kellett volna ezért elszomorodnom. Hiszen őszintén szólva nem voltam szerelmes Evzsenkába, nem is voltak ilyen szándékaim, nem is tetszett különösen. De milyen a férfiember? Bántja a büszkeségét, ha nem ő maga irányítja sorsát, hanem a gyengébbnek vélt női nem ilyen váratlan meglepetéssel.

(Folytatjuk.)

BELLYEI LÁSZLÓ

KÁRPÁTALJA FESTŐMŰVÉSZETE

A KÁRPÁTALJAI FESTŐMŰVÉSZET tulajdonképpen ott kezdődik, ahol a lélek a tájra eszmél. Meglátja a táj témakörét és kifejezéséhez formát keres. Nem festészeti probléma fölvetéséről, vagy megalapozásáról van itt szó, hanem arról, hogy egy táji egység emberanyagával és különleges lelki problematikájával témakörévé cseperedik a tájon élő, a tájhoz kötött festők csoportjának. Ennek a csoportnak tagjai különböző adottságokkal, néha valósággal ellentétes intuiciókkal, egymást romboló művészeti fölfogással indulnak, de találkoznak a közös célban: maradék nélkül kifejezni a tájat a maga különös szemléleti lehetőségeivel; a lelket a hozzátartozó irracionalitással; a ráködlő misztikummal; ezt kialakítani és bekapcsolni az általánosabb kifejezési formákba; majd pedig megteremteni a lélek vágyának misztikumokkal borzolt útját a vallás transcendentizmusa felé.

Ez volt magának a tájnak és a tájból nőtt léleknek, a kettőt kapcsoló harmóniának is a vágya: vágy a művészi kifejezés felé. Ez a vágy még nincs körülhatárolva, módját még nem választotta meg, egyelőre nincs eldöntve, hogy a művészetnek melyik ága fogja meghozni a kifejezést.

Az irodalmi kifejezéshez mélygyökerű táji kultúra kellett volna. Olyan, amely táji sajátságaival is képes általános érvényű értékké emelkedni.

A zene nem volt képes népi és kizárólag csak népi beágyazottságából hosszúlélekzetű, átfogó, nagyölelésű dokumentummá terebélyesedni. Nem volt meg a nagyműveltségű, zseniális zeneszerző-karmester, aki a sok apró futamot — bármennyire kifejezők voltak is — egy nagy mű szolgálatába tudta volna állítani. Az egyházi zene önmagábazárt és behatárolt egésszé merevedett és különben sem felelt meg az egész élet átfogására, bármennyire is oldódott föl benne a tájhoz kötött kollektív lélek.

Így maradt mintegy birtokos nélkül örökségképpen a festészetre a feladat, hogy a vágy valamilyen módon valóra váljék és művészi síkon jelenjék meg az a táj, amely kicsi és különösen zárt volta miatt maradt ki eddig a láncszemek sűrű sorából. És a különös sajátságokat őrző lélek így hozta létre a táj festészetét, amely tulajdonképpen nem is festészeti szükségleteket elégít ki, hanem művészi kifejezést igyekszik nyujtani egy most induló művészi szövegezéshez és csak később fordul problematikai igényekkel önmaga felé.

A festészet hangoktól, nyelvtől kötetlen lehetőségeit tekintve, természetesnek is kell találnunk, hogy vállalta a nyakábaszakadt feladatot. A csak vizuálissá szorított lehetőségek követelményeinek csak ez a művészeti ág tudott úgy eleget tenni, hogy mondanivalóját kifejezze mind befelé a táj felé, — de pillanatnyilag talán majdnem fonto-

sabb, hogy: — mind kifelé, a tájon túlra is közvetítsen, mert kifejezésével igazolnia is kell önmagát, létalapját. Csak a festészet volt erre képes; csak a kép tudott egyazon forma-mondattal minden nyelven beszélni. Ezen kívül csak a piktor képes arra, hogy különböző műveltségi képletével, idegen kultúrájával is azonnal munkába tudjon állani egy probléma kifejezésénél, kivált, ha külön festészeti megkötéseket nem is állítanak elébe. A követelmények, amelyek később mégis fölmerültek, inkább önként vállalt normák, mint előreszabott gátak voltak.

Magának a témakörnek volt követelménye. Így a festők, azt mondhatnánk, ösztönösen állottak a táj igájába és természetszerűleg használta fel ki-ki azt, amit készen nyujtott a táj és azt, ami ebből a legjobban felelt meg neki. Így alakul ki a külön tónusú színskála, amely bizony a hozzá nem szokott szemet nem egyszer kellemetlenül is érinti. Ennek a színskálának alapszínanyaga az a kék, amelyet a tájból nőtt lélek már kollektíve használ díszítő elemeinél. (Hogy ennek a kéknek miért lett ilyen érdekes, de sajátságos tónusa, az talán más vizsgálati körbe tartozik; itt pusztán a tényt állapítjuk meg.) Az összes többi szín ennek az alapszínnek feloldására, ellentétére, hangsúlyozására szolgál, de minden körülmények között hozzá alkalmazkodik. A formák is követik a táj emberének megjelenési hatását. A kevésbbé vibráló, inkább egyomlású felületek az uralkodók. A figurális felületeknek sincs sok tagolásuk. A tagoltságok inkább csak a súlypontokon összegeződnek. A kontúrok inkább a puha ruha omlott ráncára, mint a kocka élére emlékeztetnek. Hajlásuk inkább csak egykiterjedésű. Dinamikájuk inkább széles, kevés mozdulatú, vagy a mozdulat hosszú, nagy időben történik. Hisz' a táj embere sincs kényszerítve a mozgásra, ráér. Többet mozog azonban a levegő, a víz, maga a táj, szóval: az elemek. Összhatásában valami olyan különös mozgási keveréket ad, amelyből hajlandó hinni a szemlélő, hogy az ember köti az elemeket, hogy a táj nyugszik az emberen. Ez a motoszkáló nyüzsgés már lelket is lehell; megelevenít; fák, bokrok, tönkök különös alakot kapnak, különös adottságokat sejtetnek. Egyszerűen nem azokká lesznek, amik valójában, hanem lesznek „mindenek", amit a környezet, a különös fényhatásra előállott homály, vagy a képzelet megenged, alakít vagy követel. Innen már csak rövidke az út a transcendeshez. Egyelőre még csak a száraz fatörzsek nyernek szenvedő Krisztus-, vagy áldást osztó, vígasztaló Krisztus-, vagy feszület-kontúrokat, ezt is talán azért, hogy nemsokára valami különlegeset sejtető, valami borzoló belsőt takaró templomkolosszusokat kapjunk fából és mohából, vak hitből és cikornyás áhítatból. Most már megjelenhetnek az interiőrök, akár mint a kézzel fogható masszának, az ember életének különös rikitásokkal vígasztalt formája; akár mint a megfoghatatlan léleknek csodálatosan fölaprózott utakon és áttekinthetetlen cifraságok között való Istenhez-menés vágya, feloldva a fény és a hit különös játékával és elködösödve, ellabirintizálva a tömérdek részlettel: a „mindennel", amitől csak cifrított lelkében nem tud szabadulni.

És csodálatos, bármennyire is igyekszik követni ezt a lélek-játékot, bármennyire is csalogatja a festészetet ennek a témarésznek festé-

szeti sokatígérése, az ikonok fancsali világától ment marad. Figuráit nem meri a középkorba visszakínozni, nem vállalja a kúppá csapolt emberi testet és a törött csigolyájú nyakállásokat. Bizánc pállottsága sem tudja fölmelegíteni kínzott tekintetű bazedovos szemeivel és nyakszirtmerevedéses önmagábaroskadt mozdulataival. Annyira nem, hogy inkább a táj emberével hozza közvetlen kapcsolatba a „Hegyibeszédet", vagy a „Kereszt-föltalálását" a táj teljes és mai dekorációjában, semmint fölcserélje a táj ózondús levegőjét a kultuszra itt nagyon alkalmas fülledt bizánci fuldoklással. Freskó-világa is körülbelül ezeket az eredményeket engedi láttatni. A falfestészet inkább barokk hatás alatt áll, ami ugyan nem szerves festészeti eredmény, inkább a képviselő egyedek személyes fölfogása, de minden körülmények között jellemző és bizonyítéka annak, hogy az egész itt kifejlődött festészettel együtt nem öncélú elindulásról lehet szó tárgyalt festészetünkben, hanem más színezetű, de minden körülmények között a tájnak nagyobb tájegységbe tartozó és oda tendáló festészet kialakulásáról. Ez, ha egyedeiben szeretne is elszakadni, témakörében és tájadottságában nem teheti. A festő műveltsége idegen lehet, módszerei, formavilága, melyet magával hozott, lehetnek idegen vénán épültek, de ha itt kezd dolgozni és ezt eleveníti meg, akkor vállalja a normákat és kötést teremt a tájjal. Nemcsak reprodukál, nemcsak festői feladatokat old meg, hanem lelki problémákat is föltár, egy, a valóság mögötti életet elevenít meg.

Míg a festő minderre ráeszmél, elrendezi önmaga és az adottságok közötti viszonyt, megérzi a kérdés sokoldalúságát és hajlandó létrehozni a kárpátaljai festők csoportját, sok tisztán festészeti probléma halmozódik elé. Állandó izgalomban tartja az örökösen és különlegesen kék ég, a folyton fürge, mozgékony, siető víz, az álmos köd, a tapadó pára, a reflexes felhő, a hegy, az erdő, a levegő viszonyának kimeríthetetlen variánsa. Lázbahozza a hirtelen beálló alkony fényállapota, mely lerögzíthetetlen nyüzsgést, majdnemhogy szervezett mozgást hoz létre. „Mintha lába kelne valamennyi rögnek", sőt több: mindennek, ami eddig állott. Minden alakot ölt: öltözik, vetkezik, helyet cserél, minden összefüggési viszonylatban van egymással. Mintha élet bomlana a tájon, a színek még látszanak, de különös tónusuk már fölissza a kontúrokat. Különös reflexek jelentkeznek, amelyek részleteket oldanak föl. Különös viszonylatba kerül az álmosodó egész és az utolsó lobbanású rész. Sietni kell és mindent meg kell fogni. Az irány hajlik az impresszionizmus felé, de már jelentkezik igényeivel a szimbolizmus. A sietés kompozíciókra kényszerít és kínálkoznak az expresszív megoldások. A naturalizmus kézzelfogható de az egyes szempontok és fölfogások hangsúlyozása különböző licenciákat követel és enged meg. Baj van a perspektívával is. Ha másutt igen, de itt még nem megoldott kérdés a rálátás. A nagy hegyszakadékok pereméről másként és főleg többet látok. Megváltoznak az arányok, nemcsak házakat, embert, hanem egész falut látok. Föl kell bontanom a viszonylatokat. A falu él, a falu mozog, de életet nyer a környezet is. Ez a dinamizmus azonban nem Gverk Ödön művészetének tagolt, sok résznek egyirányú mozgása, hanem inkább nagy horizon-

toknak nagyvonalú, széles teret ölelő, hosszú mozdulatú, koncentrikus iránylása. A nagy hegyek, a sok hegy pereme és hajlati kontúrja az „én" szemléleti központomba fut össze.

Egyszerre fontos leszek én is: a festő. Magasan vagyok, nagy vagyok, izgat a falu-fölöttiség, úgy érzem, közelebbi kapcsolatba kerültem vele. Ösztönömmel tapintom még az irodalmi kifejezhetőséget is. Érzem a lírát, az epikát, a mesét, előttem mozog a dráma, a nagy köd- és felhőfüggönyök mögött ott a seitelem, héroszt álmodok, megelevenítem azt, amit valósággá szeretnék. Összefolyik, hozzám száll a sok apró melódia, harangzúgás, búcsúsok, lakodalmasok, temetők éneke és a hiányzó szimfónia is itt teremtődik, a festészet kísérli meg a kárpótlást.

A nagy lehetőségek, a tágölű szükségletek nemcsak alkotó vágyat teremtenek, nemcsak fokozzák a meglévőt, hanem vissza is fordítanak és egy csomó kérdés merül fel: hol volt a kezdet? Mi adta az első impulzust, hol lehet megtalálni az első álmodót, ki az, aki először keresi a realizálást? Mind nagyon nehéz kérdés és nem sok a remény a kielégítő feleletre. Ha találunk is nyomokat, ezek csak pillanatnyi villanások, amelyek elárulják ugyan a búvópatak létezését, de nem tárják föl voltát, mibenlétét, értékes, vagy értéktelen létét. A nagyoknál sincs sok keresni valónk. Hisz' egy Munkácsy — éppúgy, mint a többi felvidéki óriás-indulás: Szinyei-Merse, Mednyánszky, Rudnay és a többi hegyvidéki — kinő a szakadékokból, felhők fölé nő és más érvényű analitikával, más értelmű szintetikával nagyobb kultúregységek kifejezője lesz. Hollósy Simon is csak a tájra jön técsői iskolájával, de máshonnan hozott problematika tölti be, más víziók korbácsolják. Zemplényi Tivadar is csak színhangulatot hagy örökségül, ami inkább az egészben vett kárpáti lejtők hangulatát édesíti, de teljesen másirányú látásmóddal és egészen másvágyú érzelemvilággal. Ezek az óriások csak tudatot hagytak maguk után; vagy azt, hogy innen, a Felvidékről indultak. Itt voltak, itt is dolgoztak, gyönyörködtek itt is, de mindig inkább fészekhagyó, mint fészekrakó gonddal.

Ma úgy gondolják, hogy a kárpátaljai festészet kezdetét a 17. században kell keresnünk. Egészen naív elgondolású formában és a legkezdetlegesebb fehér-fekete megoldású fametszetekben, amelyeket — ha igaz — a körtvélyesi kolostorban metszhettek és készíthettek. Papírra és szövött anyagokra nyomták, de különösen jellemző, hogy ha vásári árusítások révén is, de azonnal utat találnak a búcsúk alkalmával az egészen széles népréteghez. Festészeti és művészi értékük a kegyeleten túl az, hogy: „vannak" és most a tradíció ringatta bölcső szerepét játszhatják. Szervesen azonban a mai festészetnek elindítói nem voltak, vérkeringési hatást rá nem gyakoroltak, inkább teljességi és kegyeleti szempontokból említettük meg, mint eredtető ős voltuk következtében. Különben is nagyon megokolt gyanakvás az, hogy ezeket a nyomásokat Galiciában készítették és csak átcsempészték hozzánk, amit nagyon alátámaszt az a tény, hogy feltűnő gyorsan találtak utat a búcsús vásárok plebszéhez.

Egy hajszállal már többet hagyott Miklósy József, aki témavilágába már fölveszi a táj emberét, sejt valamit a dolgok mögötti kavargásból, de érvényesülése után fut, a nagyvilágba menekül. És amikor Eperjesre visszatér, már csak emlékként sokasítja téma-többletét, megelégedve a kizárólagos ábrázolással és még villanásaiban sem elérve: még csak a jellemzési kísérletet sem. Ilyen hagyaték mellett nagyfokú megszállottságra volt szükség, hogy kiteljesedjék a hit, mely bizodalmat adott a kiteljesedéshez: előbb a „Ruszinszkói Festőművészek Klubjá"-nak, majd a „Kárpátaljai Képzőművészek Egyesületé"-nek megteremtésével.

Ha a mából nézzük a kérdést, akkor a mai kárpátaljai festészet elindulását Hollósy mester tanítványainak indulásában kell látni. Az akkori megnyilvánulásból és jelekből természetesen ezt megjövendölni nem lehetett volna. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Hollósy-tanítványok akkori szétszórt, vagy még össze nem tartó próbálgatásai nyitják meg a sort Ijjász Gyula, Novák Andor és Virágh Gyula nevével. Ez az ős kaosz, ha lesz, innen lesz valami. A remény még csak nem is halvány, mert akkori szemmel nézve inkább vidéki dilettantizmusról van szó, azokról, akik a kis-csuporból még nem szorultak ki ugyan, de majdnem semmi reményük sincs arra, hogy belecsöppenjenek. Talán ez a szerencse, hisz' többetigérés esetén vajh' ki tudja, hogy nem ismétlődik-e meg Miklósy József pályája újra és újra. Közös nevezőre semmi körülmények között sem hozható ez a három ember. Akkor csak annyi közös bennük, hogy egy levegőt szívnak, egy tájegységből szakadnak. Azonban kultúrájuk, intelligenciájuk teljesen különböző; egészen más az a kultúrkötőszövet, amely összeforrasztja bennük az ember lelkét a művész megjelenésével. Vérmérsékletük is teljesen elütő. Az egyik végigszáguldja a világot: Amerika, Bécs, München, Párizs, dalmát partok, holland partok, balti államok az állomásai. A másik itthon meditálgat, és a harmadik csak magányában lázadja végig azt az életet, amelyre nagy lendülettel készül Budapesten, Nagybányán és Münchenben; míg halálba, vagy életbe békélve meg nem áll kezében az ecset.

„Az igének testté kell lennie": és így a második nemzedék már nagyműveltségű, fogékony intelligenciájú, és többé-kevésbbé homogén struktúrájú kultúrával tér meg a tájra a főiskoláról, Nagybányáról és a hazai művésztelepekről: Apáti Béla, Boksay József, Erdélyi Béla, Grabovszky Emil, Izay Károly, Kelemen József és Oroszné-Csepelák Vilma. Ez a generáció már tudatosan kutat a témakörben. Már nem elégszik meg az ábrázolással, eljut a jellemzéshez és a különböző feladatokhoz már megoldási lehetőséget keres. Ez a közös irány engedi meg, hogy a művészek egyesületi tömörülésére lehet gondolni, ami ugyan más körülmények közrejátszásával, de mégis megtörténik. A nagy eltökélő szándékot erre természetesen a Trianon utáni állapotok termik meg. A tömörülés még mindig nem azért válik valóra, hogy pontosan megszabott és körvonalazott célt valósítson meg, tisztán csak azért, mert lelkileg alkalmas rá a talaj, és a politikai változások következtében egyenesen fölkínálkozik az alkalom, a lehetőség.

Ez a lehetőség — jellemzően az akkori állapotokra — két teljesen ellentétes, majdhogy azt nem mondjuk: ellenséges gyökérrendszerből szívja tápanyagát. Egyrészt az ittrekedt magyarság rádöbben, hogy sok mindennel materiális kapcsolatban is elvesztette centralizált művészetét. A romániai magyarságnak ott volt Nagybánya, nekünk semmi. Ez az oka, hogy Ijjász Gyula akkori többhónapos csehszlovákiai körútjával kapcsolatban az ungvári magyar sajtó 1924. október 1-e körül ezeket írja: „Amíg együtt éltünk mi valamennyien, akik magyaroknak születtünk, lehetetlenség volt, hogy megismerjük egymást. ... Amennyiben lehetségessé vált, hogy ittélő kiváló magyar művészeinket sorba megismerjük, annál is inkább kötelességünkké vált ez, mert sajátos magyar művészetünk ismerete nagyban járul hozzá, hogy el ne csüggedjünk és magyarok maradjunk."

Másrészt a cseh impérium akkor kezdi fölfelezni, mint külön exotikumot, a ruszinságot. Ma már nem nagyon lehet megállapítani, hogy rosszakaratú és maró gúny, vagy gyermeteg és mosolyogtató naívság volt-e, de ugyanezzel a művésszel és már említett útjával kapcsolatban 1925 május 7-én így írt a „Slovenský Denník": „Ijjász Gyula, aki a Mihály-utcai Jogász Egylet helyiségeiben reprezentatív kollekcióval kiállítást rendez, már nem is abszolút művész, sőt ezen felül is sokkal jelentékenyebb festő — mert apriori ruszin." Ez a szöveg hiteles, mert ezt átvették a német lapok, sőt a szlovák művészeti folyóiratban is megjelent. A fordítás is hiteles, mert egyik pozsonyi magyarnyelvű napilap is idézőjelben közölte. Ezen a két híradáson sokat lehetne gondolkozni, de ezt az olvasóra hagyom. Én a jelzett indokolás — „mert apriori ruszin" — után még csak egy csehnyelvű lap ugyancsak idevonatkozó megnyilatkozásából azt akarom jobban megvilágítani, hogy miért is jöhetett létre olyan símán ez a művészi egyesülés. A „Moravsko-Slezský Denník" 1925 január 21-én A. S. jelzéssel így fejezi be Ijjász méltatását: „... A ruszin és szlovák képzőművészeknek a fordulat óta nincsenek valami rózsás kilátásaik. A régi rezsim magyar nemességének és más gazdagabb köreinek támogatása helyett (mindenesetre elnemzetlenítésnek árán), most nagyon kevés vevőjük akad a szegény szlovák néprétegből. Vajjon tudunk-e nekik elégséges kárpótlást nyujtani?" Hát így próbálták meg a kárpótlást. A három kiragadott idézet nagyon jellemző a korra és az ezt megelőző időre. Egyúttal megmagyarázza a tömörülés légkörét és lélekállapotát.

1923-ban valóban megalakul a „Ruszinszkói Festőművészek Klub"-ja. A kísérlet hosszú szándékú volt, már 1917-től, a munkácsi kísérletektől vajúdik, ahol Virágh Gyula, Erdélyi Béla, Vitéz Mátyás, dr. Horthy Istvánné, dr. Ruszinszkó Zsigmondné és Beregi Samu nevével találkozunk ugyan, akik az ismerteken kívül jóakaratú, lelkes festők, de a kárpátaljai festészetre sem hatásuk, sem döntő befolyásuk nem volt. Az egyesület Ungváron alakul és amint az természetes is, nemcsak az itteniek alkották, hanem a közben bármilyen oknál fogva idekerült, vagy idetelepült csehek is. Ezekkel együtt eléggé vegyes képet és összetételt mutat, hiszen ezek a festők néha talán csak turista hajlamból verődtek erre a vidékre, míg meg nem ragasztotta az a sok minden, ami akkor idefűzte a betelepülőket. Mint festők, ezek

az emberek a tájra és annak kifejezésére soha semmit sem jelenetettek. Annyi érdemük volt, hogy fáradhatatlan kitartással néztek, kukkantottak be minden zugba, a táj szépségeit valóban meglátták, megérezték és kétségtelen nagyon nagy manuális ügyességgel mintegy fémjelezték, hitelessé tették, divatba hozták a témát. Ez csak ábrázolás volt és minden megerőltetés nélkül mondhatjuk, hogy reklám. A kifejezés, a jellemzés, a probléma föltárulása és föltárása az itteni emberre maradt, annak vált szívügyévé és az is fejezte ki. Csodálatos, hogy erre sem hajlamot nem mutattak, sem pedig igényt nem jelentettek be. Természetesnek tartották.

Így azután az egyesülésnek nem is lehetett lelket és irányt formáló ereje, nagy átfogása; nyugodtan mondhatjuk azt, hogy anyagi szövetkezés volt, mely a mieinknek is utat nyitott az adminisztráció felé. Összejöveteleik inkább a mult külföldi reminiszcenciáit oldották föl, semmint iránytszabó normákat adtak volna, habár a vezetés mindig gondot okozott. Az első időkben Boksay az elnök, később amikor kiviláglik, hogy őt az ilyen egyesületesdik nem érdeklik, aktivitása csak a vásznon mutatkozik, Erdélyi lesz az elnök. Egyéniségének meg is felel ez a feladatkör, aktívabbá válik, több lehetőséget nyujt és az egyesületen keresztül nyílik mód, hogy festőink külföldre kerülhetnek és utána Prágán keresztül fönntarthatják a kapcsolatot a franciás nyugattal. Kétségtelen festészeti eredménye azonban, hogy képtárat nyittatnak, ahol a festőket jellemző korszakonként egy-egy képpel képviseltetik magukat. Egy pár kollektív-, csoport- vagy egyéni tárlattal megtűzve ilyen keretek között folyik az élet az összeomlásig. A romokon azonban feltűnő gyorsan sarjad ki az élet és már 1938—1939-ben megalakul a „Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete".

Az egyesülésben csak a táji emberek vesznek részt, azok, akik itt voltak és azok, akik a tájra visszatértek. A fejlődési vonal, a kulturális keretek megint különbözőek voltak, de megvolt a lehetőség, hogy a kinőtt probléma- és feladatkörből határozzák meg célkitűzéseiket. Azonnali közös kapcsot jelentett a mindkét oldali népi szemlélet. Ez volt a közös nevező és erre épültek a különleges problémakörök A kulturális felfogással azonban sokkal több volt a baj. Minden pillanatban összeütközésbe került művészi téren az itteni franciás nyugati szemlélet a most érkezett neoklasszikus olaszos, délhez kapcsolt látásmóddal. A kiegyenlítődés természetesen szétnyuló valami, ma is tart. Egyrészről, hogy megvan az igyekezet az itteni légkörbe való elhelyezkedésre, beilleszkedésre, másrészről pedig lehetőség nyílik Olaszország felé, ahonnan a minap tért haza Koczka András kétévi távollét után.

Ennek a második tömörülésnek van még egy nagyon fontos jellemzője az elsővel szemben. Míg ott a második generációé a hangadó szerep, addig itt a harmadik nemzedék dominál sokkal kiforrottabb szemlélettel, egyöntetűbb célkitűzéssel és öntudatosabb felelősségvállalással. Ez is szorosan hozzátartozik a kérdés klasszikus idejéhez, hiszen most nőnek azok az erők: Boreczky Béla, Dobos András, Endrédy György, Koczka András, Kontratovics Ernő, Monajló Tivadar, Sárpataky László, Soltész Zoltán, amelyeknek kiteljesedésétől várhat-

juk a hiányzó kérdésekre a feleletet, az induló irányok megalapozását. Első kollektív megnyilatkozásuk 1939—1940-re esik. Azóta minden éven állandó tárlatot nyitnak, amelynek megteremtéséhez nagyban hozzájárult a szépemlékű Kozma Miklós segítségével létrehozott kovácsréti művésztelep. Megjelenik ez a festészet az ország többi tárlatain is, csak míg az előbbi egyesület teremtett eladási lehetőségeket, addig ez a kérdés pillanatnyilag nem oldódik meg kielégítően. Kár, hogy a támogatásokhoz rendszerint elő- és utófeltételeket szoktak fűzni. Az egyesület védi függetlenségét és épp ez jellemző művészi erejére, hogy festőinek van kedve a munkához, van hite a kiteljesedéshez. „Így lőn az ige testté" és úgy gyarapszik az erdő, ahogyan növekednek a fák.

IJJÁSZ GYULA a legegyénibb képviselője az első generációnak. Művészi magatartásához nála járul hozzá leginkább élete. A gyermek Ijjászra olyan hatással van egy Munkácsy-reprodukció, hogy elhatározza: találkozik a Mesterrel. Gyalog Munkácsra megy, ahol megtudja, hogy Pesten van. Újra gyalog-út következik, akkor megtudja, hogy Párizsban van. Ezt a sok kielégítetlenséget nem lehet elviselni, elájul. A művészetért áldozni kell és tilalom ellenére is, elhatározza: festő lesz. Hosszú, küzdelmes, de gazdag élet következik, amelynek állomásait már jól ismerjük. Festészetének tárgyalása hosszabb feladat. Itt csak arra vállalkozhatunk, hogy mind nála, mind az első generáció többi tagjainál csak a kárpátaljai vonatkozásokat emeljük ki. Ez természetesen csak témaválasztásban merül ki egészen más szempontú megoldásokkal. Érdeme, hogy idevonatkozású képein a témakört a képanyag rangjára emeli, élménnyé alakítja, de visszaadni csak mint ábrázolást tudja. „Favágók" és „Rönkszállítás" c. képein már sejt valamit abból a primitívségből, amelyből, majd hosszú sokára, Monajló egész világot fog fölépíteni. Alapkövet adott azzal, amit nem is sejtett fontosnak. Falusi interiőrjei azonban még csak vasárnapiasak és csak a naposabb oldalról valók. Az új légkörben már nem dolgozott, csak nyelvészeti tanulmányait álmodta és haláláig szerette a szépet. Művészi hagyatéka most van feldolgozás alatt.

NOVÁK ANDOR talán nagyobb törések nélkül folytatta az innen származott Roskovits Ignác falfestészetét és álmodta a csöndes hivő lélek ikonosztázait. A barokkból nála sincs kiút, csak hiányzik az impozáns monumentalizmus. Zavarja talán a szűk környezet, a már előre szabott festészeti miliő. A méretek korlátok között tartják, de kiélhette volna magát érzéseinek megelevenítése terén. Érdeme, hogy színeiben igyekszik már akkor a kollektív átérzéshez jutni. Tiszteli a primitív lélek áhítatát és az átéléshez segíti otthonából megszokott színskálájával. Már régen nem hallunk róla.

VIRÁGH GYULA magán hordja a mult századvég és a századkezdet jegyeit. Nagy viaskodása van önmagával, amíg eljut sajátos kifejezési formáihoz. Meglepők meleg tónusai és biztos szerkezetmódja. Kár, hogy művészi fölfogásában annyira tisztelettudó és tekintélytisz-

Monajló Tivadar: Vihar a havason

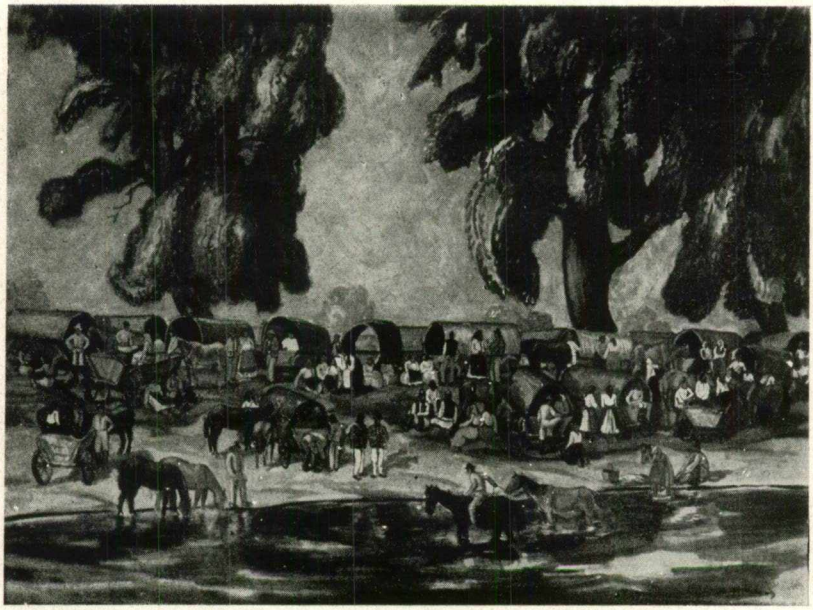

Apáti-Abkarovics Béla (Munkács): Búcsúsok

Dobos Endre: Volóci táj

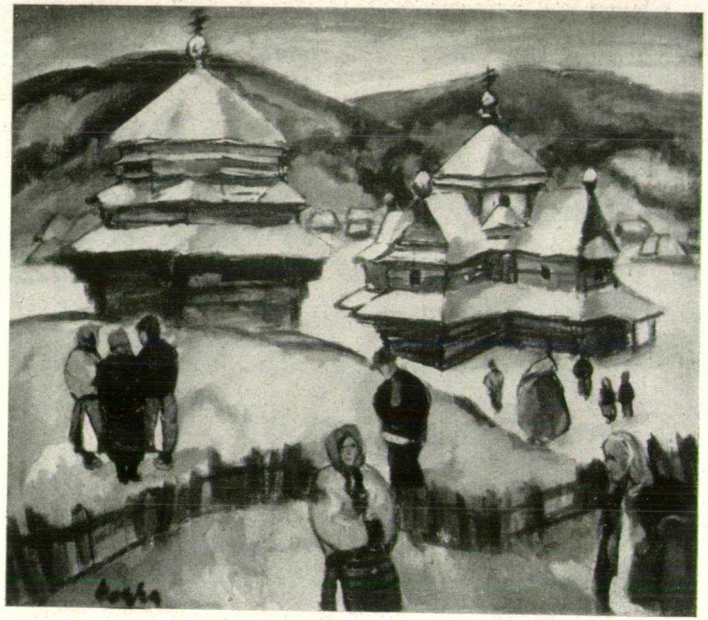

Koczka András: Kőrösmező

Sárkány Jolán : Kárpátalji táj

Kontratovits Ernő : Törött hajlék

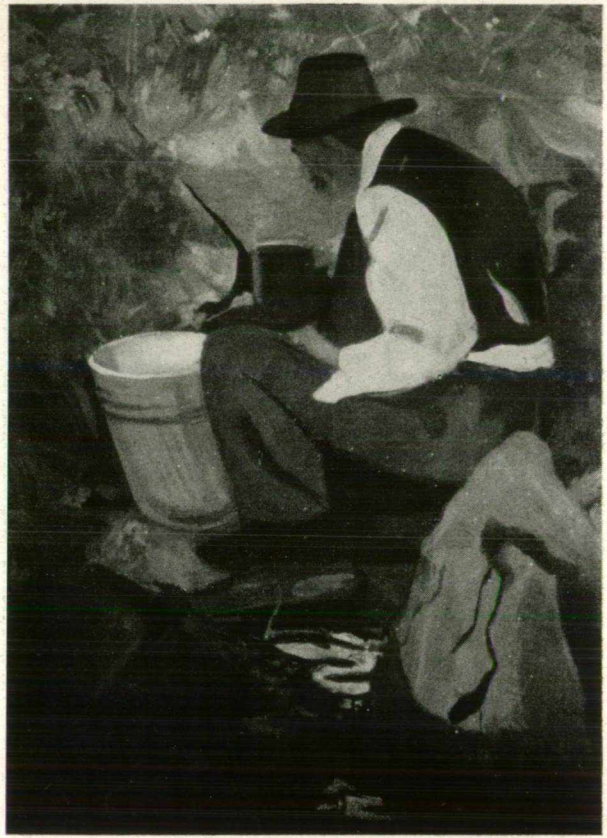

Endrédy György: Forrásnál

Erdélyi Béla: XX. század Krisztusa

telő, ami már kívül esik a művésznek a problémák előtti köteles alázatán. Ez jellemzi kárpátaljai témáinál is. Idealizálni igyekszik itt szerzett témakörét és ezzel lebicsaklik arról a lehetőségről, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsen a most fejlődő festészettel. Ez nem hibája, hisz célkitűzései teljesen másirányúak, csak sajnáljuk, hogy tematikáján kívül nem tud szervesen belekapcsolódni a fejlődésnek ebbe az irányába.

BOKSAY JÓZSEF az egyetlen talán a második generációból, aki sorsát teljesen a kárpátaljai festészethez kötötte. Egyike nemzedéke legtehetségesebb tagjainak. Nála művészete a természetes szintézis lelke, énje, a környezete között és az örökkévalóság felé. Vizuális és így gyönyörködő ember. Művészetében minden csak a szép szolgálatában áll. Külön tanul szerkezettant, látszattant, de csak azért, hogy símább legyen az élvezet útja a szép, a gyönyörűség felé. A formavilág csak annyiban érdekli, amennyiben reális váza van. Művészete a valóságban kb. olyan, amilyen az ember csontozatán az egészség, a vidám lélek. Rendezi életét és rendezi művészetét. Kompozíciói csak annyiban vannak, amennyiben ezt a valóságérzet, a valóságérzés megengedik. Nincsenek képein külön, vagy különös hangsúlyozottságok, csak harmónia, nyugalom. Csak maga a kép, az egész hangsúly. A részletek különös és főleg feltűnő arány-, vagy mérethangsúlyt sohasem kapnak, kivéve az egyetlen térhatást, melyet szokatlanul nagy képzelőterével fejez ki.

Modell után fest, mindent megjátszat, mindent beállít. Ezekután természetes következmény, hogy ő az egyedüli, aki tartja festészeti vonalát, melyen változatlan a céhjelzés: naturalista. Ez a naturalizmus sohasem romlik, csak szépül. Az ungvári várat nem akkor festi, amikor ráötlik, hanem az évnek és a napnak abban a szakaszában, amikor a legszebb. Nem szereti a „spenót" tavaszt és nyarat, eleme az ősz. Ez a szemléleti mód örökös művészeti permanenciában tartja. Kiegyensúlyozott élete és művészete, meg az elmondottak következményeképpen ő a legállandóbb alkotóütemű művész.

Mondhatjuk, hogy a budapesti főiskola padjaiból egyenesen orosz fogságba kerül és így rövid időn belül jut a legközvetlenebb kapcsolatba Bizánc szellemével és az ettől áthatott egyházi festészettel. Fogságában szabad mozgást élvez és így utat talál az akkori orosz festészet felé is. Dolgozik; Oroszországban európainak számít ugyan, de nyelvismerete és kialakult helyzete az idegen számára minden föltárhatót föltár az orosz lélekből; viszonylataiból, alkotó mikéntjéből. Az európai nagy darab orosz kéletet hoz magával az akkor már megváltozott határviszonyok közé. Figyelmét már az állandó, az örök felé, az Egyház és az egyházi művészet felé is fordítja. Itt indul gyökérrendszere a későbbi freskónak. Már itthonról kerül ki Olaszországba és fenntartás nélkül veti bele magát a fenséges barokkba. Csodálatos a történések sorrendje, mintha előjáték lenne a művészben végbement élményfolyamatnak. A művész lelkében megismétlődik Bizánc és Róma kárpátaljai hegemóniai és művészeti harca és itt is a barokk győz. Az a körülmény, hogy a szkizmával befejezett győzelmet Róma

barokk-templomok építésével pecsételte meg Kárpátalján, csak teret nyitott a művész számára, de az irányválasztásban befolyással rá nem volt. Úgy, hogy a kifejlődött falfestészetet mégis csak az egyed formaválasztása határozta meg. Hiszen a barokk hatása majd Kievig ért teljes megnyilatkozásában és így a művész előtt valósággal tőszomszédságban jelent meg a két művészeti képlet.

Ezek után a lelki hatások és adottsági determináltságok után nem csoda, hogy Párizs csak panoptikum volt, ahol: „az ilyet is megnézem". Átérzi ugyan a francia művészetet, de már annyira telítve van önmagával és Olaszországgal, hogy útja szabott és elibénk lép az alkotó Boksay. Itt csak annyit sajnálhatunk, hogy ha a barokk kedvéért csak desztilláltan bocsátotta magába Párizst, a barokk nagy alkotásai előtt annyira meghatódott, annyira gyönyörködött, hogy elfeledkezik, vagy már nem jut ideje magábaszűrni azt, hanem elfogadja kész eredményeit és így megremegteti ugyan a fenséges felé vágyó lelket, de nem teremt felbonthatatlan kötést a tájjal, csak öblös művészeti kürtje lesz egy nagy győzelem harsonás szimfóniájának.

Újat ott teremtett, ahol talán nem is gondolta, vagy akarta. Meglátta és művészileg érzékelte a táj kollektív kékjét, azt a népi kéket, melyet talán a technika termelt, de átalakította a népi ízlés, megtisztította az itteni ég kékje, temperálta a hegyek zöldje, de végeredményben a táj lelkének színkifejező alapanyaga lett. Ez a kék ragyogja be egét, ez remeg árnyékaiban, ez vibrál levegőjében, ez mozdít erdőt, vizet és ezen építi föl többi színét, amely külön színskálává teljesül és annyira jellemzője a Boksay-képnek. Ez a kék, ez a színskála még nincs meg, teremti! De nemcsak palettán, vásznon, hanem valóban csinálja is, magát a festéket, a matériát. A saját színeit keresi, így foglalkozik nagyon sokat festékkémiával. Ebből a színezésből mintha derengene valami a már említett Zemplényinél, de itt teljesedik ki. Minden más színe csak feloldja, vagy aláhúzza ezt a tónust. amelyben ő lesz kifejezője a kötött formának. Egyházi festészetben a lírának, különben az epikának. Csak elmondja azt, amit lát, mivelcsak a szépet látja, csak szépen is mondja el, csak szépen is érzi. Ezért lesznek annyira bársonyosak pasztelljei; nyugodt olaja; meleg temperája; megbékéltetők portréi, embert várók tájai és fönségesek istenes képei. Az embert elöntötte a festészet, változatlan és talán már meg sem változtatható irányba sodorja az alkotásvágy. Annyira, hogy már túl jellegzetesek képei, de töretlenül szolgálják a szépet és csak azt. Élete a templom felé halad, most Máriapócs templomfalán fest.

ERDÉLYI BÉLA művészi sorsa is a kárpátaljai festőművészethez kapcsolódik, de épp ellentétes irányban, mint azt Boksaynál látjuk. A második nemzedéknek egyik legjobbika. Művészi feladata, hogy közvetítsen nyugatról. Levegőt, színt, könnyedséget hozzon, oldja föl a merevedő formákat. Egy kis szemhunyorítással azt mondhatnók, hogy valami kedves felelőtlenségre volt itt szükség, hogy játékossá tegye az érzelemvilágot, hogy vállalkozó kedvet hozzon a most cseperedő harmadik művésznemzedéknek. Erre a feladatra valósággal

predesztinálva van lelki összetételével, kutúrreagálásával, látás- és szemlélési módjával.

Erdélyi a dolgokra csak ránéz, és azután önmagukban látja meg őket. Ez az oka, hogy festményeinek nagyobb és túlnyomó hányada kompozíció és másik eredménye, hogy mindig színekben lát: zöldben, kékben, lilában és ez az uralkodó tónus önti el az egész képet. Nagy stilizáló hajlama van, aminek szoros következménye, hogy szereti elnagyolni szerkezeti kitöltéseit. Mintha megelégednék a hatáskeltéssel, megáll az illúzióknál. A hiányokat, a szakadottságot inkább áthidalja, mint kitölti, vagy éppen a mélységeket föltárná.

Egész művészetét valami aforizmás-epigrammás hangulat jellemzi. Színeit és egész színkészletét éppen a látásmódját árnyékoló színfedése alatt kezeli. Így lesznek vizesek, áttetszők, uralkodó színlepellel bevontak potréi is.

Nyüzsgő, kavargó, nyugtalan lelki alkata és művészi szerkezete nem tűri az irányokat, nem állja az azonos célokat. Így művészi képének kialakításánál inkább arra kell figyelemmel lennünk, ami a külföldi modorosság lekopása után különös maradt nála a multtal szemben. De nála mult lehet már a ma is, de lehet, hogy a holnap is az maradt. Munka és alkotó ritmusa nagyon hullámzó. A hosszú stagnálásokat vehemens alkotási düh szokta fölváltani.

A tájjal csak szemléleti kapcsolata van. Babiloni nyugalmú vizeivel és a hozzá stilizált faképzetekkel csak mesét mond a tájról valami szuperreális világban. Ezt is festi meg. Örökösen visszatérő virágcsendéleteiben a valóságot csak úgy festi, mint ennek tükrözését nagy előtérrel, visszájára állított és mélyhullású tükörképpel. A valóság csak arra való nála, hogy figyelmeztesse a festészetre, ahova csak a lehető legszükségesebb konturokat viszi magával. Formavilága ezért csupa hajlat, szerkezete tagolható. Művészi képletei szimbolikusak és inkább fogalmakat fejez ki, mint tárgyi anyagot. Nem a szerelmet festi, hanem a szerelem fázisait. A festészeti problematikán kívül más körök nem zavarják. Kárpátaljai témakörénél inkább az alaki összhangra törekszik. Táj és ember csak egymásrautaltsági viszonyban vannak nála, nem belső, bonthatatlan kapcsolatban.

Jár Németországban, Bécsben és Münchenben, de a joviális német csak ábrázolórendszer, a nagyon szépen megfestett fényképek sem ízlésének, sem művészi alapstruktúrájának, de még csak lelkületének sem feleltek meg. Innen csak a „külföld" élményével tér meg, ezenkívül csak a rajzi precizitás művészi eredmény.

Erdélyi éltető művészi közegét Párizsban, a franciáknál találja meg. Erre volt szivacs a lelke, de meg erre vágyott a háború utáni lelkiség is. Ez a háborúutániság, ez a könnyed újjáértékelés Erdélyinél olaj volt a tűzre, amely azonnal lángralobbant és ha hagyott is kormot maga után, sokkal izzóbb, sokkal inkább parázs lett tőle a parázs. Itt fölszabadul otthoni kötöttségéből, melyet még jobban megszorított a német élmény. Mer vállalkozni és megtanul játszani. Felismeri a francia kifejezési módot és technikát. Ennek eredményeit már világos tudatossággal használja fel fogalomalkotásainak formanyelvénél. Szín-

készletét racionalisztikusan osztja el. Igyekszik az egyensúlyra, de ennek érdekében inkább kihagy, semmint fölrak. Egyszerűen vágyik a könnyedség után. Színei vibrálnak, csillannak, túl nagy a pajzánság, egy kicsit csiklandós akar lenni; ezt a színmozgalmasságot halvány tüllepellel elkendőzi és egyúttal kívánatossá teszi: fedő színtónust használ.

Régebbi, sötétebb, tömörebb expresszív, epigrammás korszakát fölváltja a vidámabb, hígabb, fényesebb, csillogóbb aforizmás impreszszionizmussal, hogy majd a modorosságokat levetve elibénk álljon a játékos, drámátíró (pl. a XX. század Krisztusa), a humorizáló, a mindig mosolygó, legényes, minden mindegy: Erdélyi.

Ez a lelkiállapot jótékonyan oldotta föl a megváltozott életviszonyok szülte csakazértis háborúelőttiségbe való merevedést. Amennyire Prága ablak volt nyugat felé, annyira lett Erdélyi ösvény ebbe az irányba és ezzel rótta le nemzedéki kötelességét.

Boksay és Erdélyi emlőin cseperedik az új nemzedék azzal, hogy Boksay iskolát teremt, de ezt az iskolát Erdélyi hajszálcsövei táplálják, vagy egyenesen ő szívja föl nyugat felé. Ez az örökös ajzottság természetszerűleg nyugalmi állapotokat is követel. Nagy kár, hogy ezekben az intermezzókban ez az állapot a stagnálásig szokott fölfokozódni.

Ma abban a stádiumban van, hogy kifejezési formáit teljesen leegyszerűsítette. Ehhez a látásmódhoz egyidőben természetesen témakör is alakul és ezután nyer majd kifejezést. Minden bizonnyal meg fog válni kiélt víz-fa-hegy szétstilizált komplexumaitól, csend- és hangulatképeitől és most már új mondanivalóval az ösvényt nyugatról kelet felé, a Kárpátok aljához szélesíti.

APÁTI BÉLA a tájról indult és a tájra tért meg. Közbeeső állomásai a főiskola és Nagybánya. Alapos elméleti fölkészültséggel szemléli a tájat és rajta a jelenségeket. Ő már különválasztja a táj materiális és spirituális megjelenését. Búcsús képein a változatos, csillogó, de majd mindig kemény színpompán már ott pihen a táj lelkének bágyadt, őszi hangulata. Figurális képeinek színkeménysége minden bizonnyal onnan származik, hogy nem tudja átélni a táj cicomásságának szerkezeti szervezettségét. Ezt az ittmaradt, későn kísértő bizánci jelleget ma már, vagy még ma is exotikumnak látja és képhatásának fokozására használja. Nála ez nem népi alap, nem lelki jelleg, még csak folklór. Ezt vetíti vissza néha reflexszerűen magára a tájra is. Ezzel magyarázható pasztell tájképeinek színfölépítése.

Ő hozza először a tájon a munkát mint külön élményt. Monotipiáit mintha külön erre a célra választotta volna. Pedig csak fölhasználja a lehetőséget, inkább azt mondhatnánk, hogy a technikához keres témakört. De jól választotta meg, ecsetnyele és körömvonásai hűen fejezik ki az esetlen, kavicsba, kőbe, gyökérbe botló munka mozdulatait.

Talán a tompább tónusok kedvéért mondanivalóját az átmeneti vidék dombhajlatain is megkeresi. Itt lomhábbak a kontúrok, fölszívóbb a levegő, langyosabb a lélek, barnább a piros, zöldebb a kék,

nincsenek olyan színrikkanások. Változatosságot csak a nagyobb vásárok jelentenek. Ez mindig esemény, körülbelül a táj emberének jelentőségteljes eseménye vásznán.

Innen új témakör alakul ki, az ember és az állat viszonya a tájon. A táj mozgását ezzel eleveníti. Érzéke van a csoportokhoz, esti tereféréhez, vasárnapdélutáni táncokhoz a maguk hacacárés világával. A munkában is megérzi a kollektív jelenségeket. Latorcai halászatában a munka összedolgozó harmóniáját festi meg. A kimondottan gépi technika nehezen festőíthető témakörét mint a tájra nehezedő súlyos nyűgöt, az itteni emberhez nem szükségszerűen hozzátartozót eleveníti meg.

Olajos tájképei a valósággal valahogy olyan viszonyban vannak, mint a színes film a nem színessel. Mindig van bennük valami meseszerű, ami azonban diszkréten a képben marad és nem esik ki illusztratív jellegével, szóval a festőiségen még innen van. Periódikus festő, akinél majdnem szabályszerűen váltakoznak az izmusok ciklusai, de formavilágát és kifejezési módját mindenütt kiéli. Irányaival változik a technikája is. Remélhetőleg még nem ült le az öregek padkájára, csak átmenetben van.

IZAY KÁROLY a második művész, akinek műve, sajnos, már befejezett. Tiszta művészettel érkezik a tájra és útja a második nemzedék vonalán marad. Témakörében először a fatemplom köti össze a tájjal. Ennek szerkezetét hozza és valami csodálatos könnyedséggel emeli ki a tájból mintegy hangsúlyozva, hogy művészi volta a tájon felül is igaz. Tájképeivel teljesen belesimul Máramarosba és portréit is innen választja. Minden táji lelken valami bárgyúságot érez, még nincs élménye a népi lélek világracsodálkozásáról. Színvilágával alázatosan alkalmazkodik a valósághoz, a népi folklórt is diszkréten keni vásznára. Élete végéig csak önmagát koptató szemlélője maradt a világnak és környezetének. Hagyatéka feltárásra vár.

GRABOVSZKY EMIL a táj úri nyugalmú művésze. Élettöréseit hihetetlen mennyiségű ismeretanyagon épült fínom minőségű műveltséggel álmodja keresztül és mindig kézzelfogható a megoldás. Ez jellemzi művészetét is. A tájjal nő, ismeri a jelenségeket és azért bizonyos fölénnyel kezeli témakörét és mindig a tiszta festőiségnél marad. Az élményvilág nála csak tárgyi. Erős benyomásokra van szüksége és csak enyhe hangulati tónust enged keresztül magán.

Azt fölfogja, amit a táj nyujt, de analizisre nincs türelme. A festészet nála a benyomások után már csak frázis, de ettől megköveteli, hogy szép, fínom, könnyed legyen. A technikai problematikát nem ismeri, nincs rá szüksége. Képanyaga annyira széjjel van szórva, hogy valósággal lehetetlen végigtekinteni.

KELEMEN JÓZSEF szépen feloldott színhatárú aquarelljével kapcsolódott be a táj művészetébe. Nagyszerű megfigyelő és ennek köszönheti, hogy elleshette a táj hangulatának titkát. A nap különböző szakának színhatásait nagyszerű hűséggel és hangulati pandanttal

adja vissza. Ez azért fontos, mert színskálájában megtalálta a táj színeit. Megtalálta az itteni kék ég és az erdő zöldjének feloldó határátmenetét. Ezzel a tájközelséget is meg tudja oldani. Horizontjai nem a reménytelen befejezettségnek határvonalai, hanem érzékeltetés, hogy azon túl is van még valami. Ez nagyon fontos a hegyvidék festészeténél, mert nélküle katlanfestészetté nyomorulna.

OROSZNÉ-CSEPLÁK VILMA hegyvidékről, a Tátra aljáról került pesti műveltségével a tájra. Itt csak saját falaira fest, de az asszonyi lélek annyi melegségével és szeretetével fogta meg ezt a témavilágot, hogy portréi, hangulatos kompozíciói említést érdemelnek. Különös értékkel formálja plasztikáit, valahogy ő lett próbaköve a Tátra után a táj varázsának.

MONAJLÓ TIVADAR a harmadik generáció legerősebbike. Értelmesen és tudatosan nála merül föl legelőször a probléma. Szervesen keresi a táj kollektív néplelkének összetevő erőit és ezeknek lehető festészeti eredőit. Nagy intelligenciával megáldott intellektüel művész. Külön forrástanulmányokat folytat egyházművészeti irányban. Itt próbálja föloldani értelmükben és jelentőségükben a vallási misztikumokat, megkeresni a népi babonák gyökerét.

A babonák világa nála létjogot nyer, tereit megtölti fantazmagóriáinak figuráival. Az élet mozgásában már kifejezésre akarja juttatni a mozgattató okot is. „Sietők" nőalakjainál is pld. bármennyire fontos és lényeges a mozgás, a mozdulat, az együttérzés, a közös cél, bármennyire hangsúlyosodik szerkezeti középpé; ha minden anyag nélkül is, de ott van a mozgató ok: a vihar, mely ingerlő borzongással kering a „Sietők" körül. Ősállapotot keres és ennek törvényszerűségeit elhihető formában ható normákká akaria eleveníteni. Képeinél pl. nem a fatemplom léte izgatja, hanem a fatemplom uralmának festészeti kifejezési lehetőségei a tájon és a lelkeken.

Ismert templom-interiörjénél a festészeti probléma megint az ember és a fatemplom viszonyának kifejezési lehetőségére, vagy lehetőségeire sűrűsödik. Fényhatásai különlegesek és nagy alázattal hajlik meg a téma diktálta technikai megoldások előtt. Vallja, hogy minden témának megvan a maga külön anyaga, technikája és szerkezete. Interiörjeiben nemcsak a környezet primitív, szegényes, hanem maga a festőanyag, a festészeti módszer is. Mivel témaköre intellektuálisan kiválasztott és meghatározott, a szerkezet mindig koncentrikus, erősen összefogott részmegoldásokkal.

Szerkezeti hasítást alig találunk egy-egy képén. Amint később majd temetés- és lakodalomképeinél is látjuk, erősen hajlik a zsúfoláshoz. Lelkiállapota sűrű és tömött; valami állandó fülledtség ömlik el rajta. Ez teszi hasonlóvá levegőjét, képtereit, képhangulatát. Képein alig marad tér, táncmozdulatai bejönnek a képbe és kimennek belőle, az egész folyamat nem a képen játszódik le. Általában ez a lezáratlanság minden képére jellemző. Valahogy mindig utal arra, hogy a kép előtt és a kép után is volna mondanivalója tárgyáról. Zsánerein is csak a szorosan kimondott festői mondat a jelenvaló. Az tömör, ki-

fejező, de a szemlélőnek mindig kedve volna folytatni a megkezdett mondókát.

Neki van először összeütközése a perspektívával és még hozzá mai festészetének kezdet-kezdetén. Akkor, amikor otthagyja a prágai iparművészeti akadémiát, azzal a nyugatra látó ablakkal, melyet Prága nyujtott örökös nyugatos, párizsi, modern tárlataival. Akkor fantasztikusan felszínes, giccses illusztrációkra hajló, megfoghatatlan kultúrával, de nagy manuális készséggel és ösztönös tájékozódó készséggel rendelkezik. Nem azért, mert Prágában volt, hanem azért, mert az iskolatípus, a képzési irány nem felel meg lelkialkatának. A cseh mesterek, nyugat nagyfranciás galériája ébresztik föl benne a művészi igényt és érdeklődést. De megvan benne az elégséges erkölcsi erő, hogy hazatértével minden hidat fölégessen maga mögött multja felé és előlről kezdjen mindent.

Faluja fatemplomára a hegytetőről döbben rá. Onnan másként dűl össze a kerítés, mások a templom arányai, valahogy még az értelme is megváltozik. Titok mered elé: mi az oka, hogy mégis uralkodik a völgyön, a katlanon, a tájékon, a lelkeken? Még be sem lépett új életébe, máris fölibe került: rálát a tájra, ráeszmél a problémákra és megszédül a megoldásokvájta szakadékok lehetőségeitől. Sokat kínlódik, minden megoldása lelkének egy darabját követeli áldozatul, de ez a korszak a maga áldozatosságán keresztül a legjótékonyabb, mert lehántja, megmezteleníti lelkét és így a lehető legnagyobbfokú érzékenységre és befogadásra teszi képessé.

Így mer játékossá válni. Játszik a hegyek hajlatával, a hegyek peremével anélkül, hogy kizökkentene valóságérzetünkből, vagy kiesne képszerűségéből. Érzi a hegyek súlyát, az erdők terhét és ezek mellett a levegő testetlenségét. Színei nem kontúrozottak, sok kis ölelés lesz a nagy ölelésben.

Ő lesz ennek a festészetnek prózai, kötetlen epikusa. Ezt a nagyömlésű elbeszélést kisebb románc, vagy balladás reflexek tagolják, mint a történések irányító barlangjainak titokföltárásai. A folyamat valóban is olyan misztikus, mint ennek a mondatnak második fele.

Leszáll a rálátott tájra, a rálátott templomba, belép a faluba és jönnek interiörjei, zsáneréi, de mindig dologmögöttiségükkel. És ahogy e sorok folynak, úgy jelennek meg képein a fantomok, amelyek a rálátott világ alatt, a templomkriptából dörömböltek, úgy jelenik meg lakodalmas képén az összes dolog, amely kívánatossá teszi a lakodalmat, ami szükséges hozzá, ami elősegíti. „Temetésében" ott van a bölcső, ahonnan indult, a sanyarú élet, melyen ideért, ott a templom, a temető, a pap; szerkezetének centruma mégis a koporsó marad, de kétség sem fér hozzá, hogy előtte is volt és utána is lesz élet.

Ott azonban, ahol negatívumokkal, a dolgok fonákjának megfestésével akarja mondanivalóját megfogalmazni, ma még érthetetlen, formanyelve nem kifejező. Ez egy-két kísérletén és mostanában Oroszországban festett képein tapasztalható. Annyi azonban bizonyos, hogy képei élményt jelentenek és lelki, meg művészeti ötvözetével egyenesen hivatott és alkalmas arra, hogy ő hozza akár a nagy analitikus elbeszélést, akár a szintetikus prózát. Románcos, balladás megjelenése

izgató, festészete provokáló és bármilyen irányban, de állásfoglalásra kényszerít.

BORECZKY BÉLA nagy parázzsal telített lélek, aki a művészet kemencéjét mindig a legmagasabb hőfokra heviti. Ilyen feszítő telítettség egyik itteni festőben sincsen. Ennek a telítettségének van valami erotikus fülledtsége, de emellett roppant nagy a hajtóereje és nagylendületű a dinamikája. Míg Monajlónál a képen is történik valami, Boreczkynél csak a képen történik. És ebben a történésben mindig van valami nagy, grandiózus. Csak a nagy arányok érdeklik. A képen ér a rogyásig megterhelt málhás ló a hegy csúcsára. A tavaszi körtánc gyerekkarikájának van valami fékezhetetlen robbanni vágyása, a kifeszülő izmok, idomok valósággal egymásba falnak. A vasárnap délután együttlétében a babérkoszorúig fokozódik a hérosz utáni vágy. Ezt keresi! Héroszt akar teremteni, valami megdicsőült állapotnak varázsbarévesztő földi reprezentánsát.

Ez a fölfokozottság a dráma határain mozog. Visszafogott fékezettségével ennek a feladatnak a kifejezése Boreczkyre vár. Rá és kizárólag csak rá. Régebben ő ezt a szovjet művészektől és művészettől várta. Mára már minden kétséget kizáróan bizonyos lett, hogy ott sohasem fogja megtalálni és sohasem fogja onnan megkapni, mert a programművészet erre nem képes. Ez túlhaladja a plakát igényeit és nem éri el annak rikkantásait.

Biztosan érzi elhivatottságát és kiváló érzékkel irányítja mozdulat- és nagyvonalú mozgástanulmányait. A kuli alázatosságával kínlódja végig nagy önuralmú tanulmányfejeit, arckifejezéseit, mozgó figuráit és mozdulatait. Minden ilyen tanulmányában igen magasra feszült idegállapot robban ki, oldódik föl.

Ilyen nagy feszüléssel hajlanak tájai is. Ilyen mindent magukkal sodrással fordulnak hegyei, így zuhog fénye, így seper végig nagytömegű felhőtömege. Talaja, földje nem elég súlyos, nem találja meg mindig a helyes kapcsolatot figurái és a talaj között.

Meg nem értésből származó hiba lenne ezt fölróni. Héroszt keres, drámát akar kifejezni. Ki kívánhatja tőle azt, hogy csak a test, a matéria racionalitásában fejezze ezt ki? Nem képzelhető el ez a festészeti programm a lélek irracionalitásában? Vagy talán sokkal inkább itt. Hisz más művészeti ágban is találkozunk ilyen kifejezési vággyal. Gondoljunk csak Márai egykori kijelentésére: „Regényt szeretnék irni, de úgy másfél méternyire a földfelett." Ugyanaz.

Szerkesztése összetartó, középpontja a mozdulat, a történés, minden, ami ezenkívül van, csak valóságérzékünk megnyugtatására való. Alaphangulata a bordó, ha nagyon elhűl, akkor a sárga. Színérzéke érzésvilágához tapadó, ösztönös művész, akinek most induló művészete nagy ígéret és most ő következnék soron, hogy külföldi ösztöndíjas legyen. Helyét ösztönösen találta meg, intellektuális kiképzése már nemcsak rajta múlik.

KOCZKA ANDRÁS nagyon erősen Boksay-tanítványnak indult. Szerencse, hogy szeizmográf lelke minden művészi rezdülésre reagált

és ugyanígy lett Erdélyi-tanítvány. Majd Monajló szemléleti fölfogásának szelétől is megcsapva a legtöbb hatáson keresztülvergődött művészegyéniség. Rendkívüli tehetségének köszönheti, hogy elkerülte pandantjának, Soltész Zoltánnak sorsát, aki túl sokáig vergődve egy iskola bilincseiben ma már boksaybb Boksaynál.

Reakciói a benyomásokkal szemben lányosan fínomak. Valorizált álomvilága van és ez annyira lenyügözi, hogy egy nagy szerelem, feleségének vonásaival tömi meg képeit. Képeinek figurális élete körülbelül azzá lesz a képen, ami az övé az életben. Tétova szemlélődő, akinek cselekedeteit csak az utolsó pillanat dobbantja történéssé. Akkor sem fontos azonban, hogy mi történik, hisz világa meg van konstruálva, házai, falvai, templomai csak annyira azok, mennyire okvetlen azokká kell lenniök, de dereng rajtuk valami, csak éppen sejthető selymes szőke mosoly, mintha valami szerelmes szonett hullana ránk.

Színvilága kicsit édeskés és olyan derengő hangulatállapotba ejti az embert, ahonnan nincsenek biztos értesülései a való világról. Élete is ennyire keveredik össze a művészettel. Térhatásai világosak, szabottak, de mindig valami disztingváló különállást jelentenek.

Kétévi olasz iskolájával túljutott autodidakta voltán, de itt sem tudott szabadulni sorsától, legalább annyira lett olasz, amennyire olaszok maguk az olaszok. Tárlati szerepléséről nagyon szép híreket kaptunk. Intellektualizmusa nagyobb tért nyert, ha csak egy irányban is, de megnőtt teoretikus horizontja. A maradéknélküli olasz dicséret azonban gyanakvóvá tette. A gyanú nem volt alaptalan. Szerencse, hogy az elolaszosodási gyanú-alapot nem hozta haza magával. Itthon azonnal visszatért régi kompozíciós világához és most igazán megható elmélyedéssel készül az egyesület új tárlatára.

KONTRATOVITS ERNŐ a másik sókat ígérő, ma még autodidaktának számító művész. A hegyi élet misztikumával jelenik meg. Még sok benne az expresszió és így tömöttek képeinek érzéshatásai, színei sötétek, fedettek, mint az árnyékban úszó, a homályt mozgató misztika. Látásmódja és megelevenítő készsége rendkívül csodálkoztató és nagy. Ezek a képességei teszik képessé a mesemondásra. Minden meglátása viszonylatokban oldódik föl, mesévé szerkesztődik. Korhadt fatörzsei az időt mesélik és ebben a mesében csak csodálatos dolgok történnek. Vizuális Krisztus hajlik le a keresztről áldástosztón, vigasztalóan. Napraforgója valósággal a kenyér vigaszának biztonságával süt ki, virít a szomorú, borongós, a nagyon barnán mesét lehellő tájból. A meséhez igazodva szerkezete tagolt, elbeszélő. Nála csak a nyomorúság a biztos valóság, de mindig van vigasztaló föloldása. Iskolára, külföldre van szüksége.

ENDRÉDY GYÖRGY helyzetsodrotta próbaköve lett az itteni művészet varázsának, erejének. Igaz, hogy ez mindig nagyban függ a próbakő lelki és művészi strukturális voltától, de az emberileg észlelhető mérhetőség itt kedvező föltételek birtokában volt.

A mostani festőgeneráció útja többé-kevésbbé már jó előre adott: főiskola és ha minden jól megy, Olaszország. Ez felelt meg a most

uralkodó művészi jóerkölcsnek a „jóházból való" művész alapkövetelményének. Teljesen intellektuális lelki beállítottsága már jó előre érzékeli ezt az állapotot és a főiskolán nagyon alaposan fel is készül. Nagy teoretikus és művészettörténeti tudással indul Olaszországba. A neoklasszicizmustól azonban nem lehet menekvés. Az a nagy szerencse, hogy egyénisége nem bírja a parancsoló módot, és ha másért nem, hát csakazértis más lesz.

Valami érthetetlen és nem nagyon üdvös puritanizmus csapja meg: a szürke, piszkos, semmitmondó színekkel érni el a hatást. Ez valami lelki mazochizmusnak csökönyös kivetődése, s ezt csak fokozza különös szemlélési módja: rálát. Ő is felülről szemléli a dolgokat, csak míg Monajlónál ez a rálátás egész vidékre, tájra, falura, mint házkomplexumra történik és így a viszonylatok nem bomlanak föl, addig Endrédy csak dolgokra lát rá és így viszonylatai is fölbomlanak, az egyensúly megzavarodik, szerkezetében törések keletkeznek. Hangsúlyokkal, rész- és arányváltozatokkal próbál segíteni magán, de ez elrajzolásokhoz vezet és a finom, különösen érzékelt vonalak, idegenítő színtónusok, képelosztás, nehezen olvadnak vonzó, marasztaló képpé.

Így küzd önmagával, amikor a tájra kerül és azon veszi magát észre, hogy nem tud mit kezdeni szülőföldjével. Régi művészi énjével már nem volt összhangban, az újat még nem teremtette meg. Érzi, hogy a régi horizontok nagy távlatot jelentettek, az újak itt vannak az orra előtt, de úgy kell megfestenie, hogy még e mögött is van levegő, vannak emberek.

A színhatások is mások itt, mint a Dunántúlon. Újra kezdi önmagát: igyekszik a tájba illeszkedni, de már meg is értette a festészet problémáját, intellektusa ezt igyekszik meg is fogalmazni és ezzel rögtön mind művészi, mind adminisztrációs szempontból tagjává lesz az új közösségnek. Témaköre kibővül, színei megtisztulnak és színesebbek lesznek, megélénkülnek. Belátja, hogy a képszerűséget nem lehet növelni a valóságérzés rovására. Arány- és perspektív-tanulmányokat folytat, rájön a rálátás elrendezésére. Új viszonylatait szorosabb kapcsolatba hozza. Szerkesztése meghiggad és amikor akvarelljeivel jelentkezik, már megfiatalodott, vidámhangulatú művésszel találkozunk. Temperáiról most kezd eltűnni a festéknek rákent volta, technikájából a felelőtlen elnagyoltság. Témakörében és analitikus jellemzésével ver gyökeret szülőföldjén.

SÁRPATAKY LÁSZLÓ erős szerkesztési készségével tűnt fel. Sokárnyalatú, majdhogy nem vibráló színjátékába elhasítólag metszenek bele éles kontúrjai. Egészen dogmaszerűen hatnak képei. Felépítései olyan erősek, hogy a műélvezőben egyetlen érzést indukálnak. A színekről csak képzeteket teremt. Szerkesztési módjánál fogva figurális képei merevek, a figurák nem érzik magukat jól a nyilvánosság előtt. Szorosan szabott céllal mozognak, nem az egyetemes élet parancsa szerint. Iskoláit Prágában végezte, ma sem a tájon él, de sűrűn kapunk szecessziós képeiről pesti hírt. Témáiban és jellemzéseiben még hű maradt a tájhoz.

SÁRKÁNY JOLÁN szintén Prágában végezte iskoláit és kétségtelen nagy manuális készséget hozott magával. Átérzései azonban nem tiszták. A tájjal szemben, a problémakörrel szemben inkább csak szenzitíven viselkedik egy-egy szorosan vett példán fölbuzdulva. Képeinek azonban kellemes tónust adnak színes és nagyonis képszerű megnyilatkozásai. Fájlaljuk, hogy utánérzésekben pocsékolja el magát, nem vesz intellektuális fáradságot a kérdésben való föloldódáshoz és mindjobban elmarad a tárlatokról.

SOLTÉSZ ZOLTÁN a leghűbb Boksay-tanítvány, annak változatlan szellemében és kész eredményeivel csak a tájon él. Témaköre és látásmódja teljesen ideköti. Autodidakta, de rendkívül nagy és kellemes hatású színérzékkel és jó rajz- és manuális-készséggel. Nagyon nagy kár, hogy fejlődésének irányát csak a Boksay-színskála rikító túlhajszolásában és az abban való tobzódással tudja megszabni. A színroham nála már képet jelent. Ma még talán nem lenne késő kiszakítania magát ebből a meddőségből.

DOBOS ANDRÁS a legszorgalmasabb és legbecsületesebb autodidakta. Érzésvilágát különös érdekesség hatja át. Táját szociálisan érzi és ennek következményeit a pikturában is levonja. Talán ez a sok gyötrődés teszi nehézkessé. A táj emberének szenvedésében maga a táj is részt vesz minden fájával, bokrával, házainak, hajlékjainak mintegy megátkozottságával. Sűrűn, nehezen fest. Nagy problematikus vívódásai megtisztítják majd gátlásaitól és föloldják kifejező készségét.

Meg kell még említenünk azokat is, akik a tájon festenek, de nem kapcsolódnak a fölvett vonalba. Ivánka László, Buczkó Emil, Nagy András, Plathy György a magukkal hozott festészeti kultúra hatása alatt élik saját, külön használatra berendezett hangulat- és zsánervilágukat.

A kárpátaljai festőművészet nem lezárt egész, hanem most folyó művészeti élet, most alakuló valóság. Végleges értékítéletet mondani nem lehet róla, csak boncoló beszámolót nyujhatunk az eddigi eredményről, a fejlődési vonalról. A kohó még izzik és fortyog benne az anyag. A művészgárda élete sem lezárt biztonság. Hála Istennek, még csak két hagyaték gyüjtéséről lehet ebben a pillanatban szó. Lehet, hogy a mai bolyból le fognak maradni, de minden bizonnyal még újak is jönnek, akik új kiteljesedést hoznak. Az is egészen bizonyos, hogy a táj és a művészet nemcsak kifejezési, hanem szoros élet- és lélektani kapcsolatban marad egymással.

A kérdésnek éppen ez a nyitott volta tiltotta meg, hogy a szokott szkémák anyaghalmazába görcsösödjünk és csalhatatlan biztonsággal határozzuk meg a művészek kifejezési formáinak izmus-határpontjait. Ehelyett inkább azt az utat követtük, melyet a művész megtett, az eredtető erőket tártuk fel, amelyek az útra késztették. Igyekeztünk megmutatni a lélek, az idegállapot, anyag, kultúra, technika és kép viszonyát; a vágy és a lehetőségek determinációját és azt a mindinkább szerves egésszé tömörülő és egészülő kifejezési folyamatot,

amely a tájnak mind nagyobb és nagyobb mélységeiből szívódik fel. Az ilyen művészi megvalósulások lesznek, mert lenniök kell. Ez megfoghatatlan belső kényszer, lehet siettetni, késleltetni; csak teremteni, vagy végképp megakadályozni nem. Ez a belső kényszer lombosodik ki, válik szerves életté. Ebbe az életszervezetbe igyekeztünk behatolni, vizsgálva a művészek külön termővilágát és összegezett kifejezési kiteljesülését. Itt tudomásul kellett venni azt is, hogy nemcsak egyirányú inspirációk indultak a táji lélek mélyiből, és így kibogozni, hogy miért csak a festészetiek kerültek felszínre és a felszínen ennek az organizmusnak miért vannak légi gyökerei is.

ABA JÓZSEF

A KÖNYVEK

Első: Kempis Tamás, e könyvbe zárva itt
Bölcs szemmel ámuló gyermekkorom bűvik meg.
Emitt szegény Verlaine siratja álmait,
Megbölcsesült szívén jajongnak furcsa rímek.
S ha majd rámhull az éj s bűnnel kerít a Sátán,
A nagy Pascal vezet szívemnek éjtszakáján.

A Misszálém ez itt; eszembe jut a sok
Tikkadt vecsernye, hol minden sorát megéltem.
Avitt szentképeken neveket olvasok:
Gyermeknevek... kehely s virágok rajta szépen.

A püspök úr igéi, aztán szelíd imák
Esőért, jó időért; de sok tikkadt vasárnap,
Végigbóbiskoltam de sok litániát,
Míg kinn az emberek zengő tavaszban jártak.

És itt a Szentírás, örök kútfő, szegény
Beteg lelkemre írt, ha itt nem, hol találok?
Te vagy Uram, ki ülsz e kútfő peremén,
Aki vagy az Ige, ki a vihart igázod,
Lelkem feléd suhan s Te jössz felém, felém
Uram, én Istenem, s két szent karod kitárod.

FRANCOIS MAURIAC
Fordította: CSAPÓ JENŐ

RÉGI, SZÉP FARSANG

...Mondják, hogy azon a télen különleges szép, kövér pelyhekkel hullott a farsangi hó, oly szeretettel bugyolálta be a mezőt, a szinyeci fákat, kertünk fenyőit s még a Szudorék hosszú deszkakerítését is, mintha édesanya keze takarná be féltve a gyermek testét. Rásztóczky vasderes lovai még kényesebben lépkedtek, amikor a Kassán vett csilingelő szánkót húzták végig a főutcán, a vasgyár sem ontott akkoriban fekete, gomolygó füstöt; három hosszú kéményével mintha csak lélekzett volna, finom, fehér pamacsokkal, éppen csak hogy pöffentve olykor. Restellte ő is bemocskolni a vastag, puha fehér havat.

A színészek teljes hétig tartó jutalomjáték-sorral búcsúztak el a műpártoló nagyközönségtől, végül a súgó, a színlaposztó és a kellékes is megjutalmazódott s elégedetten csomagolta össze batyuját. A vendéglő nagytermében még össze-összecsendült a Tatárjárás, a Peleskei nótárius, a Víg özvegy, meg a gerolsteini nagyhercegnő zongorában szorult dallama, aztán hirtelen üres maradt a terem. Elmentek.

— Farsang van — jelentette ki a főbíró, Máriássy —, illenék valamit már rendezni, uraim.

Igen, Thurzó Margit is elment a színészekkel, szerelmem, akinél szebbet, igézetesebbet, dalolóbbat s nagyobb színésznőt azóta sem láttam. Olykor, ha apám jegyet váltott vasárnap délután a Hófehérke meg a hét törpe előadására s izgatottan leülhettem a súgólyuk mögé, lángba borult a nagyterem, rózsaszínű, lilás, kékes, borvörös lángnyelvek röpdöstek szanaszét s bódító köd mögül láthattam csak Hófehérkét, Thurzó Margitot.

Margit húszéves volt, én hat. A legszebb arány, amely csak szerelmesek között lehet s a legboldogabb idő. De Thurzó Margit sohasem tudta meg, hogy mily fájdalmasan rajongunk érte s hogy hányszor birkóztunk meg miatta az ebédlőszoba tarka szőnyegén Lacival, Gyulával, Pistával rendre. Elment a gyönyörű leány, az álomkép, elment, a könyörtelen igazgató tovább űzte a pályán, tovább, talán Besztercére vagy Losoncra, de lehet, hogy csak ide, Tornaljára s árva szíveket hagyott maga után, busongó szíveket, — négyen voltak e szívek, s összeolvasva sem adtak ki többet huszonegy esztendőnél.

— Farsang van — közölte apám is, mintha valami különleges, nagy ujságot hirdetne ki ebéd után az ujságja mögül —, farsang van s még alig mulattunk.

— Mit találtatok ki az idén? — nevetett anyám, mert tudta már, hogy a farsangi türelmetlenség ellepte a kaszinó urait, ellepte, mint a hódunna a hegyet.

— Álarcos bált — gyujtott apám a Szultán-cigarettára —, régen nem volt már álarcos bálunk.

Anyám gyakorlati oldaláról látta rögtön a kérdést:

— Jelmezeset? — kérdezte.

— Csakis. De nehogy nekem megint csupa egyforma dominó legyen.

Anyám felhúzta a vállát s várakozással nézett apámra:

— Ha elég pénzt adtok hozzá... Rajtatok függ, férfiakon!

Most már apám is nevetett:

— Persze, ezt ti hamar tudjátok, ezt a nótát a pénzzel. Próbáljunk egyszer olyasvalamit rendezni, amihez nem kell az asszonyoknak új ruha, új kalap, báli cipő, selyemálarc, finom anyagból rejtélyes jelmez. Hisz' ti egyébként olyan ügyesek és takarékosak vagytok.

Anyám egyideig hallgatott, majd nagyon picit, röviden s szemének vidám villanásával nevetett.

— Jól van — mondta —, de ti is hagyjátok abba néha az alsóst, vagy a tarokkot.

Apám visszabújt az ujságjába, megcsóválta a fejét. A tarokkról nem szeretett hallani, sem az alsósról. Sem ő, sem Rásztóczky, sem Máriássy, sem Bajor, sem Fábián, senki sem, amikor ebéd után az asszonyok az estig tartó alsósjátékokat emlegették.

— Emelje fel csak Wekerle a fizetést, — biztatták ilyenkor az asszonyokat a hegyek alatt, a hóval borított házak meleg ebédutáni hangulatában —, lesz akkor nektek még talán automobilotok is.

De automobilt nem küldött sem Wekerle, sem Tisza Pista, úgy látszik, nem jutott elég ebből a szerkezetből az országnak akkor. Látni is csak ritkán láttunk egyet-egyet, ha a gyár urai, vagy a püspök vendégei futottak végig a falun.

— Álarcos bál lesz — hirdettem Laciéknál az ujságot délután, amikor a karácsonyi játékok roncsaira összegyültünk s az utolsó táncoló tengerész hasából is kibeleztük a rúgókat —, maskarásbált rendeznek a kaszinóban.

Gyula felüvöltött.

— Anyukám vízitündér lesz, apukám ördög, már tudom, mibe öltöznek.

Laci az anyjához rohant:

— Anyuka mibe öltözik? És Jolán mit vesz föl?

Laci mamája dermedten nézett ránk egy pillanatig, aztán elnevette magát:

— Nem kötöm az orrotokra, hiszen mindjárt kibeszélitek.

Otthon, vacsorakor, asztalnál rögtön árulkodtam én is.

— Gyula mamája tündér lesz, apukája ördög.

— Honnan tudod? — döbbent meg édesanyám.

— Délután mondta Gyula. Ő már tudja. Tessék megmondani gyorsan, mibe öltözik édesanyám?

És csillogó türelmetlenség lázával vártam a szót. Anyám megrázta a fejét és sokatjelentően nézett apámra. Apám alig észrevehetően bólintott.

— Cukrászlány leszek, nem mondod el senkinek?

— Nem, — feleltem bizakodóan s összeszorítottam a fogam. A titkot nem árulom el senkinek.

Nem is árultam volna el, álltam a rámbízott titkot, mint egy középkori hős, ha Laci fel nem bosszant harmadnap este. Már a kóchuszárt is szétszedtük s a Mici főzőedényeibe öntöttünk gumiarabikumot, mert levest akartunk főzni a babáinak. Mici elszontyolodva nézte uralmunkat a sarokból s szipogva szólt:

— Tik mindent elrontotok nekünk. Pedig tik fiúk vagytok és varrni se tudtok.

— Én tudok! — kiáltottam — akár az anyukám maskaráját is megvarrom!

Gőgös hencegéssel dobtam félre a ragadós serpenyőcskét s megtöröltem ujjaimat a baba hajába. Laci felfigyelt.

— Tudsz is te varrni! — biggyesztette le az ajkát —, aztán mit varrnál mamádnak?

— Cukrászruhát, azt vesz fel a maskarabálba.

Most Laci mamája nevetett fel halkan a sarokban s csak ennyit szólt:

— És még a férfiak mondják, hogy nőkből lesznek a pletykosok!

Megint este hajolt ránk havas prémjével, oly puha volt, oly nesztelen, oly végtelenül békés, mintha e nyugodt csendességet egyenesen a király parancsolta volna ránk a messzi Budáról. Szerte az ablakokban sárgás fények ültek; az orvosékében, a Fáyék kastélyában, a mérnökéknél, vagy a pap bácsinál nagyobb; Szudorkáék, Lihányiék, Magyarék ablakában kisebb, de ahogy végigdobták sugarukat a havon s ahogy előttem imbolygott Juli a gyertyalámpással, úgy kalauzoltak, végig az utca során, kerítések mellett, szánkónyomban, jéggé fagyott árok partján, mintha angyalok mécsesei segítenének haza, a meleg cserépkályha izzó ajtajáig.

S míg Juli vastag szűrcsizmáiban ingatta a lámpást és a vékony gyertyafény meg-meglobbant a Rima felől idelopakodott szellő huzatában, Juli beszélt is a kendő mögül:

— Maguk is elmennek a maszkabálba ám, maguk, gyerekek. Bohócok lesznek, kicsi bohócok.

Megtorpantam a vastag hóban, pedig éppen most akartam nyakondobni Julit egy hógolyóval:

— Mi? — és elszorult a szívem izgalmában. — Nem hazudol, Juli?

De Juli nem hazudott. Izgatottan lengette az istállólámpást, a szél el is lobbantotta a gyertyát s Julinál nem volt gyufa. Úgy baktattunk a sötétben tovább, ugrálva a hókupacok között, mint a hegyimanók a mesekönyvben, amikor bányából térnek meg.

Juli nem hazudott. Anyám már szabta is a bohócruhát az asztalon, mert az ilyen munkát maga szerette csinálni s gombostűvel a szájában mutatott a piros, meg a fehér vászonra. Csörgők hevertek a széken, apró, fényes rézcsörgők, mint az alsóskártyában a tökfelsőn, meg a tökkirályon, s egy hegyes, csúcsos bohócsapka száradt a kályha mellett, most ragasztották.

Elakadt a lélekzetem, csak álltam a szobában kabátban, csizmában s olvadt sapkámról a hó. A karácsony nem ilyen döbbenetes, megrázó, mint most ez a bohócruha.

— Négyen lesztek kis bohócok — emelte fel anyám a vászondarabokat —, ti vezetitek majd a menetet a nagyterembe. Trombitád is lesz.

— Dobot kérek, — jelentettem ki, mert abban az időben kisdobos akartam lenni a katonabandában.

... Ó, ez a régi, régi tél; emlékeztek még ízeire? Fületekben cseng még a Rásztóczky új szánkójának vidám csilingelése? Halljátok még a gyári kürtöt, amint a vén Szinyec alatt szüntetőre dudál s megállnak a csillék odafönn, a mély völgyeket áthidáló drótköteleken? Halljátok-e, amint megcsendül a középső harang is — a suszter fia húzza —, s lábatokban remeg-e még a fáradtság, mert a hegyoldalt jártátok délután a csusszanó, háromemberes szánkóval?

Behúnyom a szemem és semmit sem hallok most e neszekből, e zajokból, nem érzem korcsolyás lábam fáradtságát s tudom, hogy nem leszek ma álmos. Enni sem tudunk ma, sem Laci, sem Gyuri, sem Lajkó. Juli vezet most is, ő talán még izgatottabb a maesti látvány bódulatától, mint én, aki mellette ballagok, kabátom alatt a csörgő bohócruhával. Anyám s apám még nem jön, most öltöznek ők is.

— Majd keress egy cukrászinast — emelt fel magához anyám és megcsókolt —, az leszek én.

És összenevettek apámmal.

Oly furcsa most a kaszinó is, csupa láng és csupa fenyő és csupa tükör és csupa szalag. Andris, az öreg inas most hinti fel viasszal padlatát, Jancsi, a cigány már ott áll vigyázzban a cimbalom mellett, ma nagy este lesz, három járásra s három napra szóló. Nálunk is vendég van, három.

Mintha álomban járnék, színpadon, vagy Thurzó Margit karján... Igen, csak Thurzó Margit hiányzik, szerelmem, az este akkor lenne teljes és boldogságos, ha egyszerre ő is itt teremne s lehajolna hozzám, kérdené:

— Te is itt vagy, kisfiú? Érted jöttem én...

S nem is lehetetlen, hogy el nem jön értem Thurzó Margit: édesapám is mondta délben, hogy alighanem a színészek is átjönnek a bálra.

— A primadonna itt hagyta a szívét... nevetett apám, mikor rágyujtott a cigarettára ebéd után.

És most itt, ebben a báli rengetegben. Hogy lelem meg Thurzó Margitot?

Egy kéz fogja meg a kezünket, már ott állunk mind a négyen bohócok a terem közepén s hunyorgunk. Négy apró bohóc, trombitával és csörgővel, bódultan s gyáván.

— Induljatok, trombitáljatok! — mondja valaki az álarc mögül.

— Hol van édesanyám? — riadok meg most s megkapaszkodom.

— Jön ő is, dobolj!

Elől ballag Lajkó hasas plundrájában, utána én, mögöttem Laci, Gyuri. Fújjuk, verjük, csörögjük, kerepeljük. S mögöttünk az ördögök, a dominók, a tengerészek, a spanyol lányok és apacsok. Jancsi cigány belevág a húrba s valahol pezsgő durran. A király is mosolyogna Budán, ha látná.

De anyám nincs sehol, a cukrászinas. És apám sem, a kéményseprő. Napraforgós japáni nő lép most hozzám s megfogja a kezem. Különös illat csap meg, soha nem éreztem, cipője sarka is oly magas, keze kesztyűs.

— Kicsoda maga, kisfiú? simogatja még az arcom.

Megállok a dobbal. A szívem nagyobbat dobban a dobnál. Csak bámulom a különös ruhát, a napernyőt, a rózsaszín álarcot s a dús, fekete vendéghajat.

— Érted jöttem kisfiú, — simogatja meg az arcom.

Megállok a dobbal. A szívem nagyobbat dobban a dobnál. Csak bámulom a különös ruhát, a napernyőt, a rózsaszín álarcot s a dús, fekete vendéghajat.

— Érted jöttem, kisfiú, — mondja most fátyolozott hangon, kissé idegenesen.

Thurzó Margit! A szerelmem! Értem jött hát.

De csak állok leszegett, morcos fejjel, mint mikor hatéves gyermekért először jön el a szerelem. Mögöttem körben, nyolcasban, hullámozva s négyszögben, tánclépésben és rikoltva kering a bál, Lajkó, a bátor bohóc, görcsös ijedtséggel fogja a kezem, mert ő sem találja anyját, a másik kettőt elsodorta két vízisellő. Nedves szemmel bámulom a japán nőt. Igen, ez Thurzó Margit, ilyennek láttam a Gésákban két hete. A gésa magához húz, leül egy székre s ölébe von.

— Hogy hívják, kisfiú? — kérdi halkan. — Mit keres itt?

— Dobolok, — felelem.

És a szívem is ver egy nagy kalapáccsal. Bizakodva és reszketve húzódom közelébb a gésához s egy pillantásra még végigfutom szemmel a termet, hol a cukrászinas, édesanyám? Hadd lássa, hogy értem jött Thurzó Margit. A boldogságtól elered a könnyem s a bohóc, — akárcsak egy érzelmes regényben, — pötyögve sírni kezd a cimbalom tövében.

— No, ne sírj, kisfiú, — ölel magához a gésa, — mit gondolsz, ki vagyok én?

— Thurzó Margit, — lihegem.

A gésa egy pillanatra megdermed. Aztán lassan hajol le hozzám s egy pillanatra fellebbenti az álarcot.

— Kisfiam! Hát nem ismered meg anyádat?

És most a gésa szeméből is kihullott egy könnycsepp, a kezemre. Mintha égető, tüzes parázs marta volna a bőröm.

— Édesanyám! — kiáltottam fel riadtan s akkor éreztem először, igazán életemben, mi az, szégyen.

Bocsánatkérőn tapadtam szorosan hozzá, sírva és nevetve egyben, mint aki messzi világokból tér meg. Anyám egy kicsit eltartott magától, kétkézre fogott, megnézett s szomorúan mondta:

— Igen, egyszer úgyis el fogtok menni tőlünk...

De a nagy zajban már elveszett a hangja s amit még mondani akart. Két nagybőgős is húzta ez este s úgy zöndült, énekelt, táncolt itt minden, hogy talán még az öreg király is meghallhatta, ha akarta, Budán...

SZOMBATHY VIKTOR

MEGVÁLTOTT ÉVA VAGYOK

Az ős csalitnak enyhe árnya
takarta el az első Évát.
Mint egykor ő, úgy rejtem én most
a lelkem fájó, néma titkát.
De mond az Úr ott: „Éva látlak!
Előttem szívek zárja pattan"
S most évmilliók távlatából
nekem szól így az alkonyatban.

Én összetörve térdrehullok,
és elsiratom semmi voltom.
Leszáll az éj is... Titkos árnyék
suhan homályos éji lombon.
S míg eltűnik a lombokon túl,
helyette — támadj, szent csodálat! —
hajnali fény bíborsugára
ragyogja át a karcsú fákat!
És kardos angyal áll a fényben,
de nem mozdul és nem sujt karja.
Sikolt a lelkem: „Uram, Jézus!"
és rámmosolyog szelíd arca.
Két áldó karja csendben átfog,
s én úgy megértem, úgy megértem.
Lelkemben húsvétlángok gyulnak,
és megfogózom jobb kezében...

S az új „Édenkert" fái alján
míg vezet Jézus kézenfogva,
zúgó szellőnek égi szárnyán
így zeng a szózat: „Hol vagy Éva?".
A szóra lelkem nem remeg már,
csak hála lobban néma számon...
„Szomorú gyermek — szól az Isten —
én minden bűnöd megbocsájtom."

PALOCSAY ZSUZSANNA

NAGYBANKJAINK ÉRDEKELTSÉGI HÁLÓZATA[1]

A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLETNEK mindenkor érdekes kérdése, hogy a pénzintézetek és a gazdasági élet minő kapcsolatban állanak egymással. Mi ebből a kérdésből egy fontos részletet emelünk ki s próbáljuk bemutatni: minő érdekeltségi körökkel rendelkeznek nagypénzintézeteink s ezek hogyan oszlanak el az ország területén.

Tőkében szegény gazdasági életünk sokszor felkeresi tőkéért a pénz- és tőkepiac hatalmas medencéit, a pénzintézeteket. Ipari, közlekedési, kereskedelmi stb. vállalataink sokszor fordulnak forgótőkéjük, beruházott tőkéjük kitoldására rövid-, közép- vagy hosszúlejáratú hitelekért bankjainkhoz. Hitelintézeteink gyakran nem elégednek meg a már meglevő vállalatok hitelszükségleteinek kielégítésével, hanem új pénzintézeteket (ú. n. leányintézeteket), ipari és egyéb vállalatokat alapítanak. Mindkét hitelezést finanszírozásnak szokták nevezni. A finanszírozó pénzintézet, rendszerint bank és a finanszírozó vállalat között közös érdek- és függőségi kapcsolat alakul ki. Az érdekközösség és függőség rendszerint a pénzintézet és leányintézete között bontakozik ki a legteljesebben. Vállalatgazdasági szempontból ezek a leányintézetek a központ fiókjainak tekinthetők s ezektől inkább csak önálló cégük miatt, jogi személyiségükben különböznek, de gazdasági működésüket a finanszírozó intézetnek rendelik alá, személyzetükkel az anyaintézet közvetlenül rendelkezik. A pénzintézet finanszírozta ipari, kereskedelmi és egyéb vállalatok függősége különböző természetű, fokú lehet. E vállalatok megbízottaikkal befolyhatnak termelési és üzleti, tartalékolási, mérlegkészítési politikájukba, az érdekkörükbe tartozó párhuzamos vállalatok versenyviszonyait rendezhetik, lehet, hogy a nyujtott hitel sorsának biztosítása érdekében a hitelnyujtáskor, esetleg pedig azután is szabályos időközökben ellenőrzik a vállalat vagyoni-jövedelmi viszonyait, üzleti gestióját. Finanszírozó pénzintézetek osztják érdekeltségi körük gazdasági sorsát. Jövedelmeikben részesülnek nemcsak olymódon, hogy kölcsönadott tőkéjük után kamatra tesznek szert, hanem az érdekkörükbe vont (pl. részvénytársasági) vállalatok alaptőkéjének, részvényeinek jelentékeny részét is megszerzik s ezen keresztül alkotmányosan pl. a részvénytársasági közgyűlésen döntő befolyást szereznek. A finanszírozott társasvállalatokban a rendelkezés, döntő szó nemcsak a társaság tőkéje felének vagy ennél magasabb hányadnak (51 %) a megszerzésével történhetik, ugyanezt a célt jóval alacsonyabb hányad felett való rendelkezéssel is el lehet érni.

---

[1] **A kassai m. kir. állami Kereskedelmi Főiskola magángazdaságtani tanszékének munkájából.**

Mint ezekből kiviláglik, az „érdekeltségi kör" csak úszó határokkal körülvehető fogalom. Ide csak azok a finanszírozott vállalatok tartoznak, amelyeknek a finanszírozó pénzintézet „rendszerint", „nagyobb" összegű, „hosszabb" időtartamú hitelt nyujtott s ezért a hiteligénybevevő általában „bizonyos" (hitelezői-tulajdonosi) befolyást engedett meg vállalatában. Néha megtörténik, hogy egy vállalat egynél több finanszírozó intézet érdekkörébe is tartozik.

Sok budapesti, sőt vidéki pénzintézet kifejlesztett ilyen értelmű „érdekkört" pénzintézeti, ipari és egyéb vállalatokból. Az alábbiakban a 7 legjelentősebb érdekeltségi körrel bíró pénzintézet viszonyait fogjuk megvizsgálni. E 7 pénzintézet a magyar kapitalizmusnak legfontosabb intézményei közé tartozik.

Az alábbiakban a részvénytársaságoknak alaptőkéjét alkalmaztuk nagysági mérőeszközül. Ezt csak jobb híján tettük, mert a nagyobb jellemző erővel bíró egész saját tőkének kisebb-nagyobb része a mérlegekben a titkos tartalékolások következtében nem jelenik meg. De még a saját tőke sem méri tökéletesen a vállalatok nagyságát, ehhez forgalmi és sok egyéb adatra is szükségünk lenne, de ilyenekkel a nyilvános számadások jelenlegi idejében kívülálló vizsgáló nem rendelkezik. — Nézzük e 7 nagybank érdekeltségi hálózatát egyenként és közelebbről:

	Központ alaptőkéje	Fiókok száma		Leányintézetek		Ipari és egyéb érdekeltségek			
						Bpesten		vidéken	
		Bpesten	vidéken	száma	alaptőkéje	száma	alaptőkéje	száma	alaptőkéje
1. Magyar Általános Hitelbank . . .	44.000	12	18	13	8.800	42	224.457	13	18.174
2. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank .	25.000	25	6	33	20.169	36	151.691	10	22.915
3. Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. .	15.000	12	10	7	5.329	18	35.883	1	2.000
4. Magy. Leszámítoló és Pénzváltó Bank	12.000	14	2	16	7.300	10	8.015	6	7.287
5. Magy. Orsz. Központi Takarékpénztár	8.000	14	1	3	1.980	12	23.670	3	1.990
6. Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület	20.000	12	—	26	12.901	—	—	—	—
7. Hazai Bank Rt.	10.000	1	—	—	—	4	10.030	5	3.970

Összegek 1000 pengőben értendők.

A Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Banknak „Magyar Kereskedelmi Hitelbank, Schopper" (2 millió pengő alaptőkével) cégű érdekeltségi vállalata működik Budapesten, a Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesületnek pedig egy leányintézete Budapesten, a Kőbányai Takarékpénztár.

A Magyar Általános Hitelbank a legnagyobb alaptőkével rendelkező finanszírozó magybankunk. Kimutatásaink szerint a saját alaptőke és érdekeltségi hálózatának alaptőkéje együttesen meghaladja a 290 millió pengőt. A bank működésének sugarát nem annyira leányintézetek létesítésével, hanem a sok-fiókrendszerrel igyekszik előmozdítani. Évi üzleti jelentésében 42 budapesti érdekeltségi vállalatot említ meg a bánya- és erdőipar, vasművek és gépgyárak, a textilipar, fa- és papirosipar, stb. köréből. Érdekkörébe tartoznak a Ganz és Társa,

a Magyar Általános Kőszénbánya, a Magyar Cukoripar, stb. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank különösen kitűnik azzal, hogy Budapesten tartja fenn a legtöbb fiókot, valamint sok vidéki leányintézetével s azoknak magas összegű alaptőkéjével. Budapesti ipari és egyéb érdekeltségi köre szintén magas számokat ad. Mindazok az iparcsoportok, amelyek az előbb említett finanszírozó intézeteknél felsoroltattak, ennél a pénzintézetnél is szerepelnek. Ide tartoznak például a Salgótarjáni Kőszénbánya, az Egyesült Izzólámpa. A Kereskedelmi Bank saját alaptőkéje és érdekeltségi köre összesen 220 millió pengőre rúg. Az ezután megemlítésre kerülő pénzintézetek méretei szerényebbek. A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. vidéki leányintézetére és budapesti ipari és egyéb vegyes jellegű érdekeltségére vet súlyt. Összesen 58 millió pengőt tart ilymódon rendelkezése alatt. A Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Banknál a vidéki számok viszonylag magas volta tűnik fel. Mind vidéki leányintézeteinek hálózata, mind vidéki ipari és egyéb érdekeltségeinek köre jelentős. Összesen 34 millió pengő tartozik ide. A Magyar Országos Központi Takarékpénztár hálózati súlypontja a budapesti székhelyű ipari és egyéb jellegű érdekeltségi vállalatokra esik. Összesen 36 millió pengőt foglal magában. A Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület — egyike az ország legrégibb pénzintézeteinek — tisztán takarékpénztári ügyletekkel foglalkozik s így ipari érdekeltségi köre nincsen, vidéki fiókokkal sem rendelkezik, de vidéki leányintézeti hálózata erősen kiépült. A Pesti Hazai érdekkörébe tartozó Hazai Banknak viszont budapesti és vidéki ipari érdekeltségi hálózata van. E két utolsó pénzintézet 33, illetve 24 millió pengőt vont gazdasági irányítása alá.

Nézzük ezek után ábránk I. részét, amely magát a hálózati térképet tartalmazza s az egész ország területét mutatja be. Nem rendkívüli, hogy a térkép Budapestnek központi helyzetét domborítja ki, hiszen a 7 pénzintézet, fejtegetéseink tárgya, mind Budapesten székel. Érdekes, hogy e vizsgált pénzintézetek fiókjaikkal, leányintézeteikkel, egyéb hálózati intézményeikkel nem egyforma mértékben szállották meg az ország egyes részeit. Így feltűnik a Dunántúl egyes nagy városainak kevésbbé berajzolt vidéke, s hasonló értelemben az újabban visszacsatolt területek jelentékeny része. Az I. számú térkép egybevetve a II. számúval jól mutatja az egyes vidéki városoknak kapitalista gócpont jellegét.

Oszlopábra sorunk (II. sz.) a vidéki városok összes részvénytársasági alaptőkéinek rangsorát mutatja be. Feldolgozta ez az ábrasor 28 vidéki nagyvárosunkban székhellyel rendelkező pénzintézeti és egyéb részvénytársaság alaptőkéjét. Itt tehát nemcsak a 7 pénzintézet és hálózatának mérete jelenik meg, hanem az illető városnak mindegyik részvénytársaságáé. Az oszlopok tetején szereplő számok az illető város részvénytársasági alaptőkéjét 1000 pengőben és a részvénytársaságok számát jelentik. Az oszlopok két egymásfeletti részből állanak, a felső rész a pénzintézeti, az alsó az egyéb részvénytársaságok részvénytőkéjét ábrázolja. Látjuk, hogy a sor élén magasan kiemelkedik Kolozsvár, amelynek kisebb és nagyobb, százon felüli létszámú részvénytársasága összesen a 37 millió pengőt is meghaladja alaptőkéivel.

A 28. helyen Komárom helyezkedik el alig 2 millió pengőt megütő alaptőkével. Kassa Nyíregyháza és Békéscsaba között a 13. helyet foglalja el. Kassát népszámszerinti városrangsora a 11. helyre ülteti, még kevésbbé tudják e számok szinte országrészközépponti súlyát kellően tükrözni. Kassa ipari részvénytársaságainak tőkeereje nem magas. Alábbiakban összehasonlítjuk az egyes városok részvénytársasági tőkeerejét és népességi rangsorát. A felsoroltakból Győr, Szombathely, Szolnok, Nagybánya, Munkács (mindössze 3 részvénytársasággal) Sepsiszentgyörgy és Gyöngyös mutatkoznak népszámukhoz képest tőkeerősebbeknek, a fordított helyzetre különösen Szabadka és Kecskemét nyujtanak példát.

Rt.-ok száma		Tőke sorrend	Város neve:	Népességi sorrend	Lakosság száma ezrekben
Ipari	Pénzintézeti				
98	14	1	Kolozsvár	3	111
17	1	2	Győr	16	57
40	7	3	Debrecen	2	126
38	2	4	Szeged	1	137
37	3	5	Nagyvárad	5	93
17	5	6	Szombathely	23	43
10	4	7	Szolnok	26	42
19	4	8	Pécs	10	73
19	2	9	Ujvidék	14	61
4	1	10	Nagybánya	61	21
21	4	11	Miskolc	7	77
11	2	12	Nyíregyháza	15	59
15	2	13	Kassa	11	67
12	4	14	Békéscsaba	17	52
2	1	15	Munkács	38	32
3	1	16	Sepsiszentgyörgy	100	14
13	1	17	Sopron	24	42
19	3	18	Szabadka	4	101
10	4	19	Hódmezővásárhely	13	62
14	2	20	Gyöngyös	55	24
7	4	21	Kecskemét	6	87
7	2	22	Eger	34	32
3	2	23	Sárospatak	110	13
26	4	24	Szatmárnémeti	18	52
7	2	25	Vác	58	22
26	3	26	Marosvásárhely	22	45
16	3	27	Ungvár	30	35
1	1	28	Komárom	40	31

Vannak olyan városok, amelyekben a 7 vizsgált nagypénzintézetnek legfeljebb fiókja van, de egyetlen leányintézete, vagy egyéb érdekeltségi intézménye sem: pl. Nagybánya, Eger, Sárospatak. Ezek tehát kapitalista szempontból viszonylag függetlenebb helyek. A 28

város közül további 11-ben a vizsgált 7 finanszírozó pénzintézet érdekeltségi intézményeivel az oszlopnak csak kis részét veszi igénybe. Az oszlop nagyobbik részét egyéb pénzintézetek érdekkörébe tartozó vagy független részvénytársaságok alaptőkéi alkotják. Ezek: Kolozsvár, Győr, Debrecen, Szombathely, Miskolc, Nyíregyháza, Munkács, Sepsiszentgyörgy, Sopron, Vác, Komárom. Ha ebben a összehasonlításban a nem-részvénytársasági alakú vállalatokat is feldolgoztuk volna (pl. szövetkezeteket, korlátolt felelősségű társaságokat, közkereseti, betéti társaságokat, egyéni cégeket), a sorrend módosulhatott volna. Mindezek az adatok azonban nem állhattak rendelkezésünkre.

III. számú, két körábránk Budapestet és a vidéket hasonlítja össze egymással. Mennyi van elhelyezve Budapesten és mennyi a környéken a 7 vizsgált pénzintézetnek és érdekeltségi körének.[2]

A hét pénzintézet az összes budapesti és az összes magyarországi pénzintézet alaptőkéjének igen magas hányadát éri el, amit a budapesti körábrával párhuzamosan megvont két körív ábrázol. A vonatkozó számok: 593,550.000, 1.017,270.000, 1.280,899.000 P.

A vidéki részvénytársaságok alaptőkéi (a 7 pénzintézet leánypénzintézetei és az érdekeltségükbe tartozó egyéb részvénytársaságai) együttesen: 132,535.000 P-t tesznek ki.

Érdekes megfigyelni, hogy a vidéki alaptőkék terén a 7 pénzintézet nagyságsorrendje más, mint Budapesten. Adataink szempontjából a vidéken legerősebben finanszírozó 3 pénzintézet: Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Magyar Általános Hitelbank.

(1000 pengőkben.)

MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK.

Központ: Budapest --- --- --- 44.000

Vidéki fiókok: Debrecen, Eger, Érsekújvár, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Kolozsvár, Miskolc, Nagyvárad, Nyíregyháza, Pécs, Sátoraljaújhely, Sopron, Szabadka, Szentes, Székesfehérvár, Szombathely, Tatabánya

Leányintézetek:

Békéscsabai Takarékptár Egy---	800	Áth.	5.600
Ceglédi Takarékptár Egyesület	450	Zalamegyei Gazd. Takarékptár, Nagykanizsa --- --- ---	600
Gyöngyösi Takarékptár Egyesület	480	Pápai Hitelbank --- --- ---	200
Hódmezővásárhelyi Közgazd. Bank Rt. --- --- --- ---	270	Sárospataki Takarékptár és Forg. Bank --- --- --- ---	200
Egy. Felsőmagy. Hitelbank és Kassai Takarékpénztár ---	2.500	Szatmármegyei Takarékptár ---	400
Komáromi Első Takarékptár ---	300	Szegedi Ker. és Iparbank ---	1.000
Marosvásárhelyi Takarékptár	800	Tiszavidéki Hitelintézet és Takarékpénztár, Szolnok ---	800
Átv.	5.600		8.800

[2] A két kör érdekeltségi adataiban némi kétszerszámítás jelenik meg. Egyes vállalatok ugyanis 2 pénzintézet érdekeltségi körében szerepelnek. (Pl. Dreher-Haggenmacher E. M. Serfőző, Hungária Vegyi és Kohóművek.)

Érdekelt iparvállalatok:

a) Budapest:

Alföldi Cukorgyár Rt. --- ---	6.500
Baxit Ipar Rt.--- --- --- ---	1.100
Borsodi Szénbányák Rt.--- ---	1.600
Brassói Cellulózegyár Rt. ---	1.500
Columbia Textilipar Rt. --- ---	820
Egri Erdő- és Faipar Rt.--- ---	168
Egercsehi Kőszénbánya és Portlandcementgyár Rt. ---	4.000
Erdőbirtokos és Fakitermelő Rt.	500
„Fanto" Egy. M. Ásványolajgyárak Rt. --- --- --- ---	2.880
Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt.	5.440
Filtex --- --- --- --- ---	4.000
Ganz és Tsa Vill., Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. --- ---	12.863
Földgázértékesitő Rt. --- ---	400
Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt.	4.000
Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth Magy. Gépgyári Művek Rt. --- --- --- ---	2.600
„Hungária" Container Forg. és Hűtőipari Rt. --- --- ---	300
„Hungária" Egy Gőzmalmok Rt.	1.260
Ioss és Lövenstein Rt. --- ---	700
Kőbányai Polgári Serfőző Rt.---	6.000
Láng L. Gépgyár Rt. --- ---	100
Áth.	56.720
Átv.	56.720
Linum Lenfonó és Szövőipari Rt.	1.500
M. Acélárugyár Rt. --- ---	3.200
M. Ált. Kőszénbánya Rt. ---	48.400
M. Ált. Útépítő Rt. --- ---	1.000
Magyar Cukoripar Rt. --- ---	24.000
Magyar Gabonakereskedelmi Rt.	2.000
Magyar Fa Rt. --- --- ---	1.000
Magyar Pamutipar --- ---	8.610
M. Rabbethge és Giesecke Magtenyésztő Rt. --- ---	480
Magyar Tógazdaságok Rt. ---	1.071
Méray Motorkerékpár Rt. ---	200
Mezőgazdasági Ipar --- ---	9.975
Phylaxia Szérumtermelő Rt. ---	1.820
Providentia Biztosító Rt. ---	700
Rt. Villamos és Közi. Váll. számára --- --- --- ---	35.000
Révai Testv. Irod. Intézet Rt.---	900
Rex Gyógyszervegy. Gyár és Gyógyáru Rt. --- --- ---	160
Urikány-Zsilvölgyi M. Kőszénbánya --- --- --- ---	21.000
Dunavölgyi --- --- --- ---	35
Neményi Testv. Papírgyár Rt.	6.000
Röck István Gépgyár Rt. ---	675
	224.457

b) Vidék:

Beocsini Cementgyár Unió ---	1.500
Budapest-Szentlőrinci és Tatai Cserép és Tégla --- --- ---	900
Debreceni Hajlítottbútor Gyár és Fakereskedelmi Rt. ---	304
Diószegi Gazdaság, Cukorgyár és Szeszgyár Rt. --- --- ---	1.457
Egy. Kefegyár, Debrecen ---	386
Dermata Művek Bőr- és Cipőgyár Rt., Kolozsvár --- ---	4.800
Átv.	9.347
Áth.	9.347
Egercsehi Kőszénbánya és Portlandcementgyár --- ---	4.000
Újszegedi Gőzfűrész és Ládagyár, Szeged --- --- --- ---	600
Szegedi Lemezgyár és Faipari Rt.	150
Rokka Kötszövőgyár Rt., Békéscsaba --- --- ---	656
Magyaróvári Műselyemgyár Rt.	1.040
Orsz. Raktárházak Rt., Szeged	500
„Pannonia" Kender és Lenipar Rt.	1.881
	18.174

PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK

Központ: Budapest --- --- 25.000

Vidéki fiókok: Győr, Nagyvárad, Rákospalota, Sopron, Szeged, Újpest

Leányintézetek:

Nemzeti Hitelintézet Budapest	2.000
Alföldi Takarékpénztár, Debrecen	1.000
Békésmegyei Ker. Bank, Bcsaba	500
Bereg-Máramarosi Ker. Bank	500
Bonyhádi Takarékpénztár, Bonyhád	350
Cegléd i Ker. Bank, Cegléd ---	600
Délmagyarországi Ker. Bank, Pécs	400
Diósgyőri Hitelintézet, Diósgyőr	40
Első Gyulavárosi Takarékptár, Gyula --- --- --- ---	150
Erdélyi Bank, Kolozsvár ---	2.000
Érsekújvári Takarékptár, Érsekújvár --- --- --- --- ---	375
fiókok: Érsekújvár, Dunaszerdahely, Léva, Losonc	
Felvidéki Ker. Bank, Kassa ---	1.000
Halasi Gazdasági Bank, K.-halas	250
Hódmezővásárhelyi Népbank ---	300
Kecskeméti Magyar Ker. Bank.	500
Ker. és Iparbank, Újvidék ---	2.000
Közgazd. Bank, Szabadka ---	1.000
fiókok: Apatin, Bács-Kossuthfalva, Topolya, Zenta, Zombor	
Kúnszentmártoni Takarékpénztár	120
Makói Népbank --- --- ---	300
Átv.	13.385

Áth.	13.385
Máramarosmegyei Ker. Bank Máramarossziget --- --- ---	250
Nagykőrösi Népbank --- ---	250
Néptakarékpénztár, Nagykanizsa	250
Soproni Takarékpénztár ---	174
fiók: Csepreg	
Sopronmegyei Első Takarékpénztár, Kapuvár --- ---	300
fiók: Csorna	
Szarvasi Takarékpénztár, Szarvas	300
Szatmárnémeti Ker. Bank ---	500
fiók: Nagybánya	
Székelyföldi Ker. Bank, Marosvásárhely --- --- --- ---	500
Szentesi Takarékpénztár --- ---	500
Szolnoki Hitelbank --- --- ---	500
Takarék- és Hitelegylet Szövetkezet --- --- --- --- ---	509
Ungvári Ker. Bank --- --- ---	500
Vasmegyei Mezőgazdasági Takarékpénztár, Szombathely	1.500
fiók: Celldömölk	
Borsod-Miskolci Hitelbank, Miskolc --- --- --- --- ---	750
	20.168

Érdekelt Iparvállalatok:

a) Budapest:

Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.	38.220
Felsőmagyarországi Bánya- és Kohómű Rt. --- --- --- ---	1.600
Zalamegyei Bazaltbányák Rt. ---	450
Szobi Kőbányák Rt. --- ---	500
Magyar Waggon- és Gépgyár Rt.	2.330
Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntő Rt. --- --- ---	700
Vadásztöltény, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. --- --- --- ---	700
Felten és Guilleaume Kábel ---	5.625
Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt. --- --- --- ---	1.200
Átv.	51.725

Áth.	51.725
Magyar Posztógyár Rt. --- ---	1.800
Csepeli Fésűsfonalgyár Rt. ---	1.000
Magyar Konfekció Művek Rt.	1.000
Pannonia Rt. --- --- --- ---	1.000
Mauthner Testv. és Társai ---	1.020
Magyar Élelmiszerszállító Rt.	750
Magyar Vadkiviteli Vállalat Rt.	50
Budapesti Központi Élelmezési Rt.	3.000
Központi Tejcsarnok Rt. --- ---	150
Dreher-Haggenmacher Serfőző Rt.	16.000
Első Budapesti Gőzmalom Rt. ---	5.000
Királymalom Rt. --- --- ---	480
Átv.	82.975

Áth.	82.975
Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. --- --- --- ---	21.000
Magyar Wolframlámpagyár Rt.	1.000
Magyar Brown Bovery Művek Rt.	750
Központi Gáz és Villamossági Rt.	1.000
Hungária Villamossági Rt. ---	10.500
Magyar Viscosa Rt. --- ---	12.000
Hungária Vegyi- és Kohómű-	16.600
Hydrogén Gázelválasztó Oxigén Rt.	600
Magyar Asphalt Rt. --- ---	1.800
Nikotex Rt. --- --- --- ---	500
Hazai Papírgyár Rt. --- ---	7.000
Phylaxia Szérumtermelő Rt. ---	1.820
Posner Grafikai Műintézet Rt.---	240
Első Magyar Mechanikai Hordó-	250
Magyar Gazdasági és Kisvasúti Rt.	50
	151.695

b) Vidék:

Mercur Ipari, Gyári és Ker. Rt., Óbecse --- --- --- ---	300
Korláti Bazaltgyár Rt. --- ---	50
Nemzeti Egyesült Textilművek, Losonc --- --- --- ---	2.750
Szegedi Kenderfonógyár Rt. ---	4.380
Első Magyar Szövő- és Kötőgyár Rt., Vác --- --- --- ---	585
Carmen Cipőgyár, Nagyvárad	1.000
Garamvölgyi Cukorgyár Rt., Oroszka --- --- --- ---	3.600
Szolnoki Cukorgyár Rt. --- ---	5.250
Bácskai Cukorgyár Rt., Újverbász --- --- --- ---	5.000
	22.915

PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR EGYESÜLET.

Központ: Budapest

Kőbányai Takptár, Budapest ---	360
Bajai takptár, Baja--- --- ---	1.000
fiókok: Bácsalmás, Jánoshalma, Kalocsa, Kiskőrös, Zombor	
kirendeltségek: Dunapataj, Fajsz, Hajós, Katymár, Kúnbaja, Mélykút	
Békésmegyei Tak. Egy., Békéscsaba	
fiókok: Békéscsarvás, Elek, Gyoma, Kőröstarcsa, Medgyesháza, Mezőberény, Sarkad, Orosháza, Szeghalom, Tótkomlós, Vésztő	
kirendeltség: Battonya	
Debreceni Első Takarékptár ---	760
fiókok: Berettyóújfalu, Érdmihályfalva, Hajdúböszörmény, Szeghalom	
Dunántúli Bank, Pécs --- ---	860
Halasi Takarékptár, Kiskúnhalas	400
Hevesmegyei Takarékptár, Eger	280
fiókok: Füzesabony, Heves, Tiszafüred	
kirendeltség: Kál	
Hódmezővásárhelyi Takarékptár	600
affiliált: Tiszavidéki Takarék-	
Átv.	4.260

--- ---	20.000
Áth.	4.260
pénztár, Csongrád --- ---	80
Kolozsvári Tak. és Hitelbank---	1.440
fiókok: Bánffyhunyad, Dés, Marosvásárhely, Nagybánya, Szamosújvár	
affiliált: Udvarmegyei Takarékpénztár, Székelyudvarhely	300
Kúnszentmiklós—Dabas—Szabadszállítási Takarékptár ---	400
fiókok: Alsódabas, Dunaharaszti, Dunavecse, Ráckeve, Szabadszállás	
Miskolci Takarékptár --- ---	720
fiókok: Diósgyőr, Mezőkövesd, Szikszó	
affiliáltak: Gönci Tak., Hegyalja-Mádi Tak., Szerencs, Encs	104
Mezőcsáti Takarékptár --- ---	64
Ózdi Takarékptár --- --- ---	100
Nagyváradi Takarékptár ---	700
fiókok: Nagyszalonta, Margitta, Élesd	
Nyíregyházi Takarékptár Egyl.	1.000
affiliáltak: Büdszentmihályi Takarékptár --- --- ---	75
Átv.	9.543

	Áth.	9.543
Nagykállói Takarékptár	---	100
Rakamazi Takarékptár	---	50
Tiszalöki Takarékptár	---	75
Szabadkai Takarékptár	---	1.000
Szatmármegyei Gazd. Bank,		
	Átv.	10.768

	Áth.	10.768
Szatmárnémti	--- --- ---	393
fiókok: Mátészalka, Nagykároly		
Szombathelyi Takarékptár	---	1.000
fiókok: Celldömölk, János,		
háza, Kőszeg, Vasvár		
		12.901

HAZAI BANK RT.

Központ: Budapest --- --- 10.000

Ipari érdekeltségek:

a) Budapest:

Első Békéscsabai, Miskolci és Debreceni Gőzmalmok Rt. ---	3.080
Kőbányai Polgári Serfőző Rt.	6.000
Uglyai Faipar Rt. --- --- ---	750
Magyar Weiss és Freitag Rt.---	200
	10.030

b) Vidék:

Dreher-Haggenmacher Nagyváradi Sörgyár Rt. --- ---	1.500
Kühne Mezőgazd. Gépgyár Rt., Moson --- --- --- ---	870
Strebelművek Rt., Moson ---	150
Délmagyarországi Vill. Áramszolg., Bácsalmás --- ---	1.050
Drávavölgyi Vili. Áramszolg., Szigetvár --- --- --- ---	400
	3.970

MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK.

Központ: Budapest --- --- 12.000

Vidéki fiókok: Debrecen, Kassa

Leányintézetek:

Bajai Ker. és Iparbank --- ---	300
Békéscsabai Lesz. és Pénzváltó Bank --- --- --- --- ---	200
Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület --- --- --- ---	480
Kaposvári Tarakékpénztár ---	504
Kecskeméti Lesz. és Pénzváltó Bank --- --- --- --- ---	850
Erdélyi Lesz. és Pénzváltó Bank, Kolozsvár --- --- --- ---	750
Makói Takarékpénztár --- ---	360
Mátészalkai Takarékpénztár ---	108
Borsodmegyei Tak., Miskolc ---	600
Nagykanizsai Bankegyesület ---	500
Nagykőrösi Közgazd. Bank ---	400
Nyírvidéki Tak., Nyíregyháza	216
Orosházai Takarékpénztár ---	501
Szarvasi Hitelbank --- ---	375
Szegedi Ker. és Iparbank ---	750
Dunántúli Lesz. Bank, Szombathely	406
	7.300
Magyar Ker. Hitelbank, Schopper	2.000

Egyéb érdekeltségek

a) Budapest:

Budafoki Zománcedény-Fémáru Rt.	2.000
Első Magyar Papíripar Rt. ---	600
Gizella Gőzmalom Rt. --- ---	1.764
M. Gabonakereskedelmi Rt. ---	2.000
Papírművek Rt. --- --- ---	151
Residentia Faipari Rt. --- ---	200
Roessemann-Harmatta Gépgyár és Csőgyár --- --- --- ---	600
Vízszabályozó Csatornaépítő Rt.	200
Agrolux Községeket és Mezőgazdaságokat Villamosító Rt.	200
M. Árucsereforgalmi Intézet Rt.	300
	8.015

b) Vidék:

Fejérmegyei Cukorgyár Rt., Ercsi	3.750
Gyöngyösvidéki Gőzmalom Rt.	47
Magyaróvári Műselyemgyár Rt.	1..040
Csongrádmegyei Vill. Rt. ---	150
Grab-féle Textilipar Rt., Győr---	1.500
Szolnoki Papíripar Rt. --- ---	800
	7.287

MOKTÁR

Központ: Budapest --- --- 8.000 **Vidéki fiók:** Debrecen

Leányintézetek:

Külsőszolnokmegyei és Mezőgazd. E. Takarékptárak Rt., Szolnok --- --- --- ---	1.000
Biharmegyei Közp.. Tak. Rt., Derecske --- --- --- ---	480
Szabolcsi Közp. Tak. Rt., Nyíregyháza --- --- ---	500
	1.980

Egyéb érdekeltségek:

Dreher-Haggenmacher Első M. Serfőző Rt. --- --- --- ---	16.000
Hungária Dunapalota Szálló ---	1.400
Szent Lukács Gyógyfürdő ---	750
Török-Labor Vegy. Gyár Rt. ---	1.000
Magyar Rézhengerművek Rt.---	1.125
Szent-Lélek Gyógyszertár ---	80
Magyar Trachitművek Rt. ---	315
Baranyai Villamossági Rt. ---	800
Édeskúti Ásványvíz Rt. --- ---	50
Magyar Lőszerművek Rt. ---	1.500
Nemzeti Földmívelő Rt. --- ---	500
Áruértékesítő és Felsz. Rt. ---	150
	23.670

Vidék:

Első Törökszentmiklósi Gőzm. Rt.	288
Somoskői Bazaltbánya Rt. ---	1.200
Debreceni Közr. és Ker. Rt. ---	502
	1.990

MAGYAR BANK ÉS KERESK. RT.

Központ: Budapest --- --- 15.000

Vidéki fiókok: Békéscsaba, Berettyóújfalu, Debrecen, Győr, Kiskúnfélegyháza, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Sopron, Szabadka, Szeged

Leányintézetek:

Fabank Rt., Budapest --- ---	1.500
Bajai Magyar Bank --- --- fiók: Mezőgazdasági Bank és Tak. --- --- --- --- ---	250
Kolozsvár, fiókok: Szatmárnémeti, Szilágycseh, Zilah, Zsibó	1.000
Marosvásárhelyi Lesz. Bank ---	670
Átv.	3.420
Áth.	3.420
fiókok: Maroshévíz, Szászrégen	
Biharmegyei Tak., Nagyvárad fiókok: Érmihályfalva, Nagykároly, Szolnok	1.349
Vasmegyei Tak. Rt., Szombethely fiók: Körmend	560
	5.329

Egyéb érdekeltségek:

a) Budapest:

Nagybátony-Újlaki Egy Iparművek	4.200
Hungária Vegyi- és Kohóművek	10.600
Keleti és Murányi Vegyészeti Rt.	600
Szentendrei Papírgyár Rt. ---	2.400
Papírkereskedelmi és Ipari Rt.	300
Glóbus Nyomdai Műintézet Rt.	750
Hamburger és Birkholz Papír és Nyomda --- --- --- ---	600
Hornyánszky Viktor Rt.--- ---	375
Nemzetközi Gépkeresk. Rt. ---	8.383
Magyar-Egyiptomi Keresk. Rt.	200
Átv.	28.408
Áth.	28.408
Magyar-Brazil Keresk. Rt. ---	500
Magyar Bel- és Külforgalmi Rt.	1.000
M. Kender-, Len- és Jutaipar Rt.	5.000
Erdőüzemi, Faipari és Ker. Rt.	150
Fővárosi Áruház Rt. --- ---	225
Hungária Containerforgalmi és Hűtőipar Rt.--- --- --- ---	300
Ipari Árukiviteli és Behozatali Rt.	150
Planta Mezőgazd. és Keresk. Rt.	150
	35.883

b) Vidék:

Győri Textilművek Rt., Győr	2.000

SCHRANZ ANDRÁS

AZ ALUMINIUM ÉS A MAI ÉLET

AZ UTOLSÓ KEREK MÁSFÉL ÉVSZÁZAD történetében számos olyan kutatás folyt le, számos olyan felfedezés látott napvilágot, melyek mindegyike kiindulópontul vagy éppen alapul szolgált olyan újabb mérföldköveket jelentő kísérletekhez, melyek nemcsak a mostani kor, de minden valószínűség szerint az eljövendő századok számára is iránymutatóul szolgálnak a további munkálatok felé. Ha végigtekintünk az egyes tudományágak ez utolsó másfél évszázad alatt befutott pályáján, azt találjuk, hogy mind az orvostudomány és a vele kapcsolatos tudományok, mind a fizika, a kémia, az állat- és növénytan olyan forradalmi újításoknak, olyan nagyszerű új felfedezéseknek lett a bölcsője, melyek már magukban is, de fokozottabb mértékben a gyakorlati életben mutatkozó sokféle alkalmazhatóságuk következtében a mai kor emberének egyéni és társadalmi életét a legteljesebb módon befolyásolják.

Az egyes fentemlített tudományok nagyszerű vívmányai annyira hozzátartoznak életünkhöz (inzulin, röntgen, rádió, rádium, nemesített növényeink és állataink stb.), hogy ha hallunk felőlük vagy használjuk őket, a világ legtermészetesebb módján tesszük. Ugyanígy vagyunk a technikai tudományokkal is. Amit a nyughatatlan emberi elme e téren alkotott, a maga nemében éppen olyan nagyszerű és nagy horderejű, mint a többi tudományág bármelyikének teljesítménye.

A technikai tudományok lelke, conditio sine qua non-ja a különféle fémek vagy ötvözeteik. Az emberiség történetében a fémek mindig nagy szerepet játszottak. Egy-egy korban (réz-, bronz- és vaskorszak) használatos fém hosszú időre rányomta bélyegét a kor civilizációjára és kultúrájára egyaránt. Hogy a mai értelemben vett technikai fejlettségről csak a XIX. század óta beszélhetünk, annak talán legfőbb oka a robbanó motorok feltalálásában rejlik. Már a gőzgép is lázba hozta az újításokért lelkesülő emberek tömegeit és verhetetlen egyeduralmat jósoltak neki. Alig pár évtized mulva, mialatt maga is állandóan tökéletesedett, a század végén megjelent a nagy vetélytárs a robbanómotor képében. A könnyen lelkesülők nagy tábora — „meghalt a király — éljen a király!" jelszóval — ennek az újabb technikai csodának dicsőítésébe kezdett. Később a szenvedélyek lecsillapultával lassan kialakul a két ellentétes véleményű tábor között az arany középút, amennyiben mind a gőzgépnek, mind a robbanómotornak fejlődése, illetve tökéletesedése időközben kialakult, sajátos feladatának jegyében állt és áll ma is.

A gyors iparosodás, mely a közlekedési eszközök ez újabb képviselőinek gyártása mellett egyre szélesebb területeket hálózott be gyártmányaival (traktor stb.), mindinkább hozzájárult, hogy a XX. század fémszükséglete óriási mértékben, ugrásszerűen felszökött. Az

utóbbi időkben már azok a hangok sem hiányoznak, melyek a fémeknek gazdaságosabb felhasználását szorgalmazzák, illetve a már felhasználtak (konzervdoboz, törött tárgyak) összegyűjtésének és újból való felhasználásának nagy fontosságát hangsúlyozzák.

A gépeket gazdaságosságuknak (anyag és energia kedvező hatásfokának), biztonságosságuknak növelése mellett nagyobb és nagyobb sebességüknek (munkateljesítményüknek) elérése szempontjából igyekeztek tökéletesíteni. Mikor pedig a robbanómotorok kapcsán az utóbbi évtizedekben már a repülőgép is a közlekedés, majd a hadviselés szolgálatába állott, a tökéletesítés fentemlített szempontjainak jelentősége még jobban emelkedett, sőt oda irányult, hogy a vezérelv a lehető legnagyobb sebesség elérése mellett az üzembiztonság feltétlen és a gazdaságosság lehetőség szerint való szem előtt tartása mellett. Az új követelmények új és nehéz feladatok elé állították a kutató emberi elmét. S hogy a feladatot megoldotta, élénk bizonyíték reá az a szédületes sebesség (kb. 750 km/óra), melyet a mostani háború vadászgépei elérnek.

Mi ennek az oka?

Oka minden valószínűség szerint az egyre fokozódó gyorsaság különleges kívánalmaiban található. A kezdet első nehézségeit a kisteljesítményű motorokban és az aránylag nehéz fém vagy könnyű, de nem biztonságos fakarosszériának együttes káros hatásában látták. Mivel a cél kis súly mellett nagy sebesség elérése volt, eleinte nehezen leküzdhető nehézséget okozott, hogy az időközben megszerkesztett nagyteljesítményű motorokban technikai okokból nem tudták a nehéz vasat (acélt) mással helyettesíteni, mígnem egy új fémben, később még inkább ötvözeteiben megtalálták azt az anyagot, melynek a motorba való beépítése, illetve melyből a karosszéria készítése útján a célt a lehetőség szerint megközelítették. Ez az anyag a mai fémhes világ dédelgetett és nagyrahivatott kegyence: az aluminium, mely alig negyed évszázad alatt olyan bámulatosan felfelé ívelő pályát futott be, amilyet rövid idő alatt egyik fém sem. Küzdelmes volt az útja, hiszen a vas, illetve az acél évszázadokon nyugvó hatalmát kellett megdöntenie, mígnem annak alkalmazási teréből jelentős részt biztosított magának. Ha jól meggondoljuk, lényegében nem történt egyéb, mint a fajsúly eltolódása 7·8-ről 2·7-re, illetve ötvözetei révén csaknem a víz fajsúlyáig.

Amint a világ figyelme a mult század elején lassan s a század végén egyre jobban az aluminium felé terelődött, e fémnek mind több és több előnyös tulajdonsága vált ismeretessé.

Szín (termés) állapotban, sajnos, nem található. Egyik legfontosabb érce az 1820-as évek elején Délfranciaországban talált és lelőhelye (Les Beaux) után bauxitnak nevezett ásvány. Vegyületeiből az aluminium csak nehezen állítható elő. Innen van, hogy jóllehet az aluminium vegyületeit (leginkább a timsót) már az ókorban ismerték, magát a fémet belőle előállítani nem tudták. Először Wöhler német vegyésznek sikerült az aluminiumkloridból ($AlCl_3$) fémkálium segítségével a színfémet előállítania 1827-ben. Az egész redukáló eljárás azonban olyan költséges volt (egy kg ára meghaladta a 3000 pengőt!),

hogy pár évtizedig csupán tudományos jelentősége volt, mígnem 1854-ben St. Clair Deville francia vegyész a Wöhler-féle eljárást oda módosította, hogy redukáló anyagul a drága fémkáliumot jóval olcsóbb rokonával, a fémnátriummal cserélte fel. Ennek eredményeképpen — bár az ára még mindig jelentékeny maradt (kilója 300—400 pengő között mozgott) — gazdaságos gyári előállításának gondolata mindjobban a megvalósulás felé közéledett. E módszerrel előállított alumínium-tömb az 1855-iki párizsi világkiállítás egyik látványossága volt. Az aluminiumnak időközben lehetővé vált fizikai-kémiai vizsgálatai nyomán olyan értékes tulajdonságai derültek ki — melyekről alább még szó lesz —, hogy most már nemcsak a tudományos világ, hanem a fokozottan erősödő ipari körök érdeklődésének is előterébe került. Hogy milyen nagy érdeklődéssel viseltetett mindkettő az aluminium gazdaságos előállítását illetőleg, élénken mutatja a Columbia egyetem hallgatójának, Hamilton Y. Castnernek 1886-ban közölt új nátrium-előállítási módszere, melynek kapcsán az aluminium gyártása az eddigieknél ismét lényegesen olcsóbbá lett. Midőn ennek az érdekelt ipari körök neszét vették, nyomban nagyban való előállítására rendezkedtek be. E nagy port felvert eljáráshoz fűzött remények és tetemes anyagi áldozatok azonban csakhamar kútba estek, mert napvilágot látott M. Hall 1889-ben szabadalmazott módszere. Hall az elektromos áram felhasználásával állított elő aluminiumot. Eljárása kisebb-nagyobb módosításokkal, tökéletesítésekkel a mai napig is a legelterjedtebb és a leggazdaságosabb. Az így nyert aluminium kilója ma 2—3 pengő között mozog.

Ez utóbbi eljárás részleteit egyelőre mellőzve rátérünk azokra a tulajdonságokra, melyek e fémet különösen a gyakorlati élet szemében oly becsessé tették.

A tiszta aluminium ezüstfehér, élénk fémfényű fémes elem. A többi fémhez viszonyítva olvadáspontja elég alacsony (659 C°), mégis nehezen olvasztható meg, mert mind fajhője (0·232), mind olvadáshője (92 cal/g) nagy. Ebből viszont az tűnik ki, hogy az aluminiummal — ahhoz, hogy az olvadáspontjáig felmelegedjék és megolvadjon — aránylag sok hőt kell közölni. Eme nem éppen előnyös tulajdonságát ellensúlyozza, hogy ha már egész tömegében megolvadt, más fémektől eltérően, huzamosabb ideig is megtartja folyékony halmazállapotát, mert a vele közölt hőmennyiségből csak nehezen ad le annyit, amivel a folyékony tömeg a megdermedés pontja alá hűl le. Forráspontja 2270 C°. Igen előnyös tulajdonsága, hogy — mint az arany és az ezüst — kitűnően nyujtható akár lemezzé (aluminiumfüst), akár huzallá. Vékony lemezei különösen az élelmiszer-, a csokoládé- és cukorkaiparban, valamint a különféle cigaretta- és egyéb dohányáruk körében kedvelt csomagoló anyagok. Az élelmiszeriparban használatos aluminium-fólia vastagsága 0·07—0·15 mm. Az aluminium-fólia újabban a gőzvezetékek szigetelésénél is jól alkalmazható. Elődjét, az ón-fóliát (sztaniolt) erősen kiszorítja a forgalomból. Ennek több oka is van, melyek közül gazdaságosság szempontjából kettő volt a döntő: viszonylag kis fajsúlya és az ára. Mivel fajsúlya jóval kisebb, mint az óné (7·29), azonos súlyú anyagból kétszer akkora felületű aluminium-fólia

készíthető. A másik és nem kevésbbé fontos tényező a két fém között levő mintegy 60 %-os árkülönbség az aluminium javára. Lényeges még az is, hogy az aluminium-fólia kémiai behatásokkal szemben sokkal ellenállóbb az ón-fóliánál. A hőt és az elektromosságot jól vezeti; a közönséges fémek között a réz után a legjobban. Ámbár elektromos vezetőképessége a vörösréznek csak kb. 60 %-át teszi ki, az aluminiumhuzalok mégis mind nagyobb teret hódítanak különösen távvezetékek szerelésénél, mert a kisebb vezetés okozta veszteség bőven visszatérül a kis fajsúly okozta súlynyereségen. Még abban az esetben is, ha a huzalokat olyan vastagokra méretezik, hogy vezetésük egyenlő legyen a vörösréz vezetésével, súlyuk még mindig csak fele a vörösrézének. Viszont ugyanolyan súlyú, de nagyobb keresztmetszetű aluminiumhuzal jobb vezető, mint a vörösréz. Mindeme értékes fizikai sajátsága mellett legbecsesebb aránylag nagy szilárdsága, mely szerencsére kis fajsúllyal párosult. Ez tette lehetővé azt az előre nem sejtett szinte szédületes eredményt, melyet a gépkocsi-, a repülőgép-, illetve léghajóipar stb. a legutóbbi évtizedek alatt felmutatott.

Mivel a természetben elemi (termés) állapotban nem fordul elő, mutatja, hogy reakcióképes fém. A tiszta aluminium a levegőn nem változik meg, mert a felületén keletkező vékony oxidréteg a további oxidációtól megvédi. Még a pora is megtartja ezüstfehér színét, ezért azt olajban elkeverve (szuszpendálva) mint ezüstfestéket használják.

Igen nagy az oxigénhez való affinitása. Fínom pora vagy lemeze meggyujtva az összes fém közöt a legnagyobb égéshő termelése közben (376 kcal) aluminiumoxiddá (Al_2O_3) ég el. A reakció folyamán keletkezett nagy hőfejlődés lehetővé teszi, hogy az aluminiummal a legtöbb fémoxidból, mely szénnel karbidképződés miatt nem redukálható (króm-, mangán-, kobaltoxid), az oxigént elvonhatjuk, s tiszta fémet állíthatunk elő. A reakció folyamán keletkező nagy hőmenyiség kis térben termelődik és, mert az oxidációs termék sem illékony, sem disszociál, a fejlődött hőmérséklet közel áll az ívfény hőmérsékletéhez. Ezen alapszik a Goldschmidt-féle aluminotermia, azaz nehezen redukálható és magasabb hőmérsékleten szénnel karbid-képződésre hajlamos fémek összeállítása. A redukálandó fémoxidot aluminiumporral keverik össze, a keveréket tűzálló tégelybe teszik és egy helyen (magnézium-por és báriumhiperoxid keverékével) meggyujtják. Az égés az egész tömegre rövid idő alatt átterjed, majd a redukált fém megolvadt állapotban a tégely alján gyülemlik össze. Éppen nagy égéshője miatt fémek (különösen vas) forrasztására is alkalmas. Erre az úgynevezett termit szolgál, mely aluminium-por és vasoxid keveréke. Az összeforrasztandó fémet (pl. vasúti sint) termit-keverékbe ágyazzák. Ennek meggyujtása után a hőmérséklet mintegy 3000 C°-ra emelkedik, amely hőmérsékleten a fémek összeolvadnak.

Affinitása az oxigénhez nagyobb a szénnek oxigénhez való affinitásánál, következésképpen szénnel nem redukálható, csak olyan anyagal, mely az aluminiumhoz kötött oxigént — ez utóbbihoz való nagyobb affinitása következtében — az aluminiumtól elszakítani képes. Ilyenek, mint már előbb említettük, a fémkálium, illetve nátrium. Hogy az aluminium csak alig több, mint egy évszázad óta ismert előt-

tünk, az abban leli magyarázatát, hogy az eddig általánosan ismeretes és széltében-hosszában használt redukáló anyaggal, a szénnel közönséges hőmérsékleten nem reagál.

Amilyen ellenálló az oxigénnel szemben, olyan könnyen támadják meg egyes savak (ecet-, citromsav), lúgok és sók (konyhasó). Minthogy e vegyületek hatása gyengén már hidegen is, de forráshőmérsékleten sokkal erőteljesebben érvényesül, az aluminiumból készült főzőedények használatát savanyú vagy sós ételek készítésénél mellőznünk kell. E talán kevésbbé előnyös tulajdonsága eltörpül mégis azok mellett az alkalmazási lehetőségek mellett, melyek életünkben már oly fontos szerephez jutottak.

Az aluminium kedvező fizikai és kémiai tulajdonságai nemcsak a tudományos, hanem az ipari körök figyelmét is felkeltették. Mind szélesebb gyűrűket vetett, mind általánosabb érdeklődés középpontjába került, aminek eredménye végül is az aluminium előfordulása utáni lázas kutatásban csúcsosodott ki.

A keresett fém — a kutatók nagy örömére — egyáltalában nem ritka. Kötött állapotban az oxigén és a szilicium után a legnagyobb mennyiségben fordul elő. Vegyületei (különsen a szilikátok) gyakori kőzetalkotó ásványok. Ezek közül a földkéreg felépítésében legfontosabb szerepet — az eruptív kőzetek csaknem nélkülözhetetlen alkotórészei — a földpátok játsszák (gránit, bazalt, gneisz stb.). A földpátoknak igen sok és nagyjában hasonló összetételű tagja ismeretes; többek között a káliföldpát ($KAlSi_3O_8$) vagy ortoklász (merőlegesen hasadó), a plagioklászok (ferdén hasadók) közül az albit ($NaAlSi_3O_8$), az anortit ($CaAl_2Si_2O_8$), mely utóbbiak között több átmeneti alak ismeretes. Ezek kovasav, helyesebben kovasav-anhirid (SiO_2), tartalma különböző. Míg az albitban csaknem 70 % a kovasav (SiO_2), az anortitban már csak alig 45 %. A kovasav mennyisége alapján vannak tehát kovasavban dús (savanyú) és kovasavban szegény (lúgos) plagioklász földpátok. Jórészt a nátriumban gazdag eruptív kőzetekben találhatók az úgynevezett földpátpótló ásványok is, mint pl. az albitot helyettesítő nefelin ($NaAlSi_2O_4$), de ismeretes káliumtartalmú is, mint az ortoklászt helyettesítő leucit ($KAlSi_2O_6$). A földpátok mállási terméke a kaolin vagy porcellánföld és ennek szennyezett változata, az agyag, melyek szintén aluminium-tartalmúak. Elterjedt aluminium-vegyületek még a csillámok is; közönségesek a muszkovit ($KH_2Al_3Si_3O_{12}$) és a biotit ($KH_2(Mg_1Fe)_3Al_3Si_3O_{12}$). A gránátok is aluminium-tartalmú ásványok, melyek kőzetek elegyrészei gyanánt is találhatók. A sokféle gránát közül álljon itt az almandin ($Fe_3Al_2Si_3O_{12}$), a nemes gránát vagy pirop (Mg v. $Fe_3Al_2Si_3O_{12}$) és a grosszulár ($Ca_3Al_2Si_3O_{12}$) stb.

Hosszú sorát lehetne még felsorakoztatni azoknak a vegyületeknek, amelyekben az aluminium mint alkotórész helyet foglal. Korai volna azonban azt hinnünk, hogy ezek az ásványok az aluminium előállítása szempontjából tekintetbe jöhetnének. Távolról sem! A kör ugyanis igen szűkre szorul össze, ha meggondoljuk, hogy nem minden aluminium-tartalmú anyag alkalmas feldolgozásra, csupán az olyan, amely nagy tömegben fordul elő és kovasavban szegény (kb. 3 %), viszont aluminiumoxid-tartalma nagy (legalább 50 %). A kívánalmak-

nak a bauxit felelt meg legjobban. Az aluminiumot ma is leginkább ebből az ércből állítják elő. Felfedezése után sokáig nem törődtek vele, mígnem a gyáripar fejlődésének hatására 1873-ban rendszeres bányászata indult meg. Érdekes az egymásra való hatás a kőolaj- és az aluminiumiparban. Mindkét nyersanyagot ismerték ugyan már az ókorban is, felfedezésük tulajdonképpen mégis csak a XIX. századra esik. A petróleum, illetve lepárlási termékei vezettek a robbanómotorok megszületéséhez, ez pedig az aluminium részére létesített óriási alkalmazási lehetőségeket. Viszont az újonnan megszerkesztett motorokban az eddigieknél finomabb és egyéb különleges igényeket is kielégíteni tudó petróleum-párlatokra volt szükség. Ennek megfelelően az egyiknek tökéletesedése maga után vonta a másiknak az erőteljes fejlődését is.

Az aluminiumnak az iparba való belesodródása következményeként mind nagyobb és nagyobb figyelemmel fordultak az ipari és tudományos körök egyaránt legfontosabb ércének, a bauxitnak előfordulási helyei, majd pedig a keletkezési módjai és lehetőségei felé. Az első időkben a délfranciaországi bauxittermelés jóval felülmúlta a francia igényeket s jelentős kivitellel dolgozott, az európai piac ura volt. Erősen megváltozott azonban a helyzet a világháború kitörésével. A francia aluminiumtermelés ezzel elvesztette németországi piacát, ami érzékenyen érintette a központi hatalmakat is. A szükség — mint mindig — most is meghozta a magáét: kényszerítette a központi hatalmakat más — immár saját területükön lévő — telepek felkutatására. Szinte kapóra jött a korábban felfedezett biharmegyei lelőhely, amelyet jóminőségű bauxitja révén hamarosan üzembe helyeztek. Innen évente kb. 25.000 vagon kitermelt ércet szállítottunk feldolgozásra a szövetséges Németországnak.

A dualizmus korában viszonylagos jólétben élő monarchia sokkal inkább volt belpolitikai harcok színhelye, semhogy — egy-két előrelátó államférfiú kivételével — világosan átérezte és megértette volna azokat a lassan, de szinte ok és okozatláncolatai következtében halálos biztonsággal gyülekező viharfelhőket, amelyekhez már csak a szarajevói gyilkosság szikrája kellett, hogy a végzetes világháborút kirobbantsa.

Így tehát kényelmesebb volt a mult század 60-as éveiben felfedezett bihari bauxittelepeket gyenge vas-érceknek minősíteni és parlagon hagyni, mintsem arra feldolgozni, amire gazdaságosabban lehetett volna. Erre csak a századforduló éveiben került sor. A központi hatalmakat e telepen kívül még a schaffhauseni vízi erőművek által feldolgozott jád-völgyi bauxit aluminiuma is segítette az egyre erősödő szükségletei fedezésében.

A világháború rohamosan emelkedő aluminium-szükségletének hatásaként az aluminiumérc kutatása mind nagyobb méreteket öltött. Ezek során láttak napvilágot a balkáni (görögországi, dalmáciai, illetve jugoszláviai), egyes amerikai és indiai telepek. Újabb hazai telepek mielőbbi felkutatására és kiaknázására annál is inkább szükség volt, mert a trianoni békeparancs határozata bihari telepeinket Romániának juttatta. Így terelődött a szakkörök figyelme szén utáni kutatás

közben a Magyar Középhegység dunántúli részére, nevezetesen a Bakony és a Vértes előre nem is sejtett óriási bauxittelepeire. Ezzel a hazai előfordulással Magyarország, leverve az eddigi ismert legnagyobb európai (franciaországi) telep nyersanyagkészletét is (60 millió tonna), egyike lett a világ legnagyobb bauxit-lelőhelyeinek. Az előzetes vizsgálatok alkalmával kiderült, hogy az érc kereken 63%-os Al_2O_3-tartalmával és csekély (2·7—3·9 %) SiO_2-tartalmával kiválóan alkalmas a feldolgozásra. Nagyobb arányú fejtése 1926-ban indult meg Gánton (Vértes hegység) a Meleges-medencében külfejtéssel, egy évvel később pedig a jóval nagyobb mennyiséget magában rejtő Hosszúharaszt-medencében, ahol csak a fedőréteg eltávolítása után foghattak az érc fejtéséhez. Sajnos, a gánti telepek nemcsak az imént jelzett kiváló bauxitot (az u. n. tarka- vagy aluminium-bauxitot) tartalmazzák, hanem emellett még a fehér- vagy vasszegény bauxit néven ismert fajtát is. Ebben kb. 80 %-os a timföld (Al_2O_3), a kovasav (SiO_2) 0·8 %, míg a vasoxid (Fe_2O_3) mintegy 7 % körül mozog. Harmadik fajtája a világos vörös bauxit. Gyengébb érc: timföld kb. 53 %, a kovasav kb. 6 %. A fokozódó háborús szükségletek nyomására aluminiumra feldolgozható. A leggyengébb érc itt a sötétvörös bauxit és a borsóköves bauxit. A timföldtartalom mindkettőben már 50 % alá száll, kovasavtartalma magasabb az eddigieknél. Jelentős vastartalom (Fe_2O_3) van a borsóköves bauxitban, melynek gazdaságos kitermelésére már megindultak a hazai kutatások (Pét). A gánti bauxitok a hazai termelésnek mintegy 85 %-át teszik ki. A telep megnyitásától napjainkig a kitermelt menniység 4 millió tonna (400.000 vagon) körül van. Már 1938-ban egyedül ez a telep a világtermelésnek egyötödét szolgáltatta. A fel nem tárt, eddig ismert mennyiséget 6 millió tonnára becsülik.

A Bakonyban is nagytömegű bauxit-előfordulások vannak Halimba, Padrag, Szőc és Taljándörögd környékén. Csabrendek és Zalahaláp határában, valamint Eplény, Pusztadörögd, Alsópere-puszta, Bakonynána mellett is feltártak már, részben még tüzetesebb vizsgálatra váró bauxit-telepeket. Az utóbbi években kitűnő bauxitja révén mindjobban előtérbe nyomul a nyírádi és Délbaranyában a nagyharsányi telep. Kisebb jelentőségűek a Gerecse, a Dunazúg-hegység, végül a Bükk-hegység bauxit-lelőhelyei. Hazánk jelenlegi bauxitvagyonát 150 millió tonnára, a világ bauxitmennyiségét pedig 5—600 millió tonnára becsülik.

Bauxittermelésünkre és az érc különféle fajtáinak egymástól eltérő feldolgozási lehetőségeire erősen serkentőleg hatott a jelenlegi világháború kitörése következtében hirtelen előálló s nagymértékben felszökött szükségletek kielégítésére való törekvés.

A mind szélesebb területeket behálózó bauxit-kutatás maga után vonta az érc keletkezésének, illetve származásának tisztázását is.

A föld felszínén lévő kőzetek hosszabb-rövidebb idő alatt pusztulási (mállási) folyamaton mennek át. Ez lehet fizikai (a kőzet anyagában nem változik) vagy kémiai (a kőzet összetétele is más lesz). Az utóbbi esetben létrejött bomlásértékek vagy szilárdak vagy vízben oldódnak. Megállapítást nyert, hogy a mérsékelt és forró égövben

végbement kémiai mállások az éghajlat különbözősége folytán, ugyanannál a kiinduló anyagnál is eltérőek. Így pl. a mérsékelt égöv nedves éghajlata alatt a földpátok mállása merőben különbözik a forró égövi mállástól, mert míg az előbbi alatt vázlatosan a

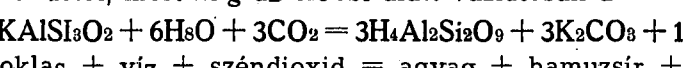

$$6KAlSi_3O_2 + 6H_8O + 3CO_2 = 3H_4Al_2Si_2O_9 + 3K_2CO_3 + 12SiO_2$$

ortoklas + víz + széndioxid = agyag + hamuzsír + kova

egyenlet alapján bomlik el, addig a trópusi éghajlat alatt bomlás (mállás) tovább folytatódik. A szilikátok kovasav-mentesek lesznek, vagyis tulajdonképpen az aluminiumhidroszilikátokból aluminiumhidroxid, $Al(OH)_3$, illetve $AlO(OH)$ lesz. A mérsékelt égövi mállásnál a vastartalmú vegyületek a jelenlévő redukáló-anyagok hatására vízben kevésbbé oldható ferrisókká alakulnak át, melyek végül is vízben oldhatatlan ferrioxidokká, illetve ferrihidroxidokká lesznek ($Fe_2O_3 . x . H_2O$), a lecsapódott vas pedig a mállási termékeket többé-kevésbbé vörösre színezi. Ha az eredeti kőzet dús vastartalmú volt, akkor a mállási termék már vasérc lehet (Mayari-érc Cuba szigetén). Így jön létre a laterit és a bauxit ($Al_2O_3 . x . H_2O$, ahol az x értéke 1—3 között van).

Eleinte minden trópusi vörösagyagot laterit névvel jelöiltek meg. Ma már szűkebb értelemben használatos; összetétele nem állandó: uralkodó alkatrészei az aluminium- és vashidroxid. Ezeknek egymáshoz való aránya is változó. Egyéb alkatrészek még a mállás folytán nehezen mozgó titándioxid, mangánoxid és a kova. Nagyobb aluminium-tartalom mellett a kőzet színe világos (sárgás vagy fehéres) lesz. Ez a bauxit. Lateritesedés a vasban gazdag kőzeteknél áll be. E mállási folyamat végbemehet grániton, szieniten, dioriton, bazalton stb. Igen valószínű, hogy e változás csak a levegő, illetve a talajvíz együttes hatása mellett a kova egyidejű kilúgoztatásával történik a fentiek szerint. Hazai bauxit-telepeink is abban az időben keletkeztek, amikor itt trópusi éghajlat uralkodott.

Az érc feldolgozása, a feldolgozott anyag felhasználása is — változó összetételének megfelelően — különböző. Megmunkálásra az a bauxit a legalkalmasabb, amelyik kovasavban szegény. Elsősorban a hazai viszonyokat tartva szem előtt, erre a célra kiválóan alkalmas a tarka vagy aluminium bauxit. Feldolgozásának nagyvonalú menete a következő:

A bauxitból, miután azt lúgos feltárásnak (nátriumaluminát), majd kilúgozásnak vetették alá, az oldatokból való leválasztás után kapott aluminiumhidroxidból ($Al(OH)_3$)izzítás útján timföldet (Al_2O_3) állítanak elő. Eddig az eljárás még nem okoz sem nagy költséget, sem nagy nehézséget. A fém előállításának most következő része, sajnos, már — legalább is hazánkban — költséges és nehezen kifizetődő; az elektrolizálás. A tiszta aluminiumoxid olvadáspontja meghaladja a 2000 C^0-ot. Ezért olvadáspontjának csökkentése végett kriolittal (Na_3AlF_6) keverik és retorta szénnel, illetőleg koksszal (elektródmasszával) bélelt vaskádban, mely egyúttal a katód is, a kádba nyúló szén-anód segítségével 1000 C^0 alatti hőmérsékleten elektrolizálják. Igen fontos, hogy az elektródok feltétlenül tiszták legyenek. Az áram

hatására a megolvadt kriolitban (elektrolitban) lévő aluminiumoxid is vezetővé válik, majd Al-ra és O_2-ra bomlik fel, mely utóbbi gázalakban távozik, illetve az anóddal szénoxidot alkot. Mivel az áram csak a fürdő timföld-tartalmát bontja, míg a kriolit mennyisége változatlan marad, ezért az elektrolizis alatt a timföldet állandóan pótolni kell. A fenék-katódon kivált tiszta aluminiumot időnként lecsapolják. A különböző időben lecsapolt fémet egyesítve átömlesztés (raffinálás) után nemzetközileg szabályozott öntési és hengerlési tömbök (tuskók) alakjában adják át a fémfeldolgozó üzemeknek (gyáraknak). Az ötvözetlen aluminiumból lemezeket, rudakat és drótokat készítenek. Az ötvözetlen aluminium mintegy 99·5 %-os tisztaságú, de további finomítással 99·99 %-os aluminiumot is sikerült előállítani. Ez a tisztaságú fém rendkívül nagy lágysága következtében különleges felhasználásra alkalmas. A tiszta (ötvözetlen) fém kiválóan kovácsolható ugyan, kovácsolásra mégis inkább ötvözetei kerülnek.

Az elektrolizis energia-szükséglete nagy; egy kg aluminium előállításához 20—25 KW-óra szükséges, áramerőssége 80A/dm², feszültség 6—8 V.

Az imént vázolt eljárással dolgozzák fel az aluminium-bauxitot. A kapott fém további megmunkálása során a különböző aluminiumtárgyaknak, kezdve a konyhai edényektől, katonai- és turistafelszerelésektől (doboz, kulacs, pohár) az elektromos vezetéken át a repülő- és közlekedésiparig oly változatos sora állítható elő, hogy e helyen hosszú volna felsorolni őket. Talán nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy az aluminium-edények tisztítása körül a háztartások nem mindig járnak el helyesen, mert a használt konyhai edényeket meleg szappanos tisztítás helyett szódával vagy kőporral dörzsölik s ezzel a felületen képződő, s az edény felületét a további korróziótól megvédő vékony oxidréteget távolítják el. A háborúokozta kényszerítő körülményekkel járó nagy igények kielégítése, illetve a nagyobb követelmények szülte nehézségek csökkentése érdekében a szakkörök teljes erővel igyekeztek a gyengébb minőségű bauxitokat is az aluminiumtermelés szolgálatába állítani, annál is inkább, mert óriási mennyiség (több millió tonna) áll rendelkezésre belőlük. Ezirányú kísérletek eredményeképpen pl. a másodrendű világos vörös bauxit aluminiumra feldolgozható.

A bauxitnak aluminiumra történő feldolgozása, éppen a nagy és drága villamosenergia szükséglete miatt — fájdalom — csak kis részben történik hazánkban; legnagyobb része Németországba kerül, ahonnan már csupán a tiszta aluminium-tömböket kapjuk vissza. Hazánkban jelenleg két helyen foglalkoznak aluminium-előállítással: Csepelen és Tatabányán, ahová a magyaróvári timföldgyárból kerül a feldolgozandó anyag. Újabban épülőfélben van az ajkai timföld- és aluminiumfeldolgozó gyár is. Ez évi termelési kapacitásával nagyban hozzájárul majd ahhoz, hogy — a másik két gyárral együtt — fedezze a belföldi szükségleteket.

A gyengébb minőségű változatok is jól hasznosíthatók. A fehér bauxitból samott-tégla és csiszolóanyagot, a világos vörös színű bauxit-

ból bauxit- (citodur) cementet, a sötétvörös színű bauxitból sav- és rozsdaálló festéket készítenek.

Bár az aluminium forrasztható, hegeszthető, fúrásra, esztergályozásra, valamint forgácsoló megmunkálásra felhasználható, sokoldalú használhatósága és alkalmazhatósága az említett értékes tulajdonságainak erőteljessebb érvényesülése révén csak akkor domborodik ki igazán, ha más fémekkel ötvözzük. Ötvözetei adják meg mai jelentőségének magvát, ezek kapcsán lett versenytársa a vasnak, illetve az acélnak s ezeknek köszönheti azt a helyet, melyet ma — a gépimádó korszakban — elfoglal.

Az ötvözetek olyan látszólag egynemű összetett testek, melyek különböző fémekből vagy fémekből és nemfémes elemekből (Mg, C, Si) állanak. Az aluminium ötvözésével egyes mechanikai fontosságú hátrányos tulajdonságát (lágyság) sikerült kiküszöbölni és más előnyös tulajdonságait (szilárdság) — főleg hőkezeléssel — meghatványozni. Ez ötvözetek két nagy csoportra oszthatók, nevezetesen az öntésre alkalmas hőkezelhető ötvözetek (szilumin: kb. 12 % Si-tartalom) és az alakítható ötvözetek csoportjára. Az utóbbi csoportba tartoznak egyrészről a nagyszilárdságú (Al-Cu, Al-Cu-Mg, Al-Cu-Ni-ből álló) konstrukciós feladatok megoldására alkalmas, melegen alakítható ötvözetek (a magyar gyártmányú fredál, duraluminium: 93—95 % Al, 4—5 % Cu, 0·5 % Mn; skleron, konstruktal II.), tekintet nélkül az elektromos vezetőképességükre, másrészről azok nagyszilárdságú, melegen alakítható ötvözetek, melyeket nagy elektromos vezetőképességük miatt leginkább távvezetékek építésére használnak fel (lautal, aludur, aeron, konststruktal III.).

Mint már jelen tanulmányunk elején említettük, az utóbb évtizedekben a motoroknál, illetve az ezekkel kapcsolatos közlekedési eszközöknél (gépkocsinál, de különösen a repülőgépnél) a törekvések oroszlánrésze oda irányult, hogy a holtsúly lehetőség szerint való csökentésével a sebességet növeljük anélkül, hogy az üzembiztonság csorbíttatnék. Így jutottak el az ötvözetek beható vizsgálatai és az ezekből leszűrt tapasztalatok alapján előállított olyan újabb összetételű ötvözetekhez, melyek nagyfokú és az ötvözetlen aluminumét közel ötszörösen felülmúló szilárdságukkal párosult könnyű fajsúlyuk révén az érintett iparokat a szó szoros értelmében forradalmasították. E nagyjelentőségű ötvözetek közül megemlítjük a duralumiumot, melynek fajsúlya (2·96) alig haladja meg az aluminiumét (2·7); még ennél is könnyebb a magnalium (2·5), amely 90 % aluminium és 10 % magnézium ötvözete. A lynit (92 % aluminium, 7 % réz, 1 % egyéb fém) igen alkalmas arra, hogy belőle repülőgépmotorok, míg az elektron ötvözet (90 % magnézium, néhány % aluminium, réz, cink) pedig arra, hogy belőle repülőgépek felszerelési tárgyai készülienek. Megemlítjük még az aluminium-bronzot is, amely átlagosan 10 % alumínium-tartalmával, szép aranyfényével, könnyű olvadékonyságával és nagyobb kémiai passzivitásával a többi bronz-félének erős versenytársa.

Mint látjuk, az aluminium nemcsak ötvözetlen állapotban nagyfontosságú fém, hanem hatványozottan az sokféle ötvözete révén.

Az aluminium használhatósága azonban nem merül ki az alumium és ötvözeteinek széleskörű alkalmazási lehetőségein. Gondoljunk csak a vékony aluminium-fólia, a különböző aluminium-edények, villamos huzalok (és kábelek), motor- és gépalkatrészek után újabbkori építőanyagaink közül az egyik legjobban bevált anyagra, a bauxit-cementre, gondoljunk a Goldschmidt-féle keverékre, samott-téglára, a különböző sajtolt vagy kovácsolt evőeszközökre, nem is szólva — hogy egyebet ne is említsünk — a papirosgyártásnál a papiros enyvezésére szolgáló és a bőrgyártásnál a bőr timsós (fehér) cserzésére szolgáló aluminiumszulfátról (melyet ugyan túlnyomórészben a textilipar használ fel), a textiliparban az alizarin törökvörös nevű aluminium-lakk előállítására szolgáló aluminiumhidroxidról, vagy az aluminiumacetátról, melyet a sebészetben sebek tisztítására, illetve gyulladásos helyek borogatására használnak (Burow-oldat), vagy ugyancsak az aluminiumhidroxidról, melyet külsőleg hintőporok alkatrészeiként, belsőleg kollodiális sajátságai következtében gyomor- és bélvérzések csökkentésére használnak.

Azt hiszem, nyugodtan megállhatunk, mert talán a most elmondottak után még jobban kitűnik, mit jelent az aluminium és mit jelentenek vegyületei ma az emberi haladásban. De talán az is kitűnik belőle, mit jelent n e k ü n k, magyaroknak az aluminium. Mit jelent nekünk akkor, amikor abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a föld aluminiumkészletének jelentős részét a magunkénak mondhatjuk. S mit jelentene akkor nekünk, ha ennek az óriási nemzeti vagyonnak — mint nyersanyagnak — feldolgozása is itthon történnék meg, ha nem kellene a saját nyersanyagunkat feldolgozva drága pénzen a külföldtől visszavásárolnunk. Mennyi pénz maradna itthon, mennyi friss vért vihetnénk ezzel gazdasági életünk vérkeringésébe.

Tudom, a trianoni Magyarország sem fizikailag, sem gazdaságilag nem volt abban a helyzetben, hogy itthon olcsó és nagy munkateljesítményű villamosáramot állítson elő és hogy a még akkor Csepelen felállított egyetlen aluminium-kohónk is szép eredménye volt a magyar élniakarásnak. De a megnagyobbodott Magyarországnak már, hála Istennek, megvannak azok a fizikai erőforrásai, melyek segítségével az aluminium-érc feldolgozása teljes egészében megtörténhet itthon is. Itt gondolok a kárpátaljai vízierőműtelepekre. Előmunkálatai a háború miatt csökkentett mértékben ugyan, de folyamatban vannak. Hogy ez majd mit jelent gazdasági életünk szempontjából, arról felesleges szólanunk. Eredményei maguk fognak beszélni arról, hogy e téren is beállott önellátásunk mennyire hozzájárul majd gazdasági súlyunk megnövekedéséhez, hogy nemcsak nemzetgazdaságilag vezet majd helyzetünk megerősítéséhez, hanem politikai téren is olyan tőkét kovácsolhatunk belőle magunknak, melynek kihatását a mai bonyolult és nehéz háborús világban előre nem is sejthetjük.

Ha végül mindezekhez hozzávesszük még azt, hogy a kárpátaljai vízierőművek és a nyomukban létesült negyedik és legnagyobb aluminium-feldolgozó gyárunk mit jelent majd hazánk iparosodásában és mit óriási szociális vonatkozásaiban, micsoda újabb munkaalkalmakat teremt és ez mit jelent munkásrétegeink anyagi színvonalának és

evvel kapcsolatban egészségi színvonalának emelésében, és mit az ilyen előnyös körülmények között várható minőségi szaporodásban, akkor bátran mondhatjuk, hogy a létesítendő új vízierőműtelep kapcsán fejlődés előtt álló aluminium-iparunkkal nemcsak nemzetgazdasági és politikai, hanem egészséges népesedéspolitikai célokat is szolgálunk.

Inámi BOLGÁR FERENC

AZ ELSŐ HÓVIRÁG

Lélekzetfojtó még a köd,
s kopárak mind a téli fák.
Sáros föld-méhből mégis, mégis
kihajt a hóvirág...

Szívemben is még tél havaz,
s ködös-borongós a világ,
fázom... S temetve régen bennem
minden tavasz-virág.

Most, hogy a kéklő ég nevet,
fölfigyel bennem is a csend,
s titkok zúgását hallom újra
nagy-mélyen idebenn.

Talán elrikkantja magát
bennem is a tavaszmadár, —
s megújult dallal fújnak újra
tavaszi harsonák...

Szél szánt a vetések fején,
virágba borul a világ;
szívem telét majd lekaparja
a tavasz, s áldón hull rám karja:
kihajt a hóvirág!

ÁGOSTON JÚLIÁN

A PREMONTREI KÓDEXIRODALOM

A PREMONTREI KÓDEXIRODALOM JELLEGÉT azok a tényezők határozzák meg, amelyek a Rend eredetéből származnak, hivatásában gyökereznek és különleges rendeltetéséből fakadnak. Irodalmi arculatának megrajzolásában nem mellőzhetjük a magyar-francia premontrei kapcsolatok kérdését, amely az eredet nyugati patináját csillogtatja meg, liturgikus hivatását és kanonokrendi szervezetéhez legszorosabban odasímuló magyarországi latin nyelvű emlékeit. Az Egyház egyetemességében minden Rend sajátos céljával foglal helyet, a tarka változatosság a lüktető egyéniségek arculatát éles konturban világítja meg.

A Premontrei Kanonokrend hivatását egy régi mondás öt vezérlő gondolatban kristályosította ki: Isten dícsérete, Oltáriszentség tisztelete, Mária-kultusz, lelkek gondozása és a bűnbánat szelleme.[1]

A Rend az istentisztelet fényének emelését tekintette elsőrendű kötelességének s már alapításának első éveiben leggondosabban megszabja a szertartások menetét, ezért maradt ránk a XII—XIII. századból, a lelkesedés józan körültekintésében fogamzott Ordinariumok szép száma; a XII. század nagy premontrei tudósa, Adamus Scottus, ki Szent István jóságáról *benigne, benignius, benignissime* szavakkal emlékezik meg, az imát tartotta a legcsillogóbb *opus Dei*-nek, és a zsolozsma mondása körül feltörő hibákat aggodalmas szívvel irtogatta.[2]

A hazai premontreiek magyar- és latinnyelvű kódexeit is ez a szellem árnyékozza be, a liturgikus gondolat kánonjának kidomborítása, az érthetőségre törekvés, hogy necsak szájjal, de szívvel is zengjen a zsolozsma, amely a lelket a leggyorsabban emeli Istenhez.

A premontrei kódexirodalom fejtegetésében nem térek ki az ú. n. vitatott premontrei nyelvemlékekre, a Bécsi- és Müncheni-kódexre, amely bibliafordítás-részleteket tartalmaz és egyesek szerint huszita, mások szerint premontrei jelleget árul el. Szólni fogok a XV. századi Apor-kódex premontrei sajátságairól és a minden ízében premontrei, XVI. században írt Lányi- és Pozsonyi-kódex tartalmáról.

A magyarnyelvű kódexirodalmat azonban szervesen kiegészítik a latin kéziratok, amelyek a magyar kódexeknek forrásul, útmutatóul, inspiráló mintául szolgáltak. Ezek a kéziratok többnyire a ma is meg-

---

[1] Laus Dei in choro
Cultus eucharisticus
Cultus Marialis
Zelus animarum
Spiritus iugis paenitentiae.

[2] Fr. petit: Ad viros religiosos. Quatorze sermons d' Adam Scot. Tongerloo 1934, p. 91.

lévő monostorok Scriptoriumában születtek, így rövid pillantást kell vetnünk e latinnyelvű kéziratok premontrei tűzhelyére is.

A Premontrei Kanonokrend a középkori magyar kódexirodalom fellendülésében helyet talált, monostorai irodalmi tűzhelyi jogok követelése nélkül fordítók, másolók, illuminatorok otthona lett. A nagy rendekkel szívélyes és tisztelő kapcsolatban néha irodalmi csereviszonyban áll, amelyet liturgikus kéziratait szerkezete csak elmélyít. Szent Benedek és Domonkosnak nemcsak ünnepét, hanem translatioját is megülik. Szent Ferenc rendjének kisebb szentjei pedig a XV. század közepén bodrogközi monostorában kedvenc ünnepek közé tartozik.

A Rend neve a középkori magyar szóhasználat szerint Prépostok rendje, tagjai *prépost szerzetinek frateri, prepostok zerzetének harmad szerzetbeli Soror,* így hívja őket a Nyulaksziget klastrának népe, így ír róluk Ráskai Lea.[3]

Prépostok rendje, Kananak szerzet elnevezés a kiváltságlevelekben gyakran emlegetett *Ordo Fratrum et Prelatorum Premonstratensium* szóhasználatra mehet vissza. A Testvérek és Prépost közösségében benne van a francia alapítás demokratikus gondolata, ugyanaz a szellem, amely a tanulókat és mestereket az *Universitas magistrorum et discipulorum* arisztokratikus egyetemességében hozta egyenrangúan egymás mellé.

A MAGYAR-FRANCIA PREMONTREI KAPCSOLATOK a középkor folyamán élénkek és szinte megszakítatlanok voltak. Prémontré kirepítő fészke, Szent Norbert alapította első monostor szívesen fogadja a magyar zarándokokat, lelki közösséget tart a magyar prépostságokkal, elhunyt tagjai nevét a XII. században már obituariumába írja. Hét váradhegyfoki apát kormányzatáról értesülünk, akiknek neve eddig ismeretlen volt, egyedül a Prémontré-i Obituarium őrizte meg számunkra régies hangzású nevüket. *Tobiás, Bata, Jónás, Warinus, András, Drogon, Péter* hét apát, kik mind lelki közösségben voltak a Soissons melletti kies apátsággal. Az első apátok francia kapcsolata bizonyságot tesz a váradhegyfoki prépostság régi alapításáról, s valószínűvé teszi azt a felfogást, hogy ez volt a legelső magyar premontrei monostor hazánkban.[4] II. István alapíthatta Sanctus Stephanus Protomartyr tiszteletére 1131 körül. Prémontréből vette eredetét ez a királyi alapítás, *Promontorium Varadiense* tesz szert a legnagyobb méltóságra, tizenhárom más prépostság atyaapátja lesz, öregség tisztjével szívében, francia szokással imakönyveiben.[5]

---

[3] Margit legenda. 102, 111. Ny. E. T. VIII. 35; 39.

[4] R. Waefelghem: L'obituaire de l'abbaye de Prémontré. XIIe s. Louvain, 1913

[5] Oszvald A.: A magyarországi középkori premontrei prépostságok. Bpest, 1939. 33—36. — „Váradegyfok a XVIII. században a lukai premontrei osztrák prépostság birtokába kerül. Kedves rokokó-barokk stílben ők építik a mai Félix-fürdő mellett lévő váradszentmártoni kastélyt. Prépostját az 1715. országgyűlés 75. cikkelyével a magyar főrendek közé vette be. A jászói, leleszi, váradhegyfoki prépostságok egyesítése után a jászóvári prépost e címen lett a főrendiház tagja".

Prémontréval szívesen érintkeztek apáteink, a rendi szabályok értelmében az egyetemes káptalanon meg kellett jelenniök. Erről az általános érvényű rendeletről a leleszi monostor breviáriumai is tudnak.[6] *II. Pál,* jászói prépost *Jean de Saint Quentin* rendfőnöksége alatt az 1342-ben Prémontrében tartott nagykáptalanon vesz részt. Francia apátok is eljönnek hozzánk. Jeanne d'Arc kedves monostorából Joyenvalból látogat el 1440 előtt *Jean V. Toppet,* hogy a magyarországi rendi szellemet a nyugatiéra emelje. A reform gondolatával tarsolyában jött ide a párisi Rue Hautefeille-i kollegium hajdani lakója, már ekkor megindult tehát az a folyamat, amely Fegyverneki Ferenc sági prépost idejében újabb erőre kap a XVI. század elején.

Lapsorum strictor multorum fit reparator — mondja Jean Toppetről[7] a párisi kollegium epitaphiuma, ugyanez a szellem hevítette Fegyverneki Ferencet, aki 1510-ben a franciaországi egyetemes káptalanok határozatait hozta haza.

Mi volt a franciaországi egyetemes káptalanok fő gondja? A szerkönyvek egyformasága, a ritus tisztaságának érintetlen megőrzése. A leleszi breviárium hűen visszaadja ennek a töretlen szellemnek megnyilvánulását, midőn a rendi kiváltságlevélben a pápa szavait idézi: A szerkönyveket az egész rendben egyöntetűen kell megírni.[8] Fegyverneki Ferenc, a *Jean de l'Ecluse* generalis alatt keletkezett egyetemes reformnak végrehajtója. Láthatta kint az 1490-ben nyomtatásban megjelent Ordinariumot, 1488, 1490, 1500-as és az 1505—1507-ben megjelent rendi breviáriumokat, amelyek már a kialakult liturgikus egységnek voltak mintapéldányai. Francia hatásra igyekszik a Lányi-kódex, magyarnyelvű premontrei nyelvemlék, elkérülni bizonyos *szégyenséget,* hogy a zsolozsmát egyvégben mondják, ne pedig felemás módon.[9] A himnuszok esetében is inti olvasóit, van olyan himnusz, amelyre illik bizonyos dallam, *ezt vedd jó eszedbe, hogy minden szentnek himnusát azon notán kell mondani mint a Solis Ortus-t vala mely hozzá illik, ezen tedik megismered amelynek a vége Deo patri vagyon hozzá illik, de a Szent Istánéra és Sanctorum meritis-re non convenit, azaz nem illik.*[10] Épúgy érezték a somlyóvásárhelyi premontrei apácák — mert amint látni fogjuk, az ő számukra készült a Lányi-kódex — a dallam és szavak csatáját, mint XII. századi szellemi őseik, Abélard kedvelt apácái, a Paraclet-i magány lakói, Héloise társnői. „A szavak lázadoznak az ének mértékére," írja Héloise levelében, „enélkül pedig nincs himnusz, mert a himnusz meghatározása: az

---

[6] Omnes abbates Ordinis vestri singulis annis ad Generale Capitulum Premonstratense postposita omni occasione conveniant. Bpest. Egyetemi Ktár: Cod. Lat. 74. fo. 9verso.

[7] Jean Toppet-ről: Versailles: Archives. Seine et Oise. Série H. 1. b. no. 3. — Decimus septimus Gaudii vallis abbas. D. Joannes Toppetus hujus nominis 5us. — Joyenval: Gallia Christiana vetus 456—61: nov. 1333—39.

[8] Libri qui ad divinum officium pertinent ab omnibus ejusdem Ordinis uniformiter teneantur. Bp. E. Kt. Cod. Lat. 74. 9verso.

[9] Lányi kódex: 242—243. Ny. E. T. VII. 362.

[10] Lányi kódex: 47. Ny. E. T. 325. l.

Istenségnek énekbe szőtt dicsérete."[11] Ennek az ingadozásnak akar véget vetni a francia reformban gyökerező vállalkozás, a nyugati gondolat lecsapódása, a Lányi-kódex, amidőn határozottan megnevezi a hazai szokás gyökerét az asztali áldás imájáról szólva: *Kezdetik Benedictio mense az az asztal, az mi szerzetünknek igaz módja szerint, az mint franciában tartják.*

A tüzet később is ápolták. 1516-os, 1522-es és valószínűleg az 1528-as káptalanon is képviselteti magát az ország *Valentinus de Cremnicia* premontrei általános procurator útján.

A MAGYARNYELVŰ IRODALOM TEHÁT REFORMMOZGALOM keretébe illeszkedik be, egy régebbi és újabb hullámba, amelynek eredménye a liturgikus ténykedésre irányuló figyelem erősbödése lett. Van ebben francia humanista hatás is, hisz *Clichtoveus,* Gosztonyi püspök barátja, amint *Eckhardt Sándor* megállapította,[12] himnuszmagyarázatokkal, Elucidatorium-mal akarta az úrrá kerekedő verbalizmust a szív melegségével megpuhítani. Fegyverneki Ferenc francia szellemből merítette az újjászervezés gondolatát, de a megújhodást nem száraz regulákban, hanem a szív és a magyar érzés ölelkezéséből fakadt liturgikus életben virágoztatta ki.[13]

A REND LEGELSŐ STATUTUMAI tekintélyes helyet biztosítottak a könyvtárosnak s a könyvek kezelésének módját részletes utasításokban szabták meg.[14] Ezért nem egy díszesen kiállított kódex-szel találkozunk, amelyek premontrei Scriptoriumokból erednek. A budapesti Egyetemi Könyvtár *Cod. Lat. 36.* számú kódexe a XIV. századvégi miniatűriskola kiemelkedő termékei közé tartozik. Breviárium jellegű kézirat, amelyet tekintélyes, gazdag, igen előkelő összeköttetésekkel rendelkező premontrei prépostság használt.

A breviáriumban különösen figyelemreméltók az *áldások,* amelyek különböző népszokásokra derítenek fényt. Ez is mutatja, hogy az etnografusok mennyi segédforrást találhatnak a liturgikus kéziratokban. Szent István Protomartyr és Szent János ünnepe között találjuk *Benedictio avene*-t (Fo. 59verso), azután a virgácsszentelést, *Benedictio virgarum,* amely Aprószentek napján szokásos virgácsolás ünnepével kapcsolatos. Mindez még nagyobb jelentőségű lesz, ha figyelembe vesszük, hogy a kézirat felvidéki eredetű, így tehát ezek a szokások épen Kassa vidékén voltak elterjedve. Az ország bizonyos részén ma is szokásos Aprószentek napján a virgácsolás, kis gyerekek járják be a falut és *Jó legyen, friss legyen, keléses ne legyen* szavakkal egyetkettőt ütnek a háza-népén.

---

[11] Guizot: Lettres d' Abailard et Héloise, Paris, 1853. p. 252.

[12] Eckhardt S.: Magyar humanisták Párisban. Bp. 1929. Minerva ktár, XIX.

[13] E. Valvekens: Le chapitre général de Prémontré et les nouveaux Statuts de 1505. Analecta Praem. 1938/XIV./53—94. U. a.: Textes relatifs à la réforme des Statuts prémontrés en 1505. Analect. Praem. 1939 (XV./25—41).

[14] Az Innsbruck-i 1245-ös Statua Antiqua-t használtam. Ebben De Armario Cap. VII.

Jön azután a vetés megáldása,[15] különböző füveké, a kert megszentelése, mind oly monostor életéből, ahol eredményes gazdasági fellendülés lehetett. Ez a monostor, ahogy a fogadalomtétel szövegéből kitűnik, oly egyház volt, amelyet Szűz Mária és Szent János tiszteletére szenteltek.[16]

A jelenleg ismert premontrei prépostságok közül háromról tudjuk csak, hogy Keresztelő Szent János volt a patrónusa, a régi alapítású jászói, a jánoshidai és az 1255 körül alapított zsámbéki premontrei prépostságnak, amelynek gyönyörű templomán francia mesterek csiszolták tudásukat. E három közül fontosságban, befolyásban, birtokait tekintve, kétségtelenül Jászó volt a súlyosabb, a tekintélyesebb.

A kódexnek az olasz és ausztriai miniatűr-festészet hatása alatt keletkezett, főkép növényi elemekből képzett[17] ornamentikája felsőmagyarországi hatásra mutat, így a XIV. századi latin breviárium lokalizációjakor Jászóra[18] kell gondolnunk. Ez a breviárium különben is igen ritka műfajt mutat, ú. n. *breviarium pontificale*, prépost, főpap számára készített breviárium, amelyben a prépost által végzendő szertartások leírása is benne van.

A jászói prépost már korán viselte a főpapi jelvényeket. Lőrincz jászói prépost 1286-os pecsétje szerint ekkor már *prepositus infulatus* volt.[19]

Tekintetbe véve, hogy a kódexet a XIV. század utolsó harmadában írták, amidőn Jászón III. János prépostot (1383—1402) találjuk, ki

---

[15] Fo. 74. Benediccio segetum... Benediccio diversarum herbarum. Benediccio in orto.

[16] Fo. 95. Trado meipsum eccle. sancte dei genitr. Marie et beati Johannis baptiste.

[17] Berkovits I.: A budapesti Egyetemi Könyvtár festett kéziratainak egy csoportja. Bpest, 1932. 4—6. l.

[18] A Kassától 32 kilométerre fekvő jászói premontrei prépostságról az első említés 1189-ben történik, amidőn az újonnan alapított jánoshidai prépostságot, konventje kebeléből népesíti be. A tatárjárás előtt IV. Béla kormányzását megelőzőleg központi birtokai Jászó, Debrőd, Olcsván (Jászómindszent) és Rudnok falvak, amelyeknek határai Szepes megyébe nyúlnak be. Kálmán herceg, a kassai dóm patronusának, Szent Erzsébetnek testvére (szobra a gödöllői rendház előtt), hét falut adományozott a rendnek. Hat Abauj vármegye területére esik: Perecse, Nyésta, Pocsim, Monajkendi, Pocsaj és Gecse; a hetedik pedig Saulfölde Gömörben. — A tatárjárás pusztító dühe őket sem kímélte, mindenük elpusztult in ardentis fornacis furore. — 1255-ben IV. Béla a közeli Torna várában jár, mire Albert prépost (1237—1257) vezetésével a konvent a király elé vonul, és kéri birtokai megerősítését, amit meg is kap. Ebből a ma „újraalapitási oklevél"-nek nevezett kiváltságlevélből értesülünk a konvent hiteleshelyi működéséről, és így a jászói prépostság már a XIII. század elején a középkori joglét irányító tényezői között szerepelt. — V. ö. Jászóvári titk. lev. tár. Pyxis. no. 1. Tóth Szabó Pál: A jászói konvent mint hiteleshely a középkorban, (két pecsétrajzzal) Turul, 1903. 111. l. A konvent tagjai hivatalos kiküldetésben bejárták Abauj, Torna, Sáros, Zemplén, Gömör, Borsod, Hont vármegyét, sőt Szabolcsban is megfordulnak.

[19] Turul, 1903. 118. l.

erélyesen küzd a rend birtokai érdekében, feltehetjük, hogy ő alatta volt szükség azokra a királyi és királynői, hercegi és prímási fogadást kísérő imákra és szertartásokra, amelyeket a jászói latin kódex tartalmaz.[20] A jászói prépostság egyenesen az esztergomi érseknek volt alárendelve, ezt még II. Vigand prépost eszközölte ki, így érthető, miért volt külön ima, nem a püspök, hanem az érsek fogadására.

A kettős titulusra nem találunk példát hazai monostoraink között, egyedül a Pray-kódex első tulajdonosa, a Boldva menti *Monasterium johannis baptiste comburitur juxta bulduam situm* monostor dicsekedik ezzel. E kettős tisztelet azonban sajátosan premontrei színezetű volt, legalább is külföldön. Hisz Szent Norbert Prémontré-t Szűz Mária és Keresztelő Szent János tiszteletére szentelte. Itt tehát elsőrangú rokonságot találunk a francia szokás és a magyar használat között.

E kettős titulust találjuk az Észak-Brabantban alapított Berne-i apátságban, a kappenbergi udvari kápolnában.[21] Talán valamelyik nyugati szerkönyvből másolták és hagyták bent a Szűz Anya nevét, mint a premontrei ájtatosság elsődleges kultusztárgyát. A magyar szentek jelenléte, északmagyarországi ornamentika, királyi vendégeket váró prépost, Szent Erzsébet külön kommemorációjával rendelkező prépostság Észak felé mutat, Szent János jászói egyháza felé.

A kódex valószínűleg az abolicióko került a leleszi kéziratokkal egyidőben az egyetemi könyvtárba.[22]

Ugyancsak az abolició alkalmával jutott a Budapesti Egyetemi Könyvtárba a leleszi premontrei prépostságból két kódex, két breviarium, az egyik a *csúti*, csőti, a másik meg kimondottan *leleszi* használ-

---

[20] Ad adventum regis: Accedat ad Xpum suum Salvator mundi dominus et protegat eum. Et donet ei coronam glorie et sedem regni eternalem.

V.) Illustret eum dominus splendore chorusco et victoriali corona. Et donet...

Gloria patri...

Ps.) Dne in virtute tua... (Sequitur preces..)

Protector noster aspice Deus. Et respice...

V.) Domine salvum fac regem... Et ex...

Hic accipiat benedictionem

Esto ei dne turris fortitudinis...

A facie inimici

V.) Dne exaudi... Dnus vobiscum...

Quesumus omnipotens Deus ut rex noster famulus tuus qui tua miseracione suscepit regni gubernacula virtutum eciam omnium incrementa percipiat quibus decenter ornatus et vicia devitare et hostes susperare et ad te qui via vita et veritas es una cum populo sibi subjecto gloriosus valeat pervenire.

Fo. 92—92verso.

[21] G. Schreiber: Die Prämonstratenser und der Kult des Hl. Johannes Evangelist. Quellengründe Mittelalterlicher Mystik. Zeitschrift für Katholische Theologie. 1941 (65. Band) 9. s.

[22] A jászóvári könyvtárról nem maradt fenn kimutatás az abolíciós iratok között. Egyedül azoknak a könyveknek ismerjük a címét, amelyeket a hatóság az egyes kanonokoknál talált.

latra készült. A breviáriumok tartalma elsősorban a liturgikus élet fejlettségéről, a pasztorációs működés élénkségéről és a hiteleshelyi tevékenységhez szükséges jogi műveltségről tesz tanúságot.

Lelesz[23] a bodrogközi Latorca partján legősibb premontrei monostorok egyike, s mint hiteleshely a leglüktetőbb munkától visszhangzott. Nem csoda tehát, ha Scriptoriumából oly szép számmal kerültek ki liturgikus kódexek, amelyeket a monostorban írtak és használtak. Gazdag Bibliotheca-jából csak elenyészően kevés kódex jutott az Egyetemi könyvtárba. A könyvek nagy részét az Országos Levéltárban őrzött abolíciós iratok tanúsága szerint 1788 június 7-én röglön a helyszínen elárverezték. Így tehát a többi, lefoglalt könyvekről semmi tudomásunk sincs. Az elárverezettek között volt kéziratban *Lombardus Sentenciái*,[24] továbbá (nyomtatott, vagy kézirat, nem tudjuk) az 58. tételben feltüntetett *Pontificale Romanum*, 312. tétel *Ordinarium Strigoniense*.

A kolostor könyveinek szép számáról tanúskodnak a Leleszi Levéltárban található fragmentumok is. A hiteleshely okleveleit, aktáit (amelyek jelenleg a Jászóvári Prépostságban vannak) a commendator korszakban, a premontreiek távollétében az ott talált kéziratokba helyezték el oly módon, hogy a kéziratfoliókat, természetesen csak a pergamenteket, felvágták és ebbe tették a számukra egyedül értéket jelentő okleveleket. Még ma is összeállíthatjuk több XII. századból származó könyv tekintélyes részét egyedül ezekből a boríték gyanánt szolgáló fragmentumokból.

Jászó és Lelesznek legfőbb gondja a hiteleshelyi munka. A hiteleshely tagjainak feladata az oklevelek megőrzése, családi birtokok körül felmerült perek elintézése, hivatalos kiküldetésben birtokviták vizsgálata volt. Jászó hiteleshelyi működésére már 1245—1251-ből van adatunk. De a hiteleshely tevékenykedése nemcsak peres eljárások elintézésében, hanem a felek által letétbe helyezett oklevelek, végrendeletek, adomány- és címereslevelek megőrzésében is nyilvánult.

---

[23] Leleszt, Boleszláv váci püspök, előkelő főuri család tagja alapította, III. Béla 1186-ban már megerősíti a monostor részére tett adományt. II. Endre, a prépostság őszinte és ragaszkodó királyi barátja mindig szívesen és szeretettel tartózkodik falai között. 1214-ben Gertrud királyné halálának gyászos híre is Leleszben éri, ekkor erősíti meg újból a monostort kiváltságaiban, egyúttal a biharmegyei Mikuspusztát is a rendre testálja azzal a kikötéssel, hogy a meggyilkolt királyné lelke üdvéért imádkozzanak. — V. ö. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Jubileumi Névtára. Történeti bevezetéssel. 1802—1902. Bpest, 1902. — C. Nátafalussy—F. Lenner: Jászó und mit ihr vereinigten Propsteien Lelesz und Promontor von Grosswardein, Würzburg u. Wien, 1882. 37.

[24] Lista Licitationis Librorum Bibliothecae Praepositurae Sacrae Crucis de Lelesz die 30 May et subsequis ejusdem ac respective Mensis Juny diebus in Conventu Lelesziensi licitando plus offerentibus venditorum. (Országos Levéltár. No. 84.) Libri quatour Sententiarum antiqui Gothici manuscripti. (85. leltári szám.) Jászóvári Prépostsági Főkönyvtárban lévő fényképmásolat.

A leleszi prépostok még távoli hadjáratokra is magukkal viszik az okleveleket.[25]

Az oklevelek kiállítása fejlett írástechnikát tételezett fel, a privilégiumok kiállítása valóságos kódexíráshoz hasonlít.[26] Az okleveleket a liturgikus könyvek szomszédságában a sekrestyében őrizték. Így kerül a Leleszre vetődött csőti breviariumba a hiteleshelyi használatra vonatkozó útmutatások, jogi szabályok.[27] Újabb bizonyíték, amely a liturgikus könyveknek az élettel szorosan összefüggő jelentőségére mutat rá és hangsúlyozza, hogy átkutatásuk a történészeknek is elsőrangú forrásanyagot biztosít.

De nemcsak a hivatással járó tényeknek, hanem az ország nagy eseményeinek a visszhangját is megtaláljuk ezekben a latinnyelvű kódexekben.[28]

A leleszi breviárium[29] hírt ad Mátyás király Dénes esztergomi érsek által történt koronázásáról, esztergomi primások, *Martinus de Pesth* pécsi kanonok haláláról.

A csúti monostorban 1455-ben szentelt Tamás kanonok breviáriumába Hunyadi János kemény katonafiának, Lászlónak halálát írják be az ország főurainak ármánykodása fölött érzett nem minden méltatlankodás nélkül.[30]

Leleszen írhatták be az odakerült csúti breviáriumba: *Hic obyt serenissimus rex Mathias anno Domini 1490.*[31] Úgy látszik, Lelesz mindig szívesen emlékezett a Hunyadi-családra s ha kellett, örömest állott szolgálatába. *Bacskay Balázs* (1451-ben választották meg) leleszi prépost készséggel hallgatott a törökverő vezér szavára és zászlója alatt a Felvidékről messze délre megy, nehogy távollétében az okleveleket baj érje, azokat is magával viszi.

---

[25] Pécsy János prépost politikai pártállását is aszerint változtatja, vajjon Ferdinánd vagy Zápolya tudja jobban biztosítani a levéltár épségét. Végre is Ferdinánd pártjára áll és Leleszt erőddé építi ki. Névtár. 1902. p. 15. Kumorovitz B.: A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig. Bpest, 1934. p. 10.

[26] Kumorovitz B.: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Bpest, 1928. 13. l.

[27] Kumorovitz B.: A téli (csuti) breviárium jogi szabályokat tartalmazó függeléke. Turul. 1930.

[28] A csuti breváriumról: Timár K.: Premontrei kódexek, Kalocsa, 1924, 21. l. Gábriel Asztrik: A premontreiek Szent István tisztelete a középkorban, Budapest, 1938. 5—6. l. — Jelenleg Bpest, Egyet. Ktár-ban. Cod. Lat. XV. sz. No. 67.

[29] Budapest: Egyet. Ktár: Cod. Lat. XV. sz. No. 74. Fo. 11vo.

[30] Iste liber est fratris Thome de... professus ecclesie beati Eustaky martiris de Insula Theth Ordinis Premonstratensis qui factus fuit presbyter (missam novam officiavit) anno domini millesimo quadringentesimo Quinquagesimo quinto; officiavit anno etc. Sexto In dominica Septuagesima. Et in anno sequenti fuit interfectus Ladislaus Strenuus miles filius Johannis waywode de Hunyad Regni Hwngarice Gubernatoris per sugestiones infidelium regni Hungariae. Bpest, Egyetemi Ktár Cod. Lat. 67. Fo. 11.

[31] Bpest. Egyet. Ktár Cod. Lat. 67. Fo 6..

AZ EMLÍTETT HÁROM LATINNYELVŰ KÓDEX, szerkönyv, a lelkipásztori működésre is fényt vet, mindazokra a rendi szokásokra, commendaciókra, fogadalomtételre, amelyek a magyarnyelvű kódexek lapjain, az Apor- és a Lányi-kódexben megtalálhatók.

Egyik történetíró a premontreiek szemére vetette, hogy csak liturgikus és plébániai szerkönyvek maradtak hátra. Ha nem lettek volna ezek a „lenézett" breviáriumok, akkor nem virágzott volna ki oly könnyen az Apor—Döbrentei-kódex zsoltárainak férfias nyelve.

A premontrei latin kódexek a hívő lélek életének legfontosabb mozzanatait rögzítik meg. A téti breviáriumban a keresztelési és házassági szertartásnak különös középkori ritusa bontakozik ki. A *bendeccio annulorum,* a gyűrű megáldása ugyanolyan szertartás keretében történt, mint a francia breviáriumokban.[32] A csúti kódexben még hiányzik a közvetítő népi nyelv, de a francia prototípus kétségtelen bizonyíték, hogy a köznyelvi irodalom a liturgikus kéziratok révén is gazdagodott.

A jászói (Fo. 95 verso—101verso) és a csúti (Fo. 1—4.) a keresztelés szertartását tartalmazzák, az előbbi még a keresztvízszentelés szertartását is.[33]

EZEK a latin kódexek kiváló helyet biztosítottak a magyar szentek tiszteletének. Mindhárom premontrei latin szerkönyvben megtaláljuk Szent István, Szent Imre, Szent László ünnepeit. A tétiek *Gaudent celi nova luce...* és *Gaude mater Hungaria* himnusszal köszöntik az országalapító Szent Istvánt. A téti breviárium használja egyedül ezt a nálunk kevésbbé ismert himnuszt:[34]

Jam lucis orto sidere
Gens sancti regis Stephani
Consurge laudes celitus
Reple sancte spiritus.

A leleszi breviárium hymnariuma Katalin és Dorottya mellett egyedül a magyar szentek himnuszát vette föl a proprium részbe. *Gaude mater Hungaria...* (Fo. 109verso), *Gaudent celi nova luce...*

---

[32] V. ö.: Bréviaire Prémontré. Bruxelles. Bibl. Royale. Mss. XIV. s. 8544. Fo. 109verso. Incipit ordo ad sponsalia facienda. Primo benediccio anuli. Fo. 110... accipiat sacerdos dexteram manum utriusque et petit nomen utriusque et jungat manus et dicat. Primo viro:

N. vie tu ceste N. femme et a espens se sainte eglise si acorde. Respont oil. Je la te baille à la loi de dieu et de sainte eglise en tele maniere que tu li porteras foi et loiaute et la garderas saine et enferme et ne la changera pour poieur ne pour melleur tant comme el vivera, si comme il est establi en la loi sains pierres er sains paus li apostre le commandemant sainte eglise le confermte et tient li cre attes tu ains. R. Oil...

[33] Csuti: Incipit kathecismus puerorum. Primo sacerdos statuat masculum sive masculos ad dexteram. Feminam vero ad sinitram et sufflet in faciem infantium sive infantis...

[34] Gábriel Asztrik: A premontreiek Szent István tisztelete... O. c. 6. l.

(Fo. 110.), *Gaude Parens Pannonia*... (110verso), *Regis regum*... *Novum sydus emicuit*... (110verso).

A magyar szentek tiszteletének lelkesedésében fogamzott az ú. n. *magyar bejegyzéses premontrei antifonálé* a XVI. század elejéről, amely tulajdonképen szórványnyelvemlék jelleggel bír. Bölcsője talán a szegedi premontrei apácák klastroma lehetett, ahol Szeged leégését írták be 1516-ban.[35] Innen talán Somlyóvásárhelyre került, ahol már teljes magyarnyelvű *Ordinarium*-mal találkozott. Ez a kicsiny terjedelmű, magyarnyelvű bejegyzéseket tartalmazó antifonálé a magyar szentek tiszteletének erőteljes kultuszától duzzad. Szt. István antifonáléja párhuzam a Keszthelyi Kx 445. laphoz (Fo. 43. 103.). Magyar nyelven jegyzi be: *Szent László királynak miséje Ob justi*... *Kyrie Conctipotens* (Fo. 54 ∾ Lányi-kódex 296.). Szent László prózájának *Nove laudes attollamus*... Szent István sequentiaja: *Corde voce mente pura*... (Fo. 65.) Joannes Clichtoveus közölte varianssal egyezik. Természetesen Szent Erzsébet himnuszai is előjönnek.

Soror Márta írása apróbb utasításokat jegyez föl: *Első nokturnusra Gloria*... *R. Magnificat meg vagyon írván*... Ave Verum-ot *Elevaciokor* mondták. (Fo. 44.) Negyed dominikán is bejegyez egy antifonát, Tenebre facte sunt imádság margójára odaírja: *minden csütörtökön.*[36]

Apró mondatok, szerény nekigyürkőzések a pár év mulva elénk lépő Lányi-kódex útjának előkészítésére.[37]

Mint katedrálisok falán kiugró relief, úgy domborodik ki a premontrei kódexek lapjain a magyar szentek tisztelete. Nem feledkeznek meg Szent Erzsébetről sem. Jászón külön suffragiuma van, Keresztelő

---

[35] „Ezer ewtzaz tyzenhath eztendeben yrtak w thernusth, a korth megh egye, Zent leieknek monostora ees Zent myklwsi ees felsew warasnak Zegednek nagyob rezye, elso hydnepenek zent agostonnak esthyn. feria q 28."

[36] Gábriel Asztrik: Brevárium-típusú kódexek. Függelékül a Lányi-kódex latin szövege. Budapest, 1934.

[37] Fatáblájú 58 quart mindkét oldalon teleírt lapot tartalmaz. A lapok mindkét fele számozva van. Tábláján latinul Ihus nazarenus Rex iudo), majd ugyanez héberül latin betűkkel. Alatta későbbi kéztől németül egy pár sor apró írás, majd a könyv tartalmát jelezni akaró rövid megjegyzés: Liber uariar cantionum. A kódex több kéz munkája. 1—17-ig gondosan írt vörös és fekete kezdőbetűkkel; 18—19-ig hanyagabb egykorú írás vörös rubrumokkal; 49-től fekete miniálás; 49—50. lapon pótló vonás a négy soros, vörös kottavonalakhoz; 51—53-ig ismét gót könyvírás vörös initialékkal; 54. üres vonalazott oldal; 55—58-ig jóval hanyagabb más kéztől való írás; 58—59-ig vonalazott, de üres; 60-ik cursív egykorú írás; 61—65-ig gótikus írás; 66—70-ig más kéztől igen erősen gótikus; 71—78-ig az előbbi kéz cursív írása; 79—80-ig üres; 81—82-ig XVIII. sz. eleji kéztől egészen késői kottajegyekkel; 85—86. újabb, középkorit imitáló írás; 88. 1. XVII—XVIII. századi írás; 89. lapon ismét 1540 körüli írásmód jön elő, amit a 90—93-ik lapon egy XVIII. századi vált fel; 94—95. olasz kottajelzés; a 104-től 112-ik oldal egy egész ternio valószínűleg későbbi bekötésnél kerülhetett a kódex végére. Igen gondosan kiállított rész, fekete és díszes kezdőbetűkkel. Antifonál elején található gótikus írás újra előjön. 114—116-ig cursív írás.

Szent János pátronus mellett.[38] Erzsébetet magyar szokáshoz híven ők is *regina*-nak nevezik, királynőnek hívják, innen érthető Szent Erzsébet asszonynak a külföldi miniaturákon található koronás ábrázolása.[39]

Lelesz a május 2-i Translatioját üli meg: *Elizabet electe*... a november 19-i főünnep *Elizabet regine* mellett. (Cod. Lat. 74. Fo. 7.) Az említett magyar bejegyzéses antifonale Szent Erzsébettel kezdi a megülendő ünnepek sorát.

A latin irodalom adta meg azt az érzelmi hangulatot, lelki attitude-öt, amelyet a magyar kódexek fordítói tolmácsolni fognak. A premontrei latin irodalom szemefénye a liturgikus kódexek, az előírások, Ordináriumok voltak, a magyar irodalmi élet gazdagításában tehát ily tárgyú kódexekkel vesznek részt. Psalmus-fordítás: Apor-kódex; előírások magyarja: Lányi-kódex; imádságok: Pozsonyi-kódex, ez utóbbi egy premontrei nyomtatott breviáriumba bekötve. Igyekeznek a latin hagyományt a nemzeti nyelv mindenki által megközelíthető közérthetőségében elevenné tenni és a nyugatról kiinduló reformszellemet a nemzeti nyelv segítségül hívásával diadalra vinni.

AZ APOR-KÓDEX nevét XVII. századi birtokosától, az erdélyi Apor-családtól kapta. 150 himnusz, Athanáz hitvallása, Canticumok, Te Deum, Magnificat, Benedictus, Nunc dimittis, himnuszok,[40] ismét a Magnificat és Benedictus, továbbá a Te Deum és Nunc Dimittis, majd utána a jelzett Canticumok fordításából áll liturgikus jellegű anyaga.

Ezt egészíti ki a premontrei kanonokrendben szokásos *három jeles szolgáltatás* leírása, amelyet Szent Anselmnek Passio-ja követ.

A zsoltárok a középkori ájtatosság legelemibb formája, amelyet minden alkalommal forgatni kellett. Maga az Apor-kódex *Három jeles szolgáltatása*, amelyet először a *fundátorokért és szerzetünk jótevőiért* (147), másodszor *mind azokért, akik kezdettűl fogva valami jóval voltanak volna, és atyánk fiaiért, akik szerzetünknek eredetitül fogva ez világból kimultanak* (152—153.), harmadszor *mindazokért, akik szerzetünknek valami jóval voltanak volna és szerzetünknek imádságába ajánlott(ák) magukat és azokért kik(ért) szerzetünk imádságot vett volna* (154.). Ez a jámbor szokás is megkívánta, hogy *az fejedelem asszony tartozik az atyafiakat inteni, hogy mindenik főkötős atyafi egy egész zsoltárt olvasson, minden szolgálatnak idején.*

Apácák számára, latinban gyengén járatos kanonisszáknak, főkö-

---

[38] Cod. Lat. 36... Fo. 88. és köv.

[39] Gábriel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. Regnum. 1937. 94. l.

[40] Conditor Alme... Csillagoknak szent szerzője;
Veni Redemptor Gencium... Jöjj Nemzeteknek szabadéjtója;
A solis ortus cardine... Napkelet sarkalattától;
Audi benigne Conditor... Kegyes Mindenható: Isten...
Vexilla regis... Királnak zásztói...
Ad coenam Agni providi... Eneklönk Krisztus fejedelemnek a bölcs báránynak.
Üdvözlégy tengernek csillaga... Ave Maris Stella.

tős atyafiaknak, premontrei apácáknak volt szükség a zsoltárok fordítására.

Az Apor-kódexet nem mondhatjuk teljes zsoltárfordításnak, hisz nem is zsoltár feküdt a fordító előtt, hanem premontrei breviárium. Ezt árulja el a 68., 97., 109. zsoltár elé tett megjegyzés: *ez az ötöd éj vigyázat; ez az heted éj vigyázat.* A 93. psalmus elé odateszi: *szeredán való.* Természetesen *Isten győzedelmek Ura* zsoltárt (Deus ultionum Dominus) sohasem mondták szerdai napon, hanem vulgátai értelemben kell ezt a bejegyzést venni, vagyis *szeredán való quarta sabbati,* a zsidók ezt a zsoltárt szombat után következő negyedik napon, tehát szerdán mondták. Ez a kis bejegyzés azt árulja el, hogy kódexünk forrása tiszta zsoltárkönyv és XIII—XIV. századból származó premontrei breviárium volt.

Himnuszai a régi értelemben vett breviáriumi téli résznek felelnek meg.

Az Apor-kódex premontrei kanonisszák számára készült. Ezt hangosan elárulja a *Három jeles szolgáltatás,* ahol a halottak vecsernyéjét két *kantrix* korálja, a Benedictus antifonáját már a fejedelemasszony intonálta.

A kanonisszákat *főkötős atyafiaknak* hívták, ugyanígy hívja az apácákat a Lányi-kódex is. Az Ordinariumok *Quantum fieri debeat pro fratre vel abbate defuncto, vel pro locorum fundatoribus* fejezete [41] a jótevőkről szól. A hála ihlette gondoskodás a szertartás legkisebb árnyalatára is ügyel. Még a harangozás módját is megszabja, szinte aggályos módon írja elő annak megejtését. *Vecsernyének előtte hármat kell öregbik haranggal csendítenl, és azután hármat kell mind mennyi harang vagyon azokkal alkalmas képen harangozni, úgyhogy sem igen hosszan sem igen röviden mint igy az egy halottnak harangoznának és azután avagy még az harangozás alatt az két kantrixtöl kezdettessék az halottak vecsernyéje.* (147—148.)

Jászó jótevőjének, Kálmán hercegnek, Lelesz királyi halottjának Gertrudnak lelke békében nyugodhatott, a halotti szolgáltatás a fundátorokért és jótevőkért érintetlen csorbulatlanságban szállott az ég felé.

Az Apor-kódex fordítója a Vulgatához legszigorúbban ragaszkodott, fordítása huszita eredetű nem lehet, nekik nem volt breviáriumi beosztásra szükségük,[42] még nem kellettek a himnuszok és a jeles kantikák.[43] Az Apor-kódex zsoltárai a katolikus lelkület feszítő ere-

---

[41] M. van Waefelghem: Le „Liber Ordinarius". Analectes de l' Ordre de Prémontré. T. VII. No. 2. 3.

[42] Az Apor-kódex fordításáról: Debreczy L.: Újabb adatok legrégibb bibliafordításunk eredetkérdéséhez. Erdélyi Múzeum. 1940. 145. l.

[43] Az Apor-kódex prépostról is beszél, akinek az imádságokat kell mondani, ha jelen van a három jeles szolgáltatáson. Azt hiszem, itt nem a szomszédos monostor prépostját kell értenünk, hanem afféle praepositus manualis-t, apácák felügyeletével megbízott férfi rendtagot. — V. ö. A. Erens: Les Soeurs dans l' Ordre de Prémontré, Analecta Praem. 1929 (V.) 23. Anyagához alapos dokumentációt nem szolgáltatnak a magyarországi adatok, e nélkül a cikk bizony hiányos.

jének biztos pilléreit hordozzák. Pázmány dübörgő mondatainak titkos ritmusa zúg bennük, telve a középkori realizmus minden nyerseségével és romlatlan ízével.

> Idvözöh Isten engemet, mert bementenek vizek mend én lelkemiglen. Töttem ágyaknak mélyébe és nincs állat. Jövék tengernek magasságába és fergetek elmerített engemet. Munkálkottam, üvöltvén megrekettek en inaim, megfogyatkoztanak én szemeim mikor reménkedtem én Istenemben. Megsokasodtak én fejemnek fürti felett kik gyűlöltetnek engemet ingyen. Megbátorodtak én ellenségim kik üldöznek engemet hamisan. Melyeket nem ragadtam, tehát fizetek valék. Isten te tudod én heitságomat, és én vétkezetim nem rejtettek el tőled... Én ellenem beszélnek vala kik ülnek vala a kapuban és én ellenem énekelnek vala, kik borisznak vala... Ments meg engemet a sárból, hogy ne dőljem bele. Szabadéh meg engemet azoktól kik gyűlöltek Tégedet és vizeknek mélyitől, ne meréhjen (merítsen) el engemet víznek fergetege, és ne emésszen meg engemet mélység és ne tássa én reám kut ő száját. (18—19.)

Az Apor-kódex nyelve kapcsolatban van a Bécsi-, Müncheni- és Döbrentei-kódex nyelvével, e három kódex eredete vitás, mi csak szerkezeti és liturgiai bizonyítékot hoztunk fel és azt mondottuk, hogy az Apor-kódex a premontrei apácák másolata és tulajdona volt.

A Magyarságtudományi Intézet most adja ki hasonmás kiadásban kódexünket. A bevezetésben Szabó Dénes arra a következtetésre jut, hogy a kódex bekötési táblája ugyanannak a mesternek kezeműve, mint a Lányi-kódexé, budai munka. Vajjon a kódex tényleg a margitszigeti apácák birtokában volt? Nem tudjuk. Tekintve a monostor XV. század vége felé való elnéptelenedését, e feltevés még alátámasztásra szorul.

Biztosabban lokalizálhatjuk a legöntudatosabb premontrei kéziratos könyvet, a Lányi-kódexet. Ordinárium, vagyis a zsolozsma végzéséhez szükséges utasítások magyar fordítása. Tömör, szinte már nem is összefüggő szöveg, hanem odavetett mondatok felsorakozása. Jelentősége messze kilép a hazai nyelvemlék medréből, mert a középkorból még latin nyelven készült apáca-ordináriumot sem ismerünk, vulgáris nyelvűt meg egyáltalán nem.

A veszprémmegyei Somlyóvásárhely kolostorlakói számára készült Ordinárium szorosan abba a reformszellembe kapcsolódik, amely a Saint Quentin-i egyetemes káptalan határozataiból fakadt. Új szellemet, erőt önteni a magyar prépostságokba, ime ezekkel az erős elhatározásokkal jött haza *Majtényi Uriel* és *Fegyverneki Ferenc* prépost.[44] Ez utóbbi erős kézbe fogja a rendi monostorok ügyét és *Bakócz Tamás* esztergomi primással egyetértve a szegedi premontrei apácákat, Boldogasszony leányait, 1511 július 2-án *Dévai András* bozóki prépost és saját maga személyes jelenlétében bevezeti új otthonukba, a kitelepített bencés apácák helyébe. A pápai megerősítés egy évet késett, a beiktatást 1512 május 2-án a nagy franciabarát püspök, Josse

[44] Oszvald A.: Fegyverneki Ferenc sági prépost, rendi visitator, 1506—1535. Budapest, 1934. 17—19. l.

Clichtove tanítványa, Várdai Balázs mecenása, *Gosztonyi János* végzi. Ezzel az apácák jogos tulajdonosai lettek Szent Lambert egyházának. Lelki táplálékukról is Fegyverneki gondoskodott. Egy prépostot és egy-egy rendtársat rendel melléjük lelki vezetőül.

Már csak könyvek kellettek. Ezeket valószínűleg Szegedről hozták magukkal, hisz itt élénk másolói munka folyt. A szórványmondatokat tartalmazó premontrei antifonálé egy-két elejtett megjegyzése szerint több kéziratuk is volt, *ezt más könyvben keresd; Laudes meg vagyon írva nagy kinyvben* stb., gazdag könyvtárra engednek következtetni.

A LÁNYI-KÓDEXET, ahogy a somlyóvásárhelyi apácák Urbáriuma mondja, *Boldogh Asszony* szerzete, azaz premontrei apácák számára írta *Kálmánchey László* pap 1519-ben (Fo. 414.) Nagy szükség volt a magyar fordításra, mert az uralkodó összevisszaságban, a franciaországi rendelkezések értelmében, rendet kellett teremteni. Számolni kellett olyan főkötős atyafiakkal, kik nem értenek latinul, hisz még a professio-t is magyarul mondhatták azok, akik nem tudtak latinul.[45]

A fordító előtt nemcsak ordinárium, hanem rituale és brevárium is fekhetett, mert ezek segítségével állítja össze kódexének anyagát. Az eredeti szöveg természetesen férfiak számára készült, mint azt a benthagyott himnemű alakokból következtetni lehet. (322., 339.) A fordító szeretettel magyaráz és fejt ki homályos részeket, Vízkereszt ünnepének Invitatoriumáról a latin Ordinariumok csak annyit mondanak: *Invitatorium prima nocte non dicitur.* A fordító itt megokolja: *oka ez... mert az invitatorium hivatal, de a három szent király hivatlan jöttenek volt Urunk Krisztust meglátni.* (65.) Utasításokat is ad. A Concede nos famulos imádságot... mondják úgy, *Concede nos famulas tuas, mert tuos az férfiat illet.* A dominikánus apácákat is hallotta, azok is így mondják. (101).

Nyilván francia szokás Magyarországban is érvényes erejére gondol akkor, midőn a Completában mondandó feloldozás Misereatur ... kérdésére tér át. *Azt mondják, hogy apácák, Misereator és Indulgenciámot nem mondhatna. Egyéb országban meg mondják, tehát itt is megmondhatjátok.* Idegen szokást ismerő fordítónak tapasztalt szavai ezek. (122.)

Rendi könyvekre hivatkozva, igyekszik hitelt szerezni munkájának: *ezt pedig én kiírom, nem mondom én magamtul, de láttam, az mi szerzetünknek bizony könyvében, hogy így kell lenni.* (146.)

Igen érdekes rendi szokás emlékét őrizte meg:

Bőjtben minden atyafi az ő szegényének vizet töltsön kezére és minden szegénynek egy-egy pénzt, avagy fillért adjanak... az után valami enni valót és inni valót kell nekik adni. Az fejedelem pedig magának annyi szegényt hivasson, mennyit akar. (142.)

[45] Ez után a Novicia felkelvén, és az ő fejét az oltárra tevén olvassa meg az professionak levelét, ezenképpen mondván deákul, ha pedig szükség leend jelennen az özvegyek ottan magyarul mondják. (Fo. 430.)

Az Ordinarium után a három jeles szolgáltatásról emlékezik meg: *fundatorokért, abbasokért, fejedelmekért, és akik valami jóval voltak a szerzetnek.* (304.)

Az asztali áldás *az mi szerzetünknek igaz módja szerint, az mint franciában tartják,* a Saint Quentin-i reformok gyakorlati lecsapódásának önkéntelen tanúvallomása. (314.)

Mindenütt a rendi öntudat csendül ki fordításából. Midőn a betegek kenetéséről szól, ugyancsak hozzáteszi: *mi módunkra.* (331.) *Valás haláloknak idején,* a Commendacio megrendítő imáit tárja elénk. Az apácák fogadalomtételéhez hozzáteszi: *mikoron az noviciák a szerzetbe be kérezkednek tudományukról megbizonyitassanak.* A Lányi-kódex szövege (436.) a prépost gyűrűáldásával ér véget.

A patrónusról szólva egyszer *Szent Lambertet,* Somlyóvásárhely védszentjét, egyszer pedig *Szent Lelket,* Szegednek titulusát nevezi meg. Miért e kettősség?

Az Ordinárium eredetije kétségkívül vagy Somlyóvásárhely számára készült, vagy annak tulajdona volt, hisz az apácák fogadalomszövegében Szent Lambert szerepel. Arra lehetne gondolni, hogy az 1516-os tűzvész után Somlyóvásárhelyre menekült apácák Ordináriuma szolgált mintául, vagy arra, hogy az Ordinárium a szegedi tagozat számára készült.

A Lányi-kódexet a török elől menekülő apácák magukkal vitték a pozsonyi klarisszákhoz, innen került a nagyszombati klarisszák klastromába, ahol 1782-ig őrizték, innen pedig magántulajdonba jutott, mígnem *Lányi Károly* egyháztörténész adományából a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára szerezte meg.[46]

A premontrei kódexek vándorlása szorosan egybeesik a vásárhelyi főkötős atyafiak, Boldogasszony szerzete lányainak hányatott életével és bolyongásaival. A Mórichidaiak meneküléséről tanúskodik a magyar szórványmondatokat tartalmazó antifonále, amely Mórichidán, vagy mórichidai apácák kezében lehetett, mert Szent Jakab, Mórichida pátrónusának antifonáját írják be. (Fo. 89.)[47]

Majd németül: *Van man von sant iacob halt dise histori,* bajorosztrák nyelvjárásban, tehát nincs kizárva, hogy ez a kódex is elkísérte a Bécsbe menekült apácákat 1544-ben, vagy 1566-ban, amidőn újból vándorútra keltek s a somlyóvásárhelyiek a mórichidaiakkal együtt a Porta coeli kolostorba mentek. Úgy látszik ezt a mórichidaiak vihették magukkal, mert a 60. fo.-on Szent Jakabról mint különleges pártfogóról szólnak: *O patrone singulare...*[48]

1570-ben a Szent Péterről nevezett Szűz Mária premontrei klastrom magyar lakóit 1585-ben *Vásárhelyi Katalin* priorisszával az élen a pozsonyi klastromban, a magyar kódexek gyűjtőhelyén találjuk, innen került a Lányi-kódex a nagyszombati klarisszák, az Antifonálé

---

[46] Gábriel Asztrik: Breviárium-típusú kódexek... O. c. 30—32. 34—37. 52—70. — Timár Kálmán: Dunántúli magyar kódexek sorsa, Pécs, 1936. 14—20.

[47] Gloriosa splendet orbi beati fides iacobi.

[48] Alleluja. O Jacobe omnium corde ore laudedende, o Patrone singularis et amabilis, intercedo pro nobis ad dominum. (Szombathely 6264. Fo. 60.)

és a Pozsonyi-kódex pedig a premontrei apácák birtokainak jogörökösei, a pozsonyi klarisszák tulajdonába.

EBBEN A VÁNDORLÁSBAN, HÁNYATOTT ÉLETBEN osztozott a harmadik premontrei kézirat, a Pozsonyban 1836-ban megtalált Pozsonyi-kódex.

Sokáig lappangott felfedezése után is, úgyhogy a Nyelvemléktár csak másolatból adta ki.[49] A Magyarságtudományi Intézet sorozatában *dr. Gerinczy Pál* jászóvári prépost-prelátus anyagi támogatásával közel jövőben jelenik meg hasonmás kiadásban.

A Pozsonyi-kódex egy XVI. század eleji nyomtatott premontrei breviáriummal van egybekötve, tulajdonosai, használói premontrei apácák voltak. A premontrei breviárium a rendi reform lelkes hívének, Jacques de Bachimontnak előszavát tartalmazza. A címlap fametszete az Apokalipszis Bárányát tartó Üdvözítőt ábrázolja, ki előtt egy premontrei apát térdel. Mögötte Szent Norbert biztató, gyengéd mozdulattal az Üdvözítőnek mutatja be az apátot. Így a Pozsonyi-kódex is beilleszkedik abba a friss szellembe, amely a somlyóvásárhelyi, mórichidai, szegedi apácák szerkönyvei révén elömlött a XVI. század eleji premontrei lelkiségen. Ez a nyomtatott premontrei breviárium volt az oka, hogy miért nem találták meg a pozsonyi ferencesek könyvtárban ezt az imádságos könyvet.[50]

A 41 levelet számláló kódex anyaga több év munkájának terméke. Szent Brigitta imádságával kezdődik, amelynek végén a másoló bejegyzését találjuk: *Ezt végig irta az te szegény Atyád fia Mihál deák, kibül te szolgálhassad az Örök Istent és mi érettünk imígy. Amen. In anno eiusdem Incarnationis Domini 1520.* — A második kéz mégegyszer megismétli a dátumot, most már latinul és egészen kiírva: *Supranotatae orationes ad laudem summi architecti Dei, nec non eius genitricis illibatae finitae vero sunt Anno Domini Millesimo vigesimo et Quingentesimo.*

A második kéz írója a már beírt nevét igyekezett eltüntetni, csak ennyit lehet kiolvasni: *per me . . . de Z.* Pedig igazán nem volt miért szégyenkezni, gondos, csinos írását a margóra futó indákkal, rajta csicsergő madarakkal, szirmukat bontó virágokkal, bohókás állatokkal, groteszk arcokkal teszi élénkké. Odaadó figyelemmel és gondossággal másolja a Szűz Anya epeségéről szóló ájtatosságot s az Amen szócska után kedves őszinteséggel sóhajt fel: *Jaj! Hogy fáradok bor itlan!* (Ny. E. T. 120. l.) A másolók borra vonatkozó kedvelt beírása igazi diákszokás, akárcsak a külföldi kéziratokban *Eplicit hic totum, infunde da mihi potum.*

A Pozsonyi-kódex a hivatalos zsolozsmakönyv mellett magánájtatosságot előmozdító könyvecske. A kórusban, a zsolozsma mondásakor a hivő lélek eltörpült a nagy közösség szárnyaló lendületében.

---

[49] A kódex leírása: Gábriel Asztrik: A pozsonyi kódex eredeti kézirata. Budapest, 1941.

[50] A kódex felfedezéséről: Tímár K.: A dunántúli magyar kódexek sorsa, Pécs, 1936. 20—22.

A szű csendességében fogant írások, a magánájtatosságokban minden kötöttség nélkül lángolhatott fel az áhitat odaadó szeretete.

A szórványos magyar bejegyzéses antifonálét 1516 körül írják, a Lányi-kódexet 1519-ben, a legszabadabb liturgikus formát, a Pozsonyi-kódexet legutoljára 1520-ban.

Kódexünkben található Szent Brigitta imádságának fordítása Krisztus szenvedéséről a Gyöngyösi-, Czech-, Thewrewk-kódexek szövegével rokon. Mind a négy kéziratban Krisztus édességes orcájának fényét *kemény zsidóknak katroncájával* fedezik be.

Mária epesége mellett megtaláljuk *Mária öt öröméről* szóló imádságot. *De quinque gaudiis B. M. V.*, amely, ha öntudatlanul is, de a kódex premontrei lelkiségét aláhúzza. Boldog Hermann József, a Szűz Mária kedves kis barátjának ugyancsak volt egy másik imája, amely a Szent Szűz öt öröméről szólt, és egyike volt a kolostorok legkedveltebb imáinak.

A Szeplőtelen fogantatás tana mellett is pálcát tör a kódex latin himnusza: *Dies leta celebretur in qua pie recensetur marie concepcio...* Boldogasszony szerzetének kedvenc imája volt.

Magyarnyelvű imák között ott találjuk a kedvelt egyházi éneket:

Angyaloknak nagyságos asszonya
Úr Jézusnak boldogságos szent anyja
Mennyországnak szépséges ajtaja
Paradicsomnak nagy széles kapuja.

A Szent Szűz tiszteletére írt egyik sequentia annyira emlékeztet a magyar szentek himnuszára, hogy lehetetlen a kódex

Tu spes certa miserorum
vera mater orphanorum
tu levamen oppressorum
medicamen infirmorum.

sorai hallatán nem gondolni Szent László ritmikus prózájára:

Sublevator oppressorum
Miserator orphanorum
Pius pater pupillorum.

Somlyóvásárhely közönsége, hogy a lelkiségtörténeti szempontot (Histoire de la spiritualité) vizsgáljuk, jó korán hozzájárult a szeplőtelen fogantatás tanának dogmává való kristályosodásához.

A kódex eddig nem ismert latin szövege a francia tropáriumák ritmusát visszhangozza. Az *Ave Maria... que peperisti pacem hominibus...* himnusz Rutebeuf hősét, Faust elődjét, a híres *Theophilt* úgy aposztrofálja, mint akit a Szent Szűz a pusztulás mélységéből ragadott a kegyelem magassága felé.

De lacu faecis et miseriae
Theophilum reformans gratiae.

Mintha Rutebeuf *Miracle de Théophil* versének lenne ez visszhangja.

La Dame qui les siens avoue
M'a délivré de male voie
Nagyasszony ki övéit megvallja
Nem engedett engem a gonoszok útjára.

A kódexhez hozzákötött és Párisban nyomtatott premontrei breviárium, Theophil legendás szelleme mind azt mutatja, hogy ezt a kódexet is ugyanaz a hangulat sugallta, amely a francia példával dicsekvő Lányi-kódexet hozta létre. Vége a száraz tudománynak, melegség, ima önti el a szíveket. A magyar premontrei főkötős atyafiak számára is írtak, törlejtettek kódexeket. Értelemmel akarták mondani a latin zsolozsmát, világosan akartak látni a liturgikus utasítások útvesztőjében, nyugati mintát tűztek maguk elé, magyar nyelven szólaltatták meg a száraz előírásokat, és a ritus fényénél magyar szellemben, nemcsak szájjal, hanem szívvel is dicsérték az urat.

ÉRDEMUK, HOGY A RÉGI MAGYAR NYELVET pár kedves naptári szóval gyarapították, gazdagabbá tették.

A *kananak szerzet*-ben, ahogy rendjüket a középkori magyar kódex-szóhasználat hívja, a *főkötős atyafiak*, apácák, a zsolozsmát matutinummal *veternyével* kezdték, és az *imádó helyen* in oratorio fizették meg. Kórusban, *azaz kösségben*[51] olvasták a *szenteknek halálról való könyvet*, martirologiumot,[52] ugyanitt vették a *feddő disciplinát* is.[53] A commemoratiót *emlékezetnek*, az ünnepek rangjának felosztását: Triplex-et *nagyinnep*nek, duplexet *jeles innep*nek[54] hívják ezek a XVI. század eleji puristák. Az *oktávának igaz napja*[55] annak első napja volt. Kódexünkben is előfordul a *siket vasárnap*[56] *Dominica passionis* érdekes neve, amelyet a *siket péntek* előzött meg.

Ez a vasárnap nem a süket-néma evangéliuma miatt kapta ezt a nevet, hisz a kérdéses evangéliumot *guzsalyütő*, azaz *Oculi* vasárnap mondják.[57]

A magyarázatot a feketevasárnapi evangélium adja. *Ki Istentől vagyon, Isten igéjét hallgatja, ti azért nem hallgatjátok, mert nem vagytok Istentől.* Isten igéje tehát a zsidók előtt *süket* fülekre talált, ahogy az aznapi homilia szépen kifejti: *Nam sunt nonnulli qui praecepta Dei nec aure corporis precipere dignantur.*[58]

A virágvasárnap előtti szombat a somlyóvásárhelyi premontrei apácák szóhasználatában kedvesen *virágszombat*nak hangzik. Szent Péter és Pál napja *Kepegyóntó*, S. Venceslaus magyar neve *Szent Viszló*.

A PREMONTREI KANONOKREND HITELESHELYI MUNKÁSSÁGÁNAK megvolt az üdvös hatása a kódexirodalom fellendülésére is. A könyvírásban jártas másolók és litterátus deákok látták el a *libra-*

---

[51] Lányi-kódex 135.

[52] Lányi-kódex 138.

[53] Lányi-kódex 139.

[54] Lányi-kódex 163, 173, 218, 232.

[55] Lányi kódex 215, 256.

[56] Lányi-kódex 106.

[57] Velledits Lajos: Az ünnepnapok magyar nevei. Magyar Nyelv. 1912, 253. l.

[58] Hom. S. Georgii in Joh. 18. Brev. Can. Praem. Mechlinae, 1930., 340. l. Pais Vernalis.

riák munkáját. A latin kódexek fejlett lelkipásztori munkásság mellett[59] a liturgikus élet féltett egységéről tanúskodnak. Ennek a nyugati hagyományokhoz való szívós ragaszkodásnak köszönhetők a Lányi-kódex utasításai. Az Apor-kódex zsoltárai a főkötős atyafiak, apácák számára készültek, a leleszi, téti, jászói breviáriumok zsoltárbeosztását követve. Legszabadabb formában a Pozsonyi-kódex lép elénk, Boldogasszony szerzetének kerek imádságos könyve.

A középkori premontrei lelkiség a viták zajától elvonulva, rendi szerzetéből fakadó irodalomnak lett szerény forrása. A nyiladozó magyar nyelvnek első istápolói között őket is ott találjuk a magyar igyekezet szorgos munkásainak békés társaságában.[60]

GÁBRIEL ASZTRIK

TAVASZ ÉRKEZÉSE

Tavasz csicsereg kinn... A messzi égen
illanó felhőnyájak siklanak,
napfény remeg... Megejtő pillanat,
amint szellő indul a messzeségben.

Amíg merengve, eltűnődve nézem,
hajamra lágyan sugaraz a nap,
s a vérpezsdítő sugarak alatt
nekilódulva kacag szívverésem.

Ez az tán: az utolsó pillanat,
a várt tavasz halálos érkezése,
amikor meghalnak a sugarak,

s bennem is meghal itt a fák alatt
valami, tán szívem legszebb meséje,
s letört utamra szirmok hullanak.

ÁGOSTON JÚLIÁN

[59] A rendnek ma is tizenhárom plébániája van: Jászó, Debrőd, Jászómindszent, Rudnok, (rozsnyói egyhm.); Felsőmecenzéf (eperjesi adm.); Novajidrány, Nyésta, Királyhelmec, Lelesz, Pusztakarád (kassai egyhm.); Nagykapos (szatmári egyhm.); Asszonyvásár, Váradszentmárton (nagyváradi egyhm.)

[60] A kassai katolikus nyári egyetem egyik előadása.

A D A T T Á R

MIT AKAR A MAGYAR IRODALOMPÁRTOLÓ TÁRSASÁG?

A magyar író sorsa sohasem volt rózsás. Különösen az igazi íróké. Kiket tartunk igazi íróknak? Azokat, akik nem bocsátották áruba a tollukat, nem váltogatták apró pénzre tehetségüket, hanem a hivatásukat teljesítették.

A költő, az író eszköz Isten kezében. Szent hivatása, hogy népe lelkében építse a jövő alapjait. Az igazi író mindig a közösség prófétája s olyan a sorsa is.

Már ezer évvel ezelőtt is voltak hegedősök, akik megbujtak egy-egy nagyúr környezetében. Ott mindenük megvolt. Hizelgő verseket gyártottak uruk hiúsága legyezgetésére és csendesen éldegéltek. Akiben azonban szent tűz lobogott, nem elégedett meg ezzel. Mivel akkor még csak a személyes közlés volt lehetséges, keresztül-kasul járta az országot, szenvedett, nélkülözött, de amikor megpihent egy-két napra, ajkán büszkén és diadallal teremtek új dalok. A múlt és jelen dicső tetteiről énekelt, hogy hallgatói lelkét még dicsőbb tettekre tüzelje.

Ma már lényegesen másképp megy a gondolatközlés. A költők két csoportja most is megvan. Az egyik azért ír, hogy kényelmes életet biztosítson magának és népszerű legyen. Így azt írja, amit az olvasók szeretnek olvasni. Lelkiismeretlenül kiszolgálja a közönség igényét, ízlését. Az ellenérték anyagiakban és társadalmi megbecsülésben mutatkozik. Irodalmi társaságok tagjává lesz, a film- és színházi lapok irodalmi hasábjain előkelő és fényűző életéről kapunk tudósításokat.

A másik csoportba tartozik az író, aki tehetségét nemcsak pénzszerzési lehetőségnek tekinti, hanem érzi küldetését és vállalja is azt. Golgotás az életútja. Így volt ez húsz éve, negyven éve, kétszáz éve és négyszáz éve is. A magyar messiások pedig százszor messiások. Hiába lobog el életük. A „hálás utókor" könnyek között fog róluk megemlékezni, hatalmas szobrokat fognak állítani emlékükre, utcákat neveznek el róluk, életükben sokszor még egy fűtött szobájuk sem volt s ha nem a nyomor, akkor az üldözés kergette őket időnek előtte sírba. Sokszor irodalmi társaságok alakulnak nevük cégére alatt. A tagok azonban a fentebb említett első csoportba tartoznak. Szomorú ez nagyon, de így van. Helyesebben csak volt, mert egy most terjedő mozgalom gyökeresen fog változtatni a helyzeten. Az eddigi tények legalább is ezzel kecsegtetnek.

A Magyar Irodalompártoló Társaság egészen különös és szokatlan alakulás. Nem írói csoport szervezte hitbizománya védelmére, egymás hiúságainak a legyezgetésére. Nem egy dúsgazdag ember alkotta külön egyéni titkos céllal és mellékgondolattal. A feleszmélt magyar társadalom, áldozatkész magyar férfiak álltak össze, hogy segítsenek a magyar írók sorsán. Tervük mellé azért szegődött már megindulásukkor a siker, mert önzetlenül törnek a becsületes és tiszta cél felé. Világosan kimondják: „A Magyar Irodalompártoló Társaságnak az a célja, hogy pártfogolja azt az irodalmat, amelyet a magyarok magyarokról magyaroknak írnak." A társaság egyik körlevele rámutat arra, hogy „a négyszáz éves idegen uralom mindent elkövetett és semmit el nem mulasztott, ami a magyarság

érdekeit háttérbe szoríthatta." ... „A magyar gondolkozás, a magyar ízlés befolyásolását, majd irányítását a sajtó, a kiadóvállalatok és könyvkereskedők útján hova-tovább idegenek vették kezükbe, akik a maguk idegen ízlését, erkölcsét és világszemléletét terjesztve, megfertőzték és megrontották a magyarság sajátos ízlését, erkölcsét és világszemléletét." ... „Nemzeti sajátosságaink védelmében a mértéktelen idegen befolyás ellen folytatott küzdelmünk legerősebb fegyvere a magyar irodalom. Ezt az irodalmat kell minden áldozatunkkal erősítenünk."

Vitéz Szabó Lajos dr., a budapesti ügyvédi kamara elnöke vetette fel a gondolatot 1942. évi október hó végén. December közepén *Sinka István* nehéz helyzetén már 1000 pengővel segített a baráti társaság. 1943 elején alakultak meg. Az alapszabályokat a belügyminiszter az év végén hagyta jóvá, addig tehát jóformán ténykedést sem fejtettek ki és nem is szervezkedhettek. Pár nap múlva az első kezdeti év eredményeként már több, mint 50 ezer pengőt osztott szét a társaság. Erre még nem volt példa a történelmünkben és ez még csak a kezdet. Az országos szervezkedés még csak most indult el s a második díjkiosztás már minden bizonnyal többszörös összegről fog intézkedni. — A legszebb azonban az, hogy itt nincsen jól kereső kuratórium, ebből a társaságból senki sem húz hasznot, csak maguk az írók. A vezetőség a nagy munkájáért nemhogy tiszteletdíjat nem kap, hanem még az adminisztratív kiadásokat is — pedig pár ezer pengőt az is kitesz — külön magára vállalta. A tagok által befizetett összegek, így teljes egészében, sőt még időközben a kamatokkal megnövekedve kerülnek a legjobb helyre. A rendes tagok havi 10, a pártoló tagok havi 6 pengőt fizetnek. A titkárság (Budapest, Ferenc-körút 29.) készséggel ad felvilágosítást az érdeklődőknek. A tagsági díjak a mai körülmények között a tisztviselők számára komoly összeget jelentenek. Jellemző mégis, hogy a tagok között túlsúlyban azok a kisemberek vannak, akiknek maguknak is jól jönne egy kis pénz. Tehervállalásuk ezért önzetlen áldozat.

Szabó Dezső kapta a társaság első nagydíját, tízezer pengőt, mint aki élete művével, tisztán irodalmi eszközökkel a legnagyobb szolgálatot tette a magyarságnak. *Bibó Lajos, Erdélyi József, Kodolányi János, Németh László, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Szabó Pál, Asztalos István, Barsi Dénes, Bözödi György, Gulyás Pál, Kádár Lajos, Tatay Sándor és Wass Albert* 3000—3000, illetve 1500—1500 pengőt kaptak. A jutalmazottak névsora önmaga helyett beszél. Az élő, a küldetés jegyében dolgozó és a jövőt építő magyar irodalom képviselői ezek az írók. Mindannyiok mögött jelentős irodalmi munkásság és legtöbb mögött küzdelmekkel, nyomorgással és üldöztetéssel átvészelt élet áll.

A társaság elgondolása, hogy a pénzsegélyezés mellett házakat, otthonokat fog adni az íróknak. Képzeljük csak el, milyen nagy jelentősége lesz annak, ha évente 3—4 író fog kapni kis kertes házat, nyugalmas hajlékot, ahol nyugodtabban tud áldozni hivatásának. A februárban megindult szervezési munkálatok az egész országban nagy lendülettel és nem várt eredménnyel haladnak előre. A múlt év végén még csak hatszáz tagja volt a társulatnak és egy év alatt hatvanezer pengőt adtak össze. Egy év múlva hatezer taggal legalább hatszázezer pengője fogja biztosítani azt, hogy a magyar gondolat becsületes kifejezői nyugodtabban jelölhessék ki a jövő Magyarországának alapjait.

TELEGDI IMRE

LOSONCI KÉZIRATOK ÉS KÖNYVRITKASÁGOK, KÉT ÚJ CSOKONAI VERS

A LOSONCI VERSESKÖNYVET az Uj Magyar Museum III. kötet, 1. füzetében ismertettük. Ezenkívül még van Losoncon néhány irodalomtörténeti fontosságú kézirat, melyeknek ismertetése eddig nem történt meg. Érdemes áttekinteni továbbá a losonci gimnázium tanári könyvtárának szépirodalmi vonatkozású *könyvritkaságait* és *első kiadványait* is. *A régebbi magyar irodalomból* csak néhány említésre méltó könyv akad: *Janus Pannonius:* Libri poëmatum elegiarum et epigrammatum, Budae, 1754. A könyv hátlapján *Laudes Miskolc* címen egy latin vers olvasható *ismeretlen szerzőtől,* 1760-ból.

Bornemissza Péter: Harmad része az Evangéliumokból és az Epistólákból, 1578. A vastag kapcsos könyv igen ritka példány.

Gyöngyösi István: Kemény János emlékezete, Budán, 1744.

Dugonics András: Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai, Posonyban[1] és Pesten, 1796. Az első darabban 'található: Új életre hozott Chariclia, a második darabban: Mársal társalkodó Murányi Vénus, Rozsa koszoru, Porából meg-élemedett Phoenix, Csalárd Kupidó.

A pihenés korából Faludy Ferenc van képviselve:

Révai Miklós: Faludy Ferencz költeményes maradványai, Pozsonbann, 1787.

Az 1772 után meginduló irodalmi élet sok emléke megtalálható a losonci gimnázium tanári könyvtárában:

Magyaros írók.

Dugonics András: Etelka, Pozsonyban és Kassán, 1788, két könyvben.

Csenkeszfai Poóts András: Ifjúi versei (Sénai Lukrétzia), Pozsonban és Komáromban, 1791.

Poóts Andrástól a Losonci verseskönyvben is olvashatunk egy verset *Epitaphium* címen.

Hatvani István II. (Hatvani Istvánnak, a híres debreceni fizikusnak a fia): Mesék, Debreczenben, 1799.

Latinos írók.

Baróti Szabó Dávid: Költeményes munkáji, Kassán, 1789, két kötet; Megjobbított s bővített költeményes munkáji, Komáromban, 1802.

Révai Miklós: Elegyes versei, 1787.

Franciás írók.

Báróczi Sándor: Kassándra, Bétsben, 1774.

Kazinczy Ferencz: Báróczinak minden munkáji, Pesten, 1813

Pétzeli József: Henrias, Győr, 1786; Yung' éjtzakáji, Győr, 1787; Szomorújátékok, Komárom, 1790. (A felsorolt művek mind fordítások.)

Németes írók.

Kazinczy Ferenc: Munkáji, Pesten, 1815. (Kilenc kötet.)

Kármán József[2]*:* Uránia, Vácz, 1794, három kötet. Kármán József összes

---

[1] A címeket és a helyneveket az eredeti helyesírás szerint közöljük.

[2] Apjának, *id. Kármán József*nek (1738—1795) kéziratban maradtak halotti prédikációi (a losonci református egyház birtokában).

műveit *Abafi Lajos* kiadásában[3] (Nemzeti Könyvtár, 1880) ismeri a magyar közönség. Abafi nem említi, hogy az Uránia harmadik kötetének végén *kottamelléklet* is van: egy zongorakísérettel ellátott dal, címe *Sikertelen munka.* A dal szövegének és zenéjének szerzője ismeretlen; lehetséges, hogy maga Kármán József a szerző. A dal szövege egyszerű és naív:

Zöld fákat ültettem szorgalommal,
Hogy rejtekem legyen hív Károlyommal,
Midőn megjön a zöld berekbe.
Miként óhajtottam felnövéseket
oh mondom, hogy láttam késéseket.
Nem tsokolunk itt mi rejtekbe?
Nem tsokolunk itt mi rejtekbe.

Amilyen gyermekded a szöveg, olyan gyönyörű a dallam és a zongorakíséret: mintha a rokokó-idők zenélőóráinak bájos csilingelését hallanók!

Az előromantika korának írói.

Csokonai Vitéz Mihály: Diétai Magyar Múzsa, Pozsonyban, 1796; Anakreoni dalok, Béts, 1803, Márton József, a bécsi egyetem magyar tanára adta ki; Alkalmatosságra írt versek, Nagyvárad, 1805 (Csokonai halálának éve); A tavasz (fordítás, Kleistból, Nagyvárad, 1806; Dorottya, ódák, Lilla-dalok, 1808; Csokonai összes művei, Béts, 1813, négy kötetben). Az 1808-as kiadású Dorottya, ódák és Lilla-dalok egy kötetbe vannak kötve félbőrben. A bejegyzés szerint *Dobos József* tulajdona volt 1810-ben. E bejegyzésen kívül az első oldal felső sarkába be van írva a könyv ára is: 4 f. 54 Kr. Hogy fogalmat alkothassunk magunknak arról, hogy ennek az összegnek abban az időben micsoda vásárló értéke volt, idézem Fazekas Mihály *Ludas Matyiját* (1804): Ludas Matyi libáinak párját nem hajlandó alább adni ‚két kurta forintnál'. És ezt az árat Döbrögi még drágállotta! Dobos József e könyv árán öt libát vehetett volna! Ilyen körülmények között érthető, hogy sokan elkérték ismerőseiktől az értékes könyveket, vagy a kéziratokat és a nekik tetsző részeket kimásolták.

Kisfaludy Sándor: Himfy' szerelmei Budán, 1807 (két kötet).

Fáy András: Friss bokréta, Pesten, 1818 (novellák és versek); Eredeti mesék és aphorizmák, Pesten, 1825.

Külön figyelmet érdemel *egy eddig teljesen ismeretlen vitézi játéknak kézirata,* melynek címe:

NAGY SÁNDOR
vitézi játék négy felvonásban.

Az igen szépen írt kézirat 1853-ban került a könyvtár tulajdonába. *Görög István* írta a Magyar Nemzeti Játékszín számára 1813-ban, Pesten. Forrásának Csokonai Vitéz Mihály „irományát" nevezi meg. *Az irodalomtörténet azonban nem ismer Csokonaitól ilyen tárgyú művet:* Görög István forrása, a nevezett mű lappang, vagy elveszett. Görög Istvánról a következőket mondja el Szinnyei József (Magyar írók): a pesti színtársulat tagja, 1812-ben Balogh Istvánnal írta *Cserni György* és *Angyal Bandi* című színműveit, melyekben népdalokat kezdett használni. Valószínűleg Balogh Istvánnal dolgozta át színre Gvadányi József

[3] Most készül Kármán József összes műveinek kritikai kiadása *Kozocsa Sándor* egyetemi m. tanár gondozásában.

Peleskei nótáriusát is. Görög István Losoncon talált drámája a magyar színészet hőskorába vezet. Ez időben, 1815-ig magyar színészek is játszottak Pesten. Társulatuknak dolgozott *Katona József* is: ebben a környezetben fejlődött a legnagyobb magyar drámaíróvá. Ezeknek a dicsőséges és küzdelmes időknek emléke Görög István vitézi játéka, *Nagy Sándor*.

Az 1820 táján a *romantika* szellemében virágzásnak induló magyar irodalomban jelentős szerepet játszik két irodalmi zsebkönyv: a *Hébe* és az *Auróra*. Mindkettő a szó-szoros értelmében vett zsebkönyv: a tizenhatodrét, szép kötésű, aranymetszésű könyvecskéket zsebbe lehetett tenni, mint az imakönyvet. Bizonyára voltak is lelkes irodalombarátok, akik állandóan zsebükben is hordták.

A *Hébe* zsebkönyv 1823. évi számában jelent meg Aranyosrákosi Székely Sándor *Székelyek Erdélyben* című kis eposza, amely ösztönzőleg hatott Vörösmartyra.

Az *Auróra* 1823. és 1826. évi száma Kisfaludy Károly és az 1834. évi szám Bajza József szerkesztésében szintén megvan könyvtárunkban. Az 1823. évi kötet végén kottamelléklet található: *Kisfaludy Sándor* zongorára írt zeneműve; címe: *Magyar (Ongarese)*. Neves íróink új oldalát mutatják ezek a kották: a magyar szellem sokoldalúságának bizonyítékai!

Könyvtárunkban számos *német* és *francia* könyvet is találunk, melyeket a korabeli írók olvasgattak. Ezek közül megemlítem a következőket: *Bürger:* Gedichte (Csokonai); Young: Les nuits, 1770 (Pétzeli József); Matthison: Gedichte (Berzsenyi); *Ossians* Lieder, 1784 (három vastag kötet, Vörösmarty) stb.

Igen értékes kéziratok és könyvritkaságok vannak *dr. Oppenheimer Rezső* és *Sacher Imre* losonci lakosok birtokában.

Dr. Oppenheimer Rezső könyvei és kéziratai:

Szekel István: Cronica, Cracoba, 1559.

Zilai Sámuel: Csokonai Vitéz Mihály' egynéhány Irott Munkái, Sámsonba,[4] *13-ik Júniusban, 1808.*

Az értékes kézirat tartalma a következő:

1. A' béka 's Egér Hartz. (Homérusból travestálva.)
2. Mellyik a legjobb tsók? (Egy kérdésre való Felelet.)
3. Militat omnis amans. (... Castis omnia casta.)
4. Az Istenek Osztozása.
5. Raptus Europae (vagy A' Tolvaj Isten).
6. Az Állatok Dialogussa. (A Bagoly és Kótsag.)
7. A' Barátság.
8. Egy sírhalom felett.
9. Epitaphium Michaëlis Vitéz Csokonai.

Zilai Sámuel olyan darabokat gyüjtött egybe kéziratos könyvében, melyeket a korabeli Csokonai-kiadásokból nem ismerhetett. *A Békaegérharc* 1813-ban jelent meg először nyomtatásban, a hátrahagyott munkák között szerepel továbbá a *Mellyik a legjobb csók* és az *Állatok beszélgetése* címűek.

Schedel Ferenc (Csokonai Mihály minden munkái, Pest, 1844) a kiadatlan „dévaj" költemények között említi az *Istenek osztozását, Raptus Europae*-t és a *Militat omnis amans* címűeket.[5]

---

[4] *Sámson (háza)* kisközség Nógrád vármegyében a salgótarjáni járásban Kisterenye és Pásztó között.

[5] Mindhárom olvasható Csokonai összes műveinek legújabb kiadásában (Franklin-Társulat, Budapest).

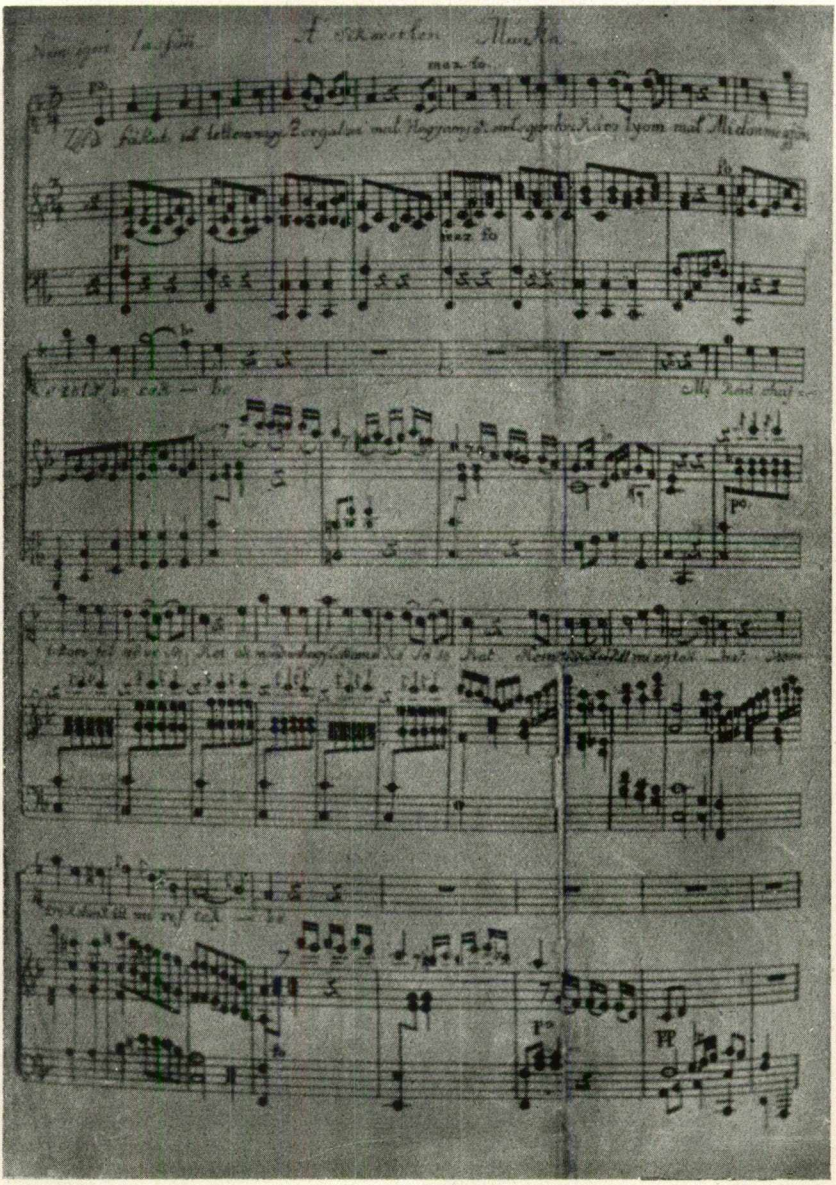

Kármán József dala

(ifj. Oltay Ernő felvétele)

Sem a kiadott, sem a kiadatlan versek között nem találtam meg *A Barátság* és az *Egy sírhalom felett* című költeményeket. Ezen alapon jelen tudomásom szerint ezek Csokonai eddig ismeretlen költeményei, melyek kétségtelenül tőle származnak, mert *Zilai Sámuel* ezek alá is odaírta Csokonai monogrammját: V. Cs.

Közöljük a két Csokonai-verset:

A' BARÁTTSÁG.

Mit? Leányka! illy korodba
Arra kérsz é engemet?
Hogy tenéked mint Barátod
Fel szenteljem szívemet?
Nem tudod te a' Barátság
Melly nehéz olly szívek közt
Mellyek választást nem tudnak
A' Barát s a Kedves közt.
Kérj Szerelmet szép Leányka!
Míg virágzik életünk
Ötven esztendős korunkba
Jó barátok lehetünk —

EGY SÍRHALOM FELETT.

Úgy tűntek el a' rózsa szín
Napok, élted víg tavaszin
Melly rád kedvet öntözött:
Mint az illatozó gyep, kék
Violáival a' Lepkék
A' hímes rétek között.
Úgy tűnik el a' Sír setét
Éjje, ha szent Végzetét
Menydörgi le Istenünk:
Nyúgodj hát! én hadd szórjam vad
Rózsákkal be bóldog hamvad
Szerelmes egygyetlenünk.

A kézirat utolsó verse: *Epitaphium Michaëlis Vitéz Csokonai.* Szerzője ismeretlen; talán a másoló, *Zilai Sámuel* írta.

Kezdete:

Hic iacent
Ovidius, Virgilius, Horatius,
In MICHAËLE VITÉZ CSOKONAI
dum vivebat, uniti, dum mortuus, sepulri.
Cuius, si studia quaeras,
Erat ornamentum doctrinarum,
Decus rei Patriae Litterariae
Gloria Parnassi Hungarici.

— — — — — — — — — — — — — —

Sacher Imre kéziratai és könyvritkaságai.

1. *Sz Cs. A.:* Poétai gyüjtemény, Patak, 1818. Erotikus versek antológiá,a; Csokonai V. Mihály nyolc verssel van benne képviselve.

Trattner és Károlyi: Nemzeti kalendárium, Pesten, 1849. A kalendárium üres oldalain naplószerűen *bejegyzések* olvashatók: ezek alapján figyelemmel kísérhetjük a 49-es eseményeket. 1849. III. 24-én pl. ezt írta be az ismeretlen nevű *rimaszombati* főszolgabíró: Losoncon nagy diadal; augusztus 8-án: Losonc kirablása és felgyujtása.

2. *Luther:* Fünf Predigten, Wittenberg, 1533. A könyv hatodik fejezete Paulus levelei az efezusiakhoz. A fejezet címlapján Sámson egy oroszlánnal viaskodik. *Ezt a képet másolta le Hoffgreff,* Tinódi Lantos Sebestyén kiadója (Cronica, Kolozsvár, 1554). A lemásolt kép természetesen tükörképe lett az eredetinek: Luther könyvében az oroszlán balra néz, Tinódiéban jobbra.

3. *Groff Zrini Miklos:* Adriai Tengernek Syrenaia Béchben, 1651. A rendkívüli ritka könyv tökéletes példány.

4. *Boccatius Joannes:* Regenten-spiel, Bartfa (Klösz-nyomda). 1604. Ebből ez az egyetlen példány ismeretes csak, tehát *unicum!*

5. *Bessenyei György:* A Holmi, Béts, 1779.

A classica filológia köréből és a történelmi tárgyú könyvek között is sok értékes könyv akad Losoncon, melyeknek áttekintése nem volna érdektelen. Irodalomtörténettel két tábor foglalkozik: a szakemberek és egy ennél jóval népesebb csoport, a középiskolai ifjúság. Az irodalmi ismeretek elmélyítését szolgálná, ha minden iskola tanárai számon tartanák városuk régi, értékes könyveit és kéziratait és azokat betekintésre megmutatnák az irodalom, történelem stb. tanításának folyamán.

Befejezésül ismertetésemből kiemelem és időrendbe állítom *a losonci kéziratokat:*

1. *Laudes Miskolc,* latin vers ismeretlen szerzőtől, 1760.

2. *A Losonci verseskönyv:* 52 vers, jórészt ismeretlen szerzőktől, 1780 körül.

3. *Halotti prédikációk:* Id. Kármán Józseftől, 1795-ig, Losoncon.

4. *Csokonai Vitéz Mihály egynéhány írott munkái:* Zilai Sámuel másolásában, Sámsonba, 1808. A másolatban két eddig teljesen ismeretlen Csokonai-vers: *A Barátság, Egy sírhalom felett.* A kézirat végén latin vers Csokonairól: *Epitaphium Michaëlis Vitéz Csokonai.*

5. *Nagy Sándor,* vitézi játék négy felvonásban; Görög István pesti színész műve, Pesten, 1813. Forrásának Csokonai eddig cím szerint sem ismert „irományát", *Nagy Sándort* nevezi meg.

6. *Poétai gyüjtemény:* erotikus versek gyüjteménye, Sz. Cs. A. a gyüjtő monogrammja. Az antológiában nyolc „dévaj" Csokonai-vers is van, Patak, 1818.

7. Ismeretlen nevű főszolgabírótól *Naptárbejegyzések* 1849-ből, Rimaszombat.

KASZAB ANDOR

KÖNYVSZEMLE

A Magyar Vendéglátóipar Története a honfoglalás századától napjainkig. Szerkeszti BALLAI KÁROLY. I. kötet. A Honfoglalás századától az 1848—49. szabadságharcig. (Budapest, 1943, „Kultúra és Propaganda" kiadása, VII + 424 lap.)

Az italmérési szokásoknak, majd a vendéglátás családi és ipari tevékenységből kifejlődött formáinak ismertetését célozza e munka. A régi magyar jog egyik legérdekesebb társadalomtörténeti kérdésének, a borkimérés (educillatio) jogelveinek változataiból kibontakozott korcsma- és szállodajog fejlődését tárják fel a szerzők, közöttük Ballai Károly, dr. Bevillaqua-Borsody Béla, dr. Kemény Gábor, dr. Mazsáry Béla, dr. Siklóssy László és Gundel Károly. Természetes, hogy a kiadott tanulmányokban nagy értékkülönbségek vannak, de ha figyelembe vesszük, hogy nem eredeti adatok feltárása volt a cél, hanem az eddig feltártak népszerű ismertetése, azt kell mondanunk, hogy a munka elérte célját. Történetietlen megállapításoktól azonban tartózkodniok kellene a szerzőknek; így nem felel meg a valóságnak Ballainak az az állítása, hogy a szakácsok ipara már az ezredik év körül kifejlődött volna. De ilyen tévedésektől eltekintve, a munka sok hasznos útleírást közöl, régi pásztorszokásokat, étkezési különcségeket ismertet s a szállodaipar újkori eredményein keresztül a XIX. századi társasági élet jeleire enged következtetni. Hasznos lenne azonban, ha a második kötet szerkesztésébe olyan szerzőket is bevonnának, akik a borkereskedelem jelenségeit ismerik s tisztában vannak azokkal a történeti feltételekkel, amelyek a magyar bort annyira híressé tették s a magyar nemzetgazdaság alapját éppen a borkivitel révén fektették le.

Komoróczy György

CSÁSZÁR ISTVÁN: *A Toldi-Kör irodalmi évkönyve. 1943.* (Pozsony, 1943, Toldy-Kör kiadása, 182 l.)

A kisebbségi sorsban élő szlovákiai magyarság egyik szellemi végvára a hetvenéves pozsonyi Toldy-Kör. Működése túlnőtt a helyi jelentőség határain, a szlovákiai magyarság vezető kultúregyesületévé lett. Évkönyve nemcsak egyszerű beszámoló, hanem a szlovákiai magyarság kultúrtermésének keresztmetszete is. Szlovákiában nem jelenhet meg jelenleg magyar irodalmi folyóirat, a könyvkiadás elé is szinte legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak, így a napisajtón, a pozsonyi Magyar Hírlapon kívül ez az évkönyv nyujt alkalmat a szlovákiai magyar írók és költők műveinek megjelentetésére. A szerkesztő nagy feladatra vállalkozott, amikor egy évkönyv keretében mutatja be az irodalmi termés legjavát. Munkájáért minden dicséretet megérdemel; szinte nem tudjuk, mit emeljünk ki: Kemény Lajos, Szalatnai Rezső, Szeredai Gruber Károly, Peéry Rezső, Ethey Gyula s a többiek tanulmányait, vagy a már jól ismert Ásguthy Erzsébet, Pozsonyi Anna, Klimits Lajos verseit, vagy a többiek munkáit, akik mindnyájan küzdő harcosai és védelmezői a magyar szellemnek.

S végezetül a Toldy-Kör évi beszámolóját olvasva kibontakozik előttünk a kisebbségi magyarság küzdelmekkel teli nehéz sorsa. Nem dicsekednek az-

zal, amit elértek, amit elvégeztek (pedig sokat tettek), mert még többet tettek volna, de „aki együtt élt velünk, az tudja jól, hogy többet akartunk és hogy ami elmaradt, ami nem valósult meg, az nem mirajtunk múlott. Mindenesetre él bennünk az elhatározás, hogy céljainkért, a magyar szellemi és társadalmi élet emeléséért tovább is töretlen erővel dolgozzunk." S ez az elhatározás biztos záloga a magyar szellem jövőjének.

Oláh József

ECKHARDT SÁNDOR: *Az ismeretlen Balassi Bálint.* (Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság. 314 l.)

Eckhardt Sándort egész tudományos pályáján végigkíséri a Balassi-probléma. 1913-ban megjelent tanulmánya, Balassa Bálint irodalmi mintái, az első magyar lírikus helyét kereste és jelölte meg a XVI. század európai költészetében. Kutatásainak eredménye meglepő volt: széles európai háttér nyílt meg a költői mű mögött, az ösztönösen közvetlennek tetsző költészet mély és egyetemes irodalmi műveltséget takart. Balassi ezzel kora legműveltebb költői közé emelkedett, nem méltatlan elődeként a XVII. századi Zrínyi Miklósnak. A Magyar Írók sorozatában megjelent Balassi-tanulmány (1941) új vonásokkal gazdagította a költői arcképet: egyrészt közelebb hozta a mai magyarsághoz a XVI. századi költő rendkívül bonyolult, belső ellentmondásokkal terhelt életét, másrészt a költő egyéniségének és élményvilágának az alakulását tárta fel pontos elemzéssel, gazdag invencióval, éber kritikával. Tisztázta az élet és a mű összefüggését, lényegesebb hangsúllyal tárva föl a műalkotást és a művészt. Legújabb munkája, Az ismeretlen Balassi Bálint (1943) mintegy az előbbinek a kiegészítője, itt az életet és a kort vetíti elénk, azt a talajt, amelyből az élet, az egyéniség és a művészet fakad. A költőt már jól ismertük, vallott róla elsősorban költészete, az embernek az élete azonban több pontban homályos és titokzatos volt. Ennek a titoknak a fellebbentése, az emberi élet maradéktalan megismerése végett kutatta fel a szerző a régi felvidéki és erdélyi családi levéltárakat, a gimesi Forgách, Zichy, Dobó, Kapy, Kubinyi, Thurzó, Nádasdy, Perényi, Bükk, Sennyei, Illésházy stb. családok archívumait, de ezeken kívül a pozsonyi és kassai kamarák irattári anyagát is. Előtte ezeket senki sem vizsgálta át, vagy ha igen, szükség volt a már átvizsgált anyagnak újból való átszűrésére. Teljesen töretlen úton járt a kamarai levéltárak anyagának a kutatásában, pedig mind a pozsonyi, mind a kassai kamara iratai igen sok és gazdag adatot rejtettek magukban, a kassai például a szerelemre gerjesztő és a költészetre ihlető Júliáról, Losonczy Annáról.

„Az ismeretlen Balassi Bálint" azonban nem teljesen életrajz, inkább kommentált, módszeresen feldolgozott és pontos időrendben összeállított adattár; bennük nemcsak egy zseniális, de szerencsétlen sorsú emberi élet tükröződik, hanem egy egész emberöltő, a legzordabbak közül. Mennyi élet és elevenség, mennyi könny és szenvedés, mennyi kendőzött és kendőzetlen indulat a látszólag száraz adatokat tartalmazó oklevelekben, magán- és köziratokban! A szerző nemcsak erős kritikai érzékkel rostálja meg az adatokat, hanem ép oly gazdag invencióval, friss beleérző készséggel tudja megelevenníteni a megfakult betűket. A száraz adattár helyett éles emberi arcképet és váratlan fordulatokban gazdag emberi életeket kapunk. Megelevenedik előttünk Balassi János, az apa, aki magas udvari rangból zuhan le a mélységbe s ezzel megszabja fia, Bálint életét is, aki mintegy szülői örökségként veszi át a családi pöröket és viszályokat, megtetézve mindazzal, amit saját ingatag temperamentuma zudított a nyakába. De vett

innen nemesebb indítást is: humanista műveltséget, büszke öntudatot, fölényt és iróniát. A második éles arckép az apai gyámé: Balassi Andrásé, a harmadik Losonczy Annáé és végül Dobó Krisztináé, a két végzetes asszonyé. A könyv nagy részét az emberekkel folytatott pörök, a körülményekből fakadt ellentétek elemzése teszi ki, a vér és arany drámájának a rajza. Minden mozzanat gazdag dokumentáción alapszik, de a rajz minden adatközlés ellenére is eleven és életteljes: kapzsi és perlekedő főurak, szerelmes és pletykálkodó asszonyok, szegény, éhező és vérrel verejtékező végvári vitézek, alázatos jobbágyok, fogságba jutott törökök vonulnak el előttünk teljes életszerűséggel. Közöttük az indulatai között tévelygő költő, a család régi fényét s a régi otthont áhítozó ember, aki nehéz és súlyos pörökben küzd a maga igazáért, mindig veszteségként. De látjuk a bor és a szerelmi mámor rabját is, nem ismeretlen többé a költő és az ember, előttünk van egész esendő mivoltában, botladozó földi életével. Mindezek arcának mulandó, de emberi vonásai: Eckhardt Sándor érdeme, hogy ennek az életnek a feltárása nem kegyetlen és kegyeletlen, igaz, mélyreható, őszinte, semmit sem elhallgató, de ugyanakkor melegen rokonszenvező.

Nemcsak a lélekbe tud belátni, hanem a régi magyar élet egész gazdag és bonyolult szövevényét is fel tudja tárni, meg tudja éreztetni a zord idő nehéz levegőjét. Remek ösztönnel elemzi a legegyszerűbb emberi megnyilatkozásokat is, ezekben is épp oly kincset tud találni, mint a műalkotásokban. Éles kritika egyesül elemzéseiben a finom stílusérzékkel, aminthogy adatainak közlésében sem csak a rideg tények közlésének a szempontja vezeti, hanem mindannak, ami emberileg jellemző és megragadó. Műve így lesz az adatközlés és értelmezés mesteri mintája. Ahogy az egyszerű végvári kapitány rövid, pár soros leveléből kielemzi a nemes pátoszt, a lényeget kiemelő tömörséget s a katonás iróniát, vagy ahogy Bálint periratáiban felfedezi a metaforák cikázását, a jogászi stílust átragyogó érzelmi feszültséget, vagy ahogy Losonczy Annának a kassai kamarával folytatott alkudozásaiból megrajzolja ennek a húsból és vérből alkotott, józan, reális gondolkodású asszonynak a remek figuráját, — az a módszeres kutatásnak és az adatok értelmezésének mindig követésre méltó mintája.

A magyar irodalomtörténet nagy nyeresége Eckhardt Sándor könyve, de nyeresége a felvidéki helytörténetnek is. Könyve a felvidéki magyarság gazdag multjának kimeríthetetlen forrása is, a hely- és a tájtörténet kutatói számos indítékot meríthetnek belőle.

Lelkes Tibor

IGNÁCZ RÓZSA: *Két élet.* (Két kisregény. Budapest, 1943. Dante. 199 l.)

Bármennyire elnyűhetetlennek is látszik a regény, mint irodalmi forma, mégis úgy érezzük, a regénytermelés annyira túlcsapott már minden józan mértéken és korláton, hogy előbb-utóbb be kell következnie az író és olvasó megcsömörlésének és az egészséges visszahatásnak. Ma kétféle visszaélés is van ezen a téren. Egyrészt mindent regényformában írnak meg, aminek minden áron sikert akarnak biztosítani, másrészt szörnyű módon visszaélnek a méretekkel is. Nemcsak arra gondolunk, mily töméntelen sok regény jelenik meg, hanem arra is, mennyire megduzzadt az egyes művek terjedelme is. Hiszen régebben is írtak 2—3 kötetes nagy-regényeket, de aránylag keveset, és ezek valóban terjedelmükhöz mérten súlyos, főalkotásai voltak egy-egy kiváló regényírónak. Összefüggő regénysorozatok pedig igazán kivételszámba mentek. Mostanában ellenben ijesztő tömegekben jelennek meg a többezer lapos regényszörnyetegek és a véget-

érni nem tudó, sokszor csonkán maradó sorozatok. A méreteknek ez ellen a szertelen túlzása ellen az első józan visszahatás a kisregények megjelenése. Ilyenek a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda (Budapest) „Diárium" című új vállalkozásának a kötetei és ilyen Ignácz Rózsa Két élet című megjelent két prózai alkotása. A kisregény nem könnyű elbeszélő forma és amit ezen a címen jelentetnek meg, a legtöbb esetben nem valóságos regény, hanem vagy fölöslegesen elnyujtott novella, vagy elnagyolt, száraz regényvázlat, esetleg csonka regénytöredék. A jó kisregénynek zárt teljes, öncélú alkotásnak kell lennie. Arravaló, hogy keskenyebb, de éppen ezért szilárdabb keretei között az író egy-egy érdekes problémát vagy alakot leegyszerűsítve, minden tekintetben csak a lényegesre szorítkozva tisztán és zavartalanul tárhasson fel és mutasson be. Ez azonban nem könnyű vállalkozás, mert a lényegre való szoritkozásnak úgy kell történnie, hogy a mű azért folyamatos, érdekes és élvezetes olvasmány is legyen, és ne száraz lélekrajz, vagy csonka élettöredék.

Ignácz Rózsának különösen a kötet első darabjával (Berta) sikerült igazi jó kisregényt alkotnia. Az alig százlapos történet harminc esztendőt ölel fel hőse életéből. Bár ez nagy idő, a meseszövés mégsem vázlatos, se nem szakadozott, hanem összefüggő, folyamatos egész. Igaz, hogy Ignácz Rózsa nagy önfegyelmezéssel vigyáz a szóra, és mindent elhagy, ami a főprobléma szempontjából érdektelen lenne. Ez a takarékosság érvényesül a meseszövésben, a jellemzésben, a környezetrajzban és az előadásban egyaránt. A regény meséje nagyobbrészt Erdélyben játszódik le a megszállás alatti időkben. A korállapotokból annyit ad az író, amennyi hősének sorsára valóban döntő befolyással volt. Ugyanilyen céltudatosan takarékos a szereplők bemutatásában is. A mellékalakokat csak néhány határozott vonással rajzolja meg, de mindig azokkal a vonásokkal, amelyek a főhőssel való kapcsolatukban fontosak voltak. A történet főszemélyét, Kis Bertát, vagy ahogy a regényben nevezik, Akta Bertát, akiért az egész művet írta, sokoldalú jellemzéssel és elmélyedő lélekelemzéssel úgy ábrázolja, mint az asszonyi önfeláldozás hősét. Berta gyerekkora óta csak a családjáért él, és mikor apja, aki a magyar időben pénzügyőr volt, a román uralom alatt elveszti állását, neki kell megkeresnie keserves hivatali robotmunkával a kenyeret szülei és nyolc testvére számára. Egész élete áldozat a családért: feláldozza ifjúságát, boldogságát és végül testi épségét is. Bár az író elsősorban egyént és egyéni sorsot akar bemutatni művében, Akta Berta sápadt, sovány arca és elferdült vézna teste mögött millió asszonytársa közös sorsa és alakja rajzolódik ki az idő és a tér mély távlatában. Az asszony-áldozat nagy megbecsülése kiérződik abból a rokonszenvből is, amellyel Ignácz Rózsa hősét nehéz útján végigkíséri és abban a felmagasztalásból, ahogy a regény végén elbúcsúzik tőle. De átjárja és átmelegíti az író együttérzése a mű stílusát is és megmenti a szűkszavúság gyakori velejárójától, a szárazságtól.

A másik kis regénynek, ifj. Török István-nak, igen érdekes és súlyos a problémája, de a feldolgozás módja már nem oly harmónikus, mint a Bertá-é. A mű első és tulajdonképeni főrészét úgy írta meg az író, mint egy tizenötéves fiú naplóját, a rövidebb, befejező részt pedig harmadik személyű elbeszélő formában. Az előadás formájának megváltoztatása ilyen rövid terjedelem mellett nem nagyon szerencsés eljárás, mert egyrészt stílustörést okoz, másrészt megzavarta a cselekmény egyenes vonalvezetését és az olvasó érdeklődését a tulajdonképeni hősről, a fiúról a szülőkre vezette át. A regény főtárgya u. i. a következő: Ifj. Török István azt hiszi, hogy egymástól elidegenedett szü-

leit a szerencsétlenné vált házasságban már csak ő tartja együtt. Ezért hogy megszabadítsa őket önmagától, felszabadulásuk akadályától, és elválásukat lehetővé tegye, öngyilkossá lesz. Áldozatának azonban más lett az eredménye. Mikor a szülők elolvassák halott fiúk naplóját, amelyben tragikus tettét megindokolja, ismét egymásra találnak, hogy újra kezdjék elrontott életüket. A napló önmagában is kerek, egész. — Ignácz Rózsa megmutatta benne nagy lélekábrázoló erejét és kifejező művészetét. Teljesen beleélte magát ennek a feltűnően érzékeny lelkű és idegzetű tizenötéves fiúnak a belső világába, és éppen ez a beleérzés tette lehetővé, hogy a naplóban a hozzá illő hangot is nagyszerűen meg tudta találni.

Semetkay József

KULCSÁR ADORJÁN: *Olvasóközönségünk 1800 táján.* (Budapest, 1943. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 90 l.)

A modern irodalomtudomány az írón s a művön túl is mindinkább kiterjeszti érdeklődési körét. Az irodalomtörténetírók egyre jobban felismerik, hogy az irodalmi élet alakulásában az olvasók szerepe mindig lényeges és az a viszony is, amely az egyes korszakokban az író és közönsége között kialakult. Már Riedl Frigyes is hangoztatta, hogy a kereslet és kínálat hatása a szellemi élet terén is érvényesül. Ő azonban csak megállapította ezt a tényt, adatokkal rendszeresen nem igazolta. Újabban főleg Horváth János és Thienemann Tivadar hangsúlyozták ennek a problémának a fontosságát.

Nyilvánvaló, hogy az olvasó szerepét az irodalom történetébe csak akkor lehet majd szervesen beilleszteni, ha az idevágó részletkutatások már kellő mennyiségű adatot feltárnak és feldolgoznak. Kulcsár Adorján most megjelent tanulmánya az első komoly kísérlet arra, hogy egy adott időpontban összegyűjtse az író és olvasó viszonyára vonatkozó adatokat és ennek a kapcsolatnak az irodalomra való hatását megállapítsa. Vállalkozásának úttörő jellegéből következett, hogy nemcsak a szükséges adatokat kellett magának összeszednie, hanem neki kellett a feldolgozás módszerét is megállapítania. Az az anyag, amelyet át kellett kutatnia, óriási terjedelmű és rendkívül szétágazó. Művéből megállapíthatjuk, hogy figyelme valóban mindenre kiterjedt, amit felhasználhatott, másfelől azonban józansága és jól megválasztott módszeres eljárása megmentette attól, hogy elveszszen a felhalmozott adatok nagy tömkelegében. Könyve jól tagolt, világos elrendezésű. Az adatok szervesen beilleszkednek a kiszabott keretekbe.

Műve tulajdonképpen jóval többet ad, mint amennyit a címe ígér. Nemcsak a magyar olvasóközönség összetételét és olvasmányait ismerteti meg 1800 táján, hanem azt a visszhangot is, amelyet a művek az olvasókból kiváltottak. Bemutatja azt a módot is, ahogy az írók igyekeztek a közönség ízléséhez alkalmazkodni és azt kiszolgálni, vagy hogy küzdöttek ellene, iparkodtak megtisztítani és felemelni. Igen érdekesen leplezi le az egykorú könyvkiadás és könyvterjesztés titkait és üzleti elveit. Részletes adatai még inkább megvilágítják és megbecsültetik azokat a valóban hősies és sokszor önfeláldozó erőfeszítéseket, amelyeket igazi nagy íróink ebben a korban a magyar művelődés terjesztése érdekében kifejtettek. Különösen érdekesek és újszerűek művének azok a részei, amelyek ennek az időszaknak tömegolvasmányairól, legnépszerűbb íróiról és a divatos ponyvairodalomról szólanak. Meglepődve látjuk, mily erős és mennyire elterjedt ez az alsóbbrendű irodalom és mennyivel nagyobb lehetett az olvasók száma is, mint eddig a megfelelő adatok híján gondoltuk.

Bár Kulcsár Adorján elsősorban tárgyilagos és rendszeres tudományos fel-

dolgozásra törekedett, könyve mint olvasmány is vonzó és élvezetes. Előadása józanul cikornyátlan, egyszerű, világos értekező próza, de a sok egykorú adat, szemelvény, nyilatkozat mégis színessé és változatossá teszi. Érdekessé teszi végül a művet maga a kor is, amelyről szól. A magyar történelemnek ez a korszaka csupa forrongás, a változás vágya ott lappang már mindenütt a felület látszólag békés tükre alatt. A felszínen még a mult uralkodik, az irodalomban a tegnap írói vagy az őket utánzó egykorúak uralkodnak. De már készül az új szellem hódító serege és Kulcsár könyvének a végén feltűnik az új író mellett az új, igényesebb, egységes szellemű, művelt magyar olvasótábor is.

Semetkay József

LÉTAY FERENC: *Kettős és egyszerű könyvvitel. Különös tekintettel a vállalatok adózására.* (Kassa, Grafika. 1943. 319 l.)

A számviteli-üzemtani kérdések kassai tanulmányozásának hosszabb multja van. Az első világháború előtt a helybeli Gazdasági Akadémia tanárai (Berényi Pál, Hensch Árpád) írtak és adtak ki Kassán jeles mezőgazdasági számtartási és üzemtani munkákat. Jelenleg a Kisgazdaszámtartási Központ fejt ki érdemes működést e téren s megemlíthető még a Kereskedelmi Főiskola idevágó tevékenysége. A kereskedelmi könyvvitel azonban városunkban — ellentétben 4—5 magyarországi vidéki várossal — eddig irodalmi művelőkre kevésbbé talált. Tudomásom szerint Létay Ferenc kassai kereskedelmi iskolai tanár az első, aki itt kereskedelmi könyvviteltant írt és megjelentetett.

Létay Ferenc terjedelmes munkája két részre tagozódik. A könyvviteli alapismeretek című rész a vállalati vagyonnal és változásaival, a könyvvitel fogalmával és feladatával, a leltárral és mérleggel, a vállalati vagyon változásainak nyilvántartásával, a könyvviteli rendszerekkel, a kettős könyvvitellel általában és legfontosabb segédkönyveivel, a naplóval, a könyvelés technikájával és az ellenőrző munkálatokkal foglalkozik s bemutat egy gyakorló üzlettervezetet egyalapkönyves módon, a kettős könyvvitel lényeges és fontosabb segédkönyveiben. A második vagy különös rész a következő fejezetekre oszlik: kalkulatív és kumulatív könyvelés, néhány fontosabb különös üzletesemény elszámolása (kétes és behajthatatlan követelések leírása, avulások leírása, a magánszámla, pénztári engedmény és egyéb levonások, csomagoló anyag könyvelése, átmeneti tételek és anticipációk, társadalombiztosítási járulékok és alkalmazotti adók, váltóügyletek, forgalmi adók, detail-üzlet, fióküzlet, passzív vállalat, kereskedelmi társaságok, árubizomány, részes ügyletek, ipari vállalatok könyvelése és árvetése), a kettős könyvvitel különböző módjai (egy-két-több alapkönyves mód, a táblázatos mód, a gyüjtőmód, a táblázatos gyüjtőmód, átíró mód), az egyszerű könyvvitel, a könyvvitel szervezése, az üzleti könyvek és könyvelési szabadlapok illetéke.

Mint ebből a tartalmi ismertetésből megállapítható, szerző e 20 nyomtatott íven teljes könyvviteltant írt. A mű egyik különössége, hogy a vállalatok adózásával kapcsolatos könyvviteli kérdéseket is igyekszik alaposabban bevonni a tárgyalásba. Erre vonatkozóan különösebben a forgalmi adó ismertetésével tesz figyelemreméltó kísérletet. A munka, a régebbi, klasszikus számviteltani hagyományoknak megfelelően a könyvvitel szerkezeti-technikai kérdéseinek tárgyalására veti a súlyt, a munkatudományi-szervezeti problémákra kevésbbé. Az egyszerű könyvvitelt tárgyaló rész bővítése egy újabb kiadásban indokolt lehetne.

Létay könyvviteltana kiforrott szakember műve, aki évek hosszú során át

foglalkozott tárgyának irodalmi-pedagógiai és gyakorlati oldalával. Rendszere logikus, tárgyalási módja világos, és stílusa, szakkifejezései általában magyarosak és korszerűek. Ez a szaktudomány mai állásának színvonalán álló munka nemcsak magántanulásra látszik alkalmasnak, hanem ajánlható minden fajtájú kereskedelmi szakiskola céljaira. Jó szolgálatot tesz a gyakorlati szakembereknek is, akár mint bevezető, akár mint továbbképzést előmozdító világos vezérfonal és adattár.

Schranz András

MARÉK ANTAL: *Gyere velem András.* (Budapest, 1943. Nemzeti Könyvtár, 106. sz. 64 l.)

Nép számára készült könyvecske. Szórakoztató és nemes népművelés. A címnek jelentése van: a szerző „Andrást", a népet, el akarja vezetni a művészeti (irodalmi, zenei, képzőművészeti) kincsek élvezni- és értékelni — tudásához. Párbeszédes formában oldja meg ezt a kétségtelenül nehéz feladatot: az író beszélget ebben a párbeszédben volt katonatársával, Andrással, akivel nemrégen együtt voltak kint a harctéren. A magyar irodalom, a magyar népzene, a magyar szobrászat és festészet értékei és sok-sok kérdése kerül sorra a beszélgetés folyamán, az író minden problémakörből azt emeli ki, ami egy olvasó parasztembert érdekelhet és elvezethet a szellemi kincseinket értékelni tudó magyar öntudathoz. Ennek párbeszédben való megoldása eleve magában hordozza az erőltetettség veszedelmét: a sokat olvasó, az irodalomban jártas ember érzi is, hogy a könyvecske szerzőjének sokat kellett a fejét törnie, amíg az óriási műveltség-anyagból ezt a kis történetet összehozta, de népművelő célját így is el tudja érni. Sok kérdést másképpen oldottunk volna meg, mint a szerző: nevek és adatok felsorolása helyett talán mélyebben szántottunk volna az ismertető részben az irodalom, a zene és képzőművészet lényegébe, a rádió-jelenet helyett többet mutattunk volna be magából a rádióelőadásból és a rádió művelődési jelentőségéből, a közölt otromba fox-trott szöveget sem írtuk volna le, mert amit rossznak minősítünk, azt veszedelmes bemutatni: a rossz könnyebben ragad, mint a jó, — de ezek a megjegyzések csak a mű részleteire vonatkoznak, nem érintik a füzet egészének nevelő jelentőségét.

A párbeszédekbe foglalt ismereteket tartalmazó anyagot kis mese teszi színesebbé: András, a harctérről hazatért falusi legény megtalálta a nagyvárosban régi szerelmét, Juliskát és hazaviszi. Igénytelen, kicsi történet, de nemes irányzatával (haza a falura, családot alapítani!) jól egészíti ki a füzet nemes, nevelő célzatát.

Stílusáról kell még szólnunk. Egyszerű, világos stílus ez, a legnehezebb kérdéseket is könnyen, sőt, szórakoztató módon oldja meg a kisebb műveltségű olvasó számára. Éppen ezért nem értjük, hogy a szerző simítgatás közben miért nem dobta ki azt az — igaz, kevés — idegen szót (illúzió, instrumentalisták, konjunktúra, stb.), amelyek rontják a füzet világos egyszerűségét s az előtt az olvasó előtt, akinek pedig a szerző is, a kiadó is szánta az egészet, elriasztóan nagyképűek. Ugyanígy ki kellett volna küszöbölni azt a kevés germanizmust is, amelynek mindenkit bántania kell.

E lényegtelen hibáktól s egy-két még kevésbbé jelentős kifogásolnivalótól eltekintve jól sikerült népművelő munkával van dolgunk. Reméljük, hogy eléri kitűzött célját.

Simándi Béla írt a füzet végére néhány szót a népművelésről.

Sziklay László

MOHR GEDEON: *Hirdetek néktek nagy örömöt.* (Egyházi beszédek. Kassa, 1943. Karácsony. Wiko-nyomda. 128 l.)

Az egyházi beszéd ma nem divatos irodalmi műfaj. Vannak kiváló egyházi szónokaink, akiknek művei — mind katolikus, mind protestáns részről — ott díszelegnek a köz- és magánkönyvtárak polcain: de valljuk meg őszintén, kevés embernek jut eszébe, hogy olvassa is őket. Az egyházi szónoklat, mint az istentiszteletek szerves része, él és hat, meggyőződésünk, hogy minél nagyobb lesz a háború következtében kialakult lelki válság, annál jobban fog élni és hatni; — de az egyházi beszéd, mint irodalmi mű, mint olvasmány, ma nem számíthat nagyobb közönségsikerre. Pedig a magyar irodalom történetében jelentős szerepet játszott, nemcsak szónoki nyelvünknek, hanem általában a magyar irodalmi nyelvnek a fejlődését, csiszolódását el sem tudjuk képzelni a középkori nagy szónokok, a protestáns prédikátorok, Pázmány Péter nélkül...

A mai egyházi írónak sem szabad megfeledkeznie arról, hogy a magyar irodalom első összefüggő szöveg-emléke, a Halotti beszéd, egyházi beszéd volt. Ez, ha a prédikáció ma nem is divatos műfaj, mégis kötelezettséget jelent az egyházi beszéd írója számára: a gondos forma, a választékos stílus, az irodalmi szempontok szemmeltartásának kötelezettségét. Annak a magyar egyházi szónoknak, aki beszédeivel nemcsak hallgatóközönségét akarja elvezetni Krisztushoz, a hit útjára, hanem a nyomtatott betű segítségével is el akarja végezni ezt a szolgálatot, vigyáznia kell arra, hogy irodalmi fejlődésünk szempontjából is nagyjelentőségű elődei vannak s az elődök példája kötelez.

Örömmel állapíthatjuk meg Mohr Gedeonról, hogy — egy-két bizonyára olvasmányainak köszönhető germanizmusától és latinizmusától eltekintve — tiszteli és szem előtt tartja a mult példáját. Sajátos, egyéni stílusával személyes színeit is bele tudta vinni az egyházi beszéd műfajába. Rövid tőmondatok s a tőmondatok mögött álló szerény, csöndes egyéniség: — állapíthatjuk meg az előttünk fekvő könyv írójáról. Nem markol nagyot, nem akar világmegváltó új próféta lenni, szerény csöndességgel nyujtja a mai válságos élettől megnyomorított ember felé az egyetlen megoldást s kiutat: az Igét. Adventtől Halottak vasárnapjáig az egész esztendőnek szinte minden ünnepnapján szól hozzánk az Ige Mohr Gedeon könyvében. S megtanít rá, hogy lelki válságaink egyetlen menedéke, de egyetlen megoldása is: az imádság. Látszólag kisigényű a módszer, amellyel Mohr Gedeon elvezeti olvasóját ehhez a megoldáshoz, de éppen ez a csöndes szerénység adja az olvasónak azt a bizonyosságérzést, amellyel abbahagyjuk a könyv olvasását. A bizonyosság-érzést, hogy életünknek Krisztus az egyetlen megváltója.

Mohr Gedeon gyülekezetének ajánlja kötetét. Bizonyosak vagyunk benne, hogy kinyomtatott beszédei túlszárnyalnak gyülekezetén; mert felekezeti különbség nélkül fontos mondanivalójuk van minden keresztyén magyar ember számára.

Az ízlésesen kiállított könyv szép címlapját is kassai művész, Binder Tibor készítette.

Sziklay László

Dr. ORBÁN LÁSZLÓ és BACSÓ ISTVÁN: *A kereskedelem.* (Gyakorlati ismeretek üzleti és iskolai használatra. I. rész. 232. l. Kassa, 1943. A kassai Kereskedők Grémiumának kiadása, Wiko-nyomda.)

A gazdasági, különösen pedig a kereskedelmi ismeretterjesztésnek igen ügyes, világos stílusú munkája. Ma, amikor a nehéz kiadói és papírviszonyok ellenére a gyakorlati kereskedelmi és gazdasági életre oktató és nevelő kézikönyveknek elég szépszámú változata

jelent meg a magyar könyvpiacon, úgy érezhetjük a mű figyelmes átolvasása után, hogy a címében megjelölt célnak: a gyakorlati üzleti életre való nevelésnek valóban hasznos eszköze. Jelentőségében felülemelkedik sok egyéb hasonló című publikáción.

Hasznos összefoglaló, gyakorlati, de emellett sok dióhéjba foglalt elméleti tudást nyujtó vademecum. Elsősorban azok számára íródott, akik a kereskedelmi életpályát választják hivatásul. Elsősorban a kereskedötanoncok jog- és tanviszonyainak adja ügyes összefoglalását és ugyanebben a fejezetben a munkaviszonyok ismertetésén kívül klaszszikusan mutat rá a tanonciskola jelentőségére teljesen korszerű gazdaságpedagógiai szellemmel, amely különben a mű íróit mindvégig jellemzi. A kereskedelmi alapfogalmak, valamint a kereskedelem és ipar törvényes rendezésének, a kereskedelmi alkalmazottaknak és meghatalmazottaknak, a kereskedelmi érdekképviseleteknek külön-külön fejezetet juttatnak és sikeresen foglalják össze az áruszállítás, valamint hírváltás intézményei során a legfontosabb közlekedéspolitikai, továbbá a tarifa-politikai alapfogalmakat mind a személy-, mind árufuvarozás, mind pedig a belvizi fuvarozással, a tengerhajózással, a légi forgalommal, és a közúti fuvarozással kapcsolatban. Szerzők a gyakorlati kereskedelmi nevelésnek ezzel is hasznos szolgálatot tesznek, mert az elméleti rész mellett mintákon ismertetik a szállítóvevény, a fuvarozási szerződés, a hajófuvarlevél, a légi fuvarlevél, a közönséges fuvarlevél stb. helyes kitöltésének módját. A mű zárófejezete a kereskedelmet elősegítő intézményeket tárgyalja, így a piacokat és a vásárokat, a mintavásárokat és kiállításokat, az aukciókat, tőzsdéket, iskolákat, valamint a hitel kérdéseit. A belkereskedelmi intézmények ismertetésén kívül a szerzők foglalkoznak a külkereskedelmet előmozdító intézményekkel, a vámokkal és a kereskedelmi szerződések jelentőségével.

A munka valójában az önképzés és továbbképzés útját szolgálja. Egyszerű és magyaros fogalmazásban kapja az olvasó a különböző kereskedelmi fogalmakról a kellő tájékoztatást. Hisszük, hogy a munka el is éri ezt a célt, melyet a szerzők maguk elé tűztek.. Komoly haszonnal forgathatja e művet mindenki, akár kevesebb, akár mélyebb kereskedelem-ismeret birtokában van. Reméljük, hogy a szerzők további kötetekben igyekeznek majd folytatni e nemes és dícsérendő gazdaságpedagógiai működésüket.

Hévey László

PETRUCH ANTAL S. J.: *A trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve.* (Budapest, 1942. Kiadványok Jézus-társasága magyarországi történetéhez. Források. 6. kötet. 216 l.)

A magyarországi jezsuiták első ujoncháza Trencsénben nyílt meg 1655-ben. A rend szabályainak megfelelően a jelentkező szerzetes ujoncok adatait a noviciusmesterek pontosan bejegyezték és így szellemtörténeti szempontból nagyon gazdag anyagot őriztek meg az utókor számára. Annál értékesebb ez a gyűjtemény, mert a bejegyzések a jelentkezők személyes bemondása alapján készültek és így élénk képet kapunk az újjáéledő magyar szerzetesi szellemről. Társadalomtörténeti szempontból is nagy értéket képvisel az anyakönyv, mert kitűnik belőle, hogy milyen népréteg fiai vonzódtak a harcos rendhez. Világi foglalkozások egész sorára volt hatással a jezsuita szellem, bár a zöme egyenesen az iskola padjaiból lépett kolostorba.

Módszeres feldolgozással nagyon értékes képet nyujthatna az anyakönyv a barok korra annyira jellemző jezsuita szellem irányító szerepéről, de a tudós kiadó ezt a szűkreszabott bevezető részben csak nagyon vázlatos vonalakkal

kísérelte meg. Ezt a hiányt azonban, mivel forráskiadványról van szó, nem vethetjük Petruchnak a szemére, mert bízunk abban, hogy a többi ilyen anyakönyv kiadása után összegező képet is kapunk majd a nagymultú rend szerepléséről.

P. Fehér Mátyás O. P.

SZENTIVÁNYI JÓZSEF: *Gabonamonopólium Csehszlovákiában.* (Budapest, 1943. Athenaeum. 328 l.)

Az első világháborút megelőző időkben jól láttuk, hogy a cseh és a nagyszláv propaganda milyen eszközökkel igyekezett aláásni bel- és külföldön egyaránt a középeurópai békét és társadalmi egyensúlyt jelentő Osztrák-Magyar Monarchia tekintélyét. Az első világháború alatt pedig, mint azt a megjelent emlékiratok — köztük Beneš Ede írásai is tanúsítják —, tovább folytatták a Monarchia szétbomlasztását belföldön, frontokon és emigrációban. A cseh politikai propaganda különösen az első világháború alatt és a békeszerződések alkalmával az entente hatalmak felfogásához igyekezett igazodni és különösen a gazdasági szabadság jelszavával igyekezett hatást elérni azok között a népek között, melyek előtt a szabadság-eszmény mindig ideálként lebegett. Propagandával el is érték a célt és mint ezt Beneš iratai bizonyítják, Csehszlovákia megszületésében a propagandáé volt a fő-érdem. Ennek a volt Csehszlovákiának gazdaságpolitikai életével, illetve ennek is csak egy korszakával foglalkozik művében Szentiványi József. Kitűnő helyzet-, tárgy- és anyagismerettel mutat rá a csehszlovák politikai eszme gazdasági ellentmondásaira is. A gabonamonopólium monográfiájának keretében bepillantást enged Csehszlovákia gazdasági és politikai, különösen bürokratikus életének labirintusába s mindezt a szerző olyan adatokkal támasztja alá, melyeket nemcsak nekünk magyaroknak kellene tudnunk, hanem különösen azoknak a népeknek, melyek a békeszerződéskor komolyan véve a csehszlovák szabadság-ígéreteket, az államalakulat létrejövetelét tevékenyen előmozdították. A szerző nagyvonalú művét olvasva az adatok alapján világosan látjuk, hogy Csehszlovákia elég hamar elfordult attól az elvtől, amellyel a békeszerző nagyhatalmakat vakította. Csehszlovákia ugyanis annak idején azt a hitet keltette, mintha a nemzetközi munkamegosztás rendjén alapuló szabad kereskedelmi rendszer helyreállításának lenne komoly pillére. Szentiványi könyvéből is látjuk, hogy a gyakorlatban minden másképen történt. Már 1927-ben a mezőgazdasági önellátás hirdetésével gyökeresen szakított a korábbi hiedelmekkel, melyeket a békeszerző nagyhatalmak a szabadkereskedelem terén Csehszlovákia iránt tápláltak. Ekkor kezdett tehát elszakadni azoknak a nagyhatalmaknak a gazdaságpolitikájától, jobban mondva gazdaságpolitikai irányeszméjétől, melyeknek állami létét köszönhette. A csehszlovák propaganda a csehszlovák gazdaságpolitikai életnek éppen ezt a döntő lépését kendőzte el a külföld előtt. Érdekes megjegyeznünk, hogy ugyanakkor, midőn az ugyancsak autarchiát hirdető fasiszta Olaszország önellátási politikája miatt ellentétbe jutott mind a francia, mind az angolszász gazdaságpolitikai érdekszférával, ugyanakkor Csehszlovákiának emiatt semmi baja sem történt, sőt mind a francia, mind az angolszász oldalról még gazdasági támogatásban is részesült.

Csehszlovákia gazdasági nacionalizmusa kizárólag a csehek privilegizálására törekedett s mellékcélja volt, hogy mind a szlovákság, mind a magyar kisebbség gazdasági érdekeit elhanyagolja. Ennek a gazdasági nacionalizmusnak volt köszönhető az is, hogy Magyarország és Csehszlovákia között szinte a vámháborúra jellemző állapotok következtek be. Elég korán, az új állam fennállásának második évtizede ele-

jén. Azonban különösen agrárvonatkozásban összeütközésbe jutott Magyarországon kívül még kisántántbeli két fegyvertársával, Romániával és Jugoszláviával is.

Midőn 1934 június 13-án a gabonamonopóliumot, amely a gabona, liszt, őrlemények és némely takarmányáruk kereskedelmének szabályozásáról szólt, kormányrendelettel életbe léptették, olyan tervgazdasági intézményt létesítettek, mely a gazdasági élet rendjét oly módon szabályozta, ahogy az a világ egyéb államaiban, melyek a szabadságjogokat respektálták, egyáltalában nem maradhatott volna érvényben. Igaz, hogy ezzel belső életében is jelentkeztek nehézségek, nemcsak gazdasági, hanem politikai irányban is, mert hiszen elsősorban a cseh agrárpárt volt az, amely ezeknek az intézkedéseknek politikai és gazdasági előnyeit élvezte és ezzel joggal keltette fel mind a polgári, mind az ipari érdekek képviseletét hordozó többi párt féltékenységét.

A gabonamonopólium végeredményben nem volt más, mint tisztán belpolitikai célokat szolgáló harci eszköz, amellyel végeredményben önmagát sebezte meg a cseh állam. Ezzel is bebizonyult az, hogy a gazdasági törvények ellen büntetlenül cselekedni nem lehet.

A szerző a gabonamonopólium hiteles történetét beható kutatások alapján állította össze. Vizsgálta azt az öt évet, melyen keresztül a monopólium érvényben volt. Megállapításai értékesek, a volt Csehszlovákiának főleg két nemzetiségét érdeklik: a szlovákságot és a magyarságot. Ezzel a szlovák-magyar történelmi egymásrautaltság, béke és együttműködés útját is egyengeti. Érdekesen fejti ki a szerző, mikép fejlesztette vissza a cseh nacionalista gazdaságpolitika a szlováklakta területeken az első világháború előtti magyar kormányok által fejlesztett ipart a cseh érdekek kedvéért. A tudományos kutatás módszerével bevilágít a szerző a politikai színfalak mögé is és adatok tömegével illusztrálja, mikép volt a cseh nemzet gazdasági vámszedője a szlovákoknak és a magyaroknak egyaránt.

E figyelemreméltó gazdasági monográfia új és érdekes, eddig feldolgozatlan adatokat tár fel. Kár volna, ha a szerző csak a magyar kiadás mellett maradna meg. A mű tartalmánál fogva is nagy szolgálatot tenne a külföld felé, valamely világnyelven, különösen ma, amikor a nemzetközi arénában Csehszlovákia egykori vezetői ugyancsak a propagandisztikus ígéretek és fogadkozások tömegét hirdetik, akárcsak az első világháború alatt. A mű kisebb szerkezeti átalakítása után, valamely világnyelven igen nagy szolgálatot tenne Középeurópa, különösen a Duna-medence népeinek megbékélése felé.

Hévey László

KAROL MARKOVIČ: *Dejiny Šurian do r. 1868.* (Érsekújvár, 1943. A Slovenská Jednota 16. kiadványa. 160 l.)

A könyv Nagysurány történetét tárgyalja az ősidőktől kezdve 1868-ig. Eltekintve attól, hogy a munkán végig érezni lehet a szerző történelmi iskolázottságának hiányát, meg kell állapítanunk, hogy a szerző erősen elfogult is, mégpedig a magyarság rovására. Ennélfogva munkája egyoldalú, célzatos, és nem számítható a tudományos értékű munkák sorába. Épp a nevezett okok miatt eltekintünk a munka érdembeli méltatásától és csak kiáltó hibáiból, tévedéseiből szedünk össze egy-egy csokorra valót.

* * *

Mindjárt Nagysurány környékének őskorát tárgyalva kitűnik a szerzőről, hogy a régészet teljesen terra incognita előtte. Elmondva mások véleményét az állítólag Surányban talált II. legio adiutrix bélyeges téglájáról s az ugyancsak fölötte kétséges lelőhelyű, úgynevezett surányi avar szíjvégről, meglepetés-

szerűen visszaugrik néhány évezreddel a távoli ősidőkbe s a közeli kisváradi földvár leleteiről beszél, kizárólag Eisnerre támaszkodva. Nem ismeri a szerző Patay Pál munkáját (Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. No. 13. 1938.), pedig éppen a kisváradi földvár történetével kapcsolatban haszonnal forgathatta volna. Nem ismeri sem az általa is említett, volt surányi községi múzeumot, sem pedig az érsekújvári városi múzeum e környékről származó leleteit. Ez a fejezet mindenféleképpen sok kívánnivalót hagy maga után.

* * *

A „Történeti kor" című fejezetet azzal kezdi a szerző, hogy „Krisztus hite és a magas keresztény kultúra már a IX. században eljut Surányba, Pribina nyitrai szlovák fejedelemsége idején." A továbbiakban hiába várjuk, hogy e hangzatos megállapítását valamivel is igazolná a szerző, sem a nyelvészetet, sem a régészetet nem hívja segítségül igaza támogatására. — Különös, hogy ez öntudatos szlovák kezdet után munkáját csekély három évszázad átugrásával folytatja, szólván II. Béla 1138. évi okleveléről, mely a dömösi prépostság számára történt adományozások közt említi Suran községet is Medve, Clemens, Farcas nevű szolgákkal. Hogy ezek a szép magyar nevű emberek hogyan kerültek Pribina Surányába, azt csak akkor értenénk meg, ha a szerző az említett három századot agyon nem hallgatta volna, hanem szólt volna a magyar honfoglalásról, a magyarság itteni elhelyezkedéséről, a XI. század népiségi viszonyairól. Nyilvánvaló, hogy a szerző itt tudatosan nem használja fel Németh Gyula (A honfoglaló magyarság kialakulása. 1930), Kniezsa István (Magyarország népei a XI. században. Szt. István emlékkönyv. Bp. 1938., Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Bp. 1941). Fügedi Erich (Nyitra megye betelepülése. Századok 1938) tanulmányait. De e helyen figyelmen kívül hagyja a különben előszeretettel idézett Hóman—Szekfű-féle Magyar történetet is. Mindezek helyett a jegyzetben a tudományos szempontból értéktelen Hrušovský munkáját (Slovenské dejiny) találjuk.

A szerző szól röviden Gyorok (valószínűleg helyesebb a Györök alak), Gug, Lék és Nyárhíd Érsekújvár-környéki elpusztult falukról is, nagyjából azt, amit Knauzban (Monumenta Eccl. Strig.) talált. Kár, hogy a szerző nem adja a helynevek etimológiáját; a magyar helynévadásnak oly szép példái ezek. Pedig mint néhány lappal odébb látjuk, szívesen el-eletimologizál a szerző s ebben mestere Chaloupecký, a pozsonyi egyetem volt cseh tanára. A nyelvtudomány nagyobb dicsőségére megtudjuk például, hogy Megyer (Tótmegyer) neve a szlovák medza származékából, a magyar mega < megyéből származik. Eltekintve attól, hogy a magyar megye a szerb-horvát medja átvétele, a kisiskolások is tudják már, hogy Megyer helynevünk a honfoglaló magyarság fejedelmi törzsének nevét őrzi. Nem ártott volna, ha a szerző e helyen belenéz Bárczi Géza Magyar szófejtő szótárába és Németh Gyula idézett munkájába. — Egy más helyen határjárás szövegét közölve ... vadit in monticulo Berch vocato ... a Berch mellé magyarázatképpen zárójelben odatette a part, domb jelentőségű breh szlovák szócskát. Ajánljuk a szerző figyelmébe Szarvas Magyar Nyelvtörténeti Szótárának bérc címszaváti Örömmel láttuk, hogy a határjárás feldkuz, Reketias, Reketya, Ebfa helyneveit a szerző nem magyarázta. — A surányi vár kezdeteit tárgyalva mondja a szerző, hogy az Egyházszegen lakó Hunt-Pazmanok birtokai Molnos-Zeg (ma Malomszeg), Eghazas-Zeg (Egyházszeg) és Nog Zegi (Nagyszeg, ma Egyházszeggel egyesített község: Egyháznagyszeg). Egyházszegről a szerző persze következetesen Kostolný Sek-

et ír — elmondja, hogy a község nevét a későbben elpusztult gótikus templomocskájáról kapta. Mivel a könyv elsősorban a Surány-környéki egyszerű szlovák nép és a diákság kezébe kerül, nem ártott volna talán egy kissé megmagyarázni az egyház szavat. Vagy nem fontos, hogy ilyet is megtudjanak szülőföldjükről a könyvet forgatók? A következő lapon ismét megcsillogtatja a szerző szófejtő tudását, amennyiben az oklevél Zeg, Zug, a ma is élő szeg, zúg helynevet magyarázza meg a tőle megszokott könnyedséggel. Idézi ugyan Szamota Magyar Okl. Szótárának magyarázatát, de teljesen feleslegesen, mert a nevet mégis csak Chaloupeckýtől szerzett ismeretei alapján magyarázza, mondván, hogy a magyar szeg a szlovák záseky (valamilyen bevágás-fajta, melylyel a mocsaras vidéket védték!?) származéka. Véleményünk szerint a szeg, zúg helynév, térszíni forma (változatai szeglet, szegle, szugla) valószínűleg finnugor eredetű (l. Bárczi i. m.) és a szegni ige származéka. Azt a földrészt jelenti, melyet a folyóvíz kanyarulatot alkotva körülfoly, leszeg. A szlovák záseky szóban indogermán ige rejtőzik (sekať, — seco, -are stb.), viszont a sek helynév (Kostolný Sek, Mlýnský Sek) nem más, mint a magyar szeg puszta átvétele. A szeg helynév máshol is zavarokat okoz. Egy határjárás közlésénél olvassuk, hogy az comes Paulus de Zeg háza elől indul. A szerző itt jegyzetben közli, hogy a zegi ispánnak Surányban jelentős birtokai voltak, nevét a mai napig megőrizte egy Janoszeg (talán Jánosszeg?) nevű határrész. Nyilvánvaló, hogy itt a szerző összetéveszti a Szeg helységnevet és a belőle származó Szegi személynevet (Malomszeg, Egyháznagyszeg, Nagyszeg) az igen gyakori szeg helynévvel (pl. Csikósszeg, Jánosszeg stb.).

* * *

A szófejtés nem tartozik a szerző erényei közé, de hasonló hiányosságokat árul el az oklevelek által említett és a ma is élő helységek azonosítása terén is. A tévedések sorozata nem került volna a könyv lapjaira, ha a szerző felhasználta volna Fügedi, Kniezsa és Šmilauer (Vodopis starého Slovenska. 1932) műveit.

IV. Béla 1264. évi oklevele felsorolja Nyárhíd (Érsekújvártól északra, közvetlenül a város szomszédságában állott) tartozékait s ezeket azonosítja a szerző a mai községekkel. Luaz-t (Lovász) a nagytapolcsányi járás Lovasovcejével, Urbanus-t (Orbános) a nagybitcsei járás Urbanovjával, Machardot a Komárom-megyei Madarral, Busman-t a nagytapolcsányi járás Bossányával, Kucha-t a Nyitra-Pozsony-megyei Koltával azonosítja. Az okmány következő helynevét, Cheke, Cheka-t a mai Csike pusztával azonosítja. Itt főleg a kétségkívül magyar helynév magyar olvasatát hiányoljuk; a szerző következetesen Čiky-nek írja, úgy, ahogy a környék szlovák lakosságának ajkán él. A terra Cheuz-t sem lehet Keszivel (Bánkeszivel) azonosítani, mivel annak egészen más az olvasata. — A surányi vár helyrajzáról szólva a szerző a Hósták névről azt mondja, hogy ezzel a város belterületét jelölték. Véleményünk szerint a Hósták éppen a külvárost jelenti. Az érsekújvári városi jegyzőkönyvek a 18. században is Hóstákról vagy Külső úczákról írnak. Surány tartozékainak felsorolásánál ismét azonosítási tévedéseket követ el. Salgót Sókkal, Tuman-t Tarannyal azonosítja s véleményünk szerint Nadsad helységet is legfeljebb kérdőjellel azonosíthatta volna Nagyszeggel. Csodálatos, hogy a többi tartozékok neveit mint Keszi, Várad, Egyházszeg (Idhaseg), Salgó, Tolmács, Csike-Egyháza (Chikew-Eghaza) meg se kísérli magyarázni. Az ok azt hisszük, nem kétséges!! Bánkesziről szól ugyan jegyzetben; említi régi voltát, felsorol néhány adatot, de nem felejti el kiemelni, hogy II. Rákóczi Ferenc idejében a község Tótkeszi

néven szerepel. A Keszi névről s arról, hogy itt magyarok is laktak, mielőtt Keszibol Tótkeszi lett volna, egy szót sem olvasunk.

A magyarságot különben egyszerűen kinulázza e vidék történetéből. Arról a vidékről ír, melynek lakossága a török pusztításáig túlnyomórészt magyar volt s az egész munkában egyetlen egyszer sem fordul elő ez a két szó: magyar nép. Megemlékezik pl. arról, hogy 1599-ben Ibrahim nagyvezír elpusztítja az Érsekújvár és Léva közti területet, de egy szót sem szól arról, hogy magyarok vagy szlovákok lakták-e ezt a területet. Természetes, hogy ilymódon olvasóközönsége az utóbbira fog esküdni.

A pusztuló magyarság sorsa felett egyetlen könnyet sem ejt. Ellenben a török 1648. évi, Tapolcsányig történő portyázása alkalmából nem mulasztja el ezeket mondani: „A szlovák lakosság kénytelen volt vállalni a török betörések súlyos megterhelését az európai kultúra és a kereszténység védelmében."

Csak úgy közbevetőleg megjegyzi, hogy e zivataros időkből származik az első surányi szlovák írásbeli emlék is, mintegy bizonyítékául annak, hogy Surány már akkor szlovák volt. Egy levél ez, melyet a surányi jószágigazgató Szeghy Miklós írt a körmöci bírónak. E tiszta cseh nyelven írt levél alapján távolról sem lehet ráfogni Szeghyre, hogy szlovák volt, vagy hogy tudott szlovákul. Ugyanúgy a rendelkezésére állhatott egy csehül tudó íródeák is.

* * *

Külön fejezetet érdemel az, ahogy a szerző a kiválóbb történelmi alakokról vélekedik. Surány várának XV. századbeli uráról, az idősebb Stibor vajdáról elmondja, milyen királyhű, hősies és főleg öntudatos szláv, lengyel volt. Ifjabb Stibor vajdáról ugyancsak .részletesen szól s egy helyen ezeket mondja róla: „Szerette a szlovák, morva és német lovagok és nemesek társaságát". Eltekintve attól, hogy a XV. században szlovák lovagokról beszélni egy kissé anakronisztikusan hangzik, nem olvassuk azt sem, honnan veszi ez adatait a szerző?

II. Rákóczi Ferencről ellenben óvakodik valami jót is mondani. Rákóczi nem volt jártas a haditudományban, nem volt stratéga, élete apró, jelentéktelen részletmunkák közt telt el, Érsekújvár bevételét a francia mérnököknek köszönheti, míg a rendetlen kuruc hadak pusztították a vidéket, Rákóczi vigadott, mulatott, főtisztjei Bottyánon kivül agyonverni való urak voltak, ellenben legkiválóbb katonái a szlovákok voltak. Ajánljuk a szerzőnek, hogy olvassa el a fejedelem önéletleírását és a legújabban megjelent életrajzait.

* * *

A munka áltudományos voltánál fogva rendkívül alkalmas arra, hogy a hazai szlovákság történeti szemléletét elferdítse és egy cseppet sem szolgál a közeledés, megértés ügyének. A bevezetésben kitűzött célját, hogy a nép ismerje meg szülőföldjének a multját és tartsa magát szép hagyományaihoz, a szerző teljesen egyéni értelmezése szerint éri majd el.

A könyvet a petrőci Nyomda r. t. nyomta, igen tetszetős külsővel.

Szőke Béla

SLOVENSKÁ PRÍLOHA

SPOLUPRACOVNÍCI SLOVENSKEJ PRÍLOHY:

Dr. ALEXANDER MIHALIK, riaditeľ Hornouhorského Múzea, Kassa.
VIKTOR SZOMBATHY, spisovateľ, Komárom.
BELO SZŐKE, profesor, Érsekújvár.
VÁCLAV VENCL, študent, Kassa.

OBSAH:

Alexander Mihalik: Päť rokov ochrany umeleckých pamiatok a muzeálnej práce (1938—1943) --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 3
Viktor Szombathy — Václav Vencl: Staré krásne fašiangy --- --- --- --- --- 16
Belo Szőke: Karol Markovič: Dejiny Šurian do r. 1868 --- --- --- --- --- --- 21

PÄŤ ROKOV OCHRANY UMELECKÝCH PAMIATOK A MUZEÁLNEJ PRÁCE (1938—1943)

KAŽDÝ, KTO SA ODUŠEVŇUJE ZA UZNANIE MINULOSTI a jeho krásy, mohol pred piatimi rokmi stojac pod starodávnou vežou dómu s radosťou konštatovať, že sedemstoročné mesto spolu so svojimi umeleckými pamiatkami a so svojimi historickými budovami v podstate neporušené stalo sa opäť súčiastkou prastarého celku. Patinované domy Košíc, ich paláce, chrámy a historické pamiatky aj naďalej nás upomínajú na našich predkov, na hrdinské obdobia dejín a odrážajú kultúrny lesk starých Košíc.

Za uplynulých dvadsaťpäť rokov sa počet obyvateľstva značne zvýšil a mesto sa rozšírilo o nové obvody. Staviteľské práce spojené s rozšírením mesta sa našťastie sotva dotkly základného prajadra mesta. Avšak duchu mesta odporujúca nová a cudzia kultúra a intenzívny obchodný život predsa vtisol svoju silnú a škodlivú pečať aj na vnútornú časť mesta. Duch moderného obchodného života, ktorého snahou je prekričať konkurenciu, spôsobil, že prízemné časti pekných malých palácov na Hlavnej ulici boly zabrané a prispôsobené účelom obchodu.

Staviteľské krásy Košíc žijú preto temer výlučne len od prvého poschodia hore a teraz môžeme si utvoriť len mlhavý obraz o tej čistej a časove starej snahe po rýdzej štylovosti, s ktorou si starý občan otvoril domov súci k starým tradíciam hlavného mesta Hornej zeme. Obchodom prispôsobené priečelia domov zakrývajú nielen pekné formy budov, ale aj viac cenných umeleckých plastík a rezbárskych diel.

Od času, čo sa mesto navrátilo k svojmu starému životnému rytmu — od piatich rokov — sa kňazstvo, úradní činitelia mesta, obchodný život a košické remeselníctvo pokúša úspešne zharmonizovať požiadavku udržať starý obraz mesta, s požiadavkami moderného obchodného života. Dosiaľ dosiahnuté výsledky naznačujú, že táto úloha nie je nerozriešiteľná. Jedným z dobrých príkladov predchádzal Štefan Madarász, biskup košický, ktorý biskupský palác prestavaný z bývalých domov Csákyovcov a Sztárayovcov, behom času už silne poznamenaný s veľkými obeťami uviedol do príkladného stavu.

Pretvorením bývalého paláca Forgáchovského vo svoje sídlo vykonala aj Hornozemská Obchodná Banka úspešnú prácu. Sídlu banky, na začiatku XIX. storočia postaveného Forgáchovského paláca, vrátil Július Kaesz, profesor budapeštianskej umelecko-priemyslovej školy bývalú umeleckú hodnotu s veľmi dobrým výsledkom.

Dvojposchodový palác Veľkomožného Kniežaťa, ktorý v podstatných svojich častiach je ešte neporušený, bol svedkom bojov o slobodu v XVIII. storočí a hlavne historických udalostí Rákócziovskej doby. Aj na tomto paláci možno čítať o umeleckom vkuse Košíc a o

ich premenlivom osude. Do prízemných miestností kedysi najväčšieho a najumeleckejšieho paláca košického — domova velikášov uhorských dejín — nasťahovaly v jednom obzvlášť bezohľadnom čase poľutovaniahodným spôsobom obchodné miestnosti. Do obytných miestností bohatierskych stráží Rákócziho dostala sa ukážková kúpeľňa a iné ukážkové zariadenia hygienické a na priečelí objavil sa dojmom rámca na úmrtnom oznámení pôsobiaci portál.

Pri zpätpripojení videli sme toto zohyzdenie temer s úžasom a predstavenstvo mesta Košíc čoskoro urobilo príslušné kroky k zmeneniu tohoto urážajúceho a nesmyselného stavu paláca. Dalo vypracovať plány reštaurovania a začalo s vysťahovaním obchod. miestností. Po dvojročnej usilovnej práci venovanej reštaurovaniu poschodových častí došlo už aj k reštaurovaniu prízemnej časti. Palác Rákócziho dostal sa takto opäť do stavu hodného jeho bývalých obyvateľov a prechodne bude poskytovať miesto pre Štátnu a Mestskú Verejnú Knižnicu mesta Košíc. Po zlepšení pomerov vystavia pre knižnicu moderné sídlo a do bývalého paláca Rákócziho so starým nábytkom Kniežaťa a s pamiatkami kuruckej doby — s týmito veľmi dôležitými národnými pokladmi — nasťahuje sa Hornouhorské Múzeum Rákócziho.

V blízkosti sídla Rákócziho povstal k novému životu ešte jeden na spôsob paláca stavaný dom. Košickí remeselníci s pietnou vernostou minulosti zachránili pred úplným zničením svoj sídelný dom, ktorý bol za československého panstva odsúdený k zbúraniu. Zpod hrubej vrstvy omietky olúpaním vyniesli na svetlo kamenné rámy oblokov na poschodí a našli jednu časť z XVI. storočia pochádzajúcej renesančnej ozdoby sgraffitovej. Týmto stalo sa sídlo remeselníkov jedným z najkrajších palácov Košíc.

O práce spojené s udržovaním, reštaurovaním a preskúmaním chrámu Sv. Alžbety a ostatných význačných budôv postaral sa Krajinský Výbor Pre Ochranu Umeleckých Pamiatok. Tento najvyšší orgán štátny, ktorý stojí na vrchole svojho povolania, zapojil do svojej činnosti aj Hornouhorské Múzeum Rákócziho a takto spoločná práca tohoto výboru a múzea priniesla mnohé osožné výsledky.

PO DLHOM MLČANÍ sa r. 1896. opäť rozhlučaly zvony košického dómu zvestovaním radosti. V plnom rozkvete hmotného a pracovného blahobytu slávil národ s veľkým bohatstvom a pompou tisícročné jubileum svojho jestvovania, pri čom Košičania radovali sa zo znovuvystavenia svojho poltisícročie starého, na pamiatku Sv. Alžbety z domu Arpádovcov vystavaného a reštaurovaného dómu.

Reštaurujúci stavitelia pracovali s veľkou usilovnosťou po celé dve desaťročia na tomto najvýznamnejšom výtvore uhorskej gotiky a tak mohol každý právom veriť, že tento podivuhodný výtvor k Bohu sa pnúceho košického ducha bude s neporušenou celistvosťou po ďalšie stáročia hlásať tvorivú silu Bohom osvietenej duše ľudskej. Po zpätpripojení Košíc však bolo treba smutne konštatovať, že kamene, ktorými je obložená svätyňa dómu, ani po dobu niekoľkých desaťročí nevzdorovaly od Tatier sa spúšťajúcim drsnostiam podnebia a že z veľ-

kej časti sa rozdrobily. Kamenné ruže a chrliče, ktoré boly pri reštaurovaní na miesto pôvodných umiestené na vonkajšej časti svätyne a na vonkajšej rímse rušivým vplyvom počasia rozpukaly a padaly vo veľkých kusoch dolu.

Pretože tento stav ohrožoval verejnú bezpečnosť, celé vonkajšie zábradlie svätyne strhli a vyzdvihli Steindlom projektované chrliče v podobe zvieracích hláv.

FAREBNÉ STOPY, ktoré boly objavené na severnej stene južnej bočnej kaplnky chrámu Sv. Alžbety, povzbudzovaly Krajinský Výbor Pre Ochranu Umeleckých Pamiatok k tomu, aby dal na tejto stene vyvolať veľmi cenný obraz. Zo starej fresky bolo vidno už len veľmi málo, lebo ju zakrývala v dvoch vrstvách olejová farba. Pečlivá reštaurácia Júliusa Szentiványiho vyniesla na svetlo zaujímavú a problematickú nástennú maľbu. Freska ohromných rozmerov predstavuje ohromnú postavu z hrobu vychádzajúceho, zmŕtvychstavšieho Krista. Po obidvoch stranách uzaviera obraz zúžená obrubeň a aj tým je zdôraznený gotický ráz do tvaru na výšku položenej tehly zhotovenej fresky. Pozadie je uzavreté štylizovanou gotickou architektúrou, ktorá je nad Kristovou hlavou usporiadaná vo tvare baldachýnu. Kristovo prepiate predĺžené telo je na ohromnom kamennom sarkofágu zobrazené temer v polohe váhy zbaveného a vznášajúceho sa tela, v ľavici drží víťaznú zástavu, pravicu dvíha k požehnaniu. Na troch rohoch kamennej truhly vidno malé figúrky: rímski vojaci poverení strážením hrobu. Tibor Gerevich datuje túto fresku do pätnásteho storočia a čas jeho vzniku udáva bližšie na roky okolo 1425. Toto datovanie môže byť pohnútkou k celému radu zaujímavých dôsledkov.

Freska, ktorá je zobrazená pomerne malým výberom farieb, budi pocit nedokončenosti. Zdá sa, ako keby na hlave Kristovej bola natretá len základná farba. Pečlivejšie a viac detailizované je vypracovanie pozadia. Ľahká látka Kristovho plášťa je shrnutá v ostré záhyby a je znázornená schematicky, umelec chápal tieto záhyby temer ornamentálne; pravdepodobne pod vplyvom súčasného umenia miniatúrneho. Hneď na prvý pohľad vidno, že obraz má pôsobiť dekoratívne. Pôsobí dôjmom pokrovca. Ako keby sme videli akéhosi vzdialeného príbuzného jedného z gotických gobelinov francúzskych zaveseného na stenu košického dómu.

Je známe, že náš kráľ Žigmund bol s Parížou spojený tesnými a živými stykmi diplomatickými a kultúrnymi. R. 1416 je tam po dobu dvoch mesiacov a pravdepodobne pod dojmom skvelých výtvorov francúzskych umelcov sa rozhodne, že k nám kolonizuje dvesto umelcov a remeselníkov. Tesné spojenie Žigmundovo s Košicami hlása ešte aj dnes jeho na strop svätyne košického dómu namaľovaný erb. Medzi Košicami a kráľovským dvorom bol čulý výmenný styk: majstri košickí pracovali v Budíne, Vyšegrade a vo Viedni pri stavaní chrámu sv. Štefana. Svoj vzťah k Žigmundovi potvrdzuje tento obraz aj štýlove svojou snahou o zmiernenie gotických foriem (v dejinách umenia „protorenesancia"). V podstate si síce ešte podrží formálny ráz gotiky, ale v detailoch sa už odvažuje novôt a architektúru pozadia

nedvíha na gotický spôsob do výšky, ale obmedzuje inde tak do neba stúpajúcu vertikálu aj vodorovnosťou.

Vyjdúc po týchto stopách budeme snáď raz môcť s väčším šťastím sa pustiť do ďalšieho pátrania po pôvode tohoto obrazu.

NA STENE, KTORÁ JE NAPROTI FRESKE znázorňujúcej vzkriesenie, zreštauroval umelecké pamiatky dómu s takou pečlivosťou opatrujúci Krajinský Výbor Pre Ochranu Umeleckých Pamiatok tiež dvojitý nástenný obraz veľkých rozmerov. Tento obraz objavil sa zpod hrubej vrstvy omietky po prvý raz r. 1892. a to vo veľmi biednom stave. Vtedy siahly naň nezasvätené ruky a jednotlivé jeho časti naturalisticky premaľovaly. Na zreštaurovanie tohoto obrazu sa podujal opäť Július Szentiványi, oddialil pozdejšie natreté farby a chýbajúce doplnil v harmónii so štýlom starého obrazu. V spodnej časti nástenného obrazu vidíme sediacich apoštolov, zčasti so svojimi atributmi. Typy ich tvárí svojimi výrazmi nehovoria veľa, lebo je to stredoveké, každej individuality prosté, schematické znázornenie. Nad ich hlavami krúžia text apoštolského vyznania viery nesúce stuhy. V hornej časti fresky sedí na dúhe Kristus, v ľavej ruke drží meč, pravú ruku dvíha sudcovsky do výšky.

VEDĽA DVERÍ DO SAKRISTIE našli v dóme taktiež r. 1892. stopy po farbách. V jeseni r. 1940. pokúsil sa Július Szentiványi aj o túto ťažkú a problematickú reštauráciu a k veľkej našej radosti vyniesol na svetlo tretiu z XV. storočia pochádzajúcu fresku dómu. Fresku, ktorá je rozdelená na päť častí, môžeme zahrnúť pod spoločné pomenovanie „Kalvária". Uprostred vidíme pod krížom tých, ktorí oplakávali Krista. Odtiaľ napravo môžeme vidieť na dvoch pod sebou umiestených obrázkoch hore Krista na kríž pribitého, pod tým Krista na Hore Olivovej. Na dvoch obrázkoch na pravej strane predstavil majster obrazu bičovanie a tŕním korunovanie Krista.

Celá freska bola vlastne zhotovená na vzor krídlového oltára a vyhovuje tvaru a rozdeleniu tohoto. Je pravdepodobné, že jej vrchná časť slúžila ako ozdoba oltára. Je umiestená nízko a aj dnes by sa hodila k tomu, aby pred ňou odriekali omšu, stačilo by len umiestiť pred ňou mensu. Szentiványi vykonal reštaurovaním tohoto nástenného obrazu bravúrnu prácu. Akýsi nemilosrdný murár z XVII. storočia bezbožným spôsobom vytĺkol do očí a úst vyobrazených postáv kladivom diery, aby mu na obraze omietka lepšie držala. Szentiványi po zapchatí týchto dier jemným vápnom začal s doplňovaním chýbajúcich časti obrazu podľa tých častí, ktoré boly ešte zachované a tak doplnené časti dostaly sa na svoje pôvodné miesto. Táto freska je z troch fresiek dómu časove najmladšia. Bola zhotovená asi okolo r. 1440. ešte v čase budovania dómu.

PRI NÁSILNEJ REŠTAURÁCII, ktorá bola na košickom dóme vykonaná v XIX. storočí, bolo spustošené ohromné množstvo starobylých krás a hodnôt. Gotickú kaplnku pristavanú k severnej strane zborili, impozantnú galériu pre organ vyhodili a namiesto nej

umiestili tu jej kópiu. Túto ozdobnú galériu spolu s jednou Žigmundovým erbom označenou stoličkou dal odniesť gróf Wilczek a dal ju postaviť na nádvorí hradu Kreutzenstein (pri Viedni), kde ju i dnes ukazujú pod menom „Kaschauer Gang".

Jednu časť plastických výzdob dómu odviezli si pri reštaurovaní košickí stavitelia á postavili ich vo svojich záhradách a na svojich dvoroch. Teraz po uplynutí polstoročia boly tieto pamiatky posbierané. Medzi inými našli sme aj sochu kráľa Matiaša, ktorú mal vo svojom tuskuláne na juhovýchodnom úbočí Hradovej košický staviteľ Árpád Jakab. Socha predstavuje mladého Mateja s vavrínovým vencom na hlave, v pravici buzogáň, na ľavom boku šabľa.

Košický majster z XV. storočia zobrazuje mladého kráľa bez idealizovania, celkom reálne. Socha sa celkom kryje s tým popisom, ktorý o našom veľkom panovníkovi napísal očitý svedok, kronikár Bonfini. Bonfini píše, že Matej mal krátke, na jazdenie sa obzvlášť hodiace nohy a široký hrudník. Od neho sa dozvieme aj to, že Matej, práve tak ako jeho otec, mal krátky krk. V zobrazení kryjúcom tento popis, vidíme Mateja aj na bývalej soche košického domu.

Náš veľký panovník mal veľa čo do činenia s výstavbou košického dómu. Jeho erb na južnej veži ešte i dnes hlása, že dóm bol vystavený nielen v čase panovania Matejovho, ale aj za jeho hmotnej podpory. Zpomedzi vnútorných ozdób dómu aj kráľovské schody, veľký kamenný tabernakul a hlavný oltár bol zhotovený za časov Matiaša. Slávny staviteľ domu v tomto čase — Štefan Kassai — pracoval pre kráľa aj inde a pravdepodobne aj mnoho iných košických umelcov došlo toho uznania, že ich zamestnával kráľ.

STAVITELIA, ktorí pri reštaurovaní dómu zčasti vymenili, zčasti zosilnili piliere košického dómu, odkryli v dóme aj základné steny predchodcu dnešného chrámu, ešte v románskom štýle stavaného farského kostola. Tento starý kostol ešte počas reštaurovania bol opäť zasypaný zemou, bez toho, že by o ňom boly zhotovené spoľahlivé a požiadavkám dnešného historicko-umeleckého skúmania vyhovujúce snímky. Preto sme vo februári r. 1943. z poverenia Krajinského výboru Pre Ochranu Umeleckých Pamiatok cez kryptu, nachádzajúcu sa vo východnej časti hlavnej lodi vnikli pod dnešné dláždenie dómu a začali sme s odkrývaním pozostatkov starobylého románskeho kostola. Pri juhovýchodnm rohu bývalého triumfálneho oblúku našli sme dva goticky vyzdobené pilierové kamene. Silné stopy po ohni, ktorými boly tieto kamene poznamenané, nám prezradily, že pochádzajú zo starobylého chrámu, ktorý bol koncom XIV. storočia zničený ohňom.

Pozostatky múrov starobylého kostola však na začiatku budovania terajšieho chrámu zbúrali a veľkú časť takto získaných kameňov použili na stavanie múrov dnešného dómu. Odkryté pozostatky temer do základov zbúraného starobylého kostola sme nezahrabali zpäť, ale spojili sme ich s tehlami vykladanou chodbou vedúcou do krypty pod hlavnou loďou. Takto ich môžu skúmatelia-odborníci odteraz ľahko prezrieť, keďže sú ľahko prístupné.

TO NEMILOSRDNÉ PUSTOŠENIE, ktoré v dnešných časoch už od niekoľkých rokov ničí ohňom, železom, bombami a ostatnými strašnými prostriedkami totálnej svetovej vojny spoločné kultúrne poklady ľudstva, vrhlo svoj hrozivý tieň aj na našu prácu muzeálnu a umelecko-historickú. Na prahu tohoto nebezpečia bolo treba sa postarať o to, aby boly krídlové oltáre košického dómu, ako aj všetky staviteľské ozdoby na ňom spolu so všetkými významnými umeleckými pamiatkami košickými umiestené v bezpečí a zachované. Z poverenia Krajinského Výboru pre Ochranu Umeleckých Pamiatok boli sme na jar r. 1943. prácou niekoľkých mesiacov nútení tieto jedinečné národné poklady oddeliť od miest, na ktorých ony cez stáročia ležaly a zabaliť ich do debien, opatriť ochrannými stenami z dosák a piesku, aby sme takto naše umelecké poklady a pamiatky mohli neporušené odovzdať našim potomkom.

V BLÍZKOSTI SEVERNEJ ČASTI svätyne košického dómu je 45 metrov vysoká zvonová veža, ktorú v jej dnešnom tvare postavil r. 1628. Martin Lindner majster prešovský, dvorný staviteľ kniežaťa Gabriela Bethlena. Tabuľa umiestená nad bránou veže pyšne nám hovorí o tomto budovaní a hovorí, že ak chceme vedieť, kto sa zaslúžil o postavenie tejto veže, nech tam obrátime svoj zrak a dozvieme sa, že sa tu skvie skvostný soznam sudcov a senátorov, v rukách ktorých sa vtedy nachádzala moc.

Jednotlivé architektívne prvky veže a jej detaily boly však zhotovené so staršími štýlovými prvkami. Tieto oprávňujú nás k tej domnienke, že — hoci snáď aj v inej forme — stála táto veža už predtým a takto tabuľa z r. 1628. uvádza len soznam tých, ktorí dali veži jej dnešný výzor. Ak listujeme v starých listinách košického archívu, padne nám viackrát do očú, že Urbanovu vežu už od r. 1580. menujú často červenou vežou.

V Urbanovej veži je umiestený 72 centov vážiaci ohromný zvon, ktorý ulial r. 1557. František Illenfeld z pozostatkov košických zvonov zničených požiarom r. 1556.

K štyrom stranám spodnej časti Urbanovej veže z r. 1680. boly podľa svedectva starých rytín pristavané kedysi malé obchodíky, malé dielne a iné predajné miestnosti. Koľkokoľvek obrazov si prezrieme, tvar a výzor ich je na každom zobrazení iný. Na jednom sú riešené uzavrete, na inom arkadicky. Koncom XIX. storočia košickí reštauratéri chceli radikálne riešiť aj reštaurovanie Urbanovej veže, a pristavené budovy dali všetky zbúrať. R. 1912. vrátila sa rada mesta opäť k riešeniu pristavania obchodných miestností k Urbanovej veži a k východnej a južnej stene Urbanovej veže dala pristavať malé, arkadicky otvorené miestnosti so stĺpovými portálmi, k ostatným častiam obchodné miestnosti. Mestskú radu viedla predovšetkým tá úctyhodná snaha, aby náhrobným kameňom v minulom storočí v tak hojnom počte objaveným zaistila bezpečné a ich historickej hodnoty hodné miesto. Túto snahu uskutočnili na základe hesla „príjemné spojiť s užitočným" a tak sa stalo, že kvôli bezvýznamnému dôchodku plynúceho z vydania obchodných miestností jedna časť starých

náhrobných kameňov dostala sa nesprávne nie na vnútorné steny Urbanovej veže, ale na vonkajšie strany týchto obchodných miestností. Košická klíma potom čoskoro ukázala, že týmto umiestením sú náhrobky odsúdené k úplnej skaze. Z červeného mramoru zhotovená plocha náhrobkov popukala mrazom na viac sto kusov a aj časti z pieskovca zhotovených náhrobkov opukaly mrazom. Bolo teda treba sa čím skorej postarať o to, aby tieto náhrobky boly z vonkajších častí veže odstránené a odnesené na miesto pred drsnosťou podnebia viac chránené.

Na jar roku 1943. došlo k rozriešeniu osudu týchto náhrobkov. Podľa rozhodnutia mestskej rady boli nájomci z priľahlých obchodných miestností veže vysťahovaní a všetky pristavené miestnosti, vyimúc arkadické prístavby na južnej a východnej stene boly zbúrané. Takto došlo aj k premiesteniu sochy sv. Floriana (zhotovená r. 1754), ktorá od r. 1904. stála vedľa južnej steny veže. Sochu sme postavili do predsiene pred južným vchodom do dómu a tým sa dostala na oveľa vhodnejšie miesto, než akým bola nevkusná, dojmom cintorínskej kaplnky pôsobiaca komôrka pri južnej stene Urbanovej veže.

Po zbúraní pristavaných obchodných miestností vychádzali sme pri prestavbe formálne z arkadických miestností z r. 1912. a začali sme so stavbou arkadických miestností pozdĺž všetkých štyroch stien Urbanovej veže. V častiach, kde sa tieto pristavané miestnosti dotýkajú stien veže, sme pristavali krátke, hladké steny a do týchto sme umiestili náhrobné kamene tak, ako sa obyčajne umiesťujú v náhrobkových múzeách. V tejto tridsať kusov činiacej sérii náhrobkov sú aj umelecky hodnotné pamiatky a pochádzajú z doby od XIII. do polovice XVII. storočia. Najstaršie košické pamiatky sú bez mena a bez dáta. Do náhrobku Siegfrieda Lauebla je vyrytý rok 1289. a tak najstaršie kusy pochádzajú z XIII. storočia. V demokratickej rovnosti smrti sú tu vedľa seba náhrobky veľkňazov, vojvodcov, mešťanov, obchodníkov a členov ich rodín. Náhrobok Žofie, dcéry košického richtára Štefana Hercega (1622) hovorí o vzdelanosti, schopnostiach a ľúbeznosti jedného košického dievčaťa na začiatku XVII. storočia. Jej náhrobný nápis hlása potomkom podnes, že nebohá bola pekná, ľúbezná a zbožná ako jej predkovia. Náhrobok Kornela Gátthi-ho (1640) pochádzajúceho z italskej rodiny Gatti, nie je len prostou upomienkou na tohoto mešťana, lebo na ňom čítame, že Gátthi bol verným kresťanom, poctivým spoluobčanom a pečlivým lekárnikom. Náhrobok Baláža Barátha hovorí, že hoci jeho vychladnuté údy uzavreli v hrobe, jeho duch predsa žije a pod vedením sudcu Krista vyletel až celkom hore do svojho nebeského sídla. Náhrobok Pavla Tótha (1660) zachováva pamiatku tohoto poctivého mešťana a obchodníka, ktorý bol ozdobou, výkvetom a chválou svojho mesta. Nápis na jeho náhrobku dodá ešte, že toto mu aj stačí.

V rade z XIII.—XIV. storočia pochádzajúcich náhrobkov vidíme náhrobok r. 1378. pochovaného Jakuba, Poliaka a tú skvelú a renesančne zdobenú náhrobnú tabuľu, ktorá zachováva pamiatku r. 1512. pochovaného kanoníka jágerského a gubernátora Tadeusa Larda (Lardus, pôvodom z Ferrary). R. 1580. tohoto náhrobku použili ešte raz a

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok SZEGED

na jeho zadnú stranu vyryli obraz manželky a dieťaťa Bartolomeja Kolonitza, radcu rímskej cisárskej výsosti. Náhrobok senátora Štefana Szegediho hlása svetu, že milosrdenstvo, sláva a ctnosť nedopustia, aby bol spustošený tento hrob, ktorý je pre veriacich najbezpečnejším lôžkom. Na hornej časti náhrobku pani Alžbety (zomrela r. 1362), ktorý sa rozlámal na osem kusov a je silne poškodený, vidíme Krista dvíhajúceho ruku k požehnaniu. V jeho nápise čítame krásne slová XXXII. žalmu: Zmiluj sa nad nami, Pane, zmiluj sa nad nami. Nech je Tvoje milosrdenstvo s nami, ako my v Teba dúfame.

Prestavaním bývalých obchodných miestností vedľa Urbanovej veže v arkadovité múzeum náhrobkov, sme sa konečne mohli postarať o bezpečné a ich historickej hodnote odpovedajúce umiestenie týchto náhrobkov. Tieto starobylé náhrobky košické, ako sbierka náhrobkov Hornouhorského Múzea Rákóczího, dostaly sa zpät do svojho prastarého prostredia, kde v potomkoch ľudí chodiacich okólo nich po ulici žije ich krv a ich duch, ale žijú i sami predkovia vo výtvore svojich rúk, v košických umeleckých pamiatkach a svojimi bohatierskymi činmi na listoch košickej kroniky. Do procesu vytvárania košického ovzdušia sa vždy zamiešaly duše stáročia tu prachnivejúcich košických občanov. Náhrobky statočných predkov zachránené pred skazou a postavené na svoje miesto sú hlásateľmi tohoto ničím neprerušiteľného styku. Sú len symbolmi, a ani nemusia byť niečím viac, pretože im patrí celá večnosť a všetky záhady sveta za oblakmi a za hviezdami.

PRASTARÁ BUDOVA KOŠICKÉHO VÄZENIA našťastie ušla úplnému spustošeniu. Na začiatku tohoto storočia bola už vo veľmi biednom stave, i mestská polícia sa z nej vysťahovala a r. 1911. odovzdalo mesto Košice túto z umelecko-historického stanoviska dôležitú budovu ministerstvu kultu a národnej osvety. Ministerstvo kultu odovzdalo túto budovu Hornouhorskému Múzeu Rákóczího. Jeden čas slúžila za skladište pre starý nábytok z múzea, pozdejšie však bola už v takom stave, že sa nehodila ani k tomuto účelu.

Centrálna budova Hornouhorského Múzea Rákóczího pre stále zväčšovanie je už od niekoľkých desaťročí pritesná. Pretože je v múzeu veľa pamiatok kriminalistického rázu, ešte koncom r. 1940. sme sa pustili do reštaurovania starej Mikulášovým väzením nazývanej budovy košického väzenia, aby sme ju premenili vo filiálku ústredného múzea. Vykopávky konané vo väzení pri reštauračných prácach k našej veľkej radosti vyniesly na svetlo veľmi cenný nález, ktorý sa stal majetkom múzea.

Pri vyhadzovaní veľkého množstva zbytočnej zeme z pivníc vykopali sme aj veľké množstvo celých, alebo rozbitých nádob a črepy rôznej veľkosti a rôzneho tvaru. Z týchto podarilo sa nám slepiť poltisíc bezvadných nádob a pri preskúmaní úlomkov sme mohli konštatovať, že sme pri reštaurovaní Mikulášovho väzenia objavili hrnčiarsku dielňu, ktorá bola činná v XVI. storočí. Bezprikladne bohatý a pestrý keramický nález nám ukázal hrnčiarsky priemysel Košíc v ta-

kom svetle, že tento v uhorských umelecko-priemyslových dejinách zaplňuje kapitolu starobylého umenia hrnčiarskeho.

I reštaurovanie vykonané na samotnej budove väzenia malo priaznivý výsledok. Po odstránení vonkajšej vrstvy omietky budova ako by sa bola oslobodila od svojho zachmúreného a akúsi tieseň vyvolávajúceho výzoru. Keď na priečelnej časti poschodia boly dva veľké, gotické obloky zbavené zbytočných kameňov a omietky, ktorými boly premenené na obloky väzenské, budova celkom stratila ráz väzenia a nadobudla výzoru, ktorý prezradzoval, že pôvodne bola domom nejakého zámožného, patricijského občana Košíc. Tento mešťan mal iste veľmi dobrý vkus, keď si postavil také pekné slnečnou harmóniou renesancie pôsobiace sídlo.

V jednej z izieb väzenia sme v podobe farebnej fresky našli aj portrét kedysi obávaného kata košického. Na viacerých miestach sme po odstránení omietky našli aj rôzne na stenu vyškriabané značky a tajné odkazy väznených vagabundov. Zpod omietky cez stáročia navrstvenej vytiahli sme aj tie železné háky, ku ktorým boli väzni reťazmi priviazaní.

Po dvojročnej práci sa táto budova skvela opäť svojou starou krásou a čakala len na to, aby sa do nej s muzeálnym zariadením opäť nasťahoval život. Pri zariadení väzenia viedla nás myšlienka, aby všetko to, čo sme v tejto budove vykopali a našli, vystavili tiež v nej a aby sme všetky predmety, ktoré kedysi patrily k zariadeniu tohoto väzenia, ale ktoré sa v minulom storočí dostaly do ústrednej budovy múzea, priniesli zpät do nej. Predmety, ktoré sa kedysi v tejto budove nachádzaly, sú teda znovu na tom mieste, na ktorom ich cez stáročia používali.

V tomto filiálnom kriminalistickom a urbariálne-historickom múzeu Hornouhorského Múzea je teda umiestený veľmi pestrý a zaujímavý materiál keramický; v patricijských izbách je tiež renesančný a barokový košický nábytok, sú tam svietniky, hodiny, v Košiciach vydané knihy a iné príslušenstvo mešťanského domu.

Z budovy, ktorá z hľadiska okrášlenia mesta mala byť už viac ráz zborená, sme takto urobili jedinečné a v celej krajine doteraz najmladšie múzeum. O histórii budovy aj o sbierkach v nej umiestených sme referovali vo zvlášť k tomu účelu vydanom spise.

V JESENI ROKU 1942, pri regulovaní Hornádu boly pri starom Mlynskom námestí objavené dôležité pamiatky z histórie Košíc. Po tri mesiace trvajúcom pečlivom kopaní sa ukázalo, že medzi pochybnými existenciami, ktoré kedysi obývaly bývalý mlyn, bol v XVII. storočí aj jeden peňazokaz, z výrobkov ktorého sa Hornouhorskému Múzeu Rákócziho podarilo zachrániť 130 mincí a temer poldruhatisíc iných výrobkov.

Tento nález je z kultúrne-historického hľadiska veľmi dôležitý, lebo sa v Uhorsku podarilo nájsť dosiaľ len veľmi málo peňazokazeckých dielní, a takto nájdené predmety patria medzi najväčšie zriedkavosti.

Majiteľ dielne bol zdanlivo obyčajným kováčom a zaoberal sa výrobou rôzneho náčinia a dokonca aj pietných predmetov. U starého mlyna bol kedysi šindľom krytý most, ktorý spájal riekou prerušenú hradskú. V jednej výklenkovitej priehlbni mostu stála socha jedného svätého. Ľudia, ktorí prichádzali z ďalekých dedín do Košíc na odpust, prichádzali tadeto a v krčme mlyna pili obyčajne osvieżujúci oldomáš, modlili sa pri soche a v šiatri nášho hriešneho majstra kupovali si pietné predmety, medaile, prstene a amulety, ktoré náš majster k zakrytiu svojej zločinnej činnosti vyrábal.

Náš majster začal svoju činnosť za rušných, sťahovaním vojska a obyvateľstva plných časov Bocskaiho a Bethlena. Podľa všetkých príznakov žil si tu tak dobre, ako ryba vo vode. V blízkosti boly puritánskou mravnosťou ovládané Košice. Bohaté obchodné stredisko, ktorému išlo vždy veľmi o dobrú povesť. So žiarlivosťou strážilo svoje mravy a prísne doliehalo na zločincov. Pod prísnym dozorom fungovala v meste aj oficiálna mincovňa a nikto nemohol ani tušiť, že pred pozadím tak vysoko mravnostným niekto pri košickom mlyne razí falošné peniaze.

Vykopanie peňazokazeckej dielne dialo sa za veľmi ťažkých okolností, lebo jedna časť dielne bola pod dnešným korytom rieky. Starostlivosť Alexandra Pohla, starostu mesta nám našťastie odstránila hmotné prekážky; zo strany mestských verejných podnikov nechýbala oduševnená podpora a pomoc Rudolfa Michla a Kolomana Gerhardta. Po štvormesačnej podrobnej práci podarilo sa nám dopraviť do Hornouhorského Múzea Rákócziho ohromný materiál nálezu. Poltisíc prsteňov, viac ako tisíc pozlatených špendlíkov, ozdobné gombíky, stodvadsať železných sekier, pozlatené nože, lyžice a vidličky. Najzaujímavejšie sú prirodzene nájdené peňazokazecké predmety. Našli sme pečlivo vytepané platne z medi a z týchto platní vyrezané krúžky, ba aj tie falošné peniaze, ktoré nevydržaly skúšobné rany výrobcovho kladiva a popukaly. Tieto hádzal majster do rieky, aby tajní svedkovia jeho činnosti zmizli s povrchu zemského.

Nášmu majstrovi a pozdejšie aj jeho synovi podarilo sa svojou šikovnosťou ujsť trestajúcim rukám katovým. Podarilo sa im oklamať svet a tak sa stalo, že ani nie ďaleko od piety hodnej veže košického dómu cez celých sto rokov razili falošné peniaze a klamali nimi ľudí. Po Rákócziho boji o slobodu však silnou rukou zreorganizovali moc mesta a štátu a v tomto ovzduší už peňazokazecká dielňa nemohla ďalej fungovať, takže okolo r. 1713. bola nútená vzdať sa ďalšej výroby falošných mincí.

LEVOČSKÝ DOM VYSTAVANÝ V XV. STOROČÍ bol kedysi majetkom z košickej kupeckej rodiny pochádzajúceho a na stolec ostrihomského arcibiskupa sa vyšvihnuvšieho Juraja Szatmáryho. Jeho dedič predal dom mestu Levoči, napokon r. 1569. kúpilo ho mesto Košice a premenilo dom v panský hostinec. Cez stáročia bol slávnym útulkom a nocľahárňou, bohatí kupci, posolstvá a kniežatá boli v ňom hosťami. Gabriel Bethlen v ňom mal svoju svadobnú veselicu. V dejinách Košíc dôležitú úlohu hrajúci Levočský dom r. 1910. reštauro-

vali. Zásady, ktorými boli vtedajší reštaurátori vedení, sa už neshodujú s našimi dnešnými reštauračnými zásadami, takže stalo sa veľa takého, čo by sme dnes urobili celkom ináč.

V januári r. 1943. začalo mesto Košice z pivnice Levočského domu pretvoriť protiletecký kryt, ktorý by pojal väčšie množstvo ľudí. Miestnosti pivnice chceli pospájať navzájom a preto začali s prerážaním bokov pivničnej klenby a stien. Sotva s touto prácou začali, čerstvo prerazeným otvorom z hornej časti pivnice, ktorá je pod obchodnou miestnosťou pod juhozápadným rohom budovy, začala sa sypať hromada črepových úlomkov. Hornouhorské Múzeum Rákócziho pustilo sa hneď do vykopávok a za týchto objavily sa bývalé tajné úschovne.

Tento náhodný nález vyniesol na svetlo dvesto nádob zo starej výbavy mestského hostinca a nocľahárne. Reštauračnou prácou vykonanou v Hornouhorskom Múzeu Rákócziho získali sme dva čiernymi špirálovými čiarami zdobené taniere zo XVI. storočia, napokon aj celý rad zo XVII. storočia pochádzajúcich tulipánmi zdobených tanierov, bodkovaním zdobené krčahy, nádoby na pitie atď. Formou i výzdobou pestré nádoby pochádzajú zo XVII. storočia, čoho dôkazom je nielen ich štýl, ale aj tých niekoľko mincí, ktoré sme spolu s keramickými úlomkami našli. Múzeum zaviedlo túto bývalú výbavu mestského hostinca do svojho inventára s veľkou radosťou. Tento z kultúrne-historického stanoviska tak dôležitý nález si prajeme nechať neporušený a celistvý a preto bude vystavený ako uzavretý nález v jednej zvlášť k tomu účelu vyhovujúcej izbe katovho bytu, ktorý máme v pláne pristavať k Mikulášovmu väzeniu.

ROKU 1906. STÁLO NIELEN obyvateľstvo Košíc, ale aj celý národ obnaženou hlavou a s pohnutím sprevádzal na jeho poslednú cestu z vyhnanstva sa vrátivšie Veľkomožné Knieža, veľkého bojovníka za maďarskú ústavu a slobodu.

Vtedy bola maďarská vláda už rozhodnutá o tom, že bývalú Rákócziho jedáleň v Rodostó, ktorá bola dopravená do Košíc r. 1905. postaví v tom istom meste, v ktorom sú pochované aj jeho telesné pozostatky, pretože Košice nú nielen prirodzeným hlavným mestom Hornej zeme, ale boly i sídlom Veľkomožného Kniežaťa. V záležitosti postavenia tejto jedálne však nedošlo k definitívnemu rozhodnutiu, lebo neustále prichádzajúce nové nápady a plány odtisly konečné riešenie. Svetová vojna r. 1914. urobila koniec všetkým plánom a takto cenné súčiastky Rákócziho bytu zabalené do 29 debien boly uschované v jednej z pivníc domu Bródyho na Hlavnej ulici a pomaly ich pokryl prach zabudnutia. R. 1936. nasťahoval sa do obchodnej miestnosti v Bródyho dome nový nájomník a dal konať rôzne reštauračné práce, medzi inými dal preraziť aj stenu a takto objavil do debien zabalenú jedáleň z Rodostó. Mesto dalo vtedy celý materiál uskladniť v „Katovej bašte" (Stará bašta).

Rákóczi zariadil sa v Rodostó definitívne okolo r. 1728. Vtedajších prác spojených so zariadením aktívne sa zúčastnil aj sám Rákó-

czi. Podobne ako dve veľké postavy baroku (Friedrich Veľký a Peter Veľký) i naše Veľkomožné Knieža malo tokársku dielňu, v ktorej i samo pracovalo s veľkou odovzdanosťou.

Na konzervovanie a reštaurovanie silne poškodených a popukaných štúk, ktorých farby boly už celkom temné, podujal sa Július Szentiványi. V jeho bravúrnej práci trvajúcej 18 mesiacov pomáhali mu Tibor Farkas a Ondrej Szentiványi. Ich neúnavnosti možno ďakovať, že táto historicky jedinečná pamiatka skvie sa opäť vo svojej pôvodnej kráse.

Z poverenia Krajinského Výboru Pre Ochranu Umeleckých Pamiatok zhotovil Koloman Lux hlavný technický radca stavebné plány košického Rodostó, v ktorom by boly postavené pozostatky Rákócziho jedálne dovezené z Rodostô. Uprostred novembra r. 1943. bola jedna časť (prvé poschodie košického Rodostó) úplne dostavaná. Dúfame, že až bude celé dostavané — čo už nie je ďaleko — Hornouhorské Múzeum Rákócziho bude v ňom môcť zariadiť aj jedinečné „múzeum uprchlíkov a skrývavších sa".

NA ZAČIATKU TOHOTO STOROČIA dvíhala sa v južnej časti mesta Košíc, v divokej záhrade, zarastnutá brečtanom a už i svojím menom hrúzu vzbudzujúca Katova Bašta. Za československého panstva postavili na stranu obrátenú k Mlynskému jarku ohromné bloky nájomných domov. Pod baštou samotnou podľa starých tajných nákresov konal „Mister X" vykopávky hľadajúc stopy skrytých pokladov. 12 kg vážiaci zlatý poklad, ktorý bol nájdený pri zbúraní košickej budovy spišskej komory, veľmi intenzívne dráždil fantáziu a prácu „Mistra X", ktorý vykopal pod baštu pátracie priekopy, sledovala stále neúnavná hŕba zvedavcov.

Fantáziou rozohňovaná laická duša túžila vidieť len zlato a striebro a nevidela, že z hľadiska umelecko-historického je bašta sama veľkou hodnotou. Aby sme aspoň čiastočne prezreli pod zem pochovanú krásu Katovej Bašty a poznali jej dávny stav, v posledných mesiacoch r. 1940. sme sa pustili do vykopania vonkajšej priepoky hradu a severnej steny. Našu prácu korunoval rýchly úspech.

V spodných častiach k severu sa tiahnúcej pevnostnej steny sme našli ohromné kamene gotických profilov. U severnej strany pevnostnej steny našli sme aj ohromné, trojitým oblúkom klenuté vodu prepúšťajúce zariadenie a toto bezpochyby dokazuje, že z priestoru za stenou prúdila tadeto voda do baštu obkľučujúcej priekopy a cez také isté prepustky vprúdila opäť zpäť za steny. Tento prastarý stav môžeme našťastie pozdejšie obnoviť zavedením vody z blízkeho Mlynského jarku a tak môžeme vykúzliť nielen krásne romantické partie malebne odzrkadľujúce starú pevnosť, ale môžeme tým aj dokázať, že Katova Bašta bola predsunutá pevnosť vystavaná pred mestom v druhej polovici XV. storočia.

Raz snáď dosiahneme toho, že táto pevnostná časť Košíc sa nám ukáže vo svojej starej kráse a svojom bývalom stave. Pozdĺž východnej, severnej a západnej steny dvora Katovej Bašty možno vystaviť

arkadicky riešené múzeum pre kamenné pamiatky, ktoré by po teraz sa konajúcom sosbieraní roztratených kameňov košického dómu umožňovalo založenie týmto pamiatkam prislúchajúceho zvláštneho oddelenia Hornouhorského Múzea Rákócziho.

HORNOUHORSKÉ MÚZEUM RÁKÓCZIHO postihly ťažké straty. Sťahujúce sa československé úrady odniesly všetky od r. 1918. do r. 1938. nasbierané umelecké pamiatky so sebou a tieto sa podnes nedostaly zpät na svoje právom im patriace miesto.

Pri zpätpripojení poslal gróf Pavol Teleki, vtedajší minister kultu a národnej osvety kvóli obnoveniu bývalých stykov múzea Eleméra Kőszeghyho, ktorý vykonával tento svoj úrad do 21. septembra 1939.

Rámce znovupostavenia a činnosti tejto už sedemdesiat rokov fungujúcej inštitúcie boly vypracované Krajinským Komisariátom Pre Verejné Sbierky (Közgyüjtemények Országos Főfelügyelősége). Že i v týchto ťažkých a tiesnivých pomeroch sme sa mohli stať opäť jedným z najvýznamnejších inštitúcií krajiny, za to môžeme poďakovať predovšetkým Ivanovi Pasteinerovi, hlavnému komisárovi krajinských verejných sbierok a jeho vernému spolupracovníkovi, univerzitnému profesorovi Karlovi Viskimu. Ministerstvo kultu a národnej osvety vyhlásilo ešte koncom roku 1939. Hornouhorské Múzeum Rákócziho za verejnú sbierku a Rada Maďarského Národného Múzea na svojom zasadnutí dňa 28. novembra 1940. rozšírila sberateľský a vykopávkový okruh pôsobnosti nášho múzea okrem košického okruhu na župu Abauj-Turniansku, Gemerskú, Zemplínsku a záujmový okruh pri vykopávkach vyznačil na celú východnú Hornú Zem.

Verejnú knižnicu, ktorá pôsobila v ústrednej budove nášho múzea do r. 1938. spojil krajinský komisár pre vejerné sbierky s Košickou Štátnou a Mestskou Verejnou Knižnicou a dal ju premiestiť na jej nové pósobisko. Náš okruh pôsobnosti takto stal sa čisto muzeálneho rázu a sjednotením obidvoch knižníc mohol vzniknúť veľkolepý ústav.

Týmito veľmi významnými opatreniami bola košickému múzeu daná možnosť pósobiť s úspechom aj v týchto ťažkých a búrlivých dobách.

S 200.000 P činiacou podporou slobodného mesta Košíc a s takisto veľkou podporou Krajinského Komisariátu Verejných sbierok a Krajinského Výboru Pre Umelecké Pamiatky sme už aj doteraz vykonali veľmi cenné práce.

Jedným z našich mecenášov je kultúru milujúci biskup košický, ktorý nám daroval aj jeden veľmi cenný bývalý obraz jedného kridelného oltára košického dómu. Obraz, ktorý pochádza z XV. storočia, znázorňuje apoštolov Mateja a Šimona. Obidvoch možno poznať podľa ich atribútov: jeden z nich drží sekeru, druhý pilku. Podľa znázornených osôb môžeme súdiť, že obraz stál pôvodne v košickom dóme; bol zhotovený asi pre cech stolárov a tesárov.

Novo zaopatrené kusy našej obrazárne zobrazujú knieža sedmohradské, Žigmunda Rákócziho, grófa Štefana Thökölyho a kuruckého

generála Alexandra Károlyiho. Vnuk Július Bencúra, Viliam Bencúr poručil múzeu sériu obrazov, zhotovenú svetoznámym maďarským umelcom počas jeho pobytu v Košiciach.

Mimo Košíc pátrali sme po pamiatkach z minulosti po celej Hornej zemi. Náš pomocný strážca Múzea, Ľudovít Bálint konal vykopávky v Abaujszemere, v Barci, v Užhorode a v Gerebeni začal s odkrytím jedného opevneného kaštieľa z XIV. storočia.

ALEXANDER MIHALIK

STARÉ KRÁSNE FAŠIANGY

... Vravia, že tej zimy padal fašiangový sneh obzvlášť pekným, tučným páperím, s takou láskou zababúšil pole, stromy na Sineci, jedle v našej záhrade, ba aj dlhý drevený plot Sudorov, ako keby ruka matky plnej obáv zakrývala telo dieťaťa. Rástockého bielosivé kone vykračovaly si ešte pyšnejšie, keď ťahaly po hlavnej ulici v Košiciach kúpené cinkajúce sane, ani železiareň nechrlila vtedy čierny, valiaci sa dym; svojimi troma dlhými komínmi ako keby iba dýchala jemným, bielym páperím, práve len že tu a tam zabafala. I ona sa ostýchala zafúľať hrubký, mäkký biely sneh.

Herci rozlúčili sa s umeniu priateľským publikom radom benefičných predstavení trvajúcich celý týždeň, konečne aj šopkár, predávač programov a obstarávateľ náležitostí boli odmenení a s uspokojením sbalili svoje batohy. Vo veľkej sieni hostinca sa ešte raz rozhlaholila Tatárska pohroma, Notár z Pelikova, Veselá vdova a melódia čo uviazla v klavíri veľkokňažnej z Gerolsteinu, potom ostala miestnosť náhle prázdna. Odišli.

— Sú fašiangy — vyhlásil vrchný slúžny Máriássy —, pánovia, slušalo by sa už dačo usporiadať.

Áno, aj Margita Thurzová odišla s hercami, láska moja, od ktorej krajšiu, okúzľujúcejšiu, spevavejšiu a väčšiu herečku som odvtedy ani nevidel. Vtedy, keď otec v nedeľu popoludní vymenil lístky na predstavenie Snehulienky a siedmich trpaslíkov a vzrušený mohol som si sadnúť za šopkárovu dieru, veľká sieň zahalila sa v plamene, sem a tam poletovaly ružové, fialové, modrasté a červenkasté plamienky a len zpoza omamujúcej hmly som mohol vidieť Snehulienku, Margitu Thurzovú.

Margite bolo dvadsať rokov, mne šesť. Pomer najkrajší, ktorý sa môže vyskytovať medzi milencami a čas najšťastnejší. Ale Margita Thurzová sa nikdy nedozvedela, ako bolestne sme za ňou blúznili a koľkokrát sme sa pre ňu na pestrom koberci jedálne s Lackom, Ďurkom a Števkom za radom pasovali. Odišlo dievča krásne, obraz zo sna, odišlo, nemilosrdný riaditeľ štval ju ďalej na vyznačenej dráhe, snáď do Bystrice alebo do Lučenca, ale možno, že len sem do Tornale a za sebou nechala osirotené, zarmútené srdcia, — bolo ich štyri tých srdc a ani všetky dohromady nevydaly viac ako dvadsaťjeden rokov.

— Sú fašiangy — sdeloval aj otec, ako keby dáku zvláštnu zprávu popoludní zpoza svojich novín vyhlasoval —, sú fašiangy a my sme sa ešte sotva zabávali.

— Čo toho roku vynájdete? — smiala sa matka, lebo už vedela, že pánov v kasíne zachvátila netrpezlivosť, zachvátila ich, ako filoxéra zachváti révu v niektorej vinici.

— Maškarný ples — zapálil si otec cigaretu Sultán —, už sme dávno nemali maškarný ples.

Matka videla vec hneď s praktickej strany:

— Teda v maškarných kostymoch? — pýtala sa.

— Áno. Ale aby to neboly zase len samé rovnaké dominá.

Matka vytiahla plecia a s očakávaním sa pozrela na otca:

— Ak na to dáte dosť peňazí... Od vás to závisí, od mužov!

Teraz sa už aj otec smial:

— Veď hej, toto vy viete skoro, túto koledu s peniazmi. Sprobujme usporiadať raz dačo takého, k čomu ženy nepotrebujú nové šaty, nový klobúk, bálové topánky, hodvábnu masku, záhadnú maškaru z najjemnejšej látky. Veď vy ste ináč tak šikovné a šporivé.

Matka chvíľku mlčala, potom sa celkom máličko, krátko a s veselým zablýsknutím v očiach usmiala.

— Nuž dobre, ale aj vy nechajte občas taroky.

Otec sa ponoril zpät do novín a pokrútil hlavu. O tarokoch, o hre v karty nerád počul. Ani on, ani Rástocký, ani Máriássy, ani Bajor, ani Fábián, vôbec nikto, keď ženy poobede spomínaly do večera trvajúce hry v karty.

— Len nech Wekerle zvýši platy, — prihovárali sa v takýto čas svojim ženám pod kopcami, v teplej popoludňajšej nálade snehom pokrytých domov —, potom budete mať snáď i automobil.

Ale automobil neposlal ani Wekerle, ani Tisza, zdá sa, že vtedy sa krajine z týchto mašín nadostač nedostávalo. I vidieť sme len kedytedy videli dajaký, keď páni z továrne, alebo hostia biskupovi prebehli dedinou.

— Bude maškarný ples — oznamoval som popoludní novinu u Lackov, keď sme sa sišli nad troskami vianočných hračiek a aj z brucha posledného tančiaceho námorníka sme vypitvali vzpruhy —, v kasine usporiadajú maškarný ples.

Julko zavýsknul:

— Mamička bude vodnou vílou, otec čertom, už viem, do čoho sa oblečú.

Lacko bežal k matke:

— Mamička, do čoho sa oblečiete? A Jolanka čo si vezme?

Lackova mamička sa na nás zarazene pozrela, potom sa usmiala:

— Nepovesím vám to na nos, veď to hneď vyklebetíte.

Doma, pri večeri, u stola som hneď aj ja prezradil:

— Julkova mamička bude vílou, otecko čertom.

— Ako to vieš? — strnula mamička.

— Poobede to hovoril Julko. On už to vie. Povedzte rýchlo, do čoho sa oblečiete, mamička?

A s horúčkou zjavnej netrpezlivosti som očakával jej slová. Matka potriasla hlavou a veľavýznamne sa pozrela na otca. Otec sotva poznateľne prikývol.

— Budem cukrárskou učnicou, nepovieš to nikomu?

— Nie, — odpovedal som smelo a stisol som zuby. Tajomstvo nikomu neprezradím.

Ani by som ho nebol prezradil, zachoval by som sverené mi tajomstvo ako stredoveký hrdina, keby ma Lacko večer tretieho dňa nebol nazlostil. Už aj kostrbatého husára sme rozobrali a do Aničkiných nádobiek na varenie sme naliali arabskej gumy, lebo sme chceli jej bábkam navariť polievky. Anička sa zmalátnene pozerala z kúta izby na naše panstvo a vzlykavo povedala:

— Vy nám všetko pokazíte. Hoci vy ste chlapci a ani šiť neviete.

— Ja viem! — skríkol som — hoci aj mamičkinu maškaru by som ušil!

S pyšnou chvastavosťou som odhodil lepkavý randlíček a utrel som si do bábkiných vlasov prsty. Lacko zdvihol hlavu.

— Kdeže by si ty vedel! — ohrnul pery —, nuž a čo by si mamičke ušil?

— Cukrárske šaty, v tých pôjde na maškarný ples.

V kúte izby sa teraz tíško zasmiala Lackova mamička a povedala iba:

— A muži ešte vravia, že ženy roznášajú klebety!

A zase sa nad nami skláňal večer so svojím snehovým plášťom, bol tak mäkučký, tak tichý, tak nekonečne pokojný, ako keby nám toto pokojné ticho bol rozkázal priamo kráľ z ďalekého Budína. Široko vo všetkých oblokoch čupely žltkasté svetlá; u lekárov, v kaštieli Fáyovcov, u inžinierov, alebo u pána farára väčšie; v obloku Sudorkov, Liháňov a Bartošov menšie, ale ako vrhaly svoje lúče po snehu a ako sa predo mnou motala Julka s lampášom v ruke, tak mi ukazovaly cestu hore celou ulicou, popri plotoch, v koľajách saní, na brehu v ľad premeneného jarku, ako keby mi fakle anjelov pomáhaly na ceste domov, ku rozžeraveným dvierkam teplej pece.

A zatiaľ čo Julka vo svojich hrubých halenových čižmách kývala lampou a tenký plamienok sviečky blikal v prievane vánku vkradnuvšieho sa sem od Rimavy, Julka hovorila zpoza šatky:

— I vy pôjdete na maškarný ples, i vy deti. Budete pajáci, mali pajáci.

Ustrnul som v hrubom snehu, hoci som chcel práve teraz lusknúť Julke za krk snehovú guľu:

— Čo? — a srdce sa mi sovrelo napätím. — Nelúhaš, Julka?

Ale Julka nelúhala. Rozčulene kolembala lampáš, vietor aj zahasil sviečku a Julka nemala pri sebe zápaliek. Tak sme sa vliekli ďalej tmou, skáčúc medzi kopkami snehu ako skalní piadimužíci v rozprávkovej knižke, keď sa vracajú z bane.

Julka nelúhala. Matka už aj strihala na stole šaty pre pajáca, lebo takéto práce robila najradšej sama a so špendlíkmi v ústach

ukazovala na biele a červené plátno. Na stoličke sa povaľovaly drobné chrestačky, malé ligotavé medené zvončeky, ako v kartách na zvonkovom horníku a na zvonkovom kráľovi a pri peci sušila sa špicatá šaškovská čiapka, teraz ju slepili.

Vo mne sa zarazil dych a len som stál vo dverách izby, v kabáte a v čižmách a na čiapke topil sa mi sneh. Vianoce vo mne nevzbudily taký úžas, také otrasenie, ako teraz tieto šaškovské šaty.

— Budete štyria malí pajáci — zodvihla matka kúsky plátna —, vy uvediete sprievod do veľkej dvorany. Budeš mať aj trúbku.

— Ja chcem bubon, — prehlásil som, lebo v tom čase som chcel byť bubeníčkom vo vojenskej kapele.

... Ó, tá stará, stará zima; či sa ešte pamätáte na jej príchute? Či vám ešte zvoní v ušiach veselé cinkotanie Rástockého nových saní? Či počujete ešte pišťalu továrne, ako pod starým Sinecom hudie na poludňajšiu prestávku a vozíky s rudou sa tam hore na drótených lanách, ktorými sú preklenuté údolia, zastavia? Či čujete, ako zaznie aj prostredný zvon — ťahá ho šustrov syn —, a či sa vo vašich nohách ešte zachvieva únava, lebo ste popoludní chodili po úbočí vrchu s klzkavými sankami pre tri osoby?

Zažmúrim oči a teraz nepočujem nič z týchto zvukov, z týchto hlasov, necítim únavu celodenným korčuľovaním sa vysílených nôh a viem, že dnes nebudem ospalý. Ani jesť sme dnes nevedeli, ani Lacko, ani Ďurko, ani Ľudko. I teraz ma vedie Julka, ona je od omamnosti toho, čo dnes večer uvidíme, snáď viacej rozčulená ako ja, ktorý sa vlečiem vedľa nej so zvonivo chrestajúcimi šaškovskými šatami pod kabátom. Matka a otec ešte neprichádzajú, i oni sa teraz obliekajú.

— Hľadaj len cukrárskeho učňa — pozdvihla ma matka k sebe a pobozkala ma —, ja budem tým.

A usmiali sa na seba.

Aj kasíno je teraz tak čudným, je samý plameň, samá jedľa, samé zrkadlo a samá stužka. Ondrej, starý lokaj teraz posýpa dlážku voskom, Janko, cigáň stojí už v pozore pri svojom cimbale, to dnes bude veľkolepý večer, z troch okresov a na tri dni sa kvôli nemu ľudia sišli. Aj u nás máme hostí, troch.

Ako keby som chodil vo sne, na javisku, alebo zavesený v rameno Margity Thurzovej... Áno, len Margita Thurzová chýba ešte, láska moja, večer stal by sa iba vtedy plným, šťastím predchnutým, keby sa tu zrazu objavila i ona, zohnula by sa ku mne a spýtala sa:

— I ty si tu, chlapček? Ja som prišla pre teba...

A ani nie je nemožné, že pre mňa Margita Thurzová príde: i otecko hovorili na obed, že podľa všetkého zájdu si k nám na ples pravdepodobne aj herci.

— Primadona nechala tu svoje srdce... smial sa otec, keď si poobede zapaľoval cigaretu.

A teraz tu v tej ohromnej bálovej trme-vrme. Ako nájdem Margitu Thurzovú?

Čiasi ruka chytí nás za ruky, všetci štyria šaškovia stojíme už uprostred dvorany a žmurkáme očami. Štyria malí šaškovia, s trúbkou a chrestačkami, zmätení a bojazliví.

— Pohnite sa, trúbte! — povie dakto zpoza masky.

— Kde je moja mamička? — zaľaknem sa teraz a splašene sa snažím ostať stáť.

— Aj ona príde, bubnuj!

Vpredu sa kýve Ľudo vo svojich bruchatých pľundrách, za ním ja, za mnou Ľacko a Ďurko. Fúkame, bijeme, chrestíme, rachotíme. A za nami čerti, dominá, námorníci, španielske dievčiny a apači. Cigáň Janko zareže do struny a dakde treskne zátka z fľaše šampanského. I kráľ by sa v Budíne usmieval, keby toto videl.

Ale mojej matky, cukrárskeho učňa, nikde nieto. A ani otca, kominára. Teraz ku mne pristúpi japonská žena v slnečnicových šatách a chytí ma za ruku. Ovanie ma zvláštna vôňa, nikdy som ju ešte necítil, aj podpätky jej topánok sú tak vysoké, na rukách ma rukavice.

— Kto ste vy, chlapček? — pohladká ma po tvári.

Prestanem bubnovať. Bitie môjho srdca je silnejšie, než údery na bubon. Len hľadím s údivom na tie zvláštne šaty, na slnečník, na ružovú masku a na husté čierne vlasy jej parochne.

— Prišla som pre teba, chlapček, — hovorí teraz zastretým hlasom, trošku cudzo.

Margita Thurzová! Moja láska! Nuž prišla pre mňa.

Avšak len stojím so sklonenou, zachmúrenou hlavou, ako keď si pre šesťročné decko po prvý raz príde láska. Za mnou v kruhu, v osmičke, vlnito a vo štvorci. v tanečnom kroku a vrieskaní prúdi ples, Ľudko, smelý pajác s krčovitým ľakom drží ma za ruku, lebo ani on nenachádza svoju mamičku, ostatných dvoch odmietlo tanečné vírenie. So zvlhlými očami hľadím vyjavene na Japonku. Áno, to je Margita Thurzová, takú som ju videl pred dvoma týždňami v Gejšách. Gejša ma pritiahne k sebe, sadne si na stoličku a vezme ma do lona.

— Ako vás volajú, chlapček? — pýta sa tíško. — Čo tu hľadáte?

— Bubnujem, — odpovedám.

A aj moje srdce duní ranami akéhosi veľkého kladiva. Dôverivo a chvejúc pritiahnem sa bližšie ku gejši a jedným pohľadom prebehnem ešte očami miestnosť, kde je cukrársky učeň, moja mamička? Nech vidí, že pre mňa prišla Margita Thurzová. Samým šťastím sa mi spustia slzy a šašek, — ako v dajakom sentimentálnom románe, — stále dlhšími a dlhšími vzlykmi rozplače sa nad svojím cymbalom.

— No, neplač chlapček, — privinie ma k sebe gejša, — čo myslíš, kto som ja?

— Margita Thurzová, — vzdýchnem.

Gejša na okamžik ustrnie. Potom sa ku mne pomaly sohne a na okamžik odklopí masku.

— Synček môj! Či nepoznávaš svoju matku?

A teraz aj z gejšiných očú sa vykotúľala slza, mne na ruku. Ako keby mi žeravý, horúci uhlík pálil pokožku.

— Mamička! — vykríkol som naľakane a vtedy som po prvý raz v živote skutočne pocítil, čo je to hanba.

Akoby prosiac o odpustenia primkol som sa tesne k nej, plačúc a smejúc sa naraz, ako ten, kto sa vracia z ďalekých svetov. Matka ma trošičku odtisla od seba, chytila ma na obe ruky, pozrela sa na mňa a smutne povedala:

— Áno, raz od nás aj tak odídete...

Ale jej hlas, i to, čo ešte chcela povedať, zapadly vo veľkom hluku. Až dvaja barboráši hrali v bande dnes večer a všetko tu tak zvučalo, spievalo a tančilo, že by to snáď i starý kráľ v Budíne bol mohol začuť, ak by chcel...

Preložil: VÁCLAV VENCL. Napísal: VIKTOR SZOMBATHY.

LITERATÚRA

KAROL MARKOVIČ: Dejiny Šurian do r. 1868. (Érsekujvár—Nové Zámky, 1943. 16. sväzok Edície Slovenskej Jednoty, 160 str.)

Kniha pojednáva o dejinách Šurian od najstarších dôb do r. 1868. Nehľadiac na to, že z celého diela dá sa vycítiť nedostatok historickej školovanosti autorovej, musíme konštatovať, že autor je aj príliš predpojatý a to na úkor Maďarstva. Preto jeho práca je jednostranná, tendenčná a nemožno ju považovať za vedecky cenné dielo. Práve pre horespomenuté príčiny nepodávame tu kritiku podľa zásluhy diela a len z krikľavých chýb a omylov sme sostavili jednu kyticu.

Ihneď pri pojednaní o praveku šurianskeho okolia vyjde na javo, že archeologia je pre autora úplne „terra incognita", podávajúc mienku iných o údajne v Šuranoch nájdenej znakom opatrenej tehle II. pomocnej légie a o takzvanom šurianskom avarskom remeňovom nákončí, ktoré je taktiež náleziska nadmieru pochybného, potom prekvapujúcim spôsobom skočí o niekoľko tisícročí zpät do diaľneho praveku a hovorí o nálezoch „Zámečku" v blízkom Malom Várade, pri čom sa opiera výlučne o Eisnera. Autor nepozná prácu Pavla Patayho (Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. No. 13. 1938.), hoci práve vo spojení s dejinami „Zámečku" v Malom Várade bol by ju mohol s úžitkom prelistovať. Nepozná ani aj ním spomínané bývalé obecné múzeum šurianske a ani nálezy mestského múzea v Nových Zámkoch pochádzajúce z tohoto okolia. V každom ohľade necháva táto kapitola za sebou mnoho nesplnených prianí.

Kapitolu s nadpisom „Obdobie historické" začína autor tým, že „Viera Kristova a vysoká kultúra kresťanská dostala sa do Šurian už v IX. storočí, za panovania slovenského kniežaťa Pribinu v Nitre." V ďalšom márne čakáme, že autor toto zvučné konštatovanie dačím odôvodní, ku podopreniu svojej pravdy nevolá na pomoc ani jazykovedu, ani archeologiu. — Zvláštne je, že po tomto sebavedomom počiatku pokračuje vo svojej práci preskočením nepatrných troch storočí, hovoriac o listine Belu II. z roku 1138, ktorá medzi donáciami pre prepozitúru v Dömöši spomína aj Šurany so sluhami mena Medve, Clemens a Farcas. Ako sa títo ľudia tak pekných maďarských mien dostali do Pribinových Šurian, to by sme pochopili len vtedy, keby autor spomenuté tri storočia nebol zamlčal, lež bol by hovoril o maďarskom obsadení vlasti, o tunaj-

šom umiestení sa Maďarstva, o národnostných pomeroch XI. storočia. Je zrejmé, že autor tu vedome nepoužije štúdii Júliusa Németha (A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930.), Štefana Kniezsu (Magyarország népei a XI. században. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938., Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez, Bp. 1941.), Ericha Fügediho (Nyitra vármegye betelepülése. Századok 1938.) Ale na tomto mieste necháva nepovšimnuté aj ináče s obľubou citované maďarské dejiny Hómana-Szekfüho. Namiesto všetkých tých nájdeme v poznámkach z vedeckého hľadiska celkom bezcenné dielo Hrušovského (Slovenské dejiny).

Autor hovorí krátko o Gyoroku (pravdepodobne je správnejší tvar Györök), Gugu a Leeku, dedinách v okolí Nových Zámkov, zväčša to, čo našiel v Knauzovi (Monumenta Eccl. Strig.). Škoda, že autor nehovorí o etymologii mien týchto dedín; sú tak peknými príkladmi maďarského pomenovania miestneho. Hoci, ako vidíme o niekoľko strán ďalej, autor si rád zaetimologizuje, a v tom je jeho majstrom Chaloupecký, bývalý český profesor bratislavskej univerzity. K väčšej sláve jazykovedy dozvieme sa napriklad, že meno Megyer (Tótmegyer) pochádza z derivátu slovenského medza, z maďarského mega > megye. Odhliadnuc od teho, že maďarské megye je prevzaté zo srbo-chorvatského medja, už aj školáci z ľudovky vedia, že náš miestny názov Megyer zachováva nám meno kniežacieho kmeňa vlasť obsadzujúceho Maďarstva. Nebolo by škodilo, keby sa bol autor na tomto mieste pozrel do diela Gejzu Bárcziho (Magyar szófejtő szótár) a do citovanej práce Júliusa Németha. — Na inom mieste sďeľujúc text jedného popisu hraníc pozemkových ... vadit in monticulo Berch vocato... priložil ako vysvetlivku ku slovu Berch do zátvoriek slovenské slovo breh. Autorovej pozornosti odporúčame slovo bérc v Szarvasovom slovníku (Magyar nyelvtörténeti szótár). S radosťou sme videli, že autor miestne názvy popisu pozemkových hraníc ako Reketias, Reketya, Ebľa nevysvetľuje. Pojednávajúc o počiatkoch šurianskeho hradu autor hovorí, že majetky v Kostolnom Seku bývajúcich Hont-Pazmanov sú Molnos-Zegi (dnes Mlynský Sek), Eghazas-Zegy (Kostolný Sek) a Nog Zegi (Veľký Sek, čiastka to terajšieho Kostolného Seku: Egyháznagyszeg). O Kostolnom Seku hovori, že obec dostala svoje meno podľa svojho pozdejšie zničeného gotického kostolíka. Keďže sa kniha dostane v prvom rade do rúk prostého slovenského ľudu a študentstva v okolí Šurian, nebolo by snáď škodilo trošku vysvetliť slovo egyház. Alebo nie je dôležité, aby sa ti, čo obracajú knihu, dozvedeli o svojej rodnej zemi aj dačo takého? Na nasledujúcej strane sa autor zase zablýskne svojím umením vykladať slová vysvetľujúc v listine sa vyskytujúce miestne názvy Zeg, Zúg (aj dnes žijúce szeg a zúg) s jemu obvyklou ľahkosťou. Cituje síce vysvetlenie Szamotovho diela (Magyar okl. szótár), avšak celkom zbytočne, lebo meno vysvetlí predsa len na základe svojich od Chaloupeckého získaných znalostí, hovoriac, že maďarské szeg pochádza zo slovenského záseku (záseky - časť opevnenia, ktorou sa bránily barinaté kraje!?). Podľa našej mienky je miestny názov szeg, zúg (jeho varianty sú szeglet, szegle, szugla) pravdepodobne ugrofinskeho pôvodu (viď Bárcziho spom. dielo) a je derivátom slovesa szegni (leszegni - vymedziť, odrezať). Značí tú časť zeme, ktorú rieka (tečúca voda vôbec) tvoriac zákrutu obteká, obmedzuje. V slovenskom slove záseky skrýva sa indogermánske sloveso (sekať, - seco, - are atď.), avšak miestny názov sek (Kostolný Sek, Mlýnsky Sek) nie je ničím iným, než len prebratím maďarského szeg. Miestny názov szeg pôsobí aj inde zmätky. Pri sdelení jedného popisu chotára čítame, že hranica pozemku

začína sa pred domom, ktorého majiteľom je comes Paulus de Zeg. Autor tu v poznámkach sdeľuje, že zegský župan mal v Šuranoch značné majetky, jeho meno po dnešné časy zachovala jedna časť chotára zvana Janoszeg (snáď Jánosszeg?) Je zrejmé, že autor si tu pletie miestny názov Szeg a z neho pochádzajúce osobné meno Szegi (Malomszeg, Egyháznagyszeg, Nagyszeg) s veľmi často sa vyskytujúcim názvom szeg (napr. Csikósszeg, Jánosszeg atď.).

* * *

Vykladanie (etymologia) slov nepatrí ku čnostiam autorovým, avšak podobný nedostatok prezrádza aj na poli identifikovania listinami spomenutých a aj dnes žijúcich miestnych názvov. Séria omylov nebola by sa dostala na stránky knihy, keby bol autor použil diel Fügediho, Kniezsu a Šmilauera (Vodopis starého Slovenska. 1932).

Listina Belu IV. z r. 1264. vymenuje usadlosti prislušiace ku Bánhidu (stál severne od Nových Zámkov, bezprostredne v susedstve Nových Zámkov) a tieto autor stotožňuje s dnešnými obcami. Luaz (Lovász) stotožňuje s Lovasovcami vo veľkotopoľčianskom okrese, Urbanus (Orbános) s Urbanovom v okrese Veľká Bytča, Machard s Maďarom v Komárňanskej stolici, Busman s Bossányom vo veľkotopoľčianskom okrese, Kuchu (Kucha) s Koltou (Kolta) v nitriansko-bratislavskej stolici. Nasledujúce mieste meno listiny, Cheke, Cheka stotožňuje s dnešnou pustou Csike. Tu chýba hlavne maďarský spôsob čítania nepochybne maďarského miestneho názvu; autor píše ho dôsledne ako Čiky, ako žije v reči okolitého slovenského obyvateľstva. Ani terru Cheuz nemožno stotožňovať s Keszi-m (Bánkeszi), keďže toto sa číta celkom ináč. Hovoriac o miestopise šurianskeho hradu hovorí autor o slove Hósták, že týmto označovali vnútornú časť mesta. Podľa nášho názoru značí Hósták práve vonkajšiu časť, periférію mesta. Aj knihy mestských záznamov v Nových Zámkoch hovoria v 18. stor. o Hóstáku, čiže Vonkajších uliciach. Pri vymenovaní náležitostí Šurian dopúšťa sa opäť identifikačných omylov. Salgó stotožňuje so Sókom, Tuman s Tarányom a podľa našej mienky aj osadu Nadsad bol by mohol stotožniť s Nagyszegom nanajvýš s pripojením otázniku. Je podivuhodné, že mená ďalších náležitostí, ako Keszi, Várad, Egyházszeg (Idhaseg), Salgó, Tolmács, Csike-Egyháza (Chikew-Eghaza) sa ani nepokúša vysvetliť. Príčina zdá sa, že nie je pochybná!! O Bánkeszi síce hovorí v poznámkach; spomína, že je starý, vypočíta niekoľko údajov, ale nezabudne vyzdvihnúť, že za čias Františka Rákócziho II. obec vyskytuje pod menom Tótkeszi. O mene Keszi a o tom, že kým by sa z Keszi bolo stalo Tótkeszi, bývali tu aj Maďari, nečítame ani slova.

Madarstvo ostatne jednoducho anuluje v dejinách tohoto kraja. Píše o tom kraji, ktorého obyvateľstvo bolo až do dôb tureckého pustošenia zväčša maďarské a v celom diele sa ani len raz nevyskytnú tieto dve slová: maďarský ľud. Spomína napr., že r. 1559 veľkovezír Ibrahim spustoší územie medzi Novými Zámkami a Levicami, ale ani slova nepovie o tom, či toto územie obývali Maďari, alebo Slováci. Je prirodzené, že takto jeho čitateľstvo bude prísahať na posledné.

Nad osudom hynúceho Maďarstva nevyroní ani jedinej slzy. Naproti tomu vo spojitosti s tureckou lúpežnou výpravou z r. 1648., ktorá prenikla až k Topoľčanom, nezabudne povedať: „Slovenské obyvateľstvo muselo znášať najväčšiu ťarchu vpádov tureckých v záujme europskej kultúry a záchrany kresťanstva."

Len tak mimochodom poznamená, že z týchto čias pochádza aj prvá šurianska slovenská písomná pamiatka, ako dôkaz toho, že Šurany boly už vtedy

slovenské. Je to list, ktorý napísal správca majetkov šurianskeho hradu Mikuláš Szeghy sudcovi mesta Kremnice. Na podklade tohoto čisto českou rečou písaného listu ani zďaleka nemôže povedať na Szeghyho, že bol Slovákom, alebo že vedel po slovensky. Práve tak mohol mať k dispozícii aj česky vediaceho písára.

* * *

Spôsob, akým autor smýšľa o vynikajúcejších historických osobnostiach, zaslúži zvláštnu kapitolu. O pánovi šurianskeho hradu v XV. storočí, o vojvodovi Ctiborovi staršom rozpovie, akým on bol hrdinským, kráľovi verným a hlavne sebavedomým Slovanom, Poliakom. O mladšom vojvodovi Ctiborovi hovorí taktiež podrobne a na jednom mieste hovorí o ňom toto: „Miloval spoločnosť slovenských, moravských a nemeckých rytierov a zemanov." Odhliadnuc od toho, že v XV. storočí hovoriť o slovenských rytieroch znie trošku anachronisticky, nečítame ani to, zkadiaľ berie autor tieto svoje údaje.

Naproti tomu o Františkovi Rákóczim II. sa autor vystriha povedať čokoľvek dobrého. Rákóczi nebol skúsený vo vojenskom umeni, nebol stratégom, jeho život plynul v drobných, bezvýznamných detailných prácach, za dobytie Nových Zámkov môže ďakovať francúzskym inžinierom, zatiaľ čo neporiadne vojská kurucké pustošily vidiek, Rákóczi sa zabával, hodoval, jeho vysokí dôstojníci, okrem Bottyána boli páni na dobitie. Doporučujeme autorovi, aby si prečítal vlastný životopis Františka Rákócziho II. a jeho najnovšie biografie.

* * *

Dielo sa svojou pseudovedeckosťou obzvlášť hodí k tomu, aby pokrútilo historické nazieranie tunajšieho slovenského obyvateľstva a ani trošku neslúži záujmom vzájomného sblíženia a porozumenia. Cieľ, ktorý si vytkol v úvode, aby ľud poznal minulosť svojej rodnej zeme a aby sa pridržoval svojich pekných tradícii, dosiahne autor celkom podľa svojho individuálneho pojatia.

Knihu vytlačila Kníhtlačiareň úč. spol. v Petrovci, s veľmi úhľadným zovňajškom.

BELO SZŐKE

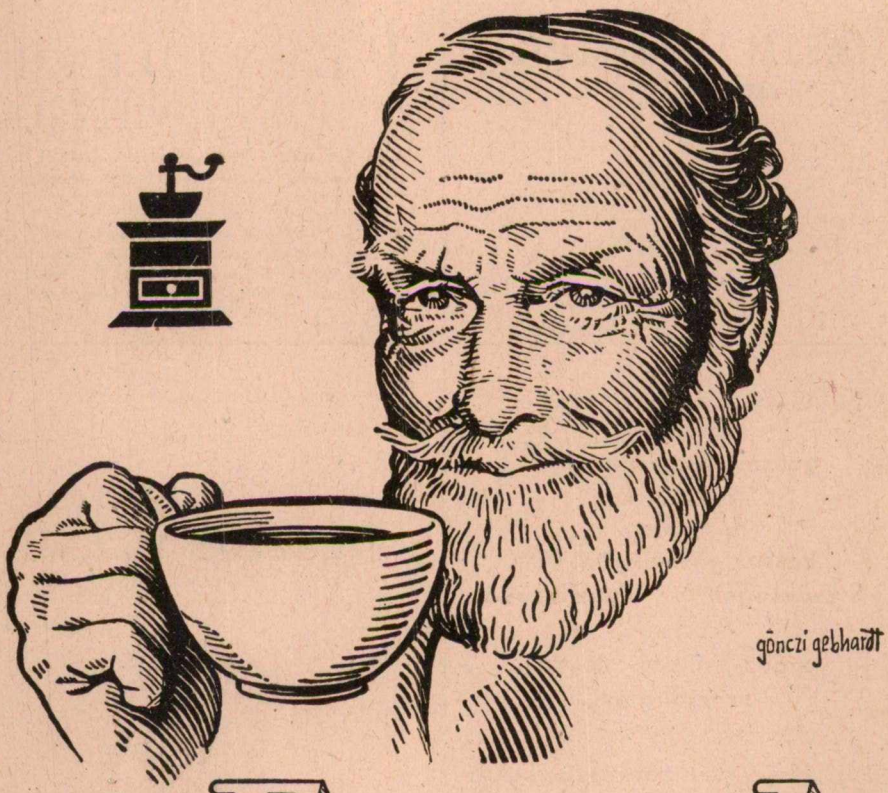

Franck

POLEDNIAK KÁROLY, KASSA

Külön autó- és traktor-javitó osztály

GÉPGYÁR ÉS VASÖNTÖDE
MALOMÉPÍTÉSZET

Külön henger- és tengely-köszörülő osztály

KASSAI TAKARÉKEGYLET

MINT SZÖVETKEZET

KASSA
FŐ-UTCA 57. SZÁM

TÁVBESZÉLŐSZÁM: 34-53

FELVIDÉKI NEVELŐ

A budapestvidéki, kassai, komáromi, miskolci és szatmárnémeti tankerület nevelésügyi közlönye.

Megjelenik minden hó 25-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kassa, Éder-u. 5.
Telefon: 27-11. Előfizetési ára: évi 12·- pengő.
***Tanároknak* és *tanitóknak* egyéni megrendelés esetén évi 6·- pengő.**

Saját érdeke ellen vét:
ha nem
gázzal, vagy villannyal
főz-süt-vasal,
ha nem
kassai gázkoksszal fűt.
A szükséges felvilágosításokat
megadja,
a gáz-, villany- és vízszolgáltatási
üzemzavarokat orvosolja,
új villany- és gázkészülékekre
rendeléseket felvesz.
A kassai gázkoksz eladását
intézi:
KASSA SZ. KIR. VÁROS KÖZMŰVEI
VÁROSI IRODÁJA
Kassa, Fő-utca 94. Telefon: 29-58

vitéz SIKLÓSY EMIL
FELVIDÉKI
RUM- ÉS LIKŐR-
KÉSZÍTŐ ÜZEM

KASSA
HORTHY MIKLÓS-TÉR 20

KASSAI IPARI HITELSZÖVETKEZET

MINT AZ O. K. H. TAGJA

KASSA, FŐ-UTCA 23

ALAPÍTÁSI ÉV: 1909
TÁVBESZÉLŐ: 24-77

Ma ugyan semmiféle textilárut nem lehet korlátlan mennyiségben kapni, háború után azonban ismét a régi

KEMÉNY GÉZA

KASSA·FŐ UCCA 32-34

árusítja majd a legjobb vásznat, menyasszonyi kelengyét, szőnyeget stb.

PAUSZ TIVADAR

Tulajdonos: SZAKMÁRY KÁROLY

Alapítva: 1833

Távbeszélő: 20-22 és 24-23

Üveg- és porcellánnagykereskedés. — Az ország legrégibb szaküzlete. Bel- és külföldi üveg- és porcellánkészletek, csillárok, díszműárutárgyak nagy választékban.

Központi iroda: KASSA, Fő-utca 19

Épületüvegezés.
Modern képkeretezés.
Portálüvegezés.

Fiókok:
I. Fő-u. 19 — Távbeszélő: 20-22
II. Fő-u. 11 — Távbeszélő: 28-24
III. Fő-u. 73 — Távbeszélő: 27-99

KASSAI TÜKÖRGYÁR ÉS ÜVEGCSISZOLDA

Tul.: SZAKMÁRY KÁROLY
Távbeszélő: 20-22 és 24-23

KASSA, Csermelyvölgyi-út 26

Gyárt: Közönséges és csiszolt tükröket, bútorüveget. Síküvegcsiszolás, facettálás, Régi tükrök szakszerű újraborítása.

SZAKMÁRY KÁROLY

HOLLÓHÁZAI KERAMIAI GYÁR,

Hollóháza

Távbeszélő:
Kassa 20-22 és 24-23
Hollóháza 3

Központi eladási iroda:
KASSA, LUTHER-UTCA 4

Majolika-, fayance-, kőedény- és kályhagyártás. Kőedény háztartási cikkek és díszműáruk gyártása. Speciális cobalt művészmázas díszműáruk.

Szakmáry és Társa »POLIO«

SZAPPAN- ÉS GYERTYAGYÁR, KASSA

Központi iroda: FŐ-UTCA 19
Gyártelep: VÁGÓHÍD-UTCA 7

TELEFON: 30-04

Kassai Magnezitművek

Fleischer és Schirger

vasnagykereskedés

Kassa

LESZÁMITOLÓ BANK

MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ- ÉS PÉNZVÁLTÓ-BANK
KASSAI FIÓKJA
KASSA, FŐ-UTCA 53 - TÁVBESZÉLŐ: 30-60, 30-61

Felséges ital

a kassai sör

GYÁRTJA:

BAUERNEBL és FIA

SÖRFŐZDE ÉS MALÁTAGYÁR R. T., KASSA

EGYETEMI KÖNYVTÁR
Folyóiratok
SZEGED

Biztosításai elhelyezésénél gondoljon a

Gazdák Biztosító Szövetkezetére.

Alapítása óta keresztény és magyar. Mindent biztosít! **Központi igazgatóság:** Budapest, IX., Üllői-út 1. Telefon: 187-870. Központi székház ugyanitt. Ezenkívül 21 ingatlan Budapesten és az ország különböző városaiban. **Erdélyi Fiókigazgatóság:** Kolozsvár, Horthy Miklós-út 6. Telefon: 36-85. **Délvidéki Kirendeltség:** Ujvidék, Andrássy-út 2. Telefon: 23-47.

Vezérképviselőségek: Budapest, Balassagyarmat, Debrecen, Érsekujvár, Győr, Kaposvár, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Marosvásárhely, Miskolc, Nagyvárad, Pécs, Szatmárnémeti, Szeged, Szekszárd, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Ungvár, Zombor. Fő- és helyiképviseletek az ország egész területén minden városban és községben.

A szövetkezet előnyös feltételekkel köt: tűzkár, jégkár, betöréses-lopás elleni, állat-, szavatossági, harang-, gépjármű-, baleset-, szállítmány- és üvegbiztosításokat; élet- és takarékbiztosítást, temetkezési, gyermek-ösztöndíj és kiházasítási biztosításokat.

A Gazdák Biztosító Szövetkezete szoros kapcsolatban működik valamennyi agrártársadalmi szövetkezettel. Szerződéses biztosítója a Hangyának, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, a Mezőgazdasági Kamaráknak, a Faluszövetségnek, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Baross-Szövetségnek, az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, a Vitézi Széknek, a Vöröskereszt Egyletnek, a Vasutasok Családgondozó Országos Egyesületének, a Póstások Jóléti Csoportjának, a Katolikus Népszövetségnek, a Református Egyetemes Konventnek, az Erdélyrészi Hangyának, a „Szövetség" Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának Kolozsvárott és számos egyéb intézménynek. A Magyar Őskeresztény Malmok Szövetségével is a legharmonikusabb együttműködésben dolgozik.

Legyünk hívei és istápolói a szövetkezeti biztosításnak!

EGYESÜLT FELSŐMAGYARORSZÁGI HITELBANK
ÉS
KASSAI TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

(ÉRDEKKÖZÖSSÉGBEN
A MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANKKAL)

KÖZPONT:
KASSA, Kossuth Lajos-utca 2 - Telefon: 20-75, 20-76, 20-77

VÁLTÓÜZLET:
KASSA, Fő-utca 36 - 32-52, 32-53

FIÓKOK:
BEREGSZÁSZ, LOSONC, MUNKÁCS, ROZSNYÓ, UNGVÁR

Felvidéki Kereskedelmi Bank R. T. Kassa
A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Leányintézete

Betéteket a legjobban gyümölcsöztet.
Kölcsönöket a legjutányosabban folyósít.
Foglalkozik a banküzlet minden ágával.

Telefonszámok: Kassa 22-33, 32-32 ● Távirati cím: Commerz Kassa

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

ABA JÓZSEF, gimn. tanár, Ungvár.
inámi BOLGÁR FERENC, gimnáziumi tanár, a kassai Kazinczy Társaság tagja, Kassa.
Dr. CSAPÓ JENŐ, gimnáziumi igazgató, Ipolyság.
P. FEJÉR MÁTYÁS O. P., a kassai Kazinczy Társaság tagja, Kassa.
Dr. GÁBRIEL ASZTRIK, premontrei kanonok, egyetemi magántanár, francia gimnáziumi igazgató, Gödöllő.
Dr. LÓSY-SCHMIDT EDE, egyetemi magántanár, az Országos Magyar Műszaki Múzeum igazgatója, Kassa.
PALOCSAY ZSUZSANNA, írónő, Beregszász.
Dr. SCHRANZ ANDRÁS, egyetemi magántanár, főiskolai tanár, Kassa.
SZÖKE BÉLA, középiskolai tanár, a SzMKE Kisalföldkutató-Intézet munkatársa, Érsekujvár.
Dr. TELEGDI IMRE, közjegyző-jelölt, Kassa.

TARTALOMJEGYZÉK:

† Sziklay Ferenc: Optimista ének (vers) --- --- --- --- --- --- 3
Forgách Géza: Sziklay Ferenc, a Felvidék kultúrpolitikusa --- --- --- 4
† Sziklay Ferenc: Koranyánk beteg (vers) --- --- --- --- --- --- 18
† Sziklay Ferenc: Kánya a Kanyapta fölött (regényrészlet) --- --- --- 19
Hosszú Ferenc: Magány (vers) --- --- --- --- --- --- --- --- 30
Komoróczy György: A magyar kereskedőosztály kialakulásáról --- --- 31
Mécs László: Parittya (vers) --- --- --- --- --- --- --- --- 51
Lósy-Schmidt Ede: Az Országos Magyar Műszaki Múzeum célja, jelentősége és gyüjteményei --- --- --- --- --- --- --- --- --- 52
Hosszú Ferenc: Ujjgyakorlatok (versek) --- --- --- --- --- --- 60
Nyíresi-Tichy Kálmán: Rozsnyó múzeumügye új csapáson --- --- --- 61
François Mauriac—Csapó Jenő: Marsyas vagy a kegyelem (vers) --- --- 65
Bellyei László: Ébredés (Napló a prágai magyar diákok életéből, folyt.) --- 66
Aba József: Kárpátalja festőművészete --- --- --- --- --- --- 81
François Mauriac—Csapó Jenő: A könyvek (vers) --- --- --- --- --- 100
Szombathy Viktor: Régi, szép farsang (novella) --- --- --- --- --- 101
Palocsay Zsuzsanna: Megváltott Éva vagyok (vers) --- --- --- --- 106
Schranz András: Nagybankjaink érdekeltségi hálózata --- --- --- --- 107
inámi Bolgár Ferenc: Az aluminium és a mai élet --- --- --- --- --- 117
Agoston Júlián: Az első hóvirág (vers) --- --- --- --- --- --- 128
Gábriel Asztrik: A premontrei kódexirodalom --- --- --- --- --- 129
Agoston Júlián: Tavasz érkezése (vers) --- --- --- --- --- --- 147

Adattár:

Telegdi Imre: Mit akar a Magyar Irodalompártoló Társaság? --- --- --- 148
Kaszab Andor: Losonci kéziratok és könyvritkaságok. Két új Csokonai-vers 150

Könyvszemle:

Ballai Károly, Császár István, Eckhardt Sándor, Ignácz Rózsa, Kulcsár Adorján, Létay Ferenc, Marék Antal, Mohr Gedeon, Dr. Orbán László és Bacsó József, Petruch Antal S. J., Szentiványi József és Karol Markovič könyveiről Komoróczy György, Lelkes Tibor, Semetkay József, Schranz András, Sziklay László, Hévey László, P. Fejér Mátyás O. P. és Szőke Béla --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 155

EGYETEMI KÖNYVTÁR
Folyóiratok
SZEGED

50867

XII

UJ MAGYAR MUSEUM

NEGYEDIK KÖTET 2

KASSA

1944 ESZTENDŐBEN

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED FOLYÓIRATOK 1940 II

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok SZEGED

1944 II. ÉVFOLYAM JÚNIUS

UJ MAGYAR MUSEUM

IV. KÖTET II. (VIII.) FÜZET

A KAZINCZY TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS, IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI SZEMLÉJE

MEGJELENIK ÉVENTE KÉT KÖTETBEN, NÉGY FÜZETBEN AZ ÉRSEKUJVÁRI, KOMÁROMI, IPOLYSÁGI, LÉVAI, LOSONCI, RIMASZOMBATI, ROZSNYÓI, MISKOLCI, SALGÓTARJÁNI, EGRI, SÁROSPATAKI, SÁTORALJAUJHELYI, UNGVÁRI, BEREGSZÁSZI, MUNKÁCSI, HUSZTI ÉS MÁRAMAROSSZIGETI IRODALMI, TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLETEK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉVEL.

SZERKESZTI

Dr. SZIKLAY LÁSZLÓ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Elnök:

vitéz UJVÁRY LAJOS

Dr. ÁGOSTON JÚLIÁN
Dr. ÁROKSZÁLLÁSSY ZOLTÁN
Dr. BÁLINT IMRE
Dr. BELLYEI LÁSZLÓ
Dr. BUCZKÓ EMIL
Dr. CSAPÓ JENŐ
DARKÓ ISTVÁN
ERDÉLYI BÉLA
FORGÁCH GÉZA
Dr. HARSÁNYI ISTVÁN
HEGYI JÓZSEF
Dr. JANITSKY BÉLA
Dr. KÁLMÁN BÉLA
KOLTAY IMRE
Dr. LUKÁCS DEZSŐ
Dr. LUKÁCH JÓZSEF
Dr. MIHALIK SÁNDOR
Dr. MOLNÁR PÁL
NEHÉZ FERENC
NYÍRESI-TICHY KÁLMÁN
OLÁH JÓZSEF
RÁCZ PÁL
SEMETKAY JÓZSEF
Dr. SÍPOS LAJOS
SCHUBERT TÓDOR
Dr. SZÉNÁSSY BARNA
SZILÁGYI KÁROLY
SZŐKE BÉLA
VARGA IMRE

Kéziratokat, előfizetéseket, érdeklődéseket a főszerkesztő címére: Kassa, Mátyás király-körút 3. sz. alá kell küldeni. Telefon: 34—36. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Előfizetési ár: egy évre 16.— P. a Kazinczy Társaság és a *felvidéki* testvéregyesületek tagjainak 12.— P.

A címlap a Magyar Museum 1788. és 1789-i első kötetének fedőlapja után készült. A kép Benczúr Gyulát ábrázolja.

Készült a Wiko nyomdai és litográfiai műintézetnél. Kassa, Luther-utca 19. sz.

UJ MAGYAR
MUSEUM

IV. KÖTET

II. (VIII.) FÜZET

50867

NYOMTA:
„WIKO" KŐ- ÉS KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET, KASSA.

A NAGYASSZONY

A KRÓNIKÁS MEGHATOTTAN ül az írógéphez, hogy emlékezést írjon kisebbségi életünk egyik kiemelkedő személyiségéről, aki gyönge asszony létére férfierőt kívánó teljes feladatot vállalt, súlyos korszakban, mikor a jól felismert cél és megfelelően választott eszközök kérdésén múlt, hogy át tudjuk-e menteni magyarságunkat a jobb jövőre?

Aki erre az önemésztő munkára vállalkozott, ha nem is nélkülözte a lelkes munkatársakat, mégis — a felelősség terhét, a helyzetek megítélésének idegfeszítő izgalmát, a döntések súlyát, egyedül hordozta s ebben égett, amíg erőtartalékából futotta. Azután — ha elhanyatló kezéből kihullt a zászló, felemelte valaki, aki vállalta ugyanezt a sorsot.

Sok ilyen jó harcosunkat sirattuk el, még a szomorú két évtizedben. Volt aztán, aki megérte a felszabadulás húsvéti örömét, de túlhajszolt szervezetében áthozta magával a felőrlő időszak pusztításait s akkor omlott össze, mikor meglátta az ígéret földjét. Mások ismét tovább bírták, ám a két végén gyujtott szövétnek örök törvénye szerint mégis csak idő előtt el kellett égniök. És mi, akik még itt vagyunk s közvetlen emlékezésből idézzük e jó harcosok alakjait s munkájuk értékeit, tisztelgő főhajtással állunk sírjaik előtt s méltató szavak gyolcsába takargatjuk elnyugodott sebeiket, szenvedéseiket, küzdelmeiket és magasra emeljük művüket minden idők tanulságára és példaadására. Mert az ilyen életművekben kettős az érték: egyik az önmagában való, másik az önmagán túllevő, amely példaadásban további tettek és életművek csiráját hordozza. Ez utóbbi tartja fenn a folytonosságot időben, nemzedékben és feladatokban, mintha egy örökélő szervezetben: a nemzetben új és új szív születnék, hogy ha az előbbi elfáradt s megszűnt dobogni, a következő átvegye szerepét s hősi lüktetéssel vállaljon minden megterhelést a következő összeroskadásig...

Nem véletlen, hogy mindjárt bevezetőben ilyen gondolatokat ébreszt a Péchy Gáspárné Bartóky Máriára való emlékezés. És ha most fel akarjuk mérni a kisebbségi fronton vitt szerepét, nem lehet sablónos nekrológot írnunk. Korrajz, helyzetkép kell hozzá, hogy a szükséges keretbe illeszthessük a Nagyasszony küldetését. Mert Ő is sorsüldözött, a Gondviselés által kijelölt szereplők egyike volt, akit úgy kaptunk Isten kegyelméből, hogy teljesen és maradéktalanul elvégezze azt, ami keserű rabságunk idején Reá kiosztatott.

A CSEH MEGSZÁLLÁS első időszakában a magyar női társadalom a teljes szervezetlenség állapotában volt. A történelmi csapás annyira készületlenül ért, hogy eleinte hinni sem akartuk s pár évbe telt, míg a rettenetes ütés kábulatából eszmélve az első teendők ön-

tudatáig jutottunk. Természetes, hogy az önvédelmi szervezkedések voltak az elsők s ezek között is a gazdasági védőszervek és politikai pártkeretek felállítása. A kultúrmunka nemzetmentő szerepének tudata is korán jelentkezett, de az összes eddig említett területeken elsősorban a férfi-társadalom volt érdekelve és harcba szólítva. Csak mikor ezek a keretek létesültek s a szereposztás nagyjából megtörtént, kezdtük érezni a hiányt, a hézagot a mentő-fronton: mi történjék asszonyainkkal s leányainkkal? Mert hogy veszélyeztetve voltak s rajtuk át sorsdöntő kérdéseinket fenyegette a helyzet, az nem szorul bővebb bizonyításra. A pillanatnyi lét-nemlét kérdésein túl nagyobb távlatokban kellett gondolkoznunk s a tartós kiszolgáltatottságban rejlő veszedelmeket meglátva, elhárításukról minden lehető módon gondoskodnunk.

Ha semmi mást nem említünk, csak az iskolák szerepét a csehszlovák köztársaság felépítésében, élesen kirajzolódik a veszedelem. Nyolc év alatt sok középiskolából teljesen kiszorították a magyar nyelvet s ezzel párhuzamosan bevonult az „új szellem", a szabadosság, a vallástalanság szelleme. Megfigyelhettük a csehszlovák értelmezésű koedukáció tüneteit, a magukat kihívóan kellető, alig serdült diáklányokat, a „jóképű" nyolcadikosokkal nagyon szivélyesen érintkező idegen tanárnőket, — láttunk diákrajzolta s a tanároktól jóváhagyott majálisi plakátokat, melyeken a reverendás pappal ligeti lócán enyelgő nőalakok invitálják a város elképedt közönségét a majálisra, mint amely igen kellemes szórakozást ígér.

Hogy ilyen szellemű iskolában milyen nemzedéknek kellett volna felnőnie, az nem kérdéses. Ezt a sorsot láttuk fiataljaink előtt s az anyáknak ezt a mételyező levegőt kellett volna ellensúlyozniok. Általában: az otthon, a család volt az utolsó mentsvár, melynek falai között nap mint nap, szívós, türelmes munkával újra fel kellett építeni azt, amit az „új" iskola a fiatal, fogékony lelkekben lerombolt. De, bár ezzel korán tisztába jöttünk, ott volt a nagy nehézség: a kisebbségi szülő, férj és feleség egyaránt az idegen megszállás okozta nehézségekkel küzdött. A férj kenyerét ezer veszély fenyegette, — lelkét is, ha nem volt elég erős és öntudatos —, az asszonynak pedig minden hiányt a maga erejével, kitartásával, munkájával kellett pótolnia. Minden hősi önfeláldozása mellett is támasztékra, segítségre lett volna szüksége, hogy a maga hitét, vigasztaló erejét s a lélekrontást ellensúlyozó szerepét megtarthassa.

A feladatoknak ebben a torlódásában, a legjobb időben s a legszerencsésebb módon jött segítségül a „Nagyasszony", Péchyné Bartóky Mária lapja. Az 1922-ben alapított „Prágai Magyar Hirlap", központi ellenzéki napilapunk 1926-ban már teljesen bevezetve, főerősségünk volt s minden magyar házba bejáratos, biztos jóbarát. Szerencsés gondolat volt — eleinte rotációs mellékletként — vele indítani az új lapot, mely a női társadalom irányítását volt hivatott kézbevenni. És szerencsés választás volt a szerkesztésre Péchyné Bartóky Máriát felkérni, aki teljes odaadással vállalkozott a nehéz, de éppoly lélekemelő szép feladat elvégzésére.

Anyagi erő, mint minden kisebbségi vállalkozásnál, minél kevesebb állt rendelkezésre. De pótolta a lelkesedés, az önzetlenség, áldo-

zatkészség. Nem számított, hogy rotációs papíron, laptoldalékként jöttek a „Nagyasszony" első számai. Mert ezekről a szürke lapokról egy ízig-vérig magyar asszony, — igazi nagyasszony! — szólt nőtestvéreihez, leányainkhoz s bámulatos gyorsasággal megteremtette azt a légkört, mely az olvasótábort egyetlen nagy családdá melegítette, ahol mindenki otthon érezte magát s ahová olyan bizalommal vitte minden ügyét-baját, aggodalmát, sorskérdését, mint a gyermek szülőihez.

A „Nagyasszony" rotációs alakjában megnyerte a csatát s nemsokára külön, díszes fedőlappal, sűrű illusztrációkkal s bőven kiépített rovatokkal röpítette szét a posta az utolsó kis községbe is. Gazdag szépirodalmi része mindég nemes szempontok szerint, korszerűen, de szélsőségtől mentesen volt összeállítva. „Csendes órák" című s Máriássyné Szemere Katinka által vezetett rovata a lelki elmélyülés olyan tiszta forrása volt, melyhez igazán vasárnapi áhítattal járulhatott minden olvasója. A háztartási rovat a nagyszerű tudású és tapasztalású magyar háziasszonyok minden kincsét kitárta az asszonytestvérek előtt. A méhészet, kertészet, kézimunka, divat, stb. rovatai mind kiváló szakmunkatársak kezében, tanácsadó-szolgálatukkal egy-egy szaklapot pótoltak. Lélekemelő volt a „Magyar nők munkája" fejléc alatt az ország minden területén élő s működő sorstestvérek lelkes gondoskodásáról olvasnunk. Amilyen bátorító volt a tudat, hogy már nem állunk egyedül s tanácstalanul, éppoly egészséges ösztönzést adott ez az állandó seregszemle a legnemesebb s áldásos versengésre.

Ha pedig „Mária Néni" szerkesztői üzeneteiről szólunk, meghatottan kell emlékeznünk ezekben újra és újra megrajzolt lelki portréjára. Itt bontakozott ki teljesen az Ő nemes egyénisége, törhetetlen magyarsága, mély tudása, nagy műveltsége, végtelen szívjósága, bölcs élettapasztalata, gyöngéd tapintata, — egyszóval: mindazok az erények, értékek s tulajdonságok, melyekkel a magyar nagyasszony eszményét felöltöztetjük. Jellemző, hogy sok olvasója ezt a rovatot olvasta legszívesebben s legmohóbban. Ha néha-néha kihagyott, már a levelek sokasága sürgette, szorgalmazta. A „Szerkesztői üzenetek" a Nagyasszony nagy családjának családi tanácsa volt, ebben összeforrott az egész olvasótábor s ebben érezte mindenki a legközvetlenebbül, hogy simogató kéz őrködik fölötte, figyel minden rezdülésére, orvosságot keres minden sebére, jótanácsot ad minden aggodalmas helyzetében.

Rövid pár év alatt a lap teljesen küldetése magaslatára emelkedett: öntudatra ébresztette, megszervezte, irányította, nevelte a magyar nőtársadalmat, szellemi táplálékkal látta el, körülbástyázta etikai alapjait, megerősítette a családot, minden feladat teljesítésében támogatta a kisebbségi magyar asszonyt éppúgy, mint az idegen egyetemeken tanuló magyar leányokat, vagy a falu elszigeteltségében felnövő fiatalságot. Hitet adott, célt jelölt, eszközöket s utat mutatott a jövőépítésre. Időközben a regionális szervezkedés is megindult, nagymúltú kulturális egyesületeink női szakosztályai (Kazinczy Társaság, Kassa, Toldy-Kör, Pozsony) bátor szerepvállalással vették át a helyi

feladatok megoldását, de az országos összekötő kapocs a szervezkedés e fejlettebb időszakában is a „Nagyasszony" maradt.

„Mária Néni" levelesládája állandóan tömve volt. Akik közvetlenül is érintkeztek vele, soha nem felejtik jellegzetes kis levélkártyáit, — sűrű-sok dolga közepette legtöbbször ilyenre írt —, de a kis kártya két oldalán, vagy akár egyen is —, annyit tudott elintézni s mindég oly kedvesen, finoman és valami utánozhatatlan egyéni ízzel, megcsillanó ötletességgel, hogy ez a képessége külön tanulmány tárgya lehetne.

Talán itt említsük, hogy a lap igen szerény honóráriumokkal dolgozott. De ezeket a szerkesztőnő mindég eszményi pontossággal és a szerkesztőségek történetében példa nélkül álló gyorsasággal folyósította s hozzá mindég volt pár kedves, fűszeres szava. Ezzel valósággal kárpótolta a munkatársat a sovány átutalásért.

Meggazdagodott rovatokkal, új fejlécekkel, fotoreprodukciós krétapapír fedőlappal, bővebb illusztrációkkal folytatta a „Nagyasszony" áldásos útját. A szerkesztőnő vezércikkei olyan nemes emberi hitvallások, melyeket jellemzésül szószerint idézhetnénk s örökségül, tanításul hagyhatnánk utódainkra. De hiszen — mint maradandó értékek —, ott élnek ezek az ihletett sorok a „Nagyasszony" sok-sok híven megőrzött s ma is gyakran forgatott évfolyamában. A ma asszonyától, leányától sem kívánhatunk mást, mint fogadja meg a „Nagyasszony" egyik pünkösdi vezércikkét, a nő magasztos feladatáról, a „reális idealizmusról", a jóságról. És fejlehajtva meaculpázhatunk szavai nyomán: „Végletekre hajlók vagyunk, hol égünk, hol alszunk. Néha a hóna alá nyúlnánk az egész világnak, hogy talpra segítsük, máskor lehorgasztott, kábult fővel nézzük, látjuk erőtlenségünket és ez a mi legnagyobb hibánk! Függetlenítsük magunkat hangulatainktól és legyünk, egyszerűen szólva: jó emberek!" ... „Kell, hogy határozott célokért küzdjünk, átéljük az igazságot, hogy önmagunk megszentelésével a közjót szolgáljuk!"

Már hatalmas tábora van országszerte, mikor Ungvár—Munkács—Rozsnyó körútjára indul s előadásokat tart. Tiszta, nemesen fennköltt gondolatait szórja szét ez útján is, mint egy áldott magvető. A munkát az élet leggyönyörűbb ajándékának vallja, az igazi boldogságot pedig a kötelességteljesítésben találja. Minden emberi feladatot erre a mondatra egyszerűsít le: „Mi a kötelességünk? A jóság!"

Bár a tegnap asszonya, megérti a ma szavát és a ma hangján kell szólnia, a ma pedig súlyos! Hirdeti s kívánja a megértést, az egymástmegbecsülést, a dolgozó asszony- és leánytársadalom új felépítését. Segítséget vár mindenkitől, attól is, aki panaszolja, hogy maga is küszködik. Mert a mélyen gyökerező jóság minden körülmények között tud segíteni, ha másként nem, pár meleg szóval, szeretetteljes jótanáccsal, együttérzéssel. „A Szeretet és Megértés boldogsága nem elérhetetlen csillag, amely után hiába áhítozunk, hanem egy meleg sugárból szőtt aranypalást, amit Isten kegyelme akkor terít reánk, amikor arra érdemesek vagyunk!"

A nő küldetését így látja: „Hinnünk kell abban az erőben, amelyet az Isten nőiességünkbe helyezett és élnünk kell vele. Ki kell lépnünk önmagunkból, nehogy a helytelen önszeretet önzővé, hiúvá,

üressé tegyen. Tudatosítanunk kell önmagunkban az áldozatkészséget, a többre, jobbra való törekvést. Hinnünk kell az Isten nagyszerű elgondolásaiban, pozitív célkitűzéseiben, akarásában és — valahogyan utánozzuk Őt. Azt az Istent, aki békességet hirdetett és hirdet minden embernek, atyai szívét kínálja mindenkinek, pedig legtöbbször gyalázkodás, átkozódás a jutalma jóságának. Ő azonban nem fárad bele — jónak lenni!"

1929-BEN JELENT MEG „Élethajók utasai" című, 6 ív terjedelmű, illusztrált kis kötete, 5 novellával s egy jelenettel. A művet „minden magyar leányszív szeretetébe" ajánlotta. (Feledhetetlen napot töltöttem akkor a szerző, Mária Nénénk, régi idők hangulatát lehelő szép otthonában, mert a kötet sajtó alá rendezését a nyomdával való tárgyalástól az utolsó kefelevonat korrektúrájáig rám bízta, s ezen a napon minden részletét tüzetesen megbeszéltük.) Jankovics Marcell, kisebbségi életünk egyik vezéregyénisége írt megkapó és mélyen jellemző előszót a kis könyvhöz. Elmondja benne, hogy mint Mantegazza, De Amicis „A szív" kötete fölött, ő is könnyezett Péchyné kéziratának elolvasása közben. „A sivár MA" — írja —, „az ész uralmának korszaka lett. A tudás átrepüli az óceánokat és a rádió szikráin át beférkőzik az elhagyott viskóba is. Az élet keserve és gondja számítóvá tesz; minden problémává változott. De ez a kor, a tudások fényének korszaka — nem boldog, mert szertefoszlanak édes illúziók és elszürkülnek az érzelmek. A *szív* csak ver, de egyre kevesebbet szól bele az életbe. Az emberek félnek a fölöslegesnek tartott fájdalmaktól és ezért inkább elvesztik a legszebb és soha többé vissza nem térő örömöket is. Fogy a szeretet." „Ez a könyv *szívet* ajándékoz: szeretni tanít. Azt tanítja: csak egy igazi öröm van, — mással megosztani a mi örömünket. Egy igaz enyhülés van: átvenni mások bánatának felét. Ez a könyv azt hirdeti: a nőnek legigazabb megdicsőülése a kötelesség, mert ez teszi a szépséget elvirulhatatlanná és az erények köntösét vonzóbbá minden elmúló divatnál. Áldott az író szíve és tolla, mely ezt a könyvet adta az érzések legjavából." ... „Ez az előszó volt a meleg könycsepp, mely erre a könyvre esett."

E költői soroknál szebben senki nem jellemezhetné az „Élethajók utasai"-t, a legkedvesebb emlékek egyikét, mely Mária Nénénk áldott keze után reánk maradt. Mi is csak ismételhetjük Jankovics Marcell előszavával:

„Én, aki mindenkor és mindenekfölött megbecsültem a nőt, mint az emberi jóságnak és az élet szépségének egyedüli megmentőjét, — kérve-kérem a magyar leányokat: olvassák ezt a könyvet, melyet nemes és gyöngéd lélek sugallt és szerető kéz nyujt feléjük."

A NAGYASSZONY ÖZVEGYI sorban élt s harcolt érettünk. Férjét, néhai Péchy Gáspárt utolsó leheletéig szívből gyászolta. Mély lelki közösségben éltek, hiszen Péchy Gáspár is teremtő elme volt: nyugdíjas korában fogott hozzá egész életén át dédelgetett gondolatainak megörökítéséhez s akkor csodálatos bőséggel ömlöttek tolla alól a „Magyar fabulák", melyeket több kötetben adott ki s bennük egy nemes lélek leszűrt életbölcseségei, klasszikusan egyszerű, ízes

magyarsággal megírva szinte hihetetlenné teszik, hogy szerzőjük egy felelős, magas állásban átdolgozott élet után, annak alkonyán, csak úgy pihenőben alkotta őket. A fabulák olyan férfi hitvallása az életről, sorsról, emberekről, aki a munka, becsület és igazság hármas alapján élt, mindent látott, mindent megértett s megbocsátott, hogy végül mosolygó bölcseséggel példázatokba sorozza a gyarló ember vergődését, bukdácsolásait, hiú törtetését.

A Nagyasszonynak egyetlen öröme volt még: férjes leánya. Vele is ritkán érintkezhetett a trianoni határok miatt. Az utolsó években már sokat küszködött túlerőltetett, fáradt szemével. Műtétre lett volna szükség, de nem tuda magát elszánni rá s a javallat nem is volt egészen kétely nélküli. Az ezzel járó lelki megpróbáltatást is bölcs türelemmel, panasz nélkül viselte.

A felszabadulás kisebbségi alapítású lapjaink megszűnését hozta magával. A centralizált kiadóvállalkozások mellett a „Nagyasszonyt" fenntartani nem lehetett, országossá fejleszteni pedig — bár érdemes lett volna —, senki nem akarta. Nagyasszonyunk keserű lemondással írta ezidőn, hogy a lap előfizetőinek névsorát többfelől kérték, de senki nem érdeklődött aziránt, mik volnának a szerkesztő tervei, elgondolásai a lap jövőjét illetően! Pedig kár volt a „Nagyasszony"-t eltemetni. Küldetése lett volna a kitágult határok között is és ezt ugyanazzal a lelkiismeretességgel töltötte volna be, mint az előzőt. Hiszen olyan olvasótábort nevelt, melynek szenvedéseken edzett, átélt testvéri egysége minden körülmények között komoly értéket jelentett, a felszívó nagy központi lapokra szétszedve pedig legfeljebb előfizetőgyarapodást.

Így kellett történnie. Előbb meghalt a lap. Aztán utána halt a szerkesztő. Már csak nekrológot írhatunk.

AMIT A NAGYASSZONY a „Nagyasszony" szerkesztésével végzett, az olyan nemzetvédő, építő munka volt, melyet méltán illetett volna látható elismerés. Ő egy pillanatig sem gondolt rá, — tisztelőinek jutott eszébe, hogy az elismerések, kitüntetések sorozatában miért marad ki az Ő hősi helytállása? Szóvá tettük, mozgalom indult, kedvező fogadtatásra talált, de a papirformán felakadtunk. „Curriculum vitae" kellett volna s ezt aztán végkép nem lehetett a Nagyasszony tudta s megkérdezése nélkül összeállítanunk. Ő pedig kereken megtagadta, hogy adatokat szolgáltasson.

Úgy érezzük: igaza volt. Munkáját a kisebbségi magyarságnak áldozta s nem várt érte semmi elismerést. A jól végzett feladat öntudata többet jelentett számára. És ha a kitüntetésnek nélkülözhetlenebb előfeltétele volt egy rövid működési vázlat, mint a „Nagyasszony" maradandó értékű s önmagukért beszélő évfolyamai, úgy a mérlegelés teljesen nyílt.

Péchyné Bartóky Mária sírján a letűzött kereszt hirdeti, hogy alatta olyan hamvak pihennek, melyek minden időkben tiszteletet parancsolnak, küzdelmeik méltó jutalmát pedig már elnyerték odafenn a mindeneket látó örök Igazság lábainál.

NYÍRESI TICHY KÁLMÁN

TAVASZ ÉRKEZÉSE

Hollá! a tavasz beszökött
olyan sunyin, oly megbúvón;
egyet kacagott s beszökött
havas, ködös-bús télutón.

Hollá! a hangja úgy nevet,
mint csilingelő leányajak,
madárdallal, rüggyel nevet;
s a fák sorra megbomlanak:

lehántják vastag kérgüket,
— kéreg mögül rügy kandikál —
felejtik száraz kérgüket...
Tavasz új éltet trombitál:

a harsonaszó szerteszáll,
előbújik virág, levél,
s míg a tavasz-dal szerteszáll,
a fák közt szerelem mesél...

Komoly tölgyek most kacagón
fodrozzák föl tar-águkat,
komor platánok kacagón
szirommal raknak nyár-utat,

hatalmas hársak pajkosan
csintalan táncot lejtenek,
s a nyárfaerdőn pajkosan
kacarásznak a levelek...

Mindenen átvibrál a tűz:
szerelemtűzzel a tavasz,
s ahol csodákat gyujt a tűz;
fák viráglángban állanak;

s a viráglángban lobogón
fut a tavasz és trombitál
s ezer szikrától lobogón
tűnik, ha rárikkant a nyár...

Egész határban ő az úr:
szirom-ekével mindenen
átszánt, s barázdán — ő az Úr! —
végigbizserg a szerelem...

Szerelemtől a föld öle,
fa, búza megtermékenyül,
s a magothányó föld öle
tücsök-szájával hegedül...

Tavasz vérpezsdítő szaván
száguld a szirom-fergeteg,
s az emberek szűz szent szaván
újra szeretni kezdenek!

AGOSTON JULIÁN

A Z Ó S V A M E N T É N

EZ ITT AZ ÓSVAVÖLGY. Tágas, bő teknő, melyet kelet felől a Dargó és a szalánci hegyek erdős oldalai határolnak, nyugat felől pedig az olcsvári dombok szegnek be. A teknő mélyén fűzfák sötét fűzére közt kanyarog a kis patak, az Ósva s a lankás oldalakon megművelt táblák legelőkkel, kis erdőkkel váltakoznak.

A lankásan elterülő földek mindig magasabbra viszik fel a tekintetet, fel a végtelen, kitáruló égig s az ég mindig szabadabban kéklik a lankás vidékek, mint akár a sík, akár a hegyes tájak felett.

A teknő szélén falvak kuporognak. Településükkor bölcs meggondolás vitte őket a teknő mélyét veszélyeztető tavaszi vizek elől a magasabban fekvő partokra. Házaik néhol mint legelő bárányok, úgy kapaszkodnak fel a hegyek oldalán s közöttük, mint pásztor, a templom fehér tornya áll.

Régen, kisfiú koromban apámmal jártam erre. Kocsin mentünk az őszi tájban s Magyarbőd mellett vitt el utunk. Apámtól hallottam, hogy Magyarbőd lakói református magyarok, míg a környék falvai köröskörül mind szlovákok.

Ez még a háború előtt volt, úgy harminc esztendeje s azóta semmit sem hallottam erről a tájról. Nem is voltam itthon, de azután, hogy kazakerültem, eszembe jutott a régi út, felmerült bennem a régi utazás hangulata s felkerestem megint Magyarbődöt. Vajjon mi lett a sorsa ennek a falunak s református magyar népének itt a szlovák tengerben? Ez a kérdés hajtott.

Megint őszre jár az idő. Az erdők már vörhenyesek s a földeken szerte ég a halomrahányt krumpliszár. A nehéz fehér füst lomhán kúszva lapul a földhöz s várja, hogy titkos kis szél érintésére felborzolódjék, felcsapjon a magasba, azután ragyogó, vékony ködként terüljön szét a tiszta őszi levegőben s fínom, savanykás illattal töltse be a tereket.

Itt vagyok hát megint a bődi magyarok között. Hallgatom ö-zős beszédjüket s megtudom tőlük, hogy van még a környéken falu nem egy, ahol éppen úgy járja a magyar szó, mint itt. Az Ósvavölgyön végig, sőt még a Tarcavölgyben és a hegyeken túl is élnek ö-zős nyelvjárású magyarok. Erre azután nekiindultam s bejártam az egész vidéket.

Északon az első magyar falu, ahol ö-vel beszélnek, Magyarbőd. Innen keletre, a gálszécsi út mellett, amint egy kanyarodóból kiérünk, Petőszinnye zöld lombokkal körülvett házai ugranak elénk, fölöttük a dombra épült ősi református templom zordon tornyával.

Magyarbődtől dél felé haladva az Ósvavölgy első falva Györke, azután a dombok között megbujt katlanokban Regeteruszka és Balogd következnek, a völgy kiöblösödött szélén pedig Garbócbogdány terül el. A völgy nyugati lankásain Ósva, Alsó- és Felsőcsáj fehérlenek

s nyugat felé, a hegy tulsó oldalán, már a Tarcavölgyben Beszter fekszik. Garbócbogdánytól délkeletre a szalánci hegy innenső oldalán Rákost, tulsó oldalán pedig Nagyszaláncot érjük.

Ezeknek a falvaknak valamikor túlnyomórészben református magyarok voltak a lakói. Ma csak a legészakibb és a legdélibb faluban, Magyarbődön és Nagyszaláncon élnek nagyobb számban s a felsorolt falvak között már olyan is van, amelyikben csak egy-két család akad, ha magyar családi nevet találunk is eleget a most már szlovákul beszélő nép között.

Magyarbődön ezután többször is megfordultam s egyízben hosszabb ideig, két hétig laktam ott. Ha a falura gondolok, mindig a tájjal együtt jelenik meg előttem: a széles teknőszerű völggyel s az erdős hegyekkel.

A falu tágas, mint maga a táj és rendezett, tiszta. A Herlányba vezető széles út két oldalán terül el. Sok az új, kőből épült háza, de akad közöttük régi, zsúpfedeles kicsiny faház is. A falu északi végén áll a régi-régi református templom, barokkos fedelű tornyával. A fedél a múlt század vége felé pusztító nagy tűzvész után került a toronyra.

Öreg nénike ül egy régi, kis zsúpfedeles ház előtt. Megszólítom. Lassan indul a szó, de azután nekibátorodik s hamarosan bent is vagyok már a házban, amelyik kétablakos homlokával az utcára néz s „első házába" az udvarra nyíló pitvarából lépünk be. A pitvarból félkörű ív választja el a kéményalját, ahol a tátongó, sötét, felfelé szűkülő szabadkémény alatt kicsiny tűzhely és külön egy körülépített katlan áll, az „első házból" pedig a falon keresztül kerek, füstös nyílás torkollik a kéményaljába.

A házban egyedül a néni, Bányász néni lakott. Bizalmatlan volt még mindig egy kicsit: — Ó, hát mit kíván az úr ezen az ócska lakáson látni — s gyanakodva kérdi —, nem törvényes az úr? — De azután megnyugszik valamennyire. Körülnézek: Az „első ház" bútorai asztal, ágy, karospad s a szobának csaknem a negyedrészét hatalmas, tapasztott kemencés tűzhely foglalja el.

A kemencéhez most kis „masina" is társul, de valamikor nem állt másból, mint a padkából, itt „kocik"-ból, amelyen szabadtüzön, vaslábon főztek. A padka mögött terpeszkedik a nagy, négyszögletes kemence, mindjárt a padka fölött tátongó nyílásával, azonfelül pedig úgy, hogy a kemence szájából, vagy a padka szabad tüzéből felszálló füstöt is elnyelhesse a nagy füstfogó. Ez a „kabala" (másutt, pl. Borsodban kabola) a kemence feletti füstcsatornának adja át a füstöt, ahonnan a pitvarba, a szabadkémény alá jut.

Megkérdem az öregasszonyt, hogy milyen régi a ház. — Hogy milyen régi? Hát az uramval építettem, oszt esztendőre kivittük a temetőbe. Az 89-ben volt. Hány éve vagyok én már özvegy?

Mondom, hogy bizony már 47 éve. Csodálkozik s kicsit meg is siratja magát. Kérdem azután, hogyan építkeztek. — Hát csak úgy aranyom, mint a többi szegények. Régen csak faházak voltak. Úgy, ahogy elhozták a fát az erdőről, nem is faragták, kalétkába összerakták. A régi házak mind fából, tapasztva van. Bizony az uramval együtt tapasztottam. Később, ha házat építettek, megfaragták a fát.

Szulákot vertek le, amennyi kell és körbe rakták a rovatot. A kéményt is úgy csinálták. Négy szulák volt felállítva és arra olyan paticsok ráverve, paticcsal befonva. Olyan lapos paticsokat összehasogattak, osztán aztat behúzták, ami körösztül ért rajta, osztán betapasztották sárral.

— Akkor a házban csak kemence volt, nem volt masina, oszt a kocikon tüzet raktak és úgy főztek dreifusszal, meg úgy, hogy a kemencébe, a tűz mellé rakták a csuprot, de csak főd csuprot, nem vasat. A pitvarban meg volt a katlan, ha szapultak; mellette meg főztek, ha lakodalom volt, olyan nagy fazék káposztát is, hogyha nyolcvan ember volt volna, mindenkinek kitelt. A pitvarban, amin főztek, úgy hívták, konyha.

— Az nagyon jó volt, mikor még a házban tüzön főztek, mert este az szított, (világított) mert lámpa akkor nem volt, csak olyan volt, mint egy alma és abban kanóc volt.

— Volt még nagy lábas fazék is, vasból. Azt állították a tűz fölé.

— Akkor úgy volt, hogy tizenöten is mentek a kanálval a tálba, de tálka senki előtt nem volt. Az asztal közepén volt a nagy tál, azután a sok nép körötte. A fiatalok nem is ültek. Most már mind nagy úr, meg útálkozik egymástól. Akkor jobb volt. Az Istent szidták? — mint most? — senki sem káromlotta Istent, de most csak akkorácsi, hát már ki tudja szídni!

— Mostan minden más. Mostan már nincsen sok kabala a faluban, meg faház sem, mert a tűz után nagyon kezdtek kőházat építeni, meg a régi kemencéket széthányták. Mikor a nagy tűz volt, akkor megégött nekünk is minden. A templom is. Már három nap égött a falu, oszt a toronyban is gerjedett, de nem látták, mert csupa egy füst volt minden, oszt úgy vasárnap virradóra összedült a torony. Jaj, akkor nagy volt a szegénység!

Míg Bányász néni mesél, nézegetem az ágyat. Pirossal szőtt mintákkal dúsan tele a dunna s a párnák, s még a lepedő is két széles csíkban s olyan magasan vetve az ágy, hogy majdnem a mennyezetet éri. A dunnán három párna fekszik s mindnek a kifelé mutató része a mintás, a három párnára pedig még négy van élére állítva. Gyönyörű egy ilyen ágy, de bizony már ritkaságszámba megy. Meg maga az ágy is. Tele festéssel, rózsával, tulipánnal s két galamb csókolódzik a virágok között. Bődi parasztember műve. Kocák János a mestere. A fal melletti támlás lócát, a „karos széket" is ő csinálta, mert — akkor ez volt a módi. Régen nem! Akkor az én apám házában csak a fal tövibe körül le volt verve szulákok, azon volt deszka, ott is aludtak az emberek, meg a kucserán, a kemence tetején, mert azt úgy hívják.

— De csináltak akkor szép tulipános ládát is. Azt is tessék megnézni — s vezet is már a pitvarba. Abból nyílik, szembe az első ház ajtajával, a kamara. Ott állt a tulipános láda. Bizony fakó volt az is, mint a régi ágy és karosszék. A belsejére voltam kíváncsi. Bányász néni kirakta, ami benne volt. Előkerültek így a régi bődi szőttesek s a régi ruhák. A színesen hímzett, préselt cinngombos, fehér gyapjúflanell ujjas, a „flanér", meg a molnárkék, gyapjú „pádvaly" szoknya és a hímzett bőrködmön. Bányász néni szerint ehhez piros csizma járt.

Ma ez már persze mind a múlté. A fínom gyapjú pádvaly szoknyákat a háború utolsó éveiben kezdték felszabdalni s nadrágot varrtak belőle, mikor más anyagot már nem lehetett kapni. Azután előkerült még valami. Egy csipkés, halványzöld és halványbarna selyemmel hímzett kakasmintás lepedő, zsubrikolt részekkel a kakasok között. Valamikor minden házban volt ilyen s kettős feladata volt. A keresztelő lakomán ezzel függönyözték el a gyermekágyas anya ágyát, azután meg ezzel takarták le a halottakat a ravatalon. És még mi minden volt a kamarában! Mindenféle régi szerszám s guzsaly tele faragással, amelynek cifraságait az ügyeskezű barkácsoló ónnal öntötte ki. Itt csinálták a faluban nem is olyan régen. Ma is él még a mestere, farag is még ilyet, még cifrábbat is. Nagyon ajánlgatta a néni, hogy menjek el hozzá, hadd lássam, milyen ember.

Ahogy nézzük ezeket a dolgokat, az öregasszony visszagondolt a régi időkre: — Jajj régen nagyon szép volt, mikor mentek a népek a templomba, oszt a lányokon, asszonyokon a flanér, a pádvaly szoknya, meg a piros csizma, az embereken meg a barna ködmön! Az nagyon szép volt.

Bányász nénit az érdeklődésem igen feltüzelte s szedte elő a „szugból", a gerendáról, a régi már-már elfeledett tárgyakat: a „halvát", ami nem egyéb, mint egy fából kivájt féliccés (halbe), a „súlykot" és a „lapickát". A lapickán alakos díszítés. Nézem: Akasztófán függő ember, alatta betűk. Nagynehezen kibetűzöm: BREZNAI. — Az a Breznai — mondja a néni, mikor látja, mit vizsgálgatok. — Őt akasztották fel a grófok, hogy jöttek a kutyafejűk.

Breznai! A név ismerősen csengett. Hát persze, hiszen pár nappal ezelőtt olvastam róla. Ő volt Szaláncon az 1831-i kolerajárvány idejében a zavargók vezére. Ezért került akasztófára.

Bányász néni elbeszélése mást mondott. Íme a történet: — Akkor jártak a kutyafejűk. Minden kútba belenéztek és dobtak bele valami veszélyest. Breznai kúcsár volt Szaláncon a várban, oszt mikor jöttek a kutyafejűk, az urak ott hagyták bent, hogy senkit be ne eresszen, ők meg elfutottak. Jöttek oszt a kutyafejűk! Zörögtek a kapun. Breznai csak erősködik: Ő nem ereszt be senkit. De akkor azt mondja a kutyafejűk vezére, rágyujtja a várat. Hát akkor Breznai beeresztette a kutyafejűket. Azok csak bedobtak valamit a kútba, osztán mentek is. Jönnek aztán haza az urak. Kérdik, ki volt benn a várban, mert mindjárt látták. Hát mikor Breznai megmondta, hogy be kellett engedni, mert igen fenyegették, elfogták az urak és felakasztották. Mikor ment Breznai az akasztófa alá, csak azt kérte, elénekelhesse a CIX. zsoltárt. El is énekelte végig és ott volt a sok nép és hallotta. Ott függött az akasztófán, lefoszlott róla mán a ruha, mégsem temették el. Két lánya öltöztette mindig újba. A csonjai ott hullottak szét az akasztófán.

Legenda. Breznai, a zavargók akasztófán végzett vezére, a nép között legendás hőssé vált. Emléke komor balladai színekben él tovább.

Késő délutánra fordult az idő s én még mindig Bányász néninél voltam. Csak akkor búcsúztam el tőle, mikor a csorda hazajött s meg-

érkezett vele az ő tehénkéje is. — Isten legyen az úrval is — felelt köszöntésemre, és még hozzátette —, osztán tessék eljönni máskor is, aranyoskám.

Csabaihoz mentem innen, a híres faragó mesterhez. Valamikor az egész környéken ő csinálta a „guzslyokat" s nem győzte munkával, ma azonban már alig kettőt-hármat ad el egy esztendőben. Mind kevesebbet szőnek az asszonyok, lányok s most már inkább csak kedvtelésből farag, barkácsol. De Csabai nemcsak guzsalyt farag. Megcsinál ő mindent, amire a faluban csak szükség lehet: szekeret, ekét, hengert, mindent s ami a legszebb, mindezt magacsinálta eszterga- és gyalupadon.

Este együtt üldögéltünk a házigazdám családjával és a szomszédok is átjöttek egy kis beszélgetésre, amikor hallották, hogy vendég van a háznál.

Beszélgetés közben megtudom, hogy a falu határa 49 és fél telek s mind az úrbéresek, a régi református gazdák kezén van. Egy telek 24 hold, az egész falu határa tehát 1188 hold. Ebből legelő 40, erdő pedig 62 holdat tesz ki. A földeket dűlőnként beosztott négyes forgókban művelik. Ez a beosztás még a faluközösség maradványának látszik.

Állatneveléssel is foglalkoznak. Az úrbéreseknek remek fajbikájuk van. Mindig nagyon vigyáznak arra, hogy az apaállat tiszta fajú és fiatal legyen s állatállományuk így igen szép. Lovaik is szépek.

A magyarbődi gazdák jómódban élő, jól gazdálkodó, újítások iránt fogékony emberek. A családok minden tagja segít a gazdának s így nem sok kepés él a faluban. Nevezetes, hogy ahány kepés és cseléd, mind szlovák. Lassan tollasodnak, erősödnek. Van olyan, aki csak pár esztendeje, hogy a faluba került, de már telket vett, felépített rajta egy kis házacskát is, inkább csak egy házrészt egy szobával, de a ház falából kiállanak a kötőkövek s esztendőre azután hozzáépítik a meglévőhöz a pitvart, később a kamrát s az udvaron is van már valami kis ólféle, amelybe majd a tehén kerül. Nem rossz a kereset s az gazdák — az egyik kepés maga mondja —, jó emberek.

A magyarbődi nyelvet figyelem beszélgetés közben s jegyezgetek. Íme néhány szavuk: épitközni, mentök, értök, vereködtek, cipőmöt, epör, megöregöltem, megbetegölök, régön. Ö-ző nyelv, mellyel már néhány évtizeddel ezelőtt Szemkő Aladár foglalkozott. Dolgozata a „Nyelvészeti füzetek" 13. számában jelent meg 1904-ben „Egy abaújmegyei ö-ző nyelvárás" címmel.

Bődi tartózkodásom alatt az esti beszélgetések rendszeresek lettek. Tanulnivágyók s iskolájukhoz nagyon ragaszkodnak. Most is építkezési tervekkel foglalkoznak.

Egy este beállított a falu fiatal lelkésze s elmondta, hogy nála járt most az építőmester, akivel az iskola felépítését beszélte meg, mert az iskola épülete régi és szűk, csak egy tantermes, holott már régen két tanerő tanít s a váltott tanítást a tanfelügyelő csak ideiglenesen engedélyezte. Mindenképen építeni kell. Az egyházközség úgy határozott, hogy nemcsak tanteremnek, hanem összejöveteleknek, előadásoknak megfelelő épületet emel.

Míg mi beszélgettünk, a gazda felesége és menye a tűzhely mellett dolgozgattak, de a gazdasszony odafigyelt és néha hozzá is szólt. Most meg odajött s úgy figyelt a lelkész szavaira. — Azt mondta az építész, hogy az egész 17.000 koronába kerülne. Nem is olyan sok — mondja a lelkész. Erre a gazdasszony: — No és ha többe gyönne, akkor is meg kell csinálni. Jó volt nekünk, hogy az elöggyeink megépítették az iskolát, vót hol tanólni. Nekünk is arra kell gondolni, a gyerekekre, meg az onokákra.

Igyekeztem a bődi életre és annak mélyenfekvő rétegeire fénytvető minden adatot összeszedni. Sok régi babonát, szokást, mondát találtam, de semmit, ami a nép múltjára és a falu történetére fényt vetett volna. Egyetlen olyan feljegyzést találtam az egyházi jegyzőkönyvben, amely arra mutat, hogy Bődöt a XVII. században magyarok lakták s temploma is megvolt. A feljegyzés a XVIII. század vége felé került a jegyzőkönyvbe és a következőképen szól:

„A Bődi Ref. Ekklésia Predikatorinak rendi a'mint az emberek reá emlékeznek. Csegöldi Gergely. Anno 1648 a'mellyet onnan tudunk, hogy a Templom pitvarát 1784dik esztendőben újonnan építvén a Templom padlásán a deszkázatok közt való hizakok béborítására való két darab deszkákon, ilyen írás találtatott: Az Bődi Mólnár István és Ladna Molnár Bálint tzinálták ez templomot Istennek tisztességére, Gédra Péter hadnagisagaban és Czegöldi Gergeli Pap idejében Anno 1648 die 3 July melly volt veres festékkel elsőben, melly lekopván a'régiség miatt, feketére festetett meg Kádas István által és a'templom két fallyait tartó kötésfára a Predikátor Széke felett; a'felső gerendára in memoriam felszegeztetett."

Hogy már mostan a templomot tényleg abban az időben építették-e, avagy akkor csak javítottak rajta valamit, az nem világlik ki, de valószínű, hogy a deszkalapon szereplő emberek csak javították a már régebben fennálló templomot. Ez valószínű azért is, mert mindketten molnárok, akikről tudvalevő, hogy faragó, famunkákkal foglalkozó emberek, akik itt esetleg a tetőt javították, templomot azonban csak céhbeli ember építhetett.

Az egyháznak különben van egy aranyozott ezüstkelyhe, amelyen az 1565-ös évszám és egy mesterjegy látható. A kehely azonban kerülhetett jóval később a bődi egyház birtokába, a templom viszont már sokkal régebben is fennállhatott.

Nézegetem az egyházi jegyzőkönyvbe jegyzett régi neveket. Íme néhány: Csabay, Csontos, Gédra, Bődi, Lubik, Takács, Varga, Lakatos, Kondás, Karap, Molnár, Erdőcskey, Vasas, Zondor, Giba, Balla, Bentze fia István, Soros, Soltész, Jakab, Lipótzi, Poros, Bányácskay, Mester, Lengyel, Varga, Nagy, Szűcs, Dajka, Benke, Pásztor, Forgáts, Beregszászi, Csikós, Csubri, Marci, Matzko, Szabó, Ujjobbágy, Hudák.

Még ma is élnek a faluban Csabayk, Gédrák, Bányácskaik. Válogatás nélkül írtam ki a neveket, amelyek az 1738—48. esztendők körül kerültek a jegyzőkönyvbe s amint látjuk, egy-két név kivételével csupa magyar nevet találtam.

A falu ősi magyar voltáról azonban nemcsak a családnevek be-

szélnek. A sokkal maradandóbb dűlőnevek sem mondanak mást. Ezeket jegyeztem fel: Rövidke, Rakottyás, Kórós, Nyirjaska, Kenyérmező, Boszorkánytó, Bazsó sovényortvány, Táblák, Hosszakrépaföld, Hájik, Kenderföldek, Hegyek, Kertekalja, Kertekaljabogdány, Mocsár, Nyáravölgye, Dzél, Györgyi földe, Úrrét, Paptagja, Határgödör, Orosnyik, Aranyos gödör.

Ezek a dűlőnevek mindennél többet jelentenek. Eltűnhet egy nemzet egy tájról, másnyelvű nép kerülhet a helyébe, de a dűlőnevek, a hajlatok, lankák, szakadékok nevei megmaradnak. Az új nép esetleg nem is tudja, hogy mit jelentenek a dűlők nevei, de évszázadokkal letelepülése után még mindig úgy nevezi őket, amint azt a föld valamikori lakója ráhagyta. Az új nemzet sokszor kiforgatja, átalakítja a régi dűlőneveket, de rejtve azért az eredetit magukban viselik s ez a föld ősi lakóiról tesz tanúságot.

Ha a tárgyi néprajz darabjai a magyar múlt mellett nem is teljes bizonysággal szólnak, mert a régi Abaúj vármegye e vidékén a magyar és szlovák nép öltözete és szövött darabjai nagyon hasonlatosak voltak, hiszen eredetük a magyar úriházakban keresendő, a régi családnevek és dűlőnevek arról beszélnek, hogy ennek a földnek a lakói már évszázadokkal ezelőtt magyarok voltak.

Most, persze, Bőd már nem tisztán magyar község. Évről-évre telepedtek le szlovákok a faluban, akik lassan gyökeret eresztenek s a hivatalos statisztikában a magyarok arányszámát rontják, éppen úgy, mint a mintegy 150 lelket számláló cigányok, akik mindenképen gyökértelenek s magukat az államfordulat óta szlováknak mondják.

A bődi napok után bejártam aztán a többi ósvavölgyi falut is.

Magyarbődtől délre a legközelebbi falu Györke. Hegyoldalba épült s két patak folyik végig rajta. Vizeinek és útjainak rendezése — a györkeiek nagy szomorúságára —, még mindig késik. Ami ezen a téren történt, az még a háború előtti időszakra esik. Akkor foglaltak be egy jóvizű forrást a falu fölötti dombon s onnan csővezetéken kerül be a faluba s vize a falu közepén az itató betonmedencébe csurog. Állandóan tiszta, egészséges vize van így a falunak.

Györke lakosságának a 30-as népszámlálás szerint 6 %-a magyar; az 1921-es népszámlálás szerint azonban még 48 % volt a magyarok aránya.

Itt is van magyarnyelvű református iskola. A falu felső végén, a református templom melletti két külön épületben, két tanteremben, két tanerővel folyik a tanítás.

Az iskola növendékeiért állandó harcot vív. Most egy református leányanya gyermekéért folyt a harc. A tankötelessé vált gyereket a szlovák állami iskola tanítója — mint a gyermekmenhely nyilvántartottját, tehát az „állam gyermekét", beírta az állami iskolába, de a magyar iskola tanítója a református gyereket magának követelte. Végül a harc — a menhelyi igazgatóság és a tanfelügyelő megmozdulása: megbízottjaik kiszállása ellenére is —, magyar győzelemmel végződött.

A beiratások előtt különben az állami tanító sorrajárja a családokat s igyekszik beterelni iskolájába a magyar gyerekeket. De a

magyar tanító résen áll. Kiállított őrök jelentik neki a szlovák tanító indulását s attól kezdve nem tágít a sarkából.

A viharvert református templom úgy őrködik a falu felett, mint egy erősség. Tömzsi fal veszi körül. Igazi vár. Régi alakjában Miskovszky rajza örökítette meg. Ott a torony mellett még állnak a vaskos pillérek s áll még a torony felső építménye is. Fából készült, s olyan, mintha valahol Székelyföldön ácsolták volna.

A györkei magyar nyelvről Bőd után újat nem mondhatunk. Talán csak azt, hogy a szlovák hatás inkább érezhető rajta, mint a bődin.

Györkén, az utcán, ritka a magyar szó. Kutatom az okát. Hogy lehet ez, amikor kéttanerős magyar iskolája van? Megtudom, hogy a magyar iskola tanulója sem menekül a szlovák szó hatása alól. Az iskolában magyarul tanuló gyerekek, amint kilépnek az iskola kapuján, már egymás között szlovákul beszélnek. Miért van ez így?

Fel akartam deríteni a titkot. Sorba kérdezgettem az embereket, miért nem magyarul beszélnek, mikor mindannyian tudnak magyarul. Miért beszélnek egymás között szlovákul a felnőttek is? Nem érzik már magukat magyarnak? De igen s annak vallják magukat, de a környezet. Kevesen vannak. Sok a magyar-szlovák vegyes házasság és a nyelv, a magyar nyelv mindig nehezebb és nehezebb lesz, pedig magyarok ők, soha másnak magukat nem mondanák. Ők mondják, hogy valamit tenni kéne, mert így nemsokára elfelejtenek magyarul.

Beszélek erről a már félszázad óta Györkén élő református lelkésszel is. Faggatom, mi itt a baj, miért van ez így? A késő éjtszakába nyúlt bele a beszélgetésünk.

— Azt kell mondanom, nem vagyunk életképesek. Nem most kezdődött ez el. Már régen, még a háború előtt kezdte elvetni magától a nyelvét ez a nép. Hogy miért? — nem tudom. Könnyebb nyelv a szlovák, mint a magyar? Igazán nem tudom. Annyit gondolkodom ezen és nem tudom megérteni. Talán nem tudják, hogy miért magyarok? Pedig azok. Itt tanult az apjuk, nagyapjuk, mind a magyar iskolában, a templomban is csak magyar szót hallanak. A magyarságnak úgy a vérükben kellene lennie, mint a tejesköcsög cserepében a zsírnak, hogy azt már onnan soha semmi sem bírja kiszedni, sem kifőzni. Ha széttörik a köcsög, az akkor is a cserépben marad, ezek meg felejtik a nyelvüket. De milyen magyar lesz az, aki nem tud magyarul? Nem, nem értem ezt a népet. Figyelem már régen, már a háború előtt: ha tíz asszony kapált és kilenc közülük magyar volt, egy meg szlovák, az egy szlovák asszony kedvéért a kilenc magyar szlovákul beszélt. Mondom én, nem életképes a mi népünk. El kell pusztulnia!

Vitatkozunk. Én azt vallom, hogy ez a tünet még nem bizonyítja szükségképen az életképtelenséget. Ezért még nem kell elpusztulnia. Majd talán eljut nemzeti tudatához, felébred benne a közösségi szellem. Érezni fogja, hogy csakis a magyar közösségben találhatja meg a helyét s az egyet jelent a nyelv vállalásával is. Hajtogatom, hogy nem egy népet éppen rosszrafordult sorsa erősített meg. A magunk története is tudósít öntudatra ébredésekről, példázgatom, hogyan kerültek ki halálnak szánt nemzetek megerősödve, magukra találva évszázados megpróbáltatásaik fürdőjéből.

Viaskodom a lelkész rosszat jósló érveivel s viaskodom a magam

gondolataival. Valóban! — van itt még mit menteni? Mi hiányzik ennek a népnek a lelkületéből s mit kéne adni neki, hogy ez a folyamat megálljon s megmaradjon magyarnak?

Azután párnapos györkei tartózkodásom után derengeni kezd előttem valami. Azt látom, hogy a magyarok azért együtt vannak, összetartanak. Együtt vannak, mint refomátusok s mint magyarok. Segítenek egymáson s a közösségi érzés is, mintha meglenne s erősödnék is. Többen együtt vesznek mezőgazdasági gépeket, mézpergetőt, ha valaki új könyvhöz jut, kézről-kézre jár a faluban.

A legerősebb kapocs a vallásuk. A reformátusság egyet jelent a magyarsággal. Íme egy eset: Kérdésemre, hogy a falu egyik magyar nevű gazdája milyen nemzetiségűnek vallja magát, azt felelik, hogy az apja még magyar volt, de ő már katolikus. Persze ez a szemlélet is csak a falu határán belül érvényes. Az én katolikus voltom soha sem tette kérdésessé szemükben magyarságomat.

Van itt tehát valamilyen közösségi érzés, de csak a falu határáig terjed. Az azon túl élő magyarság már nem valóság számukra.

A másik nemzet közelsége, a vele való együttélés évszázados iskolája már megedzette, mozgékony szelleművé tette. Művelődési vágya már régen felébredt. Sokat olvas. Tolsztoj, Móricz Zsigmond, Zilahy műveit olvassa, de művelődési vágyával magára volt hagyatva. Senki sem gondoskodott arról, hogy jó könyvei legyenek, hogy ismeretterjesztő s magyar előadásokat hallhasson. Nem jött hozzájuk soha senki sem, hogy segítségükre legyen.

A háború előtti népoktatás nem sokat tett azért, hogy az általánosan kiosztott nemzeti szólamokon kívül más is eljusson ehhez a néphez, hogy teljesen beolvadjon a magyar közösségbe, s bizony az államfordulat óta sem sok történt ennek az érdekében.

Fontos jelenség azonban, hogy a magyarság szaporodásában változás állott be. A harmincas évekig a születések száma nagyon alacsony volt, a magyarság biológiailag is fogyott. Az 1932—33—34. években azonban már 8, 13, 14 lélekkel szaporodott a magyarság. Valamikor a szaporodás csökkenése volt az oka a szlovák zsellérek bevándorlásának s így elszaporodásának is, de ez csak az egyik oka a magyarság pusztulásának. A Rákóczi-szabadságharc alatt sokat szenvedett ez a vidék s a XVIII. századeleji pestis is rengeteg áldozatot szedett. Akkor sok község néptelenedett el, sok pedig teljesen el is pusztult. Csánki Dezső „Magyarország földrajza a Hunyadiak korában" című művében 318 abaújmegyei községet sorol fel. A Rákóczi-felkelés leverése után ezek közül 47-et nem találunk. Az 1715-iki összeírás a megye területén 584 jobbágy-, 58 taksás- és 279 zsellérportát talál, összesen tehát 922 portát, míg az 1564-iki összeírás 1686 és fél portát tüntet fel. A ma meglévő községek közül is sok el van hagyatva abban az időben, az el nem hagyottak nagyrésze pedig elnéptelenedett. A termőföldek nagyrészét az emberkéz híjában megfékezetlen, elvadult víz pusztította el: a Hernád és Tarca áradásai. Izdobán a házak üresen állanak, Kassaújfalun csak egy jobbágy- és egy szabados porta maradt s a szőlők is megsemmisültek. Regeteruszkán, Kisszaláncon és Regetén egyetlen lakost sem találtak. (Regete meg is szűnt.) Akkor hoznak be a földesurak idegen job-

bágyokat a magyarok pótlására, akkor kerülnek ide a szlovák és német telepesek s emellett az akkori kormányzat sem kedvez sem a magyarságnak, sem a reformátusságnak.

Pedig ősi, magyar föld ez. A györkei dűlőnevek is erről beszélnek: Csapiga, Hegybevégek, Agyagos, Répaföld, Kiskötél, Nagykötél, Rétek, Nádasok, Hosszacskák, Szmerjecske, Dombkák, Alsótanórok, Felsőtanórok, Topolyák, Pusztaszőlő, Csontos.

A Csontos a hagyomány szerint csatatér volt. Rákóczi kurucai szenvedtek itt vereséget s ma is vet ott ki az eke embercsontot s fegyvertöredékeket is.

A reformátusok családneve is magyar: Kurucz, Vitéz, Varga, Pető, Jakab, Makó, Gédra, Gulyás fordulnak elő s a kihalt családok nevei: Dudás, Turuczkai, Tóth, de idegen hangzású nevek is vannak a reformátusság között, mint Uhrinyák, viszont a szlovák katolikusok között akad Juhász és Brugós is.

Györkéről Ósvára mentem. Itt még ma is 14 református család él. Nevük: Bulykó, Balla, Bocskorás, Miklós. A dűlők neve: Ortvány, Tilalmas, Csáji patak, Középsőmező, Tamáspatak, Szőlő, Spankó, Svábtáblák, Magyarortvány, Ortványszer, Körtvélyes, Bányász, Barkóc, Kötelek, Láz, Felsőrét, Hidegtó, Mocsóka, Selyedék.

A lakosság nem magyar részének neve a következő: Drabant, Bender, Eged, Hakke, Sulter, Hotman, Eperjesi, Kövér, Lackó, Novotny, Hatala, Géczi, Olsinár, Boszák, Ficeri, Porubszki, Zátorszki. Találunk tehát német eredetű nevet is szép számmal. Viselőik ma is sváboknak nevezik magukat, különösen a párbér begyüjtésekor, amikoris régen szerzett jogukra hivatkoznak, amely szerint a svábok rozsban és nem búzában fizetnek. Különben ők is elszlovákosodtak már teljesen.

Itt a reformátusok is nagyon rosszul beszélnek már magyarul, a magyarnevű katolikusok esetében pedig a folyamat már teljesen be is fejeződött.

Az ósvai református gyerekek ezelőtt Györkére jártak iskolába s így magyarul tanulhattak. Most már a tanfelügyelő nem engedi meg a györkei iskola látogatását, pedig Györke mindössze 2 km távolságra van. Más esetben pedig — tudom —, ha szlovák gyerekek szlovák iskoláztatásáról van szó, a 4 km-re fekvő iskola látogatását is megengedi.

Ósvától dél felé Felsőcsájba érünk. Itt 1921-ben még a 335 lakós közül 117 magyart mutat ki a népszámlálás, 1930-ban már csak 31-et, de még mindig 182 reformátust. Nevük: Pócs, Okos, Géczi, Mihók, Tóth, Szaniszló. A református iskola épületében van a szlovák nyelvű állami iskola s így a felsőcsáji magyar gyerekek ma már mind szlovákul tanulnak.

Ide is legnagyobbrészt mint zsellérek jöttek be a szlovákok s míg a református magyar gazdának 1—2 gyermeke van, addig a szlovák zsellérnek, vagy cselédnek 5—6.

Az Ósvavölgy déli nyílásában fekszik Garbócbogdány. Egyházközségéhez tartoznak: Alsócsáj, Alsóhutka, Rákos, Balogd és Felsőmislye. Az egyházközségnek együttesen 400 református híve van. Ezekben a községekben már csak szlovák iskola van. A magyar gye-

rekek is mind szlovák iskolába járnak, csak a hittant tanulják magyarul. Ennek is sok az akadálya. A lelkész Garbócbogdányon az állami iskolában csakis a helyi gyerekeknek nyujthat oktatást, más, az összes gyerek befogadására alkalmas helyiség nincs a faluban. Most a templomban folyik hát a hittanoktatás, amíg az időjárás megengedi, mert télen a nagy templomot kifűteni lehetetlen.

Garbócbogdányban a reformátusok családneve a következő: Szokolyi, Kónya, Szabó, Makó, Azari, Kaduk, Csuri, Hegedűs, Peres, Kocsis, Bittó, Bacsó, de van egy Azari család, amelyik vegyesházasság útján elszlovákosodott s ugyanez érte az ősi Újlaki családot is.

A ma teljesen szlovák Balogd lakossága a XVIII. századig szintén református volt. Egyházi jegyzőkönyvei, amelyek most állítólag a Premontrei Rend jászóvári levéltárában vannak, szintén ezt bizonyítanák.

Regeteruszkán valamikor szintén erős magyarság volt. A garbócbogdányi egyházi jegyzőkönyvnek 1801-ből származó bejegyzése arról ad hirt, hogy ott, Garbócbogdányban keresztelték meg a regeteruszkai református előkönyörgő fiát.

S most kerüljünk vissza Petőszinnyére.

Temploma csúcsíves. Falát nehézkes támaszpillérek támogatják, messzire ellátszó tornyát nyers terméskövekből rótták össze. A templomban freskótöredékek s a torony külső falában, egy kis gótikus fülke hátsó falában fakult Mária-kép.

A hagyomány szerint sok magyar költözött el innen Bődre a mult században a földesúr magyargyűlölő lengyel tiszttartója elől. Ez, amint mondják, még 1848 előtt volt. Az átköltözött családok utódai, a Szinnyei, Vancák és Koczák családok, Bődön még most is fellelhetők.

A valamikor erős eklézsia templomában most már csak minden harmadik vasárnap van magyarnyelvű istentisztelet.

Csikós, Gulyás, Vajda, Rozgonyi, Dudás, Vámos, Géczi, Horvát, Peres családnevekkel találkozunk itt, de gyermekeik már mind szlovák iskolába járnak s már annyira nem értenek magyarul, hogy a hittant is szlovákul tanulják.

A tarcavölgyi Beszterben sem sokkal jobb a helyzet. Itt az 1921-i népszámlálás a 471 lakos között még 299 magyart s 178 reformátust talált, 1930-ban a statisztika szerint az 504 lakos közül 182 református ugyan, a magyarok száma azonban mégis csak 88. Ettől az adattól még nem ijednénk meg, de 1922 óta a református iskolában már a szlováknyelvű állami iskola tanít, mert a magyarnyelvű iskola fenntartásához elég gyereket már nem tudtak összeszedni, a reformátusok azonban a hittant magyarul tanulják. Elég ez a néhány adat, hogy a pusztulást lássuk. A reformátusok családneve a következő: Kozma, Bús, Balla, Hegedűs, Radácsi, Sipos, Farkas, Halászi, Kovács, Rozgonyi, Csabai, Gerendás, Gonda, Orosz. Utódaiknak vajjon mi lesz a sorsuk?

A bejárt vidék erős, déli pillérje Nagyszalánc. Északon Magyarbőd, délen Nagyszalánc állják a történelem hullámcsapásait.

Itt az ember megnyugszik. Mintegy 850 lelket számláló népének a fele református magyar. Virágzó egyháza, népes magyar iskolája, magyar fogyasztási és hitelszövetkezete, magyar kultúrháza van.

Élelmes népe kiválasztotta magából a legalkalmasabb vezetőket, akik rögtön az államfordulat után felismerték a helyzetet és a hiányokat. Akkor még nem volt meg a SzMKE., megalakították hát az YMCA. helyicsoportját s annak kötelékében folyt a magyar kultúrmunka. Mikor azután 1928-ban a SzMKE. megalakult, itt keleten Szalánc volt az első, amely a helyicsoportot megszervezte.

Vándorlásomat ezzel befejeztem. A nagy pusztulás mellett azért vigasztaló jelenségeket is láttam. Azt, hogy ahol több magyar él s a magyarságot egybegyüjtő intézményeik is vannak, mint például az egyház, az iskola s az úrbéresség, ott a nemzeti öntudatnak egy bizonyos fajtája alakul ki. Helyi nemzeti öntudatnak nevezhetném ezt az öntudatot. Nem magyarságuk hozza őket össze, hanem valamilyen érdekük, adottságaik szerint azonban mind magyarok egy-egy ilyen kis közösség tagjai s mert érdekeiket mindig a más nemzetiségű környezetükkel szemben kénytelenek védeni, így érdekvédelmi állásfoglalásuk egyben magyar állásfoglalás is.

Ahol kicsiny, zárt területen folyik ez a létért való küzdelem, ahol bármely részben erősödni, vagy gyengülni egyet jelent az egész erősödésével és gyengülésével, ott erős és kitartó magyar népet találunk. Ez a nemzeti öntudat, amelynek társa a felekezeti öntudat és gazdasági téren az egymásrautaltság tudata, egészséges nemzeti öntudat, de még hiányzik belőle valami, ami a nemzet egyedeit és egymástól távollevő csoportjait egy nemzettestté tudja forrasztani.

Az ósvavölgyi falvak magyar népe mind különszakadtan magyar. Nem él benne az a tudat, hogy a teljes magyarsághoz tartoznak hozzá. Azt még tudják, hogy magyar voltuk miatt jut most neki egyénenként és csoportokba foglalva kisebb darab kenyér és több gond, de ez még merőben negatív értékű tudat. A nemzet erejét, értékeit és hibáit nem ismerik, földrajzi és néprajzi elképzeléseik nincsenek, történelmi tudatuk nincsen. Semmi sem kapcsolja tehát az egyént és a kisebb csoportokat az egész nemzetbe s így nem fejlődhetett ki annak a tudata sem, hogy a boldogulás egyetlen feltétele a magyarsághoz való hűség és az összetartás, mert csakis mi magunk teremthetjük meg magunknak a jobb életfeltételeket s csakis hűséggel és összetartással.

De mint ahogyan egy-egy községben — láttuk —, akkor fejlődik ki leginkább a nemzeti öntudat, ha a nemzeti érdek egybeesik a gazdasági és minden egyéb érdekkel, a magyarság szervezetét olyanná kell kiépíteni, hogy minden magyar nyugodt lehessen a felől, hogy védelemre az élet anyagi területein is számíthat s akkor igazzá válhatik a tétel, hogy segítséget, megsegítést, támogatást csak önmagunktól kaphatunk s a nemzethűség valóban létalap.

Ez az a tanulság, amelyet ósvavölgyi utamon szereztem. A nagy pusztulás mellett ez nagyon kevés, hacsak megállapításnak tartogatjuk, de ha ezzel a felismeréssel a tudatunkban szervezzük meg népünket, ha ezzel képezzük, akkor attól, amitől az Ósvavölgy helyzetképének láttán tartunk, nem kell félnünk. A pusztulás folyamatának nem kell feltétlenül tovább haladnia. A népek életében minden pillanat lehet fordulópont s a fordulat abban a pillanatban következik be, mikor a helyzet felismerése után rálépünk a cselekvés útjára.

ÓSVAVÖLGYI CIKKEMET közel nyolc éve írtam, a cseh megszállás idejében, akkor azonban nem jelenhetett meg. A dolgozat eredeti szövegén nem változtattam, mert itt-ott rávilágít a magyarság akkori életére. Változatlanul hagytam a csehszlovák népszámlálások politikai szempontok szerint részrehajló adatait is, amelyek az egymásközötti összehasonlítást is csak nehezen bírják ki.

A visszacsatolás természetesen egy csapásra sokat változtatott az ósvavölgyi magyarság helyzetén. Ma az ellenséges érzületű hatóságok helyett magyar hatóságokhoz fordulhat az ósvavölgyi magyar s gyermeke magyar iskolába járhat: az Ósvavölgy magyar népe itthon van; helyzete azonban ma is megérdemli, hogy minden érdeklődésünkkel felé forduljunk, mert a Kassához oly közel fekvő ősi magyar település sorsa Kassára nézve nem lehet közömbös. Éppen ezért nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy magyar népi ereje az első világháború előtt, tehát oly időben is csökkent, amikor zavartalanul, a magyar birodalom kebelében élhette életét, élvezhette a magyar hatóságok jóindulatát s gyermekei magyar iskolába járhattak.

Elsőrendű feladat lenne az ósvavölgyi- és általában a kassakörnyéki magyarság történetét s mai helyzetét feldolgozni s megismerni, s az élet minden vonalán odahatni, hogy a magyar nép itt megerősödjék, szaporodjék és művelődjék.

A művelődés területén Kassa kulturális intézményei, társadalmi alakulatai és nagyszámú értelmisége komoly és nagy feladatot teljesíthet: bebizonyíthatja, hogy felismerte helyzetéből folyó kötelességeit s bebizonyíthatja, hogy Kassa magyar kultúrájának van kisugárzó ereje.

HALTENBERGER INCE[1]

[1] Gróf Révay István: „A belvederi magyar-szlovák határ" című művében az érintett községek népszámlálási adatait a következő táblázatban mutatja be:

	Ref. % (1900)	Magy. % Magyar száml. 1900	1910	1938	Cseh-szl. száml. 1919	1921	1930
Beszter	41	58	61	38	49	51	18
Felsőcsáj	51	61	77	95	59	35	9
Garbócbogdány	29	44	79	76	21	18	2
Győrke	43	65	48	71	42	48	6
Ósva	19	47	14	33	8	6	0

„UTOLSÓ FARSANG" ALSÓTŐKÉSEN

Tévedés ne essék, tehát mindjárt az elején megmondom, hogy a címben olvasott *„utolsó"* szóval egyáltalán nem akarok sérteni. Még csak azt sem mondom, hogy időszerint az volt az utolsó farsang Alsótőkésen, amelyről most szeretnék megemlékezni. Ellenben a farsang „végét", a farsang „utólját", vagy a farsang „farkát", tehát húshagyókeddet erre, Kassa felé „utolsó farsangnak" mondják.

No, de haladjunk sorjában!

A minap Szénási Józsi bácsival találkoztam. Az öreg éppen piacra indult, hogy egy kis ezt-azt vásároljon, amire az asszonynak a konyhában szüksége van. Tavaly nyáron még Alsótőkésen voltam Józsi bácsiéknál, most télire asszonyostúl jött be a városba. Itt lakik egyik fiánál, aki valamelyik kassai gyárban művezető. Tőkési házát leányára, vejére, s nagyszámú unokáira hagyta. Most Kassán éldegéli csendes napjait, s úgy könnyít életén, ahogy a mai nyomorúságos időkben egyáltalán lehetséges. Mindent az élet derűsebb oldaláról szemlél, s a tétlenséget ma sem ismeri. Kérges kezével örökké fúrfarag valamin, télen pedig — ha egyéb munkát nem talál — az unokák cipőit foltozza, ruháit varrogatja.

Láthatólag nagy örömmel köszöntött rám, a februári csikorgó hidegben. Állig volt burkolózva, arcából is alig látszott valami. Csak vöröses-barnára égett gyönyörű tajtékpipájáról ismertem rá. Vagy harminc esztendeje „odakinn" vásárolta, tán egy dollárért. Azóta éjjel-nappal fogatlan szájában lógatja. Úgy vigyáz rá, mint a szemevilágára.

Borzasztóan elkeseredett hangulatában találtam, szidta a háborút, pocskondiázta a muszkát, haragudott mindenkire, mert elfogyott a pipadohánya. Ma is éppen két trafik előtt állott sort, s mire a pult elé ért, elfogyott a dohány. Méltatlankodott, hogy hiába van Kassán a gyára, az ő pipájába még sem jut belőle. Azt viszont tudta, hogy valahányszor megfordultam tőkési házában, sohasem mentem üres kézzel. Gyüjtőutaimon mindig egy-két csomag dohánnyal köszöntem meg az öregnek néprajzi, vagy régészeti szempontból egy-egy igen fontos adatát. Egész biztosan most is arra számított, hogy ismét „kijár" neki valami, ha valami engem érdeklőt mondhat...

A társalgás eleinte nehezen indult. A hidegről, tüzelőanyaghiányról beszéltünk, közben méteres párákat fújtunk a nagy hidegben. Természetesen egyhelyben állni nem volt túlságosan kellemes, sietős utam is másfelé vezetett, tehát lakásomra hívtam az öreget. Tudtam, hogy egy óra alatt sok mindent fog elmondani. Arra is emlékeztem, hogy íróasztalom fiókjában az ő számára is akad még füstölni való.

Józsi bácsi még aznap estefelé felkeresett. Fiatalosan, délcegen jött és széltől pirosra csípett ábrázattal lépett be hozzám. Pedig korára nézve akár nagyapám is lehetne.

Már régebbről tudtam, hogy az öreg valamikor harminc esztendős korában „felszámolt" idehaza és kiment Amerikába. Abban az időben igen nehéz volt a megélhetés, s aki csak tehette, kivándorolt az országból. A kivándorlást országosan szervezték, s bizony két mázsa búzáért is kisegítettek boldog-boldogtalant, hadd próbáljanak szerencsét az új hazában. Ő is összecsomagolta kis fehér vászontarisznyáját, s vonatra ült. Pesten egy sereg más kivándorlóval összeterelték, marhavagonba tessékelték őket, s Hamburgig meg sem állottak. Ott „kikommandérozták" őket a vonatból, majd valami tizedrangú hajó fedélközén indult Józsi bácsi boldogulását keresni. Odaát, Amerikában is szinte nyájként terelték őket. Sorstársaival Pennsylvániában kötött ki. Egy részüket kohóműhelybe vitték, ő meg néhányadmagával egy pamutgyárba, onnan pedig szabóműhelybe került. Munkahelyén nem csinált egyebet, mint futószalagon varrt heti 9—10 dollárért férfi kabátokra zsebeket. Idehaza még kazánkovács volt, Amerikában viszont megtanulta, hogy mindenféle mesterséghez kell annak értenie, aki nem akar éhen halni. Keresetéből mindössze annyit költött, amennyivel gyomra korgását elhallgattatta. A hegyvidéki élethez és levegőhöz szokott szervezete nem bírta sokáig ezt az életmódot. Négy esztendős rettenetes ember- és idegölő hajsza után, ismét hazajött Magyarországba. Megtakarított pénzecskéjéből az anyai örökségként reámaradt kis házikóját rendbehozta, vett egy kis tehénkét és rövidesen megnősült. Feleségével, később két kis gyermekével boldogan élt, s minden reménye megvolt, hogy csupa öröm és boldogság között fogja végigélni mindennapi és munkával elfoglalt szorgos életét. Csak azután jött a szomorú emlékű 1914, majd az oroszok törtek be az országba. Elejétől benne volt a katonáskodásban, s itt, Homonna környékén került az oroszok fogságába. A háború végét valamelyik szibériai hadifogolytáborban érte meg, ahonnan az Indiai Óceánon, Vörös- és Földközi tengeren át jutott vissza régen látott családi körébe. Ekkorra azonban Trianon országhatárokat szabdalt a Kárpát-medencébe, s cseh-szlovák csizma kopogott Kassa utcáin. A húsz esztendő alatt művelte kis földjét, megfizette nagyra szabott adóját, s nyögte az elnyomatás esztendeit. Ő lett a falu mindenese, őt hívták kisebb ólak építéséhez, kemencetapasztáshoz, élezte az ekevasakat, fúrt-faragott, s asszonyának még a maga készítette szövőszéken, szövésben is segített.

Ahogy az örökké mosolygó és jókedvű Józsi bácsi lakásom ajtaján becsöngetett, még a képek is táncolni kezdtek örömükben, pedig falra voltak akasztva. Hogyne, hiszen minden szomorúságban meglátta az öreg a vigasztalást, minden borúból derűt olvasott ki. Egyedül csak az bántotta, hogy kifogyott a dohány pipájából.

Első dolgom az volt, hogy egy kis itókát, meg pipába valót szedtem elő. Leültettem magam mellé és hagytam, hadd beszéljen az öreg arról, ami éppen neki tetszik.

Nagy dolgokat hallottam meg tőle. Megtudtam, hogy aprójószág állományát baromfivész pusztította el, no meg azt is, hogy egyik unokája népfőiskolába jár. Közben alaposan körülnézett szobámban. Megbírálta képeimet, s tetszését különösen egy fiatal nőt ábrázoló festményem nyerte meg. Felcsillant az öreg szeme, nagyot szívott pipá-

ján s azt mondta, hogy az ő kedvese is ilyen volt az *„utolsó farsangi mulaccságon"*, amelyen még ő volt a *„gazda"*.

— No, — mondom —, Józsi bácsi, mi az, hogy maga volt a gazda?

— Hát tuggya, doktor úr, mifelénk úgy szokás, hogy a legények még a farsang elején megállapodnak abban, hogy ki lesz az utolsó farsangon a *gazda*. Kettőt is választanak maguk közül. Ezek rendezik az „utolsó farsangi mulaccságot". A két gazda megy a jegyző úrhoz, az ő nevükre állítják ki az írást, hogy a csendőrökkel se legyen baj, ha megkezdődik a mulaccság. Ők állapodnak meg a zsidó kocsmárossal, hogy a három napon ott áll majd nála a bál. Felfogadják a cigányokat, a prímást, kontrást, meg a brácsást, s ha olcsón megkapják, még tercest és nagybőgőst is állítanak a füstös kompániába.

Attól kezdve, hogy megkezdődött a tánc, a két gazda intézett mindent. Farsang vasárnap délutánján, úgy három óratájban szólalt meg a muzsikás banda és hamvazószerdán reggelig tartott. Mindig, egyfolytában. Aki nagyon fáradt volt, az éjféltájban, de akkor is inkább hajnal felé, hazamehetett. Aludt vagy egy-két órácskát, aztán elvégezte otthon a legszükségesebb házimunkát, megetette-itatta a tehénkéket, tűzrevalót hordott a konyhába s reggel 9—10 óra felé ismét ott volt a kocsmában. Volt olyan is, aki beszaladt egy miatyánkra a templomba, hogy a plébános úr se mérgelődjék nagyon, — azután megint csak táncolni indult.

Tánc közben nem volt szabad inni. A *gazda* nem engedte. Még a kocsmárost is megverte, ha muzsikaszó alatt, „táncidőben" italt mert kiadni a kármentő kisablakán. Viszont minden órában szünetet tartottak, s akkor volt szabad egy-egy féldecit meginni. Mert csak a pálinka járta. Bor nem termett Kassán, sört meg nem ittak. Szünetben gyujtottak a legények szivarra s a cigányok is most ehettek abból az ételből, amelyet a sorra következő legény hozott számukra. Mert a gazda még azt is megparancsolta, hogy máma Gyuró, Jani, vagy Miska, te vagy a soros, s neked kell a cigány hasáról gondoskodnod! A füstösök meg telipofával zabálták a kalácsot, disznóhúst, vagy a töltött káposztát. Ki mit hozott. De jaj volt ám a cigánynak, akár mindjárt a harmadik napon is, ha egy kicsit elbóbiskolt a hegedű mellett! Kijárt ilyenkor a gazdától a pofon...

Farsang első napján volt a *„legényavatás"*. Azt a pelyhedző szájút, aki éppen most lépett a legények sorába, úgy 16—17 esztendős korában, két-három legény magasba emelte. Így ismerték el az ő legénységét is, ezután őt is emberszámba veszik. Szabad neki is vasárnap délutánonként a kocsmaasztalhoz ülnie. Ilyenkor persze a felavatott áldomást fizetett. De szívesen fizették, akár két-három „rundot" is, mert cicázhattak ezután a lányokkal. Az „utolsó farsangi mulaccságon" is végig ott táncolhattak.

A lányok már farsang ideje alatt férjhezmentek. Legkésőbb egy héttel a farsang vége előtt. A „mulaccságra" már mint menyecskék mentek, sőt többet is megengedhettek maguknak, mint az eladó sorban lévő lányok. Kocintottak az „emberrel", a férjükkel. Persze ők is pálinkával. Ingyen kapták, mert mindent a falu legényei fizettek. A zsidó meg boldogan mérte, mert ha véletlenül nem nézett oda va-

lamelyik gazda, hát két „strihet" is húzhatott krétájával. Ha aztán rajtakapták a csaláson, jaj volt neki is. Mint a cigány, ő is pofont kapott...

A fiatalság nem a kocsmában étkezett. Ki ekkor, ki meg akkor szaladt haza, hogy csak úgy állva egyék valamit, az öregek által melegen tartott ételekből. Legtöbb helyen káposztát főztek farsangra; azt pedig csak melegíteni kellett. A káposztának pedig megvan az a jó tulajdonsága, hogy minél többször melegítik, annál finomabb. Aztán siettek vissza, mert senki sem akart kimaradni a csárdásból, vagy polkából.

Húshagyó-kedden volt a *„döntés"*. Ezen a napon délután még az öregek is igyekeztek a kocsmába. Nagy volt a heje-huja, dínomdánom, még a féllábú is táncba kezdett. Nyíltan együtt ihattak most már a lányok is a vénasszonyokkal. Iszonyú lármával ment minden, csak úgy rengett a kocsma környéke a nagy döngetéstől. Felszabadultak a fékek, most mutatta meg a fiatalság, hogy a harmadik napon még mindig, s mennyire bírja az iramot! De az öregek is egyre bizonygatták, hogy ők sem estek le lábukról.

És ittak és megint csak ittak. Senki sem szégyelte, hogy mennyire szereti a pálinkát. Közben egyre mondogatták, kurjongatták, hogy *„öblítsd te is torkod a hústól!"*

Mert azután negyven napig egy falat húst sem ettek. Hamvazószerdán reggelig táncoltak, mulattak. Attól kezdve beállott a nagyböjt, s egész húsvétig hús nélkül éltek.

Voltak, akik a mulatságból egyenesen a kismisére mentek, ahol a plébános úr hamut hintett homlokukra és a hamukeresztecskével zárták le a farsangot. A két gazdának pedig most kezdődött a legnehezebb feladata. Mielőtt a kocsmából kitették lábukat, lezárták a zsidó számadását, azután hazamentek egy kicsit aludni. Úgy déltájban, kissé józanabb fejjel visszamentek, s megkezdték a nagy leszámolást. Megállapították, hogy mi fogyott és mi nem fogyott, hol esett hiba a zsidó-kréta körül, no meg, hogy mi minden tört össze. A költségeket a falu legényei között adóba vetették ki. Beszedték a pénzeket, kifizettek mindent, a cigányokat, tányérokat, meg a széklábakat, s napszálltakor siettek mielőbb nyugovóra térni...

Józsi bácsi is ilyen gazda volt Alsótőkésen. Szegényt a nagyböjt akkoriban annyira megviselte, hogy már nem volt kedve az „utolsó farsangi mulaccság" előtt abbahagyott munkáját tovább folytatni. No meg a hivatalosan felállított állami kivándorlási iroda is sürgette a jegyző úr útján az indulást...

Az öreg csak most vette észre, hogy közben állandóan jegyeztem. Nagyot nevetett, s jellegzetes mosolyával elárulta, hogy tudja már, mi lesz „meséjéből". „A doktor úr már megint megénekel valamerre!"

— Hát az idén hol fogja megünnepelni az utolsó farsangot, Józsi bácsi?

Nagyot kacagott az öreg. Szinte rengett a ház nagy nevetésétől.

— Hát gondolja a doktor úr? Azt hiszi, hogy máma is olyan világ van, mint annakelőtte? Látja, még a dohányacskóm is üres és belevalót sem lehet kapni!

Hirtelen legalább tíz esztendőt öregedett Józsi bácsi, amint a pipájáról esett szó. Nagyott húzott keserűségében a pohárból, én meg összekotortam összes dohánykészletemet, odaadtam az öregnek. Hadd örüljön az életnek! Hadd örüljön egyetlen vigaszának, a pipájának!

SIMON BÁLINT

A TÜNDÉRMESÉK BALLADÁJA

Rágyujt a tücsök víg dalára
S dermedt tűzhelytől messze száll
Hamupipőke szűzi vágya.
Az erdőn manók raja jár —
Szegény Hüvelyk Matyi a fára
Kúszik, erőlteti szemét
S titkos fényt lát az éjtszakába...
Óh, régi szép tündérmesék!

Az Óriás fú, orrcimpája
Remeg, gyermekhúst szimatol.
A Kandúr büszke csizmájára,
Pattog sarkantyúján a por.
A táltos lángsörényét rázza.
Farkas várja a csemegét:
Nagymama hangját mórikálja...
Óh, régi szép tündérmesék!

S mikor száz évnek lesz múlása
Megharsannak a harsonák,
Éled a vár, enged varázsa,
Ébred a ház... a katonák...
Pókhálót tisztogat a gárda,
Királylány nyitja szép szemét,
S álmát beteljesülve látja...
Óh, régi szép tündérmesék!

Ajánlás:
Tündér, kezedben még a pálca,
Varázsa még szívünkben ég:
Sohsem szűnik bűvös varázsa...
Óh, régi szép tündérmesék!

GEORGES DRUILHET
Ford.: CSAPÓ JENŐ

KÖLCSEY ÉS HYMNUSA

SAJÁTSÁGOS A REMEKMŰVEK SORSA. Nem ritkán csak késve, sokára fedezik fel, ha felfedezték, hamarább *elismerik*, mint *ismerik*, többször *félreértik*, mint *megértik* őket.

Százhuszonegy esztendeje, hogy — 1823 január 22-én — Kölcsey megírta a *Hymnus*t. Nem egészen hat évre rá a költemény megjelent az *Aurorá*ban, újabb három év múlva a költő műveinek első gyüjteményes kiadásában. Első közzétételekor nem keltett feltűnést, csak jóval később terelődött rá a figyelem. Kerek száz esztendővel ezelőtt Erkel Ferenc elbűvölő dallamot írt hozzá. Azóta vers és dallam nemzeti imádságunk. Nincs magyar versgyűjtemény, nincs olvasókönyv, amelyben benne ne lenne, évtizedek óta nincs iskolánk, amelyben könyv nélkül ne tanítanák. Nap nap után halljuk, idézzük, szavaljuk, énekeljük. Úgy kellene tudnunk, mint a miatyánkot. Vajjon ismerjük-e?

Rejtélyesnek látszó teljes címe, amelynek titka nélkül pedig magáé a költeményé is megfejthetetlen, csaknem feledésbe merült. Hibátlanul elejétől végig vajmi kevesen tudnák felmondani. Akik tudnák, jórészt diákok, aligha volnának képesek gondolatmenetéről, szerkezeti elvéről, a költő mondanivalójáról s annak indítékairól, a szavak mögött megbújó gazdag, bonyolult érzés- és gondolatvilágról számot adni.

A vers születésének századik évfordulóján lírai költeményeink legkitűnőbb magyarázója, Horváth János megkísérelte már az ismeretlenségből kiemelni.[1] Azóta a Kölcsey-irodalom egyre gyarapodó kötetei,[2] sőt az újabb magyar történeti művek is,[3] többé-kevésbbé tüzetesen foglalkoztak vele. A dallam születésének századik évfordulóján ezt a felfedező munkát folytatjuk. A ködöt szeretnők e remekmű körül eloszlatni.

A KÖZTUDAT SZERINT A HYMNUS ENGESZTELŐ IMÁDSÁG. A költő mindnyájunk nevében arra kéri benne Istent, hogy könyörüljön meg rajtunk, vessen véget szenvedéseinknek, hiszen annyi csapás ért már bennünket, magyarokat, hogy nemcsak a múltért, eddigi vétkeinkért, hanem a jövőért, ezután elkövetendő bűneinkért is meglakoltunk.

---

[1] *Horváth* János: *A himnusz.* Napkelet, 1923.

[2] *Kornis* Gyula: *Kölcsey Ferenc világnézete.* Budapest, 1938; *Kerecsényi* Dezső: *Kölcsey Ferenc,* Budapest, é. n.

[3] *Szekfű* Gyula: *Három nemzedék.* Budapest, 1920; *Hóman—Szekfű: Magyar történet,* VII. Budapest, 1934.

Ha csak a kezdő és a záró versszakot nézzük, s a közbeesőket egyszerűen versbe szedett történelemnek, már elszenvedett büntetéseink felsorolásának minősítjük, akkor a *Hymnus* valóban ez: irgalomért esdeklés, bűnbocsánatra való érdemességünk bizonyítása. Érthető, ha gyakran és szívesen vesszük ajkunkra, hiszen a költővel szólván nemcsak szebben, választékosabban, művészibben, még hozzá egy megejtően szép dallam ünnepélyes akkordjai mellett fejezhetjük ki magunkat, hanem felfohászkodván meg is könnyebbülhetünk, mert a legkülönb magyarok egyikének erkölcsi tekintélye látszik biztosítani: annyira jogos a kérésünk, hogy az igazságos Isten el sem utasíthatja. Az a hit nyer ezzel tápot, hogy egyedül Istentől függ a sorsunk, s nem sajátmagunktól is. Az a kényelmes meggyőződés ver gyökeret, hogy nincs már mitől tartanunk, nincs miért vezekelnünk, nincs mit jóvátennünk; megmondta már Kölcsey: rég megbűnhödtünk mindenért.

Vajjon jogosult-e ez a felfogás? Valóban ezt mondja-e, ezt akarja-e mondani a *Hymnus*szal Kölcsey?

Aki csak valamennyire is ismeri a költő borongós lelki világát, szigorú erkölcsi elveit, okvetlenül gondolkodóba kell esnie. Hogyan? A legborúlátóbb, a legbaljóslatúbb magyar verseknek, a *Zrínyi dalá*nak s a *Zrínyi második éneké*nek nemzeti hibáinkat oly kíméletlenül ostorozó költője akarná a nemzet lelkiismeretét elaltatni, önmagunkon segítés helyett elbizakodottságra, Isten segedelmében való vak bizakodásra buzdítani? Lehetetlen.

A teljesebb cím, maga a költemény, Kölcseynek a *Hymnus* gondolatsorát továbbfűző, Zrínyi ajkára adott két verse egyaránt ellentmond ennek az értelmezésnek.

AZ AURORA 1829-IKI, DE MÁR 1828 VÉGÉN NAPVILÁGOT LÁTOTT KÖTETÉBEN még csak *Hymnus* címmel szereplő költemény a költő műveinek 1832-iki gyűjteményes kiadásában — s azóta minden kritikai kiadásban — ezzel a teljesebb címmel jelent meg: *Hymnus a magyar nép zivataros századaiból.*

Ez a címtoldás legalább másfélszáz esztendővel tolja vissza a múltba, „zivataros századokba" a költeményt. A XIX. század helyett a XVII. század nemzeti érzéseinek tolmácsolójává teszi meg, s ezzel egyben megfosztja alaptételének — a múltért s jövőért való megbűnhödésnek — nemcsak minden időkre, tehát korunkra is, hanem még a költő saját korára vonatkozó érvényétől is. Nem egészen egy évtizeddel a költemény megírása után, íme, a költő mintegy megtagadja saját művét. A címhelyesbítésre oka kellett, hogy legyen. Mi lehetett ez az ok?

Horváth János szerint a költemény szándékát akarta ezzel közelebbről meghatározni. A *Hymnus* helyzetdal, egy régibb kor érzéseinek kifejezője, „lyrai hangszere"; olyasféle, mint Kisfaludy Károlynak az *Aurora* ugyanazon kötetében megjelent s ugyancsak a múltból kizengőnek képzelendő dala, a *Rákosi szántó a török alatt.* A kettő egy tőről fakadt. Ezt is, azt is „történelmi nagy szolidaritás, együttérzés az ősökkel, a nemzeti azonosság ihlető tudata" hozta létre. Kölcsey mintegy „lélekbeni kortársává" ihlettődött itt valame-

lyik költő-ősének, helyette szólt, lélekben azonosult vele. Erre utal az új cím, ezt adja tudtunkra az elsőnél, az ihlet forrását még elhallgatónál beszédesebb második. *A Zrínyi dala* és a *Zrínyi második éneke* meg is nevezi az őst, akivel a költő az ihlet pillanatában azonosult, joggal vélhetjük tehát, hogy a *Hymnust* is hasonló azonosulás, legvalószínűbben „a *Zrínyiász* költőjével való lelki ölelkezés sugalmazta". E mellett szól, hogy alaptétele, ihletirányitója a *Zrínyiászéval* azonos.

Bármily helytálló is ez a magyarázat a költemény *ihletforrására*, a felvetett kérdést, a *címhelyesbítés* titkát nézetünk szerint nem oldja meg. Nem az ugyanis e kérdés lényege, hogy milyen ihletre utal az új cím, hanem az, hogy miért csak *utólag*, esztendők multán tartotta szükségesnek a költő erre utalni. Ha fontosnak vélte ezt, mindjárt a költemény megírásakor, vagy legalább első közzétételekor megtehette volna; ha viszont nem tartotta annak, utóbb sem kellett volna az ekkor már nyomdafestéket is látott címen változtatnia. Arra sem kapunk feleletet, miért nem lett az új cím a *Zrínyi dalának* már 1830-ban megtalált mintájára egyszerűen *Zrínyi hymnusa*, holott ez a Zrínyivel való lelki ölelkezést is pontosabban kifejezte volna, mint a „zivataros századokra" való általánosabb utalás.

A cím a közönségnek szánt útbaigazítás, a helyesbítés okát tehát csakis a benne foglalt új tájékoztatásban, más szóval *a költő s a közönség viszonyának megváltozásában* lehet keresnünk.

Mennyiben változott ez a viszony? A két időpont, 1823 és 1832, pontosabban és helyesebben 1828 végé és 1832 között megrendült a költő bizalma, nem hitt már közönségében. Aggályai támadtak, hogy félreértik, hogy *nem mindenki* érti meg. Attól tartott, hogy akadhatnak, talán akadtak is már, akik mást olvasnak ki művéből, mint amit mondott, más következtetést vonnak le belőle, más magatartás igazolására használják fel, mint amilyenből fakadt s amilyent sugallni is akart. Ennek a lehetőségnek igyekezett útját vágni, ez ellen próbált tiltakozni a címhelyesbítéssel. Nem önmagát, nem is művét tagadta meg, — hiszen *ki is hagyhatta*, s ha valóban megtagadta volna, bizonyára ki is hagyta volna a gyüjteményes kiadásból! —, hanem a félreértésnek *utólag felismert veszedelme és lehetősége* ellen védekezett. Nem magáról, nem is annyira költeményéről mondott újat vele, hanem közönségéről: a felett ítélkezett. A címhelyesbítés mögött csalódás, kiábrándulás, ugyanaz a kétségbeesés s egyben ugyanaz a végzetet feltartóztatni akarás rejlik, amelynek ekkorra, a *Zrínyi dalában*, egyszer már nyiltan is hangot adott. Ha meggondoljuk, mi minden történt e két időpont közt, mily lelkesedéssel vállalt a költő röviddel azelőtt tisztséget az ősi vármegyén, s mekkorát csalódott tiszttársaiban, mily nagy reményeket fűzött Széchenyinek a Nagy Parlag felszántására irányuló erőfeszítéséhez, s mint kezdtek épp ez idő tájt szertefoszlani e reményei, nem csodálkozhatunk magatartásán.

A tőrök hódoltság legjellemzőbb, legsajátabb érzéséből, a Zrínyi lelkét is oly mélységesen átható *hazafiúi bűntudatból* fakadt költemény, a közönségben is hasonló érzést, bűnbánatot és megigazulásvágyat feltételezett. A költő *erre alapítva*, valóban a *Zrínyiász* téte-

lével egyezően vallotta, hogy megbűnhődtünk már mindenért. Ugyanazt és ugyanolyan értelemben hirdette, mint amit Zrínyi mondott volt a *Szigeti veszedelem*ben: sokat szenvedtünk, a szenvedés s a töredelmes bánat megtisztított vétkeinktől, következésképp ismét érdemessé váltunk Isten áldására. Nem azt tehát, hogy már *egyszersmindenkorra* kiérdemeltük, azaz a jövőben már el sem játszhatjuk, — ez volna a jövőért is megbűnhödésnek szó szerinti értelme! —, hanem csak azt, hogy *az adott pillanatban*, a töredelmes bánat s a vétkeinktől való őszinte szabadulni vágyás e kivételes pillanatában — s természetesen a jövőben is minden *ilyen* pillanatban, valahányszor bűn és bűnhödés mintegy egyensúlyba jut, s a bánat és a jóra való szándék ennyire felülkerekedik — érdemesek vagyunk és leszünk rá. A rövidebb cím még csak sejtetni sem engedte ezt a megszorítást, maga a költemény pedig, mint alább látni fogjuk, csupán a múltba helyezkedést árulta el, de nem egyben a Zrínyivel könyörgés erkölcsi jogcímét, a meghallgattatás feltételeit is, érthető tehát, hogy a kortársaiból kiábrándult költő szükségesnek látta az új címmel minderre a figyelmet felhívni. A tétel igazi értelmét, érvényességének feltételeit tisztázza, a nem ily értelemben, nem e feltételekkel esdeklők elől zárja el az utat ez a megtoldás.

Az ihlet pillanatában a költő nemcsak Zrínyivel, hanem *kortársaival is* azonosult. Csekei magányában, ahol a költeményt írta, jóformán nem is ismerve közönségét, még vállalta ezt az azonosságot. Magáról ítélve azt hitte, hogy a két kor lelkületre is azonos, a XVII. és a XIX. század magyarja lélekben kortársak, ugyanúgy bátoríthatja, ébresztgetheti tehát ő is nemzetét, mint valamikor Zrínyi bátorította. Mire másodszor került sajtó alá a költemény, közéleti szomorú tapasztalatain okulva már azt látta, hogy csak Zrínyivel azonosíthatja magát fenntartás nélkül, a kortársaival való azonosulást azonban feltételekhez kell kötnie. Úgy érezte, hogy *ehhez* a magyarsághoz Zrínyi is másképp szólana, ezért fosztotta meg a címhelyesbítéssel a költeményt nemcsak attól a lehetőségtől, hogy általános érvényűnek vélhető tételét bárki is az ő tekintélyével, hanem még attól is, hogy Zrínyiével védelmezhesse. Ezért nem lehetett az új cím *Zrínyi hymnusa*, hanem az esetleges félreértésért a felelősséget nemcsak sajátmagáról, hanem Zrínyiről is félreérthetetlenül elhárító, hosszadalmasabb *Hymnus a magyar nép zivataros századaiból.*

A költemény tartalma és belső formája mindenben igazolja a költőnek a címhelyesbítésre okot szolgáltató, feltételezett aggodalmát.

AMI AZ ELSŐT, A MŰ TARTALMÁT ILLETI, feltűnő mindenekelőtt, hogy az a honfoglalásig visszanyuló, nagyvonalú történeti áttekintés, amellyel a költemény kezdődik, nem ér el a költő koráig, sőt még csak a török alól való felszabadulásig sem. A „töröktől vállainkra vett rabiga" az utolsó *történetinek* minősíthető mozzanat, amelyről a versben szó esik. Az áttekintés itt elakad, a hangnem megváltozik. A tömör, sorsdöntő eseményekre csupán néhány szóval utaló felsorolást nagyszabású korkép váltja fel, az eddig viszonylag nyugodtnak, tárgyilagosnak minősíthető hang egyszerre érzelmektől

fűlik át. A költő erősebb érdekeltsége a török hódoltság szenvedéseinek a megelőzőnél, a mongoldúlásénál sokkalta terjedelmesebb és megrázóbb rajzában nyilvánvaló. Amazt csak a rablók nyílainak zúgása idézi, ezt az érzékletesebbnél érzékletesebb mozzanatok egész sora. A honfitársai elől űzött vadként, vérözönben, lángtengerben bujdokló magyar, a kőhalommá szétomlott vár, a halálhörgés, a siralom, az árvák hő könnye már nem áttekintés, *nem történelem,* hanem szinte öncélú történelmi *kép:* a „kínzó rabság" észrevehetőleg más természetű bemutatása. Ne tudta volna a költő folytatni a sort, avagy áttekintés közben, a költemény derekán hirtelen cserben hagyta volna arányérzéke? Semmi esetre sem. Az elakadásnak is, a hangnemváltásnak is más az oka. A költő ennél a kornál *akart* megállapodni. Ennek nevében szól, ennek nézőpontjából, ennek lelkületével. Innen, s nem a saját korából pillant vissza. Ezért áll *itt* meg, ezért változik ideérvén a hangja.

Amilyen világosan jelzi mindez, hogy a költő a múltba, mégpedig Zrínyi korába helyezkedik vissza, s hogy valóban Zrínyi lelkületével, a bűntudattól porig sujtottan eseng a bűnbocsánatért, annyira homályban maradnak az avatatlanok számára a meghallgattatásnak fentebb említett feltételei. Ezek a feltételek csupán a hangban, az esdeklő feltételezhető magatartásában vannak adva. Érzékeny s főleg emelkedett lélek kiérezheti őket a szavak mögül, de az átlagolvasó figyelme könnyen átsiklik fölöttük. A közönsége nagyobb részét tapasztalatai alapján immár ilyennek tudó költő nem ok nélkül tarthatott e szerint a félreértéstől.

Még inkább aggaszthatta a költeménynek a tartalomnál is könnyebben félreérthető *formája.*

Ezt a belső, a mondanivaló alakításmódjában jelentkező formát tekintve, mely az alkotás titkainak felderítése szempontjából természetesen semmiben sem marad el a tartalom mögött, a *Hymnus* szónoki mű, pontosabban *védőbeszéd.* A költő csak *közvetve* szól nemzetéhez, *forma szerint* Istenhez *kell* intéznie a szót, előtte *kell* védelmeznie bűnös nemzetét. Szükségképen következik ebből, hogy mondanivalóját ehhez a formához, a védőbeszéd követelményeihez *is* hozzá kell igazítania, de az is, hogy minél inkább eleget tesz e követelményeknek, minél tökéletesebben tölti be védői tisztét, annál inkább növekszik a félreértés lehetősége: a védenc *bizonyosságnak* vélheti, ami egyelőre csak *bizonyítás.* Az ihlet lázában ez a lehetőség még fel sem merülhetett a költő lelkében, annál kevésbbé lehetett alkotás közben tekintettel rá. Ezzel magának az alkotásnak folyamatát akasztotta volna meg, hiszen az alkotásra lendítő legfőbb erőt, az igazába vetett feltétlen hitet kellett volna e miatt megfékeznie. A láz higgadtán, védencének a reá pazarolt érvekre való érdemetlensége láttán azonban ez *is* aggodalmat kelthetett benne. A maga szempontjából nem volt, mit visszavonnia, a remekbe sikerült kész műhöz az *egésznek,* tartalom és forma művészi egységének veszélyeztetése nélkül többé nem is nyúlhatott, a félreértés forma okozta lehetőségeinek csökkentésére is tehát csak a címhelyesbítés maradt hátra.

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok SZEGED

Hogy mennyire uralkodik a forma a *Hymnuson*, azt az előadásnak két mozzanata azonnal elárulja. Az egyik, hogy az áttekintés *nem követi* a történeti sorrendet: a honfoglalás után nem a mongoldúlást, hanem Hunyadi és Mátyás dicső fegyvertényeit említi, csak ezután esik szó „a rabló mongol nyíláról" s nyomban rá a három évszázaddal később vállainkra vett „török rabigáról". A másik, hogy legvégzetesebb nemzeti hibánkra, a széthúzásra, pártoskodásra nem mint *bűnre,* hanem mint *büntetésre* hivatkozik. Világos, hogy ezt is, azt is csak a védelem érdeke követelhette így. Arra int ez, hogy jó lesz a *Hymnust* ebből a szempontból is kissé tüzetesebben szemügyre vennünk. Az eredmény meglepő. Nemcsak a vers kristálytiszta szerkezete, tartalom és forma szerves egysége villan így elő, hanem a védelem érdekeinek érvényesülésére is újabb bizonyítékokat találunk.

Az első versszak a szónoklás klasszikus szabályaihoz hajszálpontosan igazodó *bevezetés.* Kezdődik a hallgatóságnak, jelen esetben magának az Úrnak, illő megszólításával: *Isten!* Folytatódik a kérés tömör, de mégis pontos, sőt tagolt előterjesztésével: *jó kedvet, bőséget, védő kart* kérünk. Zárul a kérelem egyelőre sommás megokolásával: olyan régen tép a balsors, hogy *már a jövendőt is megbűnhödtünk.* A hármas kérést azon melegében megismétli s ezzel nyomatékosítja egy tapintatosan a megokolásba beszőtt összefoglalás: *víg esztendőt;* maga a megokolás pedig, mely egyúttal a bizonyítandó tétel is, mindjárt érdeklődést, sőt jóindulatot biztosít. Igazságos bíró nem büntethet az érdemeltnél nagyobb büntetéssel; mi többet bűnhödtünk, mint amennyit vétkeztünk, kérésünket tehát Istennek, éppen mert Isten, feltétlenül meg kell hallgatnia. A bíró *igazságérzetének* szegezi a szót a költő Az előtt, aki maga a legfőbb Igazságosság. Nemcsak tömör, szabatos, jól tagolt, következésképp erősen az emlékezetbe tapadó e szerint ez a bevezetés, hanem az adott helyzethez, a hallgató kivételes személyéhez is remekül alkalmazkodó. Csak a védelem hasonlíthatatlan mestere, csak jogásznemzet fia, az is *csak igazának feltétlen tudatában* szólhat így, merhet így szólni az örök Bíróhoz. Ha más nem, ez a biztonság és határozottság egymagában is eléggé bizonyíthatná a költő teljes „lelki ölelkezését" Zrínyivel. Zrínyi *tekintélyét* kellett maga mögött éreznie, Zrínyinek a kiengesztelés lehetőségébe vetett *hitével* kellett bírnia annak, aki így mert könyörögni nemzetéért.

A jogkereső gyakorlottságával iparkodik az érvelés sikerét mindjárt kezdetben megalapozni a *bizonyítás.* A második és harmadik versszak arról szól, hogy más nemzetekhez hasonlóan kegyeire méltatott, ajándékaival halmozott el az Úr valamikor bennünket is, mégpedig éppen azokkal az ajándékaival, amelyekért esedezünk, amelyeket tehát tulajdonképen csak visszakérünk. Adott nekünk a Kárpát szent bércei között *hazát,* — az első versszakban említett *jó kedv* itt kap határozott értelmet: *jó kedvünk* csak akkor lehet, ha honunkat leljük valahol! —; adott e hazában *jólétet,* — ezt jelenti a bőség ért kalászban s nektárral vetekedő borban; s adott végül *biztonságot.* felénk nyujtotta védő karját a törökkel s a némettel vívott harcaink-

ban. Maga Isten is elismerte ezzel mindezekhez az ajándékokhoz való eredendő jogunkat.

Ez az értelme, jogi értéke az atyai jóságra való hivatkozásnak, így készíti elő ez az első érv a következő versszak kezdő soraiba rejtett másodikat: *bűneink miatt* haragra gyúlt az Úr s megvonta tőlünk kegyeit. Egyszerű beismerésnek, töredelmes bűnvallomásnak *látszik* ez, valójában azonban érv *lappang* mögötte, a védelemnek az a legfontosabb érve, hogy meghallgattatásunk egyesegyedül csak bűneink és bűnhődésünk egymáshoz való arányától, az előbbinek, vagy az utóbbinak túlsúlyától függhet. Az örök Igazságot ennek az érvnek elfogadtatásával kell a védőnek a *bűn- és bűnhődésarány* perdöntő jelentőségének elvi elismerésére rábírnia, ezért ölt az érv ezúttal a sikert inkább biztosító, meghallgatásra több reményt nyujtó vallomásszínezetet.

Logikusan most a bűn s a bűnhődés szembeállítása, a ránk nézve *kedvezőbb arány* igazolása következnék, ez elől a feladat elől azonban kitér a védő. *Bűneinket nem* veti mérlegre, *csak a rettentő bűntetést* mutatja be. Bűnről nem esik szó többet; annál inkább a bűnhődésről: ezt festi negyedfél versszakon keresztül szélesen, megrázóan, Isten átkának, a török iga következményének tüntetve fel még a pártoskodás bűnét is. A második érv vallomásszínbe öltöztetésével kettős csatát nyer ilyenformán: biztosítja az érv elfogadását s mentesül az elfogadás következménye, bűn és bűnhődés párhuzamba állításának kötelezettsége alól. Bizonyításra sem szorul, hogy az *időrend* felborulását s a széthúzásnak a *csapások közé sorolását* egyképen a védelem érdeke kívánta: *áldás és csapás* csak így volt a célnak megfelelő párhuzamba állítható. A boldog, dicső múltnak mindössze két versszakra terjedő, tömör képét csak így ellensúlyozhatta a szörnyű jelennek, a török reánk zúdította végromlásnak, — mert hiszen a múltba helyezkedett költő számára *ez* a jelen! — négy versszakot betöltő, megrendítő képe.

Az utolsóelőtti versszak végső sorai az eddigieket még egy új, ugyancsak az igazságosságra hivatkozó s az előzőknél is nyomósabb érvvel toldják meg. Azt állítják e sorok, hogy *ártatlanok* is bűnhődnek. A bűnt egyedül mi, az idősebb nemzedék követtük el, miatta azonban most már gyermekeink, a harcban elesettek árvái is szenvednek. Az ő szemükből is „kínzó rabság könnye hull". Ezzel az érvvel nem lehet vitába szállni. Megtámadhatatlan.

Az érveléssel a bizonyítás kezdetétől fogva erős érzelemkeltés, a Bíró megindítására való törekvés párosul. Olyannyira egymásba olvad ez a kettő, hogy a legéberebb figyelem is csak nehezen tudja őket egymástól megkülönböztetni. Ennek tudható be, hogy a védő igazi szándéka ismételten is rejtve marad, s így az ellenérvék idejükben nem képesek kibontakozni. A mindvégig megindító hang, a meggyőződésnek a költő minden szavát átmelegítő heve lefegyverez bennünket.

Meggyőzés és megindítás ezzel kész, a bizonyítás be van fejezve. A védő ráteheti művére a koronát, a *befejező* összefoglaló versszakot. Nagyjában azonos ez a kezdettel, s ez az ismétlődés termé-

szetesen növeli hatását, egy-két mozzanat azonban a változott rendeltetésnek megfelelően — kezdet helyett befejezés! — most mégis változik. A megszólítás, mely itt már kevésbbé fontos, a második helyre kerül; az „áldd meg!" viszonylag még higgadt, könnytelen feljajdulását a „szánd meg!" erőteljesebb, megrázóbb zokogása váltja fel; a hármas kérés egyetlen eggyé, a védő karért esedezéssé zsugorodik, ezzel szemben a tétel hangja, a bűnhödés nagyobb voltára hivatkozás felerősödik. A megismételt „balsors akit régen tép" s a „megbűnhödte már e nép a multat s jövendőt" hatásos bevezetőt kap ezzel a mindkettőnél erőteljesebb sorral: „kit vészek hányának". A vérbeli védő biztonsága ez, azé, aki tudja, hogy kell felszántani érvekkel a talajt, mint kell ebbe elhinteni a panasz magvait, s elhintvén meg meri kockáztatni, hogy kérése kétharmadát, három közül az első kettőt elejtse, mert bizonyos benne, hogy a mag már megfogant. Az érveivel meggyőzött, panaszával megindított igazságos Bíró így is teljesíti majd a meg nem ismételt két első kérést is.

A szónoki forma, a védelem szempontja valóban uralkodik e költeményben a mondanivalón. Uralma oly erős, hogy nem csodálkozhatunk, ha utólag aggodalmakat keltett a költő csalódott, de nemzete sorsán csak annál nagyobb odaadással csüngő lelkében. Istenhez intézett, remekbe sikerült védőbeszédét a nemzet félreérthette: a megújhodás, a megigazulás erkölcsi kötelességétől érezhette magát felmentve, a bűneiben való megátalkodásra feljogosítva általa. Ha ezt teszi, ha maga oldozza fel magát a helyett, hogy az Úr bocsánatát igyekeznék kiérdemelni, vesztébe rohan. Ettől akarta a költő a helyesbített címmel visszatartani.

HA VOLNA MÉG KÉTELYÜNK A HYMNUS ÉRTELME FELŐL, eloszlatják Kölcseynek Zrínyi ajkára adott versei. Lássuk végezetül ezeknek összefüggését a *Hymnusszal*!

A multat és a jelent állítja szembe egymással a *Zrínyi dala* is, ámde mennyivel más ez a szembeállítás, mint a *Hymnusban*! Csak a múlt ugyanaz most is, a jelen azonban itt *valóságos* jelen, Kölcsey százada, nem Zrínyié. Ha ott a költő a múltba helyezkedett, hogy Zrínyivel találkozhassék, itt mintegy Zrínyit kelti fel sírjából, hogy szóljon helyette. Szellemidézés ez s egyben lelkiismeretvizsgálat. A költő azon töpreng, érdemes volt-e a *Hymnusszal* oly meggyőzően, megindítóan védelmére kelni nemzetének. Rászolgált-e erre a nemzet? A felelet kétségbeesett *nem*.

„Hol van a hon, melynek Árpád vére győzelemben csorga szent földére?", veti fel a kérdést az első versszak. Nem győzelmek honja többé, mert nem szeretik eléggé fiai, adja meg a lesujtó feleletet a második. Hol a Szonditól oly hősiesen védett vár, tépelődik tovább a költő, s a válasz: leomlott, mert a gyáva korból kihalt a hősiesség. Az utód szédül, ha „szűk köréből őse saslakára" felpillant. S hol van végül a dicső nép, mely „szenvedett bár s bajról bajra hága, hervadatlan volt szép ifjúsága, a jelenben múlt s jövő virult"? A válasz még lesujtóbb: „névben él csak, többé nincs jelen", más faj állt a helyére.

Mind a három kérdést kiegészíthetnők ezzel a költő tépelődésének okát feltáró mondattal: *s amelynek védelmében én Hymnusommal annak idején Isten előtt szót emeliem.* A *Hymnus*ra való utalást legvilágosabban az utolsó kérdés és felelet árulja el. Csekei magányában, 1823-ban még bízott a költő nemzetében. Azt hitte, ha bajról bajra hágott is ez a nép, *ifjúsága még hervadatlan,* jelenében benne él a múlt s benne virul a jövő. Így értette, ezért kelt védelmére a *Hymnus*szal. Isten segítségét kérte ahhoz, hogy ez a jelenben rejlő jövőlehetőség kiviruljon. Hét évvel később, 1830-ban már arra a meggyőződésre jutott, hogy tévedett. Az a magyar, akinek népét a *Hymnus* írásakor hitte, akiért akkor szót emelt, már csak névben él. A magyar, *az ő korának magyarja* nem ilyen, nem méltó az Úr segítségére. Ha felelne Isten a *Hymnus*ra, csak elutasító lehetne a felelet.

Logikus következménye ennek a keserű megállapításnak a *Hymnus* címének helyesbítése, a mesteri védőbeszédnek Zrínyi korába utalása. Ha másért nem, már csak azért is meg kellett ezt tennie, hogy abba a látszatba ne keveredjék, mintha ellentmondana önmagának, egyik szavával, a *Zrínyi dalá*val lerontaná azt, amit a másikkal, a *Hymnus*szal hét évvel azelőtt mondott.

Még keserűbb a múlt és a jelen szembeállítása a *Zrínyi második énekében.* A jelen itt is *valóságos jelen,* Kölcsey kora; a forma itt is párbeszéd, de nem kérdés és felelet, hanem *kérés és elutasítás.* Az esdeklő ismét Zrínyinek felidézett szelleme; a könyörgés elutasítója maga a sors. Mintha csak a *Hymnus*ra adatná meg a költő most már félreérthetetlenül és visszavonhatatlanul az Úr feleletét.

Az első versszak első sorai ugyanúgy esdekelnek a sorshoz, mint a *Hymnus*éi Istenhez: „Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat, vérkönnyel ázva nyög feléd!" A kérésnek a következő sorokba foglalt megokolása azonban már napnál világosabban jelzi a költő álláspontjának megváltozását. A *Hymnus*ban még sorscsapásnak tűntette fel a széthúzás bűnét. Itt legelőször is ezt a bűnt vallja be. Azért nyög vérkönnyel a haza, mert „kánya, kígyó, féreg egyre támad és marja, rágja kebelét". E férgek ellen kér segítséget Zrínyi. Nem csodálkozhatunk, hogy a felelet rideg elutasítás. Önmagunktól, saját bűneinktől csak sajátmagunk szabadíthatjuk meg magunkat. Ha erre képtelenek vagyunk, kár volt a sorsnak ránk eddig is kegyeit vesztegetni. Aki önmagán nem segít, nem érdemel segítséget.

Zrínyi nem védi a pártoskodókat. Nem bánja, ha a sors eltapossa őket, „rút szennyét" nemének, csak szenvedő hazáját szánja meg, hiszen akadhatnak még „jobb fiak" is e hazában: érettük, az ő érdemeikért kér kegyelmet. A válasz még kegyetlenebb: „Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja szülötti bűnein leszáll... Más hon áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblű nép", olyan, amely érdemesebb a gyámolításra, mint a magyar.

1823: HYMNUS! 1830: ZRÍNYI DALA! 1838: ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE! Három Kölcsey-vers, három különböző Kölcsey! Melyik az igazi? Egyik sem. A három együttvéve. Az örök magyar, aki bízik

Istenben, de szüntelenül törekszik is érdemessé lenni Isten jóságára és segítségére. Mihelyt ezt teszi, joga van a *Hymnus*hoz, joga van esengeni az Úr áldását; mihelyt vakmerően egyedül Istentől vár segítséget, megátalkodik bűneiben, nem törekszik jobbá, nemesebbé, igazabbá válni, csak a *Zrínyi második éneké*nek rideg elutasítására számíthat.

A három költemény végeredményben ugyanazt mondja, ugyanarra szólít fel, mint amit *egy* költeményben fejez ki, amire egyetlen ihlettel int a *Szózat:* legyünk rendületlenül hívek hazánkhoz, múltunkhoz, önfeláldozó, hős elődeinkhez! Egy kor szülte a Kölcsey-verseket a *Szózat*tal. Olyan kor, amelyben lét és nemlét kérdése lebegett a nemzet felett. Ma ismét ez a kérdés lebeg felettünk. Feleljünk rá Kölcsey és Vörösmarty feleletével: Istennel, Istenben bízva, de a magunk erejének teljes megfeszítésével, rendületlenül!

vitéz ÚJVÁRY LAJOS

DÍCSÉRET VECSERNYÉRE[1]

Új kedvre gyulladt égi láng,
boldogságba ölel az ég,
dícséreted zengi imánk,
s egyházunk örömdalra kél.

Új ünnep támad, új öröm
örökélete hajnalán,
s friss tavaszával ránkköszön
a liljomos királyleány.

Margit, mint zsenge szűzleány
a halandó nem álmain
nevetve égi csúcsra hág, —
s kinőnek szirmos szárnyai.

Királyi házat megvetőn
kolostorfalak rabja már:
szegényen, árván, szenvedőn
él, s rá új égi pompa vár.

Urunk, hallgasd meg hő imánk:
szívünk örök fény járja át,
értünk imád a szűzi lány,
nyisd meg az egek kapuját! Ámen.

NÉVTELEN (XV. SZ.)

[1] Mutatvány *Ágoston Julián* sajtó alatt lévő középkori verses Szent Margit-zsolozsma fordításából.

ÉBREDÉS

(Napló a prágai magyar diákok életéből.)

(5. folytatás.)

V. FEJEZET.

1929. december 18.

Tegnapelőtt érkeztem haza Prágából. Hétfői nap volt. Ezen a napon volt éppen négy hete, hogy naplómba utoljára írtam.

Vasárnap este 9 órakor ültem fel a vonatra a prágai Wilson-pályaudvaron. Hétfőn délután fél három tájban érkeztem meg a mi kisvárosunk állomására. Megírtam egy lapon, mikor érkezem. Az apám jött ki elém. A bőröndöm alaposan meg volt tömve szennyessel és könyvekkel. Kocsit kellett fogadnunk, egyedül nem bírtam volna haza vinni.

Ahogy leléptem a vonat lépcsőjéről szülővárosom földjére, csodálatos érzés fogott el. Biztonság érzése és erő tudata szívódott belém, mintha a szülőföld titokzatos mágneses erejét öntötte volna lábamba, amint határozott lépésekkel elindultam az állomás kijárata felé. Ugyanez az érzés lepett meg, amikor a sok dimbes-dombos és vadregényes hegyvidék után megláttam a vonat ablakából a síma alföldi vidéket. Ez az otthon melege, a szülőföld felém áradó szeretete. Ezt éreztem mindenben, ahová csak léptem és ahová csak tekintettem.

Hanem a város különös hatással volt rám. Amint kocsink a Fő-utcán gördült befelé a város szíve felé, jobbra-balra köszöntgettem az ismerősöknek. Ez is szokatlan volt, hogy itt minden ember, minden gyerek ismerősöm. Még szokatlanabb volt azonban, hogy az út mentén egy-kettő kivételével csupa alacsony, födszintes ház állott. Két és félhónap alatt megszoktam már a nagyváros magas emeletes házait, fényűző palotáit és a felhőkarcoló névért versengő nagy áruházait. Itthon úgy tetszett nekem, mintha a házak tetejét valami roppant nagyságú borbély egyszerűen lenyírta volna. Csupaszon, csonkán álltak előttem ezek a földszintes házak, mintha a felső részüket elvesztették volna.

Már mélyen bent jártunk a Fő-utcán, amikor betértünk az egyik mellékutcába. A jobb oldalon ismerős arc jött szembe, messziről lengette kalapját. Erzsébet édesapja volt, Bartha Károly bácsi. Erzsébetre gondoltam, kissé arcomba szaladt a vér. Valami olyasmit kiáltott Károly bácsi, hogy használ nekem a prágai levegő. Azután miközben feltette kalapját, a jobb kezének a mutatóujját feltartotta és a bal kezével mutatta, hogy a feltartott ujját ketté vágta.

— Egészen biztos, — kiáltotta az apám.

Hirtelenében nem tudtam, mondott-e valamit Károly bácsi, mert a keskeny utca, amelyikben kocsink haladt, érdes kockakővel van kirakva és a kerekek gördülése nagy zajt okozott.

— Miről van szó? — kérdeztem apámtól.

— Nem láttad? — ketté vágta az ujját... Már csak egy fél év...

Egyszerre világosság támadt bennem. Mindent megértettem. Néztem az apámat, amint mellettem ült, nyugodtan szívta szivarát; füstkarikáit messze elkapdosta és semmivé tette a szembe fújó déli szél. Csak a bizalmas jóbarátok tudják, hogy mit jelentenek ezek a titkos jelek. Ha az apám és Károly bácsi az utcán találkoznak és tudnak valami politikai újságot, már messziről feltartják egy-két, vagy három ujjukat. Ez annyit jelent, hogy hány évet kell még várni a revízióra.

— Lesz még szőlő, lágy kenyér, — mondta még az apám röviden, amikor befordultunk a mi utcánkba.

— Gondolja apám, hogy minden kérdés megoldódna a revízióval? — kérdeztem.

— Mire gondolsz? Nem értem ezt a kérdést, — felelte az apám. És én rágondoltam a szenátorra, meg Fejes Tiborra, a vitákra, megbeszélésekre, melyeket erről a kérdésről Prágában folytattunk.

Először éreztem életemben, hogy nem apró-cseprő nézetekben, hanem talán az egész életre kiható felfogásban egészen más nézeten vagyok, mint az apám. Kellemetlen érzés volt ez a tudat részemre. Nem szóltam semmit, hallgattam.

1929. december 19.

Nagyon benne vagyok a tanulásban. Minden nap legalább ötven új cseh szót akarok megtanulni. Négy hétig szándékoztam itthon maradni. Szeretném ez idő alatt a cseh nyelvtant is alaposan átvenni. Közben persze a februári kollokviumokra is kell valamit készülni. Legfontosabb azonban most a cseh nyelv gyúrása. Hogy akarok kollokválni, ha még a nyelvet sem tudom?

Közben emésztem a prágai élményeket. Meg az itthoniakat is. Ha megyek az utcán, folyton azt hiszem, hogy álomban járok. Itt minden ember magyarul beszél, mindenki magyarul köszön az utcán. Vannak ugyan csehek és ruszinok is a mi városunkban, de ezek aránylag kevesen vannak, nem régen jöttek ide és én igazán keveset ismerek belőlük. Talán észre sem veszem, ha az utcán elmennek mellettem és nem hallom meg, ha a sok magyar beszéd között egy-két emberpár idegen nyelven beszél. Csak azt hallom, hogy az utcán mindenki magyarul beszél és azt hiszem néha, hogy itt nálunk mindenki magyar. De aztán különösen a Fő-utcán nyüzsög a sok zsidó és most már valahogy egészen más színben látom őket is. Soha sem éreztem magamat velük egy test-léleknek. Jellemző, hogy az osztályunkban minden keresztény fiúval pertuban és jóbarátságban voltam, és bár az osztály fele zsidó volt, csak néhánnyal voltam pertuban. Legnagyobb részük távol állt tőlem, alig is érintkeztem velük. Volt egy köztük, aki már akkor zsidó nemzetiségűnek vallotta magát. Őt nem vettük komolyan és különcnek tartottuk. Arról azonban nem volt semmilyen határozott véleményem, vajjon a zsidókat tényleg magyaroknak tarthatjuk-e és számolhatunk-e velük a magyar érdekek védelménél?

Amióta Prágából hazajöttem, úgy érzem, hogy a magyarságomat valósággal lángra lobbantotta ez az idegenben eltöltött két és fél hónap. Ha megyek az utcán és valaki szembe jön velem, mindjárt magyar szempontból kezdem mérlegelni, hogy vajjon mennyit ér.

Ha nézem a város házait és a novemberi hidegtől lekopasztott dombokat a város határában, úgy érzem, hogy az érzéketlen kőházak és a csupaszon didergő szőlőhegyek mérhetetlen fájdalmat hordoznak szívükben: nem a magyar állam fennhatósága alá tartoznak, idegen állam területét gyarapítják.

Mentem az utcán tegnapelőtt a késő délutáni órákban. Már jól kipihentem magamat a hosszú út fáradalmai után, ebéd után is aludtam egyet. Nagyokat szívtam a hűvös decemberi levegőből. Ahogy mentem az utcán, egyre erősebben dobogott a szívem, minden lépésnél egyre erősebben verte a vérem, hogy magyar vagyok, magyar vagyok!

Ilyen hangulatban tettem rá a kezem az Erzsébeték házának az ajtajára. Mentem befelé a lakásba nyugodt, magabiztos lépésekkel. Ebben a percben felvillant előttem az Evzsenka képe, amint a Mnichovsky sklipekben a Hajmássy Feri kezét szorongatta tánc közben. Kidobtam magamból ezt a képet, mint a felszínen mozgó szálkát, mely nem serkenti ki a vért és nem okoz fájdalmat. Végtére Erzsébet magyar lány és tetszik is nekem. Nem is lehetne Evzsenkával egy napon említeni.

— Hogy maga milyen jól néz ki, nem is hittem volna. Kár is volt hazajönni abból a nagy cseh városból, — csapta össze a kezét az Erzsébet édesanyja, Ilonka néni.

— Hát jön a karácsony, mégis csak haza kell ilyenkor jönni.

— Itthon töltik az ünnepeket? — kérdezte Erzsébet.

Velem szemben a pamlagon ült kényelmesen hátra dőlve. Közben állandóan a nagy álló tükörbe sandított, mikor nem néztem éppen rá és lopva igazgatta a haját. Úgy tetszett nekem, hogy még sápadtabb és soványabb lett, mint amilyen azelőtt volt. Bizonyos nagyzolást éreztem ki kérdéséből. Jól tudja, hogy mindig itthon töltjük a karácsonyt, legfeljebb a szomszédos Nagyberegre megyünk át egy-egy délutánra a nagyapámékhoz.

— Nem megyünk mi sehová, mindig itthon töltjük a karácsonyt. Legfeljebb első nap délután ámegyünk a nagyapámékhoz, egy kis jó magyar levegőt szívni...

— Magyar levegőt? — kérdezte Erzsébet. Jelentős pillantással ránézett az anyjára és fitymálva elhúzta a száját. Mintha kissé meg is rázkódott volna, mint nyáron az undortól, mikor a kertben észrevette, hogy hernyó mászik a blúzán. Talán különös volt neki, hogy ilyet mondok, hogy magyar levegőről beszélek. Gondoltam, meg kellene neki magyaráznom, milyen élményeken mentem keresztül Prágában és talán azt is, hogy itt a városban sok a zsidó, meg a cseh és szeretnék már olyan helyre menni, ahol nincs más, csak magyar.

— Magyar levegőt, ach? — kérdezte alig palástolt megütközéssel Ilonka néni. — Hát van most itt egy cselédünk a maga kedvelt falujának a szomszédságából, igazán nem vagyok elragadtatva ettől a magyar levegőtől...

— Igen, igen, — tette hozzá Erzsébet —, képzelje, most megbetegedett, lázas lett és elvárja, hogy mi ápoljuk. Ahelyett, hogy menne magának haza!

— Megbetegedett? — kérdeztem. — Hogyan és mikor?

— Most volt a karácsony előtti nagytakarítás, — magyarázta Ilonka néni —, és szegény az istenadta, nincsen egy rendes cipője, mezítláb szaladgált itt és meghűtötte magát.

— Mondtam mamának, ne tűrje egy percig se a házban. Beteg?... Menjen magának haza! Ki tudja, meggyógyul-e az ünnepekig. Aztán jól nézünk ki! De hiába mondom, mamának olyan jó szíve van, hogy az már sok...

Szikrázó szemekkel, szenvedélyesen beszélt Erzsébet. Látszott rajta, hogy amit mond, meggyőződésből mondja. Az utolsó szavaknál gyűlöttel mutatott a konyha irányába.

Megtorpanva hallgattam Erzsébet szavait. Szinte megijedtem sápadt arcától. Nem szóltam semmit, mert pillanatnyilag nem is érdekelt, hogy melyik félnek van igaza ebben a végzetes vitában. Csak arra gondoltam, hogy itt magyar emberek ilyen messze állnak egymástól, mintha két egészen más csillagzat élőlényei lennének.

Ez a nem várt kitörés alaposan lehűtötte az én lelkesedésemet, mellyel ide jöttem. Teljesen elment a kedvem tőle, hogy a magyarságról beszéljek Erzsébetnek, vagy arról, hogy a cseheknél még a könnyelműbb lányokban is hogy lobog a cseh nemzeti érzés.

Közben hamar beköszöntő, öreg téli este lett kint. Hideg északi szél kerekedett és csapdosta az ablakot. Erzsébet lehúzta a redőnyt, fázósan sietett a kályha mellé. Végigfutott rajta a hideg és tenyerét a háta mögött a meleg cserépkályha oldalához szorította.

Ilonka néni Erzsébetről beszélt. Hogy mennyire könnyelmű, nem vigyáz magára, kiszalad az udvarra kabát nélkül és meghűl. Aztán náthás és állandóan köhög. Könnybe lábadt szemmel nézett a lányára, aki fekete hajával, sápadt arcával gyöngéden nézett vissza az anyjára.

Eddig nem tűnt fel nekem, most kezdtem igazában rájönni, hogy Erzsébetet mennyire elkényezteti az anyja. Egyetlen gyermeke és úgy neveli, hogy még a széltől is óvja. Mennyi gyöngédséget, mimózaérzékenységet és úri fínomkodást oltott bele! Ezzel már régen tisztában voltam, nem is volt számomra újság. Csak az lepett meg, hogy milyen fogvicsorgató vadsággal, ősi emberi gyűlölettel beszélt Erzsébet arról a szerencsétlen cselédlányról, aki betegen feküdt a konyhában.

Azt terveztem, hogy azt a se hideg, se meleg viszonyt, mely közöttünk van és mellyel Erzsébetékhez már több mint egy éve eljárogattam, mindjárt az első alkalommal valahogy dűlőre viszem. Mégis mikor kikísért az előszoba ajtajáig és ott állt előttem fekete kendőbe burkolózva a félhomályban, még ahhoz se volt kedvem, hogy a kezét a szokottnál jobban megszorítsam és tovább tartsam a kezemben. Sietve köszöntem el tőle és a hideg szeles éjtszakában futva igyekeztem haza.

1929 december 20.

Nappal nem szívesen mozdulok ki otthonról. Sok a dolgom. Egyedül utaztam hazafelé Prágából. Elég sokat aludtam is, de azért arra is volt időm, hogy szép tervet készítsek magamnak, mit fogok itthon csinálni. Mindenekelőtt sok cseh szót akartam megtanulni, a cseh nyelvtant jól átrágni, azután olvasni is akartam egyet-mást, mert

az az érzésem, ha januárban felmegyek Prágába, eleven szellemi élet fog ott kialakulni. Számolni kell azzal is, hogy az ellentétek, melyek az akadémikus ifjúságban megvannak, az irodalmi és a többi szemináriumban esetleg szenvedélyes vitákká fognak elfajulni. Erről már beszéltünk Fejes Tiborral és abban is megegyeztünk, hogy a karácsonyi vakációban mindkettőnknek sokat kell olvasnunk. Én mindenekelőtt Szabó Dezső „Elsodort falu"-ját akarom elolvasni, aztán Adyval és Móricz Zsigmonddal akarok foglalkozni, meg szociológiával. Jelenleg Jászi Oszkár „Történelmi materializmus" című művéből csinálok magamnak jegyzeteket. Nagyon izgat a marxizmus kérdése. A csillagosok az égbe dicsőítették. Én még a marxisták műveiből is azt veszem ki, hogy az egész rendszer végzetes tévedéseken alapszik. Azt is beírtam éppen ma reggel a jegyzeteim közé, hogy miért nem hallottam még soha a csillagosoktól, hogy Jászit eredetileg Jakubovicsnak hívták és hogy zsidó volt?

A tanulás is sürget, meg ezek a kérdések sem hagytak nekem nyugtot. Tegnapelőtt délben mégis elindultam a városba. Éppen szerda volt, a hetivásár napja. Városunk közepén van a nagy otromba kövekkel kirakott négyszögletű tágas piactér. Mellette kétoldalt áll a két bazárépület, ezek a jellegzetesen keleties, zsidós jellegű épületek, melyekben úgyszólván semmi más nincs, csak köröskörül csupa üzlethelyiség. Megálltam a kisbazár előtt és néztem a piactér nyüzsgését. Szemben a református templom toronyóráján már elmúlt déli 12 óra. Néhány perc múlva, a kisbazár mögül a katolikus templom toronyórája ütötte lassan, meggondoltan a 12 órát. Megszólal a déli harangszó. Megindultam keresztül a piactéren, mert az apám kért, ha valami nagyberegi emberrel találkozom, üzenjek tőle a nagyapámnak. A szekerek sorjában álltak. Elég nagy volt a felhozatal, mert ilyenkor karácsony előtt nagy a kereslet. Ott állt a szekerek mellett zsákokban a burgonya, tengeri, kevés lencse és hasonló dolgok. Az emberek csendesen alkudoztak, csak egyik-másik helyen csaptak nagy zajt a szakállas zsidók, meg a zsidó asszonyok. Csúnyán alkudoztak fillérekért és erőszakosan próbálták rábeszélni a csendes szavú magyarokat.

A piactér másik oldalán a nagybazár egyik ruhaboltjából kiszaladt a zsidó kereskedő az utcára. Rikácsoló hangon alkudozott egy öreg magyarral.

— Nem látja, hogy a javát akarom. Nem szeretném, ha elszalasztaná ezt a kedvező alkalmat, — kiáltotta magabiztos meggyőző erővel. — Nem fogok maga után futni, utoljára mondom: vigye el a bekecset 450 koronáért...

— Nem rendes dolog e', — mondta az öreg paraszt, aki nem akart már visszafordulni a zsidó felé, csak úgy félvállról beszélt vele. — 650 koronára tartotta, oszt kétszázat leengedett... nem ér az még háromszázat sem. — Köpött egyet a járdára és tovább ment.

Ott álltam a nagybazár előtti járda szélén. Az öreg paraszt mögöttem ment el lassú, kimért léptekkel. Megfordultam és végignéztem a bazár cégtábláit. Végig csupa zsidó üzlet volt: Klein, Rosner, Katz, Rosenbaum, Schwartz, Beerman és így tovább. Odébb Némethy, az aranyműves, szintén zsidó. Pedig itt nőttem fel ebben a városban, de

még soha sem tűnt fel nekem, hogy ebben a városban csaknem minden kereskedés zsidó. Természetesnek tartottam, hogy szombaton nem lehet semmit kapni, ezen a napon a posta is kihalt, mert zsidó ünnep van.

Sokáig néztem a piaci torzsalkodást, de nem találtam sehol ismerős nagyberegi embert. Megfordultam, hogy tovább menjek. Néhány lépésre tőlem megláttam Schwartz Palit, amint egy öreg szakállas falusi zsidóval beszélgetett. Nagyon elegánsan felöltözve, vadonatúj átmeneti felöltőjében, frissen borotválva. Látszott rajta, hogy nem szívesen beszél az öreg zsidóval, szeretne tovább rohanni. Pedig ha jól tudom, az ő nagyapja is ilyen pájeszes falusi korcsmáros volt.

Nem volt már időm, hogy elmenjek, mert Pali vidáman integetett felém. Meg kellett állnom.

— Mit csinálsz itt a piacon, Árpád? — kiáltotta messziről. — Jó, hogy egyszer téged is látni a városban. Prágában is olyan ritkán találkoztunk, itthon is elbújsz az emberek elől?

— De Prágában ugyancsak nem bújtam el, — feleltem.

— Hát az egy szerencsétlen dolog ezzel a MAK-kal, — mondta Schwartz Pali. — Hiába törölték el a második k-át, azért a márka ott maradt rajta, hogy azelőtt magyar akadémikusok keresztény köre volt. Nem tehetek róla, a zsidó fiúk általában húzódoznak tőle.

— Igérted, hogy eljössz a MAK-ba és még sem jöttél el. Mindig vártam, hogy mikor jössz...

— Borzasztóan le voltam foglalva. Egy percnyi időm se volt az ilyen egyesületesdire. Alig is mozdultam ki otthonról.

Bosszantott a dolog, mert az volt a feltevésem, hogy ez a Schwartz Pali túlságosan felületes és feledékeny embernek tart engem. Úgy beszélt, mintha magasan felettem érezné már magát intelligencia dolgában, pedig hát soha nem volt jó tanuló. Meg akartam tőle kérdezni, emlékszik-e rá, amikor a kvesztúrán a beiratáskor azt mondta, hogy csehnek vallja magát, vagy amikor a Studentský domovban a romániai zsidóval együtt a csehszlovák demokráciát dicsőítette. Meg akartam tőle azt is kérdezni, emlékszik-e rá, hogy azon a bizonyos estén, amikor Evzsenkával táncolni voltunk, a Vencel-téri új Fénix kávéház ablakában ült Weinstock Péterrel a fanatikus kommunistával, meg egy cseh egyetemi hallgatóval. Különben is hallottam a többi zsidó fiútól, hogy Schwartz Pali nagy barátságban volt a romániai Botosaniból való Davidson nevű zsidó fiúval, akivel egyszer a Studentský domovban együtt vacsoráztunk. Sok mindenfélét lehetett volna neki mondani, ami azóta történt, hogy prágai egyetemi hallgatók lettünk. Legalább is túlmerésznek találtam azt az állítását, mintha csak azért nem jött volna el egyszer sem a MAK-ba, mert nem volt rá ideje.

— Nagy dologban töröm én most a fejem, — mondta Schwartz Pali kis idő múlva, miután én jó darabot hallgatva mentem mellette.

Már a Fő-utcán jártunk. Éppen a törvényszék elé értünk, ahol négy-öt zsidó ügyvéd összebújva tanácskozott valamin. Most az is különösnek tűnt fel nekem, hogy a mi várusunkban összesen két keresztény ügyvéd van, a többi harminc, vagy negyven mind zsidó.

Az ügyvédek köszöntek. Schwartz Palinak bizalmasan, barátságosan integettek, mint a jövő ígéretének. Ott álltak a törvényszék hatalmas épületének főbejárata előtt. Sütkéreztek a barátságos téli napsütésben. Oda vágott a nap éppen a déli fekvésű falakra és meleget varázsolt a hideg decemberi időben. Szélcsendes nap volt, az égen alig volt egy-két kusza, elmosódott színű felhő. Búcsúzott a késő őszi meleg ezen az utolsó szép napon.

— Hát kérlek szépen, — vert fel gondolataimból Schwartz Pali —, nekünk is meg kell mozdulnunk itt ebben a városban, össze kell fognunk nekünk, magyar akadémikusoknak. Kell csinálni valamit egységes magyar alapon. Ki kell kapcsolni a felekezetieskedést, keresztény, nem keresztény, nem számít. Az a fontos, hogy magyar legyen.

— A gondolat nem rossz, melyet megpendítesz. Erre én is sokat gondoltam. Hiszen a zsidók a régi magyar világban azért szereztek itt meg minden fontosabb pozíciót, annyi vagyont és hatalmat, mert magyarok voltak, illetve, mert mi magyarok elhittük nekik, hogy valóban azok. Hát most itt az idő, most kell megmutatni, hogy magyarok vagytok, hogy velünk éreztek, egyek vagytok velünk ha kell, még a csehekkel szemben is...

A törvényszék előtt van a város korzója. Itt egészen széles a Fő-utca, valóságos tér. A korzó végére értünk. Szemben velünk elzárja az utat a zsidó templom hatalmas vörös homlokzata. Valóban, a város legszebb helyére, a Fő-utca díszhelyére építették ezt a zsidó templomot.

Megfordultunk a korzó végén. Jó néhány lépést hallgatva mentünk egymás mellett. Most Pali hallgatott mellettem. A torkát köszörülte és széltében-hosszában köszöntgetett a sok zsidónak, akik csapatostul szaladgáltak itt a városnak ezen a forgalmas helyén.

— Azért arra vigyázni kell, — mondta végül —, hogy ne tévedjünk a politikába. Tudod, nekünk zsidóknak óvatosaknak kell lennünk a csehekkel szemben is...

— Persze, persze, — mondtam, és arra gondoltam, hogy nem sok haszon lesz ebből az egész dologból, ha már most előre kijelenti, hogy a zsidóknak a csehekkel szemben óvatosabbaknak kell lenni, mint nekünk magyaroknak. Hát akkor mi értelme van az egésznek?

— Nekem megvan a tervem, — folytatta Schwartz Pali. — Majd megbeszéljük valamelyik este. Nézd, közös érdek, hogy megakadályozzuk, hogy a keresztények és a zsidók elvaduljanak itt egymástól. Nem jó lenne, ha itt nálunk, ahol a magyarok és zsidók egymásra vannak utalva, egy megnemértés, egy bizalmatlanság jönne létre... Ez egy helytelen állapot lenne...

— Ebben teljesen igazad van.

— Ez nem lenne egy okos dolog... Nem tudom, hallottál-e már róla valamit, hogy Németországban milyen megvadult emberek akarják barbár módra felborítani a társadalmi békét.

— Kik azok?

— Persze, te nem igen vagy tájékozva a politikai viszonyok felől... Hát kérlek, nemzeti szocialistáknak mondják magukat és Hitler a vezérük.

— Ki az a Hitler?

— Kicsoda?... Nem egy államférfi, nem egy politikus, az biztos... Inkább szájhős, üres fejű bolond, nem is normális, inkább agyalágyult...

Egy ideig együtt mentünk Schwartz Palival hazafelé. Majd amikor a toronyóra egyet ütött, elváltunk egymástól.

1929. december 22.

Tegnap szombat volt. Délután valahogy nem fült a fogam a tanuláshoz. Elindultam a városba. Hallottam, hogy az itteni csehek szombat délután valamilyen díszelőadást rendeznek. A cseh tornaegyesület, az ú. n. Szokol volt a rendező egyesület. Láttam, amint a korzón özönlik végig a sok cseh hivatalnok. De az egyszerűbb emberek is, a kereskedők, iparosok, akiket már így látásból ismertem, mert régebben itt vannak. Csaknem mind beszél már egészen jól magyarul is. Ügyes emberek, meg kell adni. Most csoportosan özönlöttek fel az „Oroszlán" nagytermébe, ahol az előadást rendezik, mind ünnepi ruhába öltözve, egységesen és lelkesen.

Arra vágyott a lelkem, hogy találkozzam a helybeli magyarsággal. Dehát hol, milyen módon, van-e erre lehetőség? A kevés magyar tisztviselő és nyugdíjas, aki itt él, ilyenkor szombat délután a heti munka után elolvassa házi újságját, nyugalomra hajtja fejét, várja a revíziót, vagy teljes lemondással adja fel a legszürkébb, a legszerényebb magyar álmokat is. Az iparosok, munkások, ha összejönnek, egészen külön világot alkotnak. Kinézik maguk közül a nadrágos embert és az úgynevezett „urakhoz" számítják. Aztán a magyar fiatalság egy része a katolikus, más része a református egyesületekben jön össze. Ezek sem szívlelik egymást. Tudja ezt mindenki nagyon jól, meg azt is, hogy a trianoni lecsúszás óta közelebb került egyik magyar ember a másikhoz. De hol vagyunk még attól, hogy minden magyar ember testvérét lássa a másikban, hogy minden magyar ember életének legszentebb ügye éppen magyarsága legyen? Hol vagyunk még attól? De minél ridegebb, minél vigasztalanabb a valóság, az álmodóknak annál merészebb, annál szebb álmokat lehet elképzelniök!

Már közel egy hete itthon vagyok, de sehol semmiben sem látom a magyarság megnyilvánulását. Ha az utcákon járok, zsidók és csehek, de főképen zsidók jönnek velem szemben. Hol vannak a magyarok? Ki-ki otthon ül a maga kis családi odujában.

Késő délutánra járt az idő, mire befejeztem körsétámat a városban. Jó volt ez a kis friss levegőzés, hiszen egész héten csaknem egész nap bent ültem a szobában. Elindultam, hogy benézzek a Kaszinóba. Ez a régi vármegyei úri kaszinó maradványa. Az biztos, hogy megmaradt a mai napig tisztán magyarnak. Mikor helyőrséget hoztak ide, egy huszár zászlóaljt, a cseh tisztek megpróbáltak belépni. De az elnökség kereken visszautasította kérésüket. Derék dolog volt, nem mondom és főkép merész! Hanem egyébként a kaszinói élet eléggé pang. Most is, ahogy bementem, 8—10 úr volt benn, akik éppen kártyázni készültek. Ott volt köztük az Erzsébet édesapja is, Bartha

Károly bácsi. Éppen nagyon jóízű, zsíros vicceket mondott el a társaságnak. Ebben nagy mester az öreg úr. Felülmúlhatatlan szellemességgel tud sziporkázni, ha egyszer rákezdi. És nem sablonos vicceket mond el, hanem adomaszerű eseményeket, leginkább a saját életéből. Most is mindenki nevet már rajta, ő meg nyugodtan beszéli tovább, hogyan vizsgálták meg a cigánylányokat a tiszti főorvossal, amikor még a régi magyar világban főszolgabíró volt.

— Jó, hogy itt vagy, Árpád, — mondja nekem Károly bácsi. — Mióta itthon vagy már és még be se ütötted az orrod ide. Hallom, hogy voltál nálunk, dehát tudod, hogy én minden délután itt vagyok található...

— Sok a dolgom, Károly bácsi. Sokat kell tanulni.

— Áááá... Sokat tanulni, sokat tudni, azt a cigány is tudja, nem úri dolog. Keveset tanulj és sokat tudj! Mi régen ezt így csináltuk, mégis mindenki levizsgázott, még ha olyan hótt buta is vót, mint az én Licsey Márton barátom, akiből a rokonság végül is főispánt csinált... Aztán tudsz-e már kaláberezni?

— Valamit konyítok, dehát Prágában igazán nem volt idő rá, hogy kaláberezni tanuljak...

— Mi a fenét tudtatok ott csinálni abban a büdös cseh városban? Hát még beszélni se tudtok ezekkel a csehekkel... Csúnya egy fordított világ! Magyar ember csehül tanuljon, mikor a cseh a világ leggyávább népe? Ki hallott már ilyet?... Csak tán nem a cseh egyetemre iratkoztál be te is?

— De bizony oda. Hiába szimpatikusabb nekem a német nyelv, mégis több hasznát fogom venni a cseh nyelvnek. Öngyilkosság lenne a magyarság számára, ha senki se akarna megtanulni csehül és itt kellene élni ebben a cseh államban ki tudja meddig.

— Nana, öcsém... ide ügyelj csak: ideig-óráig... Tudod ki az a Mussolini?... Nahát!... Nagy dolgok készülnek itt, így vagyunk vele, ni! — Megfogta a bal kezével a jobb kezét és úgy mutatta. Nagy léptekkel fel s alá sétált, a kályhához, meg vissza hozzánk. Minden mozdulatában volt valami hanyag nembánomság, fenséges nyugalom, igazi úri elegancia.

— Hitlerről is hallottam már valamit, — mondtam.

— Áááá... Hitler?... Az semmi... Mussolini, az az ember!... De mondd csak Árpád, milyen szakon vagy te, komolyan tanár akarsz lenni?

— Az én.

— Ki a fene hallott már ilyet, hogy egy úrifiú, aki előtt szép jövő áll, tanárnak menjen... Tanár: éhenkórász... Jogot kell tanulni, az való a magyarnak, az az igazi úri pálya. Aztán a megyéhez kell menni, a közigazgatáshoz... Még nem késő, te Árpád, még megtérhetsz, hagyd a fenébe a tanári pályát, lépj a jogra, még nem késő!... Az én időmben bizony csak parasztgyerekek mentek tanárnak...

Nem akartam Károly bácsival erről a témáról vitatkozni. Csendesen megjegyeztem, hogy Magyarország egyik ősi hibája éppen az, hogy sok a jogász és kevés az egyéb irányú szakember. Szerettem volna ezekkel az urakkal inkább másról beszélni. Láttam, hogy az egyik nagyon idegesen keveri már a kártyát. Mind türelmetlenek vol-

tak. Szerettek volna már kártyázni, mert nem bírják figyelemmel kísérni az ilyenfajta beszélgetéseket.

— Itt a mi városunkban kellene már valamit csinálni. A magyarságot kellene valahogy felrázni, összefogni, — szólaltam meg végre.

A kártyázni óhajtó urak közül az egyik, a legfiatalabbik óriásit ásított. Talán kissé restelte is magát, mert nyitott tenyerével ütögette kitátott száját a véget érni nem akaró ásítás közben. A többiek idegenkedő meglepetéssel néztek rám, mint valami kellemetlen és kártékony csodabogárra, aki meg akarja zavarni az ő késő délutáni nyugodt kártyázásukat.

— Nana! — mondta könnyedén, hamiskás mosollyal a bajusza alatt Károly bácsi, miközben már a kiosztott kártyákat igazgatta a kezében. — Ne izgasd magad feleslegesen, fiam és főképen ne csinálj magadnak felesleges bajokat! Tanuld meg, hogy ez a hosszú és egészséges élet titka... Nem kell itt senkit felrázni, meg ébresztgetni. Majd elintéz mindent a magyar királyi kormány. Én se vagyok már fiatal ember, de azért lehet, hogy maholnap megérem, hogy kineveznek Trencsén megye főispánjává...

És már ütötte is a blattot az asztalon, mindjárt az elején belemelegedve, minden idegszálával belekapaszkodva a játékba. Elnéztem, hogy ott ült közel hetven éves deresedő fejével, szálfaegyenes testtartásával és megtámadhatatlannak látszó egészségével. Valóban a szikár férfias erő és szívósság megtestesítője. Azonban nekem az az érzésem, hogy nem lát be olyan mélyen a dolgok lényegébe, ahogyan azt egy ilyen öreg embertől elvárnánk.

1929. december 23.

Tegnap, vasárnap délután moziban voltam Erzsébettel. Velünk jött Ilonka néni is. Nem tudom, mit gondolnak az emberek, ha együtt látnak engem velük. Biztosan azt hiszik, hogy talán már jegyesek is vagyunk, vagy legalább is megvan az egyesség köztünk, hogy feleségül veszem Erzsébetet, ha elvégzem az egyetemet. Az emberek nem látnak a szívünkbe. Csak mosolygó, jobbra-balra köszöntgető arcunkat látják. Én sem tudom, mi lakik az Erzsébet szívében. Csak sejtem, hogy jó néven vette volna, ha néhány melegebb szót szóltam volna hozzá, mióta itthon vagyok. Talán várta, hogy a hosszú távollét után epedve rohanok haza és szerelmet vallok neki. Hogy azonban ő is igazán szeretne-e engem, ha így tennék, azt nehéz lenne megállapítani. Jó alany lennék neki a jegyességre és később a férjhez menésre. Ha aztán jönne egy úgynevezett „jobb parti", egy előkelőbb, gazdagabb fiatalember és én távol lennék tőle, vajjon ki tudja előre megmondani, hűséges maradna-e akkor is hozzám?

Annyit már is megállapíthatok, hogy nehezen fejlődik ki a szerelem ott, ahol már a kezdet-kezdetén ilyen kételyek merülnek fel. Amikor hatodikos koromban szerelmes voltam egy kis szőke polgárista lányba, gyakran „randiztam" vele a tanárok szeme elől bújkálva és minden kockázatot, minden veszélyt vállaltam volna érte. Mielőtt elmentem Prágába, Erzsébethez a megszokás fűzött és komoly, sokszor szigorú tekintetét értéknek tekintettem a könnyelműen kacarászó lányokkal szemben. Mióta Prágából hazajöttem, nagyot fordult

velem a világ. Sok mindent egészen más színben látok. Erzsébetnél is azt látom, hogy szinte teljesen bele van veszve a saját egyéni önzésébe. Nem érdekli semmi a világon, csak önmaga és a közvetlen környezete. Komolysága és fegyelmezettsége nem gazdag érzésekkel virágzó szíve felett őrködik, hanem inkább szűkkeblűségének a külső fényképe.

Az elmúlt héten háromszor voltam Erzsébetéknél. Közben nagyon jól elbeszélgetek Ilonka nénivel. Egyszerűbb, őszintébb lélek, mint a lánya. Minden érdekli, amit beszélek. Milyen a koszt Prágában, milyen a híres prágai lötty-kávé, milyen a knédli, milyenek az emberek, a villamosok, mennyiből lehet ott egy főiskolásnak megélnie és így tovább. Vele még jobban elszórakozom, mint a lányával.

1929. december 24.

Ma estére várjuk a Jézuskát. Nem is írok ma sokat, csak röviden beszámolok a tegnapi gyűlésünkről.

Szerdán említette először Schwartz Pali, amikor délben a városban sétáltunk, hogy össze kellene valahogy fogni a helybeli magyar akadémikus ifjúságot. Neki nagy tervei voltak ezzel, különösen a zsidók irányában. Én sem bántam, ha valami történik, bár legjobban szerettem volna az egész vakációt a tanulásnak és az olvasásnak szentelni.

A Kaszinó kistermében jöttünk össze. Voltunk vagy harmincan. Legtöbben a mi osztályunkból voltak, a „gólyák". Az öregebbeket már nehéz megmozgatni. Akik eljöttek, legnagyobbrészt keresztények voltak. Pedig Schwartz Pali váltig fogadkozott, hogy a zsidó fiúkat is elhozza mind. De bizony összesen hárman jöttek el. Az egyik maga Schwartz Pali volt, a második a prágai Magyar Menzán kap ingyen ebédet, egy szegény könyvkötő fia, a harmadiknak az apja állatorvos volt a régi magyar világban és a csehek nyugdíj nélkül elbocsátották. Ezek eljöttek, de a többiek közül egy sem. Pedig ma már az a helyzet, hogy a mi városunkban legalább még egyszer annyi zsidó egyetemi hallgató van, mint keresztény.

— Kedves fiúk! — mondtam kissé meghatódott hangon a gyűlés elején —, azért jöttünk ma össze, hogy megindítsuk itt a mi városunkban is a magyar egyetemi hallgatók összefogását. Az egyetemi városokban, sőt egyik-másik vidéki városban is már hatalmas egyesületei vannak a csehszlovákiai magyar egyetemi hallgatóságnak, mi sem maradhatunk el. Nekünk is csinálnunk kell valamit. A Csehszlovákiában felnövekvő új magyar egyetemi fiatalság is számot akar vetni önmagával és vállalni akarja azt a feladatot, mely magasabb iskolázottsága révén a csehszlovákiai és az egyetemes magyarságban rá vár...

Körülbelül ennyit mondtam bevezetőnek. Nem lehetett megállapítani, hogy vajjon tetszett-e beszédem a fiúknak. Utánam mindjárt Schwartz Pali vette át a szót. Elmondta még egyszer röviden és ügyesen, hogy miről van szó. Nem sokat beszélt a magyarságról, inkább a város társadalmi életének a fellendítését emlegette és azt, hogy a „felekezetieskedésnek" még a látszatát is el kell kerülnünk, mert csak

így biztosíthatjuk, hogy a zsidóság is komolyan vesz minket és anyagilag is támogatni fog, ami igen fontos dolog, mert hisz a zsidóság anyagi támogatásával remélhetjük, hogy városunkban virágzó akadémikus életet teremthetünk.

A fiúknak a Schwartz Pali előterjesztése jobban tetszett, mint az enyém. Sokkal több kézzelfogható dolgot mondott, mint én és főképen azt nagyon helyeselték, hogy a zsidóság anyagi támogatásával lendítjük majd fel a magyar akadémikus életet. Homályos célzást is tett holmi segélyezési akcióra, ami a fiúknak még inkább tetszett. Végül elhatároztuk, hogy műsoros Szilveszter-estet rendezünk. Aztán a műsor összeállítását, a meghívók szétküldését, a terem kibérelését és minden egyéb teendőt mind Schwartz Palira bízták. Ő viszont készségesen vállalkozott mindenre. Símán folyt le az egész összejövetel, csak egy ponton volt egy kis vita. Valaki felhozta, hogy össze kellene állítani a táncrendet. Erre én határozott hangon indítványoztam, hogy feltétlenül csárdással kell kezdeni és legalább minden negyedik tánc csárdás legyen. Schwartz Pali próbált ellene tiltakozni, azonban a fiúk annyira mellette voltak indítványomnak, hogy végül is nem tehetett semmit.

1930. január 2.

Lezajlottak az ünnepek. Egy félnapra kimentünk Nagyberegre a nagyapámékhoz, voltak nálunk is vendégek, mi is voltunk látogatóban. Szilveszter előtt meg a nagynak tervezett magyar főiskolás szilveszter előkészületei foglaltak el. Schwartz Pali a meghívóknak legalább a felét zsidóknak küldte szét, úgyhogy a végén a keresztényeknek alig volt elég a maradék. Akik utólag reklamálták a meghívót, azoknak már nem tudtunk mit küldeni. De nem szóltunk egy szót sem. Megszoktuk már, hogy annak idején a gimnáziumi magyar cserkészcsapatban is egy-két zsidó volt csupán, de azok voltak a parancsnokok, az irányítók, a mindenre vállalkozók.

Szilveszter estén nagy hóvihar tombolt az utcákon. Már este 8 órakor elindultam otthonról, szembe az erőszakos északi széllel, igyekeztem fel a városba. Mint rendezőnek idejében ott kellett lennem. Időnkint behúnytam a szememet, olyan csípősen dobálta felém a szél a csípős havat. Kissé ügyetlenül bukdácsoltam lakkcipőmben, melyet csak ritka alkalommal szoktam felvenni. Helyenkint nagy hókupacokat rakott a szél az alulról síkos járdára. Alig bírtam átvergődni rajtuk.

A Kaszinó nagyterme barátságosan fogadott. Hatalmas kiterjedése, bordóvörösre festett, aranycirádákkal díszített falai szívesen üdvözöltek. A csillárok ragyogóan ki voltak világítva, a falak mellett álló dísztükrök szikrázva verték vissza a lámpák fényét. A kisebb melléktermek is készen várták már a vendégeket. Csak a legutolsó kis szobában folyt még mindig a kártyacsata. Károly bácsi is ott volt a legbőszebb kártyásokkal. Egészen beleizzadt az üstöke, olyan elkeseredettem kaláberezett.

— Jó, hogy műsor is van! — kiáltotta felém. Még meg sem volt borotválkozva, csak úgy ült ottan, ahogyan délután eljött otthonról. — Ez igazán nekünk való mulatság, kilencig lehet kártyázni,

azután haza megyünk, megborotválkozunk, felöltözünk és az első táncnál már itt is leszünk.

— Hosszú lesz a műsor? — kérdezte az egyik fiatal törvényszéki jegyző.

— Meghiszem azt... Rekontra csakazértis, a kutya mindenségit! — kiáltotta Károly bácsi. — Zongorát hoztak ide tegnap, már pedig jegyezd meg magadnak, ahol zongora van, ott csakis valami nagyon hosszú, unalmas műsor lehet...

Bizonyára keserűen elhúztam a számat, mert Károly bácsi megjegyezte, hogy még meg sem kezdődött a tánc, máris elment a kedvem. Én azonban magamban arra gondoltam, hogy komoly számok is lesznek a műsorban, melyeket illenék minden magyarnak meghallgatni, inkább, minthogy itt kártyázzanak kilenc óráig, amikor azt minden nap megtehetik. Azt nem is mondottam, hogy én mondom a megnyitó beszédet, és hogy ebben a beszédben komoly kijelentéseket akarok tenni a magyar akadémikus ifjúság nevében éppen az ilyen kvaterkázó urak számára.

A fiúk már majdnem mind ott voltak. Megbeszéltük, hogy egy-egy fehér cserkészliliomot zöld alapon a zakónk hajtókájára teszünk, jeléül annak, hogy idővel a mi elindulásunkból magyar főiskolás cserkészmozgalmat akarunk kifejleszteni.

Fél kilenc előtt a zenekar rázendített. Sajnos, nem lehet nálunk jó cigányzenekart kapni, amelyik egy bál lemuzsikálására alkalmas lenne. Kombinált zenekart szerződtettünk, mely cigányosan és jazz módra is tud játszani. Nálunk a kávéházak vendégei csaknem kizárólag mind zsidók, akik nem szeretik a cigányzenét, csak a jazzt. Ezért nincs a mi városunkban jó cigányzenekar.

Fél kilenckor rohamosan, szinte egyszerre özönlött be az egész közönség. Háromnegyed kilenc előtt nem sok késéssel kezdtük meg a műsort. Elmondtam megnyitó beszédemet. Sikerült lelkes hangon, meggyőződéssel beszélnem, mert amit mondtam, abban nem volt semmi csalafintaság, azt mind át is éreztem. Nem szóltam egy szót sem az úgynevezett „felekezeti kérdésről", pedig lett volna rá okom, mert bizony ahogy végignéztem a közönségen, nem láttam én ott egy-két zsidónál többet. Gondoltam, ezek nagyon előkelőek akarnak lenni, majd jó későn fognak jönni.

Beszédem vége felé láttam, hogy bejött Erzsébet az édesanyjával és Schwartz Palival. Elég nagy zajt csaptak, végigrecsegtették az egész termet, míg valahol egészen elől leültek. Nem sokáig beszéltem már aztán. Jól láttam, hogy Schwartz Pali állandóan sugdos valamit Erzsébetnek. Nagyon bántott, hogy nem figyelnek rám, sőt feltűnő viselkedésükkel mások figyelmét is elterelik. Pedig a végén mondtam a legsúlyosabb szavakat.

Biztos voltam benne, hogy a műsor után a zsidók is nagyobb számban megjelennek. Hiszen Schwartz Pali arra építette fel az egészet, hogy őket is rábírja a magyarságért vállalt áldozathozatalra. Legalább is nekem mindig erről beszélt. Meg a műsor is úgy volt összeállítva, hogy a 6 műsorszám közül 3 számot zsidók adtak. Köztük a legfontosabbat, egy kb. 20 perces előadást az ifjúság problémái

címen. Ezt az előadást városunk egyik közismert zsidó ügyvédje, dr. Klein Menyhért olvasta fel.

Erzsébet ma este különösen szép volt. Amikor az előadás után a fiúkkal a székeket hordtuk ki a nagyteremből, a táncra váró lányok ott álltak a terem belső végében a dobogó körül. Messzire kivirított közülük Erzsébet. Sápadt arca, magas termete, szénfekete haja és finom szabású arcéle olyan szép összhangban volt egész lényével, hogy hozzá hasonló szép lány nem is volt ott egy sem.

A zene valami indulófélét játszott. Intettem nekik és rázendítettek egy lassú magyar csárdásra. Ez lett volna az első tánc. Senki se kezdett el táncolni, mindenki a másikra várt. Erzsébet a Schwartz Pali karján szinte sikanyózva csúszott oda hozzám a fényes parketten.

— Hagyja ezt a rettenetes csárdást! — mondta Erzsébet könyörgő hangon és még a két kezét is összetette. — Látja, senki sem kezdi meg, senki se akarja tárcolni. Inkább angol valcerral, vagy tangóval kezdjük... Az én kedvemért...

— Nem lehet, Erzsébet, — mondtam határozottan és kissé dühösen, mert láttam, hogy Schwartz Pali Erzsébetet oldalról bökdösve biztatja. — Magyar főiskolás bált nem lehet csak csárdással kezdeni!... Szabad? — tettem hozzá és karomat nyujtottam. Mivel azonban Erzsébet sértődötten elhúzta a száját és elfordult tőlem, én is elfordultam tőle, hirtelen felkértem a közelben álló egyik egészen fiatal kislányt, kipenderültünk a terem közepére és néhány másodperc múlva már csaknem minden fiú táncolt. Vidám hangulatban megkezdődött a bál.

Hiába táncoltam az első csárdást azzal a nagyon helyes kis szőke lánnyal, akinek most hirtelenében a nevét sem tudom, állandóan Erzsébetre gondoltam. Rájöttem, hogy nem az anyja fajtája, hanem teljesen az apja lánya: ugyanaz a gőgös, szikár, nyakas úrifajta, mely előtt semmi sem fontos, semmi sem szent, csak a saját akarata érvényesüljön mindenkivel szemben.

Mielőtt megkezdtük a táncot, megszámoltam, hogy összesen hét zsidó volt ott. Nagyobbrészt a szereplők és egy-két családtagjuk mutatóba. Dühös voltam nagyon. Kerestem Schwartz Palit. Azt mondták, a buffetben van. Mire odaértem, azt mondták, már megint táncol. Közben sok bajom volt a „majomszigettel", mert a fiúk egy része állandóan csak állt és állt, nem akart táncolni. Éjfél előtt megint kerestem Schwartz Palit. Nem volt már ott. Azt mondták, hogy öt perccel azelőtt ment haza. Körüljártam a termet, kerestem a zsidókat. Nem volt ott belőlük már egy szál sem.

Éjfél után összetalálkoztam a barátaimmal, Sándor Pistával és Rontó Karcsival. Maholnap elmegy a vakáció és még nem is beszéltem velük. Bosszantott, hogy ez a Schwartz Pali állandóan zaklatott, bárhová mentem, mindig beléakadtam, valósággal ráült a nyakamra. Megittunk a fiúkkal egy fröccsöt. Elmondták, hogy lányos háznál voltak szilvesztereznl, most, ahogy jöttek ide, benéztek a Szlávia kávéházba. Ott látták Schwartz Palit, meg az összes szereplőinket az egyetlen Klein ügyvéd kivételével. Dehát az nem számít, mert beteges em-

ber. Különösen Sándor Pista nevetett csúfondárosan a furcsa helyzeten.

Nem akartam hinni a fülemnek. Gyorsan kimentünk a ruhatárba, kivettük kabátunkat és elindultunk a Szlávia felé. Mikor kiléptünk a teremből, éppen csárdást táncoltak. Erzsébet is táncolta már a csárdást nagy lendülettel. Tud ő is csárdást táncolni, meg szereti is, de újabban jobban szereti a tangót, meg az angol valcert. Nagyon szenvelegve táncolja ezeket az új táncokat. Úgy, mint a zsidó lányok. Talán azokat akarja utánozni. Schwartz Palival is szeret enyelegni, meg általában a zsidókkal. Ezt is az apjától örökölte.

A Szlávia kávéházat a régi magyar világban Hungáriának hívták. Az új neve jobban illik az új idők szelleméhez. Mikor beléptünk, az aránylag kicsi táncterem és a melléktermek zsúfolásig tömve voltak. Rettenetes zenebona, ordítozás, kiabálás, zaj hallatszott mindenfelé. Nem volt egyetlen magyar ember sem, csak csehek meg zsidók. Nők, férfiak részegen egymásba fogózva toporzékoltak a terem közepén. Valami csárdás-félét akartak táncolni a jazz rekedt ugatására. Volt olyan férfi, aki a mellette álló nőt mind a két kezével annyira magához szorította, hogy az alig tudott lélekzeni és markolta, ahol csak érte. Más nők meg a férfiaknak estek neki, különösen az idősebb, vén nők a fiatal és részeg férfiaknak. Harapták, csókolták, ahol érték őket. Az egyik zsidó orvosnak a felesége, aki egészen bátran az anyám lehetne, egy fiatal cseh fiúval ült egy szűk kanapéban egymásba fonódva. A férje a szép Stejskálnéval, az egyik cseh orvos feleségével ölelkezett.

Konyakot ittunk a fiúkkal. Már a harmadik pohárral, mert bizony az embernek az undor szorongatta a torkát. Mindent nyugodtan végignéztem volna, ezt a nagy cseh-zsidó szeretkezést, a duhaj táncokat és mindent. Csak ezeket a megkergült vén zsidó nőket nem bírtam nézni, akik hihetetlen vagyonuk segítségével kozmetikai álarcba bujtatva úgy járnak az utcán, mintha tizennyolc éves piros arcú kislányok lennének. Most aztán az éjtszakai duhajkodás lemarta róluk a kozmetikát és ott ugráltak ráncosan és vénen, lohadó bájaikkal, amint az alkoholtól megrészegülve, mint a vízbe fuló, görcsösen kapdostak a fiatalság rég elmúlt örömei után.

Undorodva fordultam el tőlük. Schwartz Palit kerestem. Ott ült az egyik szomszéd terem sarkában, papírszalagokkal körülfonva, török sapkával a fején, amint két oldalról két zsidó lányt ölelgetett. Asztaluknál csehek és zsidók vegyesen ültek, — inkább a fiatalja —, jobbra-balra kiáltoztak, trombitáltak és annyira ordítottak, hogy egymás szavát is alig érthették. Nekem úgy tűnt, mintha Schwartz Palinak a meglepetéstől káprázott volna a szeme, amikor engem meglátott. De aztán hamar feltalálta magát, vidáman kihörpintett egy pohár konyakot és a rettenetes zsivajon keresztül odakiáltott nekem:

— Miért nem hoztad el Erzsébetet is???!!!

(Folytatjuk.)

BELLYEI LÁSZLÓ

A M. KIR. ORSZÁGOS KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZET ÉS ÁLLOMÁSAINAK SZERVEZETE, MUNKÁJA ÉS CÉLJA

A M. KIR. ORSZÁGOS KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZET megszervezésével és felállításával kapcsolatban röviden vázolom azokat a közegészségügyi vonatkozású célkitűzéseket, amelyeket Magyarországon az első világháború befejezéséig megvalósítottak.

Az 1876. XIV. törvénycikk volt tulajdonképen az első olyan közegészségügyi törvényünk, amely az akkori időknek megfelelően minden közegészségügyi problémát felölelt. Noha e törvény megalkotásával sok európai kultúrnemzetet megelőztünk, utána a lendület lehanyatlott és azt lehet mondani, hogy kisebb jelentőségű közegészségügyi törvényektől és rendeletektől eltekintve, egészen az első világháború befejezéséig az államhatalom e sok tekintetben már elavult törvény szerint igyekezett a folytonosan fejlődő közegészségügy követelményeinek eleget tenni. E törvénynek különösen nagy hibája volt, hogy nem gondoskodott olyan állandó jellegű intézmény felállításáról, mely hivatva lett volna a közegészségügyet országosan is irányítani és a fertőző betegségek elleni küzdelmet egységesen megszervezni. El kell ismerni, hogy egy ilyen intézménynek a hiányát már a mult század hetvenes éveiben felismerték közegészségügyünkkel foglalkozó szakembereink, s ennek eredménye volt, hogy a budapesti egyetemi közegészségtani intézetet 1874-ben felállították. Ez a tanszék volt Európában a második közegészségtani tanszék, tehát ezzel is sok országot, sok egyetemet megelőztünk. A közegészségtani tanszék azonban egészen más célokat, feladatokat volt hivatva megvalósítani, s természetszerűleg nem lehetett a gyakorlati közegészségügy, a fertőző betegségek elleni küzdelem szolgálatába úgy beállítani, amint az kívánatos lett volna.

Az Országos Közegészségügyi Tanács ugyancsak már a mult század hetvenes éveiben felismerte egy ilyen irányú intézet felállításának szükségességét és egészen az első világháborúig számos beadványban, felterjesztésben fordult a kormányzathoz azzal a kívánsággal, hogy a járványos betegségek és az ország egészségügyi viszonyainak tanulmányozására intézmény létesítessék. Az Országos Közegészségügyi Tanács felterjesztésének eredményeképen 1912-ben a belügyminisztérium már tárgyalásokat is kezdett az Intézetnek Budapesten valamilyen alkalmas helyen való felállításáról. A bekövetkezett világháború azonban a felállítandó intézet terveit már csirájában megfojtotta. A világháború befejezése után ismét azonnal megindultak a tárgyalások, de az ország akkori lerongyolódott állapota minden konkrét megoldást eleve megakadályozott.

A világháború és az azzal járó járványos betegségek sok új megismeréssel gazdagították az emberiséget, amelyeket a háború utáni békés korszakban felhasználhatott. A régi egészségügyi törvények és

rendelkezések, valamint a világháború után hozott törvények és rendelkezések között éppen a háborúban szerzett tapasztalatok folytán igen nagy különbségeket találtunk. A régebbi törvények sok tekintetben az egyén figyelmen kívül hagyásával igyekeztek a közegészségügyi problémákat megoldani s főleg az ember környezetére vetették a hangsúlyt. Az újabb törvények és rendeletek pedig a közegészségügyi problémák megoldását sok tekintetben a fertőzés forrásához, a beteg vagy betegséget terjesztő emberhez vezették vissza. Még egy sarkalatos különbséget találunk a két korszak között és ez az, hogy az újabb egészségügyi törvények és rendeletek a betegségek megelőzésére, a prevencióra vetik a fősúlyt, s nemcsak a fertőző betegségek terjedésének korlátozására, vagy teljes megakadályozására. Természetes, hogy a létesítendő intézet céljául minde problémák megoldását kellett kitűzni.

A világháború utáni katasztrófális állapotok hazánkban a közegészségügy terén is igen súlyos helyzetet jelentettek. A csecsemőhalálozás, az összes fertőzőbetegségek száma emelkedett, aminek nem kis oka volt a háborúban való teljes lerongyolódás, hiányos táplálkozás. Ezek mellett a világháború óriási embervesztesége is indokolttá tette, hogy a megmaradt emberiséget és a jövő generációt az eddigieknél jobb, sokkal jobb közegészségügyi körülmények közé vezessük. De nemcsak nálunk, a mindenéből kifosztott, megcsonkított Magyarországon tapasztaltuk ezeket a jelenségeket, hanem úgyszólván egész Európában, a legyőzött államokban épúgy, mint a győztesekben, s ezek között különösen az utódállamokban.

A közegészségügy intenzívebb kiépítésére és a szükséges nemzetközi együttműködés megteremtésére alakult meg a Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Osztálya, amelynek munkájában azok az államok is részt vehettek, amelyek egyébként nem voltak tagjai a Népszövetségnek. Kétségtelen, hogy a Népszövetség Egészségügyi Osztálya rendkívül értékes munkát végzett, mert az egyes országok közegészségügyi viszonyait könnyen összehasonlíthatta és ahol szükséges volt, közbeléphetett.

Az első világháború után az Egyesült Államok nagy alapítványai, elsősorban az akkor 200 millió dolláros Rockefeller Alap sietett az újjárendezett, de egészségügyileg lerongyolódott Európa közegészségügyének támogatására. Ez a támogatás az első esztendőkben ösztöndíjak adományozásában nyilvánult meg, amelyek lehetővé tették, hogy hazánkból is számosan megismerjék az amerikai közegészségügyi viszonyokat és azt a hatalmas szervezetet, mely ott a betegségek megelőzése, a prevenció szolgálatában áll. A Rockefeller Alap Magyarországra is elküldte megbízottját, hogy az ország közegészségügyi viszonyait tanulmányozza és az alapítványnak kimerítő jelentést tegyen. *Gunn* professzor sokszor járt nálunk, beutazta az egész országot, sokat tárgyalt a közegészségügy vezető szakembereivel és az a vélemény alakult ki benne, hogy *Johan Béla* államtitkár szavait idézzem, hogy „Magyarországnak égető szüksége van olyan intézetre, mely a közegészségügy tudományának, a gyakorlati közegészségtannak már használható vívmányait az orvosok és hatóságok számára könnyen hozzáférhetővé teszi".

Ilyen előzmények után a magyar kormány kérésére az Alapítvány 1924 decemberében 245.000 dollárt szavazott meg a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet felállítására. Végre tehát olyan sok huza-vona után, az 1925. év végén a XXXI. törvénycikkben a Nemzetgyűlés törvénybe iktatta a Rockefeller Alap áldozatkészségét, amelyet Magyarország közegészségügyének feljesztése érdekében tanusított és amellyel a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet felállítását is biztosította. Az Intézet feladatát az említett törvény az alábbiakban körvonalazta: „Az Intézet feladata a közegészségügyi tudomány gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, főleg a fertőző betegségek ellen irányuló védekezés irányítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztiorvosi kar megfelelő kiképzésében." Ez a meghatározás meglehetős általános keretek között mozgott, mégis két feladatkört jelölt meg: az egyikkel az Intézet közvetlenül belekapcsolódik a közegészségügyi szolgálatba, míg a másik ugyancsak a közegészségügyet szolgáló tanítói működés.

A Rockefeller Alap nagylelkű adományával Budapesten a főváros által adományozott telken 1925. évben kezdték meg az Intézet építését és a berendezéssel együtt 1927. évben készült el és kezdte meg működését. Ezzel az intézménnyel Magyarország egy régóta nélkülözött, igen fontos egészségügyi központi szervvel gazdagodott, amelynek munkája és eredményekben gazdag sikerei 15 év leforgása alatt hatalmas fává terebélyesedett ki. Az Intézet megalakulásának második évében már kifejezetten kialakult négyirányú működési köre, mely az Intézet munkáját jelenleg is jellemzi. Ez a négyirányú működési kör: 1. tanító munka, 2. laboratóriumi munka, 3. gyakorlati közegészségügyi munka az ország különböző részeiben és 4. tudományos munka.

Az Intézettel kapcsolatos tanítói munkáról nem kívánok hosszadalmasabban beszámolni, csupán megemlítem, hogy az Intézet irányítja és vezeti az újrendszerű tisztiorvos-képzést, amelynek 9 hónapos tartama alatt a jelöltek elméletileg és gyakorlatilag mindazt elsajátítják, amire a közegészségügyi szolgálatban a magyar viszonyoknak megfelelően szükségük lehet. Azonban nemcsak jól képzett tisztiorvosokra van szükség, hanem talán még fokozottabb mértékben jó községi és körorvosi karra, hiszen ezek az orvosok a betegségek ellen folytatott küzdelemnek első vonalbeli katonái. Ezért az Intézet az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságával karöltve 1932-ben megrendezte az első községi és körorvosi tanfolyamot, amelyet azóta is minden évben megtart. Az egészségügyi kormányzat felismerte a tanfolyamok fontosságát s ezért a községi és körorvosi kinevezéseket 1939-től kezdve a tanfolyam sikeres elvégzéséhez és a vizsga letételéhez kötötte. Hogy a betegségek, különösen a fertőző betegségek ellen folytatott küzdelmet az orvos sikeresen végig tudja harcolni, segítőtársra van szüksége, akit megtalált az egészségügyi védőnő személyében. Jó egészségügyi védőnő azonban csak jól képzett, hivatásáért önzetlenül rajongó valaki lehet. Ezért az Országos Közegészségügyi Intézet már megalakulásának első évében intenzíven belekapcsolódott az ápolónő- és védőnőképzésbe, mert felismerte azt,

hogy jó védőnő csak jó ápolónő lehet. 1928. évben a debreceni Ápolónő- és Védőnőképző Intézet növendékeinek kiképzésében vett részt. Azonkívül megtette a szükséges lépéseket, hogy egy ilyen Intézet Budapesten is felállíttassék. Hála a Rockefeller Alap megértő anyagi támogatásának, mely 88.000 dollárt szavazott meg e célra, az első m. kir. állami Ápolónő- és Védőnőképző Intézet 1930. évben felépült és ugyanennek az évnek az őszén meg is kezdte működését. A betegségek ellen folytatott küzdelem azonban nemcsak jól képzett védőnőket kíván, hanem lehetőleg sok védőnőt is, úgyhogy a budapesti és részben a debreceni Intézet is kevésnek bizonyult. Így került sor 1937-ben a szegedi iskola, majd az ország területének gyarapodásával 1939-ben a kassai és 1941-ben a kolozsvári Ápolónő- és Védőnőképző Intézet felállítására.

A tanítómunka rövid ismertetése után áttérek az Intézet legfontosabb és legkiterjedtebb munkájának, a laboratóriumi munkának jellemzésére. Már az Intézet megalakulásakor a laboratóriumi munka négy, egymástól sok tekintetben független, de mégis egymással a legteljesebb mértékben együttműködő osztályon történt. A négy osztály: kórszövettani és állati élősdiekkel foglalkozó osztály, a bakteriológiai, szerológiai és végül a kémiai osztály. A kórszövettani és állati élősködőkkel foglalkozó osztály végezte egyrészt a kórszövettani vizsgálatokat s ezzel kapcsolatban különösen a daganatos megbetegedések korai felismerését tette lehetővé, másrészt az állati élősködők tanulmányozásával az általuk okozott megbetegedések elterjedettségét és az ellenük való hatásos védekezés módját tanulmányozta. A bakteriológiai osztály a fertőző megbetegedések kórokozóinak keresésével foglalkozott, s ezzel kapcsolatban bélsár-, vizelet-, köpet-, genny-, víz-, tej- és élelmiszervizsgálatokat végzett. A szerológiai osztály elsősorban vérbajt kutató vizsgálatok elvégzésével foglalkozott, de ugyancsak ennek az osztálynak a feladata volt az országban forgalomba kerülő különböző oltóanyagoknak ellenőrzése tisztaság, érték és hatásosság szempontjából. A vegyi osztály egyik legfontosabb feladata a gyógyszerek és gyógyszerspecialitások ellenőrzése. Ugyancsak ez osztály foglalkozik az ivóvíznek kémiai vizsgálatával abból a szempontból, hogy a víz ivásra alkalmas-e, míg a vizek bakteriológiai ellenőrzését, amint azt már említettem, a bakteriológiai osztály végzi.

Ez volt a helyzet az Intézet működése megkezdésének időpontjában s az azóta eltelt 15 esztendő mindegyik osztály nagy méretű kibővítését, új osztályok felállítását tette szükségessé, ami természetesen csak az eredeti Intézet épületének kibővítésével volt lehetséges. Tehát a nagyarányú és alább részletesebben vázolandó intézeti munka elvégzéséhez az Intézetnek eleinte elég bőségesre méretezett épülete csakhamar kicsinynek bizonyult, úgyhogy az elmult évek során többszörös kibővítést, ráépítést, átalakítást kellett végrehajtani.

Jelenleg az intézetben nyolc laboratóriumi osztály és négy alosztály működik, amelyek munkáját röviden az alábbiakban jellemezhetem:

A bakteriológiai osztály végzi az összes fertőző megbetegedésekkel kapcsolatos bakteriológiai vizsgálatokat. A 40.700/1930. N. M. M. számú rendelet szabályozta a fertőző betegségekkel kapcsolatban

szükséges hivatalos laboratóriumi vizsgálatokat, amelyek egy részének elvégzését kötelezővé tette. Így a hazánkban gyakrabban előforduló fertőző betegségek közül kötelező laboratóriumi vizsgálatot rendelt el a hasi tífuszban, kiütéses tífuszban, diftériában szenvedő, vagy ilyen betegségre gyanús egyéneknél. A betegségből gyógyultakat pedig csak két egymást követő negatív vizsgálat után szabad felszabadítani. De nemcsak a betegségben szenvedő, vagy ilyen betegségre gyanús egyén megfelelő váladékát kell megvizsgálni, hanem mindazokét is, akik a beteggel együtt laknak, vagy vele érintkezésbe kerültek, tehát a betegek közvetlen környezetét is. A rendelet nem teszi kötelezővé, de ajánlatosnak mondja ki a laboratoriumi vizsgálatot a vérhasban, járványos agy-, gerincagyhártyagyulladásban, nyilt tuberkulózisban szenvedő, vagy ezekre gyanús betegeknél is.

Az osztály munkájának oroszlánrészét azonban nem a fent vázolt, kétségtelenül nagyszámú vizsgálat jelenti, hanem az úgynevezett bacillusgazdák felkutatására irányuló vizsgálatok. Ezeknek a vizsgálatoknak különösen a fertőző betegségek megelőzése szempontjából van nagy fontosságuk, mert ha a bacillusgazdákat ismerjük, akkor megfigyelés alatt tarthatjuk őket, kioktathatjuk az irányban, hogy mit kell tenniök, hogy ne váljanak embertársaik kárára, s így sok fertőző forrást ki tudunk iktatni. Az ilyen irányú kutatás jellemzésére elegendő, ha megemlítem, hogy az Intézet és fiókállomásai eddig több, mint egymillió vizsgálatot végeztek el, s jelenleg ezernél több tífuszbacillusgazdát tartanak nyilván, akiknél a bacillusürítést évente többször megismételt vizsgálattal ellenőrzik. A tífusz bacillusgazdákat azután minden olyan foglalkozástól eltiltják, melyek segítségével a tífusz terjedése sok emberre veszélyessé válhatik. Így pl. nem foglalkozhatnak élelmiszereknek, különösen tejnek, tejtermékeknek forgalombahozatalával, előállításával, árusításával.

A diftéria-bacillus kimutatására végzett sok százezer bacillusgazda-kutatásnak egyik eredménye volt kétségtelenül az 1937-ben kötelezően bevezetett diftéria elleni védőoltás, amellyel az összes európai országot megelőztük, s amelynek eredményeként a diftériamegbetegedések, s még inkább a halálozások száma már az elmúlt hat esztendő alatt is nagy mértékben csökkent. A bakteriológiai osztály közreműködik az ivóvíz-vizsgálatokban is, s a vizek baktériumos szennyezését igyekszik kimutatni. Itt említem meg, hogy szikvizet, jeget is csak az Intézet által megvizsgált és bakteriológiai szempontból kifogástalannak talált vízből szabad előállítani, illetőleg forgalomba hozni. A bakteriológiai osztály végzi a csapadékos tífusz oltóanyag előállítását, amelyből egyszeri oltás is elegendő, hogy bizonyos időre védettséget adjon a szervezetnek. Ebből az oltóanyagból 1942-ben több mint félmillió ccm-t adott ki az Intézet, ami ugyanennyi egyén beoltásához volt elegendő.

Az állati élősködőkkel foglalkozó, úgynevezett parazitológiai osztály munkássága már évek óta elsősorban a hazai malériaviszonyok tanulmányozását szolgálja, amelyben nagy segítségére van az ország különböző vidékein működő hét malériaállomás is. Az osztály ez irányú munkássága derítette ki, hogy Magyarországon a malária a komoly népbetegségek közé tartozik, amennyiben az ország

egyes vidékein, így a Balatontól délre, valamint Bereg megyében a lakosság 20 %-át is fertőzöttnek találták. A maláriakutató állomások a helyszínen végzik el a szükséges vizsgálatokat és irányítják a központi Intézettel együtt a betegségek elleni védekezést, amely ingyen gyógyszer kiosztásában, de elsősorban a betegséget terjesztő szúnyogok tervszerű pusztításában, fejlődésük, szaporodásuk meggátlásában nyilvánul meg. A maláriakutatás mellett igen fontos feladata az osztálynak a különböző bélférgekkel való fertőzöttség elterjedésének vizsgálata. Megállapítást nyert, hogy egyes helyeken, így különösen a Kárpátalján a lakosság, elsősorban a gyermekek csaknem 100 %-a fertőzött, aminek magyarázata elsősorban a rossz közegészségügyi és köztisztasági viszonyokban keresendő; s ezen a csehek a megszállás 20 éve alatt nem tudtak, vagy nem akartak változtatni. Az osztály rendszeres vizsgálatainak és útmutatásainak eredményeképen sikerült a bányászaszály okozóját, ezt a bányavidéken nagy mértékben elterjedt, gyakran súlyos betegséget okozó bélférget csaknem teljesen eltüntetni és az általa okozott betegséget megszüntetni.

A szerológiai osztály főfeladata a szifiliszes fertőzés kimutatására irányuló vizsgálatok végzése. Ezek a vizsgálatok az 1941. január 1-én életbelépett venereás törvény hatásaként különösen a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatokkal kapcsolatban nagy mértékben felszaporodtak és a szifilisz ellen folytatott küzdelemben minden orvosnak igen hathatós támogatást jelentenek. Különösen ki kell emelnem a terhes nőknél végzett vizsgálatokat, amelyek nagy jelentőségét éppen a születendő gyermek adja meg. A terhes nők vizsgálata évről évre emelkedik, mert ma már a zöldkeresztes tanácsadáson megjelenő minden terhes nő vérét meg kell vizsgálni.

A szerológiai osztállyal kapcsolatos oltóanyagtermelési alosztály legfontosabb feladata a diftéria védőoltóanyagnak megfelelő mennyiségben való előállítása, hiszen évente most már mintegy háromnegyedmillió ccm oltóanyagra van szükség, hogy az előírt és kötelező diftéria ellenes oltások keresztülvihetők legyenek. Az osztály további jelentős munkája a tífusz vaccina termelése, amelyből a védettség megszerzéséhez háromszori oltás szükséges. Ezeken kívül foglalkozik még az alosztály a vörheny elleni oltóanyag, valamint a szamárköhögés elleni oltóanyag készítésével is.

Az oltóanyagellenőrző alosztály munkakörébe tartozik az említetten kívül az összes egyéb helyeken, így külföldön is előállított oltóanyagok és más szerobakteriológiai készítmények ellenőrzése és törzskönyvezése. 1938 óta csak az alosztály által megvizsgált és törzskönyvezett oltóanyagot szabad forgalomba hozni. Hogy e vizsgálatoknak milyen nagy fontossága van, azt eléggé példázza, hogy a külföldi és belföldi oltóanyagok és egyéb szerobakteriológiai készítmények 5—15 %-a nem felelt meg a követelményeknek és azok forgalombahozatalát el kellett tiltani.

A kémiai osztály legfontosabb munkája a gyógyszerellenőrzéssel kapcsolatos vizsgálatok. A gyógyszervizsgálatok részben a gyógyszergyárak által előállított készítményekre, részben pedig a gyógyszertárakból beküldött, a gyógyszerész által készített gyógyszermintákra vonatkoznak. Minden új gyógyszert, akár hazai, akár külföldi,

a kémiai osztályon megvizsgálnak és engedélyezését az osztály véleményéhez kötik. Az osztály munkáját gyakran veszik igénybe a tiszti főorvosok is gyógyszertárvizsgálataik kapcsán. Az új gyógyszereket, ha azok kifogástalanoknak bizonyultak, az osztály törzskönyvezi és csak ilyen gyógyszerkülönlegességek forgalombahozatalát engedélyezik. A kémiai osztály mellett külön önálló alosztály végzi a biológiai készítmények ellenőrzését. Ez alosztály munkájának legnagyobb része a hazánkban előállított inzulinkészítmények biológiai ellenőrzéséből áll. Itt történik egyéb biológiai készítmények ellenőrzése mellett az arzenobenzolkészítmények állandó ellenőrzése is.

Külön influenza-kutató osztály végzi a járványos influenzának, az influenza virusának, kórokozójának szempontjából történő tanulmányozását. Eddig a magyarországi influenzajárványokkal kapcsolatban számos törzset sikerült elkülöníteni, amelyekkel az osztály megkezdte a védőoltások hatásosságára irányuló vizsgálatait is. Meg kell említenem, hogy az influenzakutató osztály felállítása 1937-ben a Rockefeller Alap által külön e célra rendelkezésre bocsátott összegből történt.

A népélelmezéskutató osztály 1941 végén alakult meg. Az osztály feladata minden a népélelmezés terén felmerülő problémának vizsgálata és a magyar népélelmezési viszonyoknak a helyszínen való tanulmányozása.

A vízügyi osztály végzi a kutak és vízvezetékek vizének kémiai vizsgálatát. A megvizsgált kutakat az osztály országos kútkataszterben foglaltan tartja nyilván. Az osztály vizsgálatai alapján a kifogástalan vizű kutakat „Jó ivóvíz" táblával látják el. Az ilyen kutak vizét azután rendszeresen ellenőrzik. Ha a kút vize a sorozatos vizsgálatok által kifogásolhatóvá válik, akkor a táblát hatóságilag eltávolítják. A rendszeres kútvizsgálatok kimutatták, hogy falusi kútjaink nagyrésze ad az ivás szempontjából kifogásolható vizet. Miután a víznek közegészségügyi jelentősége úgyszólván fel sem becsülhető, az osztály kezdeményezésére és vezetésével létesülnek az új kutak, amelyek száma a háborús nehézségek ellenére is évről évre örvendetesen emelkedik.

Az egészségügyi mérnöki alosztály feladata egészen különleges, amennyiben kizárólag a közegészségüggyel kapcsolatos építkezési problémákkal foglalkozik. Ez az osztály végzi az egészségházak tervezését és építésének ellenőrzését. A falusi egészségházak építésében bizonyos típusok váltak be leginkább, amelyek közül az adott viszonyok figyelembevételével a legmegfelelőbbet igyekeznek felállítani. Az egészségházak tervezése és építése mellett az alosztálynak igen fontos feladata új kutak felállítása, amelyeknek a helyszínen való megtervezését a vízügyi osztállyal való szoros együttműködésben az alosztály végzi. Különösen sok kutat létesítettek és létesítenek épülő, vagy meglévő egészségházakkal kapcsolatban. Ugyancsak az alosztály végzi a meglévő kutak rendbehozatalánál szükséges átépítéseket is és azonkívül ilyen kérdésekben a törvényhatóságoknak, községeknek tanácsadással szolgál.

A járványügyi osztály az egész országból bejelentett fertőző betegségek statisztikai feldolgozását végzi és igyekszik ennek alapján

a járványos betegségek előfordulásáról, elterjedettségéről, hullámzásáról pontos képet kapni. A járványügyi osztály feladata ezenkívül az egyes kisebb helyi járványokkal szemben való védekezés megszervezése és irányítása is.

Az Országos Közegészségügyi Intézet felállítása után rövidesen olyan hatalmas tömegben küldötték be a vizsgálati anyagokat az ország különböző részeiből, hogy gyors feldolgozásuk részben a személyzet elégtelensége, részben a helyszűke miatt is nagy nehézségbe ütközött. Ezért szükségessé vált az intézeti munka bizonyos fokú decentralizációja, s így került sor már 1929-ben a fiókállomások megszervezésére és felállítására. A fiókállomások kisebb körzetben, átlagban mintegy félmillió lakost számláló területen végzik el elsősorban a kötelezően előírt bakteriológiai és szerológiai vizsgálatokat. A többi vizsgálat elvégzésében csak felszerelésükhöz és az alkalmazott munkaerők számához képest vesznek részt. A fiókállomások az egyetemek székhelyén az egyetem valamelyik elméleti intézetével kapcsolatban, egyéb helyeken nagyobb kórházak laboratóriumával kapcsolatban létesültek. Kivételek az újabban létesített állomások közül: a marosvásárhelyi, nagyváradi és ungvári, melyek teljesen különállóak. Jelenleg a központi Intézeten kívül az országban 15 fiókállomás működik, közülük három a visszacsatolt Felvidéken, Kassán, Komáromban és Ungváron.

A fiókállomások munkájának jellemzésére a kassai állomással kívánok kissé részletesebben foglalkozni. A kassai állomás 1939 május elsején kezdte meg működését és hatásköre kiterjed Kassa városára, Abaúj-Torna és Zemplén megyékre és Borsod megye edelényi járására. Az állomás a kassai m. kir. Állami Kórház központi laboratóriumában nyert elhelyezést. Az állomás tulajdonképen utóda a cseh megszállás alatt ugyancsak a kórházban működött bakteriológiai-diagnosztikai állomásnak, s hogy munkáját mégis csak egy fél évvel a csehek kivonulása után kezdhette meg, annak oka az volt, hogy a csehek az állomás felszerelését csaknem teljesen elvitték és így utánpótlásukról kellett gondoskodni.

A fiókállomások és így a kassai állomás munkája természetszerűleg nem lehet olyan sokoldalú, mint azt a központi Intézet jellemzésénél láttuk, hiszen erre sem megfelelő szakemberek, sem felszerelés nem áll rendelkezésre. A fiókállomásokon folyó munka rendesen négyirányú: bakteriológiai, szerológiai, kémiai és szövettani, illetve parazitológiai. A bakteriológiai munka természetszerűleg elsősorban az előírt vizsgálatokból áll. A szerológiai vizsgálatok a tífusszal kapcsolatos reakciókon kívül úgyszólván csak a szifilisz kimutatására szolgáló Wassermann-reakció és a társreakciók elvégzésére szorítkoznak. A kémiai vizsgálatok víz-, esetleg tejvizsgálatokra vonatkoznak, amelyeknek bakteriológiai ellenőrzését is az állomás végzi. A szövettani vizsgálatok elsősorban diagnosztikai célt szolgálnak és különösen a rosszindulatú daganatok, rák korai felismerésében bírnak jelentőséggel.

Egy-egy vidéki állomás forgalmának jellemzésére röviden a kassai állomásnak 1943. évben végzett munkáját ismertetem. Az év folyamán kerekszámban 24.000 vizsgálati anyag érkezett be az állo-

másra, amelyen 60.000 vizsgálatot végeztünk. A vizsgálatok legnagyobb csoportját a szifilisz kimutatására irányuló vérvizsgálatok tették ki. Összesen kerekszámban 18.000 vért vizsgáltunk meg, amelyek tekintélyes részét a házasság előtti orvosi vizsgálattal kapcsolatos vérvizsgálatok jelentették. Ezek a széles körben lefolytatott vizsgálatok kiderítették, hogy a lakosságnak mintegy 4—5 %-a vérbajjal fertőzött. A bakteriológiai vizsgálatok száma kereken 6000 volt, melyek legnagyobb része a tífus-bacillus kimutatására irányult. Nagyszámban végzett az állomás tífusz-bacillusgazdák felkutatására irányuló vizsgálatot is. A tífusz-bacillusgazdák felkutatása és nyilvántartása egyik legfontosabb közegészségügyi feladatunk, mert az eddigi kutató munka bebizonyította, hogy az összes előforduló tífuszmegbetegedéseknek mintegy egyharmadrészében tífusz-bacillusgazdák voltak a fertőzés forrásai. A bacillusgazdák felkutatásával azonban nem elégedhetik meg a fertőző betegségek elleni küzdelem, hanem az ilyen egyént a községi és körorvosok útján megfelelő kioktatásban kell részesíteni, hogy minél kevesebb veszélyt jelentsenek. Sajnos, a legtöbb tífusz-bacillusgazda az egész életén át megmarad bacillusgazdának, s ezért fokozott figyelemmel kell kísérni az ilyen egyének életmódját.

Az Országos Közegészségügyi Intézet legfőbb irányítása és szervezése alatt folyik az úgynevezett gyakorlati közegészségügyi munka is az ország különböző részeiben. Ez a fertőző betegségek ellen folytatott küzdelemben egyszersmind a legnagyobb jelentőségű munka, mert ez foglalkozik közvetlenül a betegekkel, tanácsadással, és ha kell, segítséggel, megfelelő gyógyszerrel szolgál és látható propagandát fejt ki a nagyközönség körében a megelőzést illetően. Ez a munka mint zöldkeresztes egészségvédelmi munka ismeretes. Az egészségvédelmi szolgálatnak az egész ország területére való kiterjesztése állandóan folyamatban van, de még nagyon messze vagyunk attól, hogy az ország minden lakosára kiterjeszthesse áldásos működését. Jelenleg több mint 630 egészségvédelmi körzetben folyik a minden irányban és mindenkire kiterjedő egészségvédelmi munka. Ennek a munkának a jellemzésére röviden megemlítem, hogy 1941-ben az egészségvédelmi körök és anya- és csecsemővédő intézetek működése 85 városra és 1574 községre, ezekben kereken hétmillió lakosra terjed ki (Budapest kivételével). Munkájának legnagyobb része kétségtelenül az orvosi tanácsadásokból áll, amelyeken az elmult évben több mint kétmillió ember részesült tanácsban. Hogy ez az ország lakosságának egészségügyi szempontból mit jelent, azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom. Ezek a tanácsadások az egészségvédelem minden ágazatára kiterjednek, így különösen ki kell emelnem a terhesvédelmet, anya-, csecsemő- és kisgyermekvédelmet, iskolás gyermekvédelmet, a tuberkulózist, nemi betegségeket, fertőző betegségek elleni küzdelmet és a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot. De mindezekben nem merül ki a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat tevékenysége, mert nem lehet azt a munkát se lebecsülni, melyet a házi betegápolás, szociális munka, tanító- és propagandamunka területén végeznek.

Az Intézet évekkel ezelőtt megszervezte az iskolafogorvosi mun-

kát, amelynek eredményeként jelenleg több mint 60 iskolafogorvosi rendelő működik az ország különböző részeiben. Ezekben a rendelőkben pl. az 1941. évben 72.000 tanulót vizsgáltak meg és 32.500 gyermek részesült iskolafogorvosi kezelésben. Noha nagy számok ezek, még nagyon messze vagyunk attól, hogy minden gyermek fogazatát legalább évente egyszer megvizsgálják.

Az egészségvédelemmel kapcsolatban különösen ki kell emelnem az egészségügyi védőnők munkáját, akik az orvosi tanácsadásokon való részvételen kívül számos család- és beteglátogatást végeznek és ezzel nagy mértékben járulnak hozzá az általános egészségügyi viszonyok fokozatos javulásához. Szinte felmérhetetlenek azok az eredmények, amelyek az Országos Közegészségügyi Intézet 15 esztendős működése alatt ezen a téren valóra váltak. A védőnők munkája azonban korántsem merül ki a tanácsadásokon való részvétellel és családlátogatásokkal, mert ezenkívül számos propagandaelőadást, különböző tanfolyamokat is tartanak, melyeknek mind az egészségügy: köz- és egyéni egészségügy szolgálata a hivatásuk. Különösen fontos a gyermekvédelem szempontjából az a külön kiemelendő tény, hogy a védőnők elsősorban a terhes anyák nagy részét és minden gyermekágyas anyát legalább egyszer, esetleg többször is meglátogatnak.

Az egészségvédelmi munkának különlegesen megszervezett két osztálya is van, a tüdőbeteggondozó és nemibeteggondozó osztály. E kettőnek központi irányítása mellett ma mintegy 130 tüdőbeteggondozó és 70 nemibeteggondozó működik az ország területén, elsősorban a nagyobb városokban (Budapest kivételével). E gondozók szaporítása az Országos Közegészségügyi Intézetnek egyik legfontosabb célkitűzése, amely a nemrégiben életbelépett tuberkulózis és nemibetegségek ellen folytatott küzdelmet szabályozó törvény értelmében hatalmas fellendülést fog mutatni. E két pusztító, felmérhetetlen anyagi és erkölcsi károkat jelentő népbetegséggel szemben kétségtelenül hatalmas fegyvert jelent az orvos és általában az egészségvédelmi szolgálat kezében.

Nem volna teljes az Országos Közegészségügyi Intézetről és a vele kapcsolatos, vagy irányítása alatt álló intézmények munkájáról és céljáról szóló beszámolóm, ha nem említeném meg azt a hatalmas tudományos munkát, amely évek óta, a rendkívüli háborús viszonyok ellenére is, folyton növekvő erővel folyik benne. Az Intézet a tudományos kutatómunka folytatásához minden lehető anyagi támogatást megad és lelkes, tudományos képzettségben sok külföldi, hasonló intézetet megelőző tagjai nem egy közegészségügyi probléma megoldását tették lehetővé. Minden közegészségügyi munka csak akkor igazán hasznos, ha az adatok tudományos feldogozásával biztosítjuk fejlődését.

Rövid ismertetésem végén összefoglalóan csak annyit jegyzek meg, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet az elmult 15 év alatt jó munkát végzett. Eredményei a legreményteljesebb jövő képét tárják elénk, ha megvalósulnak mindazok a célkitűzések, amelyeknek a magyarság egészségének, s ezzel életének, továbbfejlődésének és boldogulásának a Kárpátok medencéjében az idők végezetéig való biztosítása a hivatásuk.

HABÁN GYÖRGY

DIÓVERSENY

Aszfaltot öntöttek a Kovács-utcára. Valószínűleg a három, egymás végibe sorakozó iskola kedviért, ne kelljen idegesen bedugnia a fülét a „pán ucsitely"-nek, ha — nagyritkán — jól vasalt stráfkocsi zörög el az ablak alatt a macskafej kövezeten.

Nagy élmény volt ez a gyerek-seregnek, különösen az elemistáknak. Addig is, amíg öntötték a megtalpalt térdű bácsik, simították, hengerelték. El-el lehetett csenni egy diónyi, vagy marékra való aszfaltot s hogy ez mirevaló a kisdiáknak, arról nem kell beszélnem senkinek, aki maga is aszfaltos városban járt iskolába.

Hát még, mikor végre! — leszedték az úttestről a forgalmat gátló „spanyol lovasokat" s az éjjelre meg-meggyujtott piros lámpást! Egy szép őszi reggelre szabad lett az út! Olyan síma volt, mint egy fekete üveglap. A beléje vasalt homokszemek csak annyit rontottak a tükrén, mint a valódi tükrön — mondjuk — a légypiszok, ami — tudvalévő —, fehéren feketének látszik, feketén meg fehérnek.

A gyereksereg nagy hurrázással vette birtokba új birodalmát, mikor délben kirajzott az elemi iskola kapuján. Már délutánra ott voltak a megszállás csalhatatlan jelei: Itt egy merész profilban megrajzolt arc, — persze mindkét szeme a nézőre mered —, s alatta a különös jellegzetességet magyarázó, klasszikus értékű epigramm: „Vidumánsky nad samár, két filével kalapál." Ennek az ősi magyar rigmusnak a helyesírása eleve elárulta, hogy az iskola szlovák tannyelvű, de magyar gyermekek is koptatják padjait. Ott egy „pokol-mennyország" játék szabályos térképe, a legfelső, körívvel boltozódó emeletében a P. és M. betűkkel, ami megint nyilvánvalóan igazolta a művész magyar voltát, mert különben az M. helyett N. jelölné a játék ígéretföldjét, a mennyországot. A pokol, az nem lehet bizonyíték, hiszen magát a fogalmát is a szlávoktól kapta a magyar nyelv. Aztán a gyermeknépvándorlás ezernyi jele: Titokzatos figurák, számsorok, kevés élethűséggel sikerülhetett portrék, alattuk elmázolt, meg újraírt nevek, annak jeléül, hogy egyformán jelenthetik a modellt és a rajzolót, csodálatos ábrák, ki tudná őket mind megfejteni. Egy bizonyos, hogy az utcára terített hatalmas tábla sok maszatos kisgyerek-kezet vitt kísértésbe, sok ártatlan lelkecskét még bűnbe is, mert alaposan megdézsmálhatták az iskola krétaállományát a pedellus, — pardon —, „skolnyik" legnagyobb bánatára.

Két nap alatt persze elszállt az új birtok varázsa, hiszen az úttest majdnem olyan szürkére vedlett, mint a két szélén a járda. No, akkor se szűnt meg a jelentősége, csak művészi hivatását közgazdaságival cserélte föl.

Korai diószezón volt éppen, nagy keresletnek örvendett ez az árucikk. Annál is inkább, mert a beszerzéséhez némi vállalkozókedv, ügyesség, sőt egyéni bátorság is szükségeltetett. Nem olyan kis do-

log ki-kirándulni a Vöröshegyre, Alsószorosra, vagy Opácka határába, jól irányzott kődobásokkal lecsalogatni a kerítésen kívül hajló, — diáketika szerint — senki gallyairól a diót! És ha a gazda árgus szemét sikerül is elkerülni, még mindég marad veszedelem. Az például, hogy némely dió még a zöld burkában pottyan le, attól aztán kéz is, zseb is lemoshatatlanul barnává patinásodik s így odahaza árulja el, hogy a vállalkozó tilosban járt. Szóval fáradság és veszedelem járt a nyersanyag beszerzéssel, azért olyan kedves, sőt nagyjelentőségű a művelet is, amellyel meg lehet szaporítani a vagyont!

Ennek is megvannak az íratlan, de annál szigorúbb szabályai. A vállalkozók, négyen-öten, esetleg többen is, egy-egy diót raknak le szép sorjában az aszfaltra. A közösen megállapított és pontosan kilépett távolságra a diósorral párhuzamosan krétavonalat húznak. Kár, hogy nem ezt a párhuzamost osztályozza a tanító úr, mert ez aztán pontosabb ám, mint amit a táblára kell rajzolni két fenenagy háromszöggel, amely sokszor sehogy sem akar engedelmeskedni, csak kalimpál az áldozat karján, mint a szélmalom vitorlája.

Na, most kezdődhetik a nemes verseny. Minden mérkőző, — hogy a nyelvét a jobb, vagy a bal szája szélébe harapja-e, hogy leguggol-e, vagy csak úgy, magasból dob-e, nem számít —, megcélozza a diósort. Ha nem találja el, diója odakerül a sor jobb szélére, ha talál, annyi dió az övé, amennyi — az eltaláltat is beleértve — jobbra esik az így támadt réstől.

Érdekes, idegfeszítő verseny ez! Nem csoda, ha az új aszfalton játékba melegedett négy fiúcska megfeledkezett az iskolai élet legszigorúbb törvényéről, mely így szól: „Hovorte po slovensky!" (Beszéljetek szlovákul!) És ha még csak azok az ostoba magyarok vétenének a törvény ellen, de nini! — még Poszpisil Jaroszláv is! Ott lakik a Vöröshegy alján, a postás-kolóniában, ő a legszorgalmasabb diószállító és egyben a legrosszabb játékos, hát cseh létére bevették a játékba. Mondom, még Poszpisil Jaroszláv is azon az átkozott nyelven védi az igazát:

— Agyál csak ide néty! Annyit elütötem!

A már-már komolyra forduló vitába reccsen bele a „pán riaditely" minden hangzavart legyőző „szakrája":

— Meddig fogtok még itt magyarul ugatni! (Persze a maga nyelvén kiabálta ezt.) Kotródjatok innen!

A legfelső, kegyetlen hatalom így űzte el az új játékparadicsomból a nemes vetélkedőket. Igazságosan kiadták Jaroszlávnak a maga részét, mert tudták, hogy másfelé vezet az útja és hangos „Nazdár!" kiáltással búcsúztak el tőle. („Pukkadj meg tőle!" — motyogta az orra alá a legmagasabbik s valószínű, hogy nem Jaroszlávnak szánta ezt a jókívánságot!)

Jaroszláv északnak indult, a másik három délnek. Nagy Jancsinak, Kowalewszky Vladimírnak és Beer Miskának egyfelé vezetett az útja.

Jancsi volt köztük a legnagyobb, ami nem csoda, mert már harmadszor járja a negyedik osztályt. Jófejű gyerek volt, csak az a „tannyelv" nem tört a foga közé, viszont az édesapját vonatkísérőből már úgy is kocsitologatóvá degradálták a vasútnál s avval fenyegette meg

a „tratymajszter", hogy még onnan is kikophat, ha fiát nem iratja szlovák iskolába. Két év alatt jó egy fejjel kinőtt az osztálytársai közül, talán azért is volt olyan nagy tekintélye, mint a — csacsinak a birkanyájban.

A kis Kowalewszky Vladi édesapja, mint afféle meghonosodott lengyel, magyarnak érezte magát befelé, de meglapult a hivatalában, féltette azt a száraz kenyeret s még talán remélte is, hogy „államhűsége" végül is meghozza a vajat is a kenyérre. A fiával rendelkezhetett, beadta a szlovák iskolába, a feleségét azonban semmi érvvel nem tudta rávenni, hogy megtanulja az állam nyelvét. Ez persze megbontotta a családi harmóniát s az ilyesminek mindég a szegény gyerek issza meg a levét. Így került Vladi a család békétlen levegőjéből az utcára.

Beer Miskának teljesen mindegy volt, minek veszik. Az iskolában fajszlováknak számított, mint miszlókai gyerek, pedig nagyapja még talán — egész falvastul — német volt.

Amint kullogtak lefelé az egyre keskenyedő Kovács-utcán, legelőször a kis Vladimírban szakad föl a lelkiismeret:

— Talán... mégis igaza van az igazgató úrnak!... Nem kellene magyarul...

— Hát hogy az Istenbe beszéljek, — horkant föl Jancsi —, ha nem ragad rám az a fanyelv!

— Hisz... nem is úgy értettem... de pont az ablaka alatt!...

Beer Miska hányivetien véleményezte:

— Én beszélhetem akár így, akár úgy! Engemet nem kicsapják. És ha? Megyek haza Miszlavára. Az enyém apa varosnál erdévőd, nem is, — erdővőd — no, lesznyik —, mindegy, hogy bátyájánál lakok is varosban, vagy nagyanyájánál ott Miszlaván.

Vladi elhallgatott. Legjobban szeretett volna eloldalogni innen, eltűnni ettől a két veszedelmes alaktól. Föl is tette magában, hogy a Malom-utca sarkán meglép.

Az ám, csakhogy ott, — ki tudna utána járni egy gyermek eszmetársításának —, Jani nagy garral fölkiáltott:

— Fiúk! A Liszt Ferenc-utcában jó diózni! Az a fincsi aszfalt, nem ez a cseh vacak!

És már szaporázta a lépéseit, a többi önkéntelenül utána lendült. A Sas-utca végében már valóságos versenyfutás kerekedett ki. Ebből nem ugorhatott ki a kis Vladi, mert különben holnap rá se néznek a többiek.

— Még meg is van a méta! — örvendezett Jani, mikor a helyszínére értek és már rakta is le a két dióját. Hárman vannak, eggyel-eggyel nem érdemes kezdeni. A másik kettő utánacsinálta. Az úttest, alig észrevehetően lejtős, csak éppen arra jó, hogy a gyöngén dobott dió elhajoljon az egyenes iránytól. Amíg ezt Vladi és Miska megtapasztalták, jó sok diójuk odakerült a sor végébe, vagy a Jani zsebébe. Magát Janit is elszoktatta a Kovács-utcai, mérnöki pontossággal beszintezett aszfalt-csoda, igazán izgatóvá vált a játék s a nyerés, mert szerencse is kellett hozzá, még nagyobb dicsőségnek számított. A játék hevében észre sem vették, hogy jön valaki a Darvas Imre-

utca felől csendesen talpaló lépésekkel s megáll figyelni a játékot. Janinak tűnt föl először, rá is kiáltott:

— Na, mi kell?

— Nü, — felelt a másik —, nézni sem szabad?

A hangra a másik kettő is felfigyelt s ahogy szemük a diósor felől fölfelé haladt, látott: Először is egy kétszer akkora lábra szabott cipőt, mint ami benne volt, kitágult „cugokkal", elől-hátul kilöttyent felhúzóval. Utána vagy egy tenyérnyi lötyögős, ráncos fekete harisnyát. Ez egy kitérdelt trombita nadrágban veszett el, amelyről nem lehetett tudni, azért ér-e fél lábszárig, mert kinőtték, mint hosszú nadrágot, vagy rövid nadrágnak szánták, de jó bőnek, hogy sokáig szolgálhasson. Azután kétsoros kabát következett, erről szintén bajos volna megállapítani, kaftánnak szánt császárkabát-e, vagy bőre szabott zakkó. Alóla egy pár szál spárga lóg ki. A nagy karimájú bársonykalap csak a két elálló, húsos fülre támaszkodik, s alóla selymesen, még göndörítetlenül leng ki a jellegzetes hajtincs. Ez s a tél-túl már ütköző szakáll árnyékolja be a fakósárga arcot. Határozottan ingerlő jelenség három kamaszodásnak induló gyereknek. Szerencséje, hogy van a társaságban egy ismerős, a Beer gyerek. Rá is köszön:

— Né, szervusz Pinkász! Miért nem beszéled?

— Mit hogy beszéljek? — felel az föl s lecsukló hangon. — Már megyek is, úgy se tudok játszani.

— Mért ne tudnál? Hát nem gombicskáztunk mink Miszlaván eleget? Ez sem nehezebb.

— Ki ez a madárijesztő? — kérdi undorkodva Jani.

— Itt van neki ruhásbolt az ócskapiacon, ott veszi nekem apám a ruháját. És nyáron volt Miszlaván, bácsikájánál, krcsmárnál.

— Oszt' mér' nem tudsz jádzani? — ereszkedik le Jani a fiúhoz.

— Dió nélkül? — fordítja kifelé Pinkász a két tenyerét, amely eddig látszólag céltalanul merült a nadrágzseb mélyére.

— Ha csak az kell! — nyujt felé Jani két diót olyan alamizsnaadó nagylelkűséggel.

Pinkász már nyúlna a dió felé, de meggondolja a dolgot és visszamélyeszti kezét a zsebébe.

— No és ha elvesztek?

— Akkor adom én neked, biztatta Miska, nem akarva hátrább maradni nagylelkűségében a barátjánál.

— Meg én is! — jószívüsködött Vladi.

Pinkász még mindég nem látta tisztán, hogy a diókat korlátlan tulajdonába engedik-e át, vagy csak forgótőkének, de nem akarta egyenesen föltenni a kérdést. Inkább felhúzta büszkén az orrát:

— Nem khöll! Akharom mondani, nem khöll ingyenbe. Venni, azt igen. — És, amint a beszédhez föltétlen szükséges, kezét kihúzta a zsebéből, egy ütött-kopott bugyelláris is jött ki vele.

— Nem eladó! — vágta ki gőgösen Jani s érzett a hangján, hogy végit akarja vetni az egész alkudozásnak. No, de Pinkász se azért Lézer, hogy abbahagyjon valamit, ami üzletet ígér.

— Akhor adjátok khölcsönbe, de leteszek érte a khauciót!

— Mi a fenét?

— Nü, a bhiztosíték! — Előkörmölt a bugyellárisából egy enyhén sárga, híd-rajzos tízfillérest s letette az utcát szegélyező kis kert kerítés-falára. — Ez hat dióig. Így megy a piacon is khicsinyben.

A fiúknak határozottan imponálni kezdett Pinkász, aki csak úgy játszani és nyerni akar, mint ők, csak öntudatosabban teszi mindezt. Valahogy kitágult előttük a dió jelentősége. Komolyan vették a „kauciót", mindegyikük adott két-két diót a fiúnak s folyt tovább a játék. Az új játszótárs jó „palinak" ígérkezett, három első lökése közelébe sem fért az egyre hosszabbodó sornak. Minden dobását hangos üdvrivalgás kísérte, hogyne, hiszen olyan esetlenül dobálta jobb kezével a diót, mintha ez lenne a második számú balkeze. Már a negyedik, már az ötödik dió is odasorakozott a többi mellé. A másik három már kezdte kitapasztalni a pálya fortélyát, el-elvágta a sort, hol Jani, hol Miska két-három dió erejéig, még a kis nyápic Vladinak is sikerült „a pénzénél maradnia". Szóval változó szerencsével folyt a játék, csak szegény Pinkász fizetett rá az üzletre.

A többiek gúnyolódása már kezdett élesre fajulni. Pinkász tűrte szótlanul, csak pergamenszerű bőre alatt gyulladozott valami láthatatlan tűz. Meredt szemmel nézte az egyre hosszabbodó sort. Irígység volt-e ebben a tekintetben, vagy latolgatás, ki tudná megmondani.

Az utolsó diójával mégis sikerült két diót elütnie a sor végéről. Folyhatott tovább az idegfeszítő játék és nőhetett a sor. A kis Vladi kezdte észrevenni, hogy ez a Pinkász nem is olyan buta, mint amilyennek a másik kettő hiszi. Amíg ők, — magát se véve ki —, csak úgy vaktában, válogatás nélkül dobálják a diót s azt teszik oda a sorhoz, amelyikkel dobtak, Pinkász mindég egy dióval dob s ha veszít, másikat tesz le a földre. Azt is megfigyelte, hogy a fiú szinte tanulmányozza azt a kicsi zömök, majdnem szabályos gömbalakú diót, amely éppen azért, mert vastaghéjú, nehezebb a többinél.

Két dobása megint „csára ment" Pinkásznak, ahogy Jani nagy ujjongva megállapította, a sor pedig, talán éppen a jókedv miatt elkönnyelműsködött dobások következtében felnőtt egy méternél is hosszabbra. Majd, hogy az egész forgótőke benne volt már a játékban, lehetett úgy harmincöt, negyven dió.

Pinkász hirtelen, mintha megemberesedett volna. Halálosan komoly lett. Balkézre fogta a kicsi, göcsmentes, gubics-dióját, leguggolt s jó erősen lódítva útnak, kissé ferdén hajította a sor bal széle fölé. A dió enyhe ívet írt le az aszfalton és — pontosan eltalálta az egész sort jelentő bal szélsőt.

A három gyereknek leesett az álla a csodálattól. Mielőtt észbekaphattak volna, Pinkász összekaparta a földről mind a diót, felszedte a „kaucióját" a kerítésről, becsülettel megadta kinek-kinek a két-két dióját s a többit elsüllyesztette a feneketlen zsebeibe.

— Szhervusztok! — köszönt el tisztességtudóan. Egy-két lépést még lassan, emelt fővel, szinte büszkén tett meg, mint aki teljesen szabályszerűen jutott nagy nyereséghez, mihelyt azonban megérezte, hogy az elképedés haragban robbanhat ki, futásnak eredt. Esetlenül, lappogva a bő cipőben és egyenesen a Darvas Imre-utcán, magas fal mögé rejtőzött szefárd zsinagóga ajtaja felé.

— No, ez alaposan kitolt velünk! — Állapította meg Jancsi, aki legelsőnek ocsúdott fel a meglepetéstől s mert követ nem talált az aszfaltozott utcán, az egyik dióját vágta a menekülő után. Jót koppant az a bársonykalapon. Evvel ki is adta a mérgét. Csak annyi maradt meg belőle, hogy megmondta a magáét Beer Miskának:

— Süsd meg a barátodat! — Gőgösen megszegte a nyakát, utolsó dióját felroppantotta egészséges fogával s köszönés nélkül otthagyta a másik kettőt.

Ennyit tudtam megfigyelni szokásos déli, „étvágycsináló" sétáim közben erről a kis gyermekdrámáról. Láttam azután is kis ismerőseimet, de mindég külön-külön. Vagy „örök harag" támadt közöttük a súlyos veszteségbe fulladt „szabadverseny" miatt, vagy az a haragos „pán riaditely" léptetett életbe súlyosabb megtorlást a legnagyobb bűn, a magyar „ugatás" miatt.

† SZIKLAY FERENC

VILLAMOSON

Robog velünk a villamos. Fehér körte
szórja a fényt a merev padokra körbe.

Most itt ülünk. Hátát a támlának vetve
böngészked a tudós a betűrengetegbe'.

Ó, betűk, kérdőjelek, kicsiny megállók,
néha sötét árnyék vet a könyvre hálót.

Bólogat a szélben kusza fáknak lombja,
vagy tán itt zörög most a megholtak csontja?

Sín, amely messze nyúlsz, hideg drót fölötted,
rajtad ez az élet csupa terhet görget.

Béna a tudós, a gondolat mihaszna;
haza érünk egyszer,
hogyha elég erős a vezető karja.

TAMÁS LAJOS

NEWTON ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE

A SOK LÁNGELME közül, akik a matematikai tudomány mai pazar és nagyterjedelmű épületét felépítették, egyike a legnagyobbaknak Newton Izsák. Született a Julián naptár szerint 1642 december 25-én, ami megfelelt a Gregorián naptár szerint 1643 január 5-ének. Születési helye az angliai Woolsthorpe, Lincolnshire grófságban, ahol atyja bérlő volt. Newton Izsák születésekor igen gyenge és kicsi gyermek volt, úgyhogy környezete attól tartott: rövidesen meghal. 11 éves korában a szomszédos Grantham iskolájába iratták be, ahol egyáltalán nem tartozott a jobb tanulók közé, sőt saját bevallása szerint sem figyelmes, sem szorgalmas nem volt. Azonban már ekkor is vonzódott a mechanikai problémák iránt és Grantham-ben töltött 3 év alatt különböző mechanikai játékokat készített.

Newtont 14 éves korában édesanyja, mivel édesapja időközben 36 éves korában meghalt, hazavitte azzal a szándékkal, hogy a gazdálkodásba beletanuljon. Ehhez a foglalkozáshoz azonban Newtonnak semmi kedve sem volt s így nagybátyjának, Ayscough William lelkésznek tanácsára a cambridge-i egyetem Trynithy College-ébe küldték 1660 június 5-én. Bár Newton kisebb előképzettséggel rendelkezett, mint társai, ez a körülmény talán nem szolgált hátrányára, mert így ismereteinek forrása egyedül Cambridge lett s ezzel szinte lelki születéshelyéül tekinthető.

Legnagyobb érdeklődése mindjárt a matematika felé fordult és Euklides Elemeit olyan természetesnek és maguktól érthetőnek találta, hogy csodálkozott azon, miért kell azokat bizonyítani. Ezenkívül mindjárt eleinte Descartes Geometriája és Kepler Optikája voltak azok a munkák, amelyekkel foglalkozott. Midőn pedig Wallis Arithmetica infinitorumával foglalkozott, már több nagyfontosságú felfedezést tett. Így a róla elnevezett binomiális tételt, az általa fluxiószámításnak elnevezett differenciálszámítást már 23 éves korában felfedezte, bár felfedezéseit nem közölte senkivel, csak összegyüjtötte.

Az 1665. évben elnyerte a filozófiai baccalaureatust s állítólag az 1666. évben esett meg vele a fáról lehulló alma története. Ez az esemény csak Newton unokahúgának Voltaire-rel történt beszélgetéséből ismeretes. Amidőn a fáról lehulló alma mozgása felett elmélkedett, arra gondolt, hogy az alma akkor is a földre esett volna, ha olyan magasan állott volna, mint a Hold. Erről viszont arra gondolt, hogy bizonyára a Föld is vonzza a Holdat s ez a gondolata végeredményben a gravitáció elméletének megállapítására vezetett.

Jellemzőnek és kiemelendőnek tartom, hogy Newton behatóan foglalkozott teológiával is és bár ő olyan mélyen hatolt be a természettudományok titkaiba, mint előtte senki más, ez a körülmény egyáltalán nem hatott kedvezőtlenül vallásosságára, sőt inkább megerősítette őt abban.

Visszatérve a gravitációra vonatkozó, fent bemutatott gondolatmenetére, Newton nem fedezte fel azt, mert a Föld gravitációját már Gallilei meghatározta, viszont az általános gravitáció gondolatának megalapítóját nem ismerjük, de már Newton előtt úgy mondhatnók, hogy „a levegőben volt". Newton érdeme, hogy az általános gravitáció létezését bebizonyította a Hold mozgásából.

Newton ugyanis felállította a földi gravitáció képletét a Hold mozgása alapján a következő alakban:

$$g = \frac{4\,\pi^2\,q^3\,\varrho}{T^2}.$$

Ebben a képletben csupa ismert mennyiség áll a jobboldalon, ugyanis a π a Ludolph-féle szám, a q megmutatja, hogy hányszor nagyobb a Föld-Hold távolság a földi sugárnál, a ϱ a Föld sugara, a T a Hold keringésideje. Newton úgy tanulta, hogy egy földi fok egy angol mérfölddel egyenlő. Minthogy pedig egy angol mérföld 4954·19 párizsi lábbal egyenlő, a Föld sugara 17,031.230 láb. Ezzel az értékkel számítva azonban a gravitáció ismert értékét Newton nem kapta meg, hanem kereken $^1/_7$-del kevesebbet, amiből arra következtetett, hogy képlete nem helyes, illetve hogy a Hold mozgásában más tényezők is érvényesülnek. Ez a kudarc teljesen kedvét szegte és teljesen feladta az általános gravitációra vonatkozó vizsgálódásait.

Csak később, 17 év múlva szerzett tudomást Jean Picard francia csillagász pontosabb fokméréséről, amely szerint a Föld sugara 19,615.780 láb. Amidőn ezt az értéket helyettesítette be képletébe, a képlet megfelelő eredményt adott. Ez az eredmény olyan lelki felindulásba hozta, hogy a számításokat nem is tudta befejezni, hanem egy véletlenül hozzá betért barátja végezte el helyette azokat.

1668-ban Newton megszerzi a Magister Artium fokozatot, 1669-ben Barrow utódja lesz a cambridge-i egyetem matematikai tanszékében. Barrow Newtont nagyra becsülte, mert már előzőleg geometriai és optikai munkáinak kiadását Newtonra bízta és az előszóban Newton néhány kiigazítását elismerte.

1672-ben a Royal Society tagjává választották s székfoglaló értekezéséül a tükrös teleszkópról írt egy feltűnést keltő tanulmányt. Az értekezés alapján szerkesztett teleszkópot II. Károly király és udvara is megcsodálta s jelenleg is a Royal Society őrzi.

Nem sokkal a tükrös teleszkóp bemutatása után Newton a Royal Societyban a fehér fény szétbontására vonatkozó vizsgálatait és azok eredményeit mutatta be, amely értekezésével a társulat tagjai között nagy tekintélyre tett szert. Azonban az irígység is felütötte a fejét Hooke Róbert személyében, aki fölötte becsvágyó és izgága ember volt, bár kétségtelen, hogy érdemeket is szerzett, mert pl. a noniust és libellát ő találta fel. Hooke áskálódásaival annyira megzavarta Newton nyugalmát, hogy a Royal Society tagságáról is lemondott. Ezt a lemondását azonban nem fogadták el, sőt a díjak befizetése alól is felmentették.

1687-ben jelent meg Newton életének főműve „Philosophiae naturalis principia mathematica" (A természetfilozófia matematikai alapelvei) címen. A mű három részre oszlik. Bevezetésében kifejti,

hogy a természeti tünemények között a mozgásé a főszerep s ezzel kapcsolatban a mechanika axiomáit terjeszti elő. Az anyag mennyisége térfogatával és sűrűségével mérhető, a mozgás mennyisége pedig függ az anyag mennyiségétől, tömegétől és a sebességétől. Azt az erőt, amely a testeket közös középpont felé mozgatja, centripetális erőnek nevezi. A szerző nem törekszik arra, hogy az erőnek, mint a mozgás okának eredetét, lényegét, mibenlétét felderítse, hanem megelégszik az ember által mérhető hatások megvilágításával.

Munkájának bevezetése továbbá tartalmazza azt a három mozgási törvényt, vagy axiómát, amelyeket az ő nevéről neveztek el, bár ezeket nem ő fedezte fel, csak pontosabban fogalmazta. Az első törvény a tehetetlenség törvénye, amelyet már Kepler részben, Gallilei pedig általánosságban állított fel. A második törvény úgy hangzik, hogy minden mozgásváltozás arányos az azt létrehozó erővel. Gallilei már ezt a tételt is ismerte, csakhogy míg ő állandó erőre vonatkoztatta, addig Newton fogalmazása arra az esetre is kiterjed, ha az erő változik. A harmadik törvény szerint minden hatásnak egyenlő nagyságú, de ellenkező irányú ellenhatás felel meg: az akció egyenlő a reakcióval. Newton ezt az elvet a kozmikus gravitációra is vonatkoztatta, s egyúttal lehetővé tette vele az ütközés törvényeinek bevezetését.

A bevezetés után következik az első könyv. Ebben Newton ismerteti azokat a geometriai módszereket, amelyekkel problémáit megoldotta. Érdekesnek tartom annak megemlítését, hogy bár a második könyvben ismerteti a fluxió-számítást, geometriai módszerei mégsem analítikusak, hanem szintetikusak. Mindamellett a geometriai módszerek ismertetése kapcsán nem kerülheti el a határértékek alkalmazását, ami már analítikai eljárás.

A második könyvben bebizonyítja, hogy az az erő, amely az égi testeket egy kúpszelet, azaz ellipszis, parabola vagy hiperbola pályán mozgatja, a távolság négyzetével fordított viszonyban áll, amennyiben az erő középpontja a kúpszelet egyik gyújtópontjában van. De ennek a tételnek a fordítottját is bizonyítja, hogy t. i. annak a testnek, amelyre egy, a távolság négyzetével fordított viszonyban álló erő hat, szükségképen egy kúpszelet valamelyikén kell mozognia. Persze, kivéve azt az esetet, amikor a test egyenesen a kúpszelet gyujtópontja, azaz az erő székhelye felé, vagy felől mozog. Végül rámutat arra, hogy Kepler törvényei az általános gravitációnak felelnek meg. Emlékeztetőül idézem Kepler három törvényét: 1. A bolygók ellipszis pályán mozognak. 2. A Marsnak a Naptól való távolsága egyenlő időkben egyenlő területet ír le. 3. A bolygók keringési idejének négyzetei úgy aránylanak egymáshoz, mint középtávolságaiknak köbei.

Newton Philosophiae naturalis principia mathematica című munkájának harmadik könyve a világrendszerrel foglalkozik. Ebben a könyvben, mint egyik segédtételt ismerteti nevezetes interpolációs formuláját. Ha Newton nevéhez más felfedezés nem is fűződnék, mint a következő három matematikai tétele, ú. m. a binomiális tétel, az interpolációs formula és a magasabb fokú egyenletek megoldására alkalmas gyökközelítő formulája, már ezekkel is hervadhatatlan érdemeket szerzett volna.

Ha már Newton matematikai munkájáról van szó, meg kell említenem azt a sajnálatos körülményt, hogy alig van nehezebb olvasmány, mint Newton matematikai fejtegetései. Még maga Euler is, a matematikusok egyik fejedelme, panaszkodik Mechanika c. munkájában, hogy Newton könyvének olvasása milyen nagy nehézséget okozott neki. Minthogy mi sem nélkülözhetjük a Kassai Kereskedelmi Főiskolán Newton interpolációs formuláját, kénytelen voltam egy közérthető levezetést készíteni hozzá, mert Newton eredeti írását senki sem volna képes megérteni.

1689-ben Newtont az a kitüntetés érte, hogy az egyetem őt küldte ki a parlamentbe képviselőjéül. Azonban Newton semmiféle politikai működést nem fejtett ki, egyetlen felszólalásában figyelmeztette a szolgát, hogy az egyik nyitva lévő ablakot csukja be, nehogy a léghuzat megártson a szónoknak.

1692-ben Newton egészsége megrendült és szellemi ereje is hovatovább annyira gyengült, hogy saját munkáját sem volt képes megérteni. Szellemének ezt a gyengülését bizonyára két körülmény segítette elő: Az egyik az az intenzitás, amellyel szellemi munkáját végezte. Annyira el tudott merülni abban, amivel éppen foglalkozott, hogy teljesen meg tudott feledkezni a külvilágról. Előfordult, hogy egy barátját meghívta ebédre, de tökéletesen megfeledkezett róla. Barátja, elunván a hosszas várakozást, hozzáült az ebédhez, s azt jóízűen el is fogyasztotta, s a kettőjüknek szánt sült csirke maradékait a tál fedőjével újból lefedte és elment. Órák multán az éhség mégis csak az ebédlő felé vezette Newtont, s leemelve a tál fedőjét, meglátta benne a sült csirke maradványait s felkiáltott: „Egészen megfeledkeztem róla, hogy már megebédeltem." — Egy másik alkalommal szórakozottságában azt tette, hogy egy mellette ülő hölgy vékony ujjacskáját pipaszurkálónak használta. Szórakozottságának ezeket az eseteit nemcsak az olvasók kedvének derítésére hozom fel, hanem annak felfoghatóvá tételére is, mennyire el tudott merülni szellemi munkájában s mennyire lefoglalta az minden idegszálát. Ez a túlfeszített szellemi munka nem maradhatott hatás nélkül szellemi erejére.

Végtelenül leverte őt az a szerencsétlenség is, hogy egy égve felejtett gyertya felborulása elpusztította értékes kéziratainak nagyrészét. Barátait természetesen nagyon leverte Newton nagy szellemének ez a gyengülése, s mint Huyghens írja, „szobájába zárva tartották s akarva, nem akarva gyógyszereket kellett bevennie, minek következtében egészségét annyira visszanyerte, hogy most már kezdi érteni művét, a Principiumokat". Leibniz, bár egyidőben feszült viszonyban volt Newtonnal, a diferenciálszámítás szerzőségének elsősége feletti vitában, 1695 január 23-án ezt írta Huyghens-nak: „Nagyon örülök, hogy Newton úrnak nagyon bántó betegségéről úgy értesülök, hogy egyszersmind felgyógyulását is hallom. Az olyan egyénnek, mint ő és ön uram, hosszú életet kívánok."

Felgyógyulása után 1696-ban egy volt tanítványa, Charles Montague, később Earl of Halifax, a királyi pénzverő hivatal ellenőrévé nevezte ki, amely állás anyagi gondjait csökkentette, minthogy 5—600 font sterling jövedelemmel járt, sőt 1699-ben a pénzverő hivatal igazgatójává lett, évi 1500 font sterling (kb. 40.000 P) fizetéssel, ami egy-

szerre kiemelte a tudósok szűk világából a nagy világba. 1703-ban a Royal Society elnökévé választották és 1705-ben Anna királynő lovaggá nevezte ki, amivel a Sir (ször) megszólítás járt.

1704-ben jelent meg optikai munkája, „Optics or treatise of the reflections, inflections, and colour of light". Ez a munka is három részre oszlik: az elsőben a reflexiót (fényvisszaverődést), a refrakciót (fénytörést, ő inflexiónak nevezi) és a diszperziót (szóródást) tárgyalja az általa felállított emisszió-elmélet alapján. A második könyvben a vékony lemezek színeivel, valamint a testek természetes színeivel és a szivárvány keletkezésével és annak magyarázatával foglalkozik. A harmadik a diffrakciót, fényelhajlást tárgyalja.

A színszóródást már mások is ismerték, de Newton adta meg a jelenség helyes magyarázatát és állításait kísérletekkel igazolta is. Így pl. felvetődött az az ellenvetés, hogy a diszperziót, a színszóródást az üveg tökéletlenségei okozzák. Ezt az ellenvetést Newton úgy erőtlenítette meg, hogy az egyik prizma által létrehozott spektrum színképét egy ellenkező helyzetű, hasonló hasábbal sikerült újra fehér fénnyé egyesítenie. Azután a spektrum egyik színét elkülönítette s kimutatta, hogy ez a szín már nem ad új spektrumot, azaz ez a szín önálló s már eredetileg is alkotó része volt a fehér fénynek.

Bár Newton optikai felfedezéseit az emissziós elmélettel magyarázta, a később keletkezett hullámelmélet Newton megállapításait a színszórás tekintetében változatlanul átvette.

Newton emissziós elmélete abban állt, hogy az ő magyarázata szerint a fénysugár apró, különálló s nagy sebességgel, 300.000 km-rel haladó anyagi részekből áll, melyeket a világító testek lövelnek ki magukból. Ez az elmélet nagy nehézségeket okozott a visszaverődés magyarázatában, a fényelhajlást pedig nem tudta megmagyarázni. ezért a hullámelmélet lépett az emissziós elmélet helyébe. Érdekes azonban, hogy ma megint közeledés látszik a Planck-féle kvantumelmélet alakjában a Newton-féle emissziós elmélethez.

Ha Newton munkásságát méltatjuk, nem lehet szótlanul elhaladni fluxió-számításának jelentősége mellett. A fluxió-számítást ma differenciál-számításnak mondjuk. Newton ennek egyik felfedezője; vitába is került az elsőség tekintetében Leibniz-cel. Ma már kétségtelen, hogy mindketten önállóan fedezték fel azt a korszakalkotó eljárást, mégpedig Newton korábban fedezte fel, de Leibniz korábban publikálta. Ezenkívül Leibniz nevezte el az eljárást differenciálszámításnak és az ő levezetése érthetőbb is. Mindenesetre a tudomány haladása tekintetében minkettőjüknek óriási érdemei vannak.

Newtonnak „Chronologia" című munkája csak halála után jelent meg, s ez is sok vitára adott alkalmat. Ebben a világtörténelmi időszámítással foglalkozik asztronómiai módszerrel, de minthogy kiindulási pontjának hitelessége bizonytalan, egész számítása is azzá válik.

Newton 1703 óta haláláig, tehát 25 éven át volt a Royal Society elnöke. Élete utolsó idejében sokat betegeskedett és sokat szenvedett az utolsó 20 napon. Azonban mindig nagy béketűrésnek adta jelét, sőt a nyugalom perceiben kedélyesen beszélgetett is. Még két nappal halála előtt is az újságokat olvasta és szellemi tehetségeinek teljes birtokában volt. Azonban este elveszítette eszméletét és két

napi haláltusa után 1728 március 20-án, 85 éves korában meghalt Kensingtonban. Holttestét Londonba vitték s a Westminsteri apátság templomában nagy pompával temették el. Szemfödelének szalagjait a főkancellár, Montrose és Roxburgh hercegek, mint pairek és Pembroke, Sussex és Macclasfield grófok, mint a Royal Society tagjai tartották. A szertatást a rochesteri püspök nagy segédlettel végezte s a westminsteri templom dékánja és káptalanja megengedte, hogy Newtonnak a templomban emlék állíttassék. Newton tiszteletére emlékérmet vertek s szobrát több helyen felállították.

Az angol közvélemény mindamellett nem volt megelégedve azzal az elismeréssel, amelyet a hivatalos körök Newton munkássága és jelentősége iránt mutattak. Azonban kétségtelen, hogy Newtont korának közvéleménye nagyrabecsülte.

Ő maga alapjában véve elég szerény volt, s ezt jellemzően mutatják a következő, röviddel halála előtt írt sorai: „Nem tudom, hogy mit tartanak rólam az emberek, az én részemről olyan gyermekhez hasonlítom magamat, aki a tenger partján játszadozva, itt is, ott is, egy kavicsot, amely símább, mint a többi, vagy egy kagylót, amely szebb, mint a többi, összeszed, holott az igazság nagy óceánja szeme előtt teljesen rejtve marad."

Newton vallásos lelkülete világos példája annak, hogy az igazi tudós nem lehet vallástalan. A világrendszer mozgató erőinek felfedezője és rendszerezője az isteni alkotások megismerése révén sokkal közelebb került Istenhez és az ő hatalma és bölcsesége megismeréséhez, mint azok az állítólagos „tudósok", akik ismereteiknek sekélysége miatt az Isten és törvényeinek megértésétől örökre el vannak zárva.

STOLPA KÁROLY

Forrásművek:

Nagy József: Kiváló matematikusok és fizikusok. (Budapest, 1927.)
H. Poincaré: Tudomány és feltevés. (Budapest, 1908.)
Pekár Dezső: Báró Eötvös Lóránd. Az ötvenéves torziós inga. (Budapest, 1941.)
Czógler Alajos: A fizika története I—II. (Budapest, 1882.)
E. Zimmer: Forradalom a fizikában. (Budapest, 1941.)
G. Kovalewski: Grosse Mathematiker. (Berlin, 1939.)
Mikola Sándor: A fizikai megismerés alapjai. (Budapest, 1941.)
Kornis Gyula: A tudományos gondolkodás. A tudós lelki alkata. (Budapest, 1941.)
Jeans: A rejtelmes világegyetem. (Budapest.)
Magdics G.: A természettudomány útjai Istenhez. (Budapest, 1932.)

FENYŐFÁK AZ ŐSZI ERDŐSZÉLEN

Az erdő hímes ünneplőt öltött,
hetyke dáridózást csapnak a fák,
lázító mámor cifrázza a lombot
s kergeti az erdőn dacosan át
a halál küszöbén az élet dalát.

A szomszédban fenyőfák feszülnek
kemény vigyázzban, mintha őrségen
lennének. Sudár testük az égnek
merevül. Örök az erdővégen.
Túlnéznek e bárgyú hencegésen.

Pedig itt minden fájón emberi:
hajtotta a nedvet tavaszi nász,
érlelte nyár és gyilkolta ősz,
mennyire szánandó emberi más:
harmatnyi öröm és tengernyi gyász...

Mintha rólam, vagy rólad mintázták
volna testvér! Egyazon a sorsunk!
Ajkunkon nótát vidít a tavasz,
nyáron hangyaként élelmet hordunk,
télen mokányul tort kuruckodunk.

S a fenyő áll változatlan zölden.
Kívülről nézi a tavaszi pompát,
nyári lüktetést, őszi hervadást,
rázhatják téli fagyasztó bórák:
áll, áll, mint az örökkévalóság!

Valami titkos küldetésparancs:
kitartó, kövült vigyázzban állni!
Mindegy, hogy békén dolgozik a kéz,
vagy egymást ölik, mint eszmék katonái:
túl időn, téren: állni! állni! állni!

MOLNÁR J. JENŐ

MADÁRTANI MEGFIGYELÉSEIM A BOLDVA MENTÉN

A FELVIDÉK DIMBES-DOMBOS tájainak gazdag madárvilágáról sok kisebb-nagyobb dolgozat látott napvilágot. A cseh megszállás húsz esztendeje alatt sem szünetelt a magyar ornitológusok munkája. Mindegyik magyar, vagy magyar és szlovák nyelven megjelenő vadászlapunkban (Nimród, Vadász, Kárpáti Vadász) külön ornitológiai rovatban, vagy a „Hírek" rovatában közölték a vándormadarak tavaszi érkezésére, vonulására, téli madárvendégeink tömeges megjelenésére, egyes ritkább madárfajaink elejtésére, stb. vonatkozó megfigyeléseket. Egyik-másik ornitológusunk olykor hosszabb lélekzetű cikket is közölt a madártan gazdag berkeiből.

A magyar vonatkozásban nagy múltra visszatekintő scientia amabilis nem kisebb nevekkel dicsekedhet, mint Herman Ottó, Chernel István, Madarász Gyula. S ezeknek az európai, sőt világviszonylatban is ismert nevű kutatóknak a tanítványai, utódai ma is komoly és értékes munkát fejtenek ki a magyar madártan jó hírnevének megtartása érdekében. A Magyar Nemzeti Múzeum (Országos Magyar Természettudományi Múzeum) Állattárának madártani osztályán dr. Greschik Jenő, a földmívelésügyi minisztérium kísérletügyi intézeteihez tartozó Magyar Kir. Madártani Intézetben dr. Vönöczky-Schenk Jakab vezetésével serény kutató munka folyik. A régebbi, inkább leíró rendszertani és faunisztikai madártan helyébe ma mind erősebben lépnek előtérbe a madár és környezet közötti kapcsolatot, az egyes életterekben élő madárfajok és egyedek egymáshoz való viszonyát kutató tudományágak: a madárökológia és a madárszociológia. Ennek a két tudományágnak az utolsó években egyik hazai úttörője dr. Homonnay Nándor, a Magyar Nemzeti Múzeum ornitológusa, aki több hosszabb lélekzetű dolgozatban ismerteti ökológiai és szociológiai megfigyeléseit. Dolgozataiban nemcsak a puszta tények megállapítására szorítkozik; érdekes következtetések, logikai kapcsolatok egész sorozatát adja, s ezzel tanulmányainak az értékét az oknyomozó tudomány horizontjára emeli.

A magyar madártani kutatás arról sem panaszkodhat, hogy nincs sajtója. Amellett, hogy egész sereg állattani folyóirat áll rendelkezésre madártani vonatkozású munkák közlésére, van két csak ornitológiai folyóiratunk is. Egyik a Magy. Kir. Madártani Intézet kiadásában megjelenő „Aquila", a másik pedig a Magyar Ornitológusok Szövetségének a kiadásában megjelenő „Kócsag". Ebben a külföldön is jó hírnévnek örvendő két folyóiratban a magyar műkedvelő és szakornitológusok egész gárdájától olvashatunk több ív terjedelmű értekezéseket, rövidebb lélekzetű dolgozatokat és kisebb megfigyelésekről szóló beszámolókat. A rendszertan modernebb irányzatának képviselője a fiatalabb magyar ornitológus generáció tagjai közül dr. Keve András, aki a hazai varjúfélék szisztematikájáról írt nagyobb

terjedelmű monografiákat. A Madártani Intézet idősebb ismertnevű tisztviselőinek sokirányú ornitológiai munkássága mellett újabban különösebb érdeklődést váltott ki a legfiatalabb ornitológus-gárda egyik lelkes tagjának, dr. Udvardy Miklósnak, a Hortobágy madárvilágát tárgyaló doktori értekezése.

Sok jeles elhunyt és ma élő ornitológusunk munkásságáról írhatnék még oldalakon keresztül, de így nagyon kevés hely maradna értekezésemnek a fenti címben megjelölt tárgykörére. Ezzel a kis bevezetéssel csupán fel akartam hívni az Uj Magyar Museum olvasótáborának a figyelmét arra, hogy a magyar nemzet kultúrfölénye a természettudományoknak ebben a kis ágazatában is megmutatkozik, hogy ebben a tekintetben sem maradunk el szomszédaink mögött, sőt versenyre kelhetünk a nagy nyugati országokkal is.

A madártan kutatója, hacsak nem pusztán a madarak anatómiája, bonctana érdekli, terep-zoologus. Nyitott szemmel járja az erdőt, rétet, megfigyeli a lombsátor sűrűjében laikusnak fel sem tűnő legkisebb mozgást, hűséges kísérőtársával: vadásztávcsövével megismeri több száz méter távolságról a vízparton sétáló, vagy a levegőben repülő madarakat, ismeri a tavaszi erdő mindegyik énekesének a hangját s a mindig kezeügyében lévő zsebkönyvébe feljegyzi megfigyeléseit. A scienta amabilis művelője nemcsak tanulmányozza, hanem szereti is a madarakat, a természetet színben és hangban élénkítő élő ornamentumokat, a földön mindent a maga szolgálatába állító „homo oeconomicus" hűséges munkatársait. Ezért az ornitológus csak ritkán nyúl fegyveréhez, csak akkor fordítja a gyilkos szerszámot a kedves szárnyasok felé, ha szabad szemmel, vagy távcsővel nem tudja megállapítani, melyik fajról, vagy melyik alfajról van szó.

Jelen sorok írójának csak a két szeme és a két füle volt a fegyvere, amikor 1943 augusztusában mint lábadozó beteg 10 napon át tanulmányozhatta Borsod megye egyik gazdaságilag erősen megművelt részének szegénynek korántsem mondható madárvilágát. A megfigyelési terület magva egybeesett vitéz Lakatos Gézáné erdő- és mezőbirtokával, amely a Boldva völgyből nyíló ziliz-hangácsi völgyben, illetőleg egy, a Boldva folyásával nagyjából párhuzamos, kisebb völgyben terül el. Ennek a kicsi völgynek a nyugati oldalán délről észak felé haladva előbb elég nagy kiterjedésű kopár legelőre érünk. 1943 augusztusában akkora volt a szárazság, hogy ezen a legelőn az egyébként se nagyon dús fű egészen elszáradt s az itt növő bokrok és cserjék (kökény, galagonya, földi bodza, csipke) levelei is elvesztették élénk zöld színüket. A szárazságot jobban tűrő bogáncskórók, ördögszekér- és kutyatej-növények között hosszú sárga gyertyák módjára emelkedtek ki a virágzó ökörfarkkórók. A derekabb szálak 2 és fél méterre is megnőttek. A girbe-görbe vizes árokkal (persze ez 1943 nyarán teljesen száraz volt) keresztülszabdalt legelő legjellegzetesebb madara a hantmadár (Oenanthe oe. oenanthe L.) volt. A barázdabillegetőt (Motacilla a. alba L.) és a búbos bankát (Upupa e. epops L.) csak másodsorban említhetem. Az árok körül sok ürgét figyeltem meg.

A vizes árok alsó részét sűrűn benőtte a földi bodza, a kökény s más bokrok. Ez a völgy aljáig terjedő kb. 200 m hosszú bozótos árokdarab sok madárnak nyújtott élőhelyet. Vezérmadara a kis poszáta

(Sylvia c. curruca L.) volt. Láttam itt szép számmal tövisszúró gébicseket (Lanius c. collurio L.) is.

Ha a völgy nyugati oldalán északi irányban tovább megyünk, ritkás, szálas tölgyesbe érünk. Egy öreg pásztor elbeszélése nyomán megtudtam, hogy a száraz legelő is ilyen ritkás tölgyes volt egykor. Erről tanúskodik a még ma is ott látható néhány öreg tölgyfa. A szálas tölgyes alacsonyabb lomberdőbe s egy keskeny vágásba, majd újra szálas erdőbe megy át. Ez a kis ligetszerű erdő madárfajokban rendkívül gazdagnak bizonyult. Pár nap alatt nem kevesebb, mint huszonhatféle madarat figyeltem meg benne. Vezérmadarát, a kecses röptű szürke légykapót (Muscicapa s. striata Pall.) kisebb-nagyobb csapatokban egész nap meg lehetett figyelni. Csaknem minden alkalommal megfigyeltem a csuszkát, a széncinegét, a kékcinegét, barátcinegét s a nagy fakopáncsot. Erdei pintyet, a legtöbb középeurópai erdő vezérmadarát, mindössze egyszer láttam, akkor is csak egyetlen hímet.

Nagyobbára tölgyes a fent említett erdődarabhoz csatlakozó gróf Draskowich-féle erdő, valamint Irsay Imrének a völgy másik oldalán elterülő mintegy 30—40 hold kiterjedésű erdeje. Ebben a kis erdőrészben augusztus 19-én a nagy hőség hatására szinte „kihalt" a madárvilág. A forró délutáni napsütötte fákon negyed öttől negyed hatig, tehát egy egész óra lefolyása alatt egyetlenegy madarat sem észleltem. A rovarvilág se nagyon mutatkozott. Az út mellett néhány barna szemes pille (Satyrus dryas) szálldosott imbolygó repüléssel, a tölgyek körül két-három tölgyfapillangó (Zephyrus quercus) cikázott s az egyik ledőlt törzsön fényes fekete hőscincér (Cerambyx cerdo) ült mozdulatlanul. Más rovart nem láttam. Szerencsémre még a kevéssé barátságosan csípő bögölyök (Tabanidae) is elrejtőztek a nagy meleg elől. Ugyanakkor a völgy nyugati felében, amelyet nem ért oly erősen a délutáni nap heve, hangos volt az erdő a madárvilágtól. Sajnos, a bögölyzümmögés sem maradt el. Egy félóra lefolyása alatt a következő madárfajokat figyeltem meg: szajkó, zöldike, citromsármány, csúszka, széncinege, kékcinege, barátcinege, őszapó, tövisszúró gébics, szürke légykapó, középeurópai nagy fakopáncs, gerle.

Hogy némelykor egészen kis területen aránylag rövid idő alatt mennyi madarat lehet megfigyelni, arra a következő eset szolgáljon például: augusztus 19-én korán reggel három kidöntött cserfa ágai között 6 perc lefolyása alatt a következő madarakat észleltem: 3 citromsármányt, 2 csúszkát, 4 széncinegét, 1 barátcinegét, 3 kékcinegét, 8 őszapót, 5—6 szürke légykapót, 2 füzikét (a fajt nem tudtam megállapítani), 2 kerti poszátát, tehát 9 madárfajt 31—32 példányban!

A völgy keleti oldala az Irsayné-féle erdő kivételével mezőgazdaságilag megművelt terület. Búza-, árpa-, zab-, kukorica-, répaföldek váltakoznak itt egymással. Ottartózkodásom idejében a gabonaneműek helyenként még keresztben álltak, de minthogy már javában folyt a cséplés, a tarlók egy részén keresztek sem voltak. A tarlók felett sok ragadozó madár keringett. A földre azonban ritkán csaptak le, mert a nagy szárazság ellenére is kevés volt a mezei pocok. Sokkal több fürge gyíkot (Lacerta agilis) figyeltem meg a tarlókon. A nagy tömegben hemzsegő szöcskék és sáskák mellett valószínűleg a fürge gyík

szolgált táplálékul a földek felett repkedő egerészölyveknek, vörös- és kék vércséknek. Augusztus 17-én az egyik tarlón láttam egy rókát. A mezei munkások azt mondták, hogy a vidéken igen sok a róka s ezért nem tud nagyobb mértékben elszaporodni a mezei nyúl. A Kökényvölgy környéki erdőkben (Kökényvölgy a birtokhoz tartozó tanya neve) mindössze négy nyulat láttam. A madarakban rendkívül gazdag erdőben csak egy nyulat találtam, a többi három a Nyomár községhez tartozó kis erdőben ugrott fel előttem. A kökényvölgyi erdőben mint váltóvad az őz is megfordul. Az egyik erdei szekérúton elég friss nyomait láttam egy sutát kergető erős baknak. Ezek a nyomok az itt szokatlanul soká elhúzódó üzekedésről tanúskodtak. A többi gerinces állatról nem sokat mondhatok. Kígyót az egész környéken egyetlen egyet sem találtam. A békák közül is csak a leveli béka (Hyla arborea) hangját hallottam egyízben. A tarlók vezérmadara a mezei pacsirta (Alauda a. arvensis L.) volt. Csak a tarlókon figyeltem meg a rozsdás csukot (Saxicola r. rubetra L.) és a parlagi pityert (Anthus c. campestris L.)

A nagy száraz legelőtől nyugatra az ú. n. „Hatházi földek" terülnek el. Ezeken tengeri-, répa-, kölestáblákat, tarlókat és szőlőskerteket találtam. Míg a fent említett mezők Nyomár községhez tartoznak, addig a „Hatházi földek" a borsodsziráki határ tartozékai. A nagy legelőtől élő sövény választja el őket. Ezt a sövényt különböző lombos fák és bokrok (tölgy, mezei juhar, szil, akác, gledícsia, kökény, Bódi-szilva, galagonya, csipke, ördögcérna, stb.) alkotják. A gyepű ördögcérna (Lycium vulgare) teljes virágzásban volt. Ilyenfajta élő sövény választja el a „Hatházi földeket" a tőlük délre elterülő s egészen a ziliz-nyomári útig húzódó kisebb legelődarabtól. Ettől a legelőtől keletre terül el a kökényvölgyi tanya. A tanyát, amely kisebb nyaralóból, gazdasági udvarból, istállóból, magtárból és zsellérházakból áll, gyümölcsösök és zöldséges kertek veszik körül. A tanyától délre a zilizi út mögött nedves rétet, azon túl pedig egy kis ligetszerű lombos erdőt találunk. Ez utóbbiban, amely a nyomári gazdák tulajdona, ugyancsak a tölgy és cser az uralkodó fa, de láttam itt szilt, mezei juhart, gyertyánt, akácot és fagyalbokrokat is. Ez az erdő sokkal sűrűbb, mint a fentemlített uradalmi erdők. Madárvilága is más. Vezérmadara a kis fülemüle (Luscinia m. megarhyncha Brehm), amelyből egyet sem észleltem a többi erdőben.

További megfigyeléseket végeztem Ragályi Miklós balajti díszkertjében (Kökényvölgytől mintegy 3 kilométerre északra). Ebbe a szép kis parkba sok különböző fát és díszfát ültettek. Láttam ott orgonát, bokrétafát, platánlevelű juhart, mezei juhart, hársfát, szilvafát, bignoniát, galagonya-, buxus-, füge- és tujabokrokat.

Amikor augusztus 25-én reggel a kedves kökényvölgyi tanyát és környékét ott kellett hagynom, a zilizi vasúti megállóhoz vívő kocsiról is megfigyeltem az ébredező madárvilágot. A Boldva parti réteken seregélycsapatok, méltóságteljesen sétáló gólyák és a széllel játszadozó réti héjják búcsúztatták a Miskolc felé robogó vonat ablakából kitekintő utast.

Miután megismerkedtünk vizsgálódásunk területével, lássuk már most, milyen fajokból tevődik össze az a gazdag madárvilág, amely

ezt a területet benépesíti. Meg kell még itt jegyeznem, hogy a nyár második felében, amikor már a legtöbb apró énekes nem hallatja jellegzetes strófáját, a madártani megfigyelések korántsem mondhatók könnyűeknek. Sokszor órák hosszatt tartó bújkálás után tudjuk felismerni a sűrű lombozat között szöszmötölő poszátákat, fűzikéket, amíg végre sikerül megállapítani faji hovátartozandóságukat. Ha vadászfegyvert nem vittünk magunkkal, sok esetben nem is tudunk megbizonyosodni arról, hogy melyik faj tette próbára türelmünket, cserkészi képességünket, szemünket s nem utolsó sorban fülünket, mert ha a vonulásra készülő apró énekesek strófáikat nem is hallatják, egy-egy hívogató hangot mégis hallatnak s a gyakorlott fülű ornitológusnak ezeket az egymástól egészen apró nüánszokban különböző „cicegő" hangokat is fel kell ismernie. Ezeknek az elbírálásánál azonban igen óvatosan kell eljárnunk. Inkább ne írjunk semmit zsebkönyvecskénkbe, minthogy téves adatokat hirdessen a nyomdafesték.

Az alábbiakban Schenk Jakab: „A Történelmi Magyarország madarainak névjegyzéke" c. munkájának[1] a rendszertani sorrendjét és nevezéktanát (nomenclatúráját) követve sorolom fel az általam megfigyelt madarakat.

Varjúfélék családja. (Corvidae.)

1. Dolmányos varjú. (Corvus corone cornix L.) Augusztus 25-én reggel Ziliz község határában a földeken egy, majd a boldvai réteken a vasúti töltés közelében két példányát figyeltem meg. — 2. Vetési varjú. (Corvus f. frugilegus L.) Magam egyetlen egyet sem láttam belőle. A közelben valószínűleg nincs fészkelési kolóniája. Siposs uradalmi ispán tavasszal és ősszel nagyobb tömegekben figyelte meg a Kökényvölgyi tanyához tartozó szántóföldeken. — 3. Szarka. (Pica p. pica L.) A tanya körüli gyümölcsösökben s a legelőket a hatházi földektől elválasztó élő sövényben többször figyeltem meg. 20-án reggel az élő sövény környékén 17 szarkát olvastam meg. — 4. Szajkó. (Garrulus c. glandarius L.) A környező lomberdők egyik jellegzetes madara. 2—8 darabból álló csapatait többízben megfigyeltem. Augusztus 19-én általam soha sem észlelt hangját hallottam a gróf Draskowich-féle erdőben. Előbb a kecskefejő jellegzetes „kvik, kvik", vagy „kvit, kvit" szerű hangját, majd az erdei fülesbagoly közismert hívogató hangját utánozta. Úgy látszik, nem elégszik meg ez a „soknyelvű" madár a nappali hangok utánzásával, az éjjeli madarakét is eltanulja alkonyatkor és hajnalban.

Seregélyfélék családja. (Sturnidae).

5. Seregély. (Sturnus v. vulgaris L.) Augusztus 25-én reggel a Boldva bal partján elterülő zilizi földeken és réteken igen nagy csapatokban repkedett. A legnagyobb csapatot mintegy 1000—1200 darabra becsültem.

Málinkófélék családja. (Oriolidae.)

6. Aranymálinkó. (Oriolus o. oriolus L.) Nem volt nagyon gyakori. Pár darabot a nagy száraz legelő melletti ritkás lomberdőben,

[1] Aquila 42—45, 1935—38, p. 9—79.

néhányat pedig a balajti parkban észleltem. Hangjukat csak elvétve hallatták.

Pintyfélék családja. (Fringillidae.)

7. Zöldike. (Chloris chloris sp.) Az összes erdőkben megfigyeltem 3—8 darabból álló csapatokban. — 8. Tengelic. (Carduelis c. carduelis L.) Sok helyen láttam kisebb (8—15 darabot kitevő) csapatait. Megfigyeltem a ritkás lomberdőben, a nyomári gazdák erdejében, a két legelőn (itt földi bodzán, bogáncson, galagonya- és csipkebokrokon, stb.), a „völgy" (röviden így nevezem a továbbiakban azt a kis völgyet, amelynek fentebb részletes leírását adtam) fenekén lévő kis nádasban, a tanya közelében elterülő kukoricaföldeken, a tanya körüli gyümölcsösökben, kertekben, a balajti díszkertben. A tanyai kertek, gyümölcsösök egyik jellemző madara volt. — 9. Kenderike. (Carduelis c. cannabina L.) 17-én a völgyfenék közelében egy kukoricásban kettőt repítettem. — 10. Csicsörke. (Serinus canarius serinus L.) 17-én hajnalban a nagy legelőn egy hat darabból álló kis csapat szállt el a fejem felett. — 11. Kis keresztcsőrű. (Loxia c. curvirostra L.) Ugyancsak 17-én reggel figyeltem meg. 15—20 darabból álló csapata hangos pittyegéssel repült át a ritkás tölgyerdőn. — 12. Erdei pinty. (Fringilla c. coelebs L.) 18-án reggel az egyik élő sövényben egy hímet és egy tojót figyeltem meg. Egy másik hímet a ritkás tölgyes szélén láttam. — 13. Házi veréb. (Passer d. domesticus L.) A tanya körül, a tengeri földekben, a gyümölcsösökben kisebb-nagyobb csapatait (egyszer 55—60 darabot is) állandóan megfigyeltem. A tanya körüli gyümölcsösök vezérmadarának tekinthetjük. A tengelicek a második helyre kerülnek. Megfigyeltem még a házi veréb kisebb csapatait messze a tanyától, a völgyben is, ahol a cséplőgép közelében lévő gémes kútnál szerettek tanyázni. — 14. Mezei veréb. (Passer m. montanus L.) 17-én reggel ott láttam három darabot, ahol a kenderikéket is megfigyeltem. Ezek a kukoricásból egy nagy fűzfára szálltak. Az öreg fűz kedvelt tartózkodási helye volt más madárfajoknak is. Augusztus 18-án reggel a nagy száraz legelőn is láttam egy csapat mezei verebet. — 15. Sordély. (Emberiza c. calandra L.) A fent említett nagy fűzfán a mezei verebek társaságában láttam egyet. 25-én reggel a zilizi megálló közelében a vasúti töltés körül több sordélyt figyeltem meg citromsármányok társaságában. — 16. Citromsármány. (Emberiza c. citrinella L.) Ezt a közönséges pintyfélét különböző élőhelyeken láttam. 17-én korán reggel két darabot a bokrokkal sűrűn benőtt árok partján figyeltem meg, ugyanaznap a völgy közepén elterülő kis tökföldből 9 darabot zavartam ki, majd pedig a közelben lévő bogáncsos réten járva, 22 repült fel előttem. 19-én a vágásban 3 darabot észleltem. Ezenkívül többízben láttam kisebb csapatait a ritkás tölgyes szélén, a nyomári gazdák erdejének a szélén, valamint egyízben néhányat a tanyai gyümölcsösben. Utolsónak említem azt a 30—35 darabból álló nagy csapatot, amelyet elutazásom reggelén a zilizi megálló közelében figyeltem meg sordélyok társaságában.

Pacsirtafélék családja. (Alaudidae.)

17. Erdei pacsirta. (Lullula a. arborea L.) 17-én reggel egy példányt láttam a vágáserdőben. — 18. Mezei pacsirta. (Alauda a. arven-

sis L.) A hathází földeken s az összes környékbeli tarlókon igen gyakori volt.

Billegetőfélék családja. (Motacillidae.)

19. Parlagi pityer. (Anthus c. campestris L.) A már említett tökföld közelében elterülő rozstarlóban 16-án reggel 3 darab tőlem pár méternyire repült fel. Huzamosabban követve őket, faji hovatartozóságukat biztosan meg tudtam állapítani. — 20. Erdei pityer. (Anthus t. trivialis L.) Augusztus 21-én 30—35 darabból álló csapatukat figyeltem meg a hathází földeken és szőlőkben. Valószínűleg vonulókról lehetett szó. — 21. Barázdabillegető. (Motacilla a. alba L.) A szántóvető embernek ez a kedves madara a nagy száraz legelő egyik jellegzetes faja volt. A cséplőgéphez menet csaknem minden reggel megfigyeltem egy párt az út mellett, lejjebb a völgyben pedig egy 5 darabból álló családot. Láttam még barázdabillegetőket az élő sövényekben, a tanya körül (itt a gémeskút mellett tartózkodtak előszeretettel) s a kisebbik legelőn. Ez utóbbinak vezérfaja volt.

Csuszkafélék családja. (Sittidae.)

22. Csuszka. (Sitta europaea caesia Wolf.) A ritkás tölgyesben igen gyakori volt. Több alkalommal 4—5 darab hangját hallottam egyszerre. Megfigyeltem még a csuszkát a nyomári gazdák erdejében, a gr. Draskowich-féle erdőben s a balajti parkban is.

Cinegefélék családja. (Paridae.)

23. Széncinege. (Parus m. major L.) Az összes erdőkben előfordult más cinegefajok társaságában. Láttam még a már említett öreg fűzfán, a tanya körüli gyümölcsösökben s a balajti parkban. — 24. Kékcinege. (Parus c. caeruleus L.) Csak a lomberdőkben és a balajti díszkertben észleltem más cinegék társaságában. A legtöbb példányt Balajton láttam. — 25. Fényesfejű barátcinege. (Parus palustris sp.) A ritkás szálas tölgyesben s a vágásban széncinegék, kékcinegék és őszapók társaságában figyeltem meg néhányat. Vadászfegyver hiányában elejteni egyet sem tudtam s így alfaji hovátartozásukat nem tudtam megállapítani. — 26. Középeurópai őszapó. (Aegithalos caudatus europaeus Herm.) Több alkalommal láttam kisebb-nagyobb csapatait a völgy nyugati oldalán elterülő lomberdőben más cinkefajokkal együtt. Augusztus 18-án reggel 27 darabból álló csapatát figyeltem meg. A balajti parkban is láttam kettőt. Alfaji hovátartozóságát minden alkalommal teljes biztonsággal meg tudtam állapítani.

Gébicsfélék családja. (Laniidae.)

27. Tövisszúró gébics. (Lanius c. collurio L.) Sok helyen megfigyeltem ezt az apró „ragadozót". Az erdőszéleken, a búzakereszteken, a tengeri földeken, a völgyfenék öreg fűzfáján gyakran észleltem egyes példányait s kis családjait.

Légykapófélék családja. (Muscicapidae.)

28. Szürke légykapó. (Muscicapa s. striata Pall.) A ritkás tölgyerdő legközönségesebb madara volt. 4—5 darabból álló családjait a legkülönbözőbb napszakokban megfigyelhettem. Többízben 20—25 darabból álló csapatát is láttam fáról-fára repülni. Egy alkalommal a

nagy legelő melletti élő sövényben is észleltem négy szürke légykapót. — 29. Csilp-csalp füzike. (Phylloscopus c. collybita Vieill.) (?) Augusztus 19-én a ritkás tölgyesben láttam két füzikét. Faji hovátartozóságukat nem tudtam teljes biztonsággal megállapítani. — 30. Fitiszfüzike. (Phylloscopus trochilus fitis Bechst.) A nyomári gazdák erdejében a fülemüle után a leggyakoribb madár volt. A füzikék késő nyári vándorlását nem tudtam megfigyelni. — 31. Kerti poszáta. (Sylvia b. borin Bodd.) 17-én és 19-én reggel két-két darabot láttam a vágásban. Csipkebokrok és ledöntött cserfák gallyai között bújkáltak. — 32. Mezei poszáta. (Sylvia c. communis Lath.) Egyetlen egyet figyeltem meg ebből a fajból; 17-én délben, a tanya feletti út mentén lévő földi bodzacserjék között bújkált. — 33. Kis poszáta. (Sylvia c. curruca L.) A bokros vizes árokban többször megfigyeltem 2—3 családot. A hatházi földek melletti élősövényben is láttam egyet. — 34. Énekes rigó. (Turdus ericetorum philomelos Brehm.) 17-én két darabot láttam a ritkás tölgyesben, 18-án pedig három darabot ugyanennek az erdőnek a szélén. — 35. Fekete rigó. (Turdus m. merula L.) 17-én és 18-án két, illetőleg három fekete rigót láttam a vágásban, 19-én pedig egyet a gróf Draskowich-féle erdőben. — 36. Hantmadár. (Oenanthe oe. onenanthe L.) A nagy legelőt keresztülszelő árok felső, kopár része mentén többízben megfigyeltem egy 5 tagú családot. Feljebb, közel az élősövényhez még két család tartózkodott. Megfigyeltem még a hantmadarat a kisebbik legelőn s a hatházi tarlókon is. — 37. Rozsdás csuk. (Saxiola r. rubetra L.) 17-én délelőtt a völgy keleti oldalán a búzakereszteken egy hímet és egy tojót észleltem. — 38. Kis fülemüle. (Luscinia m. megarhyncha Brehm.) 19-én a hatházi földeket a kisebbik legelőtől elválasztó élősövényben egy hímet figyeltem meg. A nyomári gazdák erdejében sok kis fülemüle jellegzetes hívogató hangját („krr, krr, cit") hallottam. 20-án a balajti díszkertben is láttam egyet.

Fecskefélék családja. (Hirundinidae.)

39. Füsti fecske. (Hirundo r. rustica L.) A tanyai gazdasági udvarban igen sok volt belőle. 18-án az egyik homokos kerti úton 67 darabot számoltam meg. A völgy felett is megfigyeltem többízben a füsti fecskéket. 17-én és 18-án főképen a nagy tömegben rajzó Musca vitripennis nevű légyre, a közönséges házi légy közeli rokonára vadásztak. Feltűnő, hogy molnárfecskét egyet sem észleltem.

Lappantyúfélék családja. (Caprimulgidae.)

40. Lappantyú. (Caprimulgus e. europaeus L.) 17-én és 18-án reggel a ritkás tölgyesben ugyanarról a helyről repítettem fel egy magányos példányt. Egy harmadikat 20-án a nyomári gazdák erdejében figyeltem meg.

Bankafélék családja. (Upupidae.)

41. Búbos banka (Upupa e. epops L.) A nagyobbik és kisebbik kopár legelőn több alkalommal láttam egy-két darabot. Egyízben a ritkás tölgyesben is megfigyeltem ezt a díszes madarunkat.

Szalakótafélék családja. (Coraciidae.)

42. Szalakóta. (Coracias g. garrulus L.) Legszebb madarunkat jelen sorok írója nem figyelte meg 1943 augusztusában. Siposs ispán

azonban többízben látta a zilizi kocsiút meletti almafákon. A zilizi és nyomári gazdák is ismerik a szalakótát. Ezen a vidéken „zöld csókának", vagy „kék csókának" nevezik.

Harkályfélék családja. (Picidae.)

43. Középeurópai nagy fakopáncs. (Dryobates maior pinetorum Brehm.) A ritkás tölgyesben igen gyakori volt. — 44. Közép fakopáncs. (Dryobates m. medius L.) 17-én reggel gróf Draskowich erdejében két darabot észleltem. — 45. Nyaktekercs. (Jynx t. torquilla L.) Augusztus 19-én a fenti erdőben hallottam és láttam egy példányt.

Kakukfélék családja. (Cuculidae.)

45. Kakuk. (Cuculus c. canorus L.) Augusztus 17-én a ritkás tölgyesnek a nagy kopár legelő felé eső szélén láttam egyet.

Sólyomfélék családja. (Falconidae.)

47. Kabasólyom. (Falco s. subbuteo L.) 17-én este magasan a völgy felett láttam repülni egyet. — 48. Kék vércse. (Falco v. vespertinus L.) 17-én délben forró napsütésben egy hímet és egy nőstényt láttam a völgy keleti felében elterülő tarlók felett keringeni. A szép kis ragadozó madarak egy cseppet sem zavartatták magukat, amikor feléjük közeledtem. 8—10 méterre megközelítettem őket. Jobbrabalra tőlem csapkodtak le a tarlón hemzsegő sáskákra, nagy hasznot hajtva a gazdának. Nagyon okos az a vadásztörvény, amelyik ezeket a díszes tollazatú hasznos madarakat védi. — 49. Vörös vércse. (Falco t. tinnunculus L.) A fent említett tarlók felett olykor 5—6 darab is keringett. A vörös vércsék is a nagy számban jelenlévő egyenesszárnyú rovarokra (Orthopterákra) vadásztak; közben egy-egy mezei pockot (Microtus agrestis) is elfogtak. 20-án reggel a nyomári gazdák erdejének a szélén tökéletlen építésű vörös vércsefészket találtam. A fészekben egy, a fészek mellett két már repülni tudó fióka ült. Rendkívül bambán viselkedtek. Csak a fa többszöri megrázása és megdöngetése után szálltak el.

Sasfélék családja. (Aquilidae.)

50. Egerész ölyv. (Buteo b. buteo L.) A völgy keleti oldalán elterülő tarlók felett többször megfigyeltem két egerészölyvet. Csaknem egész nap ott tartózkodtak. Korán reggel kirepültek a tarlóra s alkonyatkor szálltak vissza a ritkás tölgyesbe. — 51. Barna rétihéja. (Circus ae. aeruginosus L.) Augusztus 25-én reggel vonatom ablakából a Boldva parti réteken 2 példányt figyeltem meg. Az ott repkedő nagy seregélycsapatokat üldözték. — 52. Héja. (Accipiter g. gentilis L.) 16-án este magasan a völgy felett láttam egyet. Másnap reggel a vágásban pár méterre tőlem egy nagy tojó szállt fel. Felült egy közeli tölgyre. Közeledtemre erősen megtépázott gerlét ejtett ki karmai közül. A héja bizonyosan gyakori ezen a vidéken, mert pár napos tartózkodásom alatt néhány holdnyi területen nem kevesebb, mint három örvösgalamb tollait és maradványait találtam. — 53. Karvaly. (Accipiter n. nisus L.) Augusztus 19-én reggel a ritkás tölgyes keleti szélén láttam egy hím karvalyt. Az erdőszéli kökénybokrok egyikén ülő tövisszúró gébicsre csapott le, de nem sikerült elfognia a nála

nem sokkal kisebb madarat. — 54. Darázsölyv. (Pernis a. apivorus L.) 25-én reggel a zilizi tarlók felett láttam egyet.

Gólyafélék családja. (Ciconiidae.)

55. Fehér gólya. (Ciconia c. ciconia L.) Augusztus 20-án délben egy pár keringett mintegy 200 m magasságban a hatházi földek felett. 25-én reggel a boldvai réteken 9 gólyát láttam.

Gémfélék családja. (Ardeidae.)

56. Szürke gém. (Ardea c. cinerea L.) 25-én reggel Ziliz közelében láttam egyet. Kb. 200 m magasságban dél felé repült.

Récefélék családja. (Anatidae.)

57. Tőkés réce. (Anas p. platyrcyncha L.) Ugyancsak 25-én reggel figyeltem meg egy tőkéskacsát a zilizi vasúti megálló közelében. Magasan a fejem felett szállt kelet-nyugati irányban.

Galambfélék családja. (Columbidae.)

58. Kék galamb. (Columba oe. oenas L.) Augusztus 17-én reggel a ritkás tölgyerdő felett 5 darab repült át. — 59. Örvös galamb. (Columba p. palumbus L.) A ritkás tölgyesben s a nyomári gazdák erdejében 1943-ban több pár fészkelhetett. Sokszor megfigyeltem az örvösgalambokat a völgy közepén lévő gémes kút mellett is. Előszeretettel tartózkodtak az itt húzódó vizes árok partján. — 60. Gerle. (Sreptopelia t. turtut L.) A ritkás tölgyesben 1943-ban mintegy 6—8 pár fészkelhetett. Érdekes volt megfigyelni, hogy milyen sűrűn szálldostak a gerlék az erdőből a völgy közepén futó vizes árokhoz és vissza. Augusztus 20-án reggel a cséplőgép mellett ülve megfigyeltem, hogy 10 perc alatt hány gerle fordult meg ezen a kis darabon. Lássuk az eredményt.

7 óra 42 perckor 4 példány szállt az árokhoz.
7 óra 42 perc 10 másodperckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 43 perckor 2 példány szállt az erdőbe.
7 óra 43 perc 10 másodperckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 43 perc 20 másodperckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 43 perc 40 másodperckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 44 perckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 44 perc 20 másodperckor 2 példány szállt az erdőbe.
7 óra 45 perckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 46 perckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 46 perc 30 másodperckor 2 példány szállt az árokhoz.
7 óra 47 perckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 47 perc 20 másodperckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 47 perc 40 másodperckor 1 példány szállt az erdőbe.
7 óra 49 perckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 49 perc 10 másodperckor 2 példány szállt az árokhoz.
7 óra 50 perckor 2 példány szállt az erdőbe.
7 óra 50 perc 50 másodperckor 1 példány szállt az árokhoz.
7 óra 51 perckor 3 példány szállt az erdőbe.
7 óra 52 perckor 1 példány szállt az árokhoz.

Az erdőből az árokhoz s az ároktól az erdőbe szálló gerlék száma tehát 10 perc alatt teljesen egyforma volt. (15—15). Valószínű tehát, hogy 6—7 darabról volt szó, amelyek állandóan ide-oda repkedtek.

Fácánfélék családja. (Phasianidae.)

61. Fogoly. (Perdix p. perdix L.) 1940/41. és 1941/42. évi kemény tél csaknem teljesen kipusztította hazánk fogolyállományát. Észak-borsod fogolyállománya sem kerülhette el sorsát. Annál jobban örültem, amikor 1943 augusztus 18-án a nyomári völgyben három helyről hallottam egyszerre a fogolykakas hívását. 20-án reggel a hathází földeken egy nagyobb kölestáblából 16 darabból álló derék csapatot repítettem fel. — 62. Fácán. (Phasianus colchicus L.) 19-én reggel Draskowich gróf erdejében egy kakast repítettem.

Bár ebből a felsorolásból sok olyan faj hiányzik (pl. vörösbegy, házi rozsdafarkú, kerti rozsdafarkú, molnárfecske, ökörszem, zöld zsóna, kuvik, stb.), amely erről a vidékről várható lett volna, mégis gazdagnak kell mondanunk a madárfaunát, ha figyelembe vesszük azt, hogy megfigyeléseim során sem fegyver, sem távcső nem állt rendelkezésemre s hogy a kutatás ideje augusztus második felére (15—25) esett. Különösen akkor domborodik ki ennek a területnek a madárgazdagsága, ha összehasonlítom az 1943. évi erdélyi megfigyeléseimmel. Egy hónappal előbb a Hargita hegységben és a Csiki havasokban hatalmas területet bejárva, két hét alatt nem figyeltem meg ennyi madárfajt! Tehát nemcsak az ősterületek, a nagy erdőségek, az ember által kevésbbé háborított tájak állatvilágát érdemes kutatni. Érdekes és hasznos azoknak az élőhelyeknek a kutatása is, ahol az ember szoros közelségben él együtt az állatvilággal s ahol közelebb hozzánk, mintegy a szemünk előtt alakul ki az a biológiai egyensúly, amelyet az egy társaságban, egy környezetben élő állatok mintegy egymás „kiegyenlítésére" létrehoznak. Ebbe a biológiai egyensúlyba azután beleszól az ember különböző rendszabályaival s nem egyszer a természet legszebb díszei esnek áldozatul egocentrikus törekvéseinek.

Herman Ottó a madarak hasznáról és káráról írt szép könyvében azt írja, hogy népünk nem nagyon madárszerető, sőt „ha rigót lát, kőhöz nyúl". Hála az egek urának, ez alól a szabály alól is vannak kivételek. Észak-Borsodban bizonyára nem találnánk ilyen gazdag madárvilágot a sűrűn lakott és gazdaságilag erősen megművelt területen, ha az ott élő palóc nép üldözné a madarakat. Erről nemcsak madártani megfigyeléseim tanúskodnak, hanem az egyik környékbeli fiatalemberrel folytatott beszélgetésem is. Ez az értelmes parasztfiú arról tartott nekem előadást, hogy nincs hasznos és kártékony állat. Mindegyiknek megvan a maga célja és haszna a természet szempontjából s ha van is az ember által károsnak tartott élőlény, azt sem kell tűzzel-vassal irtani. Maga a természet gondoskodik arról, hogy egyik állatfaj se szaporodjék el túlságosan. Ha az ország más vidékein is így gondolkodnék a magyar ember, ha minden magyar így gondolkodnék, sok természeti kincset lehetne megmenteni a pusztulástól. Nem válnék ártalmára szép hazánknak, ha a föld egyszerű em-

berének, a borsodmegyei kisgazda fiának a nézetét magukévá tennék azok, akik illetékesek a csodálatosan gazdag magyar föld sorsának az intézésében.

Írásommal kettős célt óhajtottam szolgálni. Egyrészt hozzá akartam járulni egy kicsi téglával a magyar állatvilág megismerésének most épülő pentheonjához,[2] másrészt fel akartam ébreszteni álmukból azokat a szunnyadókat, akik talán tudat alatt már régen eljegyezték magukat az ornitológia kedves, léleküdítő tudományával s most cikkemből bátorságot merítve hozzáfognak a scientia amabilis műveléséhez. Optimista lennék, ha azt gondolnám, hogy sok követőre találok. Örömmel teszek pontot ennek a cikknek a végére, ha abban a reményben tehetem, hogy legalább egy olvasóm lesz, aki kedvet kap a munkához s boldogan áll be a honismeretkutatók lelkes táborába!

SZENT-IVÁNY JÓZSEF

AZ UJ MAGYAR MUSEUMNAK

Gyökered lent van a százados multban,
veled új hivők lelkes serege,
jövőd fiatal szívünk dobogása:
élsz, mert táplál a vérünk melege.

Legyen szavad a próféták vetése,
melynek nyomában új élet fakad,
ifjú szívekben nőljön aratásig:
százszoros legyen termésed, a mag!

MOLNÁR J. JENŐ

[2] A második világháború negyedik esztendejében indult meg végre Magyarország állatvilágának rendszeres felkutatása. A sok fáradságot és költséget igénylő munkát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia anyagilag támogatja. 1943-ban 23 zoologus vett részt a kutatásban és gyüjtésben. Ebben az évben a Székelyföld keleti felében folyt a munka s a begyüjtött állatanyag, amely a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába kerül, közel 50.000 darabot számlál. A nagyszabású kutatás megszervezése dr. Dudich Endre és dr. Éhik Gyula nevéhez fűződik.

ÁRPÁDHÁZI SZENT MARGIT XVI. SZÁZADBELI VERSES OFFICIUMA

AZ EGYHÁZ HIVATALOS imáját, az úgynevezett breviáriumot azelőtt nemcsak papok, hanem föl nem szentelt szerzetesek is mondották minden nap. Még ma is sok rendben közösen mondják. A férfiszerzetesrendektől átvették ezt a szokást az apácák is. Az egész középkoron át zengett az istendícséret. A kar-ima vagy zsolozsma jelentős része a zsoltároskönyv elimádkozása, vagy eléneklése volt: általában hetenkint egyszer minden zsoltárt elmondottak. A zsoltároskönyvet az egyes napokra, vagy ünnepekre vonatkozó kisebb-nagyobb ó- és újszövetségi olvasmányok (lectio-k) egészítették ki. Ezekhez járultak a könyörgések (oratio-k), fohászok, himnuszok. Az egyes szentek zsolozsmájában megismerkedünk a szent élettörténetével is. Sokszor éppen ezek a legrégibb ránkmaradt legendák, olvasmányok őrizték meg leghívebben a szent alakját.

A szerzetesrendek a hivatalos imaszöveget közösen, karban mondották, innen a neve is: kar-ima. Az olvasmányokat egy fölolvasó énekelte, vagy olvasta. Minden napra szigorú előírások szabták meg az istendícséret rendjét: naponta hétszer gyűltek össze a szerzetesek közös imára (helyenkint többször is) 's végezték el a kijelölt imádságokat.

A középkori lélek azonban sokszor nem elégedett meg a hivatalos imaszöveggel: kedvelt szentjeinek zsolozsmáját fölékesítette. A himnuszok ritmusa elragadta a zsolozsmázók lelkét s arra késztette őket, hogy a himnuszok mellett rímekbe csendítsék a felelgető és késztő részeket (responsorium, antifona, stb.) Így születtek meg a *verses officiumok,* a verses zsolozsmák. Az apró versikék százai ölelték körül a kedvelt szenteket, néha jelentéktelen kis semmiségek, amilyeneket az ember szívè szerelmének fülébe suttog, másszor a szent élete történetére utaló, áhítatán csodálkozó, nagyságán ámuló lírai gyöngyszemek.

A magyar szentekről is készültek efféle verses officiumok, zsolozsmák. E zsolozsmák még most is ott lappanganak szinte megközelíthetetlenül a ritka latinnyelvű kiadványban, Dankó József himnuszgyüjteményében.[1] A legtöbbnek szerzője valószínűleg magyar szerzetes: névtelen, mint a középkori magyar irodalom. Itt-ott maradt ránk csak egy-egy másoló neve, s csak a legritkábban ismerkedünk meg egy-egy szerző nevével.[2] A Dankó-féle kiadásban csak a verses részek

---

[1] Josephus Dankó: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae, 1893.

[2] V. ö.: Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Magyar Szemle könyvek. 1931.

szerepelnek. A Credo-röpiratokban megjelent kétnyelvű kiadás[3] viszont nem közli az officium olvasmányi részének latin szövegét. E fordítást különben is ma már alig ismerik. A népszerűsítő füzet már külső formájában sem volt alkalmas arra, hogy fölfigyeljenek rá. Tímár Kálmán[4] közli a latin legendák szövegét az eddigi magyar fordításokkal együtt. Tanulmánya irodalomtörténeti érdekű, éppen ezért elmarad belőle a verses részek közlése. Mind a verses részek, mind pedig a legenda új, teljes kétnyelvű kiadása most van sajtó alatt.

Németh Imre fent idézett kis munkájának bevezetésében a következőket írja[5]: „Egyetlen verses zsolozsmáját ismerjük B. Margitnak, ezt is nagy tisztelője, Ferrari Zsigmond, bécsi domonkosatya őrizte meg számunkra az ő 1636—37-ben írt híres könyvében: De Rebus Hungariae... Saját bevallása szerint a zsolozsma szövegét kutatásában hű segítőjétől, Némethy Jakab jézustársasági atyától kapta. Egyetlen kéziratban eddig még nem került elő B. Margit bájos zsolozsmája. A zsolozsma keletkezése, sorsa teljesen ismeretlen."

Timár Kálmán már 1924-ben felhívta a figyelmet a Gömöry-kódex latinnyelvű Margit-legendájára.[6] Volf György, a Magyar Nyelvemléktár legnagyobb részének, többek között a Gömöry-kódexnek is kiadója sehol sem közli latinnyelvű emlékeinket. A XIX. század végének irodalomtörténeti felfogása szerint ugyanis a magyarországi latinnyelvű irodalmi emlékek nem tartoztak szervesen a magyar irodalom körébe. Ez az irodalmi felfogás még csak a magyarnyelvű emlékeket sorozta — őrizve a Toldy-féle hagyományt — a magyar irodalmi művek sorába. Azóta megváltozott ez a felfogás. Latinnyelvűség és magyarnyelvűség annyira összetartoznak még a középkorban, hogy egymás nélkül szinte elképzelhetetlenek. Ha nem érdemli is meg Volf György Timár Kálmán szinte szemrehányásnak ható megjegyzését, annyi bizonyos, hogy Volf György a Margit-officium és egyéb latinnyelvű irodalmi anyag kihagyásával sok fölösleges munkát okozott irodalomtörténészeinknek.

A Gömöry-kódex 1516 táján keletkezett a margitszigeti dömés apácák kolostorában. Kéziratos imádságoskönyv. Latin officiumában Joannes Vercellensis Margit-legendáját kapjuk. Természetes, hogy ennek az ősi Margit-legendának az ismerete egészen más irányba terelte volna a sokáig bizonytalankodó, a Ráskai Lea készítette Margit-legenda forrásának kikutatásában fáradozó tudósainkat.

A Gömöry-kódex javarészének egy Katalin nevű dömés soror (apáca) volt a másolója. Ő maga is nem egy helyen panaszkodik: „Igen fáj fejem", „Bizony igen beteg valék", stb. A latin szöveget

---

[3] Németh Imre—Kurbély Vince: Árpádházi Boldog Margit régi zsolozsmája. Credo-röpiratok 34—35. sz. É. n. (1929).

[4] Timár Kálmán: Árpádházi Boldog Margit legendája. Pannonia, 6. sz. Kalocsa, 1934.

Timár Kálmán: A breváriumi Margit-legendák. Pannonia, 7. sz. Kalocsa, 1934.

[5] Németh—Kurbély: I. m. 3. lap.

[6] Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa, 1924. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1930.

is ő másolta. Timár Kálmán idézett tanulmányában Legéndy Kató apácával azonosítja a másolót, aki nemsokára a kódex összeállítása után 1517-ben meg is halt. A megrendelő Krisztina nővért ugyancsak Timár Kálmán az előkelő származású Dombay Krisztina dömés apácával azonosítja.

Boldog Margit tisztelete a XV. század első felében virágzott a legjobban rendtársai körében. A legtöbb festmény és a legtöbb kép ebből a korból maradt ránk, és ettől a kortól nevezik őt következetesen boldognak. Valószínű, hogy ebben a században keletkezhetett a Gömöry-kódexben ránkmaradt verses zsolozsma is. (A legenda sorsát nem feladatom itt nyomon követni, az érdeklődő bőséges feldolgozását találja kitűnő könyvészettel együtt Timár Kálmán idézett tanulmányában.)

Maga a verses zsolozsma a breviárium megszokott rendjét követi. A zsoltárok éneklése közé ékelődnek be a legendarészletek, a himnuszok, a versiculusok, a responsoriumok, stb.

A zsolozsma kora hajnalban kezdődött. A hajnali imádság az úgynevezett matutinum, és a két- vagy három nocturnus (éjtszakai imádság) szállt először az ég felé. A Venite-zsoltár egyes részei közé ékelődnek be az imára hívó kis versike hangjai.

Krisztus király szent nevének
zengjünk áldó éneket!
Az ég Margit érdemének
fényétől még ékesebb.

A kar ismétli a hívó ének szavait, közben pedig cseng az éneklő nővér, a „cantrix soror" éneke. Mint a legtöbb zsolozsmarészletet, ezt az éjtszakai zsolozsmát is dicsőítő ének, himnusz vezeti be.

A tisztaszívű jó anyát
zengjük ma fennen! Homlokát
leánya diccsel fonja át
s ölt rá fehér virágruhát.

A bűnös világ csábjait
legyőzte Margit élete,
s a test viharzó vágyait
szent tisztasággal törte le.

Arca szűz fényben fenn ragyog,
amíg keze vizet merít,
Szent életére angyalok
ontják az egek fényeit.

Az állatnak is inni ád,
ha megfáradt az út során.
S az égi törvények iránt
tisztelet fakad lábnyomán.

Urunk, könyörgünk, halld szavunk.
E szűznek érdemére nézz,
S az égi fénybe tárt kapun
vezessen be az égi kéz. ÁMEN.

A zsoltárokat esdeklő versikék (hívó és felelő énekek, antifóniák) váltják fel, majd közbeékelten a Margit-legenda egyik legrégibb szövegét olvashatjuk. (A szöveg elé tett számok jelzik, hogy a zsolozsma hanyadik olvasmánya a közölt rész. Természetesen meg-megszakítva más részekkel.) Talán nem érdektelen, ha itt a verses zsolozsma legendáját a maga egészében közlöm.

1. A TISZTELETREMÉLTÓ Szűz Margit nővér, aki Isten és szűz szülőanyja iránt mindig különös tisztelettel viseltetett, az igehirdető testvérek rendjének tagja volt. Föl akarjuk tárni s meg akarjuk írni az egész kereszténység számára élete igénytelenségét és életszentségének őszinteségét. Mindezt nem annyira hallomásból, mint inkább látásból és szavahihető bizonyságtételből ismerjük. Margit testszerinti atyja a magyarok dicső királya, IV. Béla volt, nagyatyja II. András, Szent Erzsébet asszony édesatyja, testvérbátyja pedig V. István király. A tatárdúlás idején, amikor még méhében hordozta királyi szülőanyja, a maga és az ország megmentése érdekében királyi férjeurával egyetértésben, közös akarattal engesztelő áldozatul Istennek ajánlották e szavukkal: „Ha leánygyermekünk születik, a szerzetséletre szánjuk és ajánljuk föl." Rajta kívül még senki sem lett apáca a királyi házból. Margit megszületett, s királyi sarjhoz illő gonddal nevelték. A király és királyné Sámuel próféta példájára áhítatos szívvel még kora gyermekségében Jézus Krisztus Urunk és Szűz Mária, a boldogságos Istenanya szolgálatára ajánlották fel mindörökre.

2. Atyjának, IV. Béla királynak és Istvánnak az ausztriai herceggel való hadakozásai idején édesanyja kérdezgette az asztalhoz vitt, vagy előtte álló mintegy kétesztendős ölbeli gyermeket, hogy milyen lesz a háború kimenetele. A kis Margit jövőbelátva felelgetett: „Királyi atyám épen tér haza, seregét azonban szétverik, az ausztriai herceget pedig megölik a csatában." Mindezt pár nap múlva igazolták az események. A király u. i. vesztesen, de épen került haza, az említett ausztriai herceggel azonban ugyanabban a csatában végzett a magyar sereg.

3. Mikor három esztendős volt, vagy alig valamivel idősebb, a szülők óhajára Veszprém városa dömés apácakolostorába került. Itt kora gyermekségétől kezdve szinte vérévé vált a dömés szűzek rendjének szelleme. Midőn a zsenge szűz a nővérek tisztes és jámbor életét megfigyelte és ésszel fölérte, alázatos szívvel kérte, majd magára öltötte a rend ruháját.

4. Tán ötesztendős lehetett, amikor észrevette, hogy a nővérek közül egyesek saját jószántukból vezeklőövet viselnek. A kis Margit — példájukon föllelkesülve — kérve-kérte előkelő származású apácanevelőnőjét — élete végéig anyjának hívta őt —, hogy neki is adjon valamiféle önsanyargató övet. Ez, amilyen gyorsan csak tehette, adott is neki egyet. Nagy tisztelettel vette magára a kapott övet, de gyermekkorának gyöngesége miatt még nem tudta viselni.

5. Ahogy korban előrehaladt, durvább vászoninget, alatta szőrövet kezdett hordani mezítelen testén. Csodálatos, hogy egy ilyen nemes és előkelő sarj már zsenge gyermekkorában restelte, ha társnőinél finomabb alsóruhát, vagy apácaköntöst kellett viselnie. Ha

néhanapján mégis szülei iránti tiszteletből látogatásaik, vagy ottartózkodásuk alkalmával föl is vetették vele a jobb ruhát, gyorsan igyekezett bepiszkítani fazekak és konyhaedények elmosogatásával, vagy a közös helyiségek kitakarításával. Már ilyen zsenge kortól kezdve gyakorolta örvendezve a szent szegénységet és az alázatosságot.

6. Tízesztendős korában szülei és a dömés rend testvéreinek gondos jóvoltából a körülötte maradó sororok tisztes társaságában a veszprémi kolostorból átvitték abba a kolostorba, amelyet szülei alapítottak és építettek meg a Duna egyik szigetén Isten dicsőségére, Mária, a mindenkori szűz Istenanya tiszteletére és amelyet — amint királyi méltósághoz illik — fejedelmi módon mindennel ellátták.

7. Amikor itt letette a fogadalmat a dömés rend akkori fejének, Humbertus testvérnek kezébe, teljes jogú rendtaggá avatták. Annyira szemmelláthatólag és eredményesen kezdett haladni az erényesség útján, hogy nemcsak apácatársai és szerzetének férfitagjai csodálták, hanem az ország összes nemes asszonyai vágyódtak látására. Akik meglátogatták, épültek tiszteletreméltó és fenkölt egyéniségén. Örvendve adtak hálát Istennek e tisztalelkű szűzért, s magukat odaadó buzgalommal ajánlva imáiba, tértek vissza övéikhez.

8. Arcán kegyelem tündöklött, tekintetében megnyerő komolyság fénylett, úgyannyira, hogy világosan kitűnt: sem kemény beszéd el nem kedvetleníti, sem a hizelgő szó elbizakodottá nem teszi. Mindig beérte kevés szóval: szerette a hallgatagságot és sohasem tört ki hangos nevetésben. A tisztaság és alázatosság erényével is ékeskedett. Nem tűrte, hogy mások dícsérjék. A hányaveti (dicsekvő) beszédet és üres fecsegést mélyen megvetette. Szívében istenszeretet égett; ettől fölgyulva imádkozott szakadatlanul, szinte pirkadattól a közös ebéd idejéig. A mi megfeszített Krisztus Urunk feszületeit, a szent sebek helyét könnyeivel öntözte és csókolgatta. Nagy tisztelője volt Szűzanyánk képeinek: nemcsak ébren, hanem alvás közben is egy feszületet és egy Mária-képet tartott magánál kegyelettel. Más szentek képeit is alázatos térdhajtással köszöntötte: így ment társai gyülekezetébe, vagy az ebédlőbe: és itt teljesen megelégedett a közös ételekkel. Legföljebb édesanyja, vagy a kolostorban ájtatoskodó királyi vérei tiszteletére étkezett a közös asztaltól távol, akkor is csak szinte kényszerűségből és csak néhanapján.

9. Az éjtszakák javarészét imádkozva virrasztotta át egy vagy két nővér társaságában, akik boldogan szegődtek hozzá, kissé távolabb tőle. Néha alázatosan kérte őket, hogy az esetlegesen arravetődő sororok közül senki meg ne zavarja imáját. Nem egyszer azt is megfigyelték, hogy elragadtatásba esett; szíve összefacsarodott és siralmas zokogásra fakadt. Sohasem akart magányosan lenni, vagy a közös hálótermen kívül egyedül aludni, legfeljebb könyörületességből, vagy az őt követő nővérek megnyugtatására. Ilyenkor ágya előtt mondta el térdenállva jámbor imáit.

AZ OLVASMÁNYOKAT egymástól elválasztó s körülölelő responsoriumok és versusok rímes hexameterekben, úgynevezett leoninusokban csendülnek meg. Csupa tündöklés, csupa ragyogás minden szó,

minden hang. A méltóságos hexameterek játékos, új ruhában. Íme izelítőül egy-kettő:

Szép szűz, ősi virág,
vad harcokon hősien vágsz át.

Rajtad Krisztus a zár,
a falak közé jegyesed vár.

Békekapunk tárt már:
ragyogón, Margit tereád vár.

Margit fut, repdes:
vágyik koronára a kedves.

Kér, keres, égre kiált,
szeret: ostorral sebesült vágy.

Míg ragyogó fényét
sugarazza lövelve a nap szét,
szűzi sereg foglya,
s ajakát a sugár beragyogja.

S mint a virágszálnak,
szíve titkos illata árad.

Úr karján bágyad:
ölelése, a csókja alázat.

A versek nagyrészén ott ég az ambróziánus-forma emléke (ősi nyolcasunk megszabályozója ez az eredetileg négy jambusból álló verssor), — de már megjelennek a hetes és hatos sorok. E sorok játékából, továbbá a latin nyelv könnyen fellelhető ragrímeiből tevődnek össze azok a kedves lírai gyöngyszemek, amelyek a himnuszok mellett ékességei a verses Szent Margit-officiumnak.

Íme, ezekből is pár példa:

Sírba csukló alkonyórán,
éltünk húnyó omladékán
rakjon az Úr falakat.
Bár királyi vérből sarjadt,
megvet mindent: fényt, hatalmat,
s meghalt benn' az akarat.

Az éjtszakai zsolozsma halk, imára hívó szózata:

Krisztus király szent nevének
zengjünk áldó éneket!
Az ég Margit érdemének
fényétől még ékesebb.

Olvasmányok és zsoltárok közé szórtan is egyre világosabban tűnik ki Szent Margit arca, egyre több sugár vetődik rá. A versikék

mögött ott érezzük a középkor hódoló szeretetét, rajongását Margit asszony iránt.

Böjtöléssel engesztel,
s rá az ég malasztja száll;
bizalommal égve el:
lelke nyugtot így talál.

Szőröv fogja harmattestét,
fátylat hord már homloka,
ostoron a vére festék,
Krisztus szűze, asszonya,
derekán vasöv a szent ék:
— az Úr balga boldoga.

Gyarló teste földre vágy,
égő tűzzel égeti, —
lelke fehér templomát
égi fénybe vezeti.

Tisztaságos szép szemérme
legyőzi a test szavát,
szűzi Margit szűz erénye
örök égi nászra vágy.

Égi nászán jegyesének
boldogoknak örömén
ajakáról zeng az ének
Istenének szent ölén.

A szent szeretet, az „amor sanctus" lángja nemcsak Margitot heviti, hanem a szerzőt is. A versek gyakran lendülnek elragadtatásba, szinte látomásszerűen mutatják meg az egek fényességét. A misztikus istenlátás boldog öröme jelenik meg szeme előtt: az angyalok és megholtak seregét szólítja fel Margit dícséretének zengésére.

Égi lakók, zengjetek,
csillag támadt köztetek:
dicsőség és áldás!
Égi harmat, szállj ránk!

LEGENDA ÉS HIMNUSZ, többezer esztendős zsoltár és a középkor áhitatában fogant líra fon koszorút Szent Margit alakja köré. Talán sohasem volt annyira időszerű a Szent Margit alakját fényben megragyogtató emlékek fölidézgetése, mint ma.

Árpádházi Szent Margitot egyik legvéresebb magyar század ajándékozta nekünk. A második országépítő, IV. Béla király leánya, 1242-ben született Klissza várában, Dalmáciában. A tatárok elől odamenekülő szülők leendő gyermeküket — ha leányuk születnék — még születése előtt Istennek ajánlották engesztelő áldozatul. A leánygyermek megszületett, szülei állották a fogadalmat, s pár esztendős korá-

ban már a veszprémi kolostorba adják. Innen 1552-ben költöztették át a nyulakszigeti dömés kolostorba. Itt él Margit Szent Domonkos rendjének szabályai szerint életszentségben, visszautasítva minden földi kitüntetést, megkülönböztetett bánásmódot, még a királyi kezet is, végezte a legpiszkosabb munkákat. Életét különös csodajelekkel aranyozta be az Úr s tette példaképpé már életében is. Itt halt meg szentség hírében 1271-ben.

A szenttéavatási mozgalom már halála évében megindult: A pápa megbízottai — Fülöp esztergomi érsek, a váci püspök és a zirci apát — jegyzőkönyvet vettek fel, kihallgatták Szent Margit életének szemtanúit, a kolostor apácáit. E kihallgatási jegyzőkönyv volt a Margit-legenda alapja. Ebből sarjadtak ki azok a bájos visszaemlékezések, amelyek fénnyel koszorúzták meg Margit alakját, s mentették át századokon drága kincsül számunkra. Bár az egyház hivatalosan csak a boldogok sorába vette be, nemcsak a domonkosok, hanem az egész világon mindenütt különösképen is tisztelték, külön zsolozsmákat szerkesztettek emlékezetére. A szenttéavatási gondolat sokszor lángrakapott ugyan, de a legújabb időkig hivatalosan nem erősítette meg az egyház. Amikor azonban 1943-ban XII. Pius pápa a szentek közé sorozta, ezzel újra időszerűvé tette nemcsak Margit alakjának felidézését, hanem emlékezésünket is a régi időkre irányította.

A keleti veszedelemtől Margit alakja és életáldozata mentette meg a magyarságot, ő őrködött újjászületése fölött. A szenttéavatással kapcsolatban ma talán éppen ezért fordul felé még hatványozottabb mértékben a figyelem, s boldog alázattal betűzi ki régi kódexek megsárgult lapjairól a valamikor Isten felé zengő verses dícséretet.

ÁGOSTON JULIÁN

ESTE, TÓPARTON

Csobban a parton halkan a víz,
álmom ma este messzire visz.

Ringat a hold, mint rozzant hajó,
könnyű dal zümmög, halk s illanó.

Csönd van és béke, nagy nyugalom,
ezer csillag ring lent a tavon,

halkan susognak a parti fák, —
de mégis, mégis csúf a világ.

HOSSZÚ FERENC

A BEREGSZÁSZI DOMONKOSRENDI KOLOSTOR TÖRTÉNETE (1327—1556)

A kolostor alapítása.

A BEREGSZÁSZI, SZENT SZANISZLÓ püspökről és vértanúról nevezett domonkosrendi kolostor a XIV. század elején épült *Nagy Lajos* király anyjának, *Erzsébetnek* bőkezűségéből. Az alapítási évet pontosan nem lehet meghatározni, de az, hogy Erzsébet királyné Luprechtszászán, — Beregszász középkori neve! — királynői udvarában *János fráter* domonkosrendi szerzetes volt a lelkész és gyóntató,[1] valamint az 1366-ban *Konák István* és *Muzsalyi Gyula* határsértése ellen tiltakozó szerzetesek szereplése[2] azt mutatja, hogy ekkor már állott a kolostor.

Igaz, hogy 1233-ban *fráter Marcus,* a magyar rendtartományfőnök is járt Beregszász vidékén,[3] ha pontosan nem is tudjuk meghatározni, hogy hol volt a híres „beregi erdő", ahol II. Endre *Praenestei Jakab* pápai legátus és a magyar püspöki kar tagjai előtt ünnepélyes esküt tett a fiával, *Bélával* rendezendő megállapodásról az izmaeliták és más idegen fajú kereskedők visszaszorítására a magyar életből. A valószínűség azonban Luprechtszásza mellett szól, mert ez volt az egyik kiváltságos hely, ahol a javarészt német származású „hospesek" már 1230-ban sok kiváltságnak örvendtek.[4] Ezen az ünnepélyes aktuson a magyar tartományfőnök is szerepelt[5] és bizonyára vele személyesen beszélte meg a király, hogy az esküben kikötött jóvátétel értelmében az eddig visszatartott sójövedelmet a pesti Domonkosrendiek kolostorába fogja letenni, öt éven belül, tízezer frizachi márka összegben.[6]

A Domonkos-rend vándorpásztorációs elgondolásainak Beregszász fekvése, nagy forgalma valóban kedvező lehetőségeket nyujtott. Nagy Lajos 1342 szeptember 2-áról Visegrádról kelt kiváltságlevele is észrevette a város fekvésének fontosságát és kiemeli, hogy ez a város fekszik Oroszország határai mellett,[7] a külföld felé vezető utak őre és a már régebben is szabad királyi városnak újabb jogokat és kiváltságokat ád.

A magyar domonkosok Keletre irányuló missziós tevékenységé-

---

[1] Leleszi Orsz. llt. Prot. Act. I. 12.

[2] U. o. 24.

[3] *Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I—II. Strigonii, 1874. I. 295. No. 346.

[4] Beregszászi városi levéltár szám nélkül.

[5] *Knauz:* i. m. U. o.

[6] U. o.

[7] Beregszász városi levéltár számozatlan.

ben tehát elsőrangú és döntő fontosságú kérdés volt, hogy ott kolostoruk legyen. A „Societas Peregrinantium", vagyis a vándormisszió-sok társasága innét indult a keleti határszélek felé magyar részről, úgyhogy a beregszászi domonkosok kultúrmissziót fejthettek ki annál is inkább, mert csak 1378-ban alakult meg önálló kolostorokból az említett társaság külön kis tartománya, míg 54 évig, 1324-től, csak a környező kolostorok lakói járták a vidéket.[8] Így a kassai, sárospataki kolostor mellett a beregszászi jöhetett leginkább számításba, hiszen ez a zárda már alapításánál fogva is bizonyos lengyel hatásokat mutat fel, mert Erzsébet királyné Lokietek Ulászló krakkói herceg leánya volt[9] és azért tartózkodott szívesen Beregszászott, mert itt közelében élhettek kedvenc lengyelei.

Valószínűnek kell tartanunk azt is, hogy a magyar-lengyel kapcsolatok terén a domonkosok is szerepet játszottak az Anjouk-korában, aminek kétségtelen bizonyítéka az, hogy a kolostort Szent Szaniszlóról nevezték el, a lengyelek nemzeti szentjéről és feltehető, hogy Nagy Lajos, de még inkább *Hedvig királyné* idejében részint a már említett és javarészt lengyel dominikánusokból alakult „Societas Peregrinantium", részint a királynéi udvarban betöltött gyóntatói tisztség révén kerültek a lengyelséggel kapcsolatba.

Annyi bizonyos, hogy már 1327-ben Beregszászott voltak a domonkosok, mert *Kunt comes,* akinek az unokája *Eberhard* ebben az esztendőben Beregszász bírája, a nagymuzsalyi szőlőbirtokából egy részt a beregszászi kolostornak adományozott.[10] Ez azt mutatja, hogy a főúri körökben és a városi polgárság részéről eléggé megbecsülték a domonkosok tevékenységét.

Nagyban emelte tekintélyüket az is, hogy Nagy Lajos királyunk anyjának, Erzsébetnek az udvartartásában is tevékeny részt vettek. Erzsébet királyné gyakran tartózkodott Beregszászott, ahol kényelmes kastélya volt.[11] Ismerjük udvartartásának több emberét. *Marocha* beregi comes volt a főlovászmestere, kedves szolgálattevői az Anjouk által meghonosított lovagi eszmény iskolájában nevelkedő és az apródi tisztet betöltő *Homoki Bálint* és *obegányi Cseh Jakab,* míg kedvenc lelkésze, akit Visegrádra is magával szokott vinni, *János* domonkosrendi fráter volt 1369-ben.[12]

A kolostor a Vérke jobbpartján állott,[13] a mostani római katolikus plébánia-templom mellett. Egy 1672. évi periratból tudjuk, hogy a „via regalis", a királyi út mentén épült fel a nagy klastrom, amelynek

---

[8] *Loebertz O. P. Les missions Dominicaines en Orient et la Société des Frères Pérégrinants. Archivium* O. P. IV. 24—5.

[9] *Ráth L.: A magyar királyok tartózkodási helyei.* Győr, 1861. 59.

[10] *Lehoczky T.: Beregvármegye monographiája.* I—III. Ungvár, 1881. III. 93.

[11] U. o.

[12] Leleszi országos levéltár. Prot. Act. 27.

[13] Nem messze a hídtól, bár a középkorban nem ekkora töréssel ment át a „via regalis" Beregszász városán, ott, ahol most a Vérke hídján átvezető út átszeli a Rákóczi-teret, egyenesebben ment és így valószínű, hogy a városi gyógyszertár háta mögött húzódott.

egyik szárnya a „Barátok utcája" — ma Bethlen-utca — oldaláig húzódott. *Németi Sámuel* 53 éves beregszászi lakos tanuvallomása szerint, a Mindszentek-tere a mai parochiális templom körül terült el és a nép nyelvén mint „monachorum Platea" — Barátok-tere volt közhasználatban. Nevezték „Szent utcának", „Barátok utcájának" is azt a részt, amely a mai Attila-utca és Rákóczi-tér találkozásától a Waisbäcker-utcáig terjed.[14]

Hogyan lehet megállapítani a kolostor és templom fekvését?

A Beregszászott letelepedett szerzetesek közül a ferencesek kolostora és temploma a református templom helyén állott, ahova a királyi helytartótanács 1715-ben egyszerű, torony nélküli imaházat engedett építeni Beregszász református hívőinek.[15] A római katolikus plébánia-templom pedig a mai városi nagybazár helyén épült fel, amelynek építésekor előkerültek az ősi templom romjai.

Egy, a leleszi konventhez Beregszász város részéről benyújtott tiltakozás szerint szüretkor csak a plébánia udvarán átjáró vámsorompón keresztül lehetett a mustot és újbort a városba szállítani,[16] hogy ott a tizedjövedelmeket behajthassák. Ez az út pedig valóban a város ama részén vezetett le a szőlőuhegyekből, ahol ma a nagybazár áll.[17]

Ezekből az adatokból nyilvánvaló, hogy a domonkosok kolostora és temploma valóban a Mindszent-utcában, vagy a Barátok-utcája táján állt.

Megerősíti ezt a feltevést az is, hogy a mai katolikus plébánia helyén, szembe a templom főkapujával egy kis Szent Domonkos-rendi apácaklastrom is állott, amelynek már 1366-ban alapítványi birtoka volt Kígyóson és Beregben.[18] Ez a kolostor annyira elnéptelenedett, hogy már 1479-ben a rendfőnök Rómából megbízta *Győri Paulin* tartományfőnököt, hogy tekintve a sororok kicsi számát, telepítse át őket a szatmárnémeti kolostorba, úgyhogy minden ingóságukat vigyék

---

[14] Beregszászi róm. kat. plébánia levéltára. Számozatlan. Több tanú is szerepel a perben, amelyet a város és a plébánia folytatott a parochia telkén elkövetett erőszak miatt. Érdekes a 8. számú tanú, Vekerle Judás Tádé plébániai kántor vallomása: „Scio ex Privilegio Regis Belae oppidi huius quod Platea Deutralis una cum interiecto seu angulo ubi a latere maioris Ecclesiae modernae Rndi Dni Plebani Residentia extat, vocitatur omnium Sanctorum Platea: id est Mindszentek utzája, aut ut aliqui volunt Barathok utzája."

[15] *Lehoczky:* i. m. 139.

[16] Beregszászi róm. kat. plébánia levéltára, számozatlan.

[17] *Dr. Pécs Győző: Beregszász megyei város útmutatója,* Beregszász, 1943. Térképmelléklet.

[18] „Azon a helyen, ahol most áll a róm. kath. lelkészi ház, a 16. század közepéig kicsi kolostoruk volt a domonkos-rendi apácáknak, ezeknek 1336-ban alapítványi birtokuk vala Kígyóson és Beregszászon." *A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében.* 1804—1904-ig, Szatmár 1904. 221.

magukkal és az üres kolostort a fráterek vegyék kezelésbe.[19] Ez a kis klástrom tehát szemben volt a domonkos, vagyis a mai plébánia-templommal, mert a meghagyás azt is kiemeli, hogy a „szomszédságban" állt.[20] Eltekintve attól, hogy a két, ugyanahhoz a rendhez tartozó kolostor természetszerűleg egymás mellett volt, a „vicinitate-szomszédság" kifejezés teljesen meggyőz a kolostor fekvéséről.

A kolostor terjedelme elég nagy volt, mert egyik része a templom északi oldalához épült, míg a másik szárny derékszögben kinyúlt a mai Bethlen-, régebben Barát-utcáig. Töredékek, faragott oszlopkötegek és támpillérek, valamint egy faragott, szentséghházszerű fülke legújabban 1943-ban kerültek elő a Rákóczi-téren épülő városi ház fundamentumának ásásánál.[21]

A templom maga kelet-nyugati irányú és eredetileg gótikus stílusban épült. Bár sok átalakításon ment már át, lényegében még mindig sok csúcsíves tulajdonságot mutat. Szent Szaniszló lengyel nemzeti vértanúról volt elnevezve. Maga a templom belső tere három hajós és még megvannak gótikus ablakai sok szép kőrózsával. A templom északi hajójának külső falán még mindig találhatók eredeti faragványok, amelyeket később illesztettek díszítésül a falba. Az egyik a dominikánusok szimbólumát, „egy vastag idomtalan fekvő kutyát"[22] ábrázol, a másik pedig egy göndörhajú férfiarcot.

Az 1413. évi nagy tűzvész pusztítása után *Vizes János* beregszászi polgár és társai *Sebeházi Pelbárt* tartományfőnök kíséretében *Zsigmond* királynál kieszközölték a támogatást,[23] hogy a templomot újjáépíthessék. Ennek az újjáépítésnek az évszáma, 1418, meg van örökítve az egyik északi ablak peremén.[24]

Még egy nagyobbszabású átépítés vált szükségessé *Mária királyné* idején a XVI. század első negyedében.[25] Ennek a nagyobb tatarozásnak ideje hosszabbra nyult, legalább is erre enged következtetni a templom déli oldalán az egyik gótikus ablak felett lengő sza-

---

[19] Reverendo provinciali datur facultas quod sorores monasterii in Beregzaz quia pauce sunt, transferat cum omnibus bonis et redditibus ad monasterium in Nymthy, et in Beregzaz ponet fratres ad custodiam quia sunt in vicinitate et curam dicti monasterii in Nymthy. Datum Rome, XVIII. maii. 1479. *Archivum* O. P. Roma, Reg. IV. 169/b.

[20] U. o. 21.

[21] E sorok írója éppen ott tartózkodott és Pásztor Ferenc pápai prelátus, Beregszász plébánosa, valamint dr. Barkóczy Aladár árvaszéki elnök úr voltak szívesek felhívni az előkerült faragványokra figyelmemet. Nekik köszönhető, hogy az értékes leletek nem kallódtak el, hanem egyelőre, amíg jobb megoldást nem találnak, a templomkertben őrzik. Ezúton is hálámat fejezem ki a szívességükért.

[22] *Lehoczky:* i. m. 124.

[23] Leleszi országos levéltár. Prot. Act. I. 234.

[24] *Lehoczky:* i. m. 119. Egyébként az évszám még ma is szabadszemmel egészen jól kivehető.

[25] Kassai domonkos-rendi levéltár leleszi másolata. No. 9.

lagra vésett 1518. évszám, valamint az ugyanezen oldalon nyíló gyönyörű frízes kőkapu homlokzatába vésett 1522.[26]

1556-ban már annyira leromlott a templom és a kolostor épülete, hogy fráter *Makrai Péter*, a beregszászi kolostor perjele és egyúttal az egész magyar rendtartomány főnöke, a leleszi hiteshely premontrei kanonokjai előtt 60 arany forintért *Oroszi Demeternek* eladta a kolostor birtokában lévő egyik Árok-utcai kőházat,[27] amely *Pelbárt Albert* és *Varga Mátyás* házai között állott és amelyet nemes *Tölgyessi Bertalan* halálos ágyán hagyott a kolostorra. A befolyt összeget az adás-vételi szerződés alapján a templom és a kolostor halaszthatatlanul sürgős restaurálására fordították.

A templom és kolostor 1566-ig volt a rend birtokában,[28] amikor is a reformáció zivataraiban a szerzetesek egyrészét a polgárság lemészároltatta, a többiek eltűntek Beregszászról. Nincs adatunk róla, hogy mikor vette át a világi papság, de valószínűnek kell tartanunk, hogy a megmaradt szerzetesek újabb támadástól tartva, de már csekély számuknál fogva sem tudták volna fenntartani a kolostort és távozásuk után a Zsigmond király uralkodása alatt 8-ról 24-re emelkedett[29] oltárrektorok valamelyikének a gondozásába került.

II. Rákóczi György 1657 januárjában megtámadta Lengyelországot, de súlyos pusztítások után sem ért el eredményt. A lengyelek a tatárokkal szövetkezve, végigperzselték és rabolták Északnyugat Magyarországot.[30] Ekkor egész Beregszász súlyos megróbáltatásokat élt át. A védekező polgárság a jól megerősített régi templom lőrésszerű kertjébe és a kolostorba húzódott be védekezésül, de a lengyelek felégették a hevenyészet erődítményeket. Vezérük *Lubomirszky György* bosszúból hatalmas betűkkel a templom falára festette a következő mondatot: „Vicem pro vice reddo tibi, bone vicine!"[31] 1657 június 17-től július 22-éig voltak a lengyelek a városban és csak a Czárniosztrovban kötött béke után takarodtak ki. Arra azonban a templom és kolostor már romokban hevert.[32]

1573-ban *Ferdinánd* király a feloszlatott domonkosrendi kolostort a ferencesekével együtt *Melegh Boldizsár* leleszi prépostnak, a későbbi csanádi püspöknek adományozta azzal a kikötéssel, hogy ha

---

[26] *Lehoczky:* i. m. 119. Ezek az évszámok még könnyebben hozzáférhetők, különösen az ajtópárkány fölötti, mert nincsenek magasan és a déli oldal nincs is annyira kitéve az időjárás viszontagságainak.

[27] Kassai domonkos-rendi levéltár leleszi másolata. No. 7.

[28] U. o.

[29] *Országos levéltár.* Cs. és k. 106. és cs. 70. sz. jelentései az oltárnokok jövedelmeiről.

[30] *Asztalos—Pethő: A magyar nemzet története.* 253.

[31] *Lehoczky:* i. m. 102.

[32] U. o.

a két rend visszatérne, köteles nekik a kolostorokat templomaikkal és birtokaikkal visszaadni.[33]

A Szent Domonkos-rend tett is kísérleteket, hogy a régi kolostort visszaszerezze. 1741-ben a kassai domonkosok *Marics Ágoston* vezetésével a szepesi kamaránál[34] tárgyaltak a rend visszatelepítéséről, de anyagi nehézségeken és a református vallású polgárság ellenállásán meghiusult a tervük.

A szerzetesek kapcsolatai királyainkkal.

MINT MÁR EMLÍTETTÜK, a beregszászi dominikánusok *Nagy Lajos* királyunk anyjának, Erzsébetnek köszönhették kolostorukat. A királyné ezért udvartartása személyzetéhez hozzászámította a kolostor szerzeteseit és az alapításon túl nagyobb adományokkal látta el őket. *János* fráter volt első beregszászi gyóntatója és egyúttal a városi plébánia gondjait is ő látta el, valószínűleg azért, hogy a plébániai jövedelmekkel is támogathassa a kolostort. 1364-ben kelt egyik okmányban *János* frátert *„plebanus de Lampertszasza et capellanus noster spiritualis"*-nak nevezi,[35] míg egy következő okmány már *„frater Joannes ordinis predicatorum capellanus noster"* címet adja neki.[36]

A lelkiügyek vezetésén kívül, úgylátszik, íródeáki tisztet is viselt a királyné udvarában, mert egy oklevelet, amelyet *Marocha* beregi comes és udvari főlovászmesterhez intézett *Miklós* bíró kérelmére a városi jobbágyok szabad fajészási és makkoltatási engedélye irányában, *János* fráterrel íratta meg.[37] 1352-ben elkísérte *Lajos* királyt a rosszul sikerült moldvai hadjáratra is, mint királyi gyóntató.[38]

1364-ben az ardói határjárásnál, mint a királyné egyik megbízottja, ő is részt vett és mikor az illetékesek nem akarták elfogadni küldetését arra hivatkozva, hogy nem hiteshelyi kiküldött, *Nagy Lajos* 1364-ben Szent Mihály napján megerősítette egy ugyancsak Beregszászott keltezett levelében *János* fráter megbízatását a leleszi konvent tagjaival együtt.[39]

János fráter élete végén már nem állott oly nagy kegyben sem a király, sem a királyné előtt, mert Beregszász volt régi bíráját *Hermannt,* valami ismeretlen módon súlyosan bántalmazták és ebben

---

[33] Kassai domonkos-rendi levéltár leleszi másolatok. No. 12. Marics Ágoston nagy gonddal országszerte összegyüjtötte a Domonkos-rendre vonatkozó régi okiratokat nemcsak Beregszászra, hanem minden más kolostorra vonatkozólag, hogy a rend régi birtokait visszaperelje. Az ő gondosságának köszönhetjük, hogy a kassai rendi levéltár olyan gazdag gyüjteménnyel rendelkezik eredeti okiratok hiteles másolataiból. Így pl. a Szent Margit-szigeti kolostor összes okiratai együtt vannak.

[34] Bécsi Domonkos-rendi leltár. H. 419.

[35] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 12.

[36] U. o. Prot. A. I. 27.

[37] Kassai domonkos-rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 5.

[38] *Lehoczky:* i. m. 127.

[39] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 25.

Jánosnak is része volt. *Lajos* király 1371-ben *Rozasli György, Kölcsei Dénes* és *két fia János* és *Miklós* királyi emberekkel és a leleszi konventtel megidéztette *János* frátert, a sértett *Hermann* testvéröccsét *Györgyöt, Jakabot,* az új bírót és a város hóhérát *Hankót,* hogy adjanak számot tettükről. A megidézést súlyos büntetésekkel fenyegető hangon küldte, mert János fráter és társai *Hermann* volt bírótól az első megidéző levelet elvették és nem engedelmeskedtek neki.[40]

János fráter utódja *András,* beregszászi perjel lett,[41] de már nem *Erzsébet* mellett, hanem *Mária királyné* udvarában. Mint a királyné lelkésze, 1391-ben kezdte működését és több peres ügyben, határjárásban is szerepel, mint királyi megbízott, „homo regius". Így ismerjük 1393-ból a benedikei határigazításnál folytatott tevékenységét.[42]

Zsigmond császárral is kapcsolatban állottak a beregszászi szerzetesek. A huszita mozgalom ellen a dominikánusok ugyanis felsőbb irányításra országszerte,[43] de különösen az ország északi részeiben erőteljes küzdelmet folytattak. *Zsigmond* király beregszászi tartózkodására utal *Székesfejérvári Tamás* fráter, 1525-ben Beregszászon tartott beszédében egy ott talált írásból, amelyet fráter *Kelemen* beregszászi perjel *Raguzai János* dominikánus kézirata „Responsio facta in concilio basiliensi addicta magistri *Johannis de Rachizano* bohemi in articulo communionis sub utraque specie", 1433-ban írt könyve alapján tartott meg a király jelenlétében.[44] Ez a kézirat a bázeli zsinaton tárgyalt huszita és kelyhes mozgalom kétszín alatt való áldozásával száll szembe és a beregszászi domonkosok bizonyára Zsigmond király szándéka szerint, a kelyhesek mozgalmát igyekeztek letörni.

Ugyancsak a beregszászi dominikánusok templomában hallgatott szentbeszédet *Zsigmond* király 1424-ben Oculi-vasárnapján, éspedig *Erik* dán királlyal együtt, amint erről szentbeszédgyüjteménye margóján tudósít bennünket *Székesfejérvári Tamás* fráter,[45] aki 1525-ben Oculi-vasárnapján tartott szentbeszédje mellé a következőket írta: „Olvastam, hogy *Bernát* régi perjel ugyanezt a témát prédikálta, ugyanezen a vasárnapon *Zsigmond* és *Erik* királyok jelenlétében."

---

[40] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 14.

[41] U. o. Prot. A. I. 12. sz.

[42] U. o. 42.

[43] Kassai városi levéltár: 1414/567.

[44] Ez a kódex, legalább is tartalmilag, azonos kellett, hogy legyen a velencei könyvtárban őrzött, még meglévő egyetlen példánnyal, amelyet a Magyar Könyvszemle 1883. 171. ismertet *„A velencei könyvtár hazai vonatkozású latin kéziratai"* címmel. Cod. 132. Membr. Saec. XV. a. f. 129—188-ig. Teljes címe: *„Joannis de Ragusio Ordinis fratrum Predicatorum posito et responsio facta in concilio basileensi ad dicta magistri Joannis de Rachazano bohemi in articulo communionis sub utraque specie, anno 1433."* Székesfejérvári Tamás fráter jegyzetei: Gyöngyösi ferencesek ősnyomtatványai: 55. szám *„Sermones fratris Gabrielis de barelete sacre pagine professoris celeberrimi: divi Ordinis Fratrum Praedicatorum: impensis circumspecti viri Archibibliopol Johannis Rynan. Hagenau. MDX."*

[45] Gyöngyösi könyvtár 55. Fol. CLII.

Zsigmond király csak 1424-ben járhatott Beregszászott *Erik* dán királlyal együtt, amikor Vladiszláv lengyel király menyegzőjéről sok más vendégével együtt hazatért.[46] Ez március elején történt és így az Oculi-vasárnap is beilleszthető az évszámba.

Ugyancsak a lengyel kapcsolatokra vezethető vissza *II. Ulászló* király adománylevele is, amelyben a beregszászi domonkosrendieknek adományozta Kígyóst azzal a kikötéssel, hogy minden kedden *Szent Anna* tiszteletére misét mondjanak.[47] Valószínűleg akkor tette ezt az alapítványt, amikor 1511-ben Északmagyarországon tartózkodott, hogy a dühöngő pestisjárványt elkerülje.[48]

II. Lajos király felesége is Beregszászott tartotta udvarát hamarosan 1522 januárjában, Székesfejérvárott tartott menyegzője után.[49] Hogy a domonkosokkal kapcsolatokat tartott fenn, az bizonyos, mert a már megkezdett építkezések a templom és kolostor helyreállítására, az ő támogatásával fejeződtek be 1522-ben.[50]

A beregszászi szerzetesek.

1364. JÁNOS FRÁTER Lokietek Erzsébetnek, Nagy Lajos anyjának udvari káplánja, íródeákja és többízben „homo regius"-ként szerepelt határjárásoknál.[51]

1393. *András* fráter Mária királynőnek, Zsigmond feleségének volt a gyóntatója és szintén szerepel, mint királyi megbízott a benedikei határjárásban.[52]

1413. *Sebeházi Pelbárt,* aki később 1418-ban a magyar rendtartomány főnöke is lett, Zsigmond királynál járt követségben a templom újjáépítéséhez támogatást szerezni.[53]

1424. *Bernát* perjele volt a beregszászi kolostornak. Zsigmond és Erik királyok előtt szentbeszédet tartott.[54]

1433. *Kelemen* fráter szintén perjel volt és ugyancsak prédikált Zsigmond király előtt a cseh huszita mozgalom ellen.[55]

1480. *Szász Lőrinc.* Székesfejérvári Tamás fráter jegyzetéből tudjuk, hogy beregszászi perjel volt.[56] Minden bizonnyal azonos azzal a Szász Lőrinccel (Laurentius Sasso), aki könyvmásoláshoz is értett és az orgonálásban is jártas volt. Engedélyt kapott a rendfőnöktől már

---

[46] *Ráth:* i. m. 135.

[47] *Rupp: Magyarország helyrajzi története.* I—III. Budapest, 1876. II. 374. és Cat. M. S. U. Bp. II. Nr. 32.

[48] *Ráth:* i. m. 271.

[49] U. o. 279.

[50] *Lehoczky:* i. m. 119.

[51] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 12.

[52] U. o.

[53] Kassai domonkos-rendi leleszi másolatok. No. 3.

[54] Gyöngyösi könyvtár: 55. Fol. CCIX.

[55] U. o. CCXII.

[56] U. o. fol. XCII.

1478-ban,[57] hogy az ország bármelyik kolostorában letelepedhet és művészetéért bért fogadhat el. Valószínű, hogy már ekkor Beregszászra jött.

1483. *Kopácsi Péter.* Valójában a pécsi kolostorhoz tartozott[58] és az olaszországi Viterbóban folytatott tanulmányai után, amelyeket 1478-ban kezdett meg, került vissza az országba. Nem bizonyos, hogy állandó tagja volt a beregszászi kolostornak, csak mint a „Societas Peregrinantium" tagja átutazóban rövidebb ideig tartózkodott ottan. Egy szentbeszéd sorozatáról Székesfejérvári Tamás fráter tudósít margójegyzetében, ahol azt írja, hogy beszéde témáját az evangéliumokból vette és alapgondolata *„Jesu, preceptor, miserere nobis!"*[59]

1483. *Besztercei Balázs* fráter már hosszabb ideig, legalább is 1483-tól 1489-ig volt a kolostorban,[60] ahol többször tartott szentbeszédeket mint magyar szónok. Egyébként szép könyvtárát is magával vitte Beregszászra, mert a Rómában székelő rendfőnök 1479-ben engedélyt adott neki, hogy Bibliáját, breviáriumát, *„Antoninus in Stampis"* című könyvét és más köteteket, amelyeket római útján vett, élete folyására megtarthatja és háromszor egy évben feloldoztathatja magát.[61]

1489. *Malontai Ambrus* fráter is szerepel többízben Székesfejérvári Tamás testvér jegyzeteiben, mint beregszászi „magyar" szónok.[62] Ambrus fráter Pesti Gerváz testvér neveltje volt, aki mint esztergomi perjel könyveket vett és alamizsna pénzeket küldött védencének és engedélyt kapott a rendfőnöktől, hogy a jövőben vásárolandó könyveit is Ambrusnak adhassa élete folyására.[63]

1490. *Imre* fráter a XV. század végén került Beregszászra. A rendfőnök kivette a tartományfőnök joghatósága alól és egyszersmind engedélyt adott neki arra is, hogy lóháton járhasson, valamint hogy

---

[57] „Frater Laurentius Sasso, qui habet artem scribendi et pulsandi in organis habuit licentiam eundi ad quemcunque conventum vel locum ordinis et exercendi artem suam et mercedem recipiendi, sine inferioris molestia. Datum Spoleti 9. augusti". *Archivium* O. P. Roma. Reg. IV. 168/a.

[58] Frater Petrus de Copach conventus quinqueecclesiensis fuit assignatus in conventu Viterbiensi, XX. mai. 1478. *Archivium.* O. P. Roma. Rep. IV. 172/a.

[59] U. o. fol. XCII.

[60] U. o. fol. XCVI., CCII., CCXII. és CCXCV.

[61] Fr. Balthassar conventus bistriciensis qui emit rome bibliam breviarium et Antonium in stampis et alios libros habet, habuit concessionem dictorum librorum ad vitam et ter in anno confessionalis nullum inferior datum Rome, XI = 10. Aprilis 1749. *Archivium* O. P. Roma, Reg. IV. 169/a.

[62] Gyöngyösi könyvtár: 55. fol. XXVIII. „Ungarice predicavit hanc sermonem".

[63] Frater Gervasius de conventu Pestiensi nunc prior conventus Strigoniensis potest procurare libros et pecunias pro subsidio studii fratris Ambrosio de Malonta, quem nutrivit in studio, potest etiam libros suos habet et habebit tenere pro usu et fratris Ambrosii et non potest agi ad manendum extra observantiam et potest bis in anno plenaria confiteri, sine inferioris molestia. Datum ut supra (= Rome XXVI. aprilis 1479). *Archivium* O. P. Roma Reg. IV. J. 169/b.

alamizsnát fogadjon el könyvek vásárlására és egyéb szükségleteire.[64] 1490-ben a nagyböjti szónoklatokat tartotta a beregszászi domonkosok templomában.[65]

1492. *Turi Márton* (Martinus de Turre) kapott engedélyt arra, hogy szüleitől és barátaitól ajándékokat és alamizsnát fogadhasson el, valamint felmentést nyert a szerzetesi hallgatás törvénye alól az ebédlőn kívül és évi négy alkalommal feloldoztathatta magát.[66] 1494-ben húsvét vasárnapján prédikált Beregszászott.[67]

1492. *Keszteci István* fráter csak rövid ideig lehetett Beregszászott, amikor is három szentbeszédet tartott a templomban, körülbelül egy évnyi időközben,[68] de már 1493-ban Pécsre helyezi a rendfőnök április 31-én Velencéből keltezett leiratával.[69]

1494. *Oroszországi Péter* (Petrus de Rusia) a lengyel tartományból került át a magyarba, valószínűleg a „Societas Peregrinantium" révén.[70] Szlávul beszélt, talán a környéken élő ruszinoknak.[71] Később ismeretlen okok miatt elhagyta a rendet, de bűnbánatot tartott és a rendfőnök újra felvéve, a Lombardia rendtartományhoz osztotta be 1497-ben.[72]

1499. *Máramarosi Márk* fráter Beregszász környékéről származott és ott is lépett be a szerzetbe. Mint fiatal pap működhetett csak Beregszászott, mert a rendfőnök 1499-ben szabad választást enged neki, hogy valamelyik olasz egyetemen folytathassa tanulmányait és erre a célra alamizsnát gyüjthetett magának.[73]

1499. *Lechroni István* fráter mint kétéves pap kezdett Beregszászott működni.[74] Legalább is egy évnyi időközben tartózkodott ebben a kolostorban, 1497-ben kapott engedélyt a rendfőnöktől, hogy bár

---

[64] Frater Emericus prefatus potest morari in quocumque conventu provincie et subiicitur inmediate provinciali et potest equitare et retinere elemosinas pro libris aliisque necessitatibus suis etc. Venetii, die 12 augusti. 1490. U. o. Reg. IV. J. 160/a.

[65] Gyöngyösi könyvtár: 55. Fol. XCCII.

[66] Frater Martinus de Turre potest retinere elemosinas a parentibus et dispensatur de scilentio extra reffectorium et quator in anno absolvi, die 29. septembris 1492. Rome. *Archivium* O. P. Roma. Reg. IV. J. 161/a.

[67] Gyöngyösi könyvtár: 55. Fol. LXVI.

[68] U. o. Fol. CCXVI.

[69] Frater Stephanus de Kesztecz asignatur in conventu Quinqueecclesiensi, die ultimo aprilis Venetiis. 1493. *Archivium* O. P. Roma. Reg. IV. J. 161/b.

[70] Frater Petrus et Rusia alias Laurentius provincia-Polonie certis de causis reverendissimo magistro narratis habitum ordinis dimisit ac postea penitentia habita ad ordinem est receptus et in congregatione Lombardie asignatus. Asimini die 27. octobris, 1497. U. o. IV. J. 86/a.

[71] Gyöngyösi könyvtár: 55 Fol. II.

[72] V. ö. 69. jegyzettel.

[73] Frater Marcus de Maramaro potest ad libitum venire ad Italiam et querere sibi conventum studii etc. et potest recipere elemosinas retinere et pro usus sui studii exponere etc. In contracium etc. 1499. *Archivium* O. P. Roma, Reg. IV. 78.

[74] Gyöngyösi könyvtár: 55 Fol. XXXVIII.

még csak 22 éves múlt és megkezdte a 23-ikat, felszenteltesse magát valamelyik püspökkel és újmisét mondhasson.[75]

1499. *Musznyai Bertalan* is ebben az esztendőben prédikált húsvét napján Beregszászott.[76] A következő évben már szebeni perjel volt és mint ilyen kapott engedélyt Rómából, hogy a jubileumi szentév alkalmából az Örök Városba zarándokolhasson.[77]

1506. *Beregszászi János* fráter Vasvárott szerepel.[78]

1513. *Musznyai Lőrinc* fráter „magyar" szónoka volt a beregszászi kolostornak. Körülbelül két évig volt a kolostorban.[79] Az erdélyi vikáriátus tagja volt és 1521-ben kellemetlensége támadt, mert bár ruháját megtartotta, az erdélyi püspök engedélyével a világi papság sorába lépett. Rendtársai hitehagyottnak, aposztatának nyilvánították, de ő fellebbezett a rendfőnökhöz, akitől meg is jött a felmentés, hogy illő penitencia után vegyék vissza a rend kebelébe.[80]

1513. *Székesfejérvári Tamás* fráter körülbelül 10 évig volt Beregszászott, de mivel olyan sokfelé járt az országban, nehéz megállapítani, hogy állandóan a Szent Szaniszló kolostor tagja volt-e, vagy sem. Az kétségtelen, hogy Székesfejérvár fogadalmasa volt, de áthelyezést nyert több más kolostorba is. Baralette Gábor „Sermones"-eit használta mint szentbeszédanyagtárt[81] és ahol járt, az egyes kolostorokban, régi írások alapján összeállította, hogy melyik szerzetes, melyik évben, milyen szentbeszédtémát választott. Tőle tudjuk, hogy a beregszászi kolostorban kik éltek és mikor működtek. Ő saját magáról is kb. 60 szentbeszédet jegyzett fel, amelyeket Beregszászott tartott. De beszélt Győrött, Esztergomban, Veszprémben, Székesfejérvárott és Budán is, de legtöbbet Beregszászott. Egy kis nyelvemléktöredék is fűződik nevéhez, amelyet Győrött és Beregszászott mondott el, mint prédikációs példát Barelette Gábor könyvéből: „Sabbato post Invocavit predicavi hanc sermonem Jaurini et Beregzaz. Nota Bene Hirenten (?) vala egi ember In Bergomebelj kj minden Sambath boj-

---

[75] Frater Stephanus Lochrons dispensatur XXII. anno completo incoante XXIII., quod possit suscipere sacrum ordinem sacerdotii et cantare missam. Die XVIII. decembris, Venitis 1497. *Archivium* O. P. Roma, Reg. IV. J. 86/a.

[76] Gyöngyösi könyvtár: 55. Fol. XCII.

[77] Frater Bartholomeus Muszunensis prior conventus Chibenensis potest evenire ad jubileum etc. Die 30. martii Rome 1500. *Archivium* O. P. Roma, Reg. J. 98/a.

[78] Fehér Mátyás O. P.: i. m. 46.

[79] Gyöngyösi könyvtár: 55. Fol. XCII.

[80] Frater Laurentius de Musna nationis Transilvaniae declaratur non fuisse apostatam, quod coopertus pallio cum habitu, pro sua securitate ex provincia ad cuiusdam episcopi obedientiam transivit etc. Comittitur reverendo vicario nationis Transilvaniae quod declaret ipsum non fuisse apostata, si hoc modo etc. cum misericordia puniat cum facultate absolvendi et cum eo dispensandi super quiscunque censuris et penis incursis etc. si ut dictum est apostata non fuit etc. et si fuit apostata, quod recipere et absolvere possit, secundum suam discretionem in penis positivis etiam dispensare etc. — 29. mai, 1521. *Archivium* O. P. Roma, Reg. J. 163/a.

[81] Gyöngyösi könyvtár: 55. sz. ősnyomtatvány.

tolwen kenierel es Uizel az Sziez Marianak hysegere Midon azaz embör Hamis Penzt veret volna es az Tomloeczben vetetet volna halalra iteltete es Jutott volna Sombat napra monda az embör föl tekente az Eghre O Maria Segey Sabadizky ez fogsagból. Ez czudalatos kepen megh ielenek az Sziez maria es meg savadita az temleczbol az hohernek Markatul. Igy mys kosoruzuk az mi Draga Assonunkat: Ave Maria!"

1546. *Makrai Péter* volt ebben az esztendőben a beregszászi perjel. Mint ilyen adta el a kolostor Árok-utcai házát, hogy a templomot és zárdát rendbehozathassa.[82] Később az egész magyar rendtartomány vikáriusa, majd főnöke lett.[83]

1548. *Becsei Jeromos* fráter Makrai után lett a házfőnök.[84] Később a kolostor jószágkormányzója és az 1553. évi zárdaostromkor súlyosan megsebesítették a támadó polgárok.[85] A jelek szerint ő lőtt rá Kálmáncsehi Sánta Mártonra, a beregszászi református egyház második papjára.[86]

1550. *Ladányi Gergely* neve a legismertebb a beregszászi szerzetesek között. Vasvárott lépett a Szent Domonkos-rendbe.[87] Tehetségét felettesei hamar felismerték és már 1536-ban a bolognai egyetemre küldték hittudományi tanulmányokra. Csakhamar megszerezte a borostyánt, amelyet a magyar rendtartományi káptalan is megszavazott neki, míg a rendfőnök engedélyt adott neki, hogy a licentiatust és a magisteri címet is megszerezze, de ne Magyarországon, mert itt már nincs teljes jogú egyetem.[88] Olaszországi tanulmányainak költségét a vasvári kolostor és a rendtartomány fedezte, de olyan szűken, hogy sokat panaszkodott elhagyatottsága miatt. Fennmaradt három levele ebből az időből, amelyeket érdemes sorra venni, mert az akkori olasz állapotok és a magyar dominikánus rendtartomány viszonyait szemléltetően írja le.

Első levele *Pécsi Kelemen* tartományfőnök címére érkezett 1534 februárjában.[89]

„Alázatos szolgálataimat ajánlom. Üdvözlöm legkedvesebb és minden halandók között legtiszteletreméltóbb atyámat. Mivel nemcsak a szükség kényszerít, hanem igazi fiúi szeretet is Főtisztelendő Atyaságod iránt, levelet írok azzal a szándékkal, hogy tájékoztassam tanuló fiairól és ezeket tartottam célszerűnek megírni.

---

[82] Kassai domonkos-rendi levéltár, leleszi másolatok: No. 6.

[83] U. o.

[84] U. o. No. 7. és *Lehoczky:* i. m. 121.

[85] Kassai domonkosok leleszi másolatai. No. 7.

[86] U. o.

[87] *Fehér Mátyás* O. P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története. (1241—1941.) Budapest, 1941, 46—47.

[88] Frater Gregorius de Ladan ungarus a sua provincia habilitatus ad bachalaureatum, licentiatur, ut vel Bononiae, vel ubi sibi videbitur comodius, possit dictum gradum suscipere, (= Rome. 7. julii, 1535.) V. ö.: *Századok,* 1875. 670. *Archivium* O. P. Roma, Reg. IV. K. 59/a.

[89] Bécsi cs. és kir. házi levéltár — Hung. 1534. febr. 12.

Ugyanis mindnyájan, akik ebben a tartományban tartózkodnak, a jóságos Isten segítségével a szentírástanulmányokat mind bírják, amennyire erőiktől telik, mindnyájan állandóan szorgoskodnak, úgyannyira, hogy senki közülök hasznos idejét nem pazarolja el. *Jakab* testvér, aki Ferrarában tartózkodik, nagy tehetség és állandó munkájával nem kis eredményeket ért el máris a tudományok terén, mivel azonban nagyon szegény — ezt én is tanúsíthatom! — még Bolognába sem tud jönni, hacsak Atyaságod nem támogatja, pedig mindenek ítélete szerint méltó lenne arra, hogy Bolognába jöjjön. Meg is csalták szegényt: *József* testvér kölcsön kért tőle kilenc aranyat, amikor hazament, amit még nem térített meg neki, *Győri György* testvért is nagyon dícsérik erkölcsei és tehetsége, de különösen a tudományokban való jártassága miatt. Ugyancsak egész szerzetesnek és tudományszomjasnak mondják *Kápolnai János* testvért, aki Riminiben van. *János* testvért illetőleg, aki Váradról jött, akit szerfölött sajnálok, hogy csak így jött, — nemkevésbbé jó testvér — őt az itteni fiúk kegyesen fogadták, mert tehetsége van és nagy vágya, hogy tanulhasson. Mindnyájan, a többiek is kérjük Tisztelendő és Kegyes Atyaságodat, hogy engedje őt közöttünk lenni és legyen elnéző, hiszen Tisztelendő Atyaságod rendtartománya a kegyetlen háborúk veszélyei miatt tudós férfiakat nem nélkülözhet. Mert kétségkívül nem kis eredménnyel dolgozik. Végül az engedélyért, amelyet nem az én érdememből, hanem Atyaságod jóságából a borostyánosi fokozatra szól, soha nem múló hálával tartozom, mint a többi jótéteményekért is, amelyeket kezdettől fogva kaptam. Mivel azonban nem látok rá lehetőséget, hogy a Főtisztelendő Rendfőnök Atyához menjek az engedély megerősítéséért pénz hiányában, kérem Tisztelendő Atyaságodat, hogy amikor az általános rendi káptalanra megy, vagy valakit oda küld, alkalmilag kérje a megerősítést. Mást én, sajnos, nem tudok tenni. Ha ez Atyaságod tetszését megnyeri, kérném, hogy így járjon el Jakab testvér ügyében is, aki hozzám hasonló szükséget szenved, én ugyanis az isteni gondviselés jóságából Bolognában dolgozom minden erőmmel, mégis nagyon sokat kell nélkülöznöm, ámbár *a Bethlen János* fráter anyjától küldött 14 aranyat megkaptam, mégis adósságaim törlesztése, könyvek és egyéb szükséges holmik vásárlása után már nincs belőlük semmi. Ajánlja tehát Tisztelendő Atyaságod kérésemet a figyelmükbe, buzdítva őket. Tudom, hogy Tisztelendő Atyaságod valamit el fog náluk érni. Emlékezzék meg rólam is, a legkisebbről fiai között. Egészen szolgálatára állok Önnek, akit Isten és emberek előtt szerencsésnek látni vágyom és tisztelni óhajtom örökké Jézus Urunkban. Bolognából 1534 február 10.

Frater Georgius Ladani,
Tisztelendőséged fiacskája, amíg él."

A másik levelet *Erdélyi Péter* domonkos rendi tanárhoz írta. Ebből is kiviláglik nagy szeretete az Olaszországban tanuló rendtársai iránt.[90]

„Alázatos szolgálataimat ajánlom. Üdvözlöm Krisztusban legkedvesebb és legtiszteletreméltóbb atyámat. Megkaptam Tisztelendő Atyaságod levelét a küldött pénzzel együtt, de, sajnos, legnagyobb fájdalmamra nem tudok kívánságának eleget tenni. Én ugyanis véglegesen Bolognában kell, hogy maradjak, Atyaságod külde-

[90] U. o. február 21.

ményét Velencéből Bolognában kaptam meg és innét már nem mehetek Velencébe. De *Ötvös János* mester is azt írta, hogy gyorsan elutazik, mire nem mertem hozzá sem elmenni. Mindezeket látva úgy ítélem, hogy már mentségemül fognak szolgálni Atyaságod előtt levelemmel együtt, melyet már megkapott. Nem szeretném ugyanis Atyámat, aki annyira figyelmes és szeretetreméltó, hogy támogatóm volt, elveszíteni, akinek ha most nem is lehetek segítségére, de legalább észszerűen kimentem magamat előtte. De azt már egészen meg fogja érteni Atyaságod, hogy miért térek rá egy másik fiúnkra, akit majdnem mindenki elhagyott, ámbár nagy jövendő áll előtte, ezt mindenki tanúsíthatja. Mindenki azt mondja, hogy nyugodt természetű, békés és mindenkihez szeretetreméltó, a tanulmányainak élt egészen és mégis mindenki elhagyja a mi rendi tartományunk részéről és a jóságos Isten, valamint Atyaságod szeretetén kívül senkiben sem reménykedik és így ha Atyaságod segítségére siet, ő sem lesz késedelmes a hálával. Már ugyanis elmult az idő, hogy az egyetemre belépnie kellett és lehetett volna és a tanulmányait már bevégezte volna. Éppen azért szívem legmélyéből könyörgök Atyaságodhoz, hogy méltóztassék az illető *Jakab* testvérnek segítségére lennie, ha nem is sokkal, legalább is kezdetben, de legalább annyival, hogy Bolognába jöhessen az egyetemre és azzal, hogy Tisztelendő Tartományfőnök Atyánkat rábeszélné, hogy róla és a többi itt lévő testvérekről, akik már a legvégső szükségben vannak, gondoskodni méltóztassék. Úgy látom, hogy minden más rendtartomány, sokkal érzőbb studenseihez, mint a mienk irányunkban, pedig előhaladásban ugyancsak nem vagyunk semmivel sem hátrább a többieknél. Ajánlom tehát Tisztelendő Atyaságodnak *Jakab* frátert, valamint a többi testvéreket és magamat a legkisebbek közül, különösen a tartományi gyűlés atyái előtt, hogy gondjuk legyen reánk, semmi vigasztalót nem tudok írni, csak azt, hogy egészségesek vagyunk és imádkozunk Atyaságodért és a szerencsétlen rendtartományért. Nem mulaszthatom el, hogy meg ne írjam, mekkora itt a hiány élelmiszerekben Itáliában, ilyet még soha nem láttam, annyira, hogyha a szerzetesi kolostorok nem sietnének a szűkölködők segítségére, sokan elpusztulnának az éhségtől. Már azt is hallottam, hogy sokan meg is haltak a nélkülözéstől. Engem és másokat is csak Isten irgalma tart napról napra. Nem tehetek mást, mint magamat és *Jakabot*, valamint a többi testvéreket ismételten Tisztelendőségednek ajánlom, aki engem beajánlott a váradi perjelnek, *Pesti Balázs* testvérnek. Éljen mindig szerencsében Atyaságod az Úr Jézusban örökké. Bolognából, Szent Domonkos kolostorából 1534 február 12-én.

Frater Ladányi Gergely, a hitszónok rendből,
Tisztelendőséged fiacskája."

Ugyanez a gondoskodó szeretet árad a harmadik levélből is, amelyet Csizma Miklósnak, a pesti kolostor perjelének írt ugyanaz napon.[91]

„Tisztelendő Atya, üdvözlöm! Mivel ismerem Atyaságod szerepét a zavarok elhárításában, ösztökélve érzem magamat, hogy írjak Tisztelendőségednek egész különösen, hogy jelenlegi állapotomról beszámoljak, mert reménykedem, hogy ahonnét szerzetesi életem kezdetén annyi segítséget kaptam, most sem fog elmaradni a vigasztalás. Isten mindig bőséges kegyelmétől segítve itt vagyok a bolognai kolostorban, ahol annyira szent, tudományos, külső és belső békében az írásoknak

[91] U. o. február 22. Mindhármat közölte Bunyitai E. II. 323—27.

szentelt élet folyik, itt szorgoskodom én is minden erőmmel, hogy később Krisztusnak és a rendnek szolgálhassak, de különösen az elpusztított kolostorommak egészséges testben az biztos, de hogy lélekben is, azt nem tudom, csak Isten tudja. De hogy az Ő terveit betölteni tudjam, kérem Atyaságodat, hogy Isten jóságát kérje értem. Ezt kérem igaz szívemből, ámbár anyagilag is nagy hiányt szenvedek és egy garasom sincs. Ezt azonban mások gondoskodására bízom. Tudom ugyanis, hogy Atyaságod sem nagyon bővelkedik pénzben. Ha azonban előadná az atyáknak az én végső szükségemet, talán a részvéttől indíttatva küldenének valamit, legalább a tanuláshoz szükséges világításra. Ha azonban annyira szűkösen lenne ott is minden, legalább *Garai János* borostyános atyjának hozzák tudomására szükségemet buzdítva őt alamizsnára. Mert ha ő nem tesz valamit, akkor már senkim sincsen. Hasonlóképpen a többi studenseket, akik itt Olaszországban vannak, ajánlja Atyaságod a provinciális káptalanon az atyák és a Tisztelendő Tartományfőnök Atya jóindulatába, mert mindnyájan hasznos tagjai lesznek ők is a rendtartománynak. Látom, hogy minden más rendtartomány sokkal jobban segíti tanulóit, mint a miénk, ámbár mi sem maradunk el mellettük, de tudom, hogy nekünk türelmesnek kell lennünk. Ismételten Atyaságod figyelmébe ajánlom magamat és ezért soha nem szűnök meg imáimban megemlékezni Atyaságodról, akit mindig szerencsésnek szeretnék tudni. A bolognai kolostorból 1534. február 12-én.

Frater Ladányi Gergely Ord. Pred."

Ladányi Gergely hazatérése után a vasvári kolostor perjele lett[92] és mint ilyen súlyos harcokat vívott a gersei *Petheő* családdal birtokperekben. Ekkor már 1543-at írtak. Beregszászott 1552-ben szerepel mint házfőnök. 1566-ban a templomot és kolostort megtámadó református polgárság nyolc másik társával együtt meggyilkolta.[93]

Lelkipásztori tevékenység.

A BEREGSZÁSZI DOMONKOSOK kolostora nem volt egyedüli ezen a vidéken, úgyhogy a lelkipásztorkodásban eléggé megoszlott a munka. Magában Beregszászban volt a ferencrendieknek is kolostoruk,[94] ahol úgylátszik eléggé élénk tevékenység folyt. Volt ezenkívül a Szent János-rendi ispitályosoknak egy kórháza, ahol szintén folyt lelkészkedő munka.[95] A környéken pedig a híres beregi pálos-kolostor lakói szolgálták a lelkek ügyét.[96]

Így magában Beregszászban nagyon megoszlott a munka. Itt inkább csak a királyné, vagy király itt tartózkodása esetén volt fontos szerepük. De míg ez átmeneti volt, addig az apácák lelkivezetése reájuk hárult és állandó lekötöttséget jelentett számukra. Mivel az apácák nem hagyhatták el a kolostort, egyiküknek állandóan náluk kellett miséznie. A sororoknak volt egy külön kápolnájuk, amelyről még 1751-ben is azt vallotta egy peres ügyben Porkoláb Mátyás

---

[92] *Fehér Mátyás* O. P.: i. m. 47.

[93] Kassai domonkos-rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 23.

[94] U. o. No. 17.

[95] *Lehoczky:* i. m. 142.

[96] Kassai rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 6.

templomszolga, hogy egészen kivehetők az oldalai és a paróchia, amely ebben a korban már állott, félreismerhetetlenül szentély formát mutat.[97]

Mikor azonban, amint már láttuk, a XV. század végén annyira megfogytak az apácák, hogy nem volt érdemes a beregszászi kolostort fenntartani, a rendfőnök intézkedésére áttelepítették őket a népesebb és tágasabb szatmárnémeti klastromba. Az itteni kolostor is régi volt már, mint a Szatmári püspöki egyházmegye jubileumi könyve mondja: „Németiben Domonkos-rendi apáczák kolostora szerepel 1339-től szent Dénesnek szentelt templommal, melynek fenntartására két vízimalom, továbbá egy gyümölcsöskert adatott, valószínűleg Domonkos-rendű férfiszerzetesek is voltak itt. A rend 1554, sőt 1560-ban is említetik még."[98] Akár volt azonban, akár nem, a domonkosoknak maguknak is kolostoruk Szatmárnémetiben, az bizonyos, hogy a rendfőnök határozata értelmében a beregszászi szerzetesek kötelessége volt nemcsak az üres kolostor gondozása, hanem az eltávozott sororok lelkivezetése is.

Valószínűnek tartjuk, hogy a muzsalyi majorban tartott személyszállító szekerek azt a célt szolgálták, hogy a németi apácák gyóntatására menjenek rajtuk.

Magában Beregszászban sem lehetett azonban utolsó a templomuk, mert amint láttuk, élénk prédikálást folytattak, éspedig nemcsak magyarul, hanem „szlávul" is. Hogy ez alatt szlovák, vagy ruszin nyelvet kell-e értenünk, azt nehéz eldönteni. A szónokok javarésze azonban magyar volt, tehát a polgárság zöme is az volt, legalább is a XV. században. S hogy a templomuk elég jó hírben állott, mutatja, hogy Zsigmond király kétszer is ott hallgatott szentbeszédet. S hogy maga a polgárság is szerette őket, mint lelkipásztorokat, bizonyítja a sok végrendelet, amelyben nem feledkeztek meg a szerzetesekről, hanem anyagi javakkal próbálták meghálálni fáradozásaikat.

Saját jobbágyaik lelki szükségleteit is igyekeztek kielégíteni. Erre mutat, hogy Muzsalyban egy kedves kis kőtemplomot kezeltek már a XV. század elején, amelynek romjai még ma is eléggé jó állapotban vannak Beregszász és Muzsaly között egy legelőn. Muzsalynak meglehetősen sok birtokosa volt, akik között legnevezetesebb nemzetségek voltak az Istvándiak, Jakcsiak és a kisberegi pálosok.[99] A középkorban nagyon népes falu lakóssága minden bizonnyal ebben a kis templomban végezte vallási kötelezettségét és így a domonkosok lelkipásztori gondjai alá tartoztak.

A rend többi kolostorai közül különösen a kassaival és sárospatakival tartottak fenn kapcsolatokat. Kétízben tartottak a bereg-

---

[97] „Ubi moderna domus Parochialis extat, antecedenter non parochia, sed ut Fatens ex auditu habet condam *Monalium* sacellum fuerat, sicut ipsimet Fatnes etiam observavit, quod non pro domo sed, pro Sacello condam erectum fuerit, hodie dum etiam ex forma structurae Sanctuarii apparet." Beregszászi plébániai levéltár. V. N. 4.

[98] *Szatmári püspökség emlékkönyve:* 119.

[99] *Lehoczky:* i. m. 349.

szászi kolostorban tartományi káptalant, 1463-ban Megyesaljai Péter tartományfőnöksége idején a reformokról tárgyaltak[100] és 1502-ben *Fejérvári Mihály* provinciális elnökletével. Ezen a gyűlésen a lábatlani kolostor pénzügyeit bonyolították le Kassa városával és résztvettek a felsoroltak közül egyedül a lábatlani klastromból hárman: Benedek perjel, Imre fráter és Albert fráter jószágkormányzó.[101]

A kolostor birtokai.

A BEREGSZÁSZI DOMONKOS-kolostor kezdetben a szegénység szellemében csak a fenntartáshoz legszükségesebb fekvőségeket fogadta el. Ilyen volt mindenekelőtt a kolostor *kertje*, amelyet *Erzsébet* királyné adományozott a királyi birtokból a szerzeteseknek.[102] Ez a kert, amely gyümölcsös- és zöldséges kert céljaira szolgált, a kolostor és a Vérke patak között terült el, körülbelül azon a helyen, ahonnét a róm. katolikus plébánia kertje van, egész a patakig. Egyik oldalról, ahol ma a Rákóczi-tér van, a via regalis, a királyi út szegélyezte.[103] 1377-ben Erzsébet királyné letelepítette a domonkosrendi második rendhez tartozó, szemlélődő apácákat,[104] akik soha nem hagyhatták el kolostorukat. Az új kolostort a szerzetesek kertje területén építették fel és hogy a sororoknak is legyen valamicske kertjük, magas kőfallal elválasztottak nekik egy részt a szerzetesek kertjéből, úgyhogy a Vérke-parton magas bástyaszerű emelkedést hordtak össze kövekből. Egy lépcső vezetett le a vízhez, hogy az apácák szolgálatára rendelt külső cselédség, az alsóvárosi jobbágyasszonyok, elvégezhessék a mosást és sulykolást.[105]

Ettől az elkerített résztől eltekintve, a férfikolostor kertje egészében fennállott a XVI. század közepéig.

Ugyancsak a királyné bőkezűségéből jutottak hozzá a beregszászi domonkosok legelső *szőlőjükhöz* is. A muzsalyi határ felé húzódott ez, és a legszélső volt a határgödörnél, amely Muzsalyt és Beregszász szőlőit elválasztotta. A szőlő mellett Lackfi Miklós beregszászi polgár és Vámos János szőlőjét említi az okirat, mint szomszédokat.[106]

Mikor az apácák letelepedtek, a királyné kívánsága szerint a férfi szerzetesek kötelesek voltak nekik átengedni 2 ötven köblös hordó bort, hogy ezzel biztosítsák részben a sororok szükségleteit, részint a pápai klauzurából soha nem távozó sororoknak misét mondó szerzetes által elhasznált misebort.[107] Ennek fejében mentesültek a domonkosok a Nagy Lajos király 1342 szeptemberében Visegrádról keltezett ama kötelezettség alól, amelyben elrendelte, hogy a Bereg-

---

[100] Kassa városi levéltár: 1436—345.

[101] U. o. 1500—32.

[102] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 14.

[103] U. o.

[104] *Szatmári püspökség emlékkönyve:* 119.

[105] Kassai domonkos-rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 23.

[106] *Zichy Okmánytár:* Cod. IV. 1.

[107] U. o.

szász szabad királyi város, ha a királyi tárnokmester minden 4—5 évben megjelenik a városban, őt rangjához illően ebéddel és vacsorával lássa el.[108] A beszállásolás terhei alól való felmentéshez járult még az is, hogy a szerzeteseknek nem kellett a város által évente összegyüjtött és a munkácsi várhoz szállítandó 10 ötvenköblös hordó borhoz a sajátjukból hozzájárulniok.

Később még több kiváltságot nyertek a városi bortermést kötő törvénykezések és határozatok alól. Például egy héttel előbb szüretelhettek, mint a város és a többi szőlőbirtokosok, a mustot és újbort nem kellett a plébánia udvarán átszállítaniok, ahol tizedet vettek volna tőlük. Ők azonban a szomszédos szőlőbirtokostól kaptak musttizedet szüret idején.[109]

A sok kiváltság és előny rossz vért szült egyesekben a polgárság és a környékbeli birtokosok részéről, úgyhogy már 1366-ban Konák István, nagymuzsalyi nemes erőszakkal elfoglalt tőlük egy szőlőrészt a luprechtházi határból.[110] A szerzetesek panaszra mentek a királynéhoz, mire Erzsébet határjárást rendelt el és ez a szerzetesek jogát igazolta. Konák Istvánt kártérítésre ítélték. Konák azonban nem nyugodott, hanem már két év múlva, 1368-ban a maga és Muzsaji Gyula fia, János nevében ő is panaszra ment a leleszi hiteshelyre, mert szerinte a szerzetesek megtörték a kígyósi határt és az itteni szőlőktől is tizedet szedtek jogtalanul. Lajos király vizsgálatra rendelte ki mint királyi embereket Inarcsi Fábiánt és testvérét Miklóst, Buzai Bencét és Pált.[111] Hogy a vizsgálat eredménye mi lett, azt nem tudjuk, de ez a lépés nem volt az utolsó támadás a szerzetesek birtokai ellen, mert 1378-ban az akkori magyar rendtartomány főnöke Vados István kénytelen volt az esztergomi keresztesek káptalanjánál átiratni Kelemen pápa privilégiumát,[112] amely megengedi, hogy a szerzetesek bármilyen fekvőségeket elfogadhassanak végrendelkező teljes jogú polgároktól és az így elfogadott ingatlanokat, akár földek, szőlők, malmok, házak legyenek is azok, szabadon rendelkezhetnek és minden további nélkül eladhatják, zálogba vethetik, mint törvényes tulajdonukat. Csak az a kikötés, hogy ne az egyesek birtokolják ezeket az örökségeket, hanem a kolostorok tulajdonában menjenek azok át. Az átírás a luprechtházi példát több más kolostor mellett nyiltan megemliti, ami azt bizonyítja, hogy az itteni szerzetesek birtokjogát, mint szegénység fogadalmával kötött jogalanyokét, kétségbe vonták. Kelemen pápa privilégiuma 1302-ből származik és hogy a beregszászi kolostorban kezdetben nem volt rá szükség, bizonyítja nemcsak a királyné adományainak elfogadása és szabad kezelése, hanem más magánosok adományai is, mint 1327-ben Eberhard fia Péter nagymuzsalyi birtokos telekadományozása.[113]

---

[108] *Lehoczky:* i. m. 93.

[109] *Zichy Okmánytár:* Cod. IV. 1.

[110] Leleszi országos levéltár. Prot. A. I. 24.

[111] U. o.

[112] Kassai domonkos-rendi levéltár másolatai. No. 37.

[113] *Lehoczky:* i. m. 92.

Idők folyamán elég tekintélyes birtokra tettek szert a beregszászi domonkos szerzetesek. Legnagyobb fekvőségeik Kígyós és Nagymuzsaly voltak. Ez a két falu teljesen birtokukban volt, míg telkek és birtokrészek több más, Bereg- és Szatmár-, sőt Ugocsa-megyei falvakban is voltak. Egy 1552. évi tiltakozás felsorolja a Szent Szaniszló kolostor összes vagyonát.[114]

Szántók:	Muzsaj	10 ekényi része	27 jobbágy családdal,
	Bene	5 ekényi része	9 jobbágy családdal,
	Kovásznó	5 ekényi része	11 jobbágy családdal,
	Nagyalmás	5 ekényi része	12 jobbágy családdal,
	Kisalmás	3 ekényi része	7 jobbágy családdal,
	Zernye	3 ekényi része	7 jobbágy családdal,
	Újfalu	2 ekényi része	7 jobbágy családdal,
	Csegöld	7 ekényi része	9 jobbágy családdal,
	Kaszon	9 ekényi része	13 jobbágy családdal,
	Ocsva	3 ekényi része	5 jobbágy családdal,
	Nagyvarsány	4 ekényi része	5 jobbágy családdal,
	Apáti	3 ekényi része	5 jobbágy családdal,
	Aranyas	5 ekényi része	7 jobbágy családdal,
	Gyűrű	6 ekényi része	7 jobbágy családdal,
	Gemse	4 ekényi része	2 jobbágy családdal,
	Lakod	2 ekényi része	1 jobbágy családdal,
	Filep	2 ekényi része	1 jobbágy családdal,
	Akli	6 ekényi része	8 jobbágy családdal,
	Kígyós	19 ekényi földje	23 jobbágy családdal.

De a szántókon kívül voltak hamarosan *szőlei* is a kolostornak Beregszász környékén. Így a kolostor tulajdona volt a még ma is ismert *Akol-hegy, Szúnyog-hegy,* a *Galotkaoldal*[115] és a még Báthori Zsófia idejében is sokat szereplő *Barátszőlő.*[116] Végrendeletileg kapták még a *Kerek-hegyet* és a *Hosszú-hegyet* is.[117]

Két malma is volt a kolostornak. Az egyik emlékét még őrzi Beregszász város külső része a Vérke partján: *Csigaszer.* A malmot ugyanis Csiga-malomnak nevezték és két kerékre járt. Ez később a beregszászi nagytemplom oltárosainak a birtokába került.[118] A másik malom a Borsva patakon épült és szintén két kerékre járt. Ezt a malmot erőszakkal elfoglalta Matuznai Pál, a reformáció terjedése idején 1552-ben, amikor is a szerzetesek ünnepélyesen tiltakoztak a jogtiprás ellen a leleszi hiteshelyen.[119]

Több házról is tudunk, amelyek szintén a kolostor tulajdonában voltak. Bár a kolostor a Mindszent-utcában, vagy amint később ne-

---

[114] Kassai rendi levéltár leleszi másolatai. No. 34.

[115] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

[116] U. o.

[117] U. o.

[118] Kassai rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 4.

[119] Léleszi országos levéltár. No. 50. fasc. 1552.

vezték, a Barát-utcában állott, magában a városban szétszórva is kaptak kőházakat. A beregszászi oltárigazgatók, akik Zsigmond király ideje óta néha több mint huszan voltak,[120] meglehetősen rendetlen életet éltek és a polgárságot botránkoztatták, úgyhogy 1518-ban II. Lajos király rendeletet adott ki, hogy a papság tagjai a város többi részéből költözzenek a Mindszent-utca vidékére és ha valahol a városban szétszórt házaik lennének, cseréljék be azokat a Mindszent-utca táján lakó polgárokéval.[121] Egyúttal megtiltotta azt is, hogy a jövőben a Vérke balpartján házakat vegyenek, vagy építsenek magunknak az oltárigazgatók, sőt még végrendeletben sem kaphattak itt fekvő házakat.

Ez azonban a domonkosokra nem vonatkozott, mert hamarosan II. Lajos rendelete után, 1523-ból, reánk maradt egy végrendelet, amely egy, az Árok-utcán lévő házat adományozott a kolostornak. „Nagyságos és tekintetes Nagy András és neje a tiszteletreméltó Margit asszony Beregszász városában élő lakosok bizonyos saját házukat, amely Ulászló és Lajos királyok kiváltságaiban részesült és az Árok-utcának nevezett helyen van... Szent Domonkos-rendje fiainak, akik Beregszász városában a Szent Szaniszló klastromban laknak, örök alamizsnaként, mint ‚patrimonium Christi'-t adományozták és adták."[122]

Ugyancsak az Árok-utcán volt egy másik nagy kőházuk is, amelyet Tölgyessi Bertalan beregszászi nemes hagyott a Szent Szaniszló-klastrom szerzeteseire. Ez a ház Pelbárt Albert és Varga Mátyás házai között állott és 1546-ban Makrai Péter, akkori perjel, eladta Oroszi Demeternek 60 aranyért, hogy az árából a romladozó kolostort és templomot helyrehozathassa.[123]

Egész különösen kell Muzsallyal foglalkoznunk, mert itt a szerzeteseknek nagy majora volt az általuk kezelt kis templom és kolostor mellett. Sokszor mint „vicariatus"-t emlegetik ezt a birtokot a régi oklevelek[124] és tudjuk, hogy a kis rezidenciának valóban külön házfőnökei voltak, akik azonban a beregszászi perjelnek voltak alávetve.[125]

Muzsalyban, mint már említettük, 10 ekényi szántójuk volt a domonkosoknak, de ezenkívül birtokukban volt a „silva magna", a nagy erdő és több szőlő is.[126]

A muzsalyi gazdaságról egy 1551. évi urbarium fest eléggé éles képet.[127] A lajstrom szerint 27 jobbágycsalád élt ezen a birtokon, akik élvezték a szerzetnek biztosított kiváltságokat. A jobbágyi rendhez tartoztak: Máté István és Ferenc, Balog György, Dekán István, Lakatos László, Barbél László, Varga Ferenc és István, Baltás Gergely,

---

[120] *Lehoczky:* i. m. 134—35.

[121] U. o.

[122] Leleszi levéltár. No. 4. fasc. 7. Act. A. 1549.

[123] Kassai rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 7.

[124] U. o. No. 12.

[125] U. o.

[126] U. o. No. 14.

[127] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

Sima Pál és Márton, Orosz Balázs és Menyhért, Fedor Simon, Török Gál, Kovács Péter és János, Horváth István, Kelemen és Sándor, egy másik Horváth István, Tóth Balázs, Köves Simon, Forró Gergely, Széles György, Miklós József és Sándor jobbágyok és ezek családjai.

Ezek a jobbágyok Kántor Pál „providus jobagionum"[128] a jobbágyok felügyelőjének vezetése mellett éltek és dolgoztak a 27 jobbágytelken és a 10 ekényi szántón. Meglehetős hűséggel voltak földesuraik irányában, mert kétszer is síkraszálltak az erőszakos foglalókkal szemben még akkor is, amikor ezek az egyes elhatalmasodó urakkal szemben tehetetlenek voltak.

Így 1550-ben, amikor a munkácsi vár ura, Büdy Mihály és később felesége Ártándy Anna asszony, erőszakkal új határjárást csikartak ki a szerzetesek hátrányára és az akkori perjel, Ladányi Gergely ünnepélyes tiltakozása hiábavalónak bizonyult, a muzsalyi birtokon élő jobbágyok vezetője, Kántor Pál megtámadta a kiküldött határjáró megbízottakat. A beregszászi klastrom ellen ekkor feljelentés érkezett a leleszi hiteshelyre és Ladányi Gergely megjelenvén a kihallgatáson, leírta a történteket. Ezek szerint a határjárást a sötétség leple alatt két részben végezték: hajnalban és éjfél előtt, mintha rosszban járnának. Kántor Pál nem ismerte fel őket és mikor többszöri felszólítására sem engedtek és nem mondották meg, hogy milyen járatban vannak, kardot rántott és megszalasztotta őket. Ilyenformán a megbízottak szétszaladtak és panaszt tettek, hogy feladatukat erőszakos hatalmaskodással megakadályozták.[129]

A másik ilyen eset az ugyancsak erőszakos birtokfoglaló dálnoki Zékel Antal támadásával kapcsolatban történt. Zékel 1556 december 20-án egy csapat lovassal és gyalogkatonákkal megtámadta a muzsalyi birtokot, felgyujtotta az egyik szőlőben a présházat és a pincét, majd a jobbágyházakra rontott, azokban sok kárt tett és kárt tenni igyekezett és mikor a jobbágycsaládok fegyvertelenül és igazságuk érzetében szembeszálltak velük, tettleg is súlyosan bántalmazták őket, úgyhogy sokan hosszú ideig szenvedtek az erőszakos támadás után. Sok élelmiszert és más szükséges dolgot elraboltak a védtelen jobbágyoktól és végül Zékel Antal a négy legöregebbet elhurcoltatta magával a zemplénmegyei Batyán várába, ahol egy ideig fogságban tartotta őket, amíg erkölcsi kényszerrel rá nem bírta őket, hogy „foglaló peenz" elfogadásával igazolják, miszerint Muzsaly birtokát eladják Zékelnek és elfogadják földesuruknak a szerzetesek helyett.[130]

Ugyanez az összeírás Muzsalyon körülbelül 300 méhkast is megemlít, amiből arra kell következtetnünk, hogy nagyban termelték a mézet talán saját szükségletükre, vagy eladásra is. Nagy baromfitelepük is volt a majorban. Az állatállományhoz tartozott 20 pár ló, 80 szarvasmarha, két juhnyáj és egy falka sertés. Érdekesebb feljegyzések még: hat fedeleskocsi személyszállításra, pintérműhely, „carpentarium" és a borászati felszerelések egész sora.

---

[128] Kassai rendi levéltár, leleszi másolatok. No. 19.

[129] U. o.

[130] U. o.

A kolostor többi birtokain is szép számmal voltak jobbágyok, a már felsorolt muzsalyi jobbágyokon kívül. Különösen a kígyósi birtokon volt sok. Ezek egyformán részesültek a szerzet kiváltságaiban. A beregszászi Új-városrészben lakó jobbágyok az Ulászló-féle kiváltséglevél alapján inkább a kolostor belső szükségleteire és munkálatainak elvégzésére voltak kötelezve. Különösen érdekes a Pap-utcai — ma Arany János-utcai — jobbágyok kötelezettsége, akiknek az volt robotja, hogy Úrnapján zöld gallyakkal díszítsék fel a kolostor templomát és a mellette lévő utcákat. Húsvétkor két-két család egy báránnyal adózott, fejenként pedig egy-egy tyúkot és 10 tojást volt köteles minden jobbágy beszolgáltatni Szent György napkor. Szüretkor kötelesek voltak puttonyozni és mustot szállítani. A jobbágyasszonyok pedig az apácák mellé voltak beosztva mosásra és kerti munkára.[131]

A birtokperek.

A KOLOSTOR BIRTOKAINAK szétszórtsága és később a reformációs-szellem térhódítása természetszerűleg nagyon sok birtokpert okozott a századok folyamán. A legelső ilyen bírósági tárgyalás 1366-ban volt, amikor a már említett Konák István követett el határsértést a Szent Szaniszló-kolostor kárára. Erzsébet királyné Visegrádról keltezett irata Debrői Miklós udvarmestert bízta meg, hogy rendelje el az új határjárást, amely valóban a szerzeteseknek adott igazat. Ez a határjárás a Kígyós birtokra vonatkozott, amely eddig királyi ingatlan volt. 1364-ben az ardói határjárásnál már úgy szerepel a kígyósi birtok, mint véglegesen a szerzetesek tulajdona.[132]

Az egyre szaporodó birtokperek között meg kell említenünk az 1455-ik évi igazságszolgáltatást, amelyben Pálóczi László comes parancsára Bácskai István elégtételt szolgáltatott a beregszászi szerzeteseknek, mert orlerai jobbágyai valamit elloptak a kolostor birtokáról. Az ellopott dolgok visszaadásán kívül a tolvajokat még akasztásra is ítélte Pálóczi.[133]

Legtöbb bajuk azonban a munkácsi várnaggyal, Büdy Mihállyal és később özvegyével, Ártándy Annával volt. A nehézségek akkor kezdődtek, amikor Büdy Mihály várnagy 1544-ben a kígyósi birtok melletti fekvőségét önkényesen új határjárással szabályozta és egy erdőt, két legelőt elvett a szerzetesi birtokból. Makrai Péter perjel azonnal tiltakozott ez ellen az önkényes eljárás ellen a leleszi konventnél.[134] Ez a per valamilyen megegyezéssel végződött, de nem zárult le egészen, mert Büdy Mihály özvegye nem tartotta szem előtt

---

[131] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

[132] Leleszi országos levéltár. Prot. Act. I. 12.

[133] Leleszi országos levéltár: Fasc. 18. Act. 1455. „Littera missilis Comitis Ladislai de Palocz Nobili Stephano de Bachka sonans in eo: ut ipse Certa Bona Fratrum Predicatorum in Claustro de Beregszasz gentium per quosdam Jobbagiones Ipsius Ladislai in Orlera residentes ablata restitui Eosdem malefactores in uno Patibulo suspendi faciat."

[134] Kassai rendi levéltár: leleszi másolatok. No. 8.

a kolostorral kötött szerződéseket és újabb határsértéseket követett el. A szerzetesek panaszára gróf Révay Ferenc Pozsonyból kelt parancsban meghagyta a leleszi konventnek, hogy a domonkosok kígyósi birtokának határát újból állapítsák meg. Ebben az okiratban Mathuznai György és Oroszi Demeter mint királyi emberek szerepelnek, míg a szomszédos birtokosok részéről Beregszász városából Ádám Márton bíró és Tóth Mihály hites, a pálosok részéről Barát Gergely, Károlyi Péter és Barta István, Nagymuzsalyból Büdy Márton, az alperes testvére, Nagyberegből Koncz Mihály bíró, Varga Lukács, Újlaki János, Koncz Tamás királyi jobbágyok vettek részt a határjárásban. Az Ardónál megkezdett határjárás a Kígyós-patak mentén haladt a nagyszőllősi út mentén, amelyen az okirat szerint „a sót szokták szállítani".[135]

Az 1566-ban történt második kolostorrombolás után a sok zűrzavarban annyian támadták a gazdátlan fekvőséget, hogy Petrovics Péter kezébe[136] került, a végén pedig 1579-ben Schvendli Lázár császári kapitány egyszerűen elfoglalta és a szepesi kamara kezelésére bízta.[137] Később teljes egészében a munkácsi vár tulajdonába ment át a beregszászi szőlőkkel egyetemben. A Kerek-hegyet II. Rákóczi Ferenc is birtokolta, aki Esze Tamással a beregszászi templom mellett bontott zászlót a szabadságért, nagyon szerethette, mert a nép száján még ma is él a számkivetésbe induló fejedelem mondása: „Kerekemet, Bocskoromat sajnálom!" (A Bocskor-hegy is itt van a közelben.)

Maga a beregszászi rom-kolostor és környékbeli fekvőségei 1573-ban Melegh Boldizsár, Csanád választott püspökének a birtokába mentek át, de a királyi birtokba iktató levél kiköti, hogy ha a szerzetesek visszatérnének, akkor újra meg kell kapniok régi tulajdonukat.[138]

A Csiga- és Beregi-malom Beregszász város tulajdona lett, legalább is egy időre, amikor magánosok birtokába került.[139]

A reformáció viharaiban.

BEREGSZÁSZOTT ÉS KÖRNYÉKÉN a szerzetesi birtokokat lefoglaló földesurak hatására erősödött meg a már régebben megkezdődött reformáció. Különösen Mágócsi Gáspár[140] és a szláv származású Petrovics Péter[141] képviselték a hitújító mozgalmat. Mágócsy Gáspár, aki Gyula városát vitte át az új hitre,[142] már 1550-ben ellentétbe került a beregszászi domonkos szerzetesekkel a kígyósi és beregi bir-

---

[135] U. o. No. 10.

[136] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

[137] Kassai rendi levéltár: leleszi másolatok. No. 11.

[138] U. o. 15.

[139] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

[140] *Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig.* Budapest, év nélkül. 208.

[141] U. o. 294.

[142] U. o. 208—9.

tokok miatt, amelyeket később 1560-ban meg is szerzett magának a szerzetesek távozása után.[143] Bár mint várkapitányhoz, már 1554-ben megjött a felsőbb rendelet, hogy védje a papságot és szerzeteseket a katonaság zaklatásai ellen, ő maga volt a leghevesebb ellenségük és mint Zoványi mondja, „bizonyára az ő és Ferencz nevű papja működésének tulajdonítható, hogy végre sikerült 1566-ban eltávolítani a ferencrendieket és ugyane tájban egészen protestánssá tenni a várost".[144] Ami Mágócsynak sikerült a békésmegyei Gyulán, azt akarta megvalósítani Beregszászott.

A beregszászi szerzetesekre nézve azonban nem ő volt a végzetes ellenség, hanem Petrovics Péter, „akinek Flacius Mátyás — mindenesetre közös szláv származásuk tudatából kiindulva — 1550-ben a pápa primátusa ellen küzdő kiadványát ajánlotta volt".[145] Petrovics 1551-ben már Munkács várának birtokában volt és így hatalmas vagyonra tett szert a környéken. Már láttuk, hogy Munkács vár urai milyen harcokat folytattak a beregszászi szerzetesek vagyonáért. Ugyancsak Zoványi, a protestánsok egyik legalaposabb történésze írja Petrovicsról: „Minthogy pedig ahova ő betette a lábát, ott terjednie és diadalmaskodnia kellett a protestantizmusnak: elképzelhető, hogy minő hirtelen változások estek meg ennek a javára még azokon a helyeken is, amelyek addig egy, vagy más okból tartózkodóan viselkedtek, avagy körülményeik egyenesen arra indították őket, hogy egyelőre ne mellőzzék a régi vallás tanait és szertartásait. A Munkácson 1550-ben még ott lévő pálosok Petrovics uralmának feltétlenül már a kezdő korszakában eltávoztak, míg a Beregszászban 1547-ben is és 1550-ben is plébánoskodó Revellesi Balduint valószínűleg mindjárt felváltotta a Debreczenből oda átvitt Radán Balázs."[146]

Petrovics Péter azzal kezdte működését, hogy az összes beregszászi templomokból eltávolíttatta az oltárokat, vagy mint Zoványi írja, „kihányatta a faképeket".[147] Ezt a Beregszászott 1552 december elsején tartott hitújító zsinat[148] előtt tehette, mert több határozata mellett az egyik úgy hangzott, hogy a már eltávolított oltárokat nem szabad sehol sem újra felállítani.[149] Petrovics erősen Kálmáncsehi Sánta Márton befolyása alatt állott, akinek a radikálizmusa még a reformációs szellemet magukénak valló prédikátorok részéről is ellenhatást váltott ki.[150]

A beregszászi zsinat következményei hamarosan megérlelték szomorú hatásukat, mert véres kegyetlenségre vezettek. Arról nincs tu-

---

[143] Kassai rendi leltár: leleszi másolatok. No. 16.

[144] *Zoványi:* i. m. 208—9.

[145] U. o. 294.

[146] U. o. 238.

[147] U. o. 295. Zoványi idézi Ipolyi Arnold „Veresmarti Mihály XVIII. századi magyar író élete és munkái" c. könyvét, amely szintén megemlékezik az 516. oldalon Petrovics Péter oltárrombolásairól.

[148] *Zoványi:* i. m. 295.

[149] U. o. 296.

[150] *Századok,* 1887, 398—99.

domásunk, hogy az oltárrombolás hogyan folyt le a beregszászi kolostor templomában, de azt könnyű elképzelni, hogy a szerzetesek szembeszálltak a törvénytelen eljárással. Egy adat szerint az egyik, meg nem nevezett szerzetes belehalt súlyos sebébe, amelyet ellenállás közben kapott.[151] A zsinat 1552 decemberében volt,[152] határozatainak végrehajtására valószínűleg csak a következő évben került sor. 1553-ban ugyanis agyonlőtték a zsinat egyik résztvevőjét, Radán Balázst, a beregszászi evangélikusok presbiterét, amikor a közeli Muzsaly temploma felé haladt. 1553-ban Becsei Jeromos domonkos fráter volt a muzsalyi majorság gondnoka[153] és mivel a gyilkosság irányítóját későbbi adataink szerzetesben állapítják meg, valószínűnek kell tartanunk, hogy az ő nevéhez fűződik a szomorú esemény, annál is inkább, mert még ugyanez év folyamán a kolostor megrohanása alkalmával a nyolc lemészárolt szerzetes között volt ő is, mert ettől kezdve nem találkozunk a nevével. De álljon itt teljes egészében a leleszi káptalan előtt benyujtott ünnepélyes tiltakozás szövege, amely élénk fényt vett a lutheri tanítások terjedésének idejére.

„Keresztúri Benedek a Bereg-megyében, Beregszászott álló Mindszentről nevezett első plébániai templom Szent Kozma és Damján oltárainak igazgatója, ünnepélyesen tiltakozik a leleszi Konvent előtt a maga és a többi oltárosok nevében, akik szintén Beregszászott laknak, hogy Szent Szaniszló püspök és vértanú napját követő hétfőn bizonyos emberek a beregszászi polgárok által választott tiszteletreméltó Balázst, az evangélikusok presbiterét, a városon kívüli útján „ex pyxide sagittando" megölték, mert nem ismerték fel. Amikor ezt a város első bírája és a tömeg meghallotta, mintha valami fúria szállt volna reájuk, a következő éjjel először a Szent Domonkos hitvalló hitszónokrendi fiainak ugyanebben a városban álló kolostorát rohanták meg, amely kolostornak kapuit betörvén és kidöntvén, az itt talált szerencsétlen szerzetes testvérek közül nyolcat lemészároltak, súlyosan megsebesítettek és kegyetlenkedtek velük, azokat a testvéreket pedig, akik még élvemaradtak, fogságba hurcolták és az elfogottakat fabilincsbe (ligneos compedes — talán kaloda?) verték. Ezekután ugyanazon éjjel az egész tömeg az oltárigazgatók és az ispitályosok házát rohanta meg és rabolta ki, de itt gyilkosság már nem fordult elő. A következő napon az összes igazgatókat a bíróhoz kergették és egy egész éjjelre és nappalra a templom sekrestyéjébe zárták őket erős őrizet alatt, hogy senki meg ne szökjék. A harmadik napon ugyan szabadon elmehettek volna, de amikor az előbbiek nem voltak hajlandók esküvel erősítení, hogy nem gyilkolják le őket, továbbra sem mertek elmenni, de a már említett Benedek mégis elment saját házába a többiek nélkül, de mikor hallotta, hogy a többieket mégis lemészárolták a sekrestyében, ő elmenekült. Hogy mi lett a sorsa a többieknek, azt nem tudja. A leleszi konventben 1553 áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnap."[154]

---

[151] *Kemény L.: Jegyzetek a kassai városi levéltárból.* RK. 18/I.

[152] *Zoványi:* i. m. 295.

[153] Beregszász városi levéltár. Számozatlan.

[154] Kassai domonkos-rendi levéltár hivatalos másolata a leleszi konvent aktáiból. No. 30.

A szörnyű esemény azonban nem rázta meg annyira a még életben maradt domonkosokat, hogy még ebben az évben elhagyták volna véglegesen a várost. Ladányi Gergely, aki túlélte a mészárlást, még több társával együtt továbbra is ottmaradt a kolostorban,[155] amelyet úgy ahogy rendbehoztak.

Az elkeseredett ellentétek azonban nem aludtak el. A birtokokat egyre-másra foglalták le Petrovics Péter emberei, úgyhogy a szerzetesek anyagilag is tönkre jutottak. A korra annyira jellemző vérengzés újabb áldozatot is követelt. Protestáns történészeink szerint Kálmáncsehi Sánta Márton, Radán Balázs utóda is az oltárok és templomi díszek eltávolítását követelte, mert biztosnak tartjuk, hogy a szerzetesek templomukat újra rendbehozták. Az újabb erőszakoskodás következménye lehetett aztán, hogy őt is halálra sebezték. A beregszászi református gyülekezet anyakönyvi bejegyzése szerint „Radány (?) Balázs után következett — úgylátszik a Papi hivatalban Kálmáncsehi Sánta Márton, aki a Beregszászi nagy kőtemplomban a Catedrában a Prédikállás közben által lövetett egy vérengző Barát által 1571-ik esztendőben, kinek szomorú fatumáról mások is sokan emlékeznek, de nevezetesen Nagy Molnár Albert is megjedzette azt, Calvinista a Keresztényi Hiveok való Tanitások Magyar lett Forditásának Elöljáró Beszédében."[156] Kálmáncsehi ugyan már korábban meghalt és azért némi nehézségek merülnek fel a merényletet illetőleg. Zoványi Radán Balázs haláláról írva megjegyzi: „az, hogy az ő halála nemét némelyek Kálmáncsehinek tulajdonították, lehetséges, hogy onnét eredhetett, hogy ugyanegy évben történt a haláluk."[157] Ez azonban nem lehetséges, mert Kálmáncsehi 1557 decemberében halt meg, alig két hónapra nagy pártfogójának, Petrovics Péternek halála után,[158] Radánról pedig okiratilag bizonyítható, hogy 1553-ban halt meg.[159] A nehézséget csak úgy lehet eloszlatni, hogyha a Kálmáncsehi Mártonról írt beregszászi református anyakönyv bejegyzését tévesnek nyilvánítjuk *az időpontot illetőleg*, míg a merényletet úgy módosítjuk, hogy abban Kálmáncsehi nem halt bele, mint Radán, hanem csak megsebesült és sebesülésének következményeként sánta lett és közhasználatba jött róla a „sánta" jelző.[160]

Hogy ki lehetett a „vérengző Barát", arra nézve nincs adatunk,

---

[155] U. o. No. 7.

[156] Beregszászi ref. anyakönyv, 1736—1786. Teljes címmel: *„A Berekszászi Helvetica Confessiós Ecclesianak a reformátiótól fogván való dolgainak rövid és Summás leírása."* 1782. Írta Kondor Balázs. Tabularium Ecclestiasticum. 1736.

[157] *Zoványi:* i. m. 295.

[158] U. o. 316.

[159] Kassai Domonkos-rendi levéltár hivatalos másolatai a leleszi konvent aktáiból. No. 30.

[160] Ezt a feltevést igazolja Kemény Lajos, aki jegyzeteiben ezeket írja Kálmáncsehiről: „A barát általlövé Kálmáncsehi Sánta Mártont, aki talán a sebesülésétől nyerte a sánta melléknevet." *Kemény: Jegyzetek.* RK. 19. III.

de hogy dominikánus volt, az bizonyos, mert ekkor már a ferencesek Nagyszombatba mentek és végleg elhagyták a várost.[161]

A reformáció legerősebb ellenfele kétségkívül a nagy tudású Ladányi Gergely volt, aki már Vasvárott is nagy harcokat vívott az új hit terjesztőivel.[162] Ő az utolsó dominikánus, akinek a nevét ismerjük a beregszászi domonkos szerzetesek közül és mint tudjuk, ő is áldozata lett 1556-ban egy újabb kolostortámadásnak,[163] amelyről azonban nem maradt részletes adatunk.

Az ő halálával megszünt a régi, nagymúltú Szent Szaniszlóról nevezett Szent Domonkos-rendi kolostor is, amely ilyenformán a XIV. század elejétől 1556-ig állott fenn.

FEHÉR MÁTYÁS O. P.

ÖRÖK PÉLDA

A lila orgona már elvirágzott.
— Jön-jön a nyár, — mondja a ribiszke —
zöld bogyóimat pufókra gömbölyíti
a nap. — A búza bő, fehér lisztje

készül az alázatos kalászokban
s a napraforgó siet egyenesen
a magasba törni, hogy el ne késsen
a jövendő lakomáról. Keresem

a tegnapi ásó nyomát, igyekvő
zöld a föld sebét gyorsan belepte.
— Ó, fiatal, okos világ — sóhajtom —
egyetlen, ékes, óriási lepke,

te az élet körül keringsz a
fénytől, szépségtől megittasodva
álljon meg merész forgásod, hogy
így maradj az embereknek
örök példába és keretbe fogva!

TAMÁS LAJOS

---

[161] Beregszászi városi levéltár, számozatlan.

[162] *Fehér Mátyás O. P.:* i. m. 47.

[163] Beregszászi városi levétlár, számozatlan.

ÉJTSZAKAI SÉTA

A csillagok,
a csillagok,
a messzi szőke fények,
mult éjtszaka,
mult éjtszaka
különös tűzben égtek.

Aludt a föld,
a sápadt föld
félig halálra váltan,
ballagtam én,
ballagtam én,
talán csodára vártam.

Dalolt a szél,
a lenge szél,
s vele dúdoltam halkan, —
ha meghalok,
ha meghalok,
ő tudni fogja: voltam.

Itt voltam én,
itt jártam én,
halk dalosként itt éltem,
s csavarogtam,
csavarogtam
vele, a kósza széllel.

Dalolt a szél,
ballagtam én,
talán űzött az élet,
s a csillagok,
a csillagok
különös tűzben égtek.

HOSSZÚ FERENC

HÁROM JAPÁN VERS

AMI ÖRÖK A VÁLTOZÁSBAN

A cseresznye virágzott. Fekete volt hajam,
S táncoltam vidáman, táncoltam untalan.

A cseresznye virágzott. A hajam szürke lett.
A virág virágzott. Ő nem lett öregebb.

Isten parancsára, ha elmúlik a tél,
Mindég újra virít.
Az én hajam fehér.

TOMONORI

TAVASZ

A tavasz jön!
Ezer forrás beszél.
És lassan olvad már a hó
A házak tetején.

A tavasz jön!
Langyos szellő zenél,
S olvadnak a könnyek a kis
Fülemülék szemén...

NARIHIRA

ÁTÁLMODOTT ÉLET

A virág virul,
Százféle színben...

Folyó habjában
Látom az éltem.

A virág meghal.
Virágzik, s meghal.
Hiába voltam.

ONONO KOMACHI
Ford. HOSSZÚ FERENC

A D A T T Á R

GULYÁS PÁL †

Előttem áll sovány, vézna alakja, amint földöntúli lázban égve, a lelki ember megszállottságával magyaráz... Magyarázza, hogy mit olvasott ki az Eddák, a Kalevala, a görög hősi éposz mesés világából. Hozzád hasonlóan a modern civilizáció szürke formaruháját viselte, szemüvege mögül mégis az idők fölött álló kultúra éles fénye csillogott feléd s ha megszólalt, arra kellett gondolnod, hogy megállt fejed felett az idő, leereszkedtél az örök időtlenség mélyébe, ott kerested Vele együtt, az Ő szürkék számára érthetetlen beszédén keresztül az örök, változatlan Szépet, Igazat és Jót, mely nemzeteken felül áll s mely mégis csak a népek, nemzetek vérén át szűrődik örök realitássá, amelynek a neve: élet.

És mégis: mennyire benne élt a mindennapban! Kevesen látták olyan világosan a magyar élet nagy kérdéseit, mint Ő. Messze, távoli világoknak a mai átlagember számára érthetetlen szépségeiben kereste a megoldást, de fizikai és költői életével a hadházi úton és Debrecen városában menetelt. Csak másképp látta a valóságot, mint mi. Nem azt vette észre benne, ami a perc-emberkék számára lényeges. A felszín is érdekelte, még a szemétdombon kukorékoló kis kakast is meg tudta énekelni, de másképp nem tudta és nem is akarta a problémák megoldását, mint a hamis, hazug formák teljes feloldásával. „A forma megtéveszt. A zártság vonalai a tökéletesség látszatát keltik. Azt a hitet keltik, hogy a *cél* megjelent Forma: a jó bizonyítvány. Forma: a szép test. Forma: a jó állás. Forma: a robbanások ércördögei, a hatalmas ágyúk és a hatalmas állami gépezet. Forma: az összecsengető rím és a drámai akciók eget-földet indító logikai rúgói. Forma: az elismerés. Forma: a hurrá, a heil és a heuréka. Forma: az alibi. A társadalom ördöge a forma. Ez az a csapda, amelyen át önmaga kárhozatába hull alá a társaságba szervezett ember. Ezen át „felfalója" a társadalom „önnön gyermekének" — írta ezeket a lényére oly döntő módon jellemző szavakat éppen folyóiratunk hasábjain. Sokan voltak, akik nem értették és akik felháborodva — anarchiát kerestek ezek mögött a sorok mögött. Pedig ugyanakkor nem volt a magátólértetődő, tiszta napfénynek, az Erika magasságában úszó bárányfelhőknek s a hadházi rétek érett búzakalászainak nagyobb csodálója, mint Ő. Nem, nem az elködösítést akarta, sőt: éppen az elködösítő formák anarchiája ellen kelt ki a lényeg világos, érthető — és a felszínesek számára éppen azért érthetetlen — felvillantásával. Amit életében felhozott a mélyből, az a magyarság számára végeredményképpen csak egyet hirdetett: az Evangéliumot. Most, hogy magához szólította a Legfelső Akarat, láthatja, hogy igaza volt.

Gulyás Pál, korunk egyik legmagyarabb igényű költője, aki egyúttal Európa legősibb lényegébe is le tudott hatolni, alföldi költő. Debrecen költője s örök debreceniként hidalja át Athén és a Bocskay-kert hatalmas távolságát. Úgy érezzük, mégis meg kell emlékeznünk Róla e dermedt pillanatban, halálhírének olva-

sása közben. Minden jelentős magyar eseményre szeizmográfként érzékeny lénye gyermekes örömmel ölelte magára a Felvidéket felszabadulásunk szép napjaiban. S Ő, aki mindig és mindenben a lényeget tudta meglátni, száz tudósnál és ezer politikusnál jobban, szebben és igazabban mutatta meg e táj feladatát és szerepét, a magyar történelem multat, mát és jövőt jelentő örök áramlásában. „Kassa kapui előtt" című felejthetetlen verse akkor, amikor a percnek élő társak még csak a jelen örömében borultak könnyes boldogsággal egymás nyakába, megmutatta, hogy a mások számára érthetetlen felvidéki tájra örök és nagy szerep vár. Kelet és Nyugat kérdését, ezt az örökké nyugtalanító magyar kérdést éppen Kassán keresztül döntötte el, — illetőleg Kassán keresztül fogalmazta meg tökéletes, költői formában azt, amit mi, a kortársak, csak gyönge, dadogó szavakkal tudtunk addig elmondani. Híd ez a táj, híd Kelet és Nyugat, de híd a szlávság és a magyarság között is.

Érdekes nosztalgia-szerű vágyakozás élt benne a Felvidék, de különösen Kassa iránt. Megvetette a modern nagyvárosok gipsz-figurás bérház-hazugságait, haragudott, hogy az ősi, földszintesházas „Árkádia"-Debrecenre ráépítették sehogyanse odaillőn „Budapestet", a két-három-négyemeletes csúnya bérpalotákat, — de Kassán meg tudta érezni, hogy itt az emeletes házak méltóságos sora nem néhány esztendő üzleties spekulációjának eredménye, hanem hosszú évszázadok magyar életéé, itt megérezte a kőbe épített magyar mult örök tanításait a jelen, a jövő számára. Könnyezve idézem felejthetetlen sorait:

„... állj meg egy este a nagy Dómban
s kérd vissza éltem napjait..."

S mikor a „felhőt küldő Erika" boldog, tiszta ózont lehelő magasságába is feljutott, elfelejtette a kicsiny mindennapok szürke gondjait, ott, a csaknem éteri magasságban találta meg valóban a maga igazi világát. „S röpítettek mindent felejtőn a Nap hatalmas szárnyai..." — írja az Erikáról: — itt teljesedett be mindenikünknél erősebb, hatalmasabb és igazabb vágya az Egyetemesség, — Isten felé.

Lehajtott fővel állunk meg sírja előtt. Debrecen földjében nyugszik korunk igazán magyar költője és tudósa, Csokonaiék, Földiék Debrecenjének földjében. De szelleme itt lebeg Kassa falai között is, hogy az idő minden földi harcot elfeledtető örökkévalóságában magához ölelje a nagy felvidéki szellem, a magyar irodalom Igényesének szelleme is: a Kazinczy Ferencé.

SZIKLAY LÁSZLÓ

A BALOGI MŰVÉSZTELEP ELSŐ KIÁLLÍTÁSA RIMASZOMBATBAN 1943 NOVEMBER 28-TÓL DECEMBER 4-IG

A kisváros életében egy képkiállítás eseményszámba megy! A balogi művésztelepnek az elmult év őszén Rimaszombatban rendezett kiállításán láthattuk, hogy a város közönségének mit jelent egy magas színvonalú és jól megrendezett kiállítás. Elsősorban tehát ennek a felvidéki kisvárosnak a képzőművészettel és kultúrával való kapcsolatát érdemes legalább felszínesen vizsgálni. A kiállítás értékelésén túlmenőleg a közönség és a művészet viszonyának kérdései merülnek fel.

Rimaszombat a magyarlakta Felvidék egyik kisebb városa. Ilyen és ehhez hasonló település több is van, itt mindjárt Gömör vármegye másik városával, Rozsnyóval kínálkozik az összehasonlítás. E két település történetük ismerete nélkül úgy él képzeletünkben, hogy hasonlítanak egymáshoz. Persze azért individuumok — hisz minden település az, mert mindegyiknél más-más volt a létrehozó és az idők folyamán állandóan ható történeti tényező. Rozsnyó a rendi korszak koraibb századaiban elég jelentős bányászatánál fogva a várost jellemző tulajdonságok állandó birtokában volt. Rimaszombat esetében erről nem beszélhetünk. Itt a létrehozó és jelentőséget adó tényező más volt. Helyzete egy kisebb völgy gazdasági és igazgatási központjául jelölte ki. Városiasságát a felvilágosodás korának megszokott kifejezésével élve — polgári szorgalmatosságának — köszönhette. Rozsnyónak még a XVIII. század első évtizedeiben is a már jóval korábban elhanyatlott gazdasági jelentősége biztosít még városiasságot. Ezt a folyamatot véglegessé teszi és megerősíti püspöki székhelyül való kijelölése. Rimaszombatnak pedig a XIX. század elejétől kezdve polgárainak további terebélyesedésén kívül jelentőséget az ad, hogy évszázadokig tartó bizonytalanság után végül is a vármegye székhelyévé válik. A XIX. században a gyáripar kezdetéig mindkét város jelentős kisipari középpont. Azonkívül, hogy mindkettő a fentebbi intézmény székhelye: Rimaszombat válik erőteljesebbé. Ma mindkettő határváros, ebben a tekintetben osztozik a többi visszacsatolt település sorsában. Régi jelentősebb meggyökerezett kereskedő és iparos, tisztviselő társadalmában újabb színt a visszacsatolás után ideköltözött — főleg tisztviselői — vezetőréteg ad. Majdan elkövetkezik az az idő, amikor a dolog természeténél fogva egységes jellegűvé válik a társadalom. Jelenleg az idejöttekre hat a városok régi levegője, jelentősebb anyagi erők nélkül fejlődő szemlélet van kialakulóban, amely a kultúrában megszokott módon keres kielégülést. Érdeklődik minden iránt, amit adnak neki. A kis társadalmak szokása szerint erős kritikával fogad mindent, azt is, amihez nem ért. Rimaszombat határozottan magas igényekkel lép fel. Színházával egyik város sincs megelégedve, a színigazgatók, akiknek ezek a városok jutottak, joggal panaszkodtak a szórványos érdeklődés miatt, a látogatók és az elmaradók pedig a színészeket okolták. Alkotókat alig találunk, ha vannak is, máshol keresnek érvényesülést, ha pedig nagynéha a nyilvánosság elé lépnek, az erős kritika, amely legtöbbször nem is alkotásaikat kíséri, letöri szárnyukat. Itt csak országos nagyságok érvényesülhetnek és arathatnak igazi sikert. A közönség passzív, csak szemlélője és élvezője a teljesítményeknek. Mindkét városban jeles történeti hagyományokkal rendelkező egyesület, a Polgári Kör körül csoportosulnak azok, akik a magasabb igényeket is kielégítő ú. n. kultúrestélyeket rendezik. Ezeken az előadásokon jut a város közönsége a művészethez. Ezek pl. Rimaszombatban az újabb időben színvonalasak. Országosan ismert hangszer- és énekművészek és előadók lépnek fel. Egy képkiállítás sem számíthat más közönségre, mint arra, amelyik a kultúrestélyeken részt vesz.

Köztudomású, hogy a kormányzat a vidék művészeti érdeklődésének felkeltése végett évről-évre más városban rendez országos jellegű művészi eseménysorozatot. Ilyenben Kassának is volt része. Csak a nagyvárosok, úgyszólván csak a törvényhatósági jogúak jöttek számításba. Az ilyen kicsinyek, mint Rimaszombat és Rozsnyó nincsenek tervbe véve. Annál nagyobb örömmel kell tehát üdvözölnünk, hogy ha e kis városok közönségének bármilyen tárgyú jó művészet jut.

Nemcsak a képzőművészetre gondolunk, nem ártana e kis városok kultúrigényéről tervszerűen gondoskodni. Nem lehet cél, hogy csak kultúrestélyeket rendezzünk, ahol mindenkor ugyanazt a 300—500 eléggé nem dícsérhető egyént látjuk. De ugyanezek vesznek részt a közösséget érintő egyéb megnyilvánulásokon is. Ugyanezek mintaszerű jótékonykodást végeznek mind a két városban erős gyökeret vert Nöegyesületben. Hibáztatható a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy elhanyagoltsága, amely ügyeket ennek a társadalomnak a szakemberei is megoldhatnák. Rozsnyón a múzeum egy lelkes és hozzáértő szakember élete fáradozása eredményeképp végleges és jó megoldás medrébe jutott. Ugyanott és Rimaszombatban a városi könyvtár és levéltár kérdése megnyugtató és az adott lehetőségeket teljes mértékben kihasználó módon még nincs tető alá hozva. Rimaszombatban pedig a gazdag múzeum ügye vajúdik megoldatlanul. Itt utalunk ezekre a kérdésekre, mert a felsorolt intézmények működésében kellene megmutatkoznia a helyi alkotók, különösen a hely- és tájtörténet művelői munkájának. E városoknak heti politikai lapjuk is van. Rozsnyón kettő, Rimaszombatban egy. Különösebb szakértelem nélkül is megállapíthatjuk, hogy ezek a lapok egyelőre nem töltik be hivatásukat, a közönség ízlését fejlesztő kritika nélkül közölnek híreket, pl. az egyik a helyi polgári iskola ünnepségéről és a szereplő iskolás növendékek szavalatáról, énekléséről mint magas művészi teljesítményekről számol be.

Csak futólagosan és vázlatosan számbavéve a jelenségeket, a kép e városok társadalmáról a művészi és kultúrális érdeklődés tekintetében kielégítő és biztató, más oldalról elég sivár.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1943. év folyamán a vámosbalogi Coburg-Koháry-kastélyt művésztelep céljára kibérelte és ott az elmult évszakban Varga Nándor Lajosnak, az Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola tanárának vezetésével tizenkét főiskolás festőnövendék dolgozott. Ezzel és ezen túlmenőleg a képzőművész-nevelés irányítóinak az a szándékuk, hogy a művésznevelést a balogi művésztelep létesítésével megreformálják, s amennyiben a nevelés irányítójának elgondolása valóra válik, új szín vonul be a magyar képzőművészetbe. Miben is áll ez a reform? A miniszter művészképzőnk fő intézménye, a m. kir. Képzőművészeti Főiskola 1942/43. akadémiai évének a Főiskola 70. évfordulóját is ünneplő tanévnyitó beszédében bejelentette a tanulmányi rend megváltoztatását. Ennek keretén belül rámutatott, hogy feltétlenül szükséges olyan intézmény létesítése, amely a művészt már pályája kezdetén, fiatalon a magyar föld és tája és annak népéhez közelebb vezeti. Ezért létesült a balogi művésztelep.

Művelődésünk irányitói jól tudják, hogy a művészetet kívülről irányítani nem lehet. Minden erre irányuló kísérlet káros. Annál szentebb kötelessége azonban az államhatalomnak, hogy támogatást nyujtson minden életrevaló művészi törekvésnek. Ezt azzal kell elérni, hogy a kibontakozó művésznövendékeket olyan tájakra és olyan népiség felé vezeti, ahol a művész olyat alkothat, ami gazdagodást és új színt jelent. Ez a kiállítás élénken bizonyította, hogy az irányítók helyesen választottak, amikor Gömör vármegye egyik színpompás sarkát művészeink tanyájává avatták.

Művészeti életünk számára tehát a rimaszombati kiállítást helyi jelentőségén túl az avatja általános érdekűvé, hogy a művésznevelésünk megreformálását célzó új művésztelep első termését mutatták be.

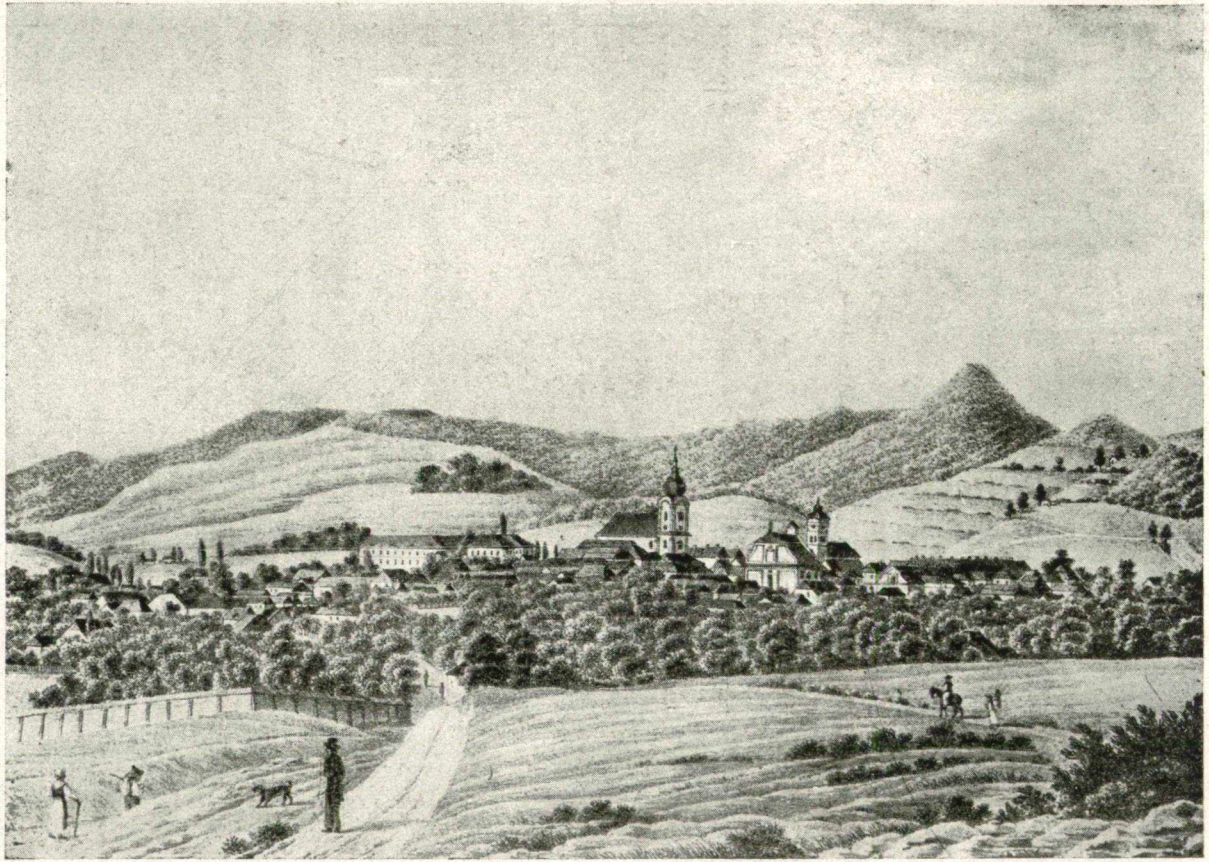

A Dr. Darnay-Dornyay Béla tulajdonában lévő 34×24·5 cm nagyságú eredetiről fényképezte a M. Nemzeti Múzeum foto-intézete 1943 decemberében

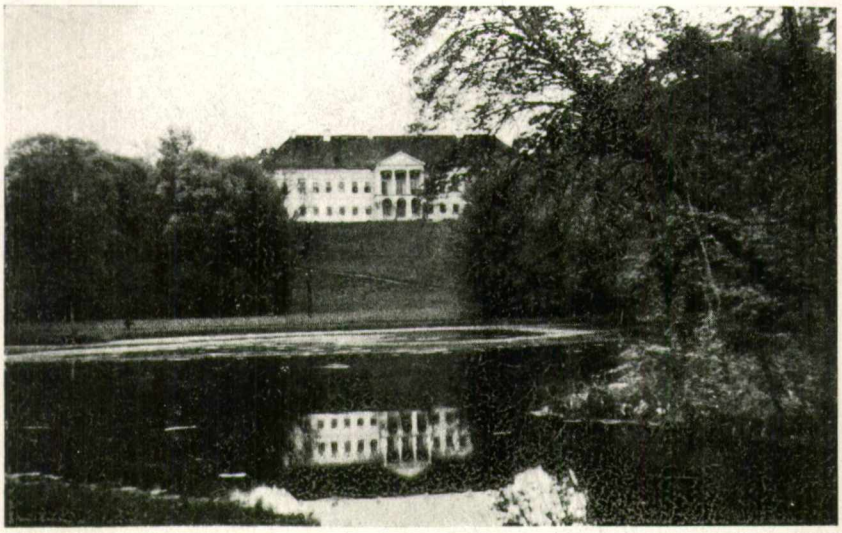

A vámosbalogi Coburg-Koháry kastély (Éva László felvétele)

Mátrai-Makovits Jenő: Balogi táj

A műveken a gömöri táj sajátos értékei tűnnek elénk és már ez feljogosít bennünket arra a hitre, hogy a balogi művésztelep fenntartásával az ezután kikerülő művekben a lappangó művészeti elemek az egyetemes nemzeti művészetet fogják megtermékenyíteni. A művek és a művésztelep egész nevelő munkája a magyar táj és lélek ősforrásaitól megtermékenyülve adnak művészetünknek új értékeket. De hogy e meggondolásoknak még erősebb alapot és támaszt adjunk, utalunk műtörténészeink megállapítására, akik egyértelműleg hangoztatják, hogy rendkívül termékenyítő hatással volt mai festészetünk kialakulására érintkezése a magyar tájjal és népével. Ezt vidéki festőkoloniáink — gondoljunk itt Nagybányára, Szolnokra, Miskolcra és az alig egyévtizedes balatoni művésztelepre — tették lehetővé. Minél többet és minél mélyebben érintkezett — Anteusként — a magyar festészet az anyaföldde, annál elevenebb erőre is kapott.

A Polgári Körben lezajlott kiállítás elé nagy várakozással tekintett Rimaszombatnak kultúrát, művészetet szerető közönsége. A Képzőművészeti Főiskola a kiállítás megnyitását felhasználta arra, hogy Ferenczy István, első neves szobrászművészünk rimaszombati sírjára koszorút helyezzen kiküldöttei útján.

Mint a bevezetőben mondottuk, bennünket a város közönségének a viselkedése is érdekelt. A közönséget meglepte a kiállítás képeinek egynémely kifejezési formája. Ez a meglepetés jogos volt, nem volt hozzászokva a színes festői látáshoz. Régebbi kiállítások reminiszcenciáin élve a valóságot, a természet hű ábrázolását várja és kívánja maga elé a művész egyéni hitvallásán átszűrve. Felmerült tehát a kérdés, hogy a közönség előtt szükséges-e a kiállított képek kifejezésmódjának ideológiai magyarázata, vagy elégedjünk meg annyival, mint amennyit a józan, egészséges ízlésű ember vár a képtől: bízzuk rá és reménykedjünk abban, hogyha ránéz a képre, első pillanatra megkapja, hogy ő, a „laikus" szemlélő is úgy érezzen és gondolkodjék, mint a festő, csak nem tudja olyan tökéletesen kifejezni. Mi azt az utat választottuk, hogy a kiállításról a közönségnek ismertetőt adtunk. Főleg az előtte is megszokott naturális és a kiállításon elénk táruló színesség ellentétére hívtuk fel figyelmét. Szükséges volt a vezetés: a művészet a közönségért is van, és a megnyilatkozott szélesebb érdeklődés is indokolttá tette, hogy azok is megtanulják élvezni a képet, akik előtt a színességgel való kifejezés még szokatlan.

A futólagos áttekintésnél is észrevehettük, hogy a képeket elég éles vonallal meghatározható két csoportba oszthatjuk; a természetet hűen és a valóságnak megfelelően ábrázoló és azt színesen, elevenen, gyorsan összefoglalva rajz és testiség nélkül a pillanatnyi benyomás hatása alatt előadó képek csoportjára. Az első részbe soroljuk Mátrai-Makovits Jenő, Varga Nándor Lajos és a művésznövendékek egynémely alkotását. Mátrai-Makovits Jenő rimaszombati művész, élete delén van, aki jelenleg a művésztelep gondnoki teendőit látja el. Művészete a balogi friss benyomások és különösen fiatal művésztársainak hatása alatt a legnagyobb megelégedést váltotta ki. Különösen az állam által megvásárolt „Balogi táj" című képről mondhatjuk el, hogy az a kiállítás reprezentativ darabja volt. A valóságnak színesen élethű, nagyvonalú ábrázolásán kívül benne van minden, ami a valóságban már nincs meg. Ugyanezt láthatjuk még a „Mélyvölgy", „Este Balogon", „Vasárnap Balogon" című képein. Felszabadul a természet tárgyainak éles határvonallal való ábrázolási módjából, a színek melegségével, az átszűrődő fényfoltokkal és reflekszszerű árnyalataival tájat és gondolatot, érzést tolmácsol. Reméljük,

hogy a művésztelep levegője új és véglegesen a fentebb vázolt irányban indítja művészetét. Munkáiban iskolapéldáját láthatjuk annak, hogy mit tesz egy hosszú idő óta vidéken élő művészben azok hatása, akik fiatalságuk lázas keresésével, színeik frissességével magukkal tudják ragadni azt, aki az elzártság folytán már-már megmerevedett.

Varga Nándor Lajos, a rézkarcnak és akvarellnek országosan elismert tekintélye, tanítványaira is jótékonyan hat. A növendékek közül Bíró Antal „Balogi homokbánya" (Gyetva) képe mutat kiforrottságot. Meleg, harmonikus barna színei megkapóak.

Ami pedig a képek másik csoportját illeti — a fiatalokét — előre kell bocsátanunk, hogy képeik őszinteségét nem szabad kétségbe vonnunk. Forrongó korszakukat élik valamennyien, véglegeset kialakulásuk után mondhatnánk róluk, s hogy foglalkozunk velük, tesszük azért, mert máris elárulják azt az utat, amelyet követni fognak. Valamennyinél feltűnik az erőteljes festői realizmus, ez a hitvallásuk és ha kifejezési formáik különösen a nagyobbigényű témáknál még akadozik is, itt-ott disszonancia érezhető, a kulisszaszerű előtérből dús lombozatú fák emelkednek ki és a koraőszi gömöri napsugár költői fényben fürdeti a szinte heroikus tájképeket. A kifejezési forma itt-ott még tökéletlen, de a téma megválasztása és a hangulat jó, egészben érezteti velünk a balogi táj derűs szépségét. E nemből idézzük Fekete Géza „Park széle", Székács Zoltán „Eső után" és „Balogparti füzes" című képeit.

Idézhetnénk tovább is, erőteljes Bán Ferenc „Borcsa néni" és Zugor Sándor, valamint Némedy R. Judit egy-egy egymáshoz hasonló, a balogvölgyi őszről készült képe. Részletesen nem boncolhatjuk őket, hisz mint fent is jeleztük, e képek nem befejezettek, néha a színskálában is tévedés van. Ez a megállapításunk nem az itt felsoroltakra, hanem valamennyi növendékre vonatkozik. Mégis egészben és apró részleteiben elmondhatjuk, hogy a növendékek tehetségesek, és biztatást nyujtanak már a legközelebbi jövőre.

Emlékezetünkben legjobban az akvarellek maradtak meg. Ebben többen egészen kiválót mutatnak. Fényözön borit el mindent, a fák körvonalai valószínűtlenek, az eső utáni napsütésben csillog a tárgy és levegő. Idézzük Farkas András vöröstónusú „Erdő széle" és „Fényes reggel" című műveit.

A telep rajzkészsége egészen jó. A vonallal megkapóan fejezik ki a vidéket és embereket. Farkas András „Pihenő" és „Falusi asszony" és Fekete Géza „Balogi határ" című műveire utalunk. Mind az akvarellen, mind a rajzokon, mint az a növendékek művein általában mindenkor érezhető, fel lehet ismerni az irányító mester — jelen esetben Varga Nándor Lajos — hatását.

A kiállítás látogatottsága és az elég nagyszámú vásárlás azt bizonyította, hogy Rimaszombat közönsége megértette a kultuszkormány szándékát és erejéhez képest erkölcsileg és anyagilag ezután is támogatni fogja a művészeket.

A művésztelep elég közel van s ez lehetővé teszi, hogy a város közönsége ezután is érintkezésben maradhasson a művészekkel.

OLTVAI FERENC

„ROSNYO"
BOUTIBONNE—LÁNTZ—SCHMIDT-FÉLE KŐNYOMATA 1822-BŐL

Nagy érdeklődéssel olvastam *Nyíresi-Tichy Kálmán* „Rozsnyói városképek 1790—1828—1867" című értékes és négy képpel is ékesített, szép dolgozatát,[1] minthogy magam is sokat foglalkoztam régi vár- és városképekkel és ezekből gyűjteményem is van. Utóbbiból került elő egy 1822-ből való rozsnyói városkép is, mely *Nyíresi-Tichy* dolgozatában nem szerepel. Visszaemlékezve azokra a boldog órákra, amikor 17 évi salgótarjáni várakozásom után, végre én is fölkereshettem salgótarjáni turistatársaimmal, majd tanítványaim lelkes seregével az annyira sóvárgott Rozsnyót és vidékét; élvezhettem természeti szépségeit és művelődéstörténeti emlékeit, főleg a csodás Krasznahorkát (ahol még keszthelyi emlékekre is akadtam!), — ezért boldogan írom itt le és adom tudtára az érdeklődőknek, ezt a birtokomban lévő, szép rozsnyói kőnyomatú táj- és városképet.

Mérete: 34×24·5 cm, tehát elég tekintélyesnek mondható, úgy, hogy megfelelő papiroskeretre (passepartout) felragasztva és berámázva, szép és érdekes faldíszül is szolgálhat.

Leírása: Képünk a város legnagyobb részét ábrázolja, — kiemelkedőbb templomaival, tornyaival és számos épületével, helyesebben utóbbiaknak jórészt csak a tetőzetével, — úgy, hogy a város az övező hegyek lábainál fekszik és mi délről, a síkság felől szemléljük.

A kép bal alsó sarkából egy mélyút (vagy talán patakmeder?) megy a város felé, melyben elől egy nagykalapú és bal vállára botot fektetett s azon batyút cipelő férfi halad. Mögötte főkötős, pruszlikos asszony lépeget, előrenyujtott jobbjával botozva. Ez a mélyút ott találkozik a városból felénk kanyarodó, szélesebb, fehér úttal (a berzétei országúttal), ahol a balról a deszkakerítéssel, jobbról pedig léckerítéssel szegélyezett városi kertek végződnek. Így azután előterünket szántóföldek alkotják. Ezen a berzétei úton, egészen közel hozzánk, egy köcsögkalapos férfi áll, pálcát tartó kezét hátul összefonja és így figyeli kutyáját, amelyik az említett férfit és nőt ugatni látszik. A jobb alsó sarokban, az előbbi szántóföldek szabályos és gyengén ívelő hajlataival szemben, hepehupás területen, bokrok emelkednek. Ezek mögül dűlőút visz a város kertjeinek léckerítése felé és ezen az úton egy nagykalapú, fehérgatyás, tehát nyílván földműves férfi lovagol, utána pedig puttonyos asszony ballag.

A meglehetősen nagyterjedelmű és a sűrűn álló gyümölcsfák lombkoronájával egyhangúan uniformizált kertek után jönnek a város kisebb-nagyobb házainak különböző alakú és méretű tetői, csak néhány helyen engedve bepillantást egy pár ház oldalfalára és egy-két ablakára is. A házak e tömkelegéből emelkednek ki Rozsnyó nagyobb épületei, éspedig balról-jobbra haladva, a következők: A baloldalról látókörünkbe kikanyarodó Sajó-völgye fölé emelkedő terraszon áll a sokablakos szeminárium. Mellette egyenlő magasságban a premontreiek rendháza, odább a püspöki székesegyház, melynek harangtornyát képünk nem érzékelteti különállónak, hanem a templommal teljesen egybeépítettnek. Tőle jobbra, hozzánk közelebb, a toronynélküli evangélikus templom barokkos, lizénás homlokzata néz

---

[1] Különlenyomat az „Uj Magyar Museum" II. köt. II. (IV.) füzetéből, Kassa, 1943., 10. oldal.

felénk, míg a jobbra lejtő tetőzetének eresze alatt három ablaka is látszik. Fölötte a ferencesek nem látható templomának kis toronyrészlete kandikál elő. Mellette áll a városi őrtorony, amelyhez templomtető látszik szorosan hozzásimulni. Utána 11 kéményes háztető következik, mely után csakhamar végződnek Rozsnyó házai. Fölöttük a Kálvária három stációja emelkedik a lankás hegyoldalon, amelytől jobbra is, balra is, egy-egy kisebb erdős csúcs üti fel a fejét, míg tőlünk félbalra egy sukorsüveg-alakú, erdős hegy ágaskodik, úgy, hogy a tőle balra húzódó, erdőkkel fedett oldalú, jórészt azonban szántóföldeket hordozó hegyláncon már nincsenek nálánál magasabb kiemelkedések. A városi őrtorony és a Kálvária közti erdős hegycsúcs felénk néző, lankás oldalát, a közel vízszintesen haladó bokrok hat párhuzamos sora tarkítja, míg a stációk alatt egy ⋊ (Ypsilon)-alakú út fehérlik ide hozzánk a távolból.

A vékony fekete vonallal keretezett kép alsó vonala alatt a bal saroknál: *a) „Boutibonne L.* a t. u. felvette" felirat olvasható.[2] Középen: b) *„Lántz J.* kőre rajzolta", míg az alsó jobb saroknál: c) *„Schmid J.* kőre edzette" magyar szövegek olvashatók!

Az itt felsorolt művészek neve után kutatva, a *Szendrei—Szentiványi*-féle „Magyar képzőművészek Lexikoná"-ban[3] a következőket olvashatjuk: *„Boutibonne Lajos* festő és rajztanító. Az 1810—30-as években Pesten élt s főleg abból tartotta fönn magát, hogy rajzórákat adott. 1822-ben *Lántz József* kőrajzolóval és *Schmid János* budai kőnyomdásszal szövetkezve, vállalatot indított, melynek célja volt Magyarország szebb tájékait az akkor feltalált új sokszorosító technika, a *kőnyomat* útján megismertetni. Az eredeti fölvételeket *B.* eszközölte, aki e célból többször megfordult Felsőmagyarországon. Az első kőnyomatok e vállalatban 1822-ben jelentek meg, s az egykorú kritika lelkesedésében a külföld legjobb műlapjaihoz hasonlította azokat mind a rajz, mind a nyomás tekintetében. E vállalat még 1826-ban is megvolt s ez évben *Bartova, Csetnek* mezővárosa, *Krasznahorka vára, Murány vára* és *Murányallya mezőváros* című kőnyomatokat adta ki. E képekről a következőket írta a Tudományos Gyűjtemény: „A felvételek hűsége, a helyesen választott szempont, a Rajzolatnak finomsága s csínossága, és az edzésnek tisztasága, ezen szép Bazeli Velinre nyomott Rajzolatokat, Európának e nemben készült legszebb Rajzolatjai közé helyeztetik." Az említett műlapok közül *Murány vára Koháry Ferenc* hercegnek volt ajánlva.

A kőre rajzoló *Lántz J.*-ról az *Éber*-féle Műv. Lex.-ban[4] ezt találjuk: *„Lántz József Antal* grafikus és mérnök a XIX. század első felében Pozsonyban és Pesten. Pozsony (1823) és számos kisebb magyar helység, valamint a Vaskapu (1833) látképét rajzolta kőre." A számos kis magyar helység között ime *Rozsnyó* képét is ő rajzolta kőre! *Schmid Jánosról* pedig azt írja[5] többek között, hogy 1809-től rézmetsző, litografus, 1820-tól mint kőnyomdász működött Budán. Műhelyéből 20 darabból álló magyar tájképsorozat került ki, melyekből néhányat ő maga rajzolt kőre...

Ebből a háromféle művészadatból tehát világosan kiderül, hogy jóllehet ezen a *„Rosnyo"* című, itt tárgyalt kőnyomatunkon nincs feltüntetve a keltezése, az

---

[2] A t. u. = a természet után.

[3] I. köt. Budapest, 1915., p. 240.

[4] II. köt. Budapest, 1935., p. 11.

[5] U. o. p. 422.

kétségen kívül 1822-ből származik és így régibb keletű, mint az a három darab városkép (1818 után?, 1828—1845 között), amelyeket *Nyíresi-Tichy Kálmán* már közölt. Hogy ezt az itt leírt és minden bizonnyal 1822-ből származónak vehető rozsnyói, szép kőnyomatú rajzot azután fel lehet-e majd használni más, eddig még nem datált rozsnyói városképek korának megállapítására, vagy sem, azt majd *Nyíresi-Tichy Kálmán* szaktudására és szerencséjére bízom!

DARNAY (DORNYAY) BÉLA

ÉSZREVÉTELEK DR. DARNAY BÉLA (KESZTHELY) ROZSNYÓ-LÁTKÉP ISMERTETÉSÉHEZ

Nagy örömet jelentett számunkra dr. Darnay Béla közlése, mely egy nálunk eddig ismeretlen Rozsnyó-látképről adott hírt. Városképekben oly szegények vagyunk, hogy minden darab fokozott érdeklődést érdemel, a Boutibonne—Lántz—Schmid kőnyomat pedig annyiból is figyelemreméltó, hogy városunkat szokatlan irányból, más beállításban ábrázolja, mint az U. M. M.-ban közzétett városképeink.

Dr. Darnay Béla barátom kimerítően pontos és szakszerű ismertetéséhez csak abban a tekintetben lehet hozzászólásom, hogy mint a helyszínt tüzetesen ismerő bennszülött, egyes feltevéseit a valósághoz alkalmazva eligazítsam s néhány olyan részletre mutassak rá, melyek nem a leíró szakember, hanem a rajzoló tévedései voltak.

A kép bal alsó sarkában látszó út tényleg mélyút s nem patakmeder. Ez azonban lent, a kertközön, a deszka- és léckerítéssel szegett kertek között nem a berzétei országúttal találkozik, hanem a „Paprét-utcá"-val, amely csak jóval távolabb, az Ev. Árvaház szögleténél ágazik be a mai gr. Andrássy Dénes-utcába, Berzéte felé vezető főutcánkba.

A tájképet élénkítő alakok kissé jelmezes hatásúak. A mi vidékünkön fehérgatyás földművesek nem szoktak lovagolni, puttonyos asszonyok sem járnakkelnek, szlováknak látszó, nagykalapos vándoraink pedig legfeljebb észak felől: Veszverés tájáról jöttek be annakidején, ez a kép azonban délkelet, vagyis Jólész felől, a színmagyar faluból hozzánk vezető utakat ábrázolja.

Mert kétségkívül megállapítható, hogy a rajzoló Rozsnyót a „Páter-kert" nevezetű tető legmagasabb pontjáról nézte, majdnem pontosan arról a helyről, ahol ma az egyik szétrobbantott cseh bunker törmelékei hevernek. Ezen a ponton állva valóságos mértani egyezéssel látjuk azt a fedést, melyet a kőnyomaton az ev. templom, az őrtorony és a Ferences-rend templomtornyának szoros együvé zárkózása ad. Ezt különben nagyléptékű várostérképünkön rajzeszközökkel is kimértem még a helyszíni ellenőrzés előtt s a metszéspont félreérthetetlenül a Páter-kerti tetőre mutatott. Ebben tehát a rajzoló egészen szabatos volt. Az ábrázolt nagyobb épületek, templomok és tornyok szemléltetésében már kevésbbé.

Megjegyezve, hogy dr. Darnay Béla azonosításai teljesen hibátlanok, csak a tizenegykéményes háztetőre jegyzem meg, hogy az a püspöki székházat jelöli, mindenesetre a kémények számának túlzásával. De a rajzolóval ilyesmi könnyen megesik. „Sokat" látott, „még többet" rajzolt s közben nem számolta. Az ábrázolt tornyok közül egyiknek fedele sincs hűen visszaadva, a részleteket Boutibonne nem figyelte meg pontosan. Hiányzik őrtornyunk közismert hármas erkélyíve. Az ev. templom homlokzata és oromfala is nélkülözi a jellegzetes, messzire látszó, hatalmas kerek padlástér-ablakot, a tympanon helyére pedig tetőt rajzolt művészünk, úgy, hogy ábrázolása szerint a templomnak csonka nyeregfedele volna,

holott az a valóságban egyenlőoldalú nyeregfedél. — Hogy a székesegyház tornya nem látszik a templomtól különállónak, ez viszont nem a rajzoló hibája, mert ebből a nézetből a torony valóban a templommal összefüggőnek hat.

A gyümölcsöskertek tömege kissé túlozva s „egyenruházva" van, amint ezt dr. Darnay is helyesen veszi észre, a tájkép-háttérben pedig állapítsuk meg, hogy a Kálvária három stációja tulajdonképpen hármas csúcsú Kálvária-hegyünk első csúcsán van, ehhez tartozik a terraszosan, hat sövénysorral emelkedő szabad oldal s a kép jobb szélén látható erdőcske is. A cukorsüveg alakúnak mondott csúcs a harmadik. A második nem látszik, s ebben a rajzolónak megint igaza van, mert a városkép nézőpontjából ezt az alig szembeötlő gerinc-emelkedést csak helyszínismerő bennszülött észlelte volna oly világosan, hogy azt rajzban is érzékeltethesse.

Az első csúcs kis erdőcskéje fölött, a kép jobb szélének hátterében legmagasabb hegyünknek, a Pozsálónak egy kis darabja látszik, hitelesen. A Kálvária harmadik csúcsa, melyet cukorsüveg alakúnak jellemeztünk, csak látszat szerint magasabb a háttér hegyeinél s formája sem felel meg a valóságnak. A természetben nem ennyire hegyezett alakú. A stációk közül a két alsót fogadhatjuk el. A legfelső már a kápolnával volna azonos, de ezt sem aránykülönbség nem érzékelteti, sem a kápolna köré helyezett többi stációt, sem az egészet egybeölelő falkerítést nem látjuk.

A harmadik csúcstól balra vonuló hegyek — bár távlatszegényen, — elég elfogadhatóan érzékeltetik a betléri határba húzódó gerincet, mely egészen távol a Pozsáló nyugati kifutóival olvad össze. Az a szembeötlő kis erdő, mely a távoli hegyhát középtáján egy tónussal sötétebben s nagyobb fákkal van ábrázolva, — ha valóban megvolt, — olyan erdőrész lehetett, melyet utóbb teljesen kivágtak, mert ma semmi nyoma nincs.

A kép bal szélétől a város-horizont felett a kép belseje felé lejtő kis hegyhát, mely jegenyékkel végződik, az Ivágyónak a Sajó-völgybe ereszkedésével azonosítható körülbelül ott, ahol ma a „Masá"-nak nevezett Rima-teleprészt ismerjük. Mögötte még nagyobb távlatban ismét jegenyék s pár lakóház Betlért szemléltetik. A jegenyék, a betléri Andrássy-birtok jellegzetes határjelzői, jól felismerhetők.

Említsük még meg, hogy az az ösvény, mely a kép előterében jobbra látszik s rajta a már említett, puttonyos asszonytól követett lovas poroszkál, a Csipkedombról Rozsnyó felé haladó jólészi gyalogútnak az a szakasza, mely a várost délkeleti negyedében, a timárnegyedben éri el és ma is élénk forgalmú útvonal. A kert fái közé behatolásának igazság szerint távolabb kellene lennie, mert a rajzon majdnem úgy látszik, mintha ez az ösvény is a kertközbe torkollanék, holott a beágazás jóval keletebbre van.

Ami dr. Dornay Béla ama megállapítását illeti, hogy a kőnyomat *kétségen kívül* 1822-ből való, ezt részemről nem látom teljesen igazoltnak. Mert bár tény, hogy a Boutibonne—Lántz—Schmid-féle vállalat első kőnyomatai 1822-ben jelentek meg, további adat nem bizonyítja, hogy a *rozsnyói nyomat éppen ezek között* volt. Annál kevésbbé, mert a vállalat *1826*-ban még dolgozott s akkor tette közzé Csetnek és Krasznahorka várának rajzait, ami előttem sokkal valószínűbbé teszi, hogy Boutibonne, a rajzoló, *éppen ezen alkalommal* látogatta meg Rozsnyót is, *hiszen Rozsnyó éppen Csetnek és Krasznahorka között fekszik!* Az Éber-féle Művészeti Lexikon szerint pedig Lántz 1823—33 között rajzolta kőre számos kisebb magyar község látképét, — ami szintén a *későbbi* dátumot teszi valószínűvé. A vitát

Boutibonne rozsnyói időzésének dátuma sem döntené el végérvényesen, mert még mindig függő kérdés maradna, hogy Lántz ugyanakkor, vagy csak *később* rajzolta-e kőre a városképet?

Örömmel és őszinte hálával kell még itt megemlítenem, hogy az értékes nyomatot, melyből a Magyar Nemzeti Múzeum rendkívül gazdag metszetgyűjteményében sincsen, — tulajdonosa, bár legkedvesebb, még diákkori szerzeménye, kérésemre önzetlen készséggel múzeumunknak ajándékozta, annak a mély örömnek emlékezetére, melyet a Felvidék visszacsatolása fölött érzett s Rozsnyó és Krasznahorka újra meglátogatása alkalmával átélt.

Minden műgyűjtő átérzi, hogy ilyen adományhoz a lemondásnak valósággal hősi mértéke szükséges. Mi is úgy értékeljük s dr. Darnay Béla minden időkre emlékezetessé tette nevét a Rozsnyó Városi Múzeumban.

NYÍRESI-TICHY KÁLMÁN

BEKULDÖTT KÖNYVEK:[1] Angyal, Andreas: *Karl Hugo Meltzl, ein Vorläufer der neueren Religionsgeschichte und Kulturphilosophie.* — Bakó József: *Kapaszkodók.* — Benkő László: *A falukutatástól a nemzetnevelésig.* — U. a.: *A Frankenburg irodalmi kör főtitkári jelentése az 1942/43. működési évről.* — Borbély László: *A latin tenger partján.* — Cseres Tibor: *Zöld levél árnyéka.* — Dr. Csizmadia Andor: *A városi közigazgatás egyszerűsítése.* — *Délvidéki magyar közművelődési szövetség évkönyve* 1942/43 és 1943/44. — Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora.* — Gábriel Asztrik: *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszédgyűjteménye.* — U. a.: *Magyar vélemény egy középkori párizsi dispután.* — U. a.: *Abélard.* — U. a.: *Magyarországi Jakab „eretneksége" a XIII. századi Franciaországban.* — U. a.: *Alexandre de Hongrie, maitre régent á l' université de Paris (Vers 1300).* — Geyza Miklós: *Kettesben a természettel.* — Győrffy István: *Magyar falu, magyar ház.* — Gyulai Ádám: *Diákbankárok.* — Hamvas Béla: *A láthatatlan történet.* — Juhász Géza: *Népi írók.* — Kalló Ferenc: *Fiúk a bányában.* — Kertész János: *Mickiewicz, Paderewski, Sienkiewicz.* — U. A.: *Magyar szociográfia.* — Koch Lajos: *Brahms-bibliográfia.* — Kristóf György: *Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája.* — U. a.: *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig.* — Kudász Ernő: *Egy lélek tengeréből.* — Makoldy Sándor: *Nemes Hajnik Károly.* — Németh László: *A Medve-utcai polgári.* — U. a.: *A minőség forradalma.* — U. a.: *Magam helyett.* — Oláh Gábor: *Heten vagyunk.* — Perlaky Lajos: *A magány lélektana.* — Saád Ferenc: *A nagyváradi hadapródok.* — Sassi Nagy Lajos: *A turánizmus.* — Serédi Jusztinián *5 beszéde.* — Soproni Helikon: *A Frankenburgi irodalmi kör évkönyve.* — Szabó Pál: *Bölcső.* — Szegváry Mihály: *Baj van Karcsivall* — Szendrey László: *Mátyás király a Hortobágyon.* — U. a.: *Ének a szélben.* — U. a.: *A Tisza regénye.* — U. a.: *A sártemplomtól a Horthy-harangig.* — Szentiványi Kálmán: *Keresztutak között.* — Sztrókay Kálmán: *Barkácskönyv.* — Tatay Sándor: *Csipke.* — Tersánszky Józsi Jenő: *Vadregény.* — Thanhoffer Lajos: *Kongó.* — Veres Péter: *Számadás.*

[1] E rovatban azoknak a szerkesztőségünkbe az elmult év folyamán beküldött könyveknek a címét közöljük, amelyeket helyszűke miatt vagy egyéb — elvi — okokból nem állt módunkban ismertetni. Nem ismertethettük az egy-két évnél régebben megjelent műveket sem. Több ismertetésre beküldött könyvet a Felvidéki Nevelőnek adtunk át. Néhány itt nem említett — nagyrészt lapzárta után érkezett — könyv ismertetése a következő számok egyikében fog megjelenni.

KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR LÉLEK SZOLGÁLATÁBAN

A Széchenyi Magyar Kultúr Egyesület érsekújvári csoportjának évkönyve 1942-43.

HANKISS JÁNOS előszavával. Szerkesztette VAS KÁROLY. (Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 159 l.)

Napjaink egyik legégetőbb kérdése: a nemzet belső ellenállása minden külső vagy belső idegen támadással szemben. A kis és nagy nemzetek apokaliptikus harcának korát éljük: támadás és védekezés nagy, nemcsak katonai, hanem az egész emberi életet felölelő hatalmas műveletei játszódnak le a szemünk előtt s világos, hogy ma minden nemzet elé fel van téve a nagy kérdőjel, a fennmaradás kérdőjele. Európában egy olyan nemzet sincs, amely e végsőkig feszített problémának ne próbálna elébe vágni s ne vetné latba minden anyagi és szellemi súlyát, csakhogy gazdasági, politikai és szellemi sajátosságai, nemzeti létének zálogai fennmaradjanak. Akik azt hiszik, hogy ez csak hadianyag, jól megszervezett gazdasági élet, tökéletes légvédelem, — másszóval eredményeiket a materiális világban azonnal felmutató intézkedések kérdése, nagyon tévednek. A nemzet fennmaradásának záloga sajátos lelkületében, szellemi világában: kultúrájában van.

Háborús napjainkban sem szabad tehát megfeledkeznünk arról, hogy minden hadi intézkedésünk hiábavaló, ha nem őrködünk magyarságunk szellemi világának tökéletes és maradék nélküli megmentésén. Ez a munka azonban nem maradhat meg a szellem hivatásos munkásainak szűk körében. Ma már mind többen és többen látják, hogy a nemzet szellemi értékrendszere éppen a fennmaradás és megerősödés szempontjából nem lehet egy vékony, számában és esetleg fizikai erejében is gyönge réteg kiváltsága, a sajátos nemzeti műveltségnek minél szélesebb rétegekben el kell terjednie és alapelemeinek az egész nemzet minden tagját át kell hatnia. E szempontból éppen nálunk, magyaroknál, a társadalomnak minden egyes rétege rá van utalva a másikra: az egyoldalúan fölülről lefelé terjedő műveltség éppúgy egészségtelen, mint az az állapot, amikor a magát műveltnek valló társadalmi osztály tagjai teljesen elzárkóznak a kevésbbé civilizált, de ősi kultúránkat legalább nyomaiban, részleteiben magában hordozó néprétegeinktől.

Az előttünk fekvő könyv: beszámoló. Egy lelkes, munkáját teljes önzetlenséggel végző munkaközösség beszámolója. Az érsekújvári SZMKE 1942-43. évi előadássorozatát mutatja be. A felületes szemlélő azt mondhatná, ha a könyvben található előadások tárgyát megszemléli, hogy egy élénk kulturális életet élő vidéki város ismeretterjesztő előadásai ezek, amelyek nem mondanak sem többet, sem kevesebbet, mint más hasonló városok hasonló tárgyú kulturális előadásai. De ha azt a rendszert és főleg azt a szemléletet nézzük, amely ez előadások alapja, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a könyv mintául szolgálhat minden olyan szervezetnek, amely a nemesebb értelemben vett nemzeti öntudat terjesztését, a nemzeti műveltség ápolását tűzi ki célul maga elé. A könyv szerkesztőjének, Vas

Károlynak a bevezetője öntudatosan és nagy tisztánlátásról tanúskodva mondja el az előadássorozat célját, anélkül, hogy az ilyen célkitűzések veszedelmes hibájába: a sekélyességbe esnék. Komoly történelmi felkészültséggel állapítja meg, hogy nemzeti értékrendszerünk milyen körülmények következtében került válságba, világosan és áttekinthetően csoportosítja mind az egyes társadalmi rétegek, mind pedig az egész magyarság nemzeti öntudatának kérdését, hibáit és fejlődési lehetőségeit. Komoly tanulmánynak beillő bevezetésének legnagyobb értéke, hogy a meglévő hibák őszinte és semmit el nem kendőző bemutatása után nem húzza meg a vészharangot, hanem higgadt, komoly tárgyilagossággal és mértéktartással pusztán a tennivalókra mutat rá. Az évkönyv tartalma bizonyítja a legjobban, hogy a szerkesztőnek ez a munkát, segítést célul kitűző magatartása az egész munkaközösség lelkületét maradéktalanul áthatja.

Az előadások célja: bemutatni a hallgatóságnak s most, a könyv megjelenése után: az olvasónak is azt, ami a nemzeti létfenntartás szemponjából föltétlenül szükséges ismeretanyag. Három fő tárgyköre van: népszemlélet, társadalomszemlélet, nemzetszemlélet. A tárgykörök címe és a szerkesztőnek mind a három tárgykör elé írt bevezetése világosan megmutatja, hogy a három csoportra osztott előadások valóban nem pusztán nemzeti értékeinkre vonatkozó ismeretanyagot óhajtanak közölni, hanem a hallgatók, illetőleg az olvasók szemléletét óhajtják befolyásolni a tiszta magyar problematika síkján. Maguk az előadások mind a három csoportban háromfélék: egyrészt általános magyar kérdéseket tartalmaznak (A magyar nép természeti és lelki képe; A magyar társadalomszervezés problémái), nemes, példát mutató magyar értékekre hívják fel a figyelmet (Reguly Antal, Kőrösi Csoma Sándor); másrészt a háború által felidézett kérdések síkján igyekeznek bemutatni a nemzet jövője érdekében való helyes magatartást (Feketepiac), végül pedig a közvetlen környékre, főleg népi multjára vonatkozó ismereteket mutatják be abból a tételből kiindulva, hogy a magyar nemzeti öntudat elsősorban szülőföldünk ismeretéből áll. Ez utóbbi elődásokra külön fel kell hívnunk olvasóink figyelmét: az a munkaközösség, amelyik e könyvet és a benne foglalt előadásokat is létrehozta, komoly alapossággal kutatja Érsekújvárnak és környékének népiségtörténetét, mindig a nemzet jövőjét szem előtt tartva és tudományos felkészültséggel. Külön figyelmet érdemel az a módszer és hanghordozás, amellyel a tudomány és nemzetismeret e lelkes munkásai a nemzetiségi kérdést — az adott helyzetben a szlovákok kérdését — kezelik. Hanghordozásukat és módszerüket higgadt komolyság jellemzi, amely a tudományos igazság fényében, világítja meg ezt a lényeges problémát.

Arra nincs terünk, hogy most részletesen ismertessük a könyvben közölt előadásokat, megelégszünk azzal, hogy megemlítjük: a rendezők a helyi munkaközösség tagjait szerencsés módon egészítették ki a könyvben feldolgozott kérdések néhány országos nevű szakértőjével: Kniezsa István, Tamás Lajos, Gunda Béla, Rónai András, Kenyeres Imre, stb. neve biztosítja a könyv komolyságát és azt, hogy minden hasonló munkaközösségnek példát adhat. De példát adhat más szempontból is: a nemzeti öntudat emelése, a nemzeti műveltség terjesztése a könyvben nemcsak üres szólam. Vas Károly, de a többiek is, erőteljes szavakkal mutatnak rá, hogy az, aki tömegeink előtt a nemzeti önismeretnek csak a szükségességét hangoztatja, de ezt nem tölti ki a kellő tartalommal és nem ad pontos, tudományosan is megalapozott ismereteket, éppen az ellenkező célt éri el, mint amit maga elé tűzött, az ideálokat frázisokká alacsonyítja és — meg is útáltathatja

a közvéleménnyel. Ezt az elvet igen sok kulturális egyesületünknek, társaságunknak meg kellene szívlelnie.

Az elmondottak után talán nem is kell hangsúlyoznunk, hogy a SZMKE érsekújvári csoportja jó munkát végzett. Kezünkben van az 1943-44. évi munkaterv, amely szabadegyetemi előadások formájában folytatja az ebben az évkönyvben már bemutatott munkát. A magyarságtudományi, a magyar irodalmi, történelmi, társadalomtudományi és művészettörténeti szeminárium (vezetők: Koncz Endre, Szőke Béla, Vas Károly és Jánoska Tivadar) bizonyítják, hogy Érsekújvár közönségének szellemi vezetése biztos kezekben van, úgyannyira, hogy ez mindnyájunknak például szolgálhat. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ugyanez a csoport Kisalföld-Kutató Intézetet tart fenn, amelynek a könyv utolsó fejezetében olvashatjuk részletes és az egész ország tudományos közvéleményének érdeklődésére számító munkaprogrammját, akkor csak annak a kívánságunknak adhatunk kifejezést, vajha ez a munka a Felvidéknek minél több táján megindulhatna hasonló szorgalommal és főleg — hasonló öntudatos magyarsággal.

SZIKLAY LÁSZLÓ

SZLOVÁKIAI MAGYAR FÜZETEK

Szerkesztők: ESTERHÁZY JÁNOS és AIXINGER LÁSZLÓ. (Kiadja a Toldy-kör Pozsonyban.)

1943—44-ben a következő hat füzet jelent meg:

I. MAYER IMRE: *Szlovákia neves magyar szülöttei.* 20 lapon, 113 neves ottani születésű magyart ismertet, pársoros életrajzokban. Megkapó olvasmány ez a kis füzet. Ebben a neves magyar szülöttekről szóló immár 3. füzetben többek között ott találjuk Bartakovics Béla, Berzeviczy Albert, gróf Dessewffy Arisztid vértanútábornok, Irányi Dániel, Madarász Viktor, Rimay János nevét, hogy csak az országosan legismertebbeket említsük. Magyar művészek, tudósok, egyházi emberek, politikusok seregszemléje ez a kis füzet, melynek olvasása méltán töltheti el önérzettel a szlovákiai magyarság lelkét.

II. SZTÁRAY ANTAL: *A keleti végekről.* 20 lap. A keleti végek külső és belső arcát ismerteti meg velünk e kis füzet, a keleti végekét, ahol a legtöbb falu évszázados magyar multú, hiszen XIII—XIV. századbeli okiratokban találkozunk már velük. A megbolygatott föld e vidéken bőséggel ontja a régi leleteket és csontvázakat. „Ezek ékesszólóbban, szavahihetőbb nyelven beszélnek, mint a krónikák és könyvtárak, s ami több, az igazságot tükrözik a multból." Jó történeti áttekintést ad e vidékről. „E vidék — mondja befejezőjében — minden szempontból az európai civilizáció és lelkiség határvidéke, bástyája, védelmezője annak a szellemi egységnek, amit Európának nevezünk."

III. SZALATNAI REZSŐ: *Móricz Zsigmond Szlovákiában.* 20 lap. Mit jelent Móricz a szlovákiai magyarságnak, erről szól ez a füzet és Móricz első szlovákiai látogatásának krónikáját is adja. Sokat jelent Móricz nekik, sokkal többet, mint bizonyos „magyar" köröknek. Hogy Móricz milyen lélekkel és missziói tudattal ment a

szlovákiai magyarok közé, azt maga Móricz így mondja ki: „Az utódállamokban nem fejlődhetik ki más magyar kultúra, mint Magyarországon. A magyarság az egész emberiségnek csak egyféle kultúrát adhat, melyet a nyelvi és szellemi együvétartozás termelhet ki. Nekem semmi közöm sincsen a politikához, de igenis ahhoz van közöm, hogy az a mindössze is kevésnyi magyarság, amely különböző országokban él most Középeurópában, együtt érezhessen a magyar kultúra összefogó erejében és a magyar nyelv közösségében." Örök programm.

IV. MÁRTONVÖLGYI LÁSZLÓ: *Szerelemfa a csitári hegyek alatt.* 15 lap. Mártonvölgyi e kis munkájában Zoboralja magyar etnográfiájához hordja össze nagy szeretettel az első néhány téglát. Az ősi örök magyar néplélek sugárzik fel e gyűjtésből. Ez a néplélek időntúl őrzi ott *„Magyar Ilona"* nem egészen körülhatárolható földöntúli örök egyéniségét. A kisebbségi magyar irodalom egyik legsürgősebb teendője az ottani magyar etnográfia további feltárása.

V. DALLOS ISTVÁN: *Lakzi a Palócföldön.* 16 lap. A zoboraljai palóc félsziget őrizte meg máig legtisztábban az ősi szokásokat és nyelvi sajátosságokat. E vidék lakodalmi szokásait gyűjti össze itt Dallos szeretettel. A mi magyar lakodalmunk ez!

VI. HÁROM IFJÚ KÖLTŐ: *Válogatott költemények.* 24 lap. Bevezetővel ellátta *Szalatnai Rezső.*

Hentz Zoltán a pozsonyi magyar gimnázium VIII. osztályának tanulója. Csetnekről való. A szlovákiai táj, a Tátra és Gömör énekese. Csokonais fordulatú, diákos gráciájú versei vannak. Öt versét közli mutatóba a füzet.

Stelzer Ede főiskolai hallgató Pozsonyban, odavaló születésű is. Meghökkentő szomorúságú versei vannak, Vajda János társa:

Látom az Istent,
várom és félek.
És mindig halkabban.
ősztől őszig élek. (Őszi dal.) 9 versét közli a füzet.

Szabó László. A pozsonyi magyar gimnázium VI. osztályának diákja. Formaképes, tudatos költő ez a színjeles diákfiú, aki sportol, tanul, olvas és alkot. A pozsonyi Magyar Hírlap gyakran közölt tőle verseket.

Az eltűnt bútól lelkem még sajog,
de már enyhítgetik hűs csillagok.
Már messzirűl az új Tavasz liheg,
de zsenge még és így ki érti meg."

A három ifjú költő három ígéret afelől, hogy a dunamenti Pozsonyban szépen, igazán és magyarul fog szólni az ének.

SZABÓ LAJOS

BOROVI JÓZSEF: *A mai rozsnyói egyházmegye középkori kialakulása.* (Rozsnyó, 1942.)

A rozsnyói egyházmegyét ugyan csak 1776-ban alapították, területe azonban már a középkorban szerves része volt a magyar állami és egyházi életnek. Az előttünk fekvő értekezés ennek a területnek egyházszervezeti kialakulását vizsgálja. Tekintve azonban, hogy az egyházi közigazgatás szervezése mindenkor párhuzamosan haladt a terület betelepülésével, vagy éppen nyomon követte azt, feladatának tartja a szerző a vidék települési viszonyainak tisztázását is. Az értekezés célja tehát megfelelni arra a kérdésre, hogy „milyen egyházközigazgatási határok közé kerültek a történeti, nyelvészeti és régészeti bizonyítékokra támászkodó és Szent István koráig visszavezethető magyar és szláv települési helységek." A szerző mondanivalóját két nagy fejezetbe osztja: 1. A mai rozsnyói egyházmegye területének településtörténete, 2. Az egyházi élet és szervezet a mai rozsnyói egyházmegye területén a XI—XIV. századig. Ennek a beosztásnak megfelelően járunk el mi is az értekezés eredményeinek ismertetésében.

1. Mindenekelőtt a honfoglaláskori Felvidéket, az itt élő különféle néptöredékeket és azok telepeit ismerteti szerzőnk, *Karácsonyi János* (Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig), *Melich János* (A honfoglaláskori Magyarország), *Kniezsa István* (Magyarország népei a XI. században) és *Ila Bálint* (Település és nemesség Gömör megyében a középkorban) művei alapján, majd rátér a Felvidék megszállásának, az ott talált népek és a rájuk, illetőleg közéjük települt magyarság érintkezésének tárgyalására. A fenti művek alapján kialakított véleményét a következőkben összegezhetjük: a zólyomi nagy erdőségtől északra, keletre és délkeletre fekvő tájakon a honfoglalás korában csak itt-ott találunk ritka és szervezetlenül élő lakosságot, amely a ránk maradt névanyag tanúbizonysága szerint a déli szláv nyelvcsaládhoz tartozhatott és a honfoglalást megelőző időkben a bolgár cár befolyása alatt élhetett. Ezzel szemben a zólyomi nagy erdőségtől nyugatra fekvő területeken a magyarság a nyelvileg az északnyugati szlávokhoz tartozó nyitrai szlovéneket, tótokat találta. Lehetséges, hogy ez a két népiség a honfoglalás előtti időkben valamiképpen érintkezett egymással, határozottan azonban nem állíthatjuk ezt még a honfoglalást közvetlenül követő időkben sem.[1]

A mai rozsnyói egyházmegye területén — a szerző szerint — a honfoglaló magyarság tehát gyér és szervezetlen déli szláv lakosságra telepedett rá és átvett tőle néhány hegy-, folyó- és személynevet. De „a megszállott terület kulturális képének kialakulása már a honfoglalók munkájának az eredménye. A kultúrtáj kialakításában résztvett a meghódított idegen népelem, a déli szlávság is. Amíg a szlávoknak a kultúrmunkába való kapcsolódásáról beszélnek a helységnevek, folyók és nagyobb hegyek elnevezései, addig nagyobb tömegű szolganép letelepedésére utalnak a dűlő- és pataknevek, a kisebb határjelek és más határpontok elnevezései. — A felszívódás és elmagyarosodás elég gyorsan történt és a déli szláv népiségnek nevekben mutatkozó különállása a XIV. század folyamán teljesen megszűnt. A magyarság alapította tehát

[1] *Borovi* ugyan az Egyházbást 1290-ben kelt határjárásában előforduló *Tótrét* kaszáló nevében a „nyugatról jövő északnyugati szlávsághoz tartozó tót nép későbbi nyomait" látja, ezt a következtetést azonban kétes értékűnek kell tartanunk, mert a *tót* a magyar régiségben általában *szlávot* jelent, egyéb idevágó adatot pedig *Borovi* nem közöl.

ennek a vidéknek helységeit és kapcsolta bele az ország kulturális, gazdasági, szellemi közösségébe. — A nyugati szlávsághoz tartozó tót nép a honfoglalás idején még nagyobb tömegben nem tartózkodott a mai rozsnyói egyházmegye területén, hanem csak később, amikor a megszállók elfoglalták mindazokat a területeket, amelyek a legalkalmasabbak voltak, kerültek mint szolgaréteg a zólyomi erdőség keleti szélére, a Sajó-vidéki magyar szállástelepek nyugati birtokaira." (13., 14. l.)

Nem hallgathatjuk azonban itt el, hogy a honfoglaláskori felvidéki szlávság nyelvi hovátartozandóságának kérdése nyelvészeink, elsősorban *Melich János,* ismertetett eredményeivel sincs még megnyugtató módon és végérvényesen tisztázva. *Borovi József* nem nyelvész, ennek a kérdésnek mélyebbreható vizsgálatát nem is tekinthette feladatának.

2. A mai rozsnyói egyházmegyét a rozsnyói püspökség alapításakor az esztergomi érseki egyházmegye keleti tartományaiból szakították ki. Ezért kezdi a szerző a mai rozsnyói egyházmegye területén kialakuló egyházi élet és szervezet taglalását, az esztergomi egyházmegye alapításának, joghatósági területe kialakulásának vizsgálatával.

Ma már általánosan elfogadott tény, hogy az esztergomi egyházmegye megalapítása Szent István egyházszervező munkásságának egyik eredménye, noha az alapítólevél nem maradt ránk sem eredetiben, sem másolatban, sem későbbi átírásban. Kérdés tehát, hogy egyáltalán adott-e Szent István alapítólevelet ennek az egyházmegyének. Ezen a ponton megoszlik történetíróink felfogása: egyesek úgy vélik, hogy abban a korban elképzelhetetlenek az alapító-, illetőleg adománylevél nélkül történő alapítások; mások viszont azt tartják, hogy „létesülhettek alapítások, megvethették az alapját olyan egyházaknak, amelyek alapítását oklevélbe nem foglalták, mert az alapítással adott javadalmak birtoklásában nem volt szükség az oklevél védelmére." (50. l.) Szerzőnk ez utóbbi véleményt teszi magáévá és a pécsi, valamint a veszprémi egyházról fennmaradt alapítólevelek összevetéséből és vizsgálatából kimutatja, hogy az esztergomi egyház alapításához nem is volt szükség alapítólevélre, mert az egyházmegye határai véglegesen csak jóval Szent István után alakultak ki, vagyis az egyház joghatósága kezdetben nem volt pontosan körülhatárolva. Ebből még nem következik az, hogy az érsekség joghatósága alá szánt terület nem volt még a magyarság birtokában az érsekség alapítása idején, és így Szent István egy később elfoglalandó területre alapította volna az egyházmegyét. Világos ugyanis, hogy a joghatóság területét csak akkor állapíthatták meg, amikor az már legalább nagyjából be volt népesítve és közigazgatásilag meg vol szervezve.[2]

Természetesen ma már lehetetlen megállapítani, hol állt az első templom, hol működött az első pap a mai rozsnyói egyházmegye területén. Nem volt még ugyanis tervszerű egyházi összeírás, de a terület közigazgatási szervezettsége sem haladt még annyira előre, hogy siettette volna az egyházi élet szervezésének folyamatát. Csak a XIV. század harmincas éveiben állapíthatjuk meg a terület plébániáinak hozzávetőleges számát a pápai tizedszedők fel-

[2] Azonos eredményre jutva foglalkozott ezzel a kérdéssel Borovi előtt *Kniezsa István* is. (Lásd *Kniezsa István* bírálatát *Macourek* „Dějiny Maďarů" című müvéről az Archívum Europae Centro-Orientalis valamelyik korábbi kötetében. Sajnos, pontos könyvészeti adatokat itt nem idézhetek, mert e sorok írásakor az Archívum kötetei nem állnak rendelkezésemre.)

jegyzései alapján. A tizedszedők jegyzetei egyben lehetővé teszik számunkra az esztergomi egyházmegye külső határainak — és az ezeken belül már meglévő főesperességek határainak — megállapítását is: „Ebben az időben, a tizennegyedik század elején, az esztergomi egyházmegye mintegy tizenöt vármegyére terjed és még kiszakíttatlanul élik életüket többféle főesperességre tagozódva a későbbi besztercebányai, szepesi, rozsnyói püspökségek területei." (71. l.) A mai rozsnyói egyházmegye területén akkortájt három főesperességet találunk: a nógrádit, a gömörit és a tornait.

A következőkben a szerző sorraveszi az egyes főesperességek területén a tizedjegyzékben felsorolt plébániákat. A tizedjegyzékben foglalt helységnevek földrajzi rögzítése, illetőleg azonosítása nehéz feladat, mert ebben a forrásban a helynevek többségének írása hibás. Ez érthető is: a tizedszedők idegenek (bizonyára külföldiek) voltak, akik nem voltak tisztában a helyi viszonyokkal, a helységek neveit hallás után — és sokszor talán csak visszaemlékezés alapján — rögzítették. *Borovi* azonban *Ortvay* „Magyarország egyházi földleírása a tizennegyedik század elején" (Budapest, 1892) című műve és saját kutatásai alapján igyekszik — többnyire sikerrel — a helyneveket azonosítani. A településtörténész és a nyelvész azonban sajnálni fogja, hogy a szerző sok esetben csak az azonosítás eredményét közli, de nem tér ki az azonosítás munkájának részletezésére. Innen van az, hogy az olvasót többször kétkedés fogja el, vajjon helyes-e a közölt azonosítás. A régi *Popoch:* mai *Papocs, Puthnuk: Putnok, Chitnik: Csetnek, Sucha: Szuha, Surek: Sőreg, Val: Vály* és hasonló hangfejlődésű nevek a laikusnak sem okozhatnak fejtörést, viszont a *Plusuti: Pelsőc, Malak: Málé, Kliner-Kaleuer: Kelemér, Fanis-Farus: Szkáros, Gulbna: Guszona, Thasmatu-Krasznahorka* stb. hangfejlődés, illetőleg megfelelések és azonosítások részletes magyarázata a nyelvész számára is rendkívül érdekes és tanulságos lehetett volna. A tizedjegyzékben foglalt helyneveknek nyelvészeti megfejtése márcsak azért is fontos volna ebben az esetben, mert a megfejtések alapján a szerző részletesebben megrajzolhatta volna az egyházmegye területének településtörténetét és nemzetiségi kialakulását a honfoglalást követő időkben. Szerzőnk azonban nem nyelvész, nem is vállalkozhatott hát erre a munkára.

Mi a fentiekben csak az értekezés — a szaktudomány szempontjából értékes — eredményeinek ismertetésére vállalkoztunk. A szerző azonban — megmutatva a szakirodalomban való alapos jártasságát — értekezésének ismertetett főkérdései mellett sok, ezekkel kapcsolatos mellékkérdésre is kitér, és ezekkel a kitérésekkel az érdeklődő művelt nagyközönség számára is sok hasznos ismeretet nyujt.

Nagy érdeklődéssel várjuk az egyházmegye területének újkori alakulását és történetét tárgyaló, a helyszínen fellelhető forrásokra támaszkodó, második részt.

Sulán Béla

P. FEHÉR MÁTYÁS O. P.: *A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnyomtatványai.* (Dr. Madarász István megyéspüspök bevezetőjével. — Kassa, 1943. Szent Erzsébet nyomda. 80 l.)

A dominikánus Fehér Páter, a neves hittudós, a kassai püspöki könyvtár őre, nagy szolgálatot tett ennek a könyvjegyzéknek szakszerű összeállításával, mecenás püspöki kiadásban, a magyar bibliográfiának, de az általánosabb történelmi és irodalomtudománynak is.

E kötetben a gazdag kassai püspöki könyvtárnak valóságos kincseit látjuk feltárulni, azokat a könyvritkaságokat, me-

lyek a könyvtár teológiai irányú művei között és mellett régiségüknél és ritkaságuknál fogva a legbecsesebbek. Tárgyuk szerint hittudományi, bölcseleti, történelmi, jogi, irodalomtörténeti és szépirodalmi jellegűek; sokféle szaktudományi kutatás forrásaiul szolgálhatnak s általánosabb érdeken kívül még helyi és tájköri adatanyag búvárkodását is lehetővé teszik. Ez utóbbi szempontból a becses könyvtár bő anyagának megismerése az újabban kifejlett tájtörténet és hungarológia művelését is előmozdíthatja. Nézzük azonban sorra legalább futólag a katalógus tartalmilag csoportosított anyagát, amelyet a tudós szerkesztő alfabetikus szerzői névsorban, mindenegyes műnek bibliográfiai adataival és egyéb esetleg külső és belső ismertető jegyeivel, egyenként 3—20 sorban szakszerűen leír.

1. 32 darab kódex az 1378—1467-ig terjedő időből (a 9—15. lapokon). Főleg az egyházatyák teológiai és filozófiai műveinek, meg egyháztörténeti és magyar históriai vonatkozású középkori könyveknek kézírással és művészi illusztrálással másolt példányai.

2. 33 darab régi kézirat az 1700—1809-ig terjedő korból (a 19—23. lapon). Úgy látszik azonban, hogy a jelzett 1700-as évszámnál korábbi eredetű művek is vannak itt a kódexeknek folytatásaként az újkorból, nem nyomtatásban. Különféle szaktudományi és irodalmi ritkaságok.

3. A könyvjegyzék legnagyobb részét (a 27—45. lapokon) a kassai püspöki könyvtár ősnyomtatványainak sora az 1526-ig terjedő korból 105 műben teszi ki. Ezek között a könyvnyomtatás feltalálásától a mohácsi vészig — több tudományágból — igen értékes köteteket találunk. Az inkunábulák szorosabban csak Gutenbergtől, tehát kb. 1450-től, pontosan az 1500-ig keletkezett ősnyomtatványok; de már Panzer 1536-ig sorolja a könyvnyomtatás őskorának termékeit; a nagy Hain katalógusaival együtt a máig ismert több mint 30 ezer ősnyomtatványnak több mint a felét ők leltározzák. Szerkesztőnk ebben a katalógusában, a kassai szempontok szerint, a mohácsi vészig nyomtatott külföldi és magyarországi könyveket sorozza az inkunábulák csoportjába. Megjegyzendő, hogy szerkesztőnk könyvtárában sok sem Panzernál, sem Hainnál, sem pedig más katalógusokban még nem ismert, tehát igazán ritkaságszámba menő ősnyomtatványt is találunk. Ezekkel a valóságos csemegékkel is érdemes volna bővebben foglalkozni; szerkesztőnknek hála, hogy velük kapcsolatban katalógusában útbaigazítja a szakembert.

4. A kassai székesegyházi plébánia könyvtára 27 ősnyomtatványának leírása (a 49—55. lapokon).

5. 41 darab Régi Magyar Könyvtár jellegű *magyar* nyelvű könyv (1711-ig) leírása (az 59—71. lapokon). Szabó Károly alapján a szatmári békéig nyomtatott hazai tárgyú újkori könyveket sorozzuk ebbe a kategóriába; a R. M. K. köteteinek bibliografiájában néhány az itt jelzettekből nem szerepel, így tehát az érdeklődő itt is érdekes könyvészeti leleteket tanulmányozhatna.

6. Szintén a Régi Magyar Könyvtár sorába tartozó 16 darab *latin* nyelvű kiadvány címjegyzékével zárul a kassai püspöki könyvtár e katalógusa (a 75—80. lapokon). Ezek között is vannak a R. M. K.-ban nem jelzett kötetek, tehát tanulmányozásra érdemes könyvritkaságok.

Nincs terünk és módunk ennek az értékes katalógusnak behatóbb ismertetésére. Csak a figyelmet akartuk ráterelni, s rajta keresztül a kassai püspöki könyvtár nagy gazdagságának kiválóságaira, hogy a szakbeli kutatók és tudományos érdeklődők foglalkozhassanak velük a magyar tudomány és irodalom, különösen a felvidéki kultúrkör újabb hasznára. Bárcsak folytatnák mások is

hasonlóképpen, mint P. Fehér az egyházi és világi levéltárak meg könyvtárak hatalmas és nagyrészt ismeretlen anyagának katalógizálását és közzétételét, az újabban nagyszerűen fellendülő történettudományi feltárások vonalán: a történelemnek, irodalomnak és magyarságtudománynak óriási haszna s meglepő eredményei származnának belőle.

Gergely László

GANGEL JUDIT: *Rozsnyó műemlékei.* (Pályadíjat nyert művészettörténeti tanulmány. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténeti és keresztényrégészeti intézetének dolgozatai, 77.) Budapest 1942.

A cím szerint a szerző hálás feladatra vállalkozott, hiszen Rozsnyó műemlékeit így összefoglalóan még senki sem tárgyalta előtte. A feladatnak a megoldása azonban nehéz követelmények elé állította a szerzőt: nem rozsnyói lévén, a helyszínre kellett utaznia és ott hosszabb időt eltöltenie a műemlékek tanulmányozásával. Közben természetesen igénybe kellett vennie a rozsnyóiak útbaigazításait és mindennemű felvilágosításait. (Egy helyütt hivatkozik is szóbeli közlésre, névszerint azonban nem említi meg adatközlőit.) Művéből látszik, hogy a helyszínen töltött idő nem volt elegendő az ilyen munkához szükséges helyismeret megszerzéséhez és közvetve feladata tökéletes megoldásához: csak a kellő helyismeret hiányából származhatnak apró tárgyi tévedései. Ugyancsak a helyszíni vizsgálódásokra fordított idő rövidségével magyarázhatjuk a közölt képanyag hiányosságát: a szerző nyolc táblán mindössze tizennégy képet közöl, jóllehet a szövegben a város minden műemlékét tárgyalja. E tévedésektől és hiányoktól eltekintve művének művészettörténeti része szorgalmas adatgyűjtésről és alapos művészettörténeti felkészültségről tanúskodik. Nyugodtan mondhatjuk, hogy munkája nem volt hiábavaló: könyvének ez a része mindenkor nélkülözhetetlen forrása lesz mindazoknak, akik a jövőben Rozsnyó műemlékeivel fognak foglalkozni. Néhány elengedhetetlen helyesbítéssel ez az értekezés hasznos kézikönyve lehetne a Rozsnyó iránt érdeklődő idegeneknek is.

Külön kell foglalkoznunk a könyv első, „A város története" című fejezetével. Itt a szerző nagyrészt *Mikulik József* „Magyar kisvárosi élet" (Rozsnyó, 1888) című művére támaszkodik. Sűrűn hivatkozik is rá. Egy-két esetben azonban a közlés helyének megemlítése nélkül közvetlenül hivatkozik eredeti oklevelekre, amelyek régebben még hozzáférhetők voltak a kutatók számára, ma azonban nincsenek a városi levéltárban. Sajnálatos módon nem vesz tudomást a várost érintő újabb irodalomról. A város nevének értelmezéséhez a Rozsnyó-környéki nép ajkán élő mondát — és nem a források adatait — használja fel.[1] Nem foglalkozik a város eredetének kérdésével. Alaptalanul kétségbevonja, hogy ezen a vidéken „már a régi időben is bányaművelléssel foglalkozhattak volna". Később azonban ismerteti *Bartholomaeides* felfogását, amely szerint „itt már jazig és kvad bányászok is éltek", de nem foglal állást ezzel a felfogással szemben. Szerinte (*Rupp Jakab* „Magyarország helyrajzi története" c. műve nyomán) már Anonymus is megemlékezik „róla" (értelem szerint Rozsnyóról). Ez azonban teljesen téves: Anonymus nem említi Rozsnyót, sem Rozsnyó közvetlen környékét. (A Sajó völgyének Anonymusnál említett legészakibb pontja Gömör vára, a mai Sajógömör, ez pedig kb. 30—40 kilométerre van Rozsnyótól délre.) Nem esett volna a szerző ebbe a tévedésbe, ha

[1] Rozsnyó nevének magyarázatát e sorok írója adta a Magyar Nyelv XXXVII. évfolyamában. (196—198. l.)

közvetlenül Anonymus szövegéhez fordult volna. Hasonlóképpen másodkézből — szóbeli közlés alapján — sok téves olvasattal és következetlen átírásban közli az 1291. évi rozsnyói adománylevél határjárását. Ezeket a hibákat is kikerülhette volna a szerző, ha a szóbeli közlés alapján valamelyik oklevéltárunkban[2] kereste volna meg a kérdéses adománylevél hiteles szövegét. — A továbbiakban *Mikulik* művét kivonatolja. A XVIII. század elejétől kezdve (*Mikulik* eddig tárgyalja Rozsnyó történetét) még az eddiginél is hiányosabb képet ad a város történetéről.

Helyesebben járt volna el a szerző, ha ezt a fejezetet elhagyta volna a módszer szempontjából kifogástalan és pályadíjra érdemes értekezése éléről, vagy ha legalább „A város története" sokat ígérő cím helyett, „A város történetéből" címet adta volna neki. De ebben az esetben is nagyobb gonddal és több önállósággal kellett volna mérlegelnie adatait.

*

Elgondolkozva a helytörténetírás lelki indítékairól, a rómaiak hitében élő *Genius loci* jut az eszembe. Ez az istenség, a hely szellemének a megtestesítője, ott bújkál minden város, minden falu, minden tanya falai, minden rom omladékai között. A *Genius loci* felfedi magát az előtt, aki hosszabb ideig él a közelében, és a szívébe lopakodik annak, aki meg is szerette a helyet.

Helytörténetet csak az írjon, aki a szívében érzi ezt az istenséget.

Sulán Béla

---

[2] Az Árpádkori Új Okmánytár és a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis közli az adománylevél eredeti szövegét, az Anjou-kori Okmánytár pedig az adománylevél 1323. évi Károly Róbert-féle megerősítését közli.

Dr. HARSÁNYI ISTVÁN: *Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában.*

A „Sárospataki Füzetek" 16. sz. kiadványaként jelent meg ez a 36 oldalas kis füzet. A szerző régi jogon taglalja e kérdést, mert nagyatyja és atyja is pataki tanár volt és ő maga is sárospataki tanár.

A mű csak töredék és csak néhány kérdésre adott feleletet, de így is nagyon tanulságos, hasznos és hézagpótló. Kívánatos volna, ha ezután a kis füzet után egy nagy összefoglaló munkában írná meg a szerző ugyanilyen cím alatt ezt a kérdést.

E füzetben tisztázza, hogy mi az a „pataki szellem?" „A pataki szellem nem vár addig, míg ajtaján kopogtatnak az új gondolatok: a reformáció, a korszakos irodalmi ébredés, a nyelvújítás, a magyar nyelvi mozgalom, az új didaktikai módszerek, a korszerű nevelési áramlatok. A pataki szellem elébük megy, első kézből szerzi be az eredményeket, vagy ösztönösen ráérez a társadalom, a nevelés csirázó gondolataira." Harsányi ezt az állítást a mult példáival igazolja, de lehetne a jelen példáival is igazolni, hiszen a jelenben is láthatjuk, hogy ugyanez történik Patakon: a falukutatás-faluszeminárium, népfőiskola, parasztinternátus, önkéntes munkatábor és az innen kiinduló tehetségkutás, amelynek éppen Harsányi István dr. volt az országos elindítója, mind emellett bizonyítanak.

Néhány példát hoz fel: bemutatja a pataki iskolának néhány kiragadott epizódját, annak bizonyságául, hogy „ez az újító, alkotó, teremtő, a koreszméket korán megérző pataki szellem hogyan dolgozott évszázadokon keresztül a pataki iskolában." Ezek a bizonyságok a következők: 1. A pataki iskola a XVII. század végén. (Az akkori iskolai törvénykönyvnek van egy örök mondata: *Csúnya dolog, ha valakinek van tudománya, de nincs erkölcse.)* 2. Az iskola

Lorántffy Zsuzsánna, Coménius és Tolnai Dáli János idejében. 3. Az iskola a „nagy" Vay József kuratorsága alatt.

Minden nevelő és minden magyar haszonnal és jóízzel olvashatja ezt a pompás kis füzetet.

Szabó Lajos

HOSSZÚ FERENC: *Decemberi hold.* (Versek. Kassa, 1944. Kazinczy Társaság. 30 számozatlan lap.)

Ez a kis albumalakú, a modern nyomdászat minden művészi kellékével kiállított szép kötet ifjú költő verseit adja az olvasó kezébe. Ifjú költőét, aki már folyóiratunk hasábjain bemutatkozott a közönségnek s megmutatta „oroszlánkörmeit". Különös érzéke van a hangok, a színek, a hangulatok iránt, apró kis versei mind egy-egy jól sikerült kép abból a világból, amely — mint valóban költőben — benne él. Érdekes világ ez, színes és gazdag, telve a fiatal korra jellemző vágyakozással a rendkívüliség, a tiszta szépség felé. Mégse szertelen, megvan a komoly erkölcsi alapja. Persze, még nem kiegyensúlyozott. Formája még itt-ott meg-megbotlik (— á kötet darabjainál frissebb, e számunkban is megtalálható versei mutatják, hogy ma már mind kevésbbé! —) s meglátszik rajta, hogy az élet lényeges kérdéseiben sokat viaskodik önmagával és a kísértésekkel. Mert sok a fiatal költő kísértője: az „imbolygó ködleányok" táncra hívják, de — és ez számunkra a biztató — hű tud maradni az igazihoz, az eszményhez. S ezért írhatjuk meg bátran: várunk tőle valamit. Azt, hogy a felvidéki szépirodalom mai szegénységében igazi gazdagodást fog jelenteni.

A kötetet Hosszú Károly ízléses illusztrációi díszítik. A mintaszerű kiállítás a Szent Erzsébet nyomda gondosságát dicséri.

Sziklay László

JÓCSIK LAJOS: *A magyarság a cseh és szlovák néprajzi térképeken.* (Budapest, 1943. A kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének kiadványai, 6. sz. 47 l., 18 térképmelléklettel.)

Jócsik munkája nyeresége demográfiai irodalmunknak. Megismerhetjük belőle a csehszlovák néprajzi térképeket, a csehszlovák népszámlálások célzatos ferdítéseit, amelyekkel soknyelvű államuk szegélyein igyekeztek legalább papiroson csökkenteni, néhol el is tüntetni a nemzetiségeket. Megláthatjuk belőle azt is, hogy a szlovák állam teljes mértékben követi a csehszlovák módszereket.

Az I. fejezetben Petrov orosz demográfus „Příspěvky k historické demografii Slovenské" (Praha, 1924) c. művével foglalkozik, és szemléletesen mutatja be, hogy milyen módszerekkel igyekszik az 1773-as Lexicon locorum adatait térképre vetítve a magyarság rovására torzítani. Előfordul, hogy a Lexiconban magyarnak jelzett (Udvard) vagy nemzetiségi megjelölés nélküli, de Korabinszkynél magyarnak feltüntetett községet (Dicske) szlováknak rajzol. Máskor, a magyar községek határát leszűkíti, hogy a szlovák szigeteket összekapcsolhassa. Gúta környékén meg egy hatalmas lakatlan fehér folttal akarja csökkenteni a magyarságtól lakott terület nagyságát. Ugyanezeket a módszereket követi Petrov az egész volt szlovákiai területen. Jócsik könyvében egy másik térképpárt mutat be. Szencről és környékéről, ahol egyrészt Petrov hamisított térképét közli, mellette pedig a Lexicon valódi adatainak térképrevitelét. Látunk még érdekes grafikai fogásokat is, mikor mesterkedéseivel a magyar színt belefordítja a szlovákba, a szlovák színnel viszont a magyar összekötő folyosókat szűkíti, vagy a szlovák nyelvhatárt igyekszik délebbre tolni,

mint pl. Érsekújvár és Ürmény esetében.

Könyve II. fejezetében Varsik szlovák etnológus munkáját (Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten. Bratislava, 1940.) bírálva rávilágít arra, hogy a szlovákok önmagukat cáfolják meg, mikor az erőszakos magyar századvégi asszimilálásról panaszkodnak. Ha a vád igaz volna, akkor 1880-ban, tehát az állítólagos „erőszakos asszimiláció" kezdetén több szlováknak kellett volna lennie, mint 1930-ban, mert 1880-tól 1920-ig negyven év telt el, 1930-ig pedig csak tíz év, és ezalatt állítólag nemzetiségi türelem és demokrácia uralkodott. A változásokat vizsgálva arra a megdöbbentő eredményre jut, hogy a vizsgált területen egyetlen elmagyarosodás sincs, viszont 55 községben tör előre a szlovákság, sőt 10 tiszta magyar község lett 1880-tól 1930-ig tiszta szlovák! Ez tehát az erőszakos magyarosítás 40 évének és a türelmes demokrácia 10 évének mérlege. Ez az óriási tömegű asszimiláció azonban csak a térképen van meg.

A III. fejezet a csehszlovák nemzetiségi statisztika módszereire világít rá, mikor táblázatban közli az 1880, 1890, 1900 és 1910-es magyar népszámlálások adatait. Itt alig találunk nagyobb ingadozásokat, sőt a magyarság több helyen visszaszorul. Az 1919, 1921 és 1930-as csehszlovák statisztikák viszont igen érdekes összehasonlításokra adnak alkalmat. 1919-ben a nemzetiségi százalékok nagyjából azonosak a magyar népszámlálási adatokkal, tehát igazolják azoknak adatait, sőt nagyon sok esetben a magyarság arányának növekedését mutatják, mint Komáromszemerén 1910-ben 13%-ról 1919-ben 97·2%-ra, Kisbaromlakon 63·3%-ról 85·6%-ra, Ényen 41·3%-ról 81·7%-ra emelkedett a magyarság aránya. Az 1921-es népszámlálás már némileg csökkentette a magyarság arányát mindenütt, de 1930-ra, tehát 9 év mulva olyan óriási változást találunk a magyarság rovására, hogy azt még tűzzel-vassal való asszimilálással sem lehetne megmagyarázni, csak hamis és ferdített népszámlálási módszerekkel.

Íme egy-két példa a sok közül:

Párkány	1921	89·9%,	1930	56·6%
Léva	1921	64·6%,	1930	39·5%
Zsemlér	1921	77·9%,	1930	46·6%
Kisbaromlak	1919	85·6%,	1930	0·6%
Imely	1919	96·6%	1930	45·3%
Verebély	1919	24·7%,	1930	4·2%

stb. stb.

Kár, hogy Jócsik statisztikájában néhány községnél egyes adatok hiányosak. (A felsorolt 50 község közül hétnél az 1919-es vagy 1930-as adatok, vagy a % hiányzik.)

A IV. részben bemutatja, hogy a csehszlovák terjeszkedés a németség és ruténség rovására éppenúgy megnyilvánult, mint a magyarsággal szemben.

Az V. fejezet vázlatosan ismerteti a csehszlovák telepítést, hogy a tiszta magyar Csallóközbe hogyan szórtak el 22 cseh telepet. Ezeknek lakosait Varsik viszont szlovákoknak veszi szemrebbenés nélkül, noha a szlovákok általában tiltakoztak a cseh-szlovák azonosítás ellen.

A VI. rész Kniezsa könyve alapján[1] ismerteti a surányvidéki szlovák telepek kialakulását és a mellékelt térképen bemutatja, hogy ezeknek mintegy fele igazolhatóan az 1715 és 1773 közti években vált csak szlovák többségűvé.

A VII. fejezet Varsiknak azt az érdekes eljárását fejtegeti, hogy az 1880-as és 1890-es népszámlálások eredményét egy térképre vette föl. Ezt pedig úgy tette, hogy a *két népszámlálás adatai közül azt térképezte, amelyik a szlovákság számára kedvezőbb volt.* Így az

[1] Kniezsa István: Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Budapest, 1941.

egyik falu az 1880-as népszámlálás szerint van fölvéve, de a szomszéd falu már az 1890-es szerint, ha ott a szlovák etnikum erősödött. Találunk viszont számos olyan adatot is, mikor mindkét népszámlálás adatai félretéve a szlovák ság javára „korrigált".

A VIII. fejezet az 1926-os cseh néprajzi térképpel foglalkozik és rámutat arra, hogy ez is hasonló módszerekkel dolgozik a magyarság rovására. A szereplő térképen 27 ilyen ferdítésre lehet rájönni.

A IX. rész megmutatja, hogy a cseh népszámlálás mennyi magyart tüntetett el — hála Istennek csak papiroson — erről a vidékről. Hogy ezen a vidéken a szlovákság valóban tért nyert, azt az 1938-as magyar népösszeírás is bizonyítja, mert a vizsgált területen a magyarság számaránya 80%-ról 77%-ra csökkent, a szlovákság viszont 20%-ról 23%-ra emelkedett. A közel 20 éves kisebbségi sors és elvándorlás, kiutasítás okozta az arány ilyen eltolódását, de az 1930-as cseh népszámlálás amerikai méretű elszlovákosodását természetes okokkal nem lehetne megmagyarázni.

A X. fejezetben ugyanerről a vidékről két megbízható térképet mutat be a szerző. Az egyik az angol admiralitás térképe. Ez a magyar álláspontot és ábrázolási módot igazolja, noha azt igazán nem lehet feltételezni, hogy az angolok, mint ellenséges állam, 1919-ben a magyarságnak kedveztek. Igazságosabb Lux és Dörre térképe is, amely a népsűrűséget is jelzi. Varsik térképein a színek ugyanis követik a községi határt. Így történhetik meg, hogy Tótmegyer 4000 lakosa majdnem ugyanakkora foltot kap, mint Érsekújvár 22 ezeréé. Komárom városa majdnem ugyanakkora folttal szerepel, mint Rendve. Természetesen ez az ábrázolásmód mindenütt a nagyobb falvakba és városokba tömörült magyarságra hátrányos, hiszen az egész surányi szlovák sziget szlovák népességének száma alig több, mint Érsekújvár magyar lakossága.

Befejezésében a cseh imperializmusról szól a szerző, hogy miért rajzolják a cseh és szlovák etnikumot mértéken felül a magyarság rovására. „A térképeket aztán százezres példányszámban terjesztik és akik a való helyzetet nem ismerik, — a külföldi érdeklődők, politikusok és szaktudósok — el is hiszik, hogy a Közép-Dunamedencében a nemzetiségek súlya olyan, amilyennek azt a cseh és szlovák térképek feltüntetik. A túlzásokból azután hamisan következtetnek az egyes területek nemzetiségi jellegére, és ennek alapján tévesen döntenek a területek nemzetiségi hovatartozásáról. Ez a zavarkeltés a végső cél." (46. l.)

*

A következőkben néhány értelemzavaró sajtóhibára akarom felhívni a figyelmet. Kívánatos lett volna ezeket jegyzékben csatolni. Így a 15. l. 18. pontjában Újlótnál 1880-ban 20—30%-os *magyar* kisebbség volna a helyes. A 39. lapon Nyitrakiskér 1930-as adatánál egy számjegy hiányzik, a 42. lapon a 5. sorban 1930 helyett 1938 olvasandó. Lényegtelenebb sajtóhibák is akadnak, de az említettek a leginkább szembeszökők. Tanácsos lett volna Petrov térképének helyesbítésénél pontosabban megtartani a községhatárokat, illetőleg Petrovot pontosabban kiigazítani, mint pl. Szimő és Imely esetében.

Imelynél még meg kell jegyeznünk, hogy a 18. században valóban szlovák többségűvé vált, de lakói magyar környezetben rövidesen elmagyarosodtak és az 1846-os canonica visitatio már azt írja, hogy a katolikus lakosság egyformán beszél magyarul és szlovákul. (A reformátusok ugyanis mindig magyarok voltak.) A imelyiek a XIX. század végén már valamennyien magyarnak vallották magukat. A csehszlovák időkben sikerült ugyan lenyomni a magyarság

százalékos arányát a felére, mert még a névelemezést is igénybe vették, noha ebben az esetben sok szlovák faluban lehetne erős magyar tömeget kimutatni. Verebély, Komját, Komáromszemere stb. szlovákjainak tekintélyes része magyarnevű. 1938-ban már ismét magyarnak vallotta magát az egész falu.

Jócsik könyve jó tájékoztató és nem válik fölöslegessé Révay István grófé[2] és Kniezsa már említett műve után sem. Megbizonyosodhatunk belőle, hogy a csehek és a szlovákok éppenúgy alkalmazták a tudatos hamisítást néprajzi térképeiken, mint a románok.[3] A sokat vitatott suránykörnyéki vidék irodalma Jócsik művével újabb érdekes adalékokkal lett gazdagabb.

Kálmán Béla.

SCHALKHÁZ LIPÓT: *„Dalos Kassa". A Kassai Zenekedvelők Koszorús Dalegyletének története.* (Kassa, 1944. 179 l.)

„Ez a könyv a — KZD 35 éves története — tulajdonképpen antológia: antológiája, rendezett gyüjteménye sok-sok újságcikknek, jegyzőkönyvnek, műsorkivonatnak, az idők folyamán elhangzott kiemelkedőbb beszédeknek, jelentéseknek..." — írja műve előszavában a könyv szerzője. Schalkház Lipót azonban a rendelkezésére álló dokumentumokból oly ügyesen válogatta ki a KZD történetének teljes megértéséhez szükséges részleteket s azokat oly nagy gyakorlattal fűzte egységes gondolatmenetté, hogy a könyv mégis a teljes történet benyomását kelti az olvasóban. Nemcsak Kassa, hanem az egész Magyarország egyik legnagyobb multú és legmagasabb színvonalú dalosegyesületének a hiteles, forrásokon alapuló története elevenedik meg így előttünk s vele együtt, persze, Kassa szellemi multjának egy darabja is. A békebeli Kassa, amelynek szellemi életében éppen a KZD jelentette a megújulásnak, az új idők szelének egyik mozzanatát, a cseh megszállás Kassája, a maga szívós, rendíthetetlen ellenállásával mindennel szemben, ami idegen s a felszabadulást követő évek Kassája, új feladatokkal és új célokkal... Ezért ez a könyv minden kassai érdeklődésére számot tarthat; érezzük, városunk szellemi arcképe hiányos volna nélküle. De felkeltheti azok érdeklődését is, akik nem kassaiak ugyan, mégis szívükön viselik a Felvidék fővárosának, mint jelentős kulturális gócpontnak a szellemi életét.

Csak az a kár, hogy a könyv — antológia-jellegének természetes következményeképpen — a mélybe, a nagy összefüggések mélyébe nem tud lehatolni. A hűséges krónikás pontosságával, lelkiismeretességével és lelkesedésével jegyez föl mindent, ami a KZD történetével összefügg, de az egészet nem állítja be a város s a békebeli, majd a kisebbségi magyarság kultúrtörténetének egészébe. Pedig pl. abban a részben, ahol — a megalakulás idején — arról beszél a szerző, hogy milyen szándékok vezették az új egyesület megalapítóit, szívesen olvastuk volna: mi volt a zenei megújhodás lényege, miért volt friss szellemre szükség az idősebbek egy-helyben topogatásával szemben? Hiszen ez éppen századunk első éveiben nem helyi jelenség, még kevésbbé a kassai dalosélet magánügye, hanem az egész magyar zenei, sőt: a teljes magyar szellemi élet forradalmának előszele! Kár, hogy a Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség megalakulásának pontos, adatszerű és így mindvégig lelkiismeretes ismertetése közben megfeledkezik annak a bemutatásáról, hogy az egy szerves, egységet alkotó

---

[2] A belvederi magyar-szlovák határ. Bp. 1941.

[3] Rumänische Landkartenfälschungen festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft. Bp. 1940.

munkának volt egyik része. Folytathatnók a példákat, amelyek mind azt mutatnák: érdekes, pontos krónikával van dolgunk, amely azonban a bemutatott eseményeket nem helyezi el a velük összefüggő szellemi élet tágabb keretei közé. Így azután az az érzésünk, hogy Schalkház könyve nagyszerű adattára lesz annak, aki majdan meg fogja írni Kassa szellemi életének történetét.

Egy néhány kirívó magyartalanság (pl.: „a megbeszélés tárgyát képezte") leszámításával a könyv igen kellemes olvasmány.

Sziklay László

SZABÓ PÁL: *Tíz esztendő.* (Bp., 1943. Turul. 253 l.)

Sorsregény. A magyar parasztság tíz esztendejének története, — mondhatná a felületes szemlélő. Irányregény, — mondhatná az esztéta, aki az egészben csak a mondanivaló végső célját látja. Valójában egyik sem a kettő közül. Legalább is céltudatosan nem az. Írója teljesen spontán módon, minden különösebb erőltetett cél nélkül leírja, mi történt vele, amíg iparos-legény sorból Pestre ért, a népi írók folyóiratának szerkesztőségébe, a politikai élet kavargásába, a miniszterelnök dolgozószobájába. S ezen az önéletrajzon keresztül bemutatja a körülötte zajló magyar élet problémáit, megint nem programmbeszédszerűen, nem politikai értekezésbe, szónoklatba sűrítve, hanem úgy, ahogy az egy író szemüvegén keresztül látható. A parasztságból nőtt ki s így érthető, hogy az, amit magyar életként bemutat: a román határ közelsége miatt elesett, nyomorult Berettyó-vidék és a főváros között, amelyik mit sem törődik ennek a vidéknek az elesettségével, éli a maga életét. Tragikus sorsok egész sora vonul fel az olvasó előtt, az egész regényt komor hangulat üti meg. Főhősében, Ádám Jánosban megvan a segítés józan akarása: igen jó lélektani látásmódra vall az író részéről, hogy ez a regény elején szinte teljesen öntudatlan, ereje úgy nő fokról-fokra, ahogy a falusi iparos belecsöppen a közösség, — tehát jelen esetben a parasztság — problémáiba egy aránylag jelentéktelen eset, az új jegyző írógépvásárlása következtében s ahogy ez az első indítás maga után hozza a többit, az egyre jelentőségteljesebbeket s egyre jobban az egész országra kiterjedőket. Igazi íróra valló diszkrécióval bontakozik így ki a magyar parasztság lelki elesettségének, szervezetlenségének, szomorú sorsának két igazi alapoka: a trianoni határ és az, hogy a magyar társadalmi osztályok mérhetetlen távolságban élnek egymástól. Ádám János kétségtelenül segíteni akar ezen és fel-akarja emelni a parasztságot arra a helyre, amelyet megérdemel. Mikor még egyedül, legföljebb községének, vagy környékének egy-két értelmesebb tagjával együtt küzd, ugyanúgy maga előtt látja ezt a célt, mint amikor Budapesten összetalálkozik sorstársaival, a népi írókkal. Nagy nekirugaszkodások, lendületek feszülnek benne, de minden nagyobb lendületnél — megtorpan. Művészi szempontból érthető lenne, hogy a hős küzdelmes pályáján akadályokkal találkozik és meg-megtorpan, hiszen — újra hangsúlyoznunk kell — Szabó Pál valódi életét és nem programmbeszédet akar regényével nyujtani. De itt nemcsak erről van szó. Ádám János minden vesződsége, fáradozása kudarcba fullad, mind irodalmi, mind politikai harcai bukással végződnek. Ez elfásítja, elkedvetleníti: hazamegy. S itt marad az olvasóban az a mérhetetlen hiányérzet, amelyért az író felelős. Mit tesz majd otthon, látja-e a nagy feladatokat maga előtt? Látja-e tisztán, hogy nagyot markolt, mikor belevetette magát a „nagypolitika" és „nagyirodalom" kicsinyes harcaiba, ahelyett, hogy otthon indította volna el a parasztság lelki és anyagi meggyógyítását, aprólékos,

de kitartó és szívós munkával? Ez a kérdés csak kérdés marad és Szabó Pál könyvét inkább szorongó, mint felemelő érzéssel kell lecsuknunk.

Pálcát tör az elmult tíz esztendő magyar politikai és irodalmi élete felett, meglátásai a maguk egyszerűségével és szerénységével rendkívül találóak és művészíek is, azonban sokszor elszomorítóan egyoldalúak. Ugyanakkor, amikor meg tudja érteni a parasztság problematikáját és a bajokra írt keres, a többi magyar társadalmi osztály felé a legteljesebb értetlenséggel fordul. Pedig egy-két helyen már-már azt reméljük, hogy eljut a felismeréshez: a trianoni kényszerhelyzet egyaránt lesujtott minden valóban munkás embert, bármelyik társadalmi osztályhoz tartozott is... Van regényének egy-két olyan fejezete, amelyikben a magyar problematika teljesebb, átfogóbb megértését várhatnók tőle. Egy pillanatra felvillantja az olvasó előtt például azt, hogy a trianoni korszakban a falu jegyzőjének is megvannak a maga kínzó és megoldatlan problémái, de csak egy villanás az egész: a jegyző keresi a kiutat abból a megnemértésből, amely a parasztság és közötte fennáll, de az író még csak meg sem kíséreli a felelet megadását.

Ezért hiányzik belőle a valóban jövőtígérés erőteljes lendülete. Pedig ma, éppen ma, ez volna a magyar író igazi feladata. Ha a parasztosztály írója: ám tárja föl csak ennek az osztálynak a problémáit, de csakis azon az úton, amelyik a nemzet egységes felemelkedéséhez vezet.

Szík Lajos

SZITNYAI ZOLTÁN: *Kastélyok koldusa.* (Budapest, é. n. Athenaeum. 510 l.)

A regény főhőse öreg, minden vagyonától megfosztott, koldus arisztokrata. Mindenki elhagyta, kopott, rongyos falusi házban tengeti életét, kegydíjból él, amelynek összege nemcsak fiatal korának pénzpocsékolásához képest, hanem az egyszerű polgári igényeknek megfelelően is csak a tengődéshez elég. Kérni senkitől sem kér: ez határozza meg a viszonyát előkelően rideg rokonságához, hercegi barátjához, akinek valamikor ő volt a pártfogója az intézetben, polgári barátaihoz, akikkel egészen kivételesen hajlandó volt megismerkedni és a feleségéhez, akihez tíz évi különváltság után mégis csak visszatér...

Fölösleges részletesebben bemutatnunk a regény tartalmát. E rövid, vázlatnál is rövidebb ismertetésből is kitűnik, hogy a téma méltó egy regényíró tollára. Az íróéra, aki nem egy embert, hanem egy egész társadalmi osztályt akar bemutatni főhősén keresztül. Megfosztja vagyonától, összeköttetéseitől, szokott környezetétől, csak azért, hogy az arisztokrácia lelkületét, lényeges jellemvonásait mutathassa be, függetlenül azoktól a sallangoktól, melyeket a társadalom rakott reá. Úgy érezzük, olyan módszer ez, mint a fizikusé, aki légüres térbe helyez egy tárgyat, hogy még a levegőtől is függetlenül, teljesen önmagában tudja megfigyelni törvényszerűségeit. A kép, amelyet Szitnyaitól az arisztokratáról kapunk, érdekes és figyelemreméltó; éles kritikának és pálcáttörésnek is minősíthetnők, ugyanakkor pedig védőbeszédnek is. Peterdy Sándor gróf tele van előítélettel, az ő helyzetében már igazán ostoba és indokolatlan gőggel, azzal az egyoldalú civilizáltsággal, mely a merev osztályszemlélet szem-ellenzőivel nézi a világot, — ugyanakkor egész lényét finomkodó tekintély-féltés, az aljasságtól és erkölcstelenségtől való undorodás, a büszke szegénység önérzete és hajlíthatatlan dereka tölti el, persze, van benne egy adag félszegség és gyávaság is. Undorodik mindentől, ami nevére makulányi foltot is ejthetne, s a vályogviskóban, amelybe pénztelensége kényszerítette, királyokkal és hercegekkel

folytatott barátságos fecsegéseire emlékezik vissza. Az a zárt világ, amelyben az arisztokrácia él és amely ma, az események forgó világában hol mosolyt, hol meg dühöt csal a józanul gondolkodó ember ajkára, lélektani magyarázatot nyer ezzel a képpel. De a fizikus módszere: a külső sallangjaitól megfosztott gróf alakjának a megrajzolása megkísérli a magyarázatot a „másik oldal" felé is: hogyan látja a főnemesi osztályt a polgárok és parasztok világa. A gúnyos sajnálkozástól a megvető ajkbigygyesztésen keresztül a fanatikus dühig az ellenérzések áradata található meg ezen a másik oldalon, itt-ott tűnik csak fel egy-egy előítéletektől mentes, tiszta, tárgyilagos — legalábbis a szerző szemében tárgyilagos — állásfoglalás.

Világos, hogy Szitnyai a tiszta irodalmi ábrázoláson túl társadalmi, sőt, korképet is akart adni. Veszélyes szándék olyan író részéről, aki viszont kényesen visszahúzódik attól, hogy a maga véleményét is elmondja. Kritikát gyakorol, sokszor fölényesen és nagy gyakorlottsággal, de az orvoslás módját nem mondja el, nem is sejteti, ezt az olvasó képzeletére és egyéni véleményére bízza. Hogy tovább folytassam az előbb elkezdett hasonlatot: mintha a fizikus elmondaná, mit észlelt a légüres térbe helyezett tárgyon, de mélységesen hallgatna a további tennivalókról. Ennek aztán két következménye is van. Az egyik, hogy megoldás nélkül a képet sokszor túlságosan mesterkéltnek, kiagyaltnak, erőszakoltnak érezzük. Az írónak nem kell véleménye alátámasztására a kép egyöntetűségével törődnie, hősei tehát el-elkalandoznak az egységes cselekmény vezérfonalától, s néha oly kalandokba keverednek, amelyek már tisztán csak a könnyű olvasmányokra vágyakozó nagyközönség szórakoztatását szolgálják. Ezekben az elkalandozásokban, kissé hosszúra nyúlt részletezésekben, igaz, sokszor vezeti az írót az a cél is, hogy újabb és újabb vonásokkal gazdagítsa a főtéma: az arisztokrata lelkivilága és a melléktéma: az őt körülvevő társadalom jellemrajzát, a szegény gróf csevegései emlékeiről, a hosszú vitatkozások, a falusi „intelligencia" intrikái, stb., stb. valóban közelebb visznek az alapprobléma jobb megértéséhez, de a főcselekménytől való eltérésekben kávéházi lopás, rablógyilkosság és sok más giccses dolog is akad...

A másik következmény: szűk, fojtott légkörben mozgunk, amely lehangol, sokszor megdöbbent, — de a lehangoltságból, a megdöbbentségből nem tudja a szép végső, nemes akkordjáig elvezetni az olvasót. Sokszor vezet el az egyetemes emberi kérdésekig: Isten áll e kérdések végső pontjában, — de a mondat lezárul, mielőtt pontot, kérdő- vagy felkiáltójelet tehetnénk a végére. Az hiányzik Szitnyai regényéből, ami éppen a nagy alkotások többlete az átlag-művekhez képest: a végső kicsengés, az élet teljessége, nemcsak fizikai, hanem a konkrétumokon túli vonatkozásaival is. Ezt nem vehetnők neki rossz néven, ha nem lépne föl már regénye első fejezetében is az egyetemességnek ezzel az igényével. De így nagyobb az igény, mint a végeredmény mind az író, mind pedig az olvasó részéről is.

Stílusa leköti az olvasót, az a stílus, amely ma már minden gyakorlott ember sajátja. Az hiányzik belőle, amit a mai olvasó az erőteljes magyar írótól vár: az egyéni szín, az életnek — éppen a magyar életnek — sajátos zamatja. Ehelyett a középosztályunknál oly sajnálatosan elterjedt germanizmusok (pl. „amely, amelyik" helyett „ami"; a határozatlan névelő fölösleges használata, stb.) garmadáját kapjuk.

Szík Lajos

UNGARISCHE STADTEBILDER. A Magyar Városszövetség megbízásából kiadta *Gál István. Hankiss János* előszavával. (Danubia, Budapest, 291 l.)

Ma különösen időszerű ez a könyv, — ez a szeretetvallomás a magyar mult lelkét őrző húsz legnagyobb városunkról. Hiszen most annyi várost tesz rommá a kegyetlen erőszak. Nemcsak a bombák, hanem az új idők tárgyilagos szemlélete is fenyegeti mindazt, ami emlék, ami a szépség utáni vágy haszontalannak látszó kivirágzása, — ami hangulatos és egyéni. Városaink lelkét igyekeztek megtalálni az írók, mielőtt ez a lélek áldozatul esnék az amerikanizmus sablonszerű, racionalizált életformájának.

Az egyes városok képe több-kevesebb élethűséggel bontakozik ki lapjain. — Mindegyik városról egy rajongó, lelkes polgára, lehetőleg íróember írt. A szeretet és az írói látás mértéke szerint azután különbözőek az egyes ismertetések. Sopron járt a legjobban: megörökítője, Becht Rudolf, lelkesedését egyik talán nem eléggé megbecsült írói erénynyel: nemes mértéktartással fegyelmezte, s 9 oldalon helyet juttatott mindennek, amit Sopronról tudni jó: a város multja, kultúrája, épületei, mai élete, természeti adottságai, népének arculata, szokásai együttesen hívogatják az olvasót. Valószínű, hogy Sopront mindazok fel akadják keresni, akik ezt a cikket elolvassák.

Székesfehérvár ismertetője, Szarka Géza, nem járt el ilyen ügyesen: az ő szemében olyan fájdalmasan nagy a város elpusztult multja, hogy a mai, szerinte „harmadik várost" fanyarul, csöppet se vonzó módon írja le. Hasonlóan járt Újvidék és Szombathely. Vác tudósítója, Csorba Tibor ellenkezőleg meleg együttérzéssel sajnálkozik városán, mert a terjeszkedő Budapest elszívja előle a lehetőséget, hogy multjához méltóan fejlődjék tovább. Ez szomorítja Győr krónikását, Lám Frigyest is. Érsekújvár (Kovács Endre) jellemzésében a város lakosságának gyakorlatias érzéke nyomul előtérbe, Marosvásárhelynek Moltner Károly elsősorban és kissé egyoldalúan kulturális központjellegét domborítja ki.

Budapest (Cs. Szabó László) és Debrecen (Gulyás Pál) leírói megérzik városuk lelkének kettőségét: a népnek, mely nyugat és kelet határán vérzett ezer évig, városai is nyugati és keleti jelleget hordoznak. Elméletüknek azonban néha erőltetetten keresnek igazolást. Gulyás Pál ismertetése ezenkívül kissé önkényesen bánik el várossal, olvasóval egyaránt: Debrecen szellemét Meliusz Juhász Péter és Csokonai lelkének összetételeként tünteti föl, előadásmódja elvont, szimbolikája néhol alig érthető. A költő nem hajtott fejet a praktikus cél előtt.

Egyesek városuk adatszerű multját éppen ellenkezőleg aprólékos lelkiismeretességgel, adatok, okmányok hűséges közlésével akarták megeleveníteni, — a lényeglátás írói rendezőereje nélkül. Így tett Kassa ismertetője dr. Wick Béla, és Rozsnyó krónikása, Tichy Kálmán. Minden gondosságuk mellett sem válaszolnak sok kérdésre, amely a közölteknél jobban érdekelné az olvasót.

Kolozsvár ismertetője nem tudta elfojtani magában a szenvedélyes turistát. Kitűnő jellemzést ad az önuralommal, nemes mértéktartással, előkelő, tisztult ízléssel az otthon hangulatában élő kolozsvári emberről, de mielőtt a városra és a városiakra terelné a szót, előbb hosszasan és megfelelő térkép híján nem is nagyon szemléletes geológiai magyarázatokkal fárasztja ki az olvasót.

Szegedről élénken, szemléletesen ír Ortutay Gyula; Pécs ismertetőjének, Szabó Zoltánnak, stílusa szaggatott, helyenként szinte összefüggéstelen. A világosság rovására megy az is, hogy egyes régészeti fogalmakat magyarázatlanul használ, (pl. cella trichora, septrichora), mintha bizony ezeknek a szavaknak az ismerete hozzátartoznék az

általános műveltséghez. Eger írója, Tóth László, széles történelmi képet nyujt, éspedig igen ügyesen azt emelve ki a multból, ami fölemelő, amire a város büszkén pillanthat vissza.

Maga a kiadvány gondos, szép nyomással, kitűnő papiron készült könyvnek látszik, legfeljebb a címlapja nem szerencsés. (Két egymás alá kopírozott pirosszínű régi madártávlatos Esztergomábrázolás 1507-ből, rosszul olvasható magyarázatokkal. Az elrendezésben semmi díszítő szándék nem nyilvánul meg, — tudományos célt nem szolgál, reklámlélektani szempontból nem hatásos.) Ha azonban alaposabban akarunk foglalkozni a könyvvel, sajnálatos gondatlanságokra bukkanunk. A tartalomjegyzék, amellett, hogy nehezen felüthető helyen van, mert utána még hozzá hasonló nyomású, más kiadványokat reklámozó lapok következnek, — hamisnak bizonyul. Igen sok város leírása nem azon az oldalon kezdődik, amelyen a tartalomjegyzékben keressük. A várostérképeken a nevezetesebb épületek mellett szám van, a térkép alatt pedig a számok magyarázata, — csakhogy a térképen szereplő számok egy részéhez hiába keressük a jegyzetet. A képek kiválogatása sem egészen szerencsés; a régi, primitív ábrázolásokból feleslegesen sokat közöl a kiadó, míg a város szépségét, mai arcát feltüntető, a köztudatba vivő fényképekből keveset.

Mindazonáltal az, amit Hankiss János az előszóban a könyv céljául tűz ki: a magyar városok sajátos egyéniségének megörökítése, — sikerült. Azok, akik az élet titokzatos jeleit a látszólag élettelen kövekben is meg tudják érezni, hálásan fogadják majd ezt a város-lélektani tanulmánysorozatot.

Semetkayné Schwanda Magda

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Dr. DARNAY (DORNYAY) BÉLA, a Balatoni Múzeum igazgatója, Keszthely.

Dr. GERGELY LÁSZLÓ, gimnáziumi tanár, a kassai Kazinczy Társaság tagja, Kassa.

Dr. HABÁN GYÖRGY, közkórházi főorvos, a kassai Kazinczy Társaság tagja, Kassa.

HALTENBERGER INCE, Abaúj-Torna vármegye közjóléti szövetkezetének igazgatója, a kassai Kazinczy Társaság tagja, Kassa.

Dr. OLTVAI FERENC, vármegyei főlevéltáros, Rimaszombat.

SIMON BÁLINT, tisztviselő, etnográfus, Kassa.

Dr. SZENT-IVÁNY JÓZSEF, egyetemi magántanár, múzeumi őr, Budapest.

SZÍK LAJOS, magántisztviselő, Hernádszurdok.

Többi munkatársunkat l. előző számainkban.

ZRÍNYI-JUTALMAK KITŰZÉSE AZ 1944. ÉVRE

A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjainak központi vezetősége oly szellemi alkotásoknak, amelyek a magyar nemzeti és katonaeszmény szolgálatát s ezen keresztül a honvédelem érdekeit a legjobban előmozdítják, az 1944. naptári évre is kitűzi a **Zrínyi-jutalmakat** — mégpedig az előző évekhez képest lényegesen felemelt összegben — azzal a szándékkal, hogy ilymódon is elősegítse a valóban **hazafias és katonás közszellem** kialakulását.

A fentiekben megjelölt feladat megoldásához szükség van **az ország egész szellemi életének** hatékony közreműködésére. Főcél: a m. kir. honvédség által kívánatosnak tartott, nevelő munkájának előmozdítására alkalmas különféle szellemi termékek megalkotása és minél szélesebb körben való terjesztése. Elsősorban a tömeghatás elérésére alkalmas művek jönnek tekintetbe.

TÁRGYKÖRÖK ÉS JUTALMAK.

1.	Tudományos munka	10.000 P
2.	Regény	10.000 P
3.	Színdarab	10.000 P
4.	Képzőművészeti alkotás (szobor vagy festmény)	5.000 P
5.	Nagyobb zenemű (opera, induló, nyitány)	10.000 P
6.	Filmalkotás	30.000 P
		75.000 P

Az egyes tárgykörökben a kitűzött teljes összeg **egyetlen műnek is** kiadható, ha az a pályázati hirdetményben megjelölt célok szempontjából valóban teljesértékű. Ha azonban ilyen kiemelkedő mű nincs, de egyébként méltánylásra érdemes munka egy-egy tárgykörben több is jelentkezik, **a jutalom összege megosztható** (I—II—III. fokozat).

PÁLYÁZATI FELTÉTELEK.

Minden — a magyar nemzeti és katonaeszményt szolgáló — mű résztvehet a pályázaton, de csak az **1944. év folyamán nyilvánosságra hozott** (könyvalakban is megjelent, sajtó útján közölt, előadott, illetve kiállításon vagy egyéb módon bemutatott) szellemi alkotások részesülhetnek jutalomban. **Kéziratok, tervek, vázlatok nem jöhetnek figyelembe.** Célszerű, ha a jutalmazásra számottartó szerző vagy kiadó a mű egy példányát, képzőművészeti alkotások esetében azok fényképét beküldi a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja központi vezetőségének Bpest, VIII., Reviczky-u. 4/b), illetve annak figyelmét felhívja a nyilvánosságra hozott (előadott, kiállított) műre. Oly nagyobb zeneműveknél, amelyek előadásra kerülnek ugyan, de nyomtatásban nem jelennek meg, a kéziratot (vezérkönyvet) kell bemutatni. Mindazonáltal a Zrínyi-jutalmak elnyerésének nem előfeltétele a számbajövő művek beküldése, mert a Zrínyi Csoport vezetősége minden tudomására jutott művet bírálat alá von.

Csak magyar állampolgárok pályázhatnak; az 1939 : IV. t.-c. 1. §-a szerint zsidónak számított személyek művei nem jutalmazhatók.

ELBÍRÁLÁS, JUTALMAK KIOSZTÁSA.

Az elbírálást a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjainak központi vezetősége keretében — az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács bevonásával — alakult **Állandó Bíráló Bizottság** végzi.

A szöveges zeneműveknél a szövegírót a jutalom 20%-a illeti meg. A filmalkotásokra kitűzött jutalom összegéből az író, zeneszerző, rendező, forgatókönyvíró, operatőr, vágó és a gyártó is arányosan részesedhet.

Az elbírálás egész éven át tart; a jutalmak kiosztása előreláthatólag az 1945. év elején történik meg ünnepélyes keretek között. Az eredmény sajtó útján is közlésre kerül.

*

Az apró-cseprő bajokon és ellentéteken felülemelkedve, csupán az egyetemes magyar érdekeket követve alkossunk minél több olyan művet, amely nemcsak külsőleges katonai vonatkozásokat tartalmaz, hanem a **magyar katonalelket** fejezi ki a maga igaz valójában.

A Zrínyi-jutalmak nemes célkitűzése, de most már a **jelentékenyen** felemelt összege is bizonyára serkentőleg hat az irodalmi és művészeti alkotómunkára, s ezen keresztül nemzeti és katonaeszményünk példamutató szolgálatára.

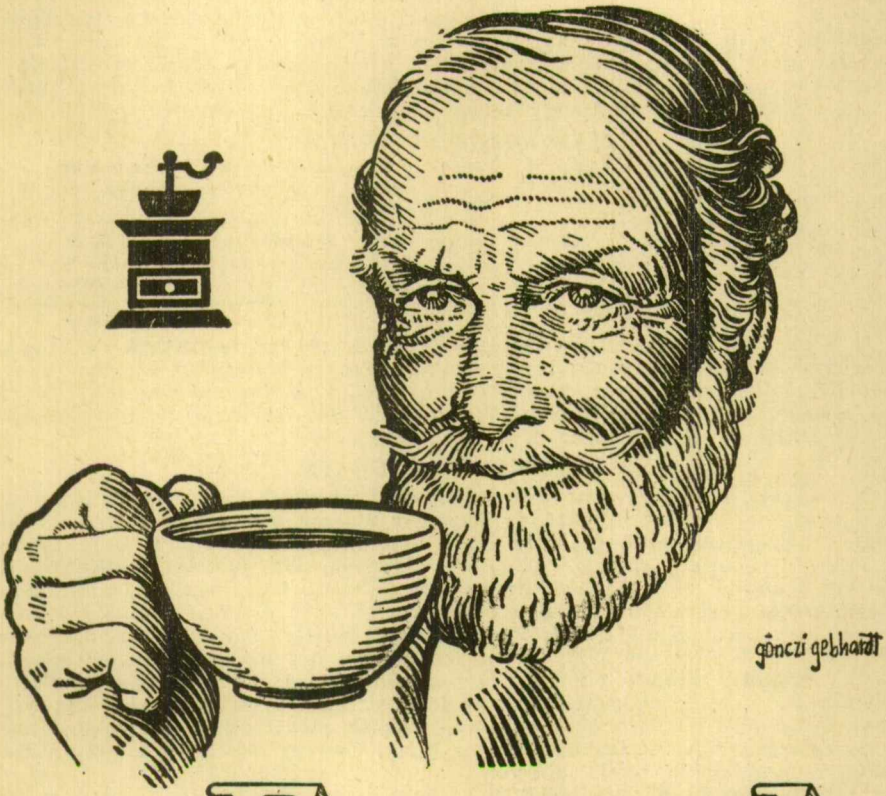

Franck

POLEDNIAK KÁROLY, KASSA

Külön autó- és traktor-javító osztály

GÉPGYÁR ÉS VASÖNTÖDE
MALOMÉPÍTÉSZET

Külön henger- és tengely-köszörülő osztály

KASSAI TAKARÉKEGYLET
MINT SZÖVETKEZET

KASSA
FŐ-UTCA 57. SZÁM

TÁVBESZÉLŐSZÁM: 34-53

FELVIDÉKI NEVELŐ

A budapestvidéki, kassai, komáromi, miskolci és szatmárnémeti tankerület nevelésügyi közlönye.

Megjelenik minden hó 25-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kassa, Éder-u. 5.
Telefon: 27-11. Előfizetési ára: évi 16·- pengő.
Tanároknak és *tanítóknak* egyéni megrendelés esetén évi 10·- pengő.

Saját érdeke ellen vét:
ha nem
gázzal, vagy villannyal
főz-süt-vasal,
ha nem
kassai gázkoksszal fűt.
A szükséges felvilágosításokat
megadja,
a gáz-, villany- és víz-szolgáltatási
üzemzavarokat orvosolja,
új villany- és gázkészülékekre
rendeléseket felvesz.
A kassai gázkoksz eladását
intézi:
KASSA SZ. KIR. VÁROS KÖZMŰVEI
VÁROSI IRODÁJA
Kassa, Fő-utca 94. Telefon: 29-58

vitéz SIKLÓSY EMIL
FELVIDÉKI
RUM- ÉS LIKŐR-
KÉSZÍTŐ ÜZEM

KASSA
HORTHY MIKLÓS-TÉR 20

KASSAI
IPARI HITELSZÖVETKEZET
MINT AZ O. K. H. TAGJA

KASSA, FŐ-UTCA 23

ALAPÍTÁSI ÉV: 1909
TÁVBESZÉLŐ: 24-77

Ma ugyan semmiféle textilárut nem lehet korlátlan mennyiségben kapni, háború után azonban ismét a régi

KEMÉNY GÉZA

KASSA·FŐ UCCA 32-34

árusítja majd a legjobb vásznat, menyasszonyi kelengyét, szőnyeget stb.

PAUSZ TIVADAR

Alapítva: 1833

Tulajdonos: SZAKMÁRY KÁROLY

Távbeszélő: 20-22 és 24-23

Üveg- és porcellánnagykereskedés. — Az ország legrégibb szaküzlete. Bel- és külföldi üveg- és porcellánkészletek, csillárok, díszműárutárgyak nagy választékban.

Központi iroda: KASSA, Fő-utca 19

Épületüvegezés.
Modern képkeretezés.
Portálüvegezés.

Fiókok:
I. Fő-u. 19 — Távbeszélő: 20-22
II. Fő-u. 11 — Távbeszélő: 28-24
III. Fő-u. 73 — Távbeszélő: 27-99

KASSAI TÜKÖRGYÁR ÉS ÜVEGCSISZOLDA

Tul.: SZAKMÁRY KÁROLY
Távbeszélő: 20-22 és 24-23

KASSA, Csermelyvölgyi-út 26

Gyárt: Közönséges és csiszolt tükröket, bútorüveget. Síküvegcsiszolás, facettálás, Régi tükrök szakszerű újraborítása.

SZAKMÁRY KÁROLY

HOLLÓHÁZAI KERAMIAI GYÁR,

Holláháza

Távbeszélő:
Kassa 20-22 és 24-23
Hollóháza 3

Központi eladási iroda:
KASSA, LUTHER-UTCA 4

Majolika-, fayance-, kőedény- és kályhagyártás. Kőedény háztartási cikkek és díszműáruk gyártása. Speciális cobalt művészmázas díszműáruk.

Szakmáry és Társa »POLIO«

SZAPPAN- ÉS GYERTYAGYÁR, KASSA

Központi iroda: FŐ-UTCA 19

Gyártelep: VÁGÓHÍD-UTCA 7

TELEFON: 30-04

Felvidéki Kereskedelmi Bank R. T. Kassa

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Leányintézete

Betéteket a legjobban gyümölcsöztet.
Kölcsönöket a legjutányosabban folyósít.
Foglalkozik a banküzlet minden ágával.

Telefonszámok: Kassa 22-33, 32-32 ■ Táviratcím: Commerz Kassa

Fleischer és Schirger

vasnagykereskedés

Kassa

LESZÁMITOLÓ BANK

MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ- ÉS PÉNZVÁLTÓ-BANK
KASSAI FIÓKJA
KASSA, FŐ-UTCA 53 - TÁVBESZÉLŐ: 30-60, 30-61

SLOVENSKÁ PRÍLOHA

SPOLUPRACOVNÍCI SLOVENSKEJ PRÍLOHY:

VALENTIN SIMON, spisovateľ, Kassa.
JURAJ HABÁN, hlavný lekár, Kassa.
IVAN RIAVA, spisovateľ, Kassa.
JOZEF OLÁH, profesor, Kassa.
VÁCLAV VENCL, študent, Kassa.

OBSAH:

Valentin Simon—Václav Vencl: „Ostatné fašiangy" v Nižnom Tejkeši — — 27
Juraj Habán: Uh. kr. krajinský ústav pre verejné zdravotníctvo a organizácia jeho stanic, jeho práce a jeho účel — — — — — — — — — — 31
Ivan Riava—Václav Vencl: Dievča z Podhoria — — — — — — — — 41
Jozef Oláh: † Ján Čajak — — — — — — — — — — — — — 45

„OSTATNÉ FAŠIANGY" V NIŽNOM TEJKEŠI

Aby nenastal žiadon omyl, poviem hneď na začiatku, že slovom „ostatné", čítaným v nadpise, nechcem vôbec urážať. Nehovorím ani len to, že toto boly časove posledné fašiangy v Nižnom Tejkeši, o ktorých by som teraz rád dačo povedal. Avšak „koniec" fašiangov, alebo „chvost" fašiangov, teda posledný utorok fašiangový nazývajú tu okolo Košíc „ostatnými fašiangami".

Nuž, ale spomínajme veci tak, ako za sebou nasledujú!

Ktorýsi deň som sa stretol s baťkom Jožom Szénásim. Starý chystal sa práve na trh, aby pokúpil to i ono, čo ženy v kuchyni potrebujú. Vlani v lete bol som ešte v Nižnom Tejkeši u baťka Joža, teraz na zimu sa baťko spolu so ženou prisťahoval do mesta. Býva tu u jedného zo svojich synov, ktorý je dielovedúcim v jednej košickej továrni. Svoj dom v Tejkeši zanechal dcére, zaťovi a veľkému počtu svojich vnukov. Teraz prežíva svoje tiché dni v Košiciach, a obľahčuje si život tak, ako je to v dnešných biednych časoch len možné. Na všetko sa pozerá zo slnnej stránky života a nečinnosti nepozná ani dnes. Svojimi mozoľnatými rukami večne vrtá-strúha dačo, a v zime — ak nenájde inej práce — pláta topánky svojich vnúčat a šije im šaty.

Starý pozdravil ma očividne s veľkou radosťou v tomto treskúcom februárovom mraze. Bol zababúšený až po bradu, i z tváre mu bolo sotva čo vidno. Poznal som ho len podľa krásnej, do červenohneda vypálenej fajky. Asi tridsať rokov, čo si ju kúpil „vonku", snáď za jeden dolár. Odvtedy má ju vo dne v noci vo svojich bezzubých ústach zavesenú. Dáva na ňu taký pozor, ako na vlastné oči.

Našiel som ho v strašne rozhorčenej nálade, hrešil vojnu, škarede sa hneval na každého, lebo sa mu minul tabak do fajky. Aj dnes stál v rade už pred dvoma trafikami a kým sa dostal pred pult, dohán sa minul. Bol rozhorčený nad tou krivdou, že hoci je v Košiciach továreň, predsa sa do jeho fajky neujde tabaku. Pritom však vedel aj to, že koľkokoľvekkrát som sa obrátil v jeho tejkešskom dome, nikdy som neprišiel s prázdnymi rukami. Na svojich sberateľských cestách som starému poďakoval za jeho každý, z národopisného, alebo z archeologického stanoviska dôležitý údaj jedným, alebo dvoma balíčkami tabaku. Celkom iste počítal aj teraz na to, že mu z toho dačo „vyjde", keď mi bude môcť povedať dačo takého, čo ma zaujíma...

Rozhovor rozhýbal sa zpočiatku ťažko. Hovorili sme o veľkej zime, o nedostatku paliva, pri čom sme vo veľkom mraze vyfukovali metrové pary. Stáť na jednom mieste nebolo prirodzene veľmi príjemné, aj moja súrna cesta viedla iným smerom, nuž som pozval starého na svoj byt. Vedel som, že mi toho za jednu hodinku veľa povie. Pamätal som aj na to, že v zásuvke môjho písacieho stola nájde sa aj pre starého dačo na kúrenie.

Baťko Jožo vyhľadal ma ešte večer toho istého dňa. Prišiel mladistvým a pyšným krokom, vkročil ku mne s vetrom na červeno vybičovanou tvárou. Hoci podľa veku mohol by byť hoci aj mojím starým otcom.

Už dávnejšie som vedel, že starý dakedy ako tridsaťročný mládenec tu doma „vyúčtoval" a vytiahol do Ameriky. V tých časoch bolo veľmi ťažké vyžiť a kto len mohol, vysťahoval sa z krajiny. Vysťahovalectvo bolo krajinsky organizované a veru za dva centy pšenice vypomohli šťastnému-nešťastnému, aby mohli skúsiť šťastie v novej domovine. Aj on zbalil svoju malú plátenú tanisterku a nasadol do vlaku. V Pešti ho posháňali do jednej kopy s množstvom druhých vysťahovalcov, posadili ich do nákladných vozňov a nezastavili až v Hamburgu. Tam ich „vykomandírovali" z vozňov, potom sa baťko pohol „hľadať šťastie" v medzipalubí dajakého štvrtotriedneho parníku. Na druhej strane mora, v Amerike hnali ich tiež na spôsob stáda. So svojimi druhmi-vysťahovalcami pristál v Pennsylvanii. Jednu ich časť odniesli do hutníckej dielne a on s niekoľkými dostal sa ponajprv do jednej továrne na bavlnu, potom do krajčírskej dielne. Na svojom pracovnom mieste nerobil nič iného, než že na jednom montážnom páse prišíval za 9—10 dolárov týždenne kapsy na obleky. Tu doma bol ešte kotliarom, v Amerike sa však naučil, že ten, kto nechce zomrieť hladom, musí rozumieť všelijakému remeslu. Zo svojho zárobku vydal len toľko, koľko práve postačilo k tomu, aby utíšil kručanie svojho žalúdka. Jeho organizmus, privyknutý na život v horách a na horský vzduch, neznášal dlho tento spôsob života. Po štvorročnej strašnej, ľudí i nervy zabíjajúcej honbe, vrátil sa do Uhorska. Zo svojich zošporených peňazi uviedol do poriadku dom, ktorý mu ostal po matke, kúpil si malú kravičku a onedlho sa aj oženil. So svojou ženou a pozdejšie so svojimi dvoma deťmi žil šťastne a mohol vážne dúfať, že svoj každodenný a prácou zaplnený život prežije v samej radosti a v šťastí. Lenže potom prišiel smutne pamätný rok 1914 a Rusi vpadli do krajiny. Od samého začiatku sa zúčastnil vojenčenia a tu na okolí Humenného sa dostal do ruského zajatia. Konca vojny dočkal sa v niektorom sibirskom zajateckom tábore, odkiaľ cez Indický oceán, cez Červené a Stredozemné more dostal sa zpäť do dávno nevideného rodinného kruhu. Vtedy však už bola Karpatská kotlina Trianonom rozdelená novými hranicami a na uliciach Košíc klopaly české čižmy. Za dvadsať rokov obrábal svoju malú zem, zaplatil vymeranú veľkú daň a upel takto celé roky pod utláčaním. On sa stal „všeumelcom" dediny, jeho volali k stavaniu menších stajní, ku vymazaniu pecí, on brúsil lemeše do pluhov, vŕtal-strúhal a na krosnách, ktoré bol sám zhotovil, pomáhal dokonca svojej žene aj tkať.

Keď večne sa usmievajúci baťko Jožo zazvonil pri dverách môjho bytu, ešte i obrazy začaly tancovať radosťou, hoci boly zavesené na stene. Veď ako by aj nie, starý v každom smútku našiel hneď dajaké potešenie, z každej búrky vedel vykúzliť jasné nebo. Jedine to ho znepokojovalo, že sa mu míňal z fajky dohán.

Mojou prvou prácou bolo, že som vytiahol dačo na pripitie a dačo

do jeho fajky. Posadil som ho vedľa seba a nechal som, nech starý hovorí, o čom sa mu len páči.

Veľké veci som sa od neho dozvedel. Zvedel som, že jeho hydina bola zničená morom, nuž a aj to, že jedno jeho vnúča chodí do gazdovskej školy. Medzitým sa poriadne porozhliadal po mojej izbe. Kritizoval moje obrazy a zvlášť jedna moja maľba, znázorňujúca jednu mladú ženu, upútala jeho záujem. Oči starého sa zajagaly, zdlhavo zatiahol z fajky a povedal, že aj jeho milá bola taká na „ostatnej fašiangovej veselici", na ktorej bol ešte on „gazdom".

— No, — vravím —, baťko Jožo, čo to značí, že vy ste boli gazdom?

— Nuž, viete pán dochtor, u nás je taký zvyk, že sa parobci ešte na začiatku fašiangov usnesú na tom, kto bude na poslednej fašiangovej veselici gazdom. Zpomedzi seba vyvolia aj dvoch. Títo sú potom poriadateľmi „poslednej fašiangovej veselice". Dvaja gazdovia idú k pánu notárovi, na ich meno sa vystaví písmo, aby ani so žandármi neboly žiadne opletačky, keď sa začne veselica. Oni sa dohodnú so židom-krčmárom, že cez tri dni bude potom u neho tá veselica. Oni najmú cigánov, primáša, kontráša a bráčaša, a keď ho dostanú lacno, nuž i terciáša a basistu vystavia do bandy.

Odtiaľ počinajúc, že tanec sa začal, všetko vyriadili dvaja gazdovia. V poslednú fašiangovú nedeľu popoludní, tak okolo tretej hodiny zavznela banda cigánov a trvalo to až do rána Popolnej stredy. Stále, v jednom ťahu. Kto bol veľmi unavený, ten mohol ísť tak okolo polnoci, alebo radšej k ránu domov. Spal asi tak dve-tri hodinky, potom skončil doma tie najpotrebnejšie práce, nakŕmil-napojil kravičky, nanosil dreva na kúrenie do kuchyne a ráno okolo deviatej-desiatej hodiny bol zase v krčme. Našiel sa i taký, kto zabehol do kostola na jeden otčenáš, aby sa ani pán pleban príliš nehneval —, a potom išiel ďalej tancovať.

Za tanca nebolo slobodno piť. „Gazda" to nedovolil. Ešte i krčmára zbil, keď za zvuku hudby, v čas tanca sa opovážil vydať dajaký nápoj cez svoj malý oblôčik. Každú hodinu však bola prestávka a vtedy bolo dovolené si jedno-dve poldeci vypiť. Lebo pila sa len pálenka. Víno sa v Košiciach nerodilo a pivo oni nepili. V prestávke si parobci pripálili na „cigáru" a aj cigáni mohli teraz jesť z toho jedla, ktoré im mládenec, ktorý bol v tom na rade, práve priniesol. Lebo gazda rozhodol ešte aj o tom, že dnes si ty na rade Ďuro, Jano, alebo Mišo, dnes sa ty musíš postarať o žalúdky cigánov. A cigáni plnými gambami prežúvali koláče, vyprážané svinské, alebo plnenú kapustu. Už kto čo doniesol. Ale beda tomu cigánovi, ktorý čo by aj na tretí deň len trošku zadriemal pri husliach! Tomu sa potom od gazdu ušla nejedna facka...

V prvý deň fašiangov bolo „pasovanie za mládencov". Toho, komu sa okolo úst ukázalo už prvé páperie mládenectva, kto práve vstupoval do radu „parobkov", tak asi vo veku 16—17 rokov, dvajatraja mládenci vyzdvihli do výšky. Tak uznali aj jeho za parobka, odteraz už aj jeho pokladajú za človeka. Už aj on smie v nedeľu popoludni prisadnúť ku stolu v krčme. V takýto čas, pravda, „pasovaný"

platil oldomáš. Ale platili radi, hoci aj tri „rundy", lebo teraz mohli už aj oni figľovať s dievčatmi. Aj na „ostatnej fašiangovej veselici" mohli tancovať až do konca.

Dievčatá sa už počas fašiangov vydaly. Najpozdejšie týždeň pred koncom fašiangov. Na „veselicu" išly už ako nevesty, ba mohly si dovoliť aj viacej, ako dievčatá, ktoré boly na vydaj. Štrngly si s mužom, so svojím manželom. Pravda, aj oni pálenkou. Dostaly ju zadarmo, lebo všetko platili mládenci. A žid šťastne meral, lebo ak sa tam náhodou niektorý gazda nepozrel, nuž mohol svojou kriedou urobiť aj dva „štrihy". Keď ho potom prichytili pri klamaní, beda bolo i jemu. Tak ako cigán, dostal aj on facky...

Mládež nejedla v krčme. Raz jeden, raz druhý skočil domov, aby len tak postojačky dačo zjedol z toho, čo mu doma starí udržiavali teplé. Najviac varili na fašiangy kapustu, lebo tú bolo treba len ohrievať. A kapusta má tú výbornú vlastnosť, že čím viacej razy ju ohrievajú, tým je lepšia. Potom sa ponáhľali zpät, lebo nikto nechcel vynechať čardáš, alebo polku.

Na fašiangový utorok bolo „ostatné zvaľanie". Popoludní v tento deň ponáhľali sa aj starí do krčmy. Bolo tu veľké hej-haj, dinomdánom, ešte i beznohý pustil sa do tanca. Teraz mohly už bez ostychu popíjať aj dievčatá spolu so starými ženami. Všetko to sa dialo so strašným krikom, len sa tak otriasalo celé okolie krčmy od veľkého dupania. Brzdy sa uvoľnily, teraz ukázala mládez, že ešte i na tretí deň vládze tempo a ako ho vládze! Ale aj starí stále dokazovali, že ani oni nespadli ešte s nôh.

A pili a zase len pili. Nikto sa nehanbil za to, že tak veľmi miluje pálenku. Medzitým stále hovorili, vrieskali, že „premyj si aj ty od mäsa gágor".

Lebo potom cez štyridsať dní nejedli ani kúska mäsa. Na Popolnú stredu sa do rána veselili, tancovali. Odtiaľ počínajúc však prišiel veľký pôst a žili až do Veľkej noci bez mäsa.

Boli aj takí, ktorí z veselice išli rovno na malú omšu, kde im pán pleban nasypal popola na čelo a týmto popolným krížikom uzavierali fašiangy. Pre dvoch gazdov však teraz nastávala najťažšia úloha. Kým by boli vykročili z krčmy, uzavreli židove vyúčtovanie, potom išli domov trošku sa vyspať. Tak okolo poludnia sa vrátili už s troška triezvejšou hlavou a začali veľké „spočítanie sa". Ustálili, čo sa míňalo zo zásob krčmárových a čo nie, kde bola aká chýba so židovou kriedou, no aj to, čo všetko sa porozbíjalo. Úhrady vymerali medzi mládencami dediny „do porcie". Posbierali peniaze, vyplatili všetko, taniere, cigánov aj nohy zo stoličiek a pri západe slnka ponáhľali sa čím skorej uložiť sa na odpočinok.

Aj bafko Jožo bol takýmto gazdom v Nižnom Tejkeši. Veľký pôst chudáka vtedy natoľko dorazil, že nemal chuti pokračovať v práci, ktorú konal pred „ostatnou fašiangovou veselicou". Nuž a aj úradne ustanovená štátna kancelária pre vysťahovalectvo súrila cestou pána notára jeho odchod.

Starý len teraz zbadal, že som medzitým stále značil. Veľmi sa rozosmial a svojím charakteristickým úsmevom prezradil, že už

vie, čo bude z jeho „rozprávky". „Pán dochtor ma už zase dakde ospieva!"

— Nuž, toho roku kde budete oslavovať ostatné fašiangy, baťko Jožo?

Starý sa veľmi rozosmial. Až sa dom otriasal tým veľkým smiechom.

— Nuž, pán dochtor si myslí? Myslí si, že aj dnes je taký svet, ako predtým? Vidia, ešte aj môj začek na dohán je prázdny a nemožno dostať nič do neho!

Náhle baťko Jožo zostarnul aspoň o dvadsať rokov, pri tej reči o jeho fajke. Vo svojom veľkom smútku zatiahol si z pohára a ja som posbieral všetky svoje zásoby tabaku a dal som starému. Nech sa teší životu! Nech sa teší jedinej svojej radosti, svojej fajke.

Preložil: Václav Vencl. VALENTÍN SIMON

UHORSKÝ KRÁĽOVSKÝ KRAJINSKÝ ÚSTAV PRE VEREJNÉ ZDRAVOTNÍCTVO A ORGANIZÁCIA JEHO STANÍC, JEHO PRÁCE A JEHO ÚČEL

Vo spojitosti s organizovaním a založením *Uh. kr. Krajinského ústavu pre verejné zdravotníctvo* krátko načrtnem tie verejného zdravotníctva sa týkajúce zámery a ciele, ktoré uskutočnili v Uhorsku do skončenia prvej svetovej vojny.

XIV. článok zákona z r. 1876 bol vlastne naším prvým takým verejnozdravotníckym zákonom, ktorý svojím času zodpovedajúcim spôsobom dotýkal sa každého verejnozdravotníckeho problému. Hoci sme ustanovením tohoto zákona predišli mnoho europských národov, po ňom elán poklesol a možno povedať, že odhliadnuc od verejnozdravotníckych zákonov a nariadení menšieho významu, snažila sa štátna moc urobiť zadosť stále vzrastajúcim požiadavkom svojho verejného zdravotníctva podľa mnohých v tomto ohľade už zastaralých zákonov. Obzvlášť veľkým nedostatkom tohoto zákona bolo, že sa nepostaral o založenie takej ustanovizne stáleho rázu, ktorá by bola povolaná verejné zdravotníctvo aj celoštátne viesť, a jednotne organizovať boj proti nákazlivým chorobám. Načim uznať, že naši odborníci, zaoberajúci sa verejným zdravotníctvom, pochopili nutnosť takejto ustanovizne už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, a výsledkom toho bolo, že roku 1874 založili peštiansky univerzitný verejnozdravotnícky ústav. Táto katedra bola v Europe druhou verejnozdravotníckou univerzitnou katedrou, predišli sme tým teda veľa univerzít, veľa štátov. Verejnozdravotnícka katedra však bola povolaná uskutočniť celkom iné ciele a úlohy, čoho priamym následkom bolo, že ho nebolo možno postaviť do praktických služieb verejného zdravotníctva a boja proti nákazlivým chorobám tak, ako by to bolo bývalo žiadúcne.

Aj Krajinská verejnozdravotnícka rada poznala už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia nutnosť postavenia ústavu takéhoto rázu a až do prvej svetovej vojny v návrhoch a v žiadostiach obracala sa k vláde s touto žiadosťou, aby na skúmanie nákazlicých chorôb a verejnozdravotníckych pomerov v štáte bola zriadená ustanovizeň. Výsledkom žiadostí Krajinskej verejnozdravotníckej rady bolo, že roku 1912 ministerstvo vnútra započalo už aj rokovania o postavení Ústavu v Budapešti na niektorom vhodnom mieste. Vojna však, ktorá potom vypukla, udusila všetky plány na postavenie takéhoto ústavu už v zárodku. Po skončení svetovej vojny sa síce rokovania začaly znova, ale vtedajší ubiedený stav krajiny robil každé konkrétne riešenie už predom nemožným.

Svetová vojna a s ňou súvisiace epidemické choroby obohatily človečenstvo o veľa nových poznatkov, ktoré ono mohlo v pokojných časoch po svetovej vojne zužitkovať. Medzi starými zdravotníckymi zákonmi a nariadeniami a medzi nariadeniami, vynesenými po svetovej vojne, nájdeme vplyvom skúseností, získaných vo svetovej vojne, veľký rozdiel. Staršie zdravotnicke zákony snažily sa verejnozdravotnícke problémy riešiť v mnohom ohľade s obidením jednotlivcových potrieb a venovaly pozornosť hlavne len okoliu človeka. Nové zákony a nariadenia viedly riešenie verejnozdravotníckych problémov v mnohom ohľade k prameňu nákazy, k chorému, alebo chorobu šíriacemu jedincovi. Podstatným rozdielom medzi týmito dvoma obdobiami je, že novšie zákony a nariadenia kladú hlavný dôraz na predídenie chorobám, na prevenciu a nielen na obmedzenie šírenia sa nákazlivých chorôb, alebo úplného zastavenia šírenia sa nákazy. Je samozrejmé, že ústavu, ktorý chcelí založiť, bolo treba vytýčiť za cieľ riešenie všetkých týchto problémov.

Katastrofálne pomery časov po svetovej vojne znamenaly na poli verejného zdravotníctva aj pre našu vlasť veľmi obťažnú situáciu. Úmrtnosť novorodeniat a počet všetkých nákazlivých chorôb vzrastal, na čom nie malý podiel malo úplné hospodárske vysílenie vo vojne a nedostatočná strava. Vedľa toho aj veľké straty na ľudských životoch, ktoré zavinila svetová vojna, hovorily len pre to, aby tých, ktorí ostali pri živote, a budúce generácie viedli sme do verejnozdravotných podmienok lepších, oveľa lepších, než boly doterajšie. Ale nielen u nás, vo všetkého zbavenom, oklieštenom Uhorsku mohli sme zbadať tieto zjavy, ale takrečeno v celej Europe, vo štátoch porazených práve tak, ako vo víťaznych a zpomedzi týchto hlavne v nástupníckych štátoch.

K intenzívnejšej výstavbe verejného zdravotníctva a k utvoreniu potrebnej medzinárodnej spolupráce utvorilo sa Zdravotnícke oddelenie Spoločnosti národov, ktoré práce mohly sa zúčastniť i tie štáty, ktoré ináč neboly členmi Spoločnosti národov. Je pochybné, že Zdravotnícke oddelenie Spoločnosti národov vykonalo veľmi užitočnú prácu, lebo mohlo ľahko srovnávať verejnozdravotnícke pomery jednotlivých štátoch a kde bolo potrebné, tam mohlo zakročiť.

Po prvej svetovej vojne ponáhľaly sa veľké základiny Spojených štátov severoamerických, predovšetkým však Rockefellerova nadácia

(200 miliónov dolárov) podporovať verejné zdravotníctvo znovuzriadenej, ale na poli verejného zdravotníctva biedne stojacej vtedy Europy. Táto podpora prejavila sa v prvých rokoch v udeľovaní štipendií, ktoré umožňovaly, aby mnohí aj z našej vlasti mohli poznať americké verejnozdravotnícke pomery, a tú ohromnú organizáciu, ktorá tam stojí v službách predídenia nemociam, v službách prevencie. Rockefellerova nadácia poslala svojho poverenca aj do Maďarska, aby študoval verejnozdravotnícke pomery štátu a podal nadácii o tom podrobnú zprávu. Profesor Gunn bol často u nás, precestoval celý štát, veľa rokoval s vedúcimi osobnosťami verejného zdravotníctva a vytvorila sa v ňom tá mienka, že (citujem slová štátneho tajomníka Belu Johana): „Maďarsko naliehavo potrebuje taký ústav, ktorý by všetky prakticky už užiteľné výsledky bádania vedy verejného zdravotníctva, t. j. praktickej náuky o všeobecnej hygiene urobil prístupným lekárom a úradom."

Po týchto predbežných prípravách odhlasovala nadácia na prosbu uhorskej vlády v decembri roku 1924 245.000 dolárov na postavenie Uh. kr. Krajinského verejnozdravotníckeho ústavu. Konečne teda po toľkých ťahaniciach koncom roku 1925 zaprotokovalo Národné shromaždenie v XXXI. článok zákona tú obetavú pomoc Rockefellerovej nadácie, ktorú prejavila v prospech zlepšenia verejného zdravotníctva v Uhorsku a ktorou umožnila aj postavenie Uh. kr. Krajinského verejnozdravotníckeho ústavu. O úlohách ústavu zmienil sa spomenutý zákon nasledovným spôsobom: „Úlohou ústavu je pomáhať v praktickom použití verejnozdravotníckej vedy, hlavne riadenie ochrany proti nákazlivým chorobám, podporovanie úradov verejnozdravotníckej služby a účasť vo výučbe verejnozdravotníckeho personálu, obzvlášť však sboru úradných lekárov." Hoci toto určenie pohybovalo sa v dosť všeobecnom rámci, predsa vyznačovalo dva kruhy úloh: jedným sa ústav priamo zapína do verejnozdravotníckej služby, zatiaľ čo druhý je vyučovacou činnosťou, stojacou v službách verejného zdravotníctva.

Veľkodušným darom Rockefellerovej nadácie začalo sa so stavbou ústavu v Budapešti r. 1925 na pozemku, darovanom hlavným mestom, ústav bol spolu so zariadením hotový r. 1927 a týmto započal aj svoju činnosť. Touto ustanovizňou obohatilo sa Maďarsko o jeden veľmi dôležitý a už dávno potrebný ústredný orgán verejnozdravotnícky, ktorého práca a na úspechy bohaté výsledky rozvetvily sa za krátkych 15 rokov v ohromný strom. Už v druhom roku založenia ústavu sa celkom jasne ukázaly obrysy tých štyroch hlavných kruhov pôsobnosti, ktoré i teraz charakterizujú prácu ústavu. Tieto štyri kruhy pôsobnosti sú: 1. vyučovacia činnosť, 2. práca v laboratóriách, 3. praktická činnosť verejnozdravotnícka v rôznych častiach štátu, a 4. vedecká práca.

O vyučovacej činnosti ústavu nechcem zvlášť zdlhavo referovať, spomeniem len, že ústav vedie a riadi výcvik verejných lekárov podľa nového systému, na ktorom výcviku za 9 mesiacov si kandidáti osvoja všetko, čo len vo verejnozdravotníckej službe primerane k pomerom v Uhorsku potrebujú. Avšak treba nielen dobre vyučený sbor

verejných lekárov, ale snáď ešte vo zvýšenej miere treba aj dobrých obecných a obvodných lekárov, veď títo sú v boji proti chorobám „vojakmi z prvej línie". Preto ústav v spolupráci s Ústrednou komisiou pre výchovu lekárov usporiadal roku 1932 prvý kurz pre obecných a obvodných lekárov, ktorý odvtedy zadrží každého roku. Verejnozdravotnícka správa pochopila dôležitosť týchto kurzov a preto od r. 1939 stalo sa jednou podmienkou k vymenovaniu za obecného, alebo obvodného lekára skončenie tohoto kurzu a složenie skúšky. Aby v boji proti chorobám, obzvlášť proti chorobám nákazlivým, mohol lekár s úspechom obstáť, treba mu spoľahlivého pomocníka a tohoto nachádza v osobe ochranných zdravotných sestier. Dobrou ochrannou sestrou môže byť však len táto mladá žena, ktorá do tohoto povolania ide s nesobeckým zápaľom, ktorá si svojho povolania váži. Preto zapojil sa ústav už v prvých rokoch svojho založenia intenzívne do výcviku ošetrovateliek a ochranných sestier, lebo pochopil, že dobrou ochrannou sestrou môže byť len dobrá ošetrovateľka. Roku 1928 zúčastnil sa vo výcviku chovancov debrecinskeho Ústavu pre výchovu ošetrovateliek a sestier ochrany. Okrem toho urobil potrebné kroky, aby takýto ústav bol postavený aj v Budapešti. Vďaka pohotovej hmotnej podpore Rockefellerovej nadácie, ktorá na tento cieľ odhlasovala 88.000 dolárov, prvý uh. kr. Štátny ústav pre výchovu ošetrovateliek a sestier ochrany bol dokončený roku 1930, a týmto rokom započal aj svoje účinkovanie. Boj proti chorobám žiada si však nielen dobre vycvičené sestry ochranné, ale aj pokiaľ možno, veľký počet týchto, takže sa ukázalo, že budapeštiansky a čiastočne aj debrecínsky ústav nepostačujú. Tak došlo roku 1937 na založenie školy v Segedíne, pozdejšie so zväčšením územia roku 1939 v Košiciach a roku 1941 v Koložvári.

Po krátkom prehľade vyučovacej práce ústavu prejdem na charakterizovanie jeho najdôležitejšej a najrozsiahlejšej činnosti, totiž na prácu v laboratóriach. Už pri založený ústavu konala sa práca v laboratóriach v štyroch od seba v mnohom ohľade neodvislých, ale predsa v najvyššej miere spolupracujúcich triedach: Tieto štyri oddelenia sú: pathohistologické a zvieracimi parazitmi sa zaoberajúce oddelenie, bakteriologické oddelenie, oddelenie serologické a konečne chemické oddelenie. Pathohistologické a zvieracimi parazitmi sa zaoberajúce oddelenie konalo jednak skúmanie pathohistologické a týmto umožňovalo obzvlášť skoré poznanie chorôb nádorových, jednak štúdiom zvieracich parazitov skúmalo rozšírenosť chorôb nimi roznášaných a spôsoby účinného chránenia sa proti týmto. Bakteriologické oddelenie zaoberalo sa hľadaním choroboplodných zárodkov nákazlivých chorôb a s týmto v spojitosti konalo skúšky moču, chrachotiny, hnisu, vody, mlieka a potravín. Serologické oddelenie zaoberalo sa hlavne s konaním skúšok, spojených s výskumom syfilisu, ale jeho úlohou bolo tiež kontrolovať rôzne séra, ktoré v štáte prichádzajú do prievozu, čo do čistoty, hodnoty a účinnosti. Jednou najdôležitejšou úlohou chemického oddelenia je kontrola farmaceutických prípravkov a špecialít. Toto oddelenie zaoberalo sa tiež s chemickými skúškami vody z toho hľadiska, či je voda pitná,

alebo nie, zatiaľ čo bakteriologickým výskumom vôd zaoberá sa, ako som už bol spomenul, oddelenie bakteriologické.

Takýto bol stav v čase, keď ústav započal svoju činnosť a 15 rokov, ktoré odvtedy uplynulo, urobilo potrebným veľké rozšírenie každého oddelenia, postavenie oddelení nových, čo samozrejme bolo možné len so zväčšením pôvodnej budovy ústavu.

Nateraz je v ústave v činnosti osem laboratorných oddelení a štyri laboratorné odbočky, ktorých prácu môžeme krátko charakterizovať nasledovne:

Bakteriologické oddelenie koná všetky bakteriologické výskumy, spojené s nákazlivými chorobami.

Nariadenie N. M. M. č. 40.700/1930 ustaluje potrebné laboratorné výskumy, spojené s nákazlivými chorobami, z ktorých jednu časť predpisuje ako povinnú. Takto zpomedzi chorôb, vyskytujúcich sa častejšie v našej vlasti, predpísalo povinnú skúšku pri brušnom týfe, pri vyrážkovom týfe a pri difterii. Tých, ktorí sa z týchto chorôb vyliečili, slobodno uvoľniť len po dvoch za sebou nasledujúcich negatívnych skúškach. Avšak treba preskúmať príslušné vylúčené látky nielen u chorého, alebo u toho, kto je v podozrení, že je chorý, ale aj u všetkých tých, ktorí s chorým spolu bývajú, alebo s ním boli v styku, teda aj najbližšie okolie chorého. Nariadenie nepredpisuje síce, ale doporučuje laboratorné skúšky pri disenterii, pri epidemickom zápale mozgových blán a u osôb, trpiacich ľahko prenosnou tuberkulózou.

Najväčšiu časť práce tohoto oddelenia nepredstavujú však horeuvedené skúšky a výskumy, avšak výskumy, spojené s hľadaním nositeľov choroboplodných baktérií. Tieto výskumy majú veľkú dôležitosť hlavne čo sa týka predídenia nákazlivým chorobám, lebo keď poznáme nositeľov choroboplodných baktérií, teda môžeme ich držať pod dozorom, môžeme ich informovať o tom, ako sa majú chovať, aby sa nestali škodcami svojich spolubližných, a takto vieme vyradiť nie jeden prameň nákazy. Aby som charakterizoval prácu ústavu aj v tomto smere, poznamenávam len, že ústav a jeho filiálkové stanice vykonaly doteraz viac, ako miliôn skúšok a teraz vedú v evidencii viacej, ako tisíc nositeľov zárodku týfu, u ktorých vylúčenie baktérií kontrolujú v ročne viacej razy opakovaných prehliadkach. Nositeľov zárodkov týfu potom nepripustia k žiadnemu takému zamestnaniu, ktorým by nebezpečie týfu rozšírili na svoje okolie. Tak napr. nemôžu sa zaoberať s predávaním, alebo výrobou potravných článkov, hlavne mlieka a mliečnych prípravkov.

Jedným z výsledkov viacej stotisíc prehliadok nositeľov baktérií difterie, konaných za účelom vykázania týchto choroboplodných zárodkov bolo nepochybne zavedenie ochranného štepenia proti difterii v roku 1937, ktorým sme predišli všetky europské štáty a ktorých výsledkom bolo, že počet onemocnení difteriou, ale hlavne počet úmrtí touto chorobou za posledných 7 rokov vo veľkej miere poklesol. Bakteriologické oddelenie účastní sa aj prehliadky pitnej vody a snaží sa vo vodách vykázať baktériami nakazený kal. Tu pripomínam, že aj sodovku a ľad je dovolené vyrábať len z vody ústavom

preskúmanej a z bakteriologického stanoviska za bezvadnú uznanej. Bakteriologické oddelenie vyrába takzvané usadzeninové sérum proti týfu, z ktorého aj jedno zaštepenie postačí, aby bol organizmus na istý čas proti tejto chorobe chránený. Z tohoto séra vydal ústav viacej, ako pol miliôna ccm-ov, čo postačilo za jeden rok k zaštepeniu práve toľkých jedincov.

Zvieracími príživníkmi sa zaoberajúce, takzvané parazitologické oddelenie slúži svojou prácou už od rokov predovšetkým štúdiu domácich pomerov ohladom malárie, v čom je mu na veľkú podporu 7, v rôznych častiach štátu umiestených malériových staníc. Prácou tohoto oddelenia v tomto smere bolo zistené, že malária patrí v Maďarsku medzi vážne ľudové choroby, nakoľko v jednotlivých krajoch štátu, tak zvlášť na juh od Balatonu a v stolici berežskej, našlo sa 20 % obyvateľstva chorých touto chorobou. Stanice, zaoberajúce sa výskumom malárie, konajú príslušné prehliadky hneď na mieste a spolu s ústredným ústavom riadia ochranu proti tejto chorobe, ktorá sa prejavuje v rozdávaní bezplatného liečiva, ale predovšetkým v systematickom ničení chorobu prenášajúcich komárov a v zamedzení ich rozšírenia sa. Vedľa výskumu malárie je jednou veľmi dôležitou úlohou tohoto oddelenia skúmanie toho, ako je rozšírená nákaza jednotlivými črevnými červami. Bolo ustálené, že na jednotlivých miestach, tak obzvlášť v niektorých oblastiach Podkarpatskej Rusi trpí 100 % obyvateľstva, predovšetkým detí nákazou týmito červami, čoho vysvetlenie načim hľadať predovšetkým vo zlých verejnozdravotníckych a verejnočistotných pomeroch.

Hlavnou úlohou serologického oddelenia je konanie skúšok k vykázaniu nákazy syfilisom. Tieto skúšky obzvlášť vplyvom venerického zákona z 1. januára roku 1941 sa veľmi rozmnožily najmä v spojitosti s povinnou lekárskou prehliadkou pred manželstvom a značia pre každého lekára, zúčastneného na boji proti syfilisu, veľmi účinnú podporu. Zvlášť treba mi vyzdvihnúť skúšky, konáné u tehotných žien, ktorým veľkú dôležitosť dodáva práve na narodenie čakajúce dieťa. Prehliadky tehotných žien sa s roka na rok množia, lebo dnes treba už preskúmať krv každej tehotnej ženy, ktorá sa hlási v poradni Zeleného kríža.

Najdôležitejšou úlohou séra vyrábajúcej odbočky serologického oddelenia je výroba séra proti difterii v príslušnom množstve, veď teraz treba ročne už 3/4 miliónov ccm-ov séra, aby predpísané a povinné štepenia proti difterii mohly byť prevedené. Ďalšou dôležitou prácou oddelenia je výroba týfovej vacciny, z ktorej k dosiahnutiu imunity sú potrebné tri štepenia. Okrem toho zaoberá sa odbočka ešte výrobou séra proti šarlachu a proti somárskemu kašľu.

Do kruhu pôsobnosti odbočky pre kontrolu sér patrí ešte okrem toho aj kontrola všetkých inde, teda aj v cudzine vyrobených sér a iných serobakteriologických prípravkov. Od roku 1938 slobodno privádzať do obehu len odbočkou preskúmané a registrované sérum. Akej dôležitosti sú tieto výskumy, toho najlepším dôkazom je, že 5—15 % domácich i zahraničných sér a serobakteriologických prí-

pravkov nedostálo požiadavkom a uvedenie týchto do obehu bolo treba zakázať.

Najdôležitejšou činnosťou chemického oddelenia sú výskumy, spojené s kontrolou liečebných prípravkov. Kontrola liečiv vzťahuje sa jednak na výroby farmaceutických tovární, jednak na vzorky liečiv, zaslaných a vyrobených jednotlivými lekárnikmi. Každý liečebný prípravok, či domáci, či zahraničný, na chemickom oddelení prehliadnu a podmienkou k povoleniu do obehu je súhlas chemického oddelenia. Oddelenie musí byť často k dispozícii aj hlavným úradným lekárom pri ich úradných prehliadkach lekárni. Nové lekárnické prípravky, ak sa tieto ukázaly bezvadnými, oddelenie zaregistruje a len takéto prípravky slobodno uviesť do obehu. Vedľa chemického oddelenia koná celkom samostatná odbočka kontrolu biologických prípravkov. Najväčšiu časť činnosti tejto odbočky predstavuje biologická kontrola doma vyrobených inzulinových prípravkov. Vedľa iných biologických prípravkov sa tu koná aj stála kontrola arzenobenzolových prípravkov.

Zvláštne oddelenie pre influenzu koná výskumy epidemickej influenzy zo stanoviska jeho viru, jeho choroboplodného zárodku. Doteraz podarilo sa v spojitosti s influenzovými epidémiami v Uhorsku rozlíšiť početné korene, ktorými oddelenie započalo aj svoje výskumy, týkajúce sa účinnosti sérovej therápie proti influenze. Treba mi pripomenúť, že postavenie výskumného oddelenia pre influenzu stalo sa roku 1937 z obnosu, ktorý nám pre tento cieľ zvlášť odhlasovala Rockefellerova nadácia.

Oddelenie pre výskum zásobovania ľudu bolo založené roku 1941. Úlohou oddelenia je preštudovanie každého problému, naskytujúceho sa v spojitosti s ľudovým zásobovaním a štúdium uhorských pomerov v ľudovom vyživovaní na mieste.

Oddelenie pre vodstvo koná chemické skúšky vôd vo studniach a vodovodoch. Preskúmané studne drží v evidencii v krajinskom katastri pre studne. Na podklade skúšok tohoto oddelenia opatria prehliadnuté studne tabuľkou „Dobrá pitná voda". Vodu takýchto studní potom systematicky kontrolujú. Keď sa za týchto kontrolných skúšok ukáže voda nevyhovujúcou, tabuľku odstránia. Nakoľko verejnozdravotný význam vody nemožno nikdy nadostač zdôrazniť, na iniciatívu oddelenia a pod jeho vedením sa vrtajú nové studne, ktorých počet napriek ťažkostiam vojny s roka na rok radostne vzrastá.

Úloha zdravotnícko-inžinierskej odbočky je celkom zvláštna, nakoľko sa zaoberá výlučne len so staviteľskými problémami, spojenými s verejným zdravotníctvom. Toto oddelenie koná projekciu zdravotných domov a kontroluje ich stavbu. Pri stavaní dedinských zdravotných domov dokázaly sa najvhodnejšími určité typy domov, zpomedzi ktorých, berúc v úvahu dané okolnosti, snažia sa postaviť najvhodnejší. Popri stavbe zdravotných domov je jednou veľmi dôležitou úlohou odbočky starať sa o postavenie nových studní, ktorých projekciu na mieste koná odbočka spolu s oddelením pre vodstvo. Obzvlášť veľa studní vrtali a vrtajú pri stavajúcich sa, alebo už hotových zdravotných domoch. Odbočka koná taktiež prestavby, po-

trebné pri uvedení do poriadku už jestvujúcich studní a slúži okrem toho informáciami v takýchto otázkach aj úradom, magistrátom, obciam.

Oddelenie pre epidémie štatisticky spracúva všetky hlásenia o nákazlivých nemociach v štáte a na základe týchto snaží sa dostať presný obraz o výskyte, rozšírenosti a vlnách epidemických chorôb. Úlohou oddelenia pre epidémie je okrem toho aj organizovať a riadiť ochranu proti jednotlivým menším miestnym epidémiam.

Krátko po postavení Krajinského ústavu pre verejné zdravotníctvo zasielali materiál k preskúmaniu už v takých ohromných masách, že jeho rýchle spracovanie narazilo zčiastky pre nedostatok personálu, zčiastky pre nedostatok miesta na veľké prekážky. Preto stala sa potrebnou decentralizácia ústavu do istej miery a tak došlo roku 1929 k organizovaniu a postaveniu filiálnych staníc. Filiálne stanice konajú predpisané a povinné bakteriologické a serologické výskumy v menších, priemerne 1/2 miliôna obyvateľov obsahujúcich okresoch. Na ostatných výskumoch účastnia sa len primerane svojmu zariadeniu a svojej výzbroji. Filiálne stanice boly postavené v sídloch univerzít v spojení s niektorým teoretickým ústavom univerzity, v ostatných mestách v spojení s laboratóriami väčších nemocníc. Nateraz je okrem ústredného ústavu v prievoze 15 filiálnych staníc, zpomedzi nich 3 na zpätpripojenom území Horniakov: v Košiciach, v Komárne a v Užhorode.

Aby som charakterizoval činnosť filiálnych staníc, chcem sa podrobnejšie zaoberať košickou stanicou. Košická stanica započala svoju činnosť 1. mája roku 1939 a jeho okruh pôsobnosti týka sa mesta Košíc, stolice Abauj-Turnianskej, Zemplínskej, a v župe Boršodskej na okres Edelény. Stanica bola umiestená v ústrednom laboratóriu košickej uh. kr. Štátnej nemocnice.

Práca filiálnych staníc a takto aj košickej stanice, prirodzene nemôže byť tak mnohostranná, ako sme to videli pri charakterizovaní ústredného ústavu, veď nato niet ani dostatočného počtu príslušných odborníkov, ani výzbroje. Činnosť filiálnych staníc je riadne hlavne štvorakého druhu: bakteriologická, serologická, chemická a histologická, poťažne parazitologická. Bakteriologická práca skladá sa prirodzene predovšetkým z predpísaných skúšok. Serologické výskumy vzťahujú sa okrem reakcií, spojených s týfom takmer len na konanie so syfilisom spojených Wassermannových reakcií a reakcií pridružených. Chemické skúšky vzťahujú sa na skúšky vody, prípadne mlieka, ktorých bakteriologickú kontrolu koná taktiež stanica. Histologické výskumy slúžia predovšetkým účelom diagnostickým a majú význam hlavne vo skorom poznaní nádorov zlej povahy, obzvlášť rakoviny.

Aby som charakterizoval frekvenciu jednej vidieckej stanice, krátko referujem o práci košickej stanice, vykonanej v roku 1943. Behom roku došlo do stanice okrúhle 24.000 látok k preskúmaniu, na ktorých sme vykonali 60.000 skúšok. Najväčšiu skupinu skúšok predstavovaly skúšky krvi, konané na vykázanie nákazy syfilisom. Dovedna sme preskúmali okrúhle 18.000 krví, z čoho valná časť pri-

padá na lekárske prehliadky osôb pred manželstvom. Vplyvom týchto v širokých kruhoch konaných výskumov vyšlo najavo, že 4—5 % obyvateľstva je nakazených syfilisom. Počet bakteriologických skúšok bol okrúhle 6000, najväčšia časť týchto sa týkal vykázania bacilu týfu. Stanica konala vo veľkom počte aj skúmania, smerujúce k hľadaniu nositeľov choroboplodných zárodkov, najmä zárodkov týfu. Nájdenie a vedenie v evidencii týchto nositeľov bacilov týfu je jednou z našich najdôležitejších verejnozdravotníckych úloh, lebo doterajšia výskumná činnosť dokázala, že pri jednej tretine onemocnení týfom boli prameňom onemocnenia práve nositelia zárodkov týfu. S púhym nájdením nositeľov zárodkov týfu sa však boj proti tejto chorobe ešte neskončí, lebo takéhoto jedinca treba cestou úradných a obecných lekárov príslušným spôsobom poučiť, aby značili čím menej nebezpečia. Žiaľbohu, ostane väčšina nositeľov zárodkov týfu po celý svoj život nositeľom zárodku a preto treba spôsob života takýchto jedincov sledovať so zvýšenou pozornosťou.

Pod najvyšším vedením a organizáciou Krajinského ústavu pre verejné zdravotníctvo koná sa v rozličných častiach štátu aj takzvaná praktická práca verejnozdravotnícka. Táto práca je v boji proti nákazlivým chorobám prácou najväčšej dôležitosti, lebo táto sa zaoberá priamo chorými, slúži radou, ak treba i pomocou, príslušným liekom a vyvíja v kruhoch širokého obecenstva účinnú propagandu v prospech prevencie. Táto činnosť je známa pod menom verejnozdravotnícka práca Zeleného kríža. Rozšírenie zdravotníckej služby na územie celého štátu je stále v prúde, ale sme ešte ďaleko od toho, aby mohla svoju požehnanú činnosť rozšíriť na každého obyvateľa štátu. Nateraz koná sa verejnozdravotnícka práca v rôznych smeroch a rôzneho druhu vo viac, než 630 zdravotnícko-ochranných okresoch. Na charakterizovanie tejto práce krátko pripomeniem, že v roku 1941 sa činnosť zdravotno-ochranných kruhov a ústavov pre ochranu matiek a nemluvniat vzťahovala na 85 miest a 1574 obcí, v týchto na okrúhle 7 milonov obyvateľov (vyjmúc Budapešť). Najväčšia časť jeho činnosti pozostáva nepochybne z lekárskej poradnej služby, v ktorej sa minulého roku dostalo rady takmer dvom miliónom ľudí. Čo to pre obyvateľstvo štátu zo zdravotníckeho hľadiska značí, to, myslím, nemusím zvlášť zdôrazňovať. Táto poradná služba týka sa každého odvetvia ochrany zdravia, takto mi načim vyzdvihnút obzvlášť ochranu tehotných, ochranu matiek, detí a nemluvniat, ochranu školákov, tuberkulózu, pohlavné choroby, boj proti nákazlivým chorobám, a povinnú lekársku prehliadku pred manželstvom. Ale vo všetkom tom ešte nie je plne obsiahnutá skutočná práca zdravotnej ochrany Zeleného kríža, lebo nemožno si nevážiť ani tej práce, ktorú konajú na poli domáceho ošetrovania, sociálnej činnosti, činnosti vyučovacej a propagačnej.

Ústav už pred niekoľkými rokmi organizoval činnosť školských zubných lekárov, výsledkom čoho je, že nateraz je v prevoze viac, ako 60 ordinácií školských zubných lekárov v rozličných častiach štátu. V týchto ordináciách napr. r. 1941 prezreli 72.000 žiakov a 32.500 deťom sa dostalo lekárskeho ošetrenia zubov. Hoci sú to veľké čísla,

sme ešte ďaleko od toho, aby sme chrup každého dieťaťa aspoň raz ročne prezreli.

V spojitosti so zdravotno-ochrannou službou treba mi vyzdvihnúť zvlášť prácu sestier ochranných, ktoré okrem účastí v lekárskych poradniach konajú početné návštevy rodín a chorých jedincov a týmto vo veľkej miere prispievajú k postupnému zlepšeniu všeobecných zdravotných pomerov. Takmer neoceniteľné sú tie výsledky, ktoré sa na tomto poli za 15 rokov činnosti Krajinského ústavu pre verejné zdravotníctvo staly skutočnosťou. Činnosť sestier ochrany však ani zďaleka nie je vyčerpaná v lekárskych poradniach, alebo návštevami rodín a chorých, lebo okrem toho držia početné propagačné prednášky a kurzy, ktorých povolaním je slúžiť verejnému zdraviu a zdraviu jedinca. Z hľadiska ochrany detí je obzvlášť dôležitý ten fakt, že sestry ochrany navštívia väčšinu tehotných žien a každú šestinedieľku aspoň raz, alebo aj viackrát.

Zdravotno-ochranná práca má dve zvlášť organizované oddelenia; oddelenie pre pľúcne chorých a oddelenie pre pohlavne chorých. Za ústredného riadenia týchto dvoch oddelení je dnes na území štátu, predovšetkým vo väčších mestách (s výnimkou Budapešti) v činnosti 130 ošetrovní pľúcne a 70 ošetrovní pohlavne chorých. Množenie týchto ošetrovní je jednou z najdôležitejších úloh Krajinského ústavu pre verejné zdravotníctvo a na tomto poli bude možno vplyvom nedávno vydaného zákona o boji proti tuberkulóze a pohlavným chorobám pozorovať veľký rozmach. Proti týmto dvom ničivým a nesmierne hmotné i morálne škody pôsobiacim ľudovým chorobám značí nepochybne ohromnú zbraň v rukách lekára a zdravotno-ochrannej služby všeobecne.

Môj referát o Krajinskom ústave pre verejné zdravotníctvo a o práci s ním spojených, alebo pod jeho vedením stojacích ustanovizní, nebol by úplný, keby som sa nezmienil o tej ohromnej vedeckej práci, ktorá sa v ňom už od rokov, aj napriek mimoriadnym vojnovým pomerom so stále vzrastajúcou silou koná. Ústav poskytuje k prevádzaniu vedeckej práce výskumnej každú možnú hmotnú podporu a jeho oduševnení, vedeckým vzdelaním členov mnohých podobných vedeckých ústavov prevyšujúci členovia urobili možným riešenie nejedného verejnozdravotníckeho problému. Každá verejnozdravotnícka práca je len vtedy skutočne užitočná, ak vedeckým spracovaním údajov zaistíme jej rozvoj.

Na konci môjho krátkeho referátu záverom poznamenávam len toľko, že Krajinský ústav pre verejné zdravotníctvo vykonal za posledných 15 rokov dobrý kus práce. Jeho výsledky vystierajú nám pred oči obraz najnádejnejšej budúcnosti, ak sa uskutočnia všetky tie snahy, ktorých povolaním je zaistiť zdravie národov, ich život, rozvoj a blahobyt v kotline Karpát.

JURAJ HABÁN

DIEVČA Z PODHORIA

Tmavé mračná, sťa vetrom rozburácané vlny mora rútily sa nad mesto. Všetko sa trmolilo, miesilo, krútilo, a to v takom ohromnom tempe, akoby život už len niekoľko hodín, či minút mal trvať. Bola to akási nebeská trma-vrma. Slnce ešte kedy-tedy vykuklo v škárach mračien, aby sa potom opäť skrylo stratiac sa s nebeskej scény ako herec, ktorý už dohral svoju úlohu. Odkiaľsi vyrútil sa aj vietor. Ako neviditeľná metla, rozbehol sa ulicami, prach, papier a všelijaké odpadky poháňajúc pred sebou, alebo vyzdvihnúc do výšin niesol v povetrí, aby potom o niekoľko desaťmetrov obďaleč zasa ich smietol na zem. Na uliciach a v sadoch plno utrhnutého lístia a ulomených konárov. Nikde ani duše, ľudia sa utiahli do svojich príbytkov. Len ten, kto sa ešte nedostal domov, alebo mal nejakú súrnu prácu, zdržiaval sa ešte vonka. Ináč mesto bolo ako vymreté.

Zrazu sa všetko utíšilo. Ale len na krátky okamih. V zápätí sa začal prvý letný koncert prírody. Zakrižovaly blesky, zahrmelo nebo a nebeská báň sa otvorila, prúdami metajúc blahodarné kvapky nebies. Soskúpené kvapky dažďa akoby visely s nebies ako povrazy. Na zem dopadnuvšia ešte čistá, vlažná voda smyla, unášala kal ulíc, špinu mesta.

U okna, na ktorom bubnovaly kvapky dažďa, stálo dievča: žena. Dieťa ležalo obďaleč v postieľke bielej, sťa čerstvo napadlý sneh. Spalo. Pokojne vdychovalo karbolom páchnucí vzduch porodnice. O tom všetko však jeho mať nič nevedela. Čelo mala opreté o sklo okna a dívala sa kamsi do diaľky, pričom v jej duši odohrávala sa búrka vonkajšej podobná. Boly chvíle, keď sa zdalo, že už ani nedýše. V taký čas hruď zostala nehybná, ani hladina jazera, a oči, krásne, nezábudkám podobné oči, sklovite sa trblietajúc, zostaly otvorené. V nasledujúcom okamihu však jej hruď sa opäť nadmula, líca zrumenely a ešte pred chvíľou nič nevnímajúce, nič nevyjadrujúce oči, na určitý bod, kdesi v nekonečnosti, akoby blesky boly sršaly. Nevedela na nič dlhšie koncentrovať. Všetky jej myšlienky, ako tie vetrom poháňané mračná, utekaly, letely kamsi v diaľ, alebo vytvorily akýsi labyrint, z ktorého nebolo cesty von. Ani to však netrvalo dlho. Pomaly sa utíšila a oči začaly vnímať siluety rozmazaných kvapiek dažďa na skle okna. A potom, keď myseľ tápala po akomsi pevnom bode v minulosti, vynoril sa jej pred očami čistý obraz tej-ktorej prežitej scénky svojho života. Z týchto jeden-druhý pozastal na chvíľu a ona občas trpkým úsmevom dávala najavo svoju trpkosť, bôľ a sklamanie. Sny, ktoré chovala v duši a na ktoré bola žiarlivá, ako len žena môže byť: stroskotaly. A ako krásne si všetko predstavovala: tichý rodinný život, plný tepla a radosti... a miesto toho...

Nie tak si to predstavovala, keď z dedinky Podhoria sa vypravila do mesta. Do mesta v snách vytúženého, kde mienila, že sa jej každý sen, každé želanie splní. V prvé dní sa cítila veľmi opustenou. Sama, bez vytýčeného cieľa túlala sa ulicami, a čo jej azda trocha potešenia donášalo, boly to výkladné skrine. Stála pred nimi ako očarovaná

a napochytro ani sama nevedela, čo sa jej lepšie páči, či tá hodvábna šatôčka, či tá látka, či topánočky, alebo blúza? Časom na všetko si rad radom zvykla. Udomácnila sa v mestskej spoločnosti, ktorá zprvotku bola jej ešte cudzia, avšak na oko zábavná. Zvykla si tiež na hodvábne pančuchy, na krátke sukničky, na klobúčiky, na manikúru, slovom na všetko, čo len mesto ponúkalo, predpisovalo a požadovalo. Boly chvíle, keď zalomila rukami a vzdychla: Ó Bože, aké bláznovstvá! Ja si na to nikdy nezvyknem! Neskoršie však o tých veciach hovorila už ako o nezbytných pre dievča. Keď prvý raz zazrela tyčinku červenú na rty a keď videla, na čo ju potrebujú a ako sa s ňou zachádza, chutne sa smiala a odsúdila toto počínanie. Na druhý deň si už dovolia natrieť rty touto masťou, — ako to ona hovorila, — a podrobila sa aj tomu zvyku žien.

Z mestských zábav najviac ľúbila kino. Nebolo filmu, ktorý by nebola videla. V zimnej sezóne chodila na bály, zábavy a tiež aj do divadla. Veľmi ľúbila veselohry a operety, a vôbec hudbu. Na báloch sa vždy veľmi dobre zabávala. Neskoršie už sama vyberala, kam pôjde. Za každým celý sbor gavalierov sa hemžil okolo nej. Veľmi sa tešila a bavilo ju, keď sa tak obšmietali okolo nej a činili jej všetko po vôli, avšak doopravdy nezaujímal ju ani jeden. Mala ich rada, ako takých, avšak mimo to nechovala voči nim vo svojom srdci nič iné. Vtedy jej srdce patrilo ešte dedine. Neskoršie ho musela rozpoltiť. Jedna polovica zostala v dedine, u toho, kto ju nado všetko ľúbil, s kým ona zaobchádzala len ako s kamarátom z detstva. Nezbadala, alebo proste nechcela zbadať, že je mu ona viac než priateľkou. Druhá polovica jej srdca však už patrila mestu, ktoré bolo k nej tak milé.

Čas sa pomaly, ale iste míňal. Zrnká času sa monotónne sypaly a dopadlé zrnká utvorily kopec minulosti. Budúcnosť ešte sa len rodila, keď prítomnosť sa už strácala v priesvitných hmlách minulosti. Kolo večnosti sa otáčalo vždy pred. Čas nehlivel. Po zime nastala krásna, utešená jar. Príroda sa oblíekla do sviatočného rúcha, aby s patričnou pompou mohla privítať svoju kráľovnú Vesnu. Zaskvitly lúky, voňal orgován a jedného krásneho májového dňa v jej srdci, ktoré zpola patrilo dedine, zpola ale už mestu, vypučila láska. Horkosladká láska, ktorá jej srdce celkom odcudzila od dediny a odteraz cele patrilo len mestu. V jej živote nastal obrat. Už nesmiala sa vždy tak bezstarostne. Kedy-tedy už i slzy ronila, keď večerami si ľahla. Zprvu boly to slzy šťastia. Vždy len o to orodovola, aby ten krásny sen sa nikdy nepominul. Cítila sa veľmi blaženou, lebo jej život už mal cieľ. Už mala sa pre koho boriť sa s osudom. Tak cítila, že predošlý jej život bol len krásnou epizódou, ktorá sa teraz zmenila v skutočnosť blaženosti.

Prvý bozk. Ó Bože, ako rada si na to spomína! Prechádzali sa na lesnej pešínke, keď zrazu bez slova objal ju a na nej horúce, vytúžené rty doliahly jeho žeravé pery. Ani slova nevedela vyriecť. Stála ako skamenelá. Krv jej burácala v žilách a tak cítila, že tu je koniec sveta. Keď potom trocha sa vzpamätala, zamrmľala niečo nesrozumiteľného.

V zápätí však znova a znova dopadaly na jej rty, tvár, plecia jeho páliace bozky. Krv ešte väčšmi zbičovaná, burácala v žilách, bila do hlavy, aby sa celkom pomiatla. Len na to sa pamätá, že si sadli do trávy, ktorá bola veľmi hebká a tak jemne hladila jej krvou rozhorúcené telo.

Na druhý deň ráno, keď prví poslovia zlatej koruny slnka soskočiac s okna na dlážku jej izbietky a odtiaľ bez váhania na lôžko, pohladiac baršunovú pokrývku a potom paplón, ktorým sa zakrývala, vyšvihly sa na jej tvár — sa zobudila. Trocha, akoby v pomykove sa rozhľadela, kde je vlastne?

Pomaly sa spamätala. Vzdychla si a mysliac na uplynulý, blaženosťami plný deň, sladko sa usmiala. Roztúžene sa natiahla v lôžku a potom pomaly, aby sa akosi neprebudila z toho krásneho sna, ktorý prežila, vstala. Uhladila si nočnú košeľu, pozrela sa do zrkadla a keď sa presvedčila, že je všetko v poriadku, len trocha je unavená a vlasy má rozčehrané, svliekla košeľu a začala sa umývať. Pomaly, váhavo sa umývala, aby akosi pyľ šťastia predošlého dňa nesmyla z tela. Pred zrkadlom upravila si účes a pohľadiac na hodiny, rýchle sa obliekala.

On už ju čakal. Každý deň v tú istú hodinu, na istom mieste. Každú svoju voľnú minútu obetoval jej a čím viac sa stretávali, tým väčšmi si priali nasledujúcu minútku blaha. Život mesta prúdil okolo nich, ale oni na nič nedbali. Jeden z druhého, jeden druhému žili. Bola to ozajstná láska dvoch mladých srdc. Ich srdce bolo plné idealizmu. Im všetko bolo dobré, všetko pekné, aj smútok im pripadal sťa jemné hladkanie osudu. Osudu, v ktorý verili a od ktorého si nič iné neželali len to, aby ich lásku na večné časy skul dovedna. Avšak osud je len osud. Neprajný, vrtkavý, všetko len do miery povoľný. A tento neúprosný osud vmiešal sa i do ich života.

Koncom leta, začiatkom jesene, keď po búrlivých letných dňoch sa nebo vyjasní a trocha pobledlým azúrom klenie sa ponad zem, keď ovocie leta, života plod dozrieva, aby zas dalo možnosť novému životu sa vyvinúť, stretli sa ako obvykle, na obvyklom mieste. Istý čas však on bol trocha nervózny, a keď ona mu preto výčitky robila, nahneval sa a v taký čas neraz celé týždne ho nevidela. Myslela si, že nie je dosť milá, či nežná k nemu, alebo azda už nie je tak pekná a žiadúcna ako predtým. Boly chvíle, keď celé polhodiny presedela pred zrkadlom a len sa doň dívala. Zdalo sa jej, akoby sa bola trocha pozmenila. O niečo potlstla. Bola akosi zaokrúhlejšia. A keď sa potom dozvedela príčinu toho, od radosti ani prehovoriť nevedela. Čo spozorovala na sebe, veľkou radosťou roprávala aj jemu. On však už na nič nereagoval. Od tej doby sa stal ešte nervóznejším a zamyslenejším, a vždy mal nejakú výhovorku, prečo neprišiel večer k nej. A raz, keď doma ležala v horúčke, keby bola bývala potrebovala potešenia, pekných slov, aby sa utíšila, prišiel list. Na nažltlom papieri, pripomínajúci jesenným vetrom unášané listy stromu, bolo len niekoľko slov:

Duša moja

nežaluj, že miesto mňa len niekoľko riadkov prišlo. Odcestujem a myslím, že už sa ani nestretneme. Ďakujem Ti za tie príjemné chvíle, ktoré sme prežili. Nehnevaj sa, že nemôžeme sa stať svojimi, ale vieš, osud ináč porúčil. V ďalšom žití Ti prajem mnoho šťastia a blaženosti, tvoj Michal.

V postieľke pohlo sa dieťa. Reflexne potrhla sebou. Magický bod niekde v diaľke zmizol a miesto toho utkvel sa jej zrak na malých kvapkách vody, ktoré sa zachytily na okne a ktoré sa jagaly v pozdnom popoludňajšom svetle sťa perličky. Nebo sa vyjasnilo. Posledné lúče jarného slnka dopadly na postieľku dieťaťa a zdalo sa, akoby jeho hlavu ožarovala nadzemským svetlom zvelebenia. Obrátila sa, podišla k nemu a kľaknúc na kolená, zaryla hlavu do podušiek dieťaťa a keď sa pozrela na dieťa, v očných kútoch sa jej objavily dve perly, slzy to šťastia a nádeje.

IVAN RIAVA

LITERATÚRA

† JÁN ČAJAK

Koncom mája sme obdržali zprávu, že v Petrovci zomrel spisovateľ Ján Čajak vo veku 81 r. Bol nestorom slovenských literátov v Uhorsku. Narodil sa v Liptovskom Sv. Jáne, stal sa učiteľom a valnú časť svojho účinkovania strávil v Petrovci, v Báčke. Už za mladi venoval sa literatúre, písal rozprávky a novely z dedinského života v Gemeri, v Trenčianskej a hlavne na Dolnej zemi, v Báčke. Tieto posledné tematicky tvoria osobitnú kapitolu v slovenskej literatúre. Život dolnozemských Slovákov poskytuje mnoho farebných tém a ich spracovaním Čajak v značnej miere obohatil slovenskú literatúru. Jeho najznámejším dielom je román „Rodina Rovesných".

Ján Čajak bol realistom; v drobnej kresbe usiloval sa podľa Kukučína podať verný obraz ľudového života. Preto v svojich novelách používal mnoho z báčanského nárečia, verne a často humoristicky opísal dedinské historky (napr.: „Pred oltárom", „Jožkova svadba"). V svojom romána „Rodina Rovesných" javí sa ako nasledovník Vajanského, v službe funkčnej literatúry. Zdôrazní významnú myšlienku, že Slováci nesmú prepustiť obchod do cudzích rúk, lebo silná, hmotne založená obchodnícka vrstva je aj istým pilierom národného života.

Ján Čajak bol aj obetavým organizátorom kultúrneho života dolnozemských Slovákov. K tejto všestrannej práci bolo treba človeka nadpriemerne vzdelaného. A Ján Čajak bol taký. Keď som ho vlani navštívil, ešte vždy chcel pracovať, aspoň čítať, v čom však mu už slabý zrak prekážal. Ukázal mi svoju veľkú knižnicu a potom hovoril o knihách. Dobre poznal aj maďarskú a vôbec svetovú literatúru. Rozprávali sme sa aj o potrebe kultúrneho sblíženia sa maďarského a slovenského. Baťko Čajak si poznamenal: „Toto je tá cesta, ktorá vedie k pokojnej spolupráci oboch národov. Načim vzájmne si poznať kultúrne hodnoty a vážiť ich."

O hodnote Čajakovho literárneho diela svedčí aj to, že Andrej Mráz k jeho osemdesiatke napísal osobitnú štúdiu: Realistický prozaik Ján Čajak. (Vydal: J. Horáček, Bratislava—Turč. Sv. Martin, 1944.) Čajakova smrť je veľkou stratou pre slovenskú literatúru a hlavne pre uhorských Slovákov, ale jeho dielo ostane vždy národným pokladom.

JOZEF OLÁH

Felséges ital

a kassai sör

GYÁRTJA:

BAUERNEBL és FIA

SÖRFŐZDE ÉS MALÁTAGYÁR R. T., KASSA

Biztosításai elhelyezésénél gondoljon a

Gazdák Biztosító Szövetkezetére.

Alapítása óta keresztény és magyar. Mindent biztosít! **Központi igazgatóság:** Budapest, IX., Üllői-út 1. Telefon: 187-870. Központi székház ugyanitt. Ezenkívül 21 ingatlan Budapesten és az ország különböző városaiban. **Erdélyi Fiókigazgatóság:** Kolozsvár, Horthy Miklós-út 6. Telefon: 36-85. **Délvidéki Kirendeltség:** Ujvidék, Andrássy-út 2. Telefon: 23-47.

Vezérképviselőségek: Budapest, Balassagyarmat, Debrecen, Érsekujvár, Győr, Kaposvár, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Marosvásárhely, Miskolc, Nagyvárad, Pécs, Szatmárnémeti, Szeged, Szekszárd, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Ungvár, Zombor. Fő- és helyiképviseletek az ország egész területén minden városban és községben.

A szövetkezet előnyös feltételekkel köt: tűzkár, jégkár, betöréses-lopás elleni, állat-, szavatossági, harang-, gépjármű-, baleset-, szállítmány- és üvegbiztosításokat; élet- és takarékbiztosítást, temetkezési, gyermek-ösztöndíj és kiházasítási biztosításokat.

A Gazdák Biztosító Szövetkezete szoros kapcsolatban működik valamennyi agrártársadalmi szövetkezettel. Szerződéses biztosítója a Hangyának, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, a Mezőgazdasági Kamaráknak, a Faluszövetségnek, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Baross-Szövetségnek, az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, a Vitézi Széknek, a Vöröskereszt Egyletnek, a Vasutasok Családgondozó Országos Egyesületének, a Póstások Jóléti Csoportjának, a Katolikus Népszövetségnek, a Református Egyetemes Konventnek, az Erdélyrészi Hangyának, a „Szövetség" Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának Kolozsvárott és számos egyéb intézménynek. A Magyar Őskeresztény Malmok Szövetségével is a legharmonikusabb együttműködésben dolgozik.

Legyünk hívei és istápolói a szövetkezeti biztosításnak!

EGYESÜLT FELSŐMAGYARORSZÁGI HITELBANK
ÉS
KASSAI TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

(ÉRDEKKÖZÖSSÉGBEN
A MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANKKAL)

KÖZPONT:
KASSA, Kossuth Lajos-utca 2 - Telefon: 20-75, 20-76, 20-77

VÁLTÓÜZLET:
KASSA, Fő-utca 36 - 32-52, 32-53

FIÓKOK:
BEREGSZÁSZ, LOSONC, MUNKÁCS, ROZSNYÓ, UNGVÁR

Kassai Magnezitművek

WIKO NYOMDAI MŰINTÉZET

KASSA, LUTHER-U. 19

A Felvidék legnagyobb nyomdavállalata

Osztályai: litográfia, könyvnyomda, offsetnyomás, dobozgyár, könyvkötészet

ÍZLÉS DOLGÁBAN VEZET!

EGYETEMI KÖNYVTÁR Folyóiratok SZEGED

TARTALOMJEGYZÉK:

Nyíresi-Tichy Kálmán: A nagyasszony --- --- --- --- --- --- --- 171
Ágoston Júlián: Tavasz érkezése (vers) --- --- --- --- --- --- --- 177
Haltenberger Ince: Az Ósva mentén --- --- --- --- --- --- --- --- 178
Simon Bálint: „Utolsó farsang" Alsótőkésen --- --- --- --- --- --- 191
Georges Druilhet—Csapó Jenő: A tündérmesék balladája (vers) --- --- 195
vitéz Ujváry Lajos: Kölcsey és Hymnusa --- --- --- --- --- --- --- 196
Névtelen (XVI. sz.) — Ágoston Júlián: Dícséret vecsernyére (vers) --- --- 205
Bellyei László: Ébredés. (Napló a prágai magyar diákok életéből. Folyt.) 206
Habán György: A m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet és állomásainak szervezete, munkája és célja --- --- --- --- --- --- --- 221
† Sziklay Ferenc: Dióverseny (novella) --- --- --- --- --- --- --- 231
Tamás Lajos: Villamoson (vers) --- --- --- --- --- --- --- --- 236
Stolpa Károly: Newton élete és működése --- --- --- --- --- --- 237
Molnár J. Jenő: Fenyőfák az őszi erdőszélen (vers) --- --- --- --- --- 243
Szent-Ivány József: Madártani megfigyeléseim a Boldva völgyében --- --- 244
Molnár J. Jenő: Az Uj Magyar Museumnak (vers) --- --- --- --- --- 255
Ágoston Júlián: Árpádházi Szent Margit XVI. századbeli verses officiuma 256
Hosszú Ferenc: Vers --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 263
P. Fehér Mátyás O. P.: A beregszászi domonkosrendi kolostor története 264
Hosszú Ferenc: Éjtszakai séta (vers) --- --- --- --- --- --- --- --- 291
Hosszú Ferenc: Három japán vers --- --- --- --- --- --- --- --- 292

Adattár:

Sziklay László: Gulyás Pál † --- --- --- --- --- --- --- --- --- 293
Oltvai Ferenc: A balogi művésztelep első kiállítása Rimaszombatban --- 294
Darnay (Dornyay) Béla: „Rosno". Boutibonne—Lántz—Schmidt-féle kőnyomata 1822-ből --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 299
Nyíresi-Tichy Kálmán: Észrevételek Dr. Darnay Béla (Keszthely) Rozsnyólátkép ismertetéséhez --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 301

Könyvszemle:

Sziklay László: A magyar lélek szolgálatában --- --- --- --- --- --- 304
Szabó Lajos: Szlovákiai magyar füzetek --- --- --- --- --- --- --- 306
Borovi József, P. Fehér Mátyás O. P., Gangel Judit, Dr. Harsányi István, Hosszú Ferenc, Jócsik Lajos, Schalkház Lipót, Szabó Pál, Szitnyai Zoltán műveiről Sulán Béla, Gergely László, Szabó Lajos, Sziklay László, Kálmán Béla és Szík Lajos --- --- --- --- --- --- --- --- --- 308

MIKO-KASSA